[redacted]

אגדת
אמוראי ארץ־ישראל

כרך ראשון—חלק שני

מאת

הד"ר ר' בנימין זאב בכר

מתֻרגם מגרמנית ע"י

א. ז. רבינוביץ

הוצאת „דביר"

תל־אביב, תרפ"ו

דפוס קואופרטיבי «הפועל הצעיר» תל־אביב·

לוח הפרקים של כרך ראשון, הלק שני.

*) תשעת הפרקים הראשונים באו בחלק הראשון.

תקוני טעיות.

עמ׳ 2 שורה 3 מלמטה – ליתמותו צ״ל ליתמותה.

〃 15 בהע׳ 2 שורה 1 – בבמדב״ר 〃 בבמדבר.

〃 27 שורה 7 שעריות 〃 ועריות.

〃 〃 〃 〃 שמפי 〃 שמפיים.

〃 28 〃 10 בעצמו 〃 עצמו.

〃 30 בהע׳ 1 רבה 〃 רבא.

〃 〃 〃 〃 אחרי „ומאמרו של ר׳ יוחנן הוא״ צריך להוסיף: „לא תִמָּצֵא באלה שדעתן גבוהה כשמים ורחבה כים׳.

〃 〃 הע׳ 3 רב בימי צ״ל רב דימי.

〃 〃 〃 6 שורה 1 מ״ט 〃 י״ט.

〃 36 〃 7 〃 1 בשם ר״מ 〃 בשם ר״י.

〃 124 〃 5 ע״ב 〃 ע׳.

〃 137 〃 8 לעיל 〃 לעיל ח״א.

〃 176 שורה 7 אחרי „גם אלה תשכחנה״, צריך להוסיף: („אלהי״ מרמז על „אלה אלהיך ישראל״).

〃 309 הע׳ 3 שורה 4 בדור צ״ל מדור.

〃 311 〃 4 〃 8 אחרי „לעיל״ צריך להוסיף: 309.

הקדמת המתרגם.

האגדה שבאה בחלק הזה (וגם שאחרי זה) היא יצירת בית המדרש הטִבֶּרְיָנִי, שנעשׂה במאה השלישית למרכז היהדות, כיבנה בשעתה.

את הישיבה הזאת יסד ר' יוחנן בן הנפח, שעלה בכשרונותיו, כמו במקצוע ההלכה כך גם באגדה, על כל חכמי דורו, וחבה יתרה נודעת לו מרבותיו, מחבריו ומתלמידיו.

לפי מה שאנו רואים ממעשיו ומפתגמיו הוא היה גדול מאד גם במוסריותו. די לזכור מאמרו הנמרץ: „אם הרב דומה למלאך ה' צבאו תיבקשו תורה מפיהו, ואם לאו אל יבקשו" (עי' לקמן ע' 29), להוָכַח, שהיה ריו"ח דורש מעצמו שלמות יתרה, בשביל שיהיה הגון להדריך אחרים.

ותימה על הרב ר' אייזיק הירש ווייס, שבספרו דור דור ודורשיו (ח"ג ע' 75) הטיל מום בקדשים ואמר, שעל מדותיו תחנה כענן חשך... מדת היהרות". וכל זה על יסוד איזה ראיות קלושות, שכל היודע את הלשונות התלמודיות מכיר, שהן לפעמים אינן כלל עובדות הסטוריות, ורק „לדרוש ניתנו".

יותר נאמנים ומתקבלים על הלב הם דברי הרב וויס בסיום פרק ר' יוחנן (שם ע' 79), וזה לשונו: „יותר אשר היה (ר' יוחנן) תלמיד דרשנים גדולים, והיה לו למנה הכנות טבעיות, עוד יתרון אחד היה לו, כי היה מן הדרשנים אשר נאה דורשים ואף נאה מקיימים. כל אשר דרש ולמד דעת את העם ואת תלמידיו בדעות ובמוסר השכל היה כמעין הנובע ממקור לבבו וכמטבע ממעשיו ומשפטי חייו, חסדו וצדקתו נגד בני אדם, חסידותו והצנע לכתו עם אלהיו, סבלנותו נוכח אנשים אשר לא כמחשבותיו מחשבותיהם בעניני הדת, אהבתו לתורה וידידות נפשו ללומדיה, הכנעתו לפני נטל אלהיו אשר נטל עליו והתגברו על הפגעים אשר מצאוהו בדרך החיים, השתדלותו לבקש את הנרדף, ועוד מספר רב מדות כאלה אשר היו לראשו לוית חן, כלן היו טבועות בדרושיו ובמאמריו, ואף על כן היו דבריו נשמעים וערבים על לומדיהם. מכל החכמים שמימי רבי עד ר' יוחנן לא היה אחד אשר הרבה גבולו בתלמידים כמוהו, כי רוב חכמי הדור הבא היו תלמידיו ההלכו בעקבותיו, ולשמע חכמתו בתורה נמשכו אחריו המון חכמים ותלמידים מבבל אשר באו לקחת תורה מפיהו, ובכן היתה תורתו היסוד אשר שני התלמודים נשענים עליו".

פרק עשירי.

ר' יוחנן.

על תלמידיו של ר' יהודה הנשיא נחשב גם ר' יוחנן בן הנפח[1]. הוא הלך לאט לאט ועלה עד שהיה לראש ישיבה הגדול ביותר בארץ ישראל ובעל השפעה מְרֻבָּה. אישיותו הכבירה עולה לא רק על חבריו בני דורו, אלא גם על כל אמוראי ארץ ישראל שבאו אחריו[2]. התלמוד של ארץ ישראל (הירושלמי), שחתימתו היתה לערך מאה שנה אחרי מותו של ר' יוחנן, נחשב אחר כך למעשי ידיו[3], מפני שעבודתו ועבודת בית מדרשו בבאורי המשנה ויחוסה לשאר ההלכות המקֻבלות היא היא היסוד העקרי של התלמוד הירשלמי[4]. לפי האגדה הבבלית[5], נבא ר' יהודה הנשיא על ר' יוחנן עוד קודם שנולד זה שהוא נוצר לגדולות, וקרא עליו את הפסוק הזה (ירמי', א' ה'): „בטרם אצרך בבטן ידעתיך". בשני מקומות בהלמוד בבלי[6] מוסר ר' יוחנן בזכרונותיו מהימים

1) ר' יונתן קרא אותו עברית „בן הנפח", ירוש' ר"ה פ"ב (58 ע"ב), רשב"ל קראו ארמית „בר נפחא", כתובות כ"ה:, סנהדרין צ"ו., מכות ה':; (עי' עוד ב"מ פ"ה: וחולין נ"ד:). השוה שתי תמונות השם בן הקפר ובר קפרא (אג' התנ' כרך ב' ח"ב 161).

2) ביוגרפיה אחת שלא נשלמה של ר' יוחנן מאת ם. הורביץ נדפסה בליטרטור־בלאט דער יודישען פרעססע 1871, 1872, 1873. כשאנו נבוא להלן לסמוך עליו נראה רק על השנה ועל העמוד. ביוגרפיה קצרה מזו פרסם ה' ליווינמאיר במאנאטסשריפט של פרנקל, IV, 285—321.

3) ר' אברהם אבן דאוד בספר הקבלה. הרמב"ם בפתיחא לפירוש המשנה.

4) עי' פרנקל מבוא הירו' 48 ע"א.

5) יומא פ"ב ב' *).

6) חולין נ"ד וקל"ז: **)

*) ז"ל הגמרא: ההיא עוברא ארחיא (אשה מעוברת הריחה ריח תבשיל ביום הכפורים ואחזתה בולמוס), אתו לקמי דרבי (יהודה הנשיא). אמר להו ז"לו לחושו לה דיומא כפורי הוא (לחשו לה באזניה, כי היום יום כפורים). לחשו לה ואילחישא (והלחש הועיל, רפתה ממנה הבולמוס), קרי עליה: בטרם אצרך בבטן ידעתיך. נפק מינה ר' יוחנן.

**) בחולין נ"ד. כאשר אמר ריש לקיש לפני ר' יוחנן: מנו רב ומנו רב? ולא ידענא ליה (כלומר: מי הוא זה רב? אנכי איני מכירו), א"ר יוחנן: ולא נהירא ליה לאותו תלמיד ששימש את רבי רבה ור' חייא. והאלהים! כל אותן שנים ששמש אותו תלמיד בישיבה, אני שמשתי בעמידה. ומאן גבר? הוא גבר בכלא! (בתורה ובחסידות. — רש"י).

ובחולין קל"ז: כששאל ר' יוחנן את איסי שעלה מבבל: מאן ריש סדרא בבבל (ראש הישיבה. - רש"י)? א"ל: אבא אריכא. א"ל: אבא אריכא קרית ליה? (ואינך קורא אותו רבנו.- רש"י). דכירנא כד הוה יתיבנא אחרי י"ז שורן אחוריה דרב קמיה דרבי, ונפקי זקוקין דנור (ויצאו נצוצי אש) מפומיה דרב לפומי'ה דרבי ומפומיה דרבי לפומיה דרב. ולית אנא ידע מה הן אמרין (ולא הבנתי דבריהם), ואת אבא אריכא קרית ליה?!

שבהם ישב בישיבתו של ר' יהודה הנשיא בתור תלמיד צעיר וראה את הכבוד שחלקו לרב, התלמיד הבוגר, לפני שובו בבלה. בארץ ישראל נשאר רק המאמר המליצי של ר' יוחנן, שזכה לתורה מפני שזכה לראות אצבעות ר' יהודה יוצאות מבית יד שלו [1].

ר' יוחנן נשאר יתום מאביו ומאמו — עִבְּרַתּוּ אמו, מת אביו; יְלָדַתּוּ — מתה אמו [2] *). — ומחנכו היה, לפי הנראה, אביו הזקן, שפעם הרכיבו על כתפו ונשאו לשמוע דרשתו של ר' שמעון בן אלעזר [3]. אפשר שר' יוחנן כשגדל נתקרב אל התנא הזה, שהיה מפורסם בתור בן מחלקתו של ר' יהודה הנשיא, ומפיו שמע דברי ר' מאיר (כי רשב"א היה ראש מוסרי הלכותיו), ואחרי כן היה ר' יוחנן אומר בשם ר' מאיר **) [4]. כן הרבה ר' יוחנן למסור מאמרים בשם התנא ר' אלעזר בר' שמעון, שהיה גם כן רגיל בסביבתו של ר' יהודה [5], ועוד יותר מזה בשם אביו ר' שמעון בן יוחאי [6]. — אחרי שר' אלעזר מת הרבה זמן לפני ר' יהודה הנשיא, קשה לחשב שר' יוחנן הצעיר ידעו פנים

---

1) ירו' ביצה ס"ג ע"א, ע"פ מסרת אחת, שתלויה בספק (פסחים ג' :), שבח ר' יהודה הנשיא את ר' יוחנן על שתפס לשון נקיה באיזו הלכה ואמר עליו: מובטחני שיהיה מורה הוראה בישראל. ר' יוחנן היה מעריץ מאד את ר' יהודה הנשיא ואמר: אילו שבע מדות שמנו חכמים בצדיקים (ר"ש בן מנסיא מנה אותן: הנוי, והכח, והעשר, והחכמה, והשיבה, והכבוד והבנים) היו ברבי. מאן רבי? הוא רבי, הוא ר' יהודה הנשיא. ירו' סנהדרין פי"א ה"ג (30 ע"א). שניהם, לפי הנראה, אמרו זאת ע"פ דבריו של רשב"י בברייתא דאבות פ"ו ה"ו. עי' אג' התנ' ח"ב כרך ב' ח"א 55 הע' 26 ושם ח"ב 155. ע"ד תלמיד אחד של ר' יהודה הנשיא הוא מספר בירו' חגיגה 77 ע"א.

2) קדושין ל"א.

3) ירו' מעשרות פ"א (48 ע"ב). באופן כזה שמע גם רשב"ג בהיותו ילד את דרשת התנאי הזה, ב"ר ס'. — הורביץ (1871) 47 קורא בטעות במגילה 5 סוף ע"ב לסבי במקום לסבייא.

4) עי' אג' התנ' כרך ב' ח"ב 6 הע' 37; 10 הע' 6; 15 הע' 15; 16 הע' 28; 23 הע' 49; 23 הע' 15; 43 הע' 18.

5) עי' אג' התנ' כרך ב' ח"ב 92; 95 הע' 21; שם הע' 27; 96 הע' 34; שם הע' 36; שם הע' 39.

6) עי' אג' התנ' כרך ב' ח"א 45—102 — קרוב לחמשים מאמרים. רשב"י נחשב בעיני ר' יוחנן לסמל השקדנות, והוא אמר עליו: רשב"י וחבריו שתורתן אומנותן, שבת י"א א'. ראה להלן בראש פרק שלישי.

---

*) בסגנון זה משתמש רב אחא ליתמותו של אסתר, עי' מגילה י"ג.

**) דרך זו להזכיר לפעמים רק את בעל השמועה הראשון, ולא את השני שסמנו שסע, מתאים לכלל שהניח (לקמן סי' ה') לתפום ראשון ראשון או אחרון אחרון.

אל פנים[1]. המאמרים של ר' שמעון בן יוחאי ור' אליעזר בנו — על פי הרוב מאמרי אגדה — אפשר ששמע מאיזה תלמיד של ר"א, וכן צריך לחשב ע"ד מאמרי ר' אליעזר בן ר' יוסי הגלילי, שר' יוחנן מרבה למסור את מאמריו[2], ושבודאי נמסרו ע"י ר' אלעזר ב"ר שמעון[3] [וממנו הגיעו ע"י תלמידיו לר' יוחנן]. מהתנאים הראשונים, שר' יוחנן מוסר מאמרים בשמם, נמצא ביהוד את ר' יוסי בן חלפתא[4], גם ר' יהודה בר אלעי[5] ור' אלעזר בן יעקב[6]. הוא גם מסר הרבה קבלות חשובות מאד ע"ד חיי התנאים ופעולותיהם[7]. וכן נשארו הימנו הרבה מסרות הסטוריות שאין למצאן במקום אחר[8]. ר' יוחנן מסר ידיעות וספורים מקושטי אגדות על זמן החרבן השני ומלחמת אדריאנוס[9]. זה מראה על התענינות שאינה מצויה בקדמוניות ושאיפה רבה לאצור את הזכרונות ההסטוריים, גם כשהם מְלֻבשים בלבושים לא הסטוריים. הרבה שמע

1) עי' ב"מ פ"ד:, פסיקתא צ"ב ע"ב.

2) עי' אנ' התנ' כרך ב' ח"ב 27 הערה 37; שם ע' 28 הע' 38, 39, 41, 47, 51, 53, 54; שם ע' 29 הע' 63 והע' 67.

3) כן מצינו בחולין פ"ט. אמר ר' יוחנן משם ר' אלעזר ב"ר שמעון: בכל מקום שאתה מוצא דבריו של ר' אליעזר ב"ר יוסי הגלילי באגדה עשה אזנך כאפרכסת (עי' אגדת התנאים כרך ב' ח"ב 14).

4) עי' אנ' התנ' כרך ב' ח"א הע' 22; 108 הע' 10; 125 הע' 11; 127 הע' 3, 4, 6; 130 הע' 19; ביומא נ"ד א' הוא מוצא סמך לאיזה ענין כרונולוגי שאמר ר' יוסי ממדרש הכתוב. ר' חנינא, רבו של ר' יוחנן, התרועע ביחוד עם ר' ישמעאל ב"ר יוסי. עי' בראש פרק ר"ח בר חמא.

5) עי' אנ' התנאים כרך ב' ח"א 137 הע' 7.

6) עי' אנ' התנ' כרך ב' ח"ב 12 הע' 14; 13 הע' 38. ע"ד מסורות אחרות של ר' יוחנן בשם התנאים עי' סדר הדורות. השוה וויס ח"ג 72 הערה 1; אנ' התנ' כרך א' ח"ב 9 הע 1; 67 הע' 5; כרך ב' ח"ב 209 הע' 2.

7) עי' אנ' התנ' כרך א' ח"א ע' 43 הע' 1; ח"ב הע' 4; 38 הע' 7; 125 הע' 4; כרך ב' ח"א 4 הע' 5; 5 הע' 17; שם הע' 26; 50 הע' 34; 61 הע' 19; 36 הע' 4; 64 הע' 18.

8) עי' וויס ח"ג 72 הערה 2. פירוש אחד כת"י למחזור מביא ממדרש לכו נרננה מאמר שמתחיל: „אמר ר"ש בר נחמן אמר ר' יוחנן" ומספר ע"ד מלחמה של „קלסגס" (בודאי — נסקלגס, כלומר קאיוס קליגולה) נגד החשמונאים. ואולם במדרש „חנוכה" (ביהמ"ד I, 135) מובא זה בשם ר' יצחק, עי' אפשטיין החוקר I (1891) 65.

9) עי' ירו' תענית פ"ד (69 ע"א וב'), שהש"ר ב' בסוף, ב"ר ס"ה, איכה ר' ב', ב'. ב. גטין נ"ה:, נ"ו., נ"ז ע"א וב', תענית כ"ט. ע"ד הכהנים של הבית השני, יומא ט'. ידיעות שונות ע"ד ירושלים, שבת ס"ג:, גטין ל"ח:. פסחים קי"ג. פסיקתא ר' ס"א (עי' אנ' התנ' כרך ב' ח"א 66). עון ירושלים — ב"מ ל', גלות הסנהדרין — ר"ה ל"א ע"א וב'.

בודאי מאלה שהיו עוד עדים של התקופה שאחרי אדרינוס. והרבה שמע מר׳ יהודה הנשיא ומבני חבורתו וגם מרבותיו של ר׳ יוחנן, שלמד מפיהם.

רבותיו של ר׳ יוחנן היו ר׳ ינאי [1] ור׳ חנינא [2], שניהם מצפורי (אפשר שגם ר׳ חייא היה מורו [3] וגם ר׳ הושעיה שבקסרין [4]. גם ר׳ בניה (בנאה), שנודע ביחוד בתור בעל אגדה, היה, לפי הנראה, ג״כ רבו, שמאמריו נמסרו ע״פ הרוב ע״י ר׳ יוחנן; אחרי מותו של ר׳ בניה, דרש ר׳ יוחנן בבית המדרש של רבו המנוח [5]. גם ר׳ שמעון בן יהוצדק יוכל להחשב בתור רבו של ר׳ יוחנן, כי רק על ידיו נמסרו כל מאמרי ר׳ שמעון בן יהוצדק, בין בהלכה ובין באגדה*) [6]. ר׳ חנינא התפאר, כי הוא היה רבו באגדה, בהיותו נשען על ר׳ חייא בר אבא ראה ר׳ חנינא פעם, בהיותו כבר זקן מאד, קהל רב נחפז ללכת אל בית המדרש של ר׳ בניה. וכאשר נודע לו שהם רצים לשמוע את דרשתו של ר׳ יוחנן, קרא: בריך רחמנא דחמי לי פירין עד דאנא בחיים, וכל אגדה פשטית ליה חוץ ממשלי וקהלת (ברוך ה׳, שהראני פרי עמלי בחיי, כי כל תורת האגדה למדתיו, מלבד משלי וקהלת) [7]. — רבותיו מלפנים היו לו אחר כך לידידים ולחברים, עומדים יחד עמו במדרגה אחת. זה אפשר לאמר ביחסו אל ר׳ ינאי [8] וכן ביחסו אל ר׳ חנינא [9]. עם ר׳ הושעיה, שפעולתו

---

1) עי׳ לעיל ח״א 37.

2) עי׳ לעיל ח״א 8.

3) עי׳ חולין נ״ד., סנהדרין י״ח סוף א׳. ע״ד היחס של ר״י לחזקיה בנו של ר״ח עי׳ לעיל ח״א ע׳ 49.

4) עי׳ לעיל ח״א 94.

5) עי׳ אגדת התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 191.

6) עי׳ לעיל ח״א 119.

7) ירו׳ הוריות פ״ג (48 ע״ב), בירוש׳ ב״מ פ״ד (8 ע״ד) הספור חסר בראשיתו. שזה היה ר׳ חנינא בר חמא ולא ר׳ חנינא קרא (עי׳ לעיל ח״א 8 בהערה) רואים במקור האחרון מהספור הסמוך לזה עיד אבלו של ר׳ יוחנן על פטירת ר׳ חנינא.

8) כמה פעמים אמר לו ר׳ יוחנן: אי לאו דדלאי לך חספא לא אשכחת מרגניתא תותיה (יבמות צ״ב:, מכות כ״א:). את המשל הזה בלי ארמית אמר ר׳ יוחנן גם לתלמידו ר׳ חייא בר אבא (ב״מ י״ז:, ירו׳ מעשרות בסוף).

9) עי׳ לעיל 8.

---

*) כבבלי נאמר על ר״י (יומא מ״ג:) לא מיבעיא דלתנא לא צייח, אלא אפילו לרביה לא צייח, דאמר ר׳ יוחנן משום ר״ש בן יהוצדק: שחיטת פרה פסולה, ואני אומר כשרה וכו׳. בקהלת ר׳ ז׳ ב׳ נאמר: ר׳ יוחנן שאל לר׳ ינאי קומי ערסיה (לפני מטתו) דר׳ שמעון בן יהוצדק (כשבאו ללותו לבית עולמו) איזה דבר הלכה.

היתה בקסרין, כנראה, לא היה לו משא ומתן תמידי. אנו מוצאים שהיה יחס של ידידות בינו ובין ר' יהושע בן לוי, ראש הישיבה בלוד [1]. גם עם ר' יונתן עמד ר' יוחנן בקשר הדדי [2]. ידידו מנוער היה אילפא [3], שאיזה זמן שקדו ביחד על התורה, עד שעזבוה שניהם מפני דהקם [4]. אולם ר' יוחנן הכיר מהרה את תעודתו ושב אל תורתו וגם הגיע אל המדרגה הרמה ביותר, בעת שאילפא עסק במסחר *); ואף על פי כן, אחרי שנים אחדות, עוד היתה ידו רב לו לאילפא להוכיח, שכל ברייתא של ר' חייא ור' הושעיה יש לה יסוד במשנה [5].

---

1) עי' לעיל ח"א 125, מאמר אחד שנאמר בשם שניהם עי' לעיל ח"א 136 הערה 5.

2) עי' לעיל ח"א 60. עיפ ירו' ברכות פ"ט ה"א (12 ע"ד) נסעו שניהם (בשו"ט י"ש ב' ר' חנינא במקום ר' יוחנן **) למעבד שלמא ***) באילין קרייתא דדרומא (עי' לעיל ח"א 13 הע' 7).

3) בת' ירושלמי — חילפא.

4) אולי באותו זמן היו נסיעותיו של אילפא בים, שעל אדותן הוא מספר בב"ב ע"ד, ומה שקרה לו שם. להספורים ההם יש גון של האגדה הבבלית ובספור הראשון נזכר גם השם „סורא". קרוב לשער כי הספורים האלה קבלו צורה זו ע"י הנוסע, העשיר ברוח השירה, רבה בר בר חנה.

5) תענית כ"א. אגדה שיש לה גון בבלי, הסוף נמצא גם בכתובות ס"ט:, באופן מקוצר נמצא בירו' כתובות 31 ריש ע"א, ובקדושין 58 ע"ד, ששם אילפא מדבר רק ע"ד מתניתא דבי חייא רבה. גרץ (תול' היהודים IV^2, 488) חושב כי בזה שבקש אילפא להוציא הכל מהמשנה, התכון להתנגד לדעתו של ר' יוחנן, כי לא המשנה בלבד הוא מקור ההלכה.

---

*) זהו ל' התלמוד: אילפא ור' יוחנן הוו גרסי באורייתא. דחיקו להו מילתא טובא. אמרי ניקום וניזול ונעביד עיסקא ונקיים בנפשין (דברים, ט"ו ד') אפס כי לא יהיה בך אביון. אזלו, אותבי תותי גורא רעיעא. הוו קא כרכי רפתא. אתו תרי מלאכי השרת. שמעיה ר' יוחנן דאמר חד לחבריה נשדי עלייהו האי גידא ונקטלינהו, שמניחין חיי עולם הבא ועוסקין בחיי שעה. אמר ליה אידך: שבקינהו, דאיכא בהו חד דקיימא ליה שעתא. ר' יוחנן שמע, אילפא לא שמע. אמר ליה ר' יוחנן לאילפא: שמע מר מידי? א"ל: לא. אמר: מדשמעי אנא, ואילפא לא שמע, שמע מינה: לדידי קיימא לי שעתא. א"ל ר' יוחנן: איהדר ואוקי בנפשאי (דברים, ט"ו י"ד) כי לא יחדל אביון מקרב הארץ. ר' יוחנן הדר, אילפא לא הדר. עד דאתא אילפא, מליך ר' יוחנן. אמרו לו: אי יתיב מר וגרים, לא הוה מליך מר? אזל תלא נפשיה באסקריא דספינתא. אמר: אי איכא דשאיל לי במתניתא דר' חייא ודר' אושעיא ולא פשטינא ליה ממתניתין נפילנא מאסקריא דספינתא ומטבענא.

**) בובר אומר שצ"ל ר' חנינא ולא ר' יוחנן. ויש אמנם ראיה לדבריו, ממה שנא' לעיל ח"א 13 ששם מסופר הדבר על ר' חנינא לבדו ורק באופן אחר קצה.

***) בובר מתקן למיעבר ת' למעבד, ופי': לעבר את החדש, והמלה „שלמא" היא הוספה של אחד המעתיקים, שקרא „למעבד" ולא ידע מה. ועי' ערוך השלם ערך „דרום".

ר' יוחנן הביא בתוך דרשותיו הערות מהלכותיו של אילפא, חברו מלפנים בבית המדרש [1].

רֵעות של שנים רבות, שנתחזקה עוד ע"י קשר משפחתי, היתה בין ר' יוחנן ובין ר' שמעון בן לקיש. ועל זה נוצרו ספורי אגדה רבים, שנמסרו ביחוד בבתי המדרש שבבבל. בחלק ההלכה שבתורה שבע"פ נחקקה רעות זו לזכרון ע"י הפלוגתות שהיו ביניהם בשאלות שונות בבאורי המשנה, וכן בענינים „דאמרי תרווייהו", שהיו שניהם בדעה אחת, שבודאי הגיעו לזה מתוך וכוח. גם פלוגתות באגדה יש במספר הגון בין ר' יוחנן ור"ש בן לקיש. אולם כאן לא נרחיב את הדבור על אדות זה. בפרשת „ר' שמעון בן לקיש" נשתדל לבאר יותר את היחס שבינו לר' יוחנן, פה רק נעיר, שחכמים אלה נתנו חשיבות מיוחדה לאגדה [2]. המסרת מספרת, כי הם היו קוראין בספרי אגדה בשבת [3]. לעדות על שקידתם יחד בלמוד ההלכה יעיד הספור הזה, שחצי שנות שמטה עסקו בפרק השביעי של מסכת שבת, ומכל אב מלאכה של ל"ט המלאכות האסורות בשבת הוציאו כיוצא בזה מספר תולדות [4]. חכם אגדה אחר מסמיך על הכתוב תה' מ"ח ה' (בלי ספק על יסוד תהלת בני דורם) קריאה זו: הדורה היא ומשובחת שמועתן של ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש, שהן יושבין ומפלפלין בה (נ"א: בהלכה) [5]. ר' ברכיהו, הגדול בין חכמי האגדה של המאה הרביעית, מביא דרשה לבראשית א' ד' ואומר: כך דרשו שני גדולי עולם — ר"י ורשב"ל [6].

נושא חביב היה ליושבי בית המדרש לספר ביחס שבין ר' יוחנן ובין חבריו הגדולים ממנו בשנים — רב ושמואל. היו מספרים ברצון, כי המורה הגדול הארצישראלי לא נמנע מחלק כבוד רב לחכמי בבל. פעם אחת אמר ר' יוחנן לרשב"ל [7] ופעם שניה לאחר מעולי בבל [8], כי רב הגיע עוד בימי

---

1) זבחים כ', כ"א. שם י"ג: מצאנו את אילפא טוסר מאמר של ר' יהודה בן ר' חייא לפני בר פדא (בר פדיה, בן אחותו של בר קפרא).

2) וכוחים באגדה בין ר"י ובין רשב"ל, למשל: ויק"ר י"ג קרוב לסוף, ב"ב ט"ז:

3) גטין ס'., תמורה י"ד:

4) ירו' שבת פ"ב (9 ריש ע"ג).

5) שו"ט א' ב' (ב' ט"ז, ילקוט מ"ה ה').

6) ב"ר ג'. באיכה ר' בפתיחתא ב' יש מאמר המתחיל „ר' יוחנן ורשב"ל דאמרי תרווייהו" ואח"כ באים דבריהם, והם שתי דעות שונות, סמוכות על שני פסוקים שונים.

7) חולין נ"ד.

8) שם קל"ז:

ר׳ יהודה הנשיא למדרגה רמה של תורה וחשיבות. באגרותיו לרב היה ר׳ יוחנן כותב „לרבנו שבבבלי“, ולשמואל היה כותב „לחברנו שבבבלי“, אבל אחר כך נוכח, כי גם שמואל ראוי להקרא בשם רבנו[1]. רב יהודה (בן יחזקאל) תלמיד רב ושמואל, מיסד ישיבת פומבדיתא, הכיר גם הוא באוטוריטה של ר׳ יוחנן[2]. אחר מותו של רב, הודיע ר׳ יוחנן לראשי הישיבה שבבבל שהוא חולק על רב בשתי הלכות[3].

בכלל לא היה ר׳ יוחנן נוטה חבה לבבלים, שעלו לארץ ישראל, לשמוע ממנו תורה. הוא הוה מרשה לעצמו לדבר אליהם בעקיצות: „כד הוה חמי להון (כשראה אותם, את בני בבל) הוה מקנתר להון, אמר: מה נביא מקנתר להון, שנא׳ (הושע, ט״ו י׳): ימאסם אלהי ויהיו נודדים בגוים, ואנא — לית אנא מקנתר להון?“[4]. הוא היה אוהב לכנותם, כשהיה מדבר אליהם או כשהיה מדבר על אודותם, „בבלים“[5]. ובבבלי מְספר: אמרו ליה

---

[1] שם צ״ה: שם מסופר ג״כ, כי ר׳ יוחנן רצה לרדת בבלה לראות את שמואל ופגש בתינוק אחד ושאל אותו: „פסק לי פסוקך“ (שיאמר לו את הפרק שלמד היום) והתינוק ענה (ש״א, כ״ח ג׳): ושמואל מת. אמר שמע מינה נח נפשיה דשמואל“. השוה ירו׳ שבת פ״ו ה״ח (8 סוף ע״ג): ר׳ יוחנן ורשב״ל היו מתחמדין מחמי אפויי דשמואל. אמרין: נלך אחר שמיעת בת קול. עברין קומי סידרא (בית ספר); שמעין קליה דטיילא „ושמואל מת“, וסיימון (עשו להם זאת לסימן) וכן הוות ליה. ע״ד מ״ש נלך אחר שמיעת בת קול השוה מגילה ל״ב א׳: א״ר שפטיה א״ר יוחנן משתמשין בבת קול, שנא׳ (ישעי׳, ל׳ כ״א): ואזניך תשמענה דבר מאחריך וכו׳.

[2] עי׳ קדושין ל״ט. אולם רב חסדא לא רצה להכנע לפני האוטוריטה של ר׳ יוחנן, עי׳ ברכות כ״ד:׳ פסחים ל״ג: ועוד.

[3] ירו׳ מכות פ״ב (31 ע״ד), מדרש שמואל כ״ה. השוה בבלי מכות י״ב. כשרצה ר׳ יהודה לגדור בעד אנשי ביתו שיזהרו מאיסור שבות ביום הכפורים (בקניבת ירק) אמר להו: אתא איגרתא ממערבא משמיה דר׳ יוחנן דאסור. בחולין פ״ד א׳ נותן ר׳ יוחנן טעם לדברי רב שאמר, שצריך לקמץ בצרכי אכילה — אבא ממשפחת בריאים הוה, אבל כגון אנו מי שיש לו פרוטה בתוך כיסו יריצנה לחנוני.

[4] שהש״ר ח׳ א׳. משל לדברי קנתור לתלמידים בבלים עי׳ ב״ר ל״ח כמעט בסוף: חד תלמיד מן דר׳ יוחנן הוה יתיב קדמוה, והוה מיסבר ליה ולא סבר. א״ל: מאי טעמא לית את סבר? א״ל: דאנא גלי מן ארעא. א״ל: מהיכן ארעא דילך? א״ל מן בורסיף. א״ל: לא תימר לי כן, אלא מן בולסיף, כי שם בלל ה׳ שפת כל הארץ (בר׳, י״א ט׳) (השוה אופנהיים במ״ע החדשי של פרנקל 1855 עמוד 80). עי׳ עוד ב״ב ק״ז: שאמר לר׳ חייא בר אבא: אדאכלת כפנייתא בבבל (עד שאכלת תמרים בבבל ולא עסקת בתורה כהוגן).

[5] „הדין בבליא“, לר׳ אלעזר בר פדת, ירו׳ ברכות פ״ב ה״א (4 ע״ב), שקלים 47 ע״א, מו״ק 83 ע״ג (השוה: מדרש שמואל י״ט). לרב כהנא אמר: חזיתו לבבלאה,

לר' יוחנן: איכא סבא (יש זקנים) בבבל. תמה ואמר (דברים, י"א כ"א): „למען ירבו ימיכם וכו' על האדמה" כתיב, אבל בחוצה לארץ לא? כיון דאמרי ליה: מקדמי ומחשכי לבי כנישתא (משכימים ומעריבים לבית הכנסת), אמר: היינו דאהני להו (זכות זו עמדה להם להאריך ימים)[1]. אבל בכל זאת ר' יוחנן לא הרחיק כל כך ללכת בהתנגדותו לבבלים, כמו ר' שמעון בן לקיש, שאמר, בדרשו את הכתוב (שה"ש, ח' ט'): אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף וכו' אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כלכם בימי עזרא, נמשלתם ככסף, שאין הרקב שולט בו, עכשיו שעליתם כדלתות, נמשלתם כארז שהרקב שולט בו[2]. ואולם ר' יוחנן אמר נגד זה, שאפילו אם היו כלם עולים בימי עזרא, לא היתה השכינה שורה במקדש שני (בסמך על הכתוב בר', ט' כ"ז). וגם מלבד זאת נמצאו מאמרי ר' יוחנן ממליצים טובה על הבבלים וגם היה מספר בשבחם. ואולי אצל הבבלים קבלו דברי ר' יוחנן צורה כזו[3] *).

ב"ק קי"ז ע"א. לר' זכיי אמר ר"י: עברת בידך תלתא נהרין ואיתברת (עברת שלשה נהרות וכבר נשברת). ירו' שבת פ"ז ה"א (9 ע"א, 9 ע"ג). השוה בבלי סנהדרין ס"ב. מה שאמר לר' חייא בר אבא, ירו' סכה פ"ד ה"א (54 ע"ב), מעשרות בסוף, בבלי שבת ק"ה: לר' שמעון בר אבא, ירו' שבת פ"ו (8 ע"א).

1) ברכות ח'.

2) יומא ט':

3) עי' שבת קמ"ה: השיחה שהיתה בין ר' חייא בר אבא ורב יוסי ע"ד איזו דברים שבבל משונה מא"י, ור' יוחנן באר את כל אלה הדברים באופן יפה לבבל. בסנהדרין כ"ד. מאי בבל? בלולה במקרא, בלולה במשנה, בלולה בתלמוד. — כתובות ע"ז: מפני מה אין מצורעים בבבל. — מנחות ק'. ר' יוחנן מבאר מה שנאמר במשנה „והבבלין אוכלין אותו כשהוא חי" — לא בבלים הם, אלא אלכסנדריים, ומתוך ששונאין (חכמי א"י. — רש"י) את הבבלים, קורין אותן (את האלכסנדרונים שעושין מנהג רעבתנות. — רש"י) על שם בבלים. — נדרים כ"ב. ר' יוחנן תמה, כי הקללה האמורה על הבבלים (דברים, כ"ח ס"ה): ונתן לך ה' שם לב רגז, אינה פוסקת גם כשהם עולים לארץ ישראל. השוה לזה (שהש"ר, ח' י') מאמרו של ר' יוחנן: כיון שעלו (הבבלים לא"י) רגז ניתן ועלה עמהם.

---

*) דעה זו הביע בראשונה ה' שי"ר ואחריו נמשכו גרץ וויים. אבל עדיין הדבר עומד לפנים: אי אפשר להאמין שגדולי עולם וצדיקים כאלה יתיחסו בבוז אל חבריהם, המוסרים נפשם על תורת ארץ ישראל והמפיצים אותה בגולה? ובפרט אחרי שהמצב הכלכלי היה דל מאד בא"י והיו הישיבות זקוקות לתמיכת נדיבי בבל, ואיך אפשר שיבזו בלבם את התומכים בהם?

כשבדקתי מצאתי הרבה מאמרים הסותרים הנחה זו לגמרי. א) רשב"ל אומר (סוכה כ'.): שהתורה נשתכחה בא"י, לולא עלו הבבלים ויסדוה. ב) בירו' מע"ש פ"ה ה"ח אמר ר' אמי בשם רשב"ל: לא לקת פשתן ולא החמיץ יין ונתנו עיניהן בזכות ר' חייא ובניו (הבבלים). - ג) בירו'

[ר' יוחנן משיב על השאלה: — למה הגלה הקב"ה את ישראל לבבל?] מפני ששגרן לבית אמן, משל לאדם שכעס על אשתו, להיכן משגרה? לבית אמה (ובבל היתה מולדת האמהות) [1]. — דברים, ל"ב צ"א, בגוי נבל אכעיסם — אלו חברים (אומה ידועה בפרס). אמרי ליה לר' יוחנן: אתו חברי לבבל. שגא נפל (נפלו פניו מאד, מדאגתו לבני עמו היושבים שם). אמרו ליה: מקבלא שוחדא. תריץ יתיב (כשאמרו לו שהם מקבלים שחד נחה דעתו) [2], לו היתה ידיעה מהמגדל, המכונה "מגדל נמרוד", שנחשב בעיניו לשארית המגדל של דור ההפלגה [ולפיכך אמר: שליש (המגדל) נשרף, שליש נבלע בקרקע שליש קיים] [3].

---

[1] פסחים פ"ז: השוה אני' התני כרך א' ח"א 32 הע' 3, לעיל ח"א 16 הע' 5.

[2] יבמות ס"ג:

[3] סנהד' ק"ט. (עי' מאנאטסשריפט 1885 ע' 79). בב"ר ל"ח ובתנחומא נח שם האומר הוא ר' חייא בר אבא.

שביעית פ"ו ה"ה: רשב"ל אזל לבוצרה אתון לגביה אמרין ליה: חמי לן חד בר נש דריש, דיין, סופר (מורה בבית הספר), חזן, עביד כל צורכינן. חמא חד בבלי (בחר להם בבבלי אחד). א"ל (לבבלי ההוא): חמית לך אתר טוב (מצאתי בשבילך מקום טוב). זה אמר רשב"ל שהתנגד לבבלים באופן כל כך קשה. ד) בכתובות קי"א ע"ב נאמר שריש לקיש מסר את בניו לר' חייא בר אדא (לפי גי' בכר: אבא) הבבלי ללמדם תורה.

ור' יוחנן היה אוהב את הבבלים ומכבדם וגדולי תלמידיו היו בבלים, כמו ר"ש ור' חייא בר אבא, ר' ירמיה, ר' זעירא, ר' אסי, ר' חנינא ור' אושעיה ועוד. ומצינו שהוא פונה בחבה (ויקרא ר' ריש ל' ועוד באיזו מקורות): חייא ברי, חייא ברי; (אעפ"י שלפעמים היה קורא לו „בבלאי"). וגם ברור הוא שהשם „בבלאי", שבו היה ר' יוחנן לפעמים קורא לתלמידיו הבבליים, לא היה לגנאי, אלא להפך לאות של חבה, וכך מצינו בירוש' תרומות פ"א סוף ה"א שר"י אומר לר' איסי, ובשבת פ"ה ה"ד לר' זעירא: אין בבליא, קסת עליה. ונודע היחס שהיה לו לרב ושמואל. ע"ד ר' אלעזר בן פדת אמר ר' יוחנן (ב"ב ז':) ואליעזר בני קבע בה מסמרות. ועי' ירו' מו"ק פ"ג ה"ב. זבמנחות פ"ד ע"ב: א"ר אלעזר ר' יוחנן חזאי בחלום - מילתא מעלייתא אמינא. מכל זה אפשר לראות שהיה בינו ובין ר' אלעזר הבבלי קשר של חבה ובבוד. ועי' עוד כתובות קי"א: כיון דחזא (ר"א) דקא מצטער (ר' יוחנן): אמר לו: רבי מצאתי להם תקנה.

ובאמת היתה לחכמי א"י מרדיציה לכבד את חכמי בבל. בקדושין ע"ב: אמר רבי ללוי הראני... תלמידי חכמים שבבל. אמר דומין למלאכי השרת. בשו"ט ח' (בובר 11) ר"י בר' סימון: פתחי לי אחותי רעיתי (שיה, ה' ב'), בכנסת ישראל שבבבל שאחויים בתורה וכו'. רשב"ג הקפיד מאד על כבודו של רב יהודה בר יחזקאל (מו"ק י"ז.) ועוד יש הרבה מאמרים מעין זה, שמלמדים את היחס האמתי שהיה בין חכמי א"י ובין חכמי בבל.

ואלו היו חכמי א"י באמת מבזים את חכמי בבל איך היה אפשר שחכמי בבל יעריצו כל כך את חכמי א"י? ולפיכך נראה לי שאין ללמוד מאיזו בטויים זרים ולעשות מזה הנחה הסטורית במקום שיש ראיות הסותרות אותה והשכל הישר צווח נגדה.

בראש הבבלים, שעלו לא"י ולמדו בישיבתו של ר' יוחנן, נחשב ר' אלעזר בן פדת. לפני זה היה ר"א תלמידם של רב ושמואל [1]. אולם בין ר' יוחנן ובין ר' אלעזר היו, אולי בזמן הראשון, איזו הכוכים. ר' יוחנן היה מתאונן על שאין ר' אלעזר מקדם את פניו בברכה בנימוס, וכי אינו מזכיר את שמו על ההלכות, שהוא ר"א, קבל ממנו [2]. — כאשר הציע לפניו ר' יוחנן ללמדו „מעשה מרכבה", לא קבל ר' אלעזר הצעתו, באמתלא שעדיין הוא צעיר לימים [3].—כאשר אמר ר' אלעזר בשם ר' הושעיה הלכה כרבי יהודה (שהכונס את יבמתו הנכסים של האב) אמר ר' יוחנן: זימנין סני יתבית קומי ר' הושעיה ולא שמעית מיני הדא מילתא [4]. — כשהיה ר' אלעזר חולה, בא ר"י לבקרו, ושניהם בכו על האי שופרא דבלי בארעא [5]. — יש איזו פלוגתות באגדה בין ר"י ובין ר"א [6]. רק פעם אחת אנו מוצאים את ר"א מוסר דבר אגדה בשם ר"י [7] *).

---

1) בתמורה כ"ה: אומר רב המנונא בפירוש: ר' אלעזר תלמידיה ד"ר יוחנן. השוה ב"ב קל"ה:, שם קנ"ד:, ירוש' ברכות פ"ב ה"א (4 ע"ב), ירו' סנהדרין פ"א ה"ב (18 ע"ב) נחשב ר"א לחבר ותלמיד לר' יוחנן.

2) ירוש' ברכות פ"ב (4 ע"ב) ולעיל ר' יעקב בר אידי, תלמיד ר"י, הצדיק את סנהגו של ר"א. הנוסח הבבלי במה שנוגע לקובלנא השניה, עי' בבלי יבמות צ"ו: בבבלי יומא נ"ג. מסופר „כד הוה ר"י בעי' לסגויי, הוה נחין קאי ר"א אדוכתיה, עד דהוה מיכסי ר"י מיניה, וכד הוה בעי ר"א לסגויי, הוה קא אזיל לאחוריה, עד דמיכסי מיניה דר"י". גם ר"ש בן לקיש התרעם על ר"א, שאמר הלכה של ר"י, סבלי להזכיר את שמו (כתובות כ"ה:).

3) חגיגה י"ג: בקדושין ע"א. מוסר רבב"ח בשם ר"י כמה פעמים בשבוע מוסרים חכמים לתלמידיהם שם בן ארבע אותיות.

4) ירו' יבמות פ"ד ה"ז (5 סוף ע"ד).

5) ברכות ה':

6) עי' כתובות קי"א:, ב"ר מ"ד, שם בראש ס"ט (תנחו' ב' וישב מ"א), פסיקתא 116 ע"א, שם 6 ע"ב. בספרי המדרש ר"א קודם לר"י. עי' עוד פסחים נ'. על הכתוב זכרי', י"ד ו'. מאמרים שנאמרו בשם שניהם עי' ברכות י'. המשל שבחגיגה ט"ז., המיוחס לשניהם, הוא בירוש' חגיגה 77 ע"ג מיוחס רק לר"א בלבד.

7) תנחומא תזריע (ב' 12) ר"א בן פדת בשם ר"י. בב"ר ג' ואיכה ר' ב' ב', שם האומר הוא ר"א בלבד.

---

*) בין התנאים שוני הבריתות לפני ר' יוחנן היה אחד ר' זכאי, ושתי פעסים אנו מוצאים, שר' יוחנן אמר לו: פוק תני לברא (כלו' הברייתא שלך חיצונית ואינה מתקבלת), עי' ערובין ס'. וסנהדרין ס"ב. ועוד מצינו שר"י אמר כזאת לר' אבהו: שבת ק"ו., ביצה י"ב: לתנא סתם, וכן יומא מ"ג:, יבמות ע"ז.

ביחוד היו קרובים לר׳ יוחנן שני האחים הבבלים ר׳ שמעון (בבבלי: שמן) בר אבא ור׳ חייא בר אבא. הראשון נחשב כבן בית אצלו [והתלמוד מספר: שמעון בר אבא הוה משמש קומי ר׳ יוחנן והוה מושיט ליה סנדליה וכו׳][1], ר׳ יוחנן היה מצטער על זה שלא היה יכול לתת סמיכה לתלמידו זה[2], שהיה ר״י מרחם עליו בגלל עניותו הרבה[3], ולבו הנה לו כבוד גדול על חסידותו[4]. ר׳ שמעון בר אבא מסר הרבה דברי אגדה בשם ר׳ יוחנן[5], ר׳ חייא בר אבא נזכר הרבה יותר בחברתו של ר׳ יוחנן מר׳ שמעון אחיו[6]. — גם אליו, כמו לר׳ אלעזר, בא ר׳ יוחנן לבקר בחליו והקימו בנס[7]. — יש פלוגתות ביניהם באגדה[8]. רחב״א היה אחד מאלה שהרבו למסור את מאמרי ר׳ יוחנן[9]. — איש בבלי היה גם רב אסי (ר׳ יוסי), אחד מתלמידיו היותר חשובים של ר׳ יוחנן[10], הוא ור׳ חייא בר אבא היו שניהם ממקורביו[11]. — יחד עם רב אסי נזכר תדיר חברו הארצישראלי ר׳ אמי[12], שגם אחרי כן הגדילו יחד עם ר׳ חייא בר אבא את תפארת ישיבת ר׳ יוחנן[13]. ר׳ אמי נפגש רק לפרקים רחוקים בתור מוסר דברי ר׳ יוחנן יותר ממנו, ביחוד בתלמוד בבלי,

---

1) עי׳ ירוש׳ שבת פ״ו (8 סוף ע״א). בבבלי מספר בקצרה, שבת ס״א ריש ע״א.

2) עי׳ סנהדרין י״ד. ר״ש בר אבא מוסר הלכות למעשה שקבל מר״י במו״ק י״ח., חולין צ״ג:

3) הוא היה קורא עליו (קהלת, ט׳ י״א): לא לחכמים לחם. ירו׳ סוף בכורים.

4) ר״י אמר עליו: כל מי שלא יכיר מעשיו של אברהם אבינו יכיר מעשה אבותיו של זה.

5) בערך ס״ו מאמרים; גם לא אחד מהם בתלמוד בבלי.

6) עי׳ ירוש׳ סכה 54 סוף ע״ב; ירוש׳ ע״ז 42 ע״ד; ויק״ר ל׳ בראש (שהשי״ה ז׳, פסיקתא קע״ח ב׳; תנחומא ב׳ כי תשא י״ט), ע״ז נ״ט., סנה׳ ל״ג:, ב״ב קי״ז:, בכורות י״ח.

7) ברכות ה׳ ב׳.

8) שבת ק״ה סוף ב׳.

9) ששים מאמרי אגדה, הרבה מהם בתלמוד בבלי (לפעמים חסר השם „בר אבא" ונכתב רק ר׳ חייא בשם ר׳ יוחנן).

10) עי׳ ירוש׳ ברכות פ״ג ה״א (6 ע״א וב׳), שביעית פ״ו (36 ע״ג), כלאים פ״ט ה״ד (32 ע״ב), ב. גיטין ל״ז., חולין נ״ה:, מעילה ו׳:

11) עי׳ שבת קמ״ה: (עי׳ לעיל 8 הע׳ 3) ר׳ יוחנן קורא להם „דרדקי".

12) עי׳ יבמות צ״ו:, כתובות ס״ב.

13) עי׳ ירו׳ ערובין 23 ע״ג. ירו׳ ברכות פ״ב ה״ד (5 ע״א), ירו׳ מגילה פ״ג ה״ג (74 ע״א), ירו׳ יבמות פ״ד ה״ט (6 ע״א), ירו׳ פסחים פ״ג (30 סוף ב׳), ירו׳ חגיגה פ״א ה״ו (76 ע״ג), איכה ר׳, ג׳ מ״א.

נפגש את ר' אסי. – אגדה נפלאה מספרת על דבר יחוסו של ר' יוחנן לתלמידו של רב, לרב כהנא, שברח מבבל [שהיה ירא מפני המלכות כי הרג מלשין אחד] [1]. – על דבר רגש היחסנות שהיה בלב הבבלים, אפילו נגד הגדול שבחכמי ארץ ישראל, מעיד הספור כי ר' זעירי לא רצה לקחת לאשה את בת ר' יוחנן, אע"פ שהיה מכבדו בתור רבו ומורו, משום שחשש לכבוד יחוסו [2]. הכונה של הספור הזה, כמו שאר הספורים הדומים לזה, להעריץ את הבבלים שעלו לארץ ישראל, יש גם באגדה ע"ד האחים המופלגים בחסידותם, ר' חנינא (או ר' חנניה) ור' אושעיא [3], שר' יוחנן לא היה יכול, לצערו, לסמוך אותם [4].

בין תלמידי ר' יוחנן הארצי־ישראלים, יחד עם ר' אמי, תופס מקום ראשון ר' אבהו, שנעשה אח"כ לראש הישיבה בקסרין [5]. במקורות רבים מסופר עליו: רבי אבהו נחת לטבריא, חמוניה תלמידיו דר' יוחנן אפוי נהירין (ראוהו תלמידי ר' יוחנן שפניו מאירים). אמרו קומי ר' יוחנן: אשכח ר' אבהו סימה (כלו': אוצר). אמר לון: למהי? אמרן ליה: אפוי נהירין. אמר לון: דילמא אורייתא חדתא שמעתה. סליק לגביה. א"ל: מאי אורייתא חדתא שמעת? א"ל: תוספתא

[1] ב"ק קי"ז ע"א וב'.

[2] קדושין ע"ח.

[3] לפי דברי היוחסין (הוצ' פיליפי' 186 ע"ב)—שאין להם מקור בתלמוד — היו הם אחים לרבה בר נחמני וגדולים ממנו בשנים, והם קראו לו (לפי דברי התלמוד כתובות קי"א.) לעשות כמוהם ולעלות לארץ ישראל. עליהם (סנהדרין י"ד.), כמו על רבה (ר"ה י"ח.), נאמר שהיו כהנים (מבני עלי), וזה מאשר את המסרת של היוחסין. הם היו סנדלרים בטבריה (פסחים קי"ג:). בני טבריה היו מסמנים את חנותו של ר' הושעיה (השוה ירו' תענית פ"א 64 ע"א) בשביל מדת הסרחק לענין של הלכה (ירו' שבת פ"ז ה"ב, 8 ע"א). ע"ד מותו של ר' הושעיה בטבריה עי' ירו' ע"ז פ"ב ה"א (42 ע"ג). בערבי שבתות היו עוסקים בספר יצירה ובוראים עגלה משלשת ואוכלים אותה (סנהדרין ס"ה:, ס"ז:). אין לחשב שאלה ר' חנינא ור' הושעיה הם הם שנזכרו בב"ם ו':, בני דורם של רבה ושל אביי ושישבו בפומבדיתא. עפי"ז צריך לתקן מה שנא' באג' אמוראי בבל סוף 98. ר' הושעיה הוא זה שעליו מסופר באיכה ר' ב' א' (השוה שבת נ"ה., שו"ט י"ב ה') ששלח ואמר לר' סימון: בשביל שאתה שרוי בביתו של אותו קצין, מפני מה אין אתה מוכיחן?"

[4] סנה' י"ד. ר' חנינא ור' הושעיה נקראו שניהם חברהון דרבנן, עי' פרנקל מבוא הירוש' 75 ע"א, 88 ע"א וב'. ב"א של ר' הושעיה נקרא ג"כ חנניה, עי' פרנקל שם 88 ע"ב.

[5] וייס ח"ג 96 חושב שמולדתו היתה בבל, אבל אין לזה כל יסוד. עי' ברכות כ"ד:, ב"ק ל"ד:

עתיקתא. וקרא עליו (ר' יוחנן) חכמת אדם תאיר פניו [1]. ר' אבהו נמצא תדיר אומר בשם ר' יוחנן [2]. — ר' יעקב בר אידי פייס את ר' יוחנן בשעה שהתרעם על ר' אלעזר בן פדת [3]. חכמי האגדה מסרו שאלה אחת, ששאל ר' יעקב בר אידי מר' יוחנן על הכתוב בר', ד' כ"נ [4]. גם הוא היה מוסר דברי אגדה בשם ר' יוחנן [5].

בשורה אחת עם ר' יוחנן עמדו במקצוע האגדה תלמידיו, ר' לוי ור' יצחק, שעלו ביצירותיהם האגדיות על כל חבריהם שבא"י. הראשון היה דרשן בשכר, יחד עם ר' יהודה בר נחמני, בבית מדרשו של ר' יוחנן. תפקידו היה לענין את הקהל בדרשותיו בשבת, עד שיבוא הרב הדורש [6]; דברי האגדה שמסר ר' לוי בשם ר' יוחנן אינם רבים [7].

ר' יצחק [נפחא] היה מוסר אגדות בשם ר' יוחנן ביחוד בבבל [8]. ורב נחמן בר יעקב, המהולל בתור אב בית־דין, היה שומע לקחו ברצון [9]. — לו

1) ירו' שבת פ"ח ה"א 11 ע"ב, פסחים (פ"י ה"א 37 ע"א), שקלים פ"ג ה"ב (47 ע"ג), פסיקתא 38 ע"א, פסיקתא ר' י"ד (63 ע"א), קה"ר לאותו פסוק, תנחומא ב' חקת י"ט.

2) הוא מוסר יותר מעשרים מאמרי אגדה של ר' יוחנן, ורק שנים מהם בתלמוד בבלי (גטין נ"ז., סנהדרין צ'.).

3) ירו' ברכות פ"ב ה"א (4 ע"ב), ב' יבמות צ"ו: (עי' לעיל ע' 10). במקור האחרון קורא לו ר"י „בן אידי חברנו". לפי"ז היה אידי „חברהון דרבנן" (עי' לעיל 12 הערה 4). בחגיגה ה' : מסופר שר' אידי שהה במסעותיו שלשה חדשים ובא וישב בבהמ"ד יום אחד והיו חבריו קורין לו „בר בי רב דחד יומא", אבל ר' יוחנן הגן על כבודו. עי' להלן סימן ח'.

4) ב"ר כ"ג.

5) בתלמוד ב' חסר עפ"י הרב השם „בר אידי" וכתוב רק ר' יעקב א"ר יוחנן, עי' כתובות ה', שבת קמ"ה:, סנה' כ"ב., שם ע"ד:

6) ירו' סכה פ"ה ה"א, ב"ר צ"ח: „ר' לוי ויהודה בר נחמני הוון נסבין תרתין סלעין מצמתא קהלא קומי ר' יוחנן. ממה שנאמר שם להלן אפשר להבין מה היה תפקידם. אין פרושה של המלה „צַמָּת" כאן „לאסף" (כמו שמבאר לוי IV, 201 ע"ב), אלא לעצר בעדם, לענין את הקהל בדרשתו, קודם שהיה ר' יוחנן בא לדרוש.

7) רק במקורות ארצי־ישראליים: אסתר ר' ב' ג', קה"ר א' ד' (שם צריך לתקן: ר' יהושע דסכנין בשם לוי בשם ר' יוחנן). במדבר ר' ב' (§ 12 הוצ' ווילנא): א"ר לוי בשם ר' יוחנן (המשל, שבבבלי תענית ה': נמסר בשם ר' יצחק); שהש"ר א' א' בסוף; אסתר ר' א' ט'; פסיקתא ר' כ"א קרוב לראש. ואולי גם ב"ר ס"ב (ע"ד תרעל).

8) במקורות הארצי־ישראליים לא נמצא ממנו דבר בשם ר"י.

9) עי' אג' אמוראי בבל 79 והלאה. אין כל ידיעה ע"ד היחס האישי של ר' יצחק לר' יוחנן. ורק נשארה הערה אחת מר"ש בן לקיש שנתן יתרון לביאורו של ר' יצחק

ולשאר תלמידי ר׳ יוחנן, שהלכו אל המזרח (בבלה) צריך להודות בעד הפצת אגדת ר׳ יוחנן במדה מרובה בבתי המדרש שבבבל, כמו שהננו רואים מתוך התלמוד הבבלי[1]. בין אלה המפיצים את אגדת ר׳ יוחנן בבבל הגדיל לעשות ביחוד רבה בר בר חנה המספר פלאים. הוא מסר בשם ר׳ יוחנן כשלשים מאמרים באגדה[2]. מאמוראי בבל הרבה גם רבה בר נחמני למסור דברי אגדה בשם ר׳ יוחנן[3]. אולם גם אחרים אמרו דברי אגדה בשמו[4].

על חבורת תלמידיו של ר׳ יוחנן נחשב גם ר׳ אבא בר כהנא, שגם הוא היה אחד מבעלי האגדה החשובים, ולפרקים היה בר פלוגתיה של ר׳ לוי. גם הוא מסר כמה דברי אגדה בשם ר׳ יוחנן[5]. כן מסרו דברי אגדה בשם ר״י האמוראים הידועים של המאה השלישית: ר׳ שמואל בר נחמני[6], ר׳ סימון[7], ר׳ בנימין בר יפת[8], ר׳ תנחום בר חייא[9], ר׳ תנחום בר

לדברי י״ד ה׳ (לילה) על באורו של ר׳ יוחנן, באמרו בהלצה: טבא דנפחא מדבר נפחא, סנהדרין צ״ו.

[1] עיש 85 והלאה.

[2] מהם רק שתי פעמים בתלמוד ירושלמי (פסחים פ״ח 36 ע״א, מו״ק פ״ג 83 ג׳). פעם אחת באיכה פתיחתא ל״ג, ברכות ס״ד א׳ הוא מספר ע״ד פירות גניסר שאכלו מהם ר׳ יוחנן ותלמידיו הרבה.

[3] עי׳ אגדת אמוראי בבל 100. שם צריך עוד להוסיף כי בב״ב ע״ה, במקום רבה צ״ל רבב״ח, ובסנהדרין ק״ד ע״א וע״ב הגירסא „רבה״ (לא „רבא״) מקויימת גם ע״י כת״י (עי׳ שם בדקי׳ סופרים, וביחוד במאגאזין של ברלינר שנת 1878 ע׳ 192). אולם מהוכחות פנימיות (עי׳ אג׳ אמוראי בבל ע׳ 120) נראה שיותר נכון לקרוא „רבא״.

[4] רב חסדא (פסחים קי״ז. השוה שם ס״ה ולהלן), רבא (שם ק״כ, קכ״ב), רבה בר מרי (שם קכ״ו). ע״ד עולא עי׳ שם צ״ג, ר׳ חייא בר יוסף היה ג״כ בבלי שעלה לא״י והיה ממקורביו של ר׳ יוחנן, עי׳ פרנקל 83 ע״א.

[5] רק במקורות הארצי־ישראליים: ירו׳ סוטה פ״ח (22 ע״ד), ב״ר כ״ו קרוב לסוף; שהש״ר ד׳ ג׳; שם ד׳ ד׳; איכה ר׳ ה׳ כ״א.

[6] עי׳ ירו׳ סוטה פ״ח (22 ע״ד) נגד קבלתו של ר׳ אבא בר כהנא; שם פ״ז (21 ריש ע״ג) (כב״ר ע״ד חסר „בשם ר׳ יוחנן״), ויק״ר ד׳ קרוב לסוף, שם ל״ג קרוב לראש (כן בב״ר ע״ג, השוה שם ס״ה קרוב לסוף, ירו׳ יבמות פט״ז (15 ע״ג), מדר׳ שמואל י״ח), רשב״נ מוסר פלוגתא בין ר׳ יוחנן ורשב״ל ורבנן.

[7] אסתר ר׳ א׳ א׳, שם א׳ ט״ז, ר׳ יוחנן משיב על שאלתו של ר׳ שמעון, ירו׳ דמאי פ״ב (23 ע״א).

[8] פסיקתא 63 ע״ב, פסיק׳ ר׳ י״ז (86 ב׳), תנחומא כ׳ לך לך א׳, ב״ר ריש ס״ג צ״ל ר׳ יוחנן תחת ר׳ יונתן, בתנחומא לך לך שם האומר ר׳ בנימין בלבד.

[9] ירו׳ תענית ס״ה: (פסיק׳ 161 ב׳).

חנילאי[1]. ועוד שני אמוראים, ששמותיהם משונים, וכפי הנראה שגם הם היו תלמידי ר״י, ונודעו כמעט רק בזה בלבד, שמסרו מאמרי ר״י — ר׳ פרנך[2] ור׳ קרוספדאי[3].

מלבד אלה שנזכרו עד כאן, היו עוד הרבה אמוראים, וביניהם גם של הדורות האחרונים, שאמרו בשם ר׳ יוחנן, וכלם יזכרו בשמותם להלן בהערות למאמרי האגדה של ר׳ יוחנן. צריך להעיר כאן, שר׳ יוחנן חשב שהאומר דבר בשם אומרו כאלו ממשיך בזה את קיומו של המחבר בעולם גם אחרי מותו. וכשדוד אמר (תהלים, ס״א ה׳) אגורה באהלך עולמים, כונתו היתה —„אזכה שיהו דברי נאמרין על שמי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות׳[4]. ועוד אמר ר׳ יוחנן: כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עליו הכתוב אומר (משלי, כ״ב כ״ב): „אל

---

1) תנחומא ב׳ תזריע י״א, ששם צריך לשנות סדר השמות: ר׳ ברכיה בשם ר׳ תנחום בר חנילאי בשם ר׳ יוחנן. וכך הוא הטעות גם בפסיק׳ ר׳ פכ״א בסוף: ר׳ תנחום בר חנילאי בשם ר׳ ברכיה, וצ״ל להפך: ר״ב בשם וכו׳.

2) ר׳ פרנך (השם נמצא בבמדב״ר, ל״ד כ״ה): ב״ר נ״ג קרוב לסוף; תנחומא ב׳ משפטים י׳ (שם שלח, הוספה 16); מו״ק ט׳; שבת י״ד. (מגילה ל״ב.); ב״מ פ״ה. חזקיה בנו של ר׳ פרנך מוסר דברי ר׳ יוחנן, ברכות ס״ג.

3) ר׳ קרוספדאי, ר״ה ט״ז: בירוש׳ ר״ה פ״א (57 ע״א) ר׳ קרופסא. בפסיקתא 157 ע״ב: ר׳ כריספא. עי׳ עוד ירוש׳ סוטה סוף פ״א (17 ע״ג) ר׳ קריספא. ירו׳ ברכות פ״ג ה״א (6 ע״א). (ירו׳ מו״ק קרוב לסוף, 83 ע״א, ביו״ד), ירו׳ ר״ה פ״ב (58 ע״ב), מדרש שמואל ה׳ (כריספא), השם בשלמותו ובקו״ף נמצא עוד בפסיק׳ 54 ע״א (ירו׳ ר״ה 57 ע״ב — קריספא); בכ״ף: ב״ר פ״א, אסתר ר׳ ג׳ ט׳ (פ׳ ז׳), ילמדנו ביהמ״ד VI, 83; הצורה היותר קצרה ובצ׳ ת׳ ס׳: קה״ר ד׳ י״ז; ויק״ר ד׳. השם הוה, שהצורה הארוכה היא היותר קדומה, למרות כל השנויים, הוא של איש אחד קרוספדאי (או כרוספדאי — עי׳ עוד נדה מ״ו. סנה׳ ס״ט.) מתבאר בנקל ע״פ היונית κρασπεδον—α שבזה מתרגמים השבעים את השם „ציצית׳ (במדבר, ט״ו ל״ח). השם ציצית בתור שם עצם פרטי נמצא בגטין נ״ו (עי׳ לוי ח״ב 413 ע״ב, קאהוט IV, 337 ע״ב). ע״ד השנוי מן א ל־י עי׳ למשל Z. d. D. M. G. XXVIII ,40.

4) ירו׳ ברכות פ״ב ה״א (4 ע״ב); ירו׳ מו״ק קרוב לסוף, נמסר ע״י ר׳ פנחס ור׳ ירמיה „אזכה שיהו דברי נאמרים על שמי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות׳ *). שו״ט א׳ (ב׳ ח׳) קצת בשנוי נמסר ע״י ר׳ ירמי׳. ע״פ יבמות צ״ז., בכורות ל״ב. מיוחס הדבר לרב (בילקוט תה׳ ס״ה – לשמואל). עי׳ גם המאמר לעיל ח״א 120 הע׳ 6. ר׳ יוחנן בשם ר״ש בן יהוצדק.

---

*) י״א, כי משום כך הקפיד ר״י כל כך ע״ז, משום שלא היה לו בן שיזכיר את שמו.

תגזל דל, כי דל הוא"[1]. וכבר זכרנו לעיל, כי ר' יוחנן כעס על ר' אלעזר, שלא הזכיר את שמו על שמועתו[2].

ר' יוחנן קבע מתחלה את בית מדרשו בצפרי, עיר מולדתו[3]. ואולם מפני שנוי הדעות שהיה בינו ובין ר' חנינא, העתיק את בית מדרשו לטבריה[4]. ע"י השיבותו של ר' יוחנן ובית מדרשו נעשתה טבריה במשך זמן רב למרכז היהדות בארץ ישראל. כבודו של ר' יוחנן היה גדול מאד גם בעיני הנשיא, שישב אף הוא בטבריה, ובגללו סלח הנשיא לר' שמעון בן לקיש, שהעליבו[5]. אולם הוא הכיר בכבודו של הנשיא, שעולה על כבוד ראש הישיבה, ונכנע מפני פקודת הנשיא שהכריז צום, אעפ"י שלא הודיע קודם לר' יוחנן[6]. ר' יהודה נשיאה קבל פעם את פני ר' יוחנן, כשהוא לבוש חלוקא דכתנא, ואמר לו ר' יוחנן: חזור ולבוש חלוקא דעמרא (של צמר) משום (ישעי', ל"ג י"ז): מלך ביפיו תחזינה עיניך[7]. [דבר כזה מסופר על ר' חנינא לעיל ח"א 8].

ר' יוחנן, כמו ר' חנינא רבו, ידע חכמת הרפואה והיה נותן עצות לחולים[8]. בהיותו עוד צעיר מכר את אחוזתו, שהיתה לו בין צפרי ובין טבריה, כדי שיוכל

---

1) תנחומא כ' במדבר כ"ב. חזקיה בשם ר' ירמיה בר אבא, ולפי נוסח אחר ח' בשם ר' יוחנן בשם ר' חייא בר אבא.

2) ע' לעיל ע' 10.

3) ע"ד ישיבתו בצפרי מסופר בירוש' ברכות פ"ה ה"א (9 ע"א): ר' יוחנן יתיב קרי קומי כנישתא בבבל בצפרין, עבר ארכונא (פקיד רומאי) ולא קם מקומי, אתון בעיין מימחוניה, אמר לון: ארפיניה, — בנימוסא דברייה הוא עסיק. אגדה אחת בפסיקתא 186 ע"ב ע"ד ר' יוחנן מקושרת לדרשה שדרש ר' יוחנן „גו כנישתא רבתא דצפורין".

4) ע' לעיל ח"א 8.

5) ירו' סנהדרין ריש פ"ב (19 ע"ד), הוריות פ"ג ה"א (47 ע"ח), מדרש שמואל ז'; ע' גרץ IV, 247.

6) תענית כ"ד. הנשיא היה נותן תמיכה הגונה לר' יוחנן, סוטה כ"א.

7) ירו' סנהדרין סוף פ"ב (20 ע"ג). פרטים ע"ד פעולותיו של ר' יוחנן בטבריה ע' ע"ז נ"ח, ירו' ר"ה פ"ד (59 ע"ג), תענית פ"ד ה"ג (68 ע"ב) בבית הכנסת הנזכר שם „כנישתא דכיפרא" בחר ר' יוחנן לקרוא שם המגילה, יען כי שם עיקר העיר העתיקה. ירו' מגילה פ"א ה"א (70 ע"א); ירו' ביצה פ"א ה"א (60 ע"א); ירו' סנהדרין פ"ג ה"א (21 ע"א) (פסק דין בריב של אנשים מאנטיוכיא). זכרונות של ר' יוחנן על המצב של הימים הראשונים בטבריה ע' ב"ב צ"א ע"ב.

8) ע' ירו' שבת (14 ע"ד) (40 ע"ד) (קצת בשנוי בבבלי יומא פ"ד וע"ז כ"ח). איך שדרש ר"י בקהל ע"ד איזו רפואה ששמע מפי בת רומאי אחד, דומיציאנוס. ע' עוד כתובות ע"ז: (סכריז ר"י), נדרים מ"א: (בורדם); תענית ה': (אין מסיחין בסעודה), חולין פ"ד: (כסא); שבת ס"ז. (איזו רפואה סימפטית יחד עם לחש מפסוקי המקרא

לשקוד על למודיו, וכמו שאמר לתלמידו ר׳ חייא בר אבא (שהביע לו את צערו על שמכר את אחוזותיו ולא השאיר כלום לעת זקנתו): חייא ברי, חייא ברי! וקלה היא בעיניך שמכרתי דבר שנברא לששה ימים וקניתי דבר שניתן לארבעים יום וארבעים לילה, כך כל העולם כלו לא נברא אלא לששת ימים, שנא׳ (שמות, ל״א י״ז): כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים ואת הארץ, אבל התורה ניתנה לארבעים יום, שנא׳ (שם, ל״ב כ״ט): ויהי שם עם ה׳ ארבעים יום וארבעים לילה [1]. אחרי שנתפרסם בתור רב גדול מצא, לפי הנראה, גם איזה הון, מתאים למצבו [2]. — „כל האיברים תלוין בלב, והלב תלוי בכים, — כך אמר פעם ר׳ יוחנן קצת בלצון וקצת ברצינות לר״ש בן לקיש, בשעה שעתיד היה להפסיד הרבה מנכסיו, ורשב״ל הציל אותו מהפסד [3]. לדעתו לא צריך לקמץ במזונות הדרושים לבריאות [*] [4]. הוא היה זהיר בנקיון הגוף והיה אומר (איכה, ג׳ י״ז): נשית טובה — זו רחיצת ידים ורגלים בהמין [5]. — אף על פי שהיה בריא בגופו היה אוהב בלכתו או בעלותו על מדרגות להסמך על כתף תלמידיו באמרו: מה אניח לעת זקנה? [6] [**]. — הוא היה יפה תואר מאד ועל אודות

נגד חום הקדחת), שם ק׳ ע״א י״ב (כוס עיקרין). בע״ז כ״ח, נקרא ר׳ יוחנן רופא מומחה, בבאורו לתה׳, כ״ה ד׳ הוא אומר: משל לרופא שמלמד את תלמידיו רפואה, שו״ט שם. פסחים כ״ה ע״א וב׳: בכל מתרפין חוץ מע״ז, ג״ע וש״ד. בירו׳ שבת סוף פ״ו (ח׳ ע״ג) כל שהוא מרפא אינו משום דרכי האמורי (ר׳ אבהו בשמו). ע״ד רפואות, בשבת פט״ו (14 ע״ד). הלכה ע״ד רופא חבר, ירו׳ דמאי פ״ג (23 ע״ב). בכתובות ע״ז, הוא נותן טעם ספני מה אין מצורעין בבבל? מפני שאוכלין תרדין ושותין שכר (מי דקלים) ורוחצין בפרת. לעניני שמירת הבריאות (Diät): ברכות ס׳, (הרגיל בעדשים, הרגיל בחרדל), מ״ד, (שרף). הרבה ראיות יותר ע״ד מומחיותו של ר״י ברפואה נמצא אצל הורוביץ (1873) 2, 11, 14.

1) עי׳ הספור בפסיקתא 178 ע״ב, ויק״ר ל׳ בראש, שהש״ר ח׳ ז׳; מתורגם לעברית בתנחומא ב׳ כי תשא כ״ט.

2) עי׳ לעיל ע׳ 16 הע׳ 6.

3) ירו׳ תרומות פ״ח (46 ע״ב).

4) חולין פ״ד, ידיעתו במיני בשר איזהו מין הסובחר, ב״מ פ״ו:

5) שבת כ״ה: עי׳ אני התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 44 (70). — יעקב קנה חן בעיני יושבי שכם (ב״ר ע״ט דרשה על „ויחן על פני העיר״) לדעת ר׳ יוחנן בזה שתקן להם מרחצאות, שבת ל״ג:

6) כתובות ס״ב. בירו׳ ביצה פ״א (60 ע״ב) מסופר זה ע״ד ר׳ אבהו.

---

*) ר׳ יוחנן כד הוה אכל חלופין הוה אמר: לא אכלתי מזון יומא דא (ב״ר ריש צ״ר).

**) ר׳ יוחנן בסיתוא (בחרף) דהוה חזיק רישיה, הוה לבש תרווייהון (היה מניח שני תפלין של יד ושל ראש), ברם בקייטא דלא הוה חזיק רישיה, לא הוה לבש אלא דאדרעיה (היה

יפיו נרקם ציור פיוטי נהדר. הוא העיד על עצמו: אנא אישתיירי משפירי ירושלים [1]. —הוא היה יושב על שערי טבילה בשביל שתהיינה מסתכלות בו הנשים העולות מן הטבילה ויולדות בנים יפים כמותו [2], והיה קורא למאניה מכבדותיה [3]. — על אדות חיי משפחתו אנו יודעים רק שני דברים, שקבר עשרה בנים [4] ושהיתה לו בת שרצה מאד להשיאה לר׳ זעירי תלמידו [5].

האגדה תפסה מקום גדול בדרשותיו של ר׳ יוחנן. לא רק הכמות המרובה של מאמריו האגדיים שיבואו להלן, אלא גם הצדדים המרובים שבהם וערכם הפנימי מעמידים את בעליהם בשורה הראשונה של רבנן דאגדתא, כמו שהוא אוטוריטה מהמדרגה הראשונה בהלכה. הוא היה מתנגד לדעתו של ר׳ יהושע בן לוי [6] ורצה באספת האגדות בכתב, והיה אומר: „ברית כרותה היא: הלומד אגדה מתוך הספר לא במהרה הוא משכח״ [7]. — הוא היה תמיד נושא עמו ספר אגדה ומוסרו לתלמיד, בשעה שהיה צריך להכנס לבית הכסא [8]. — דרשותיו האגדיות בצבור [9] נעשו גם כן לנושאי אגדה, כמו האגדה שסרח בת אשר (בר׳,

---

1) ב״מ פ״ד.

2) ברכות כ׳, יבמ׳ פ״ד. כששאלוהו: האם אינו ירא מעין הרע? אמר: אנא מזרעא דיוסף קאתינא שאין עין הרע שולטת בו (וראיה מבר׳ מ״ט כ״ב). לפי דברי התלמוד ברכות נ״ה: המאמר הזה הוא סגולה לעין הרע. בסוטה ל״ו:, ב״ב קי״ח, הושמו הדברים בפי זרעו של יוסף בעצמו (יהושע, י״ז).

3) שבת קי״ג., ב״ק צ״א:, סנהד׳ צ״ד. באופן כזה הוא מבאר את המלה כבודו בישעי׳, י׳ ט״ז בסנהדרין שם. כסוי ראשו, שהיה שונה בימי החורף מאשר בימי הקיץ, השפיע על הנחת תפלין של ראש. עי׳ ירו׳ ברכות (4 ע״ג). עי׳ לוי ח״ב 30 ע״ב. נגד דעת חבריו היה נוהג לשים מוך באזניו בשבת בלכתו לבית המדרש, שבת ס״ה.

4) ברכות ה׳:, ב״ב קט״ז.

5) עי׳ לעיל ע׳ 12.

6) עי׳ לעיל ה״א 128.

7) ירו׳ ברכות (9 ע״א)

8) כך ספר רבב״ח, ברכות כ״ג: שהוא, כמו רשב״ל, היה קורא בספרי אגדה כבר נזכר לעיל ע׳ 6, לעומת זה היה אוסר כתיבת הלכה, עי׳ תמורה י״ד: ר׳ אסא בנו של ר׳ חייא בר אבא בשם ר׳ יוחנן.

9) על הכתוב „שפתותיך כלה״ (שה״ש, ד׳ י״א) דורש ר״י: כל מי שאומר דברי תורה ברבים ואינן ערבין על שומעיהן ככלה זו שערבה על בני אדם בחופתה, נוח לו שלא אמרן, שהש״ר שם.

מניח רק של יד). ירו׳ ברכות פ״ב ה״ג. ע״ד מנהגו בחסידות יעידו הדברים הללו (ירו׳ דמאי פ״א ה״ג): ר׳ יוחנן כד הוה אכל אפילו קופר (חתיכת בשר), אפילו ביצה (שנתבשלו בשמן של דמאי) הוה מתקן (מפריש מעשר, מפני הדמאי הבלוע בהם).

מ״ו ז׳) נשקפה בבית מדרשו של ר׳ יוחנן בעת שדרש ותקנה הערה אחת של ר׳ יוחנן בענין קריעת ים סוף ממה שראתה בעיניה[1]. ועוד אגדה ע״ד אישור פלא למאמרו של ר׳ יוחנן ע״ד בית המקדש שיבנה לעתיד לבוא[2].

כשמת ר׳ יוחנן נפלו כל עמודי פסל, שלא היה ביניהם יפה כמוהו[3] *). כשמת ר׳ יוחנן היה דורו קורא עליו (שה״ש, ח׳ ז׳): אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה, שאהב ר׳ יוחנן את התורה, בוז יבוזו לו[4]. כשהספידו ר׳ יצחק בן אלעזר אמר: קשה היום לישראל כיום בוא השמש בצהרים, שנא׳ (עמוס, ח׳): והיה ביום ההוא והבאתי השמש בצהרים, ואמר ר׳ יוחנן: זה יומו של יאשיהו[5]. במדרש מאוחר[6], שאולי שאב ממקור קדומים, מסופר, כי ר׳ יוחנן בכה לפני מותו. כששאלוהו תלמידיו על סבת בכיתו, השיב שהוא ירא ביחוד שמא יצטרך לתת דין וחשבון על שאין לו בן. בחלומו ראה ר׳ זעירי שהיה מקבל את ר׳ יוסי ב״ר חנינא, ור׳ יוסי מסר לו, כי בעולם הבא מקומו הוא אצל ר׳ יוחנן, ור׳ יוחנן אצל ר׳ ינאי, ור׳ ינאי אצל ר׳ חנינא, ור׳ חנינא אצל ר׳ חייא. לשבת סמוך לר׳ חייא ממש לא נתנה לר׳ יוחנן רשות[7]. מפני החבה היתרה שהנו חכמי בבל לר׳ חייא רבה, לא נתייראו מלקבוע את מקום כבודו של האמורא הגדול של ארץ ישראל, גם לאחר מותו, רחוק הרבה מר׳ חייא. ואחרי כל אלה התלמוד הבבלי הוא הוא שפרסם את ערכו של ר׳ יוחנן בהלכה ואגדה, וברשימות של בתי המדרש שבבבל נרשם גם יום מותו[8], וזוהי הידיעה הכרונולונית היחידה, שנשארה לנו על דבר חכמי ארץ ישראל.

---

1) פסיקתא 86 ע״ב.

2) פסיקתא 136 ע״ב, פסיק׳ ר׳ ל״ב, ב׳ סנהדרין ק׳., ב״ב ע״ה.

3) ירו׳ ע״ז סוף פ״ג (43 ע״ג).

4) שהש״ר לאותו פסוק. ויק״ר ריש ל׳.

5) מו״ק כ״ה:, הספד אחר שמתקשר עם האגדה ע״ד קברו של אלישע בן אבויה (אחר) עי׳ חגיגה ט״ו:

6) אלי׳ זוטא פכ״ג.

7) ב״מ פ״ה:, קה״ר ט׳ י׳.

8) נמסר ע״י רב שרירא גאון בתשובה אחת 590 לשטרות׳ שזהו 279 לספה״נ (עי׳ גרץ IV², 414).

---

*) הוספת המתרגם: ע״ד גדולתו של ר״י בעיני החכמים אפשר לראות מזה, שרב חנינא בר אידי אמר לפני רב אדא בר אהבה ע״ד ענין אחר „הא מתלתא קראי, שמיע ליה״, ופירש״י: שלשה חכמים גדולים שכדאי לסמוך עליהם כבעל המקרא, והם רב ושמואל ור״י (ע״ז מ׳). הידיעות שמסר ר״י מימי ילדותו עי׳ ב״ב צ״א: ובירו׳ פאה פ״ז ה״ד: אר״י יפה ספסוף (פירות גרועים) שאכלנו בילדותנו מפרסקין שאכלנו בזקנותנו, דביומוי אשתני עלמא. לפי דעת ר׳ זאב יעבץ (ת״י, ח״ז 60 הע׳ 5) חי ר׳ יוחנן מאה ושש שנים.

א. מאמרות ופתגמים.

— ששה דברים אדם אוכל פירותיהן בעולם הזה, והקרן קיימת לו לעולם הבא, ואלו הן: הכנסת אורחין, ובקור חולים, ועיון תפלה, והשכמת בית המדרש, והמגדל בניו לתלמיד תורה, והדן את חבריו לכף זכות [1].—פתח במזבח וסיים בשלחן (יחזקאל, מ"ב כ"ד) לומר לך: כל זמן שבית המקדש קיים, מזבח מכפר על ישראל, ועכשיו שלחנו של אדם מכפר עליו [2]. — גדולה הכנסת אורחין כהשכמת בית המדרש [3]. — כל מי שמבקר את החולה, מעבירין מחוליו אחד מששים [4]. — אין אנו יודעין איזה מהן חביב: או צדקה או גמילות חסדים? כשהוא אומר (תה', ק"ג י"ז): וחסד ה' מעולם ועד עולם וכו' וצדקתו לבני בנים, הדא אמרה: שגמילות חסדים חביבה יותר מן הצדקה (שזו — מעולם ועד עולם וזו—רק לשלשה דורות) [5]. — אם קדמך הברך בעדשים, קַדְמֵנוּ בבשר.

---

[1] שבת קכ"ז. ר' יהודה בן שילא בשם רב אסי בשם ר"י. במשנה פאה פ"א מ"א יש מאמר כזה לארבעה דברים (גם באבות דר"נ ר"ש פ' מ' נאמר בפירוש „ארבעה דברים"). התלמוד מבאר ששני הדברים הראשונים של ר' יוחנן נכללים ב„גמילות חסדים". בקדושין ל"ט: נשתרבב „הכנסת אורחים" מתוך דברי ר' יוחנן לתוך דברי המשנה.

[2] ברכות נ"ה, מנחות צ"ז. ר"י ור' אלעזר דאמרי תרוייהו. בחגיגה כ"ז. ר"י ורשב"ל דאמרו תרוייהו. בתלמוד מובא זה לענין של צדקה, שמארחין את העניים ליהנות מהשלחן. פירוש זה נראה לי יותר נכון מפירושו של אפשטיין (אלדד הדני 126), שנמצא אצל אלדד ונחשב לו לפירוש נכון, שבזה הוא מתכון להשוות את השלחן למזבח, כמו שהיו חושבים האיסיים מלפנים. גם ר' יוחנן בן זכאי נחם את תלמידיו אחרי חרבן בית המקדש שהיה מכפר על ישראל: „יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה ואיזה? זה גמילות חסדים, שנא' (הושע, ו' ו'): כי חסד חפצתי ולא זבח (אב' התנ' כרך א' ה"א 27).

[3] שבת, שם מדייק מהמשנה פי"ח מ"א „מפני האורחין ומפני בטול בית המדרש", מקדים אורחין לביהמ"ד. בסנהדרין ק"ג ע"ב ר' יוחנן (אחרי שאמר בשם ר' יוסי בן קסמא „גדולה לגימה" וכו') מוסיף משלו: „מרחקת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים ומעלמת עינים מן הרשעים ומשרה שכינה על נביאי הבעל ושגגתו עולה זדון". ומביא ראיה לכל אלה מהכתובים.

[4] שו"ט מ"א, ב'. בנדרים ל"ט: המאמר מיוחס לר' אחא בר חנינא. בויק"ר ריש ל"ד—להונא. הצורה של המאמר בב"ס ל': (אמר מר: בן נילו נוטל...) נאמר על יסוד באורו של רבה בנדרים.

[5] ירו' פאה פ"א ה"א (15 ע"ג), ר' יוחנן בר מַרְיָא בשם ר' יוחנן. בשו"ט לאותו פסוק (15 §) א"ר יוחנן (וי"ג בשם ר' לוי) החסד מן העולם ועד העולם, אבל הצדקה עד שלשה דורות.

למה? שהוא נמל עליך תחלה[1]. — טוב המלבין שנים לחברו (המראה לו פנים שוחקות, שבשחוק השנים מתגלות) יותר ממשקהו חלב, שנא׳ (בר׳, י״ט י״ב): ולבן שנים מחלב[2]. — משלי, ט״ו ט״ו. כל ימי עני רעים — זה רחמן; וטוב לב משתה תמיד — זה אכזרי[3]. כל אדם שיש בו גסות הרוח לבסוף נכשל באשת איש, שנא׳ (משלי, ו׳ כ״ו): ואשת איש נפש יקרה תצוד[4]. — [כל אדם שיש בו גסות הרוח] כאלו כפר בעיקר, שנא׳ (דברים, ח׳ י״ד): ורם לבבך ושכחת את ה׳ אלהיך[5]. — זה שהוא אומר לשון הרע אינו אומר עד שהוא כופר בעיקר, ומאי טעמא (תה׳, י״ב ה׳): אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתנו אתנו מי אדון לנו[6]. — איזהו לשון הרע! האומרו והיודעו (כלומר: המודיע איזה דבר על חברו ברמז להרע לו)[7]. — עד היכן תוכחה? (מצות "הוכח תוכיח את עמיתך")—עד נזיפה (עד שהמוכח נוזף בו מכעס)[8]. —

1) ב״ר ל״ח קרוב להתחלה. אח״ז בא מאמרו של ר׳ שמעון בר אבא: לא סוף דבר משיב רעה תחת טובה (משלי, י״ז י״ג), אלא אפילו משיב רעה תחת רעה — לא תמוש רעה מביתו. למאמרו של ר׳ יוחנן אין קשר עם הפסוק הזה. גם ההתחלה "ר׳ יוחנן פתח: משיב רעה׳ וכו׳ היא משובשת וצ״ל "ר׳ ברכיה פתח׳, כמו שנראה שם להלן.

2) כתובות קי״א:

3) ב״ב קמ״ה: בירו׳ פ״ח ה״ד נ״א: ר׳ יוחנן אכיל קופד (בשר) ויהב לעבדיה, שתי חמר ויהב לעבדיה וקרי אנפשיה (איוב, ל״א ט״ו): הלא בבטן עושני עשהו.

4) סוטה ד׳: ר׳ חייא בר אבא בשם ר״י. הוא מבאר את התאר "יקרה׳, שיש לה נאוה.

5) שם. בקשר עם המאמר שאמר ר׳ יוחנן בשם רשב״י.

6) המאמר הזה אמר ר׳ יוחנן בשם ר׳ יוסי בן זמרא (ערכין ט״ו:), ובקה״ר מיוחס המאמר לר׳ יוחנן בעצמו, בין המאמרים של ר״א ור׳ יצחק. וכן בירוש׳ פאה פ״א ה״א (16 ע״א למעלה) ר׳ אמי בשמו עם הוספה [כל העברות אדם חוטא בארץ ואלו (המדברים להי״ר) חוטאים בשמים ובארץ] על יסוד הכתוב תה׳, ע״ג י׳ *).

7) פאה פ״א ה״א, שם הוא מביא מעשה [חנותא דכיתנא הווה לון צמית (באו שמה כל אלה שנקראו לעבודת המלך) והוה תמן חד מתקרייא בר חובץ ולא סליק (והוא השתמט) אמרי: מה אנן אכלין יומא דין? אמר חד: חובצה (עדשים). אמר (הפקיד הנוגש) ייתי חובץ (כלומר: שעי״ז נזכר ושלח להביא את המשתמט)] וא״ר יוחנן: זה לשון הרע בהצנע.

8) ערכין ט״ז: בברייתא שם מיוחס המאמר הזה גם לר׳ שמעון בן עזאי. ר׳ יוחנן פעם אמר על עצמו אנא בן עזאי דהכא, בכורים ס״ה ע״ב. מאמר אחד של בן עזאי מיוחס לר׳ יוחנן, ברכות ס״ח:, תענית ה׳: עי׳ אג׳ התנ׳ כרך א׳ ח״ב 128 הע׳ 1.

*) עי׳ לעיל ח״א עמ׳ 11 שהוספה זו נאמרה בשם ר׳ חנינא. ונראה שבירושלמי פאה חסר שם האומר ר׳ חנינא, ואין הוספה זו של ר׳ אמי א״ר יוחנן. וכן לקוי שם המאמר "א״ר יצחק

— בוא וראה כמה גדול כחו של חמס! שהרי דור המבול עברו על הכל, ולא נחתם נזר דינם עד שפשטו ידיהם בגזל, שנא' (בר', ו' י"ג): כי מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את הארץ, ונא' (יחזקאל, ז' י"א): החמס קם למטה רשע[1]. — כל הגוזל מחברו שוה פרוטה, כאלו נוטל נשמתו ממנו, שנא' (משלי, א' י"ט): כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח, ואומר (ירמי', ה' י"ז): ואכל קצירך ולחמך, בניך ובנותיך (אם אוכל קצירו ולחמו, דומה כאלו אוכל בניו ובנותיו), ואומר (יואל, ד' י"ט): מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי בארצם, ואומר (שמואל ב', כ"א): אל שאול ואל בית הדמים, אשר המית את הגבעונים (מתוך שהמית את נוב עיר הכהנים, שהיו מספיקין להם מים ומזון, מעלה עליו הכתיב כאלו הרגן)[2].—עמוס, ט' ז', ובצעם בראש כלם. משל לסאה שהיא מלאה עונות, מי מקטרגנה?—גזל. — משל לבני אדם שהיו בהן עובדי עבודה זרה ומגלי עריות ושופכי דמים, וגזל שקול כנגד כלם[3]. — כ"ד חטאות סדר יחזקאל, ומכלם לא חתם אלא בגזל, הה"ד (יחז', כ"ב י"ג): והנה הכיתי כפי על בצעך[4].—גדולה תשובה שמקרעת נזר דינו של אדם, שנא' (ישעי', ו' י'): ולבבו יבין ושב ורפא לו[5]. — לעולם יהא אדם

---

1) סנהדרין ק"ח.

2) ב"ק קי"ט. בויק"ר כ"ב קרוב לראש הוא מוסיף לזה: ואית ליה קריין סגיין ישעי', ס"ו ג' (שוחט השור מכה איש), יחזקאל, י"ט ו' (לטרף טרף אדם אכל), ומלבד אלה הפסוקים שהובאו בב"ק; יוצא מזה הפסוק ירמיה, ה' י"ז.

3) ויק"ר ריש ל"ג, ר"ש בר אבא בשם ר"י. וכן קה"ר א' י"ג בקשר לדרשה על פסוק דברים י"ט ט"ז „לענות בו סרה" זהו שיפוטו של גזל, כלומר: קובלנא נגד הגזל. בסמיכות לעמוס ט' ג' דורש ר' יודן בשם ר"י. ואולם בויק"ר הוא מבאר את רעיונו ע"י משל (כמו שמובא בפנים).

4) ויק"ר שם. ר' יעקב בר אידי בשם ר' אחא. בקהלת ר' א' י"ג — יעקב בר אחא בשם ר"י. ילקוט יחזקאל כ"ב עמוס ט', ר' יעקב בר אדא בשם ר"י. בקה"ר א' י"ג אומר זה ר' פנחס בשם ר"י בתור באור על „לענות בו". קהלת ר' שם מאמר דומה לזה ע"ד הגזל.

5) ר"ה י"ז: ביומא פ"ו: אומר זה ר' יוחנן, בסמכו על ירמי', ג' א' (בהשואה למ"ש בדברים, כ"ד ד'), גדולה תשובה שדוחה לא תעשה שבתורה. ע"י עוד דרשתו של ר' יוחנן על הכתוב תהלים, מ"ה ט' (בגדותיך=בגידותיך), בקשר למאמרו של רשב"י, ירו' פאה פ"א, תנחומא „ויצא" הוצ' בובר כ"ב, ליחזקאל י"ח כ"א (הגירסא ר' יוחנן היא שם לפי הנראה הנכונה, מפני שמאמרו של ר"ש בן לקיש סמוך למאמר זה).

(תה', נ' כ"ב) בינו נא זאת שוכחי אלוה", וצ"ל: ר' יצחק אמר מהכא: בינו נא זאת וכו" מוסב על מאמרו של ר"י, שהאומר לה"ר כופר בעיקר. וע"ז מביא ראי' מהכתוב „תשב באחיך תדבר" וכו ולזה קורא „שוכחי אלוה". ומאמרו של ריב"ל שם קשה, שאינו מוסיף כלום על הפסוקים שמביא. ואולי נשמטו גם שם איזו מלים. המפרשים נדחקו לפרש, אבל אין הדעת מתישבת בפירושיהם.

מבקש רחמים, שיהו הכל (מלאכי השרת.—רש״י) מאמצין את כחו, ואל יהו לו צרים מלמעלה [1].—אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם, אל ימנע עצמו מן הרחמים, שנא׳ (איוב, י״ג ט״ו): הן יקטלני לו איחל [2]. — גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת, שנא׳ (דניאל, ג׳ כ״ה): גברין ארבעה שריין מהלכין וכו׳ ורויה די רביעאה דמי לבר אלהין (מתחילה ,גברין׳ ואח״כ ,בר אלהין׳) [3].—אין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק כמותו, שנא׳ (קהלת, א׳ ה׳): וזרח השמש ובא השמש, עד שלא כבתה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל הרמתי.—ראה הקב״ה שצדיקים מועטין עמד ושתלן בכל דור ודור, שנא׳ (ש״א, ב׳ ח׳): כי להי מצוקי ארץ וישת עליהם תבל. — אפילו בשביל צדיק אחד העולם מתקיים, שנא׳ (משלי י׳, כ״ה): וצדיק יסוד עולם [4].

— כל המצדיק עצמו (מכשיר ומקשט מעשיו. — רש״י) מלמטה מצדיקין עליו הדין מלמעלה, שנא׳ (תה׳, פ״ה י״ב): אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף [5].—כל העושה תורה לאמתה, מעלין עליו כאלו עשה את עצמו, שנא׳ (דברים, ד׳ י״ד): חקים ומשפטים לעשותכם אותם, לעשות לא נאמר, אלא לעשותכם, מכאן שמעלין עליו כאלו עשה את עצמו [6].—מפני מה נגזרה מיתה על הרשעים? אלא כל זמן שהרשעים חיים הם מכעיסים להקב״ה, הה״ד (מלאכי, ב׳ י״ז): הונעתם ה׳ בדבריכם; כיון שהם מתים, הם פוסקים מלהכעים להקב״ה, שנא׳ (איוב, ג׳ י״ז): שם רשעים חדלו רגז, שם חדלו מלהכעים להקב״ה. מפני מה נגזרה מיתה על הצדיקים? אלא כל זמן שהצדיקים חיים הם נלחמים עם יצרן, כיון שהם מתים הן נחין, הה״ד (איוב, שם, שם): ושם ינוחו יגיעי כח,—דיינו מה שינענו [7].—מאי דכתיב (תה׳, פ״ח ו׳): במתים חפשי?

---

[1] דורש את הכתוב (איוב, ל״ו י״ט): היערך שועך לא בצר וכל מאמצי כח. בירו׳ תענית פ״ג ה״ו ר״י מפרש את הכתוב הזה: אם כברדתה תפלה, לא יהא לך צרי עין מלמעלה, אלא הכל יהו מאמצין כחך *). בתנחומא מקץ בסוף נמצא באור אחר של ר״י ל,מאמצי כח׳.

[2] ברכות י׳, יחד עם ר״א.

[3] סנהדרין צ״ג.

[4] יומא ל״ח: ר׳ חייא בר אבא בשמו.

[5] תענית ה׳. רשב״ל מביא זה מישעי׳ ס״ד ד׳ (שם).

[6] תנח׳ בובר כי תבוא 3.

[7] ב״ר ט׳.

---

*) קרוב לזה פירש״י ז״ל, ולפי הנראה לא ראה את הירושלמי.

כיון שמת אדם נעשה חפשי מן התורה ומן המצות [1]. — הלומד שלא לעשות, נוח לו שנהפכה שליתו על פניו ולא יצא לאויר העולם [2] — כיון שיצאו רוב שנותיו של אדם ולא חטא, שוב אינו חוטא, שנא׳ (ש״א, ב׳ ט׳): רגלי חסידיו ישמור [3]. — אין הקב״ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה, שנא׳ (דניאל, ב׳ כ״א): יהב חכמתא לחכימין [4].

— ר׳ יוחנן כי מטי להאי קרא בכי (איוב, ב׳ ג׳): ותסיתני בו לבלעו חנם. עבד שרבו מסיתין לו וניסת, תקנה יש לו? — ר׳ יוחנן כי מטי להאי קרא בכי (שם, ט״ו ט״ו): הן בקדושיו לא יאמין, אם בקדושיו לא יאמין במאן יאמין? — ר׳ יוחנן כי הוה מטי להאי קרא בכי (מלאכי, ג׳ ה׳): וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים וכו׳, עבד שרבו מקרבו לדונו וממהר להעידו, תקנה יש לו? — ר׳ יוחנן כי הוה מטי להאי קרא בכי (קהלת, י״ב י״ד): כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט על כל נעלם, עבד שרבו שוקל לו שגגות כזדונות, תקנה יש לו? — ר׳ יוחנן כי מטי להאי קרא בכי (דברים, ל״א י״ז): והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות, עבד שרבו ממציא לו רעות וצרות, תקנה יש לו? [5] *).

אוי לה לרבנות שמקברת את בעליה! שאין לך כל נביא ונביא שלא קיפח ארבעה מלכים בימיו, שנא׳ (ישעי׳, א׳): חזון ישעיהו וכו׳ אשר חזה בימי עזיהו יותם אחז יחזקיהו מלכי יהודה [6]. — כתיב (דברים, ל״א ז׳): כי אתה תבוא אל הארץ, וכתיב (שם, שם כ״ג): כי אתה תביא? א״ל משה ליהושע: אתה והזקנים שבדור עמהם **); א״ל הקב״ה: טול מקל והך על קדקדם — דַּבָּר

1) שבת ל׳.
2) ויק״ר ל״ה בראש.
3) יומא ל״ח: רחב״א בשמו.
4) ברכות נ״ה.
5) חגיגה ה׳.
6) פסחים פ״ז:

*) במס׳ תמיד כ״ח ע״א: ר׳ חייא בר אבא: כי מטי ר׳ יוחנן בהא מתניתא (איש הר הבית היה מחזר על כל משמר ומשמר, וכל משמר שאינו עומד... ניכר שהוא ישן היה חובטו במקלו ורשות היה לו לשרוף את כסותו), אמר הכי: אשריהם לראשונים, שאפילו על אונס שינה עונשין, שלא על אונס שינה על אחת כמה וכמה!

**) כי אתה תבוא - משמע גם אתה כאחד מהן, כי אתה תביא - משמע שררה נהג עליהם, משה אמר לו: זקנים שבדו״ר עמהם, דההוא קרא „כי אתה תבוא" משה אמרו, כדכתיב ביה: אל הארץ אשר נשבע ה׳, ובמקרא „כי אתה תביא" כתיב: „אל הארץ אשר נשבעתי", אלמא דהקב״ה בעצמו אמרו (מפיר״שי).

אחד לדור[1] ואין שני דַבָּרים לדור[2]. — ארכיות ארכיות הן (לכל ממשלה וממשלה נקבע זמן ידוע למשול) ואין אחד מהן נכנס לתוך ארכו של חברו אפילו כמלוא נימא[3].—תה', קמ"ד י"ד. אלופינו מסבלים אין פרץ וכו'. אלפים מסבלים אין כתיב כאן, אלא „אלופינו מסבלים" — בשעה שהגדולים סובלים את הקטנים, אין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה ברחובותינו[4].

— שלשה חנות הן: חן מקום על יושביו, חן אשה על בעלה וחן מִקח על מַקָחו[5].—שלשה מנוחלי העולם הבא[6], ואלו הן: הדר בארץ ישראל והמגדל בניו לתלמוד תורה[7] והמבדיל על היין במוצאי שבתות[8]. — שלשה מכריז עליהם הקב"ה בכל יום: על רווק הדר בכרך ואינו חוטא ועל עני המחזיר אבדה לבעליה ועל עשיר המעשר את פירותיו בצנעא[9]. — שלשה דברים מכריז עליהם הקב"ה בעצמו, ואלו הן: רעב ושובע ופרנס טוב. רעב דכתיב (מ"ב, ח' א'): כי קרא ה' לרעב; שובע, דכתיב (יחזקאל, ל"ו כ"ט): וקראתי אל הדגן והרביתי אותו; ופרנס טוב, דכתיב (שמות, ל"א א'): ראה קראתי בשם בצלאל[10].—שלשה חלומות מתקיימין: חלום של שחרית וחלום שחלם לו

---

[1] המלה דַבָּר יש לה הוראה אחרת כדברי התנא ר' נחמיה, עי' אנ' התנ' כרך ב' ח"א 191 הע' 84.

[2] סנהדרין ח'. הפתגם הזה מזכיר את פתגמו של הומירוס: Εἷς κοιρανος ἔστω

[3] רות ר' א' ג' י"א י"ח, רחב"א בשמו (בא' ג' שמואל ת' שמעון). המאמר הזה הובא בסגנון אחר בין שורה של פתגמים של בן עזאי (ב' יומא ל"ח א' וב'), ובסגנון כזה הוא בא שתי פעמים בבבלי בשם ר' יוחנן (ברכות מ"ח:, תענית ה') עי' לעיל 21 הע' 8.

[4] ירו' ר"ה פ"ב ה"ח (58 ע"ב). נגד זה מבאר רשב"ל: כשהקטנים סובלים את הגדולים. ברות ר' א' ב' גרים להפך.

[5] סוטה מ"ז. בערוך ע' חן מיוחס מאמר זה לר' חנינא. בירו' יומא פ"ד ה"א (41 ע"ב) ר' אבין מביא המאמר זה בתור ברייתא. ראה להלן אצל רשב"ל, סוף פרק א'.

[6] פסחים קי"ג.

[7] עי' לעיל ע' 20.

[8] בברכות ל"ג, מוסר ר' יוחנן את ההסטוריה של ההבדלה [בתחלה קבעוה בתפלה, העשירו קבעוה על הכוס, חזרו והענו קבעוה בתפלה]. שם דף נ"א. אר"י: כל המברך על כוס מלא נותנין לו נחלה בלי מצרים, שנא' (דברים, ל"ג כ"ג): מלא ברכת ה' ים ודרום ירשה. עי' עוד שבועות י"ח: ארחב"א אר"י: כל המבדיל על היין הויין לו בנים זכרים, שנא' (ויקרא, י"א מ"ז): להבדיל בין הקדש ובין החול, וסמיך ליה (שם, י"ב ב'): אשה כי תזריע וילדה זכר.

[9] פסחים קי"ג.

[10] ברכות נ"ה.

חברו וחלום שנפתר בתוך חלום [1].—אחורי ארי ולא אחורי אשה, אחורי אשה ולא אחורי עבודה זרה, אחורי ע"ז ולא אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין [2].

— קשה לזווגן (איש ואשה לפי מעשיהם) כקריעת ים סוף (שנשתנו סדרי בראשית.—רש"י), שנא' (תה', ס"ח ו'): מושיב יחידים (איש רוק ואשה פנויה) ביתה (בית משפחה) מוציא אסירים בכשרות (נאמר על יציאת מצרים, ומשמכן אהדדי, שמע מינה שדומין זה לזה [3].—כל הנושא אשה לשם שמים, מעלה עליו הכתוב כאלו ילדה [4].—כל המזנה, אשתו מזנת עליו, שנא' (איוב, ל"א ט'): אם נפתה לבי אחר אשתי וגו' [5].—ישא אדם בת דומה (כלו': זוגה) ואל ישא דוסה, שזו עומדת בחזקת כשרות וזו אינה עומדת בחזקת כשרות [6].— משלי, ט"ז ז'. ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו — זה אשתו, דכתיב (מיכה, ז' ו'): אויבי איש אנשי ביתו, וביתו זו אשתו. אשתו של לסטם

---

1) ברכות, נ"ו: עוד מאמריו של ר"י ע"ד חלומות: הרואה חלום ונפשו עגומה עליו יפתרנו בפני שלשה. ברכות נ"ה: — והאלהים עשה שייראו מלפניו (קהלת, ג' י"ד), ארבב"ח א"ר: זה חלום רע. ברכות נ"ה. — החלום הולך אחר פתרונו. חוץ מן היין: יש שותהו וטוב לו, יש שותהו ורע לו. ירו' מע"ש סוף פ"ד (55 ע"ג), איכה ר' א' א' (השוה ברכות נ"ז. תני תנא קמיה דר' יוחנן: כל מיני משקין יפין לחלום חוץ מן היין: יש שותהו וטוב לו ויש שותהו ורע לו, יש שותה וטוב לו, שנא' (תה', ק"ד ט"ו): ויין ישמח לבב אנוש; ויש שותהו ורע לו, שנא' (משלי, ל"א ו'): תנו שכר לאובד. א"ל ר"י לתנא: תני—תלמיד חכם לעולם טוב לו, שנא' (שם, ט' ה'): לכו לחמו בלחמי ושתו יין מסכתי. בירו' כלאים פ"ט ה"ד (32 ע"ב) מסופר: חד נרדיי אתא לגבי ר' יוחנן: א"ל: חמית בחלמא דרקיע נפל וחד מן תלמידך סמך ליה. אמר ליה: וחכים את ליה? (האם תכירנו?) א"ל: אין אנא חמי ליה אנא חכים ליה. ואעבר כל תלמידוי קומוי וחכם לר' יוסה. — השכים ונפל לו פסוק לתוך פיו הרי זה נבואה קטנה, ברכות נ"ה: (השוה לעיל 7 הע' 1).—מנין שברית כרותה לשפתים, שנא' (בר' כ"ב ה'): ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשובה אליכם, ואפתייעא מילתא דההוה תרוייהו (וכן היה ששבו שניהם).—לזה צריך לצרף את מאמרו של ר"י: מיום שחרב בית המקדש נתנה הנבואה לשוטים ולתינוקות. מה שנוגע לתינוקות עי' לעיל 7 הערה 1 ומה שנוגע לשוטים זהו מתאים לפירושו של ר' יוחנן לאיוב י"ב ט"ז (עי' להלן סוף סימן ששי).

2) ברכות ס"א.

3) סוטה ב'.. סנהדרין כ"ב. רבב"ח בשמו. במקורות הארצישראליים (פסיקתא י"א ע"ב ועוד) המאמר הזה והדרשה על הפסוק מיוחס לר' יוסי בן חלפתא. עי' אג' התנ' כרך ב' ח"א 115.

4) סוטה י"ב.

5) שם י'.

6) שם כ"ז:

כלסטס, ואשתו של חבר כחבר *) [5].—כל אדם שמתה אשתו ראשונה כאלו חרב בית המקדש בימיו, שנא׳ (יחזקאל, כ״ד ט״ז): הנני לוקח ממך את מחמד וכו׳ וכתיב (שם): ותמת אשתי בערב, וכתיב (שם): הנני מחלל את מקדשי גאון עוזכם מחמד עיניכם [2]. — אילמלא לא נתנה תורה היינו למדין צניעות מחתול (שאינו מטיל רעי בפני אדם ומכסה את צואתו. — רש״י) וגזל מנמלה, שנא׳ (משלי, ו׳ ו׳): תכין בקיץ לחמה (ואין אחת גוזלת מאכל חברתה. — רש״י) שעריות מיונה (שאינו נזקק אלא לבת זוגו.—רש״י), דרך ארץ מתרנגל, שמפי׳ את התרנגלת וכו׳ [3].

— למדנו יראת חטא מבתולה וקבול שכר מאלמנה. יראת חטא מבתולה— דר׳ יוחנן שמע להדא בתולתא דנפלה אאפה וקאמרה: רבש״ע! בראת גן עדן ובראת גיהנם, בראת צדיקים ובראת רשעים; יהי רצון מלפניך שלא יכשלו בי בני אדם. קבול שכר מאלמנה—דההיא אלמנה דהואי בי כנישתא בשיבבותה (בשכונתה), כל יומא הות אתיא ומצלה בי מדרשיה דר׳ יוחנן. אמר לה: לא (איה) בית הכנסת בשיבבותך? אמרה ליה: רבי, ולא שכר פסיעות יש לי? [4].

— מי שהניח לו אביו מעות ורוצה לאבדן, ילבש כלי פשתן וישתמש בכלי זכוכית וישכר פועלים, ואל ישב עמהן [5]. הרוצה שיתעשר יעסק בבהמה דקה [6]. —ר׳ יוחנן הוה עבר בשוקא חמא חד מזבין מלטומה (ראה אחר מוכר ענות—μελιτωμα) אמר ליה: מן אילין את חיי? אמר ליה: אין, שבקיה ואזיל ליה. בתר שעה עבר נביה, א״ל: צלי עלויי, דמן ההיא שעתא לא זבניה כלום. וא״ל: שני אתרך; פעמים ששנוי השם גורם ופעמים ששנוי המקום גורם [7].

— חלום קשה, ונבואה קשה, אבל שוטה—אריכות ימים מבטלת. נבואה קשה מנין? שכך היו ישראלים אומרים לנביא (יחזקאל, י״ב כ״ב): ארכו הימים

---

1) פסיקתא 80 ע״א, ב״ר נ״ד בראש. את החלק השני של הפתגם הזה אומר גם שמואל בע״ז ל״ט. בשבועות ל׳: קיים תלמידו רב נחמן מצוה זו למעשה.

2) סנהדרין כ״ב.

3) ערובין ק׳:, חולין נ״ז: ע״ד כבישת היצר עי׳ מאמרו של ר״י סוכה נ״ב: (השוה סנהדרין ק״ז).

4) סוטה כ״ב, עי׳ אליהו זוטא פרק י״ז בסוף.

5) חולין פ״ד:

6) חולין פ״ד ע״א וב׳. עי׳ פסחים ס״ט. אר״י: הרוצה שיתעשר ידבק בזרעו של אהרן, כל שכן שתורה וכהונה מעשרתן.

7) ירו׳ שבת פ״ו הי״ט.

---

*) השפעת החבר מתפשטת, לפי דעת ר׳ יוחנן, לא רק על אשת החבר, כי גם על עבדו, ולפיכך אמר: עבדו של חבר הרי הוא כחבר (ע״ז ל״ט).

ואבד כל חזון. אבל שוטה אריכות ימים מבטלת, מיצחק, דכתיב (בר', כ"ו ח'): ויהי כי ארכו לו שם הימים מיד והנה יצחק מצחק[1]. — כל מי שהוא מתחיל במצוה ואינו גומרה, קובר את אשתו ואת בניו. ממי אתה למד? מיהודה (בר', ל"ז כ"ו): ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע כי נהרג את אחינו. היה לו להוליכו על כתפו אצל אביו. מה גרם לו? קבר אשתו ובניו (בר', ל"ח ז', י"ב)[2].—לעולם אל ימנע אדם עצמו מלילך אצל זקן לברכו. בעז היה בן שמונים שנה ולא נפקד, וכיון שהתפללה עליו אותה צדקת (נעמי), מיד נפקד, שנא' (רות, ב' כ'): ברוך הוא לה'[3].

ב. תלמוד־תורה.

— כל מי שבא לעסוק בתורה, יראה בעצמו כאלו עומד באש, לכך נאמר (דברים, ל"ג ב'): מימינו אש דת למו[4].—תורה ניתנה בארבעים[5] ונשמה נוצרה בארבעים (צורת הולד לארבעים יום, כמ"ש במס' נדה, ל'. — רש"י), כל המשמר תורתו, נשמתו משתמרת, וכל שאינו משמר תורתו, אין נשמתו משתמרת[6].—כל המשביע עצמו מדברי תורה ולן, אין מבשרין אותו בשורות רעות, שנא' (משלי, י"ט כ"ג): ושבע ילין בל יפקד רע. אל תיקרי שָׂבֵעַ אלא שָׁבֵעַ[7]. — מנין לדברי תורה שהן קולטין (מגינים מפני המות כעיר מקלט)? שנא' (דברים, ד' י"ד): את בצר במדבר, וכתיב בתריה (שם): וזאת התורה וכו'[8]. — כל מי שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, הקב"ה מביא עליו יסורין מכוערין ועוכרין אותו, שנא' (תה', ל"ט ג'): נאלמתי דומיה החשיתי מטוב וכאבי נעכר; ואין טוב אלא תורה, שנא' (משלי, ד' ב'): כי לקח טוב

---

1) ב"ר ס"ד. השוה לבטוי „אבל שוטה" — הדס שוטה, בכור שוטה.

2) ב"ר פ"ה, ר' יהודה בר סימון ור' חנין בשם ר' יוחנן. בתנחומא ב' וישב י"ג, רחב"א בשם ר"י. בסוטה י"ג: אמר זה ר' שמואל בר נחמן. השוה אג' התנ' כרך ב' ח"ב 17.

3) רות ר' ג' י', ילקוט רות 406 § „מלילך אחר זקן שיברכו".

4) פסיקתא 200 ע"א, תנחומא ב' וזאת הברכה ג'.

5) עי' לעיל ע' 17.

6) מנחות צ"ט: (ביחד עם ר' אלעזר). דומה לזה מאמרו של בר קפרא, עי' אג' התנ' כרך ב' ח"ב 166.

7) ברכות י"ד, ר' אבא בנו של ר' חייא בר אבא בשם אביו בשם ר"י.

8) מכות י'.

נתתי לכם תורתי אל תעזובו [1].—אלו ואלו (יסורים שאין בהם לא בטול תורה ולא בטול תפלה) יסורים של אהבה הן, שנא׳ (משלי, ג׳ י״ב): כי את אשר יאהב ה׳ יוכיח [2].—

— על מאמרו של שמואל: נושא אשה ואחר כך ילמוד תורה, אמר ר׳ יוחנן: רחיים בצוארו ויעסק בתורה? ! [3]. — כל הלומד תורה ואינו מלמדה דומה להדס במדבר [4].—כל המשתמש בכתרה של תורה נעקר מן העולם. קל וחמר מבלשצר, שנשתמש בכלי קדש שנעשו כלי חול, שנא׳ (יחזקאל, ז׳ כ״ב): ובאו בה פריצים וחללוה, כיון שפרצום נעשו חול. (ואעפ״כ) נעקר מן העולם דכתיב (דניאל, ה׳ ל׳): ביה בליליא קטיל בלשצר; המשתמש בכתרה של תורה, שהוא חי וקיים לעולם — על אחת כמה וכמה! [5]. — אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשים עצמו כאלו אינו, שנא׳ (איוב, כ״ח י״): והחכמה מאין תמצא [6]. — [כל העוסק בתורה לשמה] מגין על כל העולם כלו, שנא׳ (ישעי׳, נ״א ט״ז): ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך [7]. — מאי דכתיב (מלאכי, ב׳ ז׳): כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה׳ צבאות הוא?—אם דומה הרב למלאך ה׳ צבאות יבקשו תורה מפיו, ואם לאו—אל יבקשו תורה מפיו [8]. — קהלת, ט׳ ט״ז. וחכמת המסכן בזויה. וכי חכמתו של ר׳ עקיבא, שהיה מסכן, בזויה היתה? אלא זה זקן שהוא יושב ומסכן בדבריו, כגון זקן שהוא יושב ודורש (דברים, י״ז י״ט): לא תכיר פנים, והוא מכיר; לא תקח שחד, והוא לוקח; לא תלוה ברבית, והוא מלוה [9]. — דברים, ל׳ י״ב. לא בשמים היא—לא תִמָּצֵא בגסי הרוח, ולא מעבר לים היא—

[1] ברכות ה׳ נגד מאמרו של ריש לקיש: כל העוסק בתורה יסורין בדלין הימנו וכו׳, אמר ר״י: הא אפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותו, שנא׳ (שמות, ט״ו כ״ו): ויאמר אם שמע תשמע וכו׳ כל המחלה וכו׳ לא אשים עליך.

[2] ברכות, ה׳, ר׳ אבא ב״ר חייא בר אבא בשם אביו בשם ר״י.

[3] קדושין, כ״ט: חולק על שמואל, ע״ש בתוספות.

[4] ר״ה כ״ג. איכא דאמרי: כל הלומד תורה ומלמדה במקום שאין ת״ח דומה להדס במדבר דחביב. את הפסוק (שה״ש, ח׳ ח׳) אחות לנו קטנה ושדים אין לה — דורש: זו עילם, שזכתה ללמוד ולא זכתה ללמד, פסחים פ״ז., קדושין מ״ט:, סנהדרין כ״ד.

[5] נדרים ס״ב.

[6] סוטא כ״א:

[7] סנהדרין צ״ט:

[8] חגיגה ט״ו:, מו״ק י״ז. רבב״ח בשם ר״י.

[9] קה״ר לאותו הפסוק. שם הובאו משלים לזה משמשון וגדעון. בשנויים באיזו פרטים ברות רבה א׳ א׳.

לא תמצא לא בכהנים ולא בתגרים [1].—כל שהוא תלמיד חכם ובנו תלמיד חכם ובן בנו תלמיד חכם, שוב אין תורה פוסקת מזרעו לעולם, שנא' (ישע', נ"ט כ"א): לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם [2].—כל הפורש עצמו מדברי תורה נופל בגיהנם, שנא' (משלי, כ"א ט"ז): אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח [3].—שלשה זרים *) הם: של מזבח, של ארון ושל שלחן; של מזבח — זכה אהרן ונטלו, של שלחן — זכה דוד ונטלו, של ארון — עדיין מונח הוא, כל הרוצה ליקח יבוא ויקח, שמא תאמר פחות הוא? ת"ל (משלי, ח' ט"ו): בי מלכים ימלכו. — ר' יוחנן רמי: כתיב זָר' וקרינן זֵר (זהב)? זכה נעשית לו זֵר, לא זכה נעשית לו זָר [4]. — תה', קל"ד א', הנה ברכו עבדי ה' העומדים בבית ה' בלילות—אלו תלמידי חכמים שעוסקין בתורה בלילה, מעלה עליהן הכתוב כאלו עוסקין בעבודה [5].—אין רנה של תורה אלא בלילה, שנא' (איכה, ב'): קומי רוני בלילה [6]. — כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה, עליו הכתוב אומר (יחזקאל, כ' כ"ה): וגם אני נתתי להם חקים לא טובים [7].— ברית כרותה היא: הינע תלמודו בבית הכנסת לא במהרה הוא משכח [8].— כשם שהזית משכח למוד של שבעים שנה (כלו' בתור דבר של מותרות שהרודף אחריו ישכח תלמודו) כך שמן זית (למאור) משיב למוד של שבעים שנה [9]. — ש"ב, י"ד ב'—וישלח יואב תקועה ויקח משם אשה

---

1) ערובין נ"ה. עפ"י הנוסח שבשאלתות תולדות י"ט בעל המאמר הוא רבה ומאמרו של ר' יוחנן הוא.

2) ב"מ פ"ה, ר' פרנך בשם ר"י.

3) ב"ב ע"ט, רב בימי בשם ר' יוחנן, (אצלנו הגירסא — יונתן,—המתרגם).

4) יומא ע"ב; השוה אג' התנ' כרך ב' ח"א 51.

5) מנחות ק"י.

6) ויק"ר ריש פ' מ"ט. בשהש"ר ה' י"א מובאה עוד ראיה ממשלי ל"א ט"ו ,ותקם עוד לילה'. בויק"ר שם (השוה מדרש שמואל ה') מסופר: ריש לקיש הוה פשיט קראי, וכדהוה מטי באילין קראי: ותקם בעוד לילה, קומי רוני בלילה, הוא אומר: יפה למדני ר' יוחנן (עי' לעיל ח"א 31 הע' 7). בשהש"ר (שם במקום ,הרנה' כתוב בטעות ,גרנה") כתוב רק: אמר ר"ל: יפה למדני ר"י שאין תורה אלא בלילה, עי' לוי ח"א 96 ע"א פירושו למלת באימטין' שבשמו"ר מ"ז (ששם בכל אופן הנוסח משובש). ועי' פירסט glossarium, החלוץ II, 135.

7) מגילה ל"ב, ר' שפטיה בשם ר"י, השוה ,סופרים' ג' י'.

8) ירו' ברכות פ"ה ה"א (9 ע"א).

9) הוריות י"ג; השוה שלש מאות גרבי שמן שהעלו לחנניה בן חזקיה לישב את הסתירות שבספר יחזקאל, שבת י"ג:

---

*) נעשו בכלי הקדש: של מזבח סימן לכתר כהונה, ושל ארון סימן לכתר תורה ושל שלחן סימן לכתר מלכות, שהשלחן הוא סימן לעושר מלכים.—רש"י.

חכמה. מאי שנא תקועה? מתוך שרגילין בשמן זית הכמה מצויה בהן [1]. — משלי, כ"ז י"ח. נוצר תאנה יאכל פריה. למה נמשלו דברי תורה בתאנה? מה תאנה זו כל זמן שאדם ממשמש בה, מוצא בה תאנים, אף דברי תורה, כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם [2]. — גדולה תורה מן המצות, שמצוה בפני תורה כנר בפני חמה, שנא' (משלי, ו' כ"ג): כי נר מצוה ותורה אור [3]. — לעולם אל ימנע אדם עצמו מבית המדרש ומדברי תורה ואפילו בשעת מיתה, שנא' (במדבר, י"ט): זאת התורה אדם כי ימות, אפילו בשעת מיתה תהא עוסק בתורה [4].—בנאין אלו תלמידי חכמים, שעוסקין בבנינו של עולם [5].—ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ [6]. איזהו תלמיד חכם שבני עירו מְצוין לעשות לו מלאכתו? [7] זה שמניח חפצו ועוסק בחפצי שמים [8]. איזהו תלמיד חכם שממנין אותו פרנס על הצבור? זה ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר ואפילו במסכת כלה (דלא רגילי בה אינשי.—רש"י) [9].—מאי דכתיב

---

[1] מנחות פ"ה:

[2] ערובין נ"ד ע"א וב' ר' חייא בר אבא בשם ר"י.

[3] שו"ט י"ז ז'.

[4] שבת פ"ג. ששם הנרסא הנכונה צ"ל ר' יוחנן (לא ר' יונתן). בירוש' שבת פ"ד (7 ע"א) מתחיל ר' יוחנן (גם שם צ"ל יוחנן במקום יונתן, כמו שמעיד ע"ז שם האומר בשמו, ר' יעקב בר אידי, עי' לעיל 13 הערה 3, 5) הלכה אחת שסומן התנאים בדברים האלה: לעולם על ימנע עצמו מלילך לבית המדרש. התחלה בסגנון כזה אתה מוצא גם במאמרים אחרים של ר"י, עי' לעיל סוף 22.

[5] שבת קי"ד. השוה דרשתו של ר' חנינא ע"פ ישעי' נ"ד ג' לעיל עמ' 12. גם לעיל עמ' 29 הערה 7 מאמרו של ר"י שהובא שם.

[6] כך דרש ר"י הלכה למעשה בבהמ"ד של ר' בניה (עי' לעיל עמ' 4) ירוש' שבת פי"ב ה"ג (13 ע"ג) *). הוריות פ"ג ה"ה (48 ע"ג). השוה ב. מגילה כ"ח: כל ת"ח שמברך לפניו אפי' כה"ג עם הארץ, אותו ת"ח חייב מיתה, שנא' (משלי, ח' ל"ו) משנאי אהבו מות, אל תקרי מְשַׂנְאַי אלא מַשְׂנִיאַי. עי' עוד דרשתו של ר"י על הכתוב ויקרא כ"ב ט' הנותן תרומה לכהן עם הארץ, סנה' צ':

[7] ביומא ע"ב: ר' יוחנן רמי: כתיב (דברים, י' א'): ועשית לך ארון עץ וכתיב (שמות, כ"ה י'): ועשו לך ארון? מכאן לת"ח שבני עירו מצווין לעשות מלאכתו. השוה אג' התנ' כרך א' ח"א 89.

[8] שבת קי"ד. במקורות ארצישראליים (ירו' מו"ק פ"ג ה"ז, קה"ר ז' ז') אמר ר' אבהו בשם ר"י: איזהו תלמיד חכם? כל עסקיו שהוא מבטל מפני משנתו.

[9] שבת קי"ד. במקורות של ארץ ישראל שהובאו בהערה הקודמת בא אחרי מאמרו של ר"י „תני כל ששואלין אותו (הלכה ממשנתו) ומשיב עליה" (המלות שבסוגרים

---

*) מברין מימר: לפדות לכסות ולהחיות. הא לישיבה לא? א"ר (יוחנן?) אף לישיבה מאי טעמא? יקרה היא מפנינים, אפילו מזה שהוא נכנס לפני ולפנים (שם בירוש').

(דברים, כ׳ י״ט): כי האדם עץ השדה הוא, וכי אדם עץ שדה הוא? אלא משום דכתיב (שם): כי ממנו תאכל ואותו לא תכרת, וכתיב: אותו תשחית וכרת, הא כיצד? אם תלמיד חכם הגון הוא—ממנו תאכל ואותו לא תכרת, ואם לאו—אותו תשחית וכרת [1]. — כל הנביאים כלן לא נתנבאו אלא למשיא בתו לתלמיד חכם ולעושה פרקמטיה לתלמיד חכם ולמהנה תלמיד חכם מנכסיו. אבל תלמידי חכמים עצמן (ישעי׳, ס״ד ג׳): עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו [2]. — כל המתעצל בהספדו של חכם אינו מאריך ימים, מדה כנגד מדה (הוא לא נתאבל על שנתקצרו ימי החכם, אף לחייו לא יחושו מן השמים.—רש״י). שנא׳ (ישעי׳, כ״ד ח׳): בסאסאה בשלחה תריבנה [3].—גנאי הוא לתלמיד חכם שיצא במנעלים המטולאים לשוק [4]. — כל תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו חייב מיתה, שנא׳ (משלי, ח׳ ל״ו): כל משנאי אהבו מות, אל תקרא משַׂנְאַי אלא מַשְׂנִיאַי [5]. — איזהו רבו? — הלכה כדברי מי שהוא אומר: כל שרוב תלמודו ממנו [6]. — כל המונע תלמידו מלשמשו, כאלו מונע ממנו חסד, שנא׳ (איוב, ו׳ י״ד): למס מרעהו חסד [7]. כל המורה הלכה בפני רבו ראוי להכישו נחש, שנא׳ (איוב,

---

הן רק בקהלת ר׳. בברייתא תענית י׳: (איזהו) תלמיד? כל ששואלין אותו דבר הלכה בלמודו ואומר ׳אפי׳ במסכתא דכלה. התוספות (שבת, קי״ד ד״ה ואפילו) מבארים שמסכתא דכלה היא המסכתא שקצובה לבררה בחדשי הכלה (אספת החכמים), וזוהי תביעה לא רבה, הוספה זו היא בבלית, יען כי רק בבבל היו נוהגין להתאסף פעמים בשנה, וגם זה נכר מתוך ההוספה בסגנון ארמי. הגירסא „במסכת כלה״ היא לפי דברי ר״ש, בשבת קי״ד., קדושין מ״ט: המסכת הקטנה „כלה״. בברייתא אחרת קדושין מ״ט: מציין את ה„תלמיד״ כמו בתענית י׳: (ורק במקום „דבר הלכה״ — בכל מקום דבר אחר) וג״כ עם אותה ההוספה בארמית (הבבלית). ובתוספתא קדושין ג׳ ט׳ — כל שבני עירו נוהגין בו כבוד, מאמר זה נמצא גם בברייתא הנ״ל.

1) תענית ז׳, ר׳ זעירא בשם ר״י. בירוש׳ מו״ק פ״ג ה״ז מפרש אבא (רבה) בב״ח בשם ר״י: מהו תוך כדי דבור? כדי שאילת שלום של תלמיד לרב „שלום עליך רבי״.

2) ברכות ל״ד: ר׳ חייא בר אבא בשם ר״י. השוה למצוה האחרונה (מהנה ת״ח מנכסיו) מאמרו של ר״י בפסחים נ״ג: על הכתוב קהלת ז׳ י״ב „כל המטיל מלאי לכיס תלמידי חכמים זוכה ויושב בישיבה של מעלה״.

3) שבת קי״ה: רחב״א בשם ר״י.

4) שבת קי״ד. רחב״א בשם ר״י. בברכות מ״ג: נמנה זה בברייתא בין ששה דברים שהם גנאי לתלמיד חכם.

5) שבת קי״ד. רחב״א בשם ר״י. בשבת קי״ד נאמר: ואמר ר״י: איזהו ת״ח שמחזירין לו אבדה בטביעת עין? זה המקפיד על חלוקו להופכו.

6) ירו׳ מו״ק פ״ג ה״ז (83 ע״ד) ר׳ אבהו בשם ר״י להכריע במחלוקת ר׳ יהודה ור׳ יוסי.

7) כתובות צ״ו. רחב״א בשם ר״י.

ליב ו׳): צעיר אני לימים וכו׳ על כן זחלתי וכתיב (דברים, ל״ב כ״ד): חמת זוחלי עפר [1].—ר׳ יוחנן אזל לחד אתר, אשכח ספרא איינום (מלמד תינוקות שנתנמנם); אמר להו: מהו כן? אמרו ליה: צ״ים (יושב בתענית). א״ל: אסור לך, ומה אם מלאכתו של בשר ודם את אמר אסור, מלאכתו של הקב״ה לא כל שכן [2].—ר׳ יוחנן הוה מפקד לספרייא ומתניניא דלא ליהוין טעונין ערקתא על מינוקיא באילין יומיא [3].—(אסור למלמדים לקבל שכר בעד ההוראה ומותר להם לקבל רק שכר פיסוק טעמים) [4].—במי אתה מוצא מלחמתה של תורה? במי שיש בידו חבילות של משנה [5]. שנא׳ (משלי, כ״ד ו׳): כי בתחבלות=(חבילות) תעשה מלחמה.—(המקדש את האשה על מנת שאני שונה) ר׳ יוחנן אמר: תורה... מאי תורה? מדרש תורה [6] (ספרא וספרי שהן הלכות של מדרשי מקראות,—רש״י).—תלמוד (הוא הסברת המשנה) קודם למשנה (שהיא רק זכירה סטיריאוטיפית בלבד), ומאי טעמא? קנה חכמה מה טוב מחרוץ (משלי, ט״ז ט״ז [7]).—דהי״ב, ב׳ ג׳. לעולם זאת על ישראל—אלו תלמידי חכמים העוסקים בהלכות עבודה, מעלה עליהם הכתוב כאלו נבנה מקדש בימיהם [8].—זכרי׳, י״ד ו׳. אור יקרות וקפאון — אלו נגעים ואהלות, שיקרין הן בעולם הזה וקפויין הן לעולם הבא [9].—זכרי׳, ח׳ י׳. וליוצא ולבא אין שלום — אפילו מש״ס (ירושלמי) לש״ס (בבלי, שהוא עמוק, כדאמרינן בסנהדרין כ״ד א׳: במחשכים הושיבני זו הש״ס של בבל.—רש״י) [10].

---

1) ערובין ס״ג. רחב״א בשם ר״י.

2) ירו׳ דמאי פ״ז ה״ג (26 ע״ב).

3) איכה ר׳ א׳, סוף ג׳, שו״ט צ״א ו׳ (נ׳ 8). בשו״ט חסר „ומתניניא׳ (מלמדי משנה) אחרי „לספריא׳ (מלמדי מקרא). ר״י צוה שבימי המצרים לא יכו המלמדים את תלמידיהם ברצועה, שאז השטן מרקד.

4) נדרים ל״ז. לפי דעת רב נוטל שכר שימור.

5) סנהדרין מ״ב. ר׳ אחא בר חנינא ורב אסי בשם ר״י. בפרק שאח״ז תבוא דרשה אחרת של ר״י על פסוק זה מפסיקתא 176 ע״א, ומויק״ר כ״א, ששם אחרי דברי ר״י באה דרשתו של ר׳ בניה שדורש פסוק זה על למוד המשניות. באותו הסובן שפה דורש ר״י. עפי״ז צריך להשלים באג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 192.

6) קדושין מ״ט ע״א וב׳.

7) ירו׳ הוריות פ״ג ה״ה (48 ע״ג). רשב״נ דורש להפך מהכתוב משלי, ד׳ ה׳, בשני הכתובים „חכמה׳ — ידיעת ההלכה, „בינה׳ — סברא, להבין דבר מתוך דבר. כנראה לפי דעת ר״י „נבחר מכסף׳ הוא יותר חשוב מ„טוב מחרוץ״.

8) מנחות ק״י.

9) פסחים מ״ט. לפני זה דרשת ר׳ אלעזר ואחרי זה דרשת ריב״ל.

10) חגיגה י׳.

ג. תפלה, מצוות.

— ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו! למה? שאין תפלה מפסדת[1]. — [על הברייתא „חברים שהיו עוסקין בתורה מפסיקין לקריאת שמע ואין מפסיקין לתפלה", אמר ר' יוחנן:] לא שנו אלא כגון ר' שמעון בן יוחי וחבריו, שתורתן אומנותן, אבל כגון אנו מפסיקין לקריאת שמע ולתפלה[2]. — הרוצה שיקבל עליו עול מלכות שמים שלמה, יפנה ויטול ידיו[3] ויניח תפלין ויקרא קריאת שמע ויתפלל, וזו היא מלכות שמים שלמה[4]. — כל הנפנה ונוטל ידיו ומניח תפלין וקורא ק"ש ומתפלל, מעלה עליו הכתוב כאלו בנה מזבח והקריב עליו קרבן, שנא' (תהלים, כ"ו ו'): ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה'[5]. — כל הקורא ק"ש בלא תפלין, כאלו הקריב עולה בלא מנחה וזבח בלא נסכים[6]. — כל המאריך בתפלתו ומעיין בה*), סוף בא לידי כאב לב, שנא' (משלי, י"ג י"ב): תוחלת ממשכה מחלה לב. מאי תקנתיה? יעסוק בתורה, שנא' (שם): ועץ חיים תאוה באה, ואין עץ חיים אלא תורה, שנא' (שם, ג' י"ח): עץ חיים היא למחזיקים בה[7].

1) ירו' ברכות פ"א ה"א, שם ה"ה, שם פ"ד ה"ד, ר' שמעון בר אבא בשם ר"י. ירו' שבת פ"א ה"ב; ב. ברכות כ"א, שם וכן בתנחומא ב' סקץ י"א חסר הסיום „שאין התפלה מפסדת". בשו"ט ב' ס"ה ר' יוחנן אומר מהי עבודתו של הקב"ה? תפלה, וכן משה אמר (דברים, י"א י"ג): ולעבדו בכל לבבכם, מה היא עבודה שאדם עושה [בלב]? אלא תפלה. וכן דריוש אומר לדניאל: אלהך די אנת פלח ליה (דניאל, ו' י"ז) ומהו הפולחן שעבד? אלא זה תפלה (ועי' ספרי דברים סוף פיסקא מ"א).

2) ירו' ברכות פ"א ה"א, שם פ"ד ה"ה, ירו' שבת פ"א ה"ב **), ב. שבת י"א. השוה אג' התנ' כרך ב' ח"א 57.

3) השוה ירו' מגילה פ"א ה"ט (ר' אבא בר סימון בשם ר"י) לא יעמד אדם ויתפלל וצריך לנקביו.

4) ברכות י"ד:

5) ברכות ט"ו. רחב"א בשם ר"י.

6) ברכות י"ד: רחב"א בשם ר"י. בשו"ט (הוצ' ב', א' י"ז) על מאמרו של ר"א שמצות תפלין שקולה כתלמוד תורה, אמר ר"י מקרא מלא הוא (שמות, י"ג ט'): והיה לאות על ידך וכו' למען תהיה תורת ה' בפיך.

7) ברכות ל"ב: רחב"א בשם ר"י.

*) מצפה שתעשה בקשתו ע"י הארכתו, סוף שאינה נעשית, ונמצא תוחלת ממשכה חנם, והיא כאב לב, כשאדם מצפה ואין תאותו באה.—רש"י.

**) שם נאמר כך: ר"י אמרה על גרמיה: כגון אנו שאין אנו עסוקין בתלמוד תורה, אפילו לתפלה אנו מפסיקין. וכתב ע"ז הרב בעל ספר חסידים, כי ר"י מרוב ענותנותו אמר על עצמו כדברים האלה, כי באמת גם הוא היתה תורתו אומנותו.

(ג. צריך אדם להתפלל במקום שהוא מיוחד לתפלה [1]. ומה טעם? (שמות, כ׳ כ״ד): בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך; „אשר תזכיר" אין כתוב כאן, אלא „בכל מקום אשר אזכיר את שמי".—בשעה שהקב״ה בא בבית הכנסת ולא מצא בה עשרה, מיד הוא כועס, שנא׳ (ישעי׳, נ׳ ב׳): מדוע באתי ואין איש [2].—לא יעמוד אדם ויתפלל במקום גבוה*) [3]. — המתפלל בתוך ביתו כאלו מקיפו חומה של ברזל**) [4].—מצוה להתפלל עם דמדומי חמה***) [5].

— איזהו בן העולם הבא? הסומך גאולה (ברכת „גאל ישראל") לתפלה (שמונה עשרה) [6].—לפני תפלתו אומר (תה׳, נ״א י״ז): אדני שפתי תפתח, ואחר תפלתו אומר (שם, י״ט ט״ו): יהיו לרצון אמרי פי וכו׳ [7]. — כל העונה „אמן יהא שמיה רבא" בכל כחו, אפילו יש בו שמץ של עבודה זרה מוחלין לו, כתיב הכא (שופטים, ה׳ ב׳): בפרוע פרעות בישראל (ביטול פורעניות.—רש״י) בהתנדב עם ברכו ה׳, וכתיב התם (שמות, ל״ב כ״ה): כי פרוע הוא (ושם בע״ז קמיירי) [8].—המספר בשבחו של מקום יותר מדאי נעקר מן העולם, שנא׳ (איוב, ל״ז כ׳): היסֻפר לו כי אדבר אם אמר איש כי יְבֻלָע [9]. — כל השואל צרכיו בלשון ארמי, אין מלאכי השרת נזקקין לו, שאין מלאכי השרת מכירין

---

1) ירו׳ ברכות פ״ד ה״ד ופ״ה ה״א. ר׳ אבא בשם ר׳ חייא בר אבא בשם ר״י. השוה לעיל 28 הערה 7 ולעיל 29 הערה 2.

2) ברכות ו׳: השוה לעיל 26 הערה 2.

3) ירו׳ מגילה פ״א הי״ט, ר׳ אדא בר סימון בשם ר״י.

4) ירו׳ ברכות פ״ה ה״א.

5) ברכות כ״ט:, שבת קי״ח: רחב״א בשם ר״י. השוה ירו׳ ברכות פ״ד ה״א, אני׳ התני׳ כרך ב׳ ח״א 107 הע׳ 11.

6) ברכות ד:, ט:

7) ירו׳ ברכות פ״ד ה״ד, ר׳ יוסי צידונייא (מעיר צידון) בשם ר״י. ב. ברכות ד׳:

8) שבת קי״ט: רחב״א בשם ר״י, אחרי מאמרו של ריב״ל, הדומה לזה, עי׳ לעיל ח״א סוף ע׳ 138.

9) מגילה י״ח, רבב״ח בשם ר״י. בשנוי קצת בירוש׳ ברכות פ״ט ה״א, שו״ט י״ט ב׳, ר׳ אבהו בשם ר״י. השוה לעיל ח״א ע׳ 13.

---

*) מ״ס: א״ר בא בשם ר׳ פפא: ממעמקים קראתיך ה׳ (תה׳, ק״ל א׳).

**) בירוש׳ פ״ה ה״א שואל הלא זה סותר למ״ש ר״י „צריך להתפלל במקום שהוא מיוחד לתפלה״; ומשני: הא ביחיד, הא בצבור.

***) ר׳ זירא מביא ראיה מהכתוב (תה׳, ע״ב ה׳): ייראוך עם שמש.

בלשון ארמי[1].—לעולם אל יהא הפסוק הזה זז מתוך פיך (תה', מ"ו י"ב): ה' צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה[2].

— הני עשרה פסוקים של מלכיות (במוסף ראש השנה) כנגד מי? כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם[3].—למה נקרא שמו (של מזמור קל"ו) בשם הלל הגדול? מפני שהקב"ה יושב ברומו של עולם ומחלק מזונות לכל בריה[4].—ר' יוחנן מסיים בה (אחר ברכת התורה הראשונה של שחרית) הכי: הערב נא ה' אלהינו את דברי תורתך בפינו ובפיפיות עמך בית ישראל ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי עמך ישראל כלנו יודעי שמך ועוסקי תורתך, ברוך אתה ה' המלמד תורה לעמו ישראל[5]. — כיצד הוא מברך עליה (אחר קריאת המגלה בפורים)? הרב את ריבך והנוקם את נקמתך, הגואלך והמושיעך מכל עריציך[6].— העובר בין הקברות מהו אומר? — ברוך נאמן בדברו ומחיה המתים, היודע מספרכם הוא יעורר אתכם, הוא יגלה את העפר מעיניכם, בא"י מחיה המתים[7]. — ר' יוחנן הוה מצלי (אחר שהיה גומר תפלתו הקבועה)[8]: יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי, שתשכן בפורייננו[9] אהבה ואחוה, שלום

---

1) שבת י"ב:, סוטה ל"ו:

2) ירו' ברכות פ"ה ה"א, חזקיה ור' יעקב בר אחא ר' אסי בשם ר"י, אחרים אומרים בשם ר"י (ר' יוסי בר אבין, ר' אבהו) שצ"ל הפסוק פ"ד י"ג.

3) ר"ה ל"ב., מגילה כ"א:

4) פסחים קי"ח, השוה ירו' פסחים 32 סוף ע"ג, ירו' תענית 67 ע"א.

5) ברכות י"א: עי' נוסחאות שונות אצל רבינוביץ ח"א, 25 ע"ב.

6) ירושי מגילה פ"ד ה"ה, זכי הטבח בשם ר"י, בבבלי מגילה כ"א: (שם צריך ג"כ להוסיף „ר' יוחנן אומר", עי' רבינוביץ שם) הובא בנוסח אחר (לקוח מ„אמת ואמונה") [הרב את ריבנו והדן את דיננו והנוקם את נקמתנו והנפרע לנו מצרינו והמשלם גמול לכל אויבי נפשנו, בא"י הנפרע לישראל מכל צריהם (האל המושיע)]. הנוסח האחרון [בבנוי מדברים בעדם] בלי שם אומרו, מובא גם בםס' סופרים י"ד, ה', אבל הסוף שם דומה לנוסח הירושלמי: [הגואלנו והמושיענו מכף כל עריצים]. השוה עוד מילר מס' סופרים ע' 189.

7) ירו' ברכות פ"ט ה"ג, ר' חייא (בר אבא) בשם ר"מ. ע"ד הבטוי גלה עפר עי' אג' התנ' כרך א' ח"א 118, 113, Z. d. D. M. G. XLIII

8) ירו' ברכות פ"ד ה"ב, ב. ברכות ט"ז: (לפי הגירסא הנכונה שם בעל המאמר: ר' יוחנן).

9) רש"י מפרש בפורייננו=בגורלנו, וזהו מהשם פורים (אסתר, ט' כ"ד), מה שהוא מפליא, וקשה ליישב. גם הכתיב „פורייננו" (בשתי יודיין) בתלמוד ירו' ובקודיקס מינכען הוא נגד הבאור הזה. אולי הוא גזור מפוּרְיָה (לוי ח"ד י"ז ע"ב) בדרך השאלה: מטות שמסבין עליהן, ושעליהן הסבו החכמים החברים והיו משיחין ביניהם (השוה שבת קכ"א:).

זרעות ותצליה סופנו אחרית ותקוה, ותרבה גבולנו בתלמידים ונשיש בחלקנו בגן עדן[1] ותקנינו לב טוב[2] וחבר טוב, ונשכים ונמצא ייחול לבבינו ותבוא לפניך קורת נפשינו לטובה.

— משלי, כ״ד ו׳. כי בתחבלות תעשה לך מלחמה. לעולם יעשה אדם עצמו קברניט היאך יכול לעשות מצוה (כמו רב החובל ששוקל תמיד בדעתו אנה להפנות את הספינה. תחבלות=חובל)[3]. — כל העושה מצוה לאמתו מעלה עליו הכתוב כאלו היא נתונה (לו) מהר סיני[4].

ויק״א, א׳ י״ז. ושסע אותו בכנפיו לא יבדיל. ההדיוט הזה אם מריח הוא ריח כנפים, נפשו קצה עליו, ואת אמר: והקטיר אותו הכהן וכו׳ ריח ניחוח? וכל כך למה? אלא כדי שיהא המזבח מהודר בקרבנו של עני (שהכנפים הן תכשיט העוף)[5].—לעולם אל תהי מצות העמר קלה בעיניך, שע״י מצות העמר זכה אברהם לירש את ארץ כנען, הדא הוא דכתיב (בר׳, י״ז ח׳): ונתתי לך ולזרעך אחריך... על מנת—ואתה את בריתי תשמור, ואיזה? זה מצות העמר (דכתיב נביה: כי תבואו וכו׳ והבאתם את עמר.—מ״כ)[6].—ויקרא כ״ג כ׳. והניף את העמר. מוליך ומביא למי שהרוחות שלו, מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו[7]. — ויקרא, י״ט ג׳. ואת שבתותי תשמרו. במה אתה משמרו? במאכל ובמשתה וכסות נקיה, ואני נותן שכר[8]. — כל המשמר את השבת כהלכתה אפילו עובד עבודה זרה כדור אנוש מוחלין לו, שנא׳ (ישעי׳, נ״ו ו׳):

---

1) בבבלי נאמר „ותשים חלקנו בג״ע״.

2) בבבלי: ותקננו בחבר טוב וביצר טוב. עי׳ עוד נוסחאות בר״ס ח״א 38 ע״ב.

3) פסיקתא 169 ע״א, ויק״ר כ״א.

4) תנחומא ריש כי תבוא. לפני המאמר שהובא לעיל ע׳ 23 בתנחומא חסר המאמר הזה ובובר חושב כי הוא הוספת המדפיס ממנטובה, אך גם לפי דעתו המלות „ושמרת ועשית אותם״ (דברים, כ״ו ט״ז), שהובאו שם, אין להן כל קשר. אבל הן באמת היסוד של המאמר (שבובר רוצה למחוק), המובא בתנחומא בגירסא שכזו: „כאילו הוא תקנה״ (עשה=תקן). הדרשה מיוסדה על המלה היתרה „ועשית״, שאין צורך לומרה, אחרי שנאמר כבר „ושמרת״.

5) ויק״ר ג׳ ס׳ ה׳.

6) ויק״ר כ״ח, פסיק׳ 71 ע״א יחד עם מאמר דומה לזה של רשב״ל, רבנן בשם ר״י. הראיה אינה ברורה, לפ״ד הרד״ל והר״ש שטרשון לויק״ר המלה „תשמור״ צריך להחליף ב„ישמר״ (שבעות חקות קציר ישמר, ירמי׳ ה׳ כ״ד). הסגנון שבהתחלת המאמר דומה למ״ש בחגיגה ט״ז: (ר״ש בר אבא בשם ר״י) לעולם אל תהי שבות קלה בעיניך.

7) מנחות ס״ב., סכה ל״ז; רחב״א בשם ר״י. עי׳ לעיל ח״א 140 הע׳ 2.

8) שהש״ר ה׳, ט״ז, תנח׳ ב׳ ויצא כ״ב, ר׳ אחא ור׳ תנחום בר חייא בשם ר״י.

אשרי אנוש יעשה זאת וכו' שומר שבת מחללו, אל תיקרי „מחללו" אלא מחול לו[1] *).—הולכין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות לפקח על עסקי רבים בשבת[2].—דברים, ל"ב ל"ה. לי נקם ושלם לעת תמוט רגלם. וכי גבורה היא שאדם אומר לכשיתמוטטו שונאיהם של ישראל אני פורע מהם? אלא כך אמר הקב"ה: לכשיפסקו מצות הרגילות שבינותם ולא תמצא להם זכות לפני, באותה שעה לי נקם ושלם[3] (רגלם=מצות הרגילות).

ד. ישראל. אומות העולם. רומא. עבודה זרה. וכוחים. גרים.

— שמות, ג' ב'. וירא והנה הסנה, מה הסנה הזה עושין אותו גדר לגנו, כך ישראל גדר לעולם[4]. למה נמשלו ישראל לזית (ירמי', י"א ט"ז)? מה זית אינו מוציא שמנו אלא ע"י כתיתה, אף ישראל אינן חוזרין למוטב אלא ע"י יסורין[5].—למלך שקדש מטרונה וכתב לה כתובה מרובה, כך וכך אני נותן לך, כך וכך תכשיטין אני עושה לך, כך וכך תַּיסַבְּרָאוֹת (Θησαυρος= אוצרות) אני נותן לך, והניחה והלך לו למדינת הים, ושהה שם שנים הרבה, והיו חברותיה מונות לה ואומרות לה: עד מתי את יתיבא? סיב לך בעל עד דאת טליא (הנשאי לאיש בהיותך עוד צעירה), עד דחילך עלך (בעת שיש בך כח), והיתה נכנסת בתוך ביתה, ונוטלת כתובה וקוראה בה ומתנחמת. לאחר ימים בא המלך ממדינת הים. א"ל: בתי, תמיה אני, היאך המתנת לי כל השנים הללו? א"ל: אדוני המלך, אלולי כתובה מרובה שכתבת לי, כבר היו חברותי מאבדות אותי ממך. וכן בעולם הזה אומות העולם מונין[6] לישראל ואומרים להם: עד מתי אתם מומתים על אלהיכם, ונותנין נפשותיכם עליו ונהרגין עליו? כמה צער הוא מביא עליכם, כמה בוזים הוא מביא עליכם, כמה יסורין הוא מביא עליכם! בואו לכם אצלינו ועושין אנו אתכם דוכסין ואפרכין ואיסטרטיליתין. וישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ונוטלין ספר תורה וקוראין בו (ויקרא, כ"ו ט'): ופניתי אליכם והפריתי אתכם והרביתי אתכם,

---

1) שבת קי"ח: רחב"א בשם ר"י. הראיה היא מהשם „אנוש" (שביטוי אנוש הוחל לקרוא בשם ה', ולפי דרשת חז"ל הוא ע"ז).

2) כתובות ה'. ר' יעקב בר אידי בשם ר"י.

3) אסתר ר' א' א' ר' סימון בשם ר"י.

4) שמו"ר ב' קרוב לסוף.

5) מנחות נ"ג:

6) בטוי רגיל להתנפלות דנוים על היהודים.

---

*) וי"א, כי הראיה היא ממה שנא' „מחללו" ולא „מחללה", אמנם השם „שבת" הוא זו"נ.

והקימותי את בריתי אתכם. ומתנחמין, כשיגיע הקץ, הקב״ה אומר לישראל: בני, תמיה אני היאך המתנתם לי כל השנים הללו? וישראל אומרים לפני הקב״ה: רבון העולמים. אילולי ספר תורה שכתבת לנו, כבר היו אומות העולם מאבדין אותנו ממך. הדא הוא דכתיב (איכה, ג׳ כ״א): זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל, וכן דוד אומר (תה׳, קי״ט צ״ב): לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי [1]. — אמר הקב״ה: קורא אני לישראל יונה, דכתיב (הושע, י״א): ויהי אפרים כיונה פותה, אצלי הם כיונה, אבל אצל אומות העולם כמו חיות, דכתיב (בר׳, מ״ט ט׳): גור אריה יהודה, נפתלי אילה שלחה, יהי דן נחש עלי דרך, בנימין זאב יטרף, וכל י״ב שבטים משולים כחיות, לפי שהאומות נלחמין בישראל ואומרין לישראל: מה אתם רוצים מן השבת ומן המילה? והקב״ה מגברן לישראל ונעשין בפני האומות כחיות להכניען לפני הקב״ה ולפני ישראל, אבל אצל הקב״ה נעשים כיונה תמה ושומעין לו, דכתיב (שמות, ד׳ ל״א): ויאמן העם וישמעו כי פקד ה׳ [2]. — קומפרומיסאות (ברית) נתנו ביניהם (בין הקב״ה ובין כנסת ישראל), שאינו כופר בהן, והם אינם כופרין בו [3]. — תה׳, ל״ו ו׳. כי עמך מקור חיים באורך נראה אור. לאחד שהיה מהלך בדרך עם דמדומי חמה, ובא אחד והדליק לו את הנר וכבה, ובא אחר והדליק לו את הנר וכבה, אמר: מכאן ואילך איני ממתין אלא לאורו של בקר. כך אמרו ישראל לפני הקב״ה: רבון העולמים, עשינו לך מנורה בימי משה וכבתה, עשר מנורות בימי שלמה וכבו, מכאן ואילך איננו ממתינין אלא לאורך [4]. — תה׳, ד׳ ז׳. נסה עלינו

[1] פסיקתא 139 ע״ב, אבא בר כהנא בשם ר״י, בהרחבת דברים קצת בפסיק׳ ר׳ כ״א 106 ע״א וב׳, בשנוים שונים באיכה ר׳ לאותו פסוק.

[2] שהש״ר ב׳ י״ד, שמות ר׳ כ״א קרוב לראש.

[3] ויק״ר ו׳, קומפרומיסאות—מלה רומאית—compromissa.

[4] פסיק׳ 144 ע״א, בשו״ט כתוב בנוסח אחר *) עם דמדומי חמה. עי׳ לעיל 35 הערה 5.

*) וז״ל מדרש שו״ט ל״ו ו׳, כי עמך מקור חיים וכו׳, א״ר יוחנן: עוברא הוה בחד דהוה מדליק שרגא והוה טפי (כבה), הוה אדלקא והוה טפי, אמר: עד אימתי אנא משתלהי בהא שרגא? מוריך אנא (אחכה) לנהורא דשמשא, ואנא אזל לנהורא. כך ישראל נשתעבדו במצרים, ועמד משה וגאלם, והזרו ונשתעבדו בבבל, ועמדו דניאל חנניה מישאל ועזריה וגאלום, וחזרו ונשתעבדו בעילם במדי ופרס, עמדו מרדכי ואסתר וגאלום. חזרו ונשתעבדו ביון, ועמדו חשמונאי ובניו וגאלום. חזרו ונשתעבדו באדום הרשעה, אמרו ישראל: הרינו נתיגענו מהיותנו משתעבדין ונגאלין, וחזרנו ונשתעבדנו. עכשיו אין אנו מבקשין לגאולת בשר ודם, אלא גואלנו ה׳ צבאות שמו קדוש ישראל, ואין אנו מבקשין שיאיר לנו בשר ודם מעתה, אלא שיאיר לנו הקב״ה. (הלשון הארמית מראה על עתיקות המקור, ובכל אופן הוא הסוב״ר).

אור פניך ה'. אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבונו של עולם, אין לנו אלא הארת פניך, שנא': (שם, פ' כ') ה"א צבאות השיבנו האר פניך ונושעה [1]. — שם, ג' ז'. שמעה עמי ואדברה. שמעה עמי לשעבר ואדברה לעתיד לבוא; שמעה עמי בעוה"ז, ואדברה בעוה"ב, כדי שיהא לי פתחון פה בפני שרי אומות העולם, שעתידין לקטרגם לפני ולומר: רבון העולמים, אלו עובדין ע"ז ואלו עובדין ע"ז, אלו גלו עריות ואלו גלו עריות, אלו שפכו דמים ואלו שפכו דמים, — אלו יורדין לגן עדן ואלו יורדין לגיהנם? אותה שעה סנינרון של ישראל משתתק, [הדא הוא דכתיב (דניאל, י"ב א'): ובעת ההיא יעמד מיכאל שרכם. וכי יש ישיבה למעלה? והא א"ר חנינא אין ישיבה למעלה, דכתיב (שם, ז' ט"ז): קרבת על הד מן קאמיא, מהו דין לשון קאמייא—קיימא, דכתיב (ישעי', ו' ב'): שרפים עומדים, וכתיב (דה"י, ב' י"ח): וכל צבא השמים עומדים, — ואתה אומר יעמד? מהו יעמד? משתתק, כמד"א (איוב, ל"ב ט"ז): עמדו לא ענו עוד]. א"ל הקב"ה: נשתתקת, ואין אתה מלמד סנגוריא על בני, חייך שאני מדבר בצדקה (כלו': בזכות) ומושיע את בני. באיזו צדקה?... בצדקה שעשיתם את עולמי על שקבלתם את תורתי, שאלולא קבלתם את תורתי, הייתי מחזיר אותו לתהו ובהו [2].

בר', ט"ו י"ז. והנה תנור עשן ולפיד אש. ארבעה דברים הראה לו (הקב"ה לאברהם): גיהנם, ומלכיות, ומתן תורה, ובית המקדש. אמר לו: כל זמן שבניך עסוקין בשתים, הם ניצולים משתים; פרשו משתים, הם נידונין בשתים [3]. — מנין שאין מזל לישראל? (כלו': שאין המזלות משפיעים על גורל היהודי) שנא' (ירמי', י' ב'): אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו, כי יחתו הגוים מהמה [4]. — [זכות אבות תמה] מימי חזקיהו, שנא' (ישעי', ט' ו'):

---

1) שו"ט לאותם שני הפסוקים.

2) רות רבה בראש. דרשת הפסוק ישעי' ס"ג א' „צדקה" בסובן זכות (וכן בשו"ט כ' ב') לא נתברר של מי היא, כי בשני המקורות נאמר סתם שחולקים בזה ר"א ור"י: חד אמר וחד אמר (בשו"ט: ר' פנחס ור' אלעזר ור' יוחנן). ולמה יחסתי דרשה זו לר' יוחנן? מפני שבפסיק' ר' כ"א (88 ע"ב) אמר רחב"א בשם ר"י: ארץ יראה ושקטה (תה', ע"ו ט'). אמרה הארץ תאמר אין ישראל מקבלין את התורה ואני חוזרת לסימי כמה שהייתי. כך דורש את הפסוק הזה חזקיה (עי' לעיל ח"א 55) כמו שכתוב בבבלי שבת פ"ח, ע"ז ג' בקשר עם מאמרו של רשב"ל. היא סומך על הכתוב בר' א' ל"א, מה שר"י סומך על ישעי ס"ג א' ותה' ע"ו ט'.

3) ב"ר מ"ד, פסיק' ס"ב ב', פסיק' ר' ט"ו (67 ע"א), שו"ט ל"ח בסוף ונ"ב בסוף, ר"ש בר אבא בשם ר"י. בשמו"ר נ"א קרוב לסוף בלי שם האומר.

4) שבת קנ"ו. חולק על ר' חנינא (עי' לעיל ח"א ע' 15). סוכה כט:

להכין אותה ולסעדה במשפט ובצדקה מעתה ועד עולם. קנאת ה' צבאות תעשה זאת[1]. — הרבה צדיקים העמידה בתורבנה, יותר מצדיקים שהעמידה לי בבנינה [על סמך הכתוב (ישעי', נ"ד א'): כי רבים בני שוממה מבני בעולה][2]. — ראשונים שנתגלה עונם נתגלה קצם, אחרונים שלא נתגלה עונם, לא נתגלה קצם[3]. —

כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן עולם הבא[4]. — ר' סימון הי' לו שדות בהר המלך, שאל לר' יוחנן. א"ל: הבירן (יהא השדה בור) ואל תשכירם לנכרי[5].

— תה', י"ד ד'. אוכלי עמי אכלו לחם — כל האוכל מלחמן של ישראל טועם טעם לחם. ושאינו אוכל מלחמן של ישראל אינו טועם טעם לחם[6]. — שלא יהא לשון סורסי קל בעיניך[7], שבתורה ובנביאים ובכתובים הוא אמור: בתורה (בר', ל"א מ"ז): יגר שהדותא; בנביאים (ירמ', י' י"א): כדנה תאמרון להון; בכתובים (דניאל, ב' ד'): וידברו הכשדים למלך ארמית וכו'[8].

---

1) שבת נ"ה. בירוש' סנהדרין (27 ע"ד), ויק"ר ל"ו בסוף שם הדורש הוא ר' יודן. סתירה לזה נמצאה במה שנא' שם בשבת בשם ר"י כי ה.תיו" שביחזקאל ט' ד' רומז ל.תחון זכות אבות". עי' בתוספות שם.

2) פסיק' 142 ע"א, ר' אחא בשם ר"י. שהשי"ר ד' ג', ר' אבא בר כהנא בשם ר"י.

3) יומא ט': יחד עם ר' אלעזר. שם אמר ר' יוחנן: טובה צפרנם של ראשונים מכריסן של אחרונים, ופליג על ריש לקיש.

4) כתובות קי"א. ר' ירמי' בר אבא בשם ר"י. השוה לעיל 25 (פסחים קי"ג). במדרש משלי י"ז א' באו שני המאמרים בהרחבת דברים. ע"ד עזיבת ארץ ישראל עי' המעשה שבירו' ברכות פ"ג ה"א, שביעית פ"ו ה"א. השוה ב. קדושין ל"א: ששאל ר' ייסא את ר' יוחנן אם מותר לו לצאת לבוצרה לקבל את פני אמו שבאה מבבל. עי' ירו' דמאי פ"ו ה"א ר' חייא בר אבא בשם ר"י: חבר שיצא חוצה לארץ אין דוחין אותו מחבורתו.

5) פליג על ריב"ל. מאמריו של ר' יוחנן לגיאוגרפיה של א"י עי' ב"ב ע"ד: (רב דימי בשמו). השוה נויבויער geographie du Talmud מעמוד 24 ולהלן. בכורות נ"ה; סנהדרין ק"ח (השוה נויבויער 34 שב).

6) סנה' ק"ד: רבא בשם ר"י. בשו"ט לאותו פסוק. בילקוט נ"א: ר"י פתר בשלחן. אוכלי עמי אכלו לחם — פת לישה, פת עריכה, פת קלאבאטין. במקום "קלאבאטין" כתיב בשו"ט בובר (שם ת' ר"י — ר' יהודה) פת עמילה. עי' פסחים ל"ז. לוי ח"ג 662 ע"ב. המאמר שמסר רבא בשם ר' יוחנן והמאמר המובא בשו"ט בודאי אחד הוא, תכנו הוא שבח לעריכת הלחם בבית היהודי.

7) נגד דעת ר' יהודה הנשיא סוטה מ"ט:, ב"ק פ"ב: עי' אג' התנ' כרך ב' ח"ב סיף 142.

8) ירו' סוטה פ"ז ה"ב, רשב"נ בשם ר"י. כידוע ר' שמואל בר נחמן הוא הרגיל למסור מאמרי ר' יונתן, אולם אין להחליף כאן "ר' יוחנן" בר' יונתן. מציני שר'

(דברים, ל״ג ב׳): ה׳ מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן. [מאי בעי בשעיר ומאי בעי בפארן?] מלמד שהחזירה הקב״ה על כל אומה ולשון ולא קבלוה עד שבא אצל ישראל וקבלוה [1]. — תהי, ס״ח י״ב. ה׳ יתן אמר המבשרות צבא רב. כל דבור ודבור שיצא מפי הקב״ה נחלק לשבעים לשונות [2]. — וכל העם רואים את הקולות. הקול אין כתיב כאן, אלא הקולות? — היה הקול יוצא ונחלק לשבעים קולות, לשבעים לשונות כדי שישמעו כל האומות. [וכל אומה ואומה שומעת קול בלשון האומה ונפשותיהן יוצאות. אבל ישראל היו שומעין ולא היו ניזוקין] [3]. — ישעי׳, ס׳ י״ב. והגוים חרב יחרבו — מחורב נטלו איפופסין (גזר דין) שלהם (ל)מיתה (חרב=חורב [4]. — בשעה שבא נחש אל חוה

יוחנן משתמש בסגנון ,אל יהא הדבר הזה קל בעיניך׳ גם לעיל ע׳ 37 הערה 6 ועוד נמצאים ממנו מאמרים שנסמכים משלשת חלקי המקרא. בב״ר ע״ד כמעט בסוף (ששם נשתבש מסורסי לפרסי) ובילקוט בשלשה מקומות (I, 130, II 286, 1060, בשני המקומות האחרונים ארמית ת׳ סורסית) נזכר בתור בעל המאמר רק רשב״נ בעצמו. אולם בתפלה לא צריך, לפ״ד ר׳ יוחנן, להכנים את השפה הארמית. עי׳ לעיל ע׳ 37. במאמריו היה ר׳ יוחנן רגיל להשתמש בארמית. לפני מאמר אחד שנאמר בעברית מוסיף ר׳ יוחנן לשבועה ,היכלא׳! (כלו׳: נשבע בהיכל), קדושין ע״א. באורים בארמית למקראות נמצאים ממנו: ירו׳ סוטה פ״ה 20 ע״ב (לחגי ב׳ י״ד), ירו׳ שבועות פ״ו 37 ע״ב (למשלי י״ג ז׳); ירו׳ סנה׳ פ״ב 20 ע״ב (לדהי״א י״א י״ג); ב״ר ס״ה לברי׳ כ״ז י״ז, שם צ׳ (לברי׳ מ׳ מ״ז); פסיק׳ 166 ע״א (לבמדבר י״ד י״ז), שם 101 ע״ב (לתהי׳ י״ח י״ח); שהש״ר א׳ ד׳; אסתר ר׳ בפתיחא (לאיוב ל״ד ל׳), שם לא׳ י׳, שם לא׳ י״ב. פתגמים ובטויים עממיים בשפה הארמית: ב״ר ל״ט (ברי׳ כ״ב א׳), שם כ״ב (ברי׳ ד׳ ט׳); שהש״ר ד׳ ח׳ (שמות י״ד ל״א); ב. שבת קמ״ה: (אמרי אינשי); סוכה נ״ג. (עי׳ להלן פרק י״ג סימן א׳). מאמרים בארמית לעניני רפואה: שבת ס״ז., שם ק״י ע״א וכו׳. באורים בארמית למלות במשנה: תענית ו׳: (לפאה פ״ח מ״א); כתובות י״ז: (לכתובות פ״ב מ״א). סגנון ארמי לעיל 4 הערה 8, קדושין ל״ג. (כמה הרפתקי עברו עליהו); ע״ז נ״ח: ונ״ט. (עי׳ אגי אמוראי בבל (בגרמנית) 96, הורוביץ 1872, 3).

1) ע״ז ב׳: בהרחב באור נמצא רעיון זה בלי שם אומרו בספרי לאותו פסוק (§ 343) ובמכילתא לכ׳ ב׳ (66 ע״ב), בב״ק ל״ח א׳ דרשת ר׳ יוחנן לשיטתו זו.

2) שבת פ״ח ב׳ (שו״ט צ״ב בלי שם אומרו). בשמו״ר כ״ח בסוף הובא הכתוב הזה לראיה לדרשת של ר״י באופן אחר.

3) שמו״ר ה׳; שם כ״ח בסוף נסמך המאמר על הכתוב דברים ה׳, י״ט (קול גדול ולא יסף). על שתי הלשונות הללו נוסד המאמר בפסיקתא חדתא ביה״מ יילינק IV, 39. השוה ג״כ אגי התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 54.

4) ירו׳ סוטה פ״ז ה״ה 21 ד׳. ר׳ אבא בר כהנא בשם ר״י. וכן שהש״ר ד׳ ד׳, תנחומא ב׳ שמיני (לדרשה אחרת); תנחומא תצוה, ר׳ יוחנן בעצמו. בירו׳ סוטה שם בא לפני זה דרשה דומה לזו של ר׳ שמואל בר נחמן בשם ר׳ יוחנן על הכתוב (ישעי׳, ל״ג

הטיל בה זוהמא. ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, אומות העולם שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתן *)[1]. — אוי להן לאומות העולם, שאין להן תקנה! שנא' (ישעי', ס' י״): תחת הנחשת אביא זהב ותחת העצים נחשת ותחת האבנים ברזל, תחת ר' עקיבא וחבריו מאי מביאין? ועליהם הוא אומר (יואל, ד' כ״א): ונקיתי דמם לא נקיתי[2].

[דניאל, ז' ז'. באתר דנה חזה הוית בחזוי ליליא וארו חיוא רביעאה דחילה וכו', זו אדום. דניאל ראה שלשתן (בבל, מדי, יון) בלילה אחד ולזו (לאדום) בלילה אחד], ששקולה כנגד שלשתן[3]. — תה', פ' י״ד. יכרסמנה חזיר מיער. ע' תלויה. אם זכיתם — מן היאר, ואם לאו — מן היער. הדא חיותא כד סלקא מן נהרא היא ממכייא (כשעולה מן הנהר היא חלשה); סלקא מן חורשא לית היא ממכייא[4]. — דניאל, ז' ח'. ואלו עינין כעיני אנשא בקרנא דא ופם ממלל רברבן. זו מלכות הרשעה (רומא), שהיא מכנסת עין הרע בממונו של אדם. פלן עתיר נעבדיניה ארכינונוס, פלן עתיר נעבדיניה בליוטוס[5]. — שם, שם כ״ג. ותאכל כל ארעא ותדושנה ותדקנה — זו רומי, שטבעה יוצאה בכל

י״ב) והיו עמים משרפות שיד, משיד (דברים כ״ז ד' ושדת אותם בשיד) נטלו איפופסין שלהן מיתה. בבטוי איפופסין αρoφασις משתמש ר"י גם במ״א (ירו' ר״ה 57 ע״א).

[1] שבת קמ״ה:, יבמות ק״ג:, ע״ז כ״ב:

[2] ר״ה כ״ג. השוה את הדרשה המובאה בלי שם אומרה ע״פ (ויקרא, י״א ז'): ואת החזיר זו אדום, והוא גרה לא יגר, שאינה מגדלת הצדיקים ולא די בזה שאינה מגדלת אלא שהורגת אותם. הה״ד קצפתי על עמי חללתי נחלתי (ישעי' מ״ז) נחלתי — ר' עקיבא וחבריו.

[3] ויק״ר י״ג. עוד נאמר שם: משה נתן שלשתן (הגמל השפן והארנבת—בבל, מדי, יון) בפסוק אחד ואת החזיר (אדום) בפסוק אחד? ששקול כנגד שלשתן.

[4] ויק״ר י״ג בסוף, בלי שם אומרו, בתוך דרשתו של ר' שמואל בר נחמן. בשהשי״ר ג' א', ר' חנינא בשם ר״י (הגירסא הזו מוטלת בספק). [בדברים ר' א': א״ר יוחנן היה דוד מתאוה ואומר: מי יובילני עיר מצור — מי יתן שאפרע ממנה (עיר מצור, דרשו שם, זו אדום), שמצירה לישראל, או שהיא מבוצרה ואין אדם יכול לכבוש אותה). א״ל הקב״ה: ויכול אתה לה? אמר לפניו: רבש״ע! מי נחני עד אדום, מי שכבר השליטני על אדום (ש״ב ה') הוא משליט אותי אף על זו].

[5] ב״ר ע״ז. רמז להתמנות בראש פקידות הערים, שהיה עולה ביוקר להמתמנה ולפיכך לא היו מקבלים עליהם ההתמנות אלא ע״י כפיה ואונס. וע״ז מוסבים שני מאמרי ר' יוחנן בירוש' מו״ק פ״ב ה״ג ובירו' סנהדרין פ״ח ה״ב: אם הזכירוך לבולי יהא הירדן בעל גבולך (כלו': מותר לברוח אפילו בחול המועד שיש בזה משום דבר האבוד); קובלין רשות להפטר מבולי. עי' לוי ח״א. 199 ע״א.

---

* דרשה מכוונת כלפי דרשת האונ־גליון, שחטא אדם הראשון נתכפר על ידי ישו הנוצרי.

העולם[1]. — תה׳, ס״ח ל״ב. נער חית קנה — געור בחיה, שכל מעשיה נכתבין בקולמוס (calamus) אחד (כלומר: כל חקיה נוסדו על חמס); עדת אבירים בעגלי עמים — ששחטו אבירים, כעגלים שאין להם בעלים; מתרפס ברצי כסף — שפושטין יד (מתי״ר״פס״היד) לקבל ממון ואינן עושין רצון בעלים; בזר עמים קרבות יחפצון — מי גרם להם לישראל שיתפזרו לבין אומות העולם? — קריבות שהיו חפצין בהן (בשביל שבקשו קרבת הגוים, לפיכך הגלו ביניהם)[2].

בר׳, ט׳ כ״ג. ויקח שם ויפת את השמלה וכו׳. שם התחיל במצוה תחלה, ובא יפת ונשמע לו, לפיכך זכה שם לטלית ויפת לפוולא[3] — אסתר, ו׳ י״ג: ויאמרו לו חכמיו. קרי להו (בתחלה) ״אוהביו״ וקרי להו (אח״כ) ״חכמיו״? — כל האומר דבר חכמה, אפילו באומות העולם נקרא חכם[4]. — גוי שעוסק בתורה

---

1) ע״ז ב׳ ,:שבועות ו׳ : השוה פסיק׳ חדתא ביהמ״ד VI, 50. תלת עלעין בפומה בין שניה (של החיה השניה, מלכות פרס), דניאל ז׳ ה׳, מבאר ר׳ יוחנן שזה ריסו על חלוון (צ״ל חלוון ת׳ חלזון) אדיבנה וניסיבים, שלשת הארצות שפרס פעם בלעה אותן ופעם פלטה (כלומר: רומי לקחה ממנה), קדושין ע״ב. עי׳ נויבויער La geographie du Talmud p. 374.

2) פסחים קי״ח: רחב״א בשם ר״י. בירו׳ פסחים פ״ח ה״ו על המשנה: מי שהבטיחוהו להוציאו מבית האסורין... שוחטין עליהן (את הפסח), א״ר יוחנן מתניתא כשהבטיחוהו ישראל, אבל אם הבטיחוהו נכרים — ״אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר״ (תה׳, קמ״ד ח׳). על הפסוק יונה ג׳ ח׳ ״ומן החמס אשר בכפיהם״ אר״י: מה שהיה בכף ידיהם החזירו, מה שהיה בשידה תיבה ומגדל לא החזירו. ירו׳ תענית פ״ב ה״א, פסיק׳ 161 ע״א.

3) ב״ר ל״ו, תנחומא ב׳, נח כ״א. בתנחומא ״נתן להן שכרן טלית לשם וליפת פיולא״. המלה הלועזית, שלפי הנראה נשתבשה (בילקוט — פלטוניא) היותר נכון שהיא מן pallium (עי׳ גרץ IV, 259), בזה היו מתעטפין הפלוסופים. גליסא לבנה עשויה מצמר, דומה לטלית שמתעטפין בה תלמידי החכמים, ושתיהן, הפליאום והטלית, באו בשכר השמלה, שכסו בה את ערות אביהם. ר׳ יהושע בן חנניה נחם את עקילס הגר (שהתאונן על שהתורה אמרה ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה, דברים י׳) ואמר: לחם זו תורה, שנא׳ (משלי, ט׳ ה׳): לכו לחמו בלחמי, ושמלה זו טלית. זכה אדם לתורה, זכה למצות. (דבר זה מובא במה מקומות: ב״ר ע׳ קרוב לראש, קה״ר ז׳ ח׳, במדבר ר׳ ח׳ בסוף). תלמידי שמאל קרוים מצ״ע שפיולא הוא מן φιάλη ,φυάλιον, מין סכפה לראש, מובא אצל Ducange col. 1675 .—בספר Const. Porpyrogen 1, 528 (ed. Bonn) מתורגם φιάλίν, בגד שריד (Reiske in der Note dazu II, 611: Cucullus, Kutte).

4) מגילה ט״ז. (עי׳ ביהמ״ד II 57).

הרי הוא חייב מיתה, שנא׳ (דברים, ל״ג ד׳): תורה צוה לנו משה, מורשה לנו ולא להם *) [1].

— נכרים שבחוצה לארץ אינן עובדי עבודה זרה, אלא מעשה אבותיהן בידיהן [2]. — כל צרה שישראל ואומות העולם שותפין בה — צרה, וכל צרה של ישראל אינה צרה (שהקב״ה שולח להם ישועה)... כגון צרתן בשושן הבירה, שלא היתה אלא לישראל, שנא׳ (אסתר, ד׳ ג׳): אבל גדול ליהודים, מיד הצמיח להם הקב״ה ישועה, מנין (שם, ח׳ ט״ז): ליהודים היתה אורה ושמחה [3]. — אומות העולם אין להם טובה, דכתיב (קהלת, ח׳ י״ג): וטוב לא יהיה לרשע. איתיבין: והכתיב (אסתר, א׳ י׳) כטוב לב המלך ביין? א״ל: „בטוב׳ אין כתיב כאן אלא „כטוב׳ — טובה ואינה טובה, אבל טובתן של ישראל טובה שלמה, שנא׳ (מלכים, ו׳ ס״ו): וילכו לאהליהם שמחים וטובי לב [4]. — ישראל וגוי דרים בחצר אחד, ושפה ישראל קדרתו, ונגע בה הגוי, אינה טמאה. שפה הגוי קדרתו, ונגע בה ישראל, הוא אומר טמאה, ואפילו נפלו לתוכה כמה שקצים ורמשים הוא אוכלה, ואם ישראל עושה את שלו לתוכה, הוא שוברה [5]. — קרי ליה (למרדכי) יהודי, אלמא מיהודה קאתי, וקרי לי ימיני, אלמא מבנימין קאתי?... ר׳ יותנן אמר: לעולם מבנימין קאתי, ואמאי קרי לי יהודי — על שום שכפר בעבודה זרה, שכל הכופר בעבודה זרה נקרא יהודי [6]. — הרשעים (עע״ז) מתקיימין על אלהיהם: ופרעה חלם והנה עומד על היאר (בר׳, מ״א א׳), אבל הצדיקים אלהיהם מתקיימין עליהם, שנא׳ (שם, כ״ח י״ג): והנה ה׳ נצב עליו [7]. — למלך שנכנס למדינה

---

1) סנה׳ נ״ט.

2) חולין י״ג: רחב״א בשם ר״י.

3) דברים ר׳ ב׳ אחרי מה שאמר ר׳ יוחנן בשם ר׳ עקיבא, הוסיף משלו דרשה זו **).

4) אסתר ר׳ א׳ ט׳ ***).

5) אסתר ר׳ ב׳, ג׳, ר׳ יהושע דסכנין ור׳ חנינא דשילקא ****) (שם מקום) בשם ר׳ יוחנן. עדות זו מוכיחה עד כמה היו היהודים מתועבים בעיני הגוים. ר׳ יוחנן מתיר באופנים ידועים לאכול בישולי נכרי, עי׳ יבמות מ״ו.

6) מגילה י״ג, רבב״ח בשם ר״י.

7) ב״ר ס״ט ופ״ט.

---

*) מפני שאז קמו גוים נוצרים שלמדו תורת ישראל והציקו לחכמינו בוכוחיהם לכן פליג ר״י על ר׳ מאיר שאמר: גוי שעוסק בתורה הריהו ככהן גדול (שם במגילה פ״ו). ר״י דריש מורשה = מאורסה, ואסורה לנכרי כאשת איש. או מורשה = ירושה, ואסורה משום גזל.

**) עי׳ בכר אגדת אמוראי א״י, כרך ב׳ 227 (בגרמנית) סוף הערת 4 ששם הוא מציין שבעל המאמר הוא לא ר׳ יוחנן, אלא ר׳ לוי או ר׳ יצחק.

***) במדרש הוצ׳ סלוצקי: ר׳ יצחק, ולפי הנראה נשתבש מן ר׳ יוחנן־ר״י־ר׳ יצחק.

****) במדרש הוצ׳ סלוצקי „בר שילקא״.

והיו עמו דוכסין ואיפרכין ואיסטרטילטין, והיו גדולי מדינה יושבים באמצע המדינה, חד אמר: אנא נסיב דוכסין לגבי (אקח לי דוכסין), וחד אמר: אנא נסיב איפרכין לגבי, וחד אמר: אנא נסיב איסטרטילטין לגבי, היה פקח אחד לשם, אמר: אנא נסיב למלכא, דכולא מתחלפין ומלכא אינו מתחלף. כן אומות העולם מהן עובדין לחמה ומהן עובדין ללבנה ומהן עובדין לעץ ואבן, אבל ישראל אינן עובדין אלא להקב״ה. הדא הוא דכתיב (איכה, ג׳ כ״ד): חלקי ה׳ אמרה נפשי, שאני מיחד אותו פעמים בכל יום ואומר: שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד[1].

– כשנגלה הקב״ה בסיני, נתן כח בעבודה זרה והשתחווה לו. אמר רב תחליפא: והכתוב מסייע לו לר׳ יוחנן (תה׳, צ״ד ז׳): והשתחוו לו כל אלהים, „ישתחוו" אין כתיב כאן, אלא „השתחוו", שכבר השתחוו לו[2]. — א״ל רב נחמן לר׳ יצחק: מאי דכתיב (ירמי׳, ב׳ י״ג): כי שתים רעות עשה עמי?... א״ל: הכי אמר ר׳ יוחנן: אחת שהיא שקולה כשתים, ומאי ניגהו? עבודה זרה. [דכתיב: כי שתים רעות וכו׳, וכתיב (שם, שם י׳): עברו איי כתים וראו וקדר שלחו וכו׳ ההמיר גוי אלהים. תנא כתיים עובדים לאש וקדריים עובדים למים, ואעפ״י שיודעים שהמים מכבים את האש, לא המירו אלהיהם, ועמי המיר כבודו בלא יועיל[3]]. — וא״ל רב נחמן לר׳ יצחק: מאי דכתיב (ירמי׳, ט״ו י״ח): ובאחת יבערו ויכסלו? א״ל: הכי אמר ר׳ יוחנן: אחת היא שמבערת רשעים בגיהנם, מאי היא? עבודה זרה. כתיב הכא (שם, שם ח׳): מוסר הבלים עץ הוא, וכתיב (שם, שם ט״ו): הבל המה*)[4]. — בכל אם יאמר לך נביא: עבור על דברי תורה, שמע לו, חוץ מעבודה זרה, שאפילו אם מעמיד לך חמה באמצע הרקיע, אל תשמע לו[5]. — [על מאמרו של ר׳ שמעון בן יהוצדק: כל עברות שבתורה אם אומרין לו לאדם עבור ולא תהרג, יעבור ואל יהרג, חוץ מע״ז ג״ע וש״ד,

---

1) איכה ר׳ לאותו פסוק, ר׳ אבהו בשם ר״י. בדברים ר׳ ב׳ קרוב לסוף בא המאמר הזה כלו בעברית ובשם ר׳ יצחק, תלמידו של ר׳ יוחנן.

2) שו״ט ל״א ב׳ (סי׳ ד׳). לפי הנראה רוצה בזה ר׳ יוחנן לומר, שה׳ ברדתו על הר סיני נתן באלילים כח הקיום רק בשביל שיהללו את הבורא האמתי, שבני ישראל עובדים אותו.

3) תענית ה׳ ע״א וב׳.

4) שם.

5) סנה׳ צ׳. ר׳ אבהו בשם ר״י, בלי ראיה מהכתוב; אך בכל אופן ע״פ דברים י״ג ג׳.

---

*) מפסוק ט״ו אנו למדין שהע״ז נקראת הבל ומפסוק י׳ – שבעד עון ע״ז מתיסרים בגיהנם, ודריש באחת „יבערו" מל׳ בערה = שרפה, באש של גיהנם. ואפשר שכונתו שמדליקין את העבודה זרה שהיא מעץ ושורפין עליה את עובדיה, ושלשת הפסוקין משלימין זה את זה לרעיון אחד. בתענית שם יש שבעה מאמרים שאמר ר׳ יצחק לרב נחמן בשם ר׳ יוחנן.

מוסיף ר׳ יוחנן]: לא שנו אלא שלא בשעת גזרת המלכות, אבל בשעת גזרת המלכות אפילו על מצוה קלה יהרג ואל יעבור [1].

— איקוניות למה הן אסורות? מפני שמקטירין לפניהן בשעה שהן עולות [2]. — מותר לראותן בשעה שהן יורדות, שנא׳ (תה׳, ל״ז ל״ד): בהכרת רשעים תראה [3]. — כל עבודה זרה הכתובה בתורה מותר להזכיר שמה [4]. — [מפני מה אסרו ללמד את הבנים יונית?] מפני המסורות (שלא יוכלו לכתב דברי מלשינות) [5]. — מותר לאדם ללמד את בתו יונית, מפני שהוא תכשיט לה [6].

— אבות פ״ב משנה י״ד. ודע מה שתשיב לאפיקורוס. לא שנו אלא אפיקורוס נכרי, אבל אפיקורוס ישראל כל שכן דפקר טפי (ע״י הוכוח עמו נעשה יותר חצוף) [7]. — כל מקום שפקרו המינים (הנוצרים) תשובתן בצדן: (בר׳, א׳ כ״ו): נעשה אדם בצלמנו (ל׳ רבים) — (שם, שם כ״ז) ויברא אלהים את האדם בצלמו (ל׳ יחיד); (שם, י״א ז׳): הבה נרדה ונבלה — (שם, שם ה׳) וירד ה׳ לראות; (שם, ל״ה ז׳): כי שם נגלו אליו האלהים — (שם, שם ג׳) לאל העונה אותי; (דברים, ד׳ ז׳): אשר לו אלהים קרובים אליו — (שם) כה׳ אלהינו בכל קראנו אליו; (שמואל ב׳, ז׳ כ״ג): אשר הלכו אלהים — (שם) לפדות לו

---

1) סנהדרין ע״ד. רב דימי בשם ר״י. כי אתא רבין אמר בשם ר״י: לא אמרו אלא בצנעא, אבל בפרהסיא אפילו על מצוה קלה יהרג ואל יעבור.

2) ירו׳ ע״ז פ״ג ה״א, אשיאן הנגר בשם ר״י.

3) שם. — בירו׳ ע״ז 43 ע״ד מסופר, שר׳ יוחנן צוה לשבר את כל עמודי הפסל שבמרחצאות. ואולם נגד ציורים על הכותל, שהתחילו לעשות בימיו, לא מחה. (שם 42 ד׳) ר׳ חייא בר בא הוה ליה קווקין (כלי, καυκιον, ע׳ (Sachs Beiträge II, 49) והות טימי דרומי ציירה בגוה (טימי — τιμη אליל. בשאר מקומות בתלמוד טימי = אוצר, אבל כאן כמו בארמית דחלא או בעברית יראה, כלומר: עבודה זרה) אתא שאל לר׳ יוחנן, וא״ל: מכיון שהמים צפין על גבה דבר של בזיון הוא (ירו׳ ע״ז פ״ג ה״ג). בבבלי ע״ז ט״ז: רבב״ח בשם ר״י: שלשה בסילקאות (בנינים רמים — Basiliken) להן: של מלכים, של מרחצאות ושל אוצרות.

4) סנהדרין ס״ג:

5) ירו׳ פאה פ״א ה״א, ר׳ אבא בריה דר׳ חייא בר אבא (ווא) בשם ר׳ חייא בשם ר״י.

6) ירו׳ פאה פ״א ה״א, ירו׳ שבת פ״ד (7 ע״ד). ירו׳ סוטה פ״ט קרוב לסוף (24 ריש ע״ג) ר׳ אבהו בשם ר״י. ר׳ שמעון בר אבא אמר כי מפני שר׳ אבהו רצה ללמד את בנותיו יונית יחס את הדבר הזה לר׳ יוחנן, וכי הוא, ר׳ שמעון, לא שמע כזאת מפי ר״י. אבל ר׳ אבהו נשבע שאמנם שמע.

7) סנהדרין ל״ח:

לעם; (דניאל, ז' ט'): עד די כרסוון רמיו — (שם) ועתיק יומין יתיב[1]. — (שמות, י' א'): כי אני הכבדתי את לבו. מכאן פתחון פה למינים לומר: לא היתה ממנו שיעשה תשובה[2]. — לא גלו ישראל עד שנעשו כ"ד כתות של מינים[3].

— איוב, ל"א ל"ב: בחוץ לא ילין גר דלתי לאורח אפתח. — מיכן שרוחין (למי שבא להתגייר) בשמאל ומקרבין בימין, לא כשם שעשה אלישע, שדחה לגיחזי בשתי ידיו[4]. — מפני מה נענש אברהם ונשתעבדו בניו למצרים? שהפריש בני אדם מלהכנס תחת כנפי השכינה[5].

ה. כתבי הקדש. תורה שבכתב ותורה שבעל פה. כללים. דרשות בלשניות. מדרשי הלכה.

— הנביאים והכתובים עתידין ליבטל, וחמשת ספרי תורה אינן עתידין ליבטל. מאי טעמא? (דברים, ה' י"ט): קול גדול ולא יסף[6]. — מאה ועשרים רבוא נביאים עמדו להן לישראל בימי אליהו. — מגיבת ועד אנטיפטרס ששים רבוא עירות, ואין לך עירות מקולקלות בבלן כבית אל ויריחו. יריחו, שאררה יהושע, ובית אל, — ששם היו שני עגלי זהב של ירבעם עומדים, וכתוב אחר אומר (מלכים ב', ב'): ויצאו בני הנביאים אשר בבית אל וכו', נביאים אין פחות משנים. ולמה לא נתפרסמה נבואתן (של כל הנביאים הרבים הללו)? שלא היה צרך לדורות. אמור מעתה: כל נבואה שהיתה שעתה והיה בה צרך לדורות נתפרסמה וכל נבואה שהיתה שעתה ולא היה בה צרך לדורות לא נתפרסמה, אבל לעתיד לבוא הקב"ה מביאן ומפרסם נבואתן. הה"ד

---

1) שם, שם. השוה שאלות המינים לר' שמלאי להלן פרק ט"ו.

2) שמ"ר י"ג קרוב לראש. רשב"ל חולק ע"ז ומבטל את הראיה. בשם מינים הוא קורא כאן אולי את ה"יודעים" (גנאסטיקר), שלפי דבריהם אין אלהי תורת משה רוצה בטוב. בקחתו דוגמא מר' מאיר, מתרגם ר' יוחנן את הבטוי ευαγγελίον בעברית "עון־גליון", שבת קט"ז. ע' אג' התנ' כרך ב' ח"א 23 הע' 48.

3) ירו' סנה' 29 סוף ע"ג, בפסקו על יחזקאל ב' ג' "הגוים המורדים" במספר רבים.

4) ירו' סנהדרין 29 ב', בפסקיו ע"ד הגרים ר' יוחנן מטה כלפי חסד יותר מרשב"ל. ע' הורוביץ (1872) 2.

5) נדרים ל"ב א', כלומר מפני שמסר למלך סדום את הנפשות שהציל, שאלו השארים אצלו היה מכניסן תחת כנפי השכינה. ע' ג"כ קה"ר לא' ו' דרשתו של ר' יוחנן ליחזקאל ט"ז כ"ג.

6) ירו' מגילה פ"א, 70 סוף ע"ד.

(זכרי׳, י״ב ה׳): ובא ה׳ אלהים כל קדושים עמך[1]. — כל נביא שנתפרש שמו ונתפרש שם אביו — נביא ובן נביא. וכל נביא שנתפרש שמו ולא נתפרש שם אביו — הוא נביא, ואביו אינו נביא[2]. — כל נביא שלא נתפרש שם עירו ירושלמי היה[3]. — הושע, א׳ ב׳. תחלת דבר ה׳ בהושע. וכי בהושע דבר תחלה והלא ממשה ועד הושע כמה נביאים? א״ר יוחנן: תחלה לארבעה נביאים שנתנבאו באותו הפרק, ואלו הן: הושע, ישעיה, עמוס, ומיכה[4]. — [כל הנביאים פתחו בדברי תוכחות וחתמו בדברי נחמות] וגם הוא (ירמיהו) בדברי נחמות חתם: [ככה תשקע בבל ולא תקום — ירמי׳, נ״א ס״ב]. ולפי שהיה ירמיהו חוזר ומתנבא על חרבן בית המקדש, יכול עוד בחרבן בית המקדש חתם? ת״ל: עד הנה דברי ירמיהו (שם, ס״ד) — במפלת מחריבי [בית המקדש] חתם[5]. — פרשה זו (יחזקאל, מ״ד מ״ה, שיש בה סתירה לתורת משה) אליהו עתיד לדורשה[6]. —

— עשרה בני אדם אמרו ספר תהלים: אדם הראשון, ואברהם, משה, דוד, ושלמה, אסף, והימן וידותון — אחד, ושלשה בני קרח ועזריו[7]. — מאה וארבעה מזמורים אמר דוד ולא התם בהם הללויה, עד שראה במפלתן של

---

[1] שהש״ר ד׳ י״א, ר׳ יעקב (בר אידי) בשמו; בשנוי קצת באסתר ר׳ בפתיחתא. בבבלי מגילה י״ד, בתור ברייתא סתם (מסדר עולם ר׳ כ״א): הרבה נביאים עמדו להם לישראל, כפלים כיוצאי מצרים, אלא נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה, ושלא הוצרכה לדורות לא נכתבה. בקהלת ר׳ א׳ ט׳ גם כן סתם, בלי שם האומר.

[2] ויק״ר ו׳.

[3] איכה ר׳ בפתיחתא N. 22. ראיה לזה מ,,גיא חזיון" (ישעי׳, כ״ט א׳), גיא שכל החוזים עומדים ממנה. שני הכללים האלה ע״ד אבי הנביא ומקומו הובאו בבבלי מגילה ט״ו, בשם עולא, תלמידו של ר׳ יוחנן, ע׳ אג׳ אמוראי בבל 95. מאמרו של ר׳ יוחנן (נדרים ל״ח.) אין הקב״ה משרה שכינתו אלא על גבור ועשיר וחכם ועניו. וכלן ממשה וכו׳, נמצא בשבת צ״ב ע״א — בשנוי קצת — סתם, בלי שם אומרו. השוה אגדת התנ׳ כרך ב׳ ח״א 55 הע׳ 26. אחר מאמר זה בא המאמר של ר׳ יוחנן כל הנביאים עשירים היו, מנלן? ממשה ומשמואל, מעמוס ומיונה (נדרים שם ע״ב).

[4] פסחים פ״ז, ב״ב י״ד: את המאמר הזה ידע בשנוי הירונימוס Comm. in Hos 1, 1 f. S. Rahmer in Frankel's Monatschrift XIV (1865), 220 f.

[5] ירו׳ ברכות פ״ה ה״א, פס״ק׳ 116 ע״א, שו״ט ד, ט (§ 12) חולק על ר׳ אלעזר.

[6] מנחות מ״ה, ע׳ גינר יודישע צייטשריפט II, 22.

[7] שהש״ר ד׳ ד׳, קה״ר ז׳ י״ט, חולק על רב, שחושב את בני קרח לאחד ואת אסף הימן וידותון לשלשה. בברייתא בב״ב י״ד: נחשב דוד לאחד עשר, על עשרה הזקנים, מחמשת הראשונים שבאו במדרש לדברי הכל, חסר בברייתא זו, מלבד דוד, גם שלמה, לנגד זה נזכר לפני אברהם גם מלכי צדק (מזמור ק״י), אסף הימן וידותון שלשה, ושלשה בני קרח ובזה נשלם מספר עשרה. נפלא הוא שחושב את עזרא בן

רשעים, שנאי׳ (תה׳, ק״ד ל״ה): יתמו חטאים מן הארץ וכו׳ ברכי נפשי את ה׳ הללויה [1]. — יהושע, י׳ י״ג. וידם השמש וירח עמד וכו׳ הלא היא כתובה על ספר הישר. מאי ספר הישר? אמר ר׳ חייא בר אבא אמר ר׳ יוחנן: זה ספר אברהם, יצחק ויעקב שנקראו ישרים שנא׳ (במדבר, כ״ג י׳): תמות נפשי מות ישרים [2]. והיכא רמיזא [בתורה]? וזרעו מלא הגוים (בר׳, מ״ח י״ט). אימתי יהיה מלא הגוים? בשעה שעמדה לו חמה ליהושע. — ש״ב, א׳ י״ח. ויאמר ללמד את בני יהודה קשת, הנה כתובה על ספר הישר. והיכא רמיזה [בתורה]? יהודה אתה יודוך אחיך ידך בערף אויביך (בר׳, מ״ט ח׳). ואיזו היא מלחמה שצריכה יד כנגד ערף? הוי אומר זו קשת [3]. — שמות, ל״ד כ״ז. כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל. ר׳ יוחנן ור׳ יודן בי ר׳ שמעון: חד אמר: אם שמרת מה שבפה (תורה שבע״פ) ושמרת מה שבכתב אני כורת אתך ברית, ואם לאו אין אני כורת אתך ברית. וחרנא אמר: אם שמרת מה שבפה וקיימת מה שבכתב אתה מקבל שכר ואם לאו אין אתה מקבל שכר *) [4]. — מאי דכתיב (דברים, ט׳ י׳) ועליהם ככל הדברים אשר דבר ה׳ עמכם בהר?

שאר משוררי התהלים בני דורו של דוד (המפרש ר׳ שמואל יפה מתקן עירא תחת עזרא. עי׳ מו״ק ט״ז:). בתלמוד חסר „עזרא״. בשו״ט א׳ א׳ (§ 6) חושב את העשרה זקנים: אדם, מלכי צדק, אברהם, משה, דוד, שלמה, אסף ושלשה בני קרח (על סמך הכתוב קהלת, ז׳ י״ט. האומר הוא ר׳ נחמיה). ע״ד ידותון נחלקו: רב אינו חושב אותו בין משוררי התהלים, ור׳ יוחנן חשבו.

1) ויק״ר ד׳ קרוב לסוף, ר׳ שמואל בר נחמן בשם ר״י. בילקוט למזמור ק״ד כמעט כך, אך שם האומר הוא ר׳ לוי (ממקור אחר). בשו״ט בסוף ק״ב האומר הוא ר׳ שמעון בר אבא ונסמך מהכתוב משלי, י״א י׳. בבבלי ברכות ט׳: האומר הוא ר׳ יהודה בנו של ר״ש בן פזי.

2) השוה ב״ר סוף ו׳.

3) ע״ז כ״ה, ר׳ חייא בר אבא בשם ר״י. גם „ספר י״, שנא׳ בישעי׳ ל״ד ט״ז הוא ג״כ התורה. עי׳ לקמן סי׳ שמיני. בתענית ט׳. אומר ר׳ יוחנן מי איכא מידי דכתיבי בכתובים ולא רמיזי באורייתא? לפי נוסחא אחרת „מי איכא מילתא בכתובי ולא רמזה משה?״ ומוצא כי מה שכתוב במשלי י״ט ג׳ „אולת אדם תסלף דרכו ועל ה׳ יזעף לבו״ מרומז בבראשית מ״ב כ״ח „מה זאת עשה אלהים לנו״.

4) ירו׳ פאה פ״ב ה״ד, ירו׳ מגילה פ״ד ה״א, ירו׳ חגיגה פ״א ה״ח. בבבלי גטין ס׳: אומר ר״י על סמך הכתוב הזה: תורה רוב על פה ומעוט בכתב. בתנחומא ב׳ כי תשא י״ח, שמו״ר בראש מ״ז — אומר ר׳ יוחנן: כי על פי הדברים האלה — תורה שבכתב

---

*) בגטין ס׳: אר״י: לא כרת הקב״ה ברית עם ישראל, אלא בשביל דברים שבעל פה, שנא׳: כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל.

מלמד שהראהו הקב"ה למשה דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים ומה שהסופרים עתידין לחדש [1]. — אם יכול אתה לשלשל את השמועה עד משה שלשלה, ואם לאו תפוש או ראשון ראשון או אחרון אחרון. מאי טעמא? (דברים, ד' ט'–י'): והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחרב *) [2]. — אם באת הלכה תחת ידך ואין אתה יודע מה טיבה, אל תפליגנה לדבר אחר, שהרי כמה הלכות נאמרו למשה מסיני, וכולהן משקעות במשנתנו [3] **). [ולא כל כך בנקל אפשר להכירן]. — חברייא בשם ר' יוחנן: דודים דברי סופרים לדברי תורה וחביבים כדברי תורה. חכך כיין הטוב (שה"ש, ז' י'). שמעון בר ווא (אבא) בשם ר' יוחנן: דודים דברי סופרים לדברי תורה וחביבים יותר מדברי תורה — כי טובים דודיך מיין (שה"ש, א' ב') [4].

ותורה שבע"פ כרתי אתך ברית ואם המרת אותו ועשית מה שבעל פה בכתב ומה שבכתב בעל פה אינך מקבל שכר, למה? שכך נתתיה: תורה בכתב ותורה בעל פה ***). עי' תנחומא וירא בראש ששם רק נאמר: ר' יהודה בר סימון. הנוסח שם משבש הרבה.

1) מגילה י"ט: רהב"א בשמו. ר' יוחנן כד הוה פשיט קרייה והוה מטי בדין פסוקא (שה"ש, ה' י"ד): ידיו גלילי זהב, הוה אמר: יפה למדנו בן אחי ר' יהושע: מה גלים הללו בין גל גדול לגל גדול גלים קטנים, כך בין כל דבור ודבור פרשיותיה ודקדוקיה של תורה היו כתובים. עי' אני התני' כרך א' ח"ב 112 הע' 3.

2) ירו' שבת פ"א ה"ב, חזקיה ירמיה ורהב"א בשם ר"י.

3) ירו' פאה פ"ב ה"ד, ירו' חגיגה פ"א ה"ח, זעירי בשם ר"י. בירו' שבת פ"ט ה"ג אומר ר"י על דרשה אחת מקראית — „מסיני למדו".

4) ירו' ברכות 3 ב', ירו' סנהדרין 30 א', ע"ז 41 ג'.

---

*) כלו': אם אפשר לך להראות את שלשלת ההלכה איש מפי איש עד משה מו"ס, ואם לאו תפוש את שם המקבל הראשון או את האחרון. ומהכתוב (דברים ד') הוא מדייק, שמובה שלשלת הקבלה דור אחר דור ולמפרע עד זמן נתינת התורה בחורב. הפ"י פי' באופן אחר, ואין לשון התלמוד סובלו.

**) עי' בספרו של בכר טראדיציאן אונד טראדענטין 42 אנמ' 2.

***) בשמו"ר פ' מ"ז בתחלת הפרשה מבאר המדרש מפני מה לא רצה הקב"ה שיכתבו את התורה שבע"פ, מפני שגלוי לפני שאומות העולם עתידין לשלוט בהם וליטול אותה מהם ויהיו בזויים באומות, אלא המקרא אני נותן להם בכתב והמשנה והתלמוד והאגדה אני נותן להם ע"פ, שאם יבואו אוה"ע וישתעבדו בהם יהו מובדלים מהם. המאמר הזה מכון בלי ספק נגד הנוצרים שקרבו את התנ"ך בתור יסוד להאון־גליון שלהם ויקראו להם גם הם „כתבי קדש", ולפיכך הזהירו חכמים את בני עמם לדעת, כי ביניהם ובין הנוצרים מבדילה התורה שבע"פ. ולפיכך הרבו כל כך לספר בחביבותם של דברי סופרים. עי' שהש"ר א' ב', ע"פ כי טובים דודיך מיין.

— כל מקום שנאמר „ויהי׳ משמש צרה ושמחה: אם צרה אין צרה כיוצא בה, ואם שמחה אין שמחה כיוצא בה[1]. — כל מי שנאמר בו „היה׳ מתחלתו ועד סופו צדיק[2]. — כל מקום שנאמר „וישב׳ אינו אלא לשון צער. במדבר, כ״ה א׳; בר׳, ל״ז א׳; שם, מ״ז כ״ז, עי׳ פסוק כ״ט; מ״א, ה׳ ה׳, עי׳ י״א, י״ד[3]. — כל מקום שנאמר: דל, עני ואביון בישראל הכתוב מדבר[4]. [כל מקום

---

[1] ב״ר ם״ב, ויק״ר י״א, בפתיחתא לאסתר ר׳ (שם צ״ל ר׳ יוחנן במקום ר׳ יונתן), בפתיחתא לרות ר׳ כמעט בסוף, פסיקתא ר׳ ז׳ (27 ע״ב), במדבר ר׳ י״ג, ר׳ שמעון בר אבא בשם ר״י. ברוב המקומות האלה מובא מאמרו של ר׳ שמואל בר נחמן (בויק״ר צ״ל ר׳ שמואל במקום ר׳ ישמעאל) שבכ״מ שנא׳ ויהי אינו אלא צרה ובכ״מ שנא׳ „והיה׳ אינו אלא שמחה. כל זה בעקב השפעת המאמר, שאמר רשב״נ בשם ר׳ אליעזר המודעי, שהובא ברוב המקומות שנזכרו לעיל, על „ויהי בימי׳ (עי׳ אג׳ התנ׳ כרך א׳ ח״א 144 הע׳ 5). בפסיקתא ר׳ ה׳ (19 ב׳) אומר רחב״א בשם ר״י: המדרש הזה עלה בידינו מבבל: כ״מ שכתוב ויהי אין צרה כיוצא בה. ורשב״א אר״י: משמש זו וזו. מסכימה הפסיק׳ בדברי רחב״א עם מה שנא׳ בבבלי מגלה י׳: א״ר לוי ואיתימא ר׳ יוחנן (כצ״ל ולא ר׳ יונתן) דבר זה מסרת בידינו מאנשי כנסת הגדולה: כ״מ שנא׳ „ויהי׳ אינו אלא לשון צער.

[2] ב״ר ל׳ ביחס לנח בר׳ ו׳ ט׳; באסתר ר׳ ב׳ ה׳ (ריש פ׳ ו׳) בסגנון יותר כולל: כל מי שנא׳ בו היה הוא תחלתו והוא סופו. בתנחומא שמות (על הכתוב „ומשה היה׳, שמות ג׳ א׳) מאמר ר׳ לוי (ששם צריך להוסיף אמר ר׳ יוחנן): תחלתו כשר וסופו כשר. בתנחומא ב׳ שמות י״א מחוברות שתי הנוסחאות לאחת: ר׳ יוחנן... הוא היה בתחילתו והוא היה בסופו, הוא היה בתחילתו כשר ובסופו כשר. בב״ר ובאסתר ר׳ באה אח״כ קושיא מיחזקאל ל״ג ל״ד „אחד היה אברהם׳ והוא הלא היה מתחילה עובד ע״ז, ועל זה באה תשובה „שהיה מתוקן להדריך כל העולם כולו בתשובה׳. ועפי״ז הוא הולך ומבאר בכל מקום שנאמר „היה׳ שמתחילתו מתוקן לתעודתו: אדם (בר׳ ג׳ כ״ב) מתוקן למיתה; הנחש (ג׳ א׳) מתוקן לפורענות; קין (ד׳ ב׳) מ׳ לגלות; איוב (א׳ א׳) מ׳ ליסורין; נח (ו׳ ט׳) מ׳ לנס; משה (שמות, ג׳ א׳) מ׳ לגואל; מרדכי (אסתר ב׳ ה׳) מ׳ לגאולה. בתנחומא ב׳ שמות § 11 מובאה רק הקושיא מהנחש ומקין והתשובה ע״ז, ואח״כ מוסיף: „והכתיב (ירמי׳, ל״ח כ״ח): והיה כאשר נלכדה ירושלים, א״ל: סימן יפה היה לה, שאילולא נלכדה ירושלים, נתאכלו שונאיהן של ישראל׳. בהרחבת דברים קצת בתנחומא שמות. בשמו״ר ב׳ נוסח הכלל בא ע״פ התרוצים הללו סתם, בלי שם האומר, כל מי שכתוב בו „היה׳ מתוקן לכך. ואח״ז באו איזו דוגמאות מב״ר.

[3] סנהדרין ק״ו.

[4] ב״ר ע״א בראש, על הכתוב תה׳ ס״ט ל״ד. בשו״ט ה׳ ב׳ (6 §) רק „עני ואביון׳ ומביא ראיה (ישעי׳, מ״א י״ז) „העניים והאביונים׳ ובזה הוא מבאר את הכתוב (תה׳ פ״ו א׳) כי עני ואביון אני. בשו״ט ט׳ י׳ § 12 אר״י: כל מקום שכתוב במקרא דל, דך, תככים, אביון, מך, עני, רש, חילך בישראל הכתוב מדבר [לפי גרסת השו״ט הישן והילקוט — שאין העניות הזה מהם משחרב בית המקדש]. ואח״ז הובאו ראיות לכל אחד מהכתובים.

שנאמר „לולא' באו בזכות קדושת השם [1]. — כל מקום שנאמר במגלה זו (שה"ש) במלך שלמה — במלך שלמה הכתוב מדבר, במלך סתם — בהקב"ה הכתוב מדבר [2]. — כל מקום שנאמר במגילה זו (אסתר) למלך אחשורש — במלך אחשורש הכתוב מדבר, וכל מקום שנאמר למלך סתם משמש קדש וחול [3]. — [עשרה לשונות נקראת נבואה: נבואה, חזון, הטפה, דבור, אמירה, צווי, משא, משל, מליצה, חידה, ואיזה היא קשה שבכלן? דבור, שנאמר (בר', מ"ב ל'): דבר האיש... אתנו קשות [4]. — אין הבטה אלא מלמעלה למטה [5]. — דבור זה (שַׁוְעָה) משמש שלשה לשונות: זעקה, שועה, נאקה. זעקה, דכתיב (שמות, ב' כ"ג): ויזעקו ותעל שועתם; שועה, דכתיב (ירמי', ח' י"ט): קול שועת עמי; נאקה, דכתיב (שמות, ב' כ"ד): וישמע אלהים את נאקתם [6]. כל אורה שנאמר באליהוא (איוב, ל"ו — ל"ז) אינה אלא בירידת גשמים [7]. ששה שמות יש לאריה: ארי, כפיר, לביא, ליש, שחל, שחץ [8].

בעא מיניה רב אסי מר' יוחנן: יין שמסכו נכרי מהו? א"ל: ואימא מזגו? א"ל: אנא כדכתיב קאמינא (משלי, ט' ב'): מסכה יינה. א"ל: לשון תורה לעצמה, לשון חכמים לעצמן. [מאי? א"ל: אסור משום לך לך אמרין נזירא סחור סחור לכרמא לא תקרב] [9]. — כי סליק (כשעלה לא"י) איסי בר היני אשכחיה ר' יוחנן

---

[1] ב"ר ע"ד קרוב לסוף, אחרי הכלל שנא' ע"י ריב"ל ושנזכר לעיל ח"א 142 הערה 3 בשו"ט כ"ז י"ט בא הכלל בנוסח זה: כל לולי בזכות המקום, שנא' (ישעי', א' ט'): לולי ה' צבאות. עי' עוד בשו"ט ט' בסוף.

[2] שהש"ר א' א' בסוף, ר' יודן ור' לוי בשם ר"י. רבנן חולקין על זה ואומרים מלך שלמה זה הקב"ה שהשלום שלו, ובכל מקום שנאמר „מלך" סתם זהו כנסת ישראל.

[3] אסתר ר' א' ט', ר' יודן ור' לוי בשם ר"י. בבבלי מגילה ט"ו: אומר ר' תנחום ע"פ נדדה שנת „המלך", מלכו של עולם.

[4] ב"ר מ"ד, שהש"ר ג' ד' נגד דעת ר' אלעזר שאומר „חזון" קשה מכלן, וראיה מישעיהו כ"א ב' „חזות קשה". דעה זו של ר"א מובאה לבדה באגדת בראשית י"ד. באבות דר"נ פל"ד: עשרה שמות נקרא רוה"ק: 1 משל, 2 מליצה, 3 חידה, 4 דבור, 5 אמירה, 6 תפארת (צ"ל הטפה), 7 צווי, 8 משא, 9 נבואה, 10 חזיון. בשהש"ר הסדר הוא 10, 9, 6, 4, 5, 7, 8, 1, 2, 3. באג' בר' 5, 4, הגדה (במקום 7) 3, 1, 2, 9, 8, 6 (הטפה), 10. עי' מכות י"א. אג' התנ' כרך ב' ח"א 28 הע' 5.

[5] ב"ר מ"ד, שם מ"ה, תנחומא „חיי שרה" בסוף, שמו"ר ל"ח; במדבר ר' ב' (§ 12) להוכיח שהקב"ה העלה את אברהם במחזה (בר' ט"ו ה') מעל הכוכבים [ולפיכך אמר לו: הבט נא השמימה, ואין הבטה אלא מלמעלה למטה].

[6] איכה ר', פתיחתא 32.

[7] ב"ר כ"ו בסוף. עי' למעלה ח"א 102 הערה 6.

[8] סנהדרין צ"ה. הסדר הוא עפ"י אלפא־ביתא.

[9] ע"ז נ"ח:

דקא מתני ליה לבריה „רחלים" (חולין פ"א מ"א). א"ל: אתנייה (קרא) רחלות. א"ל: כדכתיב (בר', ל"ב ט"ו): רחלים מאתים. א"ל: לשון תורה לעצמה, לשון חכמים לעצמן [1].

עניני מסרת: ר' יוחנן הוה קרי כולה (במגלת אסתר) יהודים (ולא יהודיים) [2]. — הללויה, כֵסְיָה (שמות, י"ז ט"ז), ידידיה (ש"ב, י"ב כ"ה) אחת הן. (כלומר: נכתבין בתבה אחת) [3]. — כל „צדיקים" שנאמרו בסדום „צדיקם" כתיב; (יהושע, ט' י"א): ויאמרו אלינו זקננו, זקננו כתיב (לא „זקנינו") — זקני אשמה, היינו סבי דבהתא (שאינם ראויים לכבוד) [4]. — מ"ב, ה' ט'. ויבוא נעמן בסוּסָו וברכבו. „בסוסו" כתיב (חסר יוד) (כלומר: בהכנעה, בסוס אחד) [5].

ר' יוחנן דורש המלה הראשונה של עשרת הדברות „אנכי" נוטריקון: אנא נפשי כתבית יהבית. כלומר: שהתורה נתנה מאת ה' להכתב [6]. הוא בכלל משתמש הרבה במדת נוטריקון [7]. כדאי לציין את דרשותיו הנוסדות על חקירת הלשון

---

1) חולין קל"ז: — על משנה נזיר פ"א מ"א (ירו' נזיר פ"א ה"א) אומר ר"י: לשונות שברורו להן ראשונים אין רשות לברייה להוסיף עליהן.

2) ירו' מגילה פ"ב (73 א').

3) פסחים קי"ז. רב חסדא אר"י. ע"ד „כסיה" (עפ"י המסרת המערבית—בתיבה אחת) עי' מנחת שי לשמות י"ז ט"ז.

4) ב"ר מ"ט, רחב"א בשם ר"י.

5) ירו' סנהדרין פ"י (29 ב'). כן הוא דורש חסר „ובנך" (בר' ט"ז ה') בב"ר מ"ה, בבר' ט' כ'—כ"ב הוא סופר ארבע עשרה מלות שמתחילות ב„וי", שלִשכּור נכון ארבע עשרה פעם וַי, ב"ר ל"ו. עי' אג' האמוראים 65 הע' 28. ועי' להלן בסוף סי' ט'.

6) שבת ק"ה. ע"ד השתמשו בארמית עי' לעיל ע' 42. בפסיקתא 109 ע"א סתם. השוה פסיק' ר' כ"א (105 ע"א).

7) דרשות לשמות עצמים פרטיים: אחשורש — כל שזוכרו אומר: אח לראשו! מגילה י"א. — כלאב (שמואל ב' ג' ג') בעיקר שמו דניאל (דהי"א ג' ג') ונקרא כלאב שמכלים־אב, שהיה מכלים פני מפיבושת רבו של דוד בהלכה, ברכות ד'. — למואל (משלי ל"א ד') למו־אל: אין מתנין מלכות למי שמפליג על דברים של אל, ויק"ר י"ב בסוף. — מואב (בר', י"ט י"ד) מי־אב. בנותיו של לוט הולכות לעבור עבירה ונתפקדו, באיזה זכות? בזכות מואב מי־אב, שנא' באברהם (שם י"ז ה'): כי אב המון גוים נתתיך, ב"ר נ"א בסוף. — צפנת פענח (בר' מ' מ"ה), צפונות מופיע ונחות (ונוח) לו לאמרם, ב"ר צ'. — באורו לשם בורסיף, עי' לעיל ע' 7 הערה 4. — מלות אחרות: מכתם—מך, תם, כלו': דוד, סוטה י': — אדם—אפר, דם, מרה, בשר — בושה, סרוחה, רמה, סוטה ה'.—מלתחה (מלכים ב' י' כ"א)—דבר הנסלל ונמתח, נטין נ"ט (עי' לוי ח"ג 133 ע"ב); כשפים — שמכחישין פמליא של מעלה, סנה' ס"ז:, חולין ז'.—זִרְמַתָּם (תה', צ' ה') — זרו, מתו, תמו, שי"ט לאותו פסוק (צריך שם תקון ע"פ גרסת הילקוט). ביומא ע"ה: הוא

בשמות עצמים פרטיים ובשאר מלות[1]. הוא גם מבאר איזו מלות על פי השפה היונית[2]. ע"ד הראיות שמביאים להלכות מכתבי הקדש אמר ר' יוחנן כלל זה: כל מילא דלא מחוורי מסמכין לה מן אתרין סני (כל הלכה שאינה מחוורת, כלומר שאין לה ראיה חזקה מאיזה פסוק מביאין לה אסמכתות מהרבה

מבאר את המלה „מחספס" (שמות ט"ז י"ד) בגימטריא רמ"ח, שהמן נבלע ברמ"ח אברים (עי' אג' התנ' כרך א' ח"ב סוף ע' 11). בשו"ט ע"ח כ"ג (בשתי נוסחאות § 2,3) אמר זה ר"ש בן לקיש. עי' עוד להלן סי' שמיני באורו לשם „תחוי" (ש"א א' א').

1) על שמות עצמים פרטיים: ידותין־הנביא על הדתין והדינין שעברו עליו ועל ישראל, קהלת ר' ז' י"ט. שהש"ר ד' ג'; נחבי בן ופסי (במדבר, י"ג י"ב): נחבי—שהחביא דבריו של הקב"ה; ופסי—שפסע על מדותיו של הקב"ה. סוטה ל"ד: ר' יצחק בשם ר"י—רות—שזכתה ויצא ממנה דוד שריווה להקב"ה בשירות ותשבחות. ברכות ז':, ב"ב י"ד: שמשון — על שמו של הקב"ה, שנא' (תה', פ"ב י"ב): כי שמש ומגן ה'... מה הקב"ה מגין על כל העולם כלו, אף שמשון מגין בדורו על ישראל. סוטה י'. — ע"ד שמות של ג' מקומות אר"י: כד הוינא טליא אמינא מילתה דשאילנא לסבתא ואשתכח כוותי: חמת זו טבריא. ולמה נקרא שמה חמת? על שום חמי טבריא; רקת זו צפרי, ולמה נקרא שמה רקת? משום דמדלייא כרקתא דנהרא (גבוהה כשפת הנהר); כנרת זו גינוסר, ולמה נקרא שמה כנרת? דמתיקי פירא כקלא דכנרי (רבא חולק ע"ז). זיפים—דבש שמזייפין בו (כלו' יש שם בזיף דבש טוב שהסוחרים מזייפין בו). חולק עליו רשב"ל. על הכתוב (תה', נ"ד ב') בבוא הזיפים, אר"י בני אדם שמזייפין דבריהם. חולק עליו ר' אלעזר. — גמר בת דבלים (הושע, א' ג') עי' פסחים ע"ז: (השוה הירונימוס בעתון החדשי של פרנקל 1865, 220). — גלית—שעמד בגלוי פנים נגד הקב"ה, שנא' (ש"א י"ז ח'): ברו לכם איש וירד אלי, ואין איש אלא הקב"ה, שנא' (שמות, ט"ו ג'): ה' איש מלחמה. אמר הקב"ה אני מפילו ע"י בן איש, שנא' (ש"א, י"ז י"ב): ודוד בן איש אפרתי— סוטה מ"ב: — בנות איוב: ימימה שהיתה דומה ליום, קציעה שהיה ריחה נודף כקציעה (ע"ד קרן הפוך יש מחלקת), ב"ב ט"ז:—ע"ד זמרי (במדבר כ"ה) עי' סנהדרין פ"ב:— דואג־דוינ—בתחילה יושב הקב"ה ודואג, שמא יצא זה לתרבות רעה, לאחר שיצא אמר: וי שיצא זה! סנהדרין ק"ו: — פעלתי (דה"א כ"ו ה')—ע"י שפעל פעולה גדולה בתורה... שהיה מדליק לפני הארון נר אחד שחרית ונר אחד בין הערבים, שהש"ר ב' ד'; במדבר ר' ד' כמעט בסוף.—בזתא (אסתר א')—בוז ביתיה, חרבונה—אחריב ביתיה, בגתא ואבגתא — בוז ובזבוז. מלות אחרות: דר (אסתר א' ו') — מרגלית שמוציאה את בעלה לחרות (דר־דרור), אסתר ר' שם (עי' אגדת התנ' כרך ב' ח"ב 54). ארֻות (מ"ב ד' ל"ט)— שמאירות את העינַים, יומא י"ח: (ע"ש כרך ב' ח"א 16).—דומה לזה „ריאה — שמאירה את העינים.—"חם (ויקרא, י"א י"ח) כיון שבא רחם, באו רחמים (מטר) לעולם, חולין ס"ג.—את השם החדש „אנורי"—ששמנו אנור, ירו' בכורים פ"א ה"ג (בבלי ברכות ל"ט. שם האומר הוא ר' אבהו).

2) עי' בסימן הבא לבר' מ"ט ה' וליחזקאל מ"ז י"ב. ועוד להלן בסימן ז' לבר' ל' ח'.

פסוקים) [1]. – גורעין ומוסיפין ודורשין (כלומר: לוקחין איזו מלות מראש הפרשה ושמין אותן בסוף, לקיים איזו הלכה) [2]. במחלוקת התנאים היה ר"י רגיל להראות ששניהם מקרא אחד דורשים רק שזה דורש כך וזה באופן אחר [3]. הדוגמאות מהדרשות ההלכותיות של רבי יוחנן הן רבות מאד במספר, כמו מהתורה [4] כך גם משאר כתבי הקדש [5].

---

1) יר' ברכות פ"ב ה"ג.

2) ע"ד הדרשות הנסמכות על הכתובים ע"י שנויים בנוסח המקרא מובא בירו' סוטה פ"ה ריש ה"א, נזיר פ"ה ה"א, הוריות פ"א (ר' אמי בשם ר"י) גורעין לדרוש מתחלת הפרשה לסופה. בבבלי הוא מובא בתור כלל של התנאים „גורעין ומוסיפין ודורשין" בברכות מ"ב: ע"ד דרשתו של ר' חנינא בן־אנטיגנוס; זבחים מ"ה, בנוגע לדרשת רב. ב"ב קי"א: ע"י רבה (עי' אגדת אמוראי בבל 132 הע' 87) ע"ד דרשה המובאה בברייתא. אוריגינלי הוא הפירוש של ר' חננאל על הענין הזה שמביא בשם הערוך ערך גרע, אבל אינו נכון. כאן ראוי להזכיר גם את מאמרו של ר"י: כתיב (תה', י"ח י"ב) חשכת מים וכתיב (ש"ב, כ"ב י"ב) חשרת מים? שקול כ"ף ושדי אר"ש וקרי ביה „הכשרת" (שהעננים מתכשרין ע"י העבים וטיפיהן נעשין מתיקין) ולפי"ז הה"א מתחלף בח'.

3) וכולן מקרא אחד דורשים. פסחים ס"ח:, ר"ה ח' וי':, יומא ס'. ס"א., תענית כ"ט:, מגילה י"ט, קדושין נ"ב:, סנה' ק"ב:, ערכין ל"ב. פעמים אחדות גם בירושלמי יומא פ"ה (42 סוף ע"ד) שניהם מקרא אחד דורשין, ר' אבהו בשם ר"י; תרומות פ"ח (46 ע"ב), ר' אבהו בשם ר"י.

4) לשמות י"ח י', ברכות נ"ד.—כ"א י"ד, יומא פ"ה ע"א וב'. — כ"ט, כ"ט, ירו' יומא פ"א (38 ע"ד) ר' חייא בשם ר"י. — ויקרא ח' ה', ירו' יומא (38 ע"א) ר' אבא בשם ר"י.—שם י"ז י"א, ירו' יומא פ"ה (43 ע"א) ר' אבהו בשם ר"י. — י"ז י"ד, שם.— כ"ג ד', ירו' ר"ה פ"א 57 ע"ב, פסיקתא 54 ע"א, ר' כרוספדאי בשם ר"י. כ"ה ב', ירו' פסחים פ"ד 31 ע"ב, ר' זעירי בשם ר"י. — במדבר ד' מ"ז, ערכין י"א. ר' בלווטי Βουλεύτης בשמו. — י"ב י"ד, ירו' מו"ק פ"ג (82 ע"ג). — י"ד כ"ז, ירו' מגילה פ"ד 75 ע"ב, ר' אבא ור' אסי בשם ר"י.—כ"ד ב', ב"ב ס'. דברים א' ט"ז, סנהדרין ז':—ב' ה', קדושין י"ח.—ט"ז י"ג, ירו' סכה פ"א 52 ע"ב. י"ט י"ד, שבת פ"ה. — ע"ד היחס של ר' יוחנן אל הספרי דברים, עי' הופמן מבוא למדרשי הלכה ע' 70.

5) יהושע ה' י"ג, נדרים נ"ו:—שופטים ט' כ"ה, ב"ק ע"ט: — י"א ל"ט, ב"ר פ', ויק"ר בסוף ל"ז.—ט"ז, ט"ז, ירו' כתובות פ"ה (30 ע"ב).—ש"א, ה' ה', ע"ז מ"א: — כ"ה, ה', ט', ירו' ערובין פ"א (19 סוף ע"ג).—כ"ה י"ג, סנהדרין ל"ו. — מ"א, ב' כ"ח, ירו' מכות פ"ב (31 ע"ד).—ו' א', ר"ה ב': בירו' ר"ה ריש פ"א (56 ע"א) מהכתוב דהי"ב ג' ב' (השוה מכילתא לב' א').—ישעי' א' ט"ו, ברכות ל"ב:—ירמי', ל' י"ז, סוכה מ"א.— עמוס ד' י"ב, ירו' ברכות פ"א (4 ע"ד) ר' אידי בר סימון בשם ר"י.—תה' נ"ה ט"ו, יומא כ"ד: (שו"ט לאותו פסוק).—ע"א ח', ירו' ברכות פ"י (10 ריש ע"ב). צ"א ה', ירו' ברכות (6 סוף ע"ד).—קי"ד י"ט, ר"ה כ"ה. — קי"ו כ"ח, ירו' שבת פ"ט (11 ריש ע"ד) ר' אבהו

ו. באורי כתובים.

— בר׳. א׳ כ״א. ויברא א׳ את התנינים הגדולים. זה לויתן נחש בריח זלויתן נחש עקלתון (ישעי׳, כ״ז א׳) [1]. — בר׳, ג׳ כ״א. ויעש ה׳ וכו׳ כתנות עור, ככלי פשתן הדקים הבאים מבית שאן, כתנות עור, שהן דבוקים לעור [2]. — ד׳ כ״ג. כי איש הרגתי לפצעי וילד לחברתי. אם איש למה ילד, ואם ילד למה איש? איש לאברים וילד לשנים [3]. — ו׳ ג׳. לא ידון רוחי באדם, כשיעלו נפשותיהן אצלי, איני מחזירן להם, כענין שנא׳ (דהי״א, כ״א כ״ב): וישב חרבו אל נדנה [4]. ו׳ י״ב. כי השחית כל בשר את דרכו, מלמד שהרביעו בהמה על חיה וחיה על בהמה, והכל על אדם ואדם על הכל [5]. ה׳ י״ט. למשפחותיהם יצאו מן התבה, למשפחותיהם ולא הם [6]. — י״א א׳. ודברים אחדים, שהיו מדברין בלשון יחידו של עולם, בלשון הקדש [7]. — י״ב א׳. מארצך — מאפרכי שלך, וממולדתך — זו שכונתך, ומבית אביך — זה בית אביך. אל הארץ אשר אראך —

בשם ר״י. משלי ז׳ ד׳, סנהדרין ז׳ כ׳ (ר׳ חייא בר אבא בשם ר״י). — י״ב י״ח, ערובין ס״ד: — י״ד כ״ח, ויק״ר ג׳ קרוב לסוף (השוה ספרא לאותו פסוק. הופמן מבוא למדרשי הלכה 22 הערה 2). — ט״ז ד׳, ירו׳ פסחים ריש פ״א (33 ע״א סוף) (השוה ב׳ שבת קט״ז:). — י״ט ב׳, ויק״ר ד׳. — איוב א׳ כ׳, ירו׳ מו״ק פ״ג (83 ג׳) ר׳ יודן בר פזי בשם ר״י. — ב׳ י״ג, שם פ״ג (83 ע״א), ירו׳ ברכות פ״ג 6 ע״א (ר׳ כרוספדאי בשם ר״י). נ׳ א׳, מו״ק כ״ח סוף ע״ב; קהלת ד׳ י״ז, קה״ר שם (ר׳ כרוספדאי בשמו). בירו׳ ברכות פ״ב 4 ע״ד מיוחס המאמר לר׳ אלכסנדרי. — אסתר ט׳ כ״ח, ירו׳ מגילה פ״ב (73 ע״ב). ט׳ ל״א, מגילה ב׳. — דהי״ב כ׳ ה׳, הוריות ה׳: — מאמר אגדה של ר״י על הכתוב ש״א י״ז נ״ה שביסודו מונח ענין של הלכה בתור ראיה לדברי המשנה, יבמות ע״ו ע״ב.

1) ב״ב ע״ב: בב״ר ח׳ מפרש רב אחא: בהמות ולויתן.

2) ב״ר כ׳ קרוב לסוף. שם וכן בתנחומא ב׳ 24 צ״ל ר׳ יוחנן במקום ר׳ יצחק. בתנחומא ב׳ כתוב בטעות ר׳ מאיר ור׳ יוחנן, שם צריך להוסיף אחרי „ר׳ מאיר״ — כתנות אור, ובמקום אומרים צ״ל אומר (בובר לא העיר כלום ע״ז).

3) ב״ר כ״ג משיב לר׳ יעקב בר אידי על שאלתו.

4) תנחומא ב׳ בראשית מ׳. בב״ר כ״ו מיוחס המאמר לר׳ אחא (עי׳ הערה 1).

5) סנהדרין ק״ח. בב״ר כ״ח קרוב לסוף מאמר זה משונה קצת ומיוחס לר׳ יהודה בר סימון.

6) סנהדרין שם ע״ב. לפי זה יצאו מן התיבה רק אלה החיות שנולדו שם.

7) ירושלמי מגלה פ״א הי״א, חולק על ר׳ אלעזר שאומר „ודברים אחדים״ שדברו בשבעים לשון. בב״ר ל״ח יש מחלוקת אחרת בין ר״א ובין ר״י בדבר „אחדים״. ר״א אומר דברים אחודים (מלשון ארמי אחוד=סגור) מעשה דור המבול נתפרש, מעשה דור הפלגה לא נתפרש, ור״י אומר: דברים חדים.

ולמה לא גילה לו מיד? כדי לחבב בעיניו וליתן [לו] שכר על כל פסיעה ופסיעה[1].— י"ד א'. ותדעל מלך גוים. נתקבצו ונטלו אדם והמליכו אותו עליהם ותדעל הוי שמיה[2]. — ט"ז י"ב. והוא יהיה פרא אדם. שהכל יהיו גדלים בישוב, והוא יהיה גדל במדבר[3]. — כ' ט"ז. כסות עינים. עשה לה כסות, שיהיו הכל מכיסים בכסותה ולא בנויה[4]. — כ"ד כ"ו. ממשמע שנאמר „בתולה" אין אנו יודעין שאיש לא ידעה? אלא אפילו אדם לא תבע בה, שנא' (תה', קכ"ח ג'): לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים[5]. — כ"ד כ"ח. ותגד לבית אמה. אין האשה רגילה אלא לבית אמה. איתיבון ליה: והכתיב: ותגד לאביה (בר', כ"ט י"ב)? אמר להם: שמתה אמה ולמי היה לה להגיד? — לא לאביה?[6].—כ"ה י"ז. למה נמנו שנותיו של ישמעאל? כדי ליחס בהן שנותיו של יעקב[7].—כ"ה כ"א. ויעתר יצחק. ששפך תפלות בעושר[8] *).—כ"ה כ"ב. ויתרוצצו. זה רץ להרג את זה, וזה רץ להרג את זה[9].—כ"ז ל"ה. בא אחיך במרמה, — בא בחכמת תורתו[10]. — כ"ח כ'. אם יהיה אלהים עמדי. כבר הבטיחו הקב"ה „והנה אנכי עמך" והוא אומר „אם יהיה אלהים עמדי"? אלא כך אמר יעקב: אם יתקיימו לי התנאים שאמר לי, להיות עמי ולשמרני, אני אקיים את נדרי[11]. — ל' מ"ב. העטופים

1) ב"ר ל"ט ונ"ה, ובזה הוא מבאר ג"כ למה לא גלה הקב"ה לאברהם את מקום העקדה מיד, ורק אמר לו „על אחד ההרים אשר אמר אליך".

2) ב"ר מ"ב לפי הנירסא ההגונה של רד"ל.

3) ב"ר מ"ה קרוב לסוף.

4) שם נ"ב קרוב לסוף.

5) שם ס': שוחר טוב לאותו פסוק. בירו' כתובות פ"א ה"ג מיוחס מאמר זה לר' יצחק בן אלעזר (עי' לעיל ע' 19), רשב"ל למד מזה שרבקה התנהגה בטהרה גמורה בנגוד לבנות הגוים.

6) ב"ר ס' וע'.

7) מגילה י"ז., יבמות ס"ד., רחב"א בשם ר"י.

8) ב"ר ראש ס"ג.

9) שם.

10) שם ס"ז.

11) שם ראש ע', ר' אכהו ור' יונתן, וויותר נכון — ר' יוחנן. הדעה השניה שנאמרה בשם אחד מהחולקים סתם, נראה שהיא דעת ר' יוחנן, נגד מי שאומר „מסורסת היא הפרשה", שמתחילה היתה השבועה של יעקב ואח"כ באה ההבטחה.

*) – בראשית ל"א כ"ט. השמר לך מדבר עם יעקב מטוב ועד רע. כל טובתן של רשעים אינה אלא רעה אצל צדיקים, שנא': השמר לך וכו' מטוב ועד רע. בשלמא רע – שפיר, אלא טוב אמאי לא? אלא לאו שמע מינה טובתן רעה היא (נזיר כ"ג ע"ב). – נשמט אצל המחבר.

ללבן — בכוריא דלבן [1]. — ל"ח י"ד. ויראה יהודה וכו' כי כסתה פניה עד שהיא בבית חמיה (ולא הכיר בה [2]). — מ"א מ"ד. לקמצים—מקומצא לריהיא (כלו׳: מפני השבע לא היו צריכים לקחת מן האסם, אלא מיד הקוצר ישר אל הטחנה) [3]. — מ"ב ז'. ויתנכר אליהם — נעשה נכרי אליהם [4]. — מ"ו א'. ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק. [ולא אברהם?] שחייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו [5]. — מ"ז כ"ט. ועשית עמדי חסד ואמת, שתעשה דבריו של הקב"ה אמת, שאמר לו הוא קוברך, שנא' (מ"ו ד'): ויוסף ישית ידו על עיניך [6]. — מ"ט ה'. מכרתיהם — לשון יוני [שכן] קורין להרבות מכירין μάχαιρα [7].—מ"ט כ"ח. כל אלה שבטי ישראל שנים עשר. וכי שנים עשר שבטים היו, והלא אפרים ומנשה הרי י"ד? אלא כשלוי נמנה עמהן אין אפרים ומנשה נמנין עמהן [אלא] שבט אחד. מנין? שנא' (במדבר, א' י'): לבני יוסף לאפרים אלישמע בן עמיהוד, הוי: כל אלה שבטי ישראל שנים עשר — לא פחות ולא יותר [8]. — מאי שנא מעיקרא דכתיב (בר', נ' ז' ח'): ויעל יוסף לקבור את אביו ויעלו אתו כל עבדי פרעה וכו' והדר וכל בית יוסף ואחיו ובית אביו; ומאי שנא לבסוף (שם, י"ד) „וישב יוסף מצרימה הוא ואחיו" והדר „וכל העולים אתו לקבור את אביו"? בתחלה עד שלא ראו בכבודן של ישראל, לא נהגו בהן כבוד, ולבסוף, כשראו בכבודן, נהגו בהן כבוד [9].

שמות, ג' י'. ועתה לכה ואשלחך אל פרעה. א"ל הקב"ה: לך מסור הדבר הזה [10]. — ה' כ"א. אשר הבאשתם את ריחנו. מן המכות שהיו מכין

---

[1] שם ע"ז קרוב לסוף, הולך על רשב"ל, שעמו מסכים גם תרגום אונקלוס, שבגורלו של לבן באו „לקישייא".

[2] ב"ר פ"ה, צריך להוסיף שם: אמר ר' יוחנן. תנחומא ב' וישב 17.

[3] ב"ר צ' קרוב לסוף. מקמצא לריהיא — בודאי פתגם עממי. לוי ח"ד 399 ע"ב מפרש באופן אחר.

[4] תנח' ב' מקץ 17; בב"ר מ"א בא בלי שם אומרו.

[5] ב"ר צ"ד קרוב לראש, תשובה לשאלת ריב"ל. עי' לעיל ח"א 125 הערה 3. לדעת רשב"ל „על ברית השבטים הקריב", שברית זו כרת ה' עם יצחק ככתוב בבר' י"ז י"ט. ועכשיו, כשיוסף נמצא ונתמלא מספר השבטים, זבח יעקב לאלהי אביו יצחק, שיהיו כלם מאוחדים בברית זו.

[6] ילמדנו, ביהמ"ד VI. 83, ר' כרוספדאי בשם ר"י, במקום „רבי" צ"ל ר"י= ר' יוחנן.

[7] ב"ר צ"ט; תנחומא לאותו פסוק, בלי שם אומרו.

[8] תנחומא ב' ויחי 16 וכן בתנחומא ויחי קרוב לסוף.

[9] סוטה י"ג.

[10] תנחומא ב' שמות 17.

אותם היה ריחן מבאיש[1]. — ז' ט״ו. ונצבת לקראתו על שפת היאור — רשע הוא והעיז פניך בו (בפרעה[2]. — י״ד כ״ח. הבאים אחריהם בים. כיון שעלה אחרון שבישראל מן הים, ירד לתוכו אחרון של מצרים[3] — ט״ו כ״ו. כל המחלה וכו' לא אשים עליך כי אני ה' רופאך. וכי מאחר שלא שם, רפואה למה? מקרא זה מעצמו נדרש: (שם) ויאמר אם שמע תשמע לקול ה' אלהיך, אם תשמע, לא אשים. ואם לא תשמע, אשים, אף על פי כן „כי אני ה' רופאך"[4]. — י״ט ג'. כה תאמר לבית יעקב — אלו סנהדרין, שנא' (ישעי', ב' ה'): בית יעקב לכו ונלכה באור ה'[5]. — כ״ד י״א. ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו. אכילה ודאי, כמה דאת אמר (משלי, ט״ז ט״ו): באור פני מלך חיים [בזה שזנו עיניהם מן השכינה סעדו לבם כמו באכילה ממש[6]]. — כתיב (ויקרא, י״ב ח'): ואם לא תמצא ידה די שה, ומה כתיב בתריה (י״ג ב')? אדם כי יהיה בעור בשרו נגע צרעת. וכי מה ענין זה אצל זה? אמר הקב״ה: אני אמרתי לך הבא קרבן לידה, ואתה לא עשית כך, חייך שאני מצריכך לבוא אצל כהן, שנא': והובא אל אהרן הכהן[7]. — למה נסמכה פרשת סוטה (במדבר, ה' י״א) לפרשת תרומות ומעשרות (שם, ה' ה—י)? לומר לך: כל שיש לו תרומות ומעשרות ואינו נותנן לכהן, סוף נצרך לכהן ע״י אשתו. שנא': ואיש את קדשיו לו יהיו, וסמיך ליה: איש איש כי תשטה אשתו[8]. — למה נסמכה

---

1) שמות ר' ה' קרוב לסוף.

2) זבחים ק״ב. הולך על רשב״ל שאמר: „מלך הוא והסביר לו פנים". לפי לשון אחרת צריך להפוך שמות האומרים, כי מצאנו שר״ל סבאר (שמות, י״א ח') ויצא מעם פרעה בחרי אף — סְטָרוֹ ויצא *).

3) שמו״ר כ״ב קרוב לראש. נגד דעתו של רשב״ל: על אלו ואלו ננעל הים סר' רוחותיו. אמר משה לפני הקב״ה: מה יעשו ישראל? אמר לו: אי אתה זקוק... למה? שאני עושה להם נס. באותה שעה שלח הקב״ה ידו והעלן מן הים, שנא' (תה' י״ח י״ז): ישלח ידו יקחני, ימשני ממים רבים. בשו״ט לאותו פסוק (§ 20) ר״י דורש את המקרא הזה ורשב״ל דורש ממה שכתוב שתי פעמים „ימינך" (שמות, ט״ו ו').

4) סנהדרין ק״א. רבה בר מרי אמר בשם ר״י לרבא. לא כן דעת התנא ר' יצחק במכילתא לאותו פסוק. עי' אג' התנ' כרך ב' ח״ב 90.

5) שמו״ר כ״ח קרוב לראש.

6) ויק״ר כ' נגד דעתו של ר' הושעי', עי' לעיל ח״א 99 הערה 8.

7) ויק״ר ט״ו, ר' אבין בשם ר״י.

8) ברכות ס״ג, ר' חזקיה בר' פרנך בשם ר״י.

---

*) זה יותר מתאים לשיטתו של רשב״ל שאמר: נשיא שחטא מלקין אותו (ירו' סנהד' 20 א') ולהפך ר' יוחנן היה תמיד מתון בדבריו.

פרשת חלה (במדבר, ט״ו י״ט) לפרשת עבודה זרה? לומר לך, שכל המקיים מצות חלה כאלו בטל עבודה זרה, וכל המבטל מצות חלה, כאלו קיים עבודה זרה [1]. —

דברים, א׳ ט׳. בעת ההיא. באיזו עת? בעת יתרו (כלו׳ בעת שבא אליו יתרו) [2] — שם, ז׳ ב׳. לא תחנם. לא תתן עליהן חן [3]. —כתוב אחד אומר (דברים, ט׳ ט׳): ואשב בהר, וכתוב אחד אומר (שם, י׳ י׳): ואנכי עמדתי? אין ישיבה אלא לשון עכבה, שנא׳ (דברים, א׳ מ״ו): ותשבו בקדש ימים רבים [4].

יהושע, ג׳ ו׳. הרחק מאד מאדם העיר אשר מצד צרתן. אדם קרייה (עיר) וצרתן קרייה. שנים עשר מיל (במדת רומא) מזו לזו [5]. — שופטים, א׳ כ״ה. ויראם את מבוא העיר. במה הראה להם? באצבעו הראה להם [6]. — שמואל א׳, ה׳ ב׳. ויקחו פלשתים את ארון האלהים וכו׳ ויציגו אותו אצל דגון—כבדוהו. אמרו: זה אלוה וזה אלוה, יבוא אלוה וישרה אצל אלוה [7]. — שם, ז׳ י״ז. כי שם ביתו, — שכל מקום שהלך שם ביתו עמו [8]. — שם, ט׳ כ״ד. השוק והעליה. מאי „והעליה״? שוק ואליה, דמסמכא שוק לאליה (השוק סמוך לאליה, שהאליה מלמעלה ונסמכה על השוק. — רש״י) [9]. — י״ז א׳ (וכן בדהי״א, י״א י״ג). באפס דמים — בחקל סומקתא [10]. — כ״ו י׳. חי ה׳. למי נשבע? — ליצרו נשבע (שלא

---

1) ויקר׳ ט״ו.

2) דברים ר׳ א׳.

3) ירו׳ ברכות פ״ט ה״ב ר׳ חייא ור׳ אבא בנו בשם ר״י. ואולם ר׳ זעירי אמר דבר זה בשם ר׳ יוסי בר חנינא. ר׳ טוביה ב״ר אלעזר לאותו פסוק מביא זה סתם: לא תתן להם חן. מיכן אמר ר׳ יהודה אסור לו לאדם לומר: כמה נאה כנעני זה! אולי זה לקוח ממכילתא דברים (עי׳ הופמן במאסף היובלי של הילדסהיימר). הוספה זו ממשיכה את הבאור על „לא תחנם״ עד הקצה האחרון, נגד דעתו של ר׳ גמליאל שעליו מסופר, שבראותו גויה יפה ברך את ה׳ שברא בריות כל כך נאות בעולמו.

4) מגילה כ״א.

5) ירו׳ סוטה פ״ז ה״ה.

6) סוטה מ״ו: עי׳ לעיל ח״א 54 הערה 4.

7) מדרש שמואל י״א.

8) להראות את שנאתו לבצע. ברכות י׳: ר׳ יצחק בשם ר״י; בנדרים ל״ח. מיוחס לרבא, בתור ראיה לעשרו של שמואל (לעיל 49 הערה 3).

9) ע״ז כ״ה., שו״ט ז׳ א׳. אין לחשוב כי כונתו „לתקן״ האליה במקום והעליה, כמו שחושב לוי I, 84 ע״א, אלא שמפרש „על״—סמוך.

10) ירו׳ סנהדרין פ״ב ה״ה, מדרש שמואל בראש כ׳. בודאי שהיה ידוע להם „חקל סמקתא״ מהו.

ינע בשאול [1]. — ש״ב, ב׳ כ״ג. ויכהו אבנר באחרי החנית אל החמש. — ברופן *) חמשית, במקום שמרה וכבד תלויין בו [2]. — שם, ו׳ ו׳. כתיב (ש״ב, ו׳ ו׳) נכון וכתיב (דהי״א, י״ג ט׳) כידון? — בתחלה כידון ולבסוף נכון (בתחלה, כשבא הארון שם נעשה להם ככידון ההורג, שהרג עוזא; ולבסוף אחרי שנשתהה שם ששה חדשים בבית עובד אדום נעשה „נכון", שהכין את ביתו, דכתיב: ויברך ה׳ את בית עובד אדום, (ש״ב ו׳. — רש״י [3]). — ו׳ ז׳. הַשל — על עסקי שָׁלוֹ (שגגה ששגג לאחז בארון. — רש״י [4]). — מ״א, י״ח א׳. ויהי ימים רבים. שלשה חדשים בראשונה ושלשה עשר באחרונה ושנים עשר באמצע, הרי שמונה עשר חדשים. וכי ימים רבים היו? אלא ימים של צער, לפיכך הוא קורא אותן רבים [5]. — כ״ב כ״א. ויצא הרוח — זו רוחו של נבות [6]. — מ״ב, ב׳ כ״ד. ויפן אחריו ויראם — שלא היתה בהן להלוחית של מצוה [7]. — ח׳ א׳. כי קרא ה׳ לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים. בשנה הראשונה אכלו מה שבבתים, שניה אכלו מה שבשדות, שלישית בשר בהמה טהורה, רביעית בשר בהמה טמאה, חמישית בשר שקצים ורמשים, ששית בשר בניהם ובנותיהם, שביעית בשר זרועותיהם, לקיים מה שנא׳ (ישעי׳, ט׳ י״ט): איש בשר זרועו יאכלו [8]. — י״ז ל״ב. ויעשו להם מקצותם כהני במות. — מן הקוצים שבעם **) [9]. — הוא יוחנן (דהי״א, ג׳ ט״ו) בן המלך יאשיהו הוא יהואחז (מ״ב, כ״ג ל׳), והכתיב: הבכור יוחנן? בכור למלכות; הוא שַׁלוּם הוא צדקיהו, והכתיב: השלישי צדקיהו והרביעי שלום? שלישי לתולדות, רביעי למלכות. צדקיהו — שצידק עליו מדת

1) ויקר׳ כ״ג קרוב לסוף. נגד דעתו של רשב״ל לאבישי נשבע. ברות ר׳ ו׳ בסוף (על הכתוב ב׳ י״ג), שו״ט ד׳ א׳ מיוחסות שתי הדעות הללו לר׳ אלעזר ולרשב״נ.

2) סנהדרין מ״ט.

3) סוטה ל״ה:

4) סוטה ל״ה. נגד דעתו של ר׳ אלעזר.

5) ויק״ר י״ט ר׳ ברכיה וחלבו בשם ר״י. וכן באסתר ר׳ ב׳ (לכתוב א׳ ד׳) ששה רק חדש אחד, במקום שלשה.

6) שבת קמ״ט:, סנהדרין פ״ט.

7) סוטה מ״ו: לפני זה דרשתו של ר׳ יצחק.

8) תענית ה׳. ר׳ יצחק אמר לרב נחמן בשם ר״י.

9) קדושין ע״ה: רבב״ח בשם ר״י.

*) ברופן, כל׳: בצלע. צלע ורופן נרדפים בעברית, כמו: ולצלע המשכן (שמות כ״ו כ׳).

**) כך הוא לפ״ד ר׳ ישמעאל שאמר כותים גרי אריות הן. אבל לפ״ד ר׳ עקיבא שאמר: כותים גרי אמת הן, מפרש ר״י „מקצותם" מהבחירים שבעם. שהמלה „מקצותם" סובלת ב׳ פירושים שונים מן הקצה אל הקצה.

הדין. שלום — שבימיו שלמה מלכות בית דוד. לא שלום הוה שמיה ולא צדקיהו הוה שמיה, אלא מתניה. הה"ד (מ"ב, כ"ד י"ז): וימלך מלך בבל את מתניה דודו ויסב שמו צדקיהו [1].

ישעיהו י"ז י"א. וכאב אָנוש — הבאתי עליכם מכה מגרת ומתשת [2]. — כ' ב'. כאשר הלך עבדי ישעיהו ערם ויחף. ערם בבגדים בלויים ויחף — במנעלים המטולאים [3]. — כ"א י"א. אלי קורא משעיר — אלי קורא מפני שעיר (אדום — רומא) [4]. — מ"ד כ"ז. האומר לצולה חרבי. צולה זו בבל. ולמה נקרא שמה צולה? ששם צללו מתי דור המבול *) [5] (ע' ירמיהו, נ"א מ"ט). — כתיב ביה בצדקיהו: בשלום תמות (ירמי', ל"ד ה') וכתיב: ואת עיני צדקיהו עור (שם, ל"ט ז')? שמת נבוכדנצר בימיו [6]. — ירמיהו, מ' א'. הדבר אשר היה אל ירמיהו. מה היה אותו הדבר? — זה שמתחיל בירמיהו ל"א ט' (ואולי עד פסוק ט"ז שם) **) [7] — יחזקאל, ט"ז ס"א. לבנות — כופרנין (עיירות קטנות שנמצאות תחת השפעת איזו עיר מרכזית גדולה). ולא מבריתך — לא מן פרניך (נכסי האשה φερνη) אלא מן פרני דידי (מתנת ה') [8]. — יחזקאל, כ"ב כ"ו. כהניה חמסו תורתי ויחללו קדשי. למה? — בין קדש לחול לא הבדילו, ובין הטמא לטהור לא הודיעו, כיון שאינו בן תורה אינו יודע להבדיל בין קדש לחול ובין הטמא לטהור. ואומר (שם, כ"ב ח'): קדשי בזית ואת שבתותי

---

1) ירו' שקלים פ"ו ה"א.

2) ויק"ר י"ח. נגד דעת רבנן: גברתנית—גוברת ומנצחת. שני הפירושים באו סתם בבמדבר ר' ז'.

3) שבת קי"ד. רחב"א בשם ר"י.

4) ירו' תענית פ"א (64 ע"א):

5) ירו' ברכות פ"ד ה"א, איכה רבה בפתיחתא כ"ג בסוף, קה"ר י"ב ז'. בבלי זבחים קי"ג: (נצטללו), ששם סהפכת הגירסא: ר"ל במקום ר"י ולהפך.

6) מו"ק כ"ח:

7) פסיקתא קי"ג (ע"ש בהערתו של בובר), איכה ר' פתיחתא ל"ד כמעט בסוף (עי' באורו של איינהורן לפסוק זה).

8) שהשיר א' ה'.

---

*) יש שם לפני זה עוד מאמר אחד של ר"י: צולה זו בבל, שהיא זומו של עולם.

**) לפנינו בפסיקתא שם פלוגתא דר"א ור"י. ר"א אומר: מזרח ישראל יקבצנו (ירמי' ל"א ט'); ור' יוחנן אומר: כי פדה ה' את יעקב (שם שם י). ורק באיכה רבה בפתיחתא כתוב: עד היכן היתה נבואתו של ירמיהו? ר' יעקב ור' אבא ואית דאמר ר' אלעזר ור"י: חד אמר עד מזרח ישראל יקבצנו, וחרינא אמר עד ויש תקוה לאחריתך. והרש"ב מוסיף: והנוסחא הזאת נכונה.

חללת. למה מבזה את הקדשים? שאינו יודע לשמור שבת[1]. — כ״ח י״ג. כל אבן יקרה וכו׳, ונרוע שבכולן זהב[2]. — שם, מ״ז י״ב. תרופה — תרפיה, θεραπεία[3]. — הושע, ב׳ י״ח. תקראי אישי ולא תקראי עוד בעלי, — ככלה בבית חמיה ולא ככלה בבית אביה[4]. — עמוס, ו׳ ו׳. השותים במזרקי יין, כוסות קטנים[5]. — יונה, א׳ ג׳. וישלם שכרה — שכר הספינה כולה[6]. — מבית אב שלהן נקראו הנביאים מלאכים, הה״ד (חגי, א׳ י״ג): ויאמר חגי מלאך ה׳—במלאכות ה׳, הא על כרחך אתה למה, שמבית אב שלהן נקראו הנביאים מלאכים[7]. — חגי, ב׳ ט׳. גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון — בבנין (שהיה גבהו מאה אמה. — רש״י)[8]. — זכריה, י״ד כ׳. על מצלות הסוס. כל בזה שבוזזין ישראל עד שהסוס רץ ומציל (כשיעור מרוצת הסוס עד חצי היום, שאז הצל תחתיו. — רש״י) יהיה קדש לה׳[9]. — מלאכי, ב׳ ט״ז. כי שנא שלח — שנאוי המשלח (המגרש את אשתו)[10]. — שם, ג׳ ח׳. היקבע אדם אלהים? כי אתם קובעים אותי ואמרתם במה קבענוך? המעשר והתרומה. אמר הקב״ה לישראל: קובעים אתם אותי מלפשוט יד בעולמי ולהרויה אותו[11] — שם, ג׳ י׳. עד בלי די, דבר שאי אפשר לו לומר די הוא ברכה[12].

---

1) תנחומא תרומה בראש, ר׳ יצחק בשם ר״י.

2) ב״ב ע״ה.

3) ירו׳ שקלים 50 א׳, שהש״ר ד׳ פ״ו, דברים ר׳ ראש א׳. וגם לפי הנוסחא הנכונה בסנהדרין ק׳. לתרפיון, בשני המקורות הראשונים נמצאה עוד הוספה מבארת: מציץ עליה ותרף מזוניה; לוי IV, 674 ע״ב מבאר זה באור לא מספיק. אם יתקנו כדברי „מתנות כהונה׳ — מזוריה (מל׳ מזורו, הושע ה׳ י״ג), אז צריך לבאר כך: הצצה בו דיה לרפא את המחלה; כל כך גדול כח המרפא בעלה! עי׳ פרקי דר״א נ״א.

4) פסחים פ״ז. עי׳ להלן סי׳ ט׳ ע״פ שה״ש ח׳ ח׳.

5) ויק״ר ה׳, נגד רב. באורו של ר״י לעמוס ח׳ ט׳ עי׳ לעיל ע׳ 19.

6) נדרים ל״ח. להוכיח בזה עשרו של הנביא. השוה ביהמ״ד I, 97. מדרש יונה.

7) ויק״ר א׳; בב״ר ס״ח (ע״פ כ״ח י״ב) בלי שם אומרו.

8) ב״ב ג׳. ר׳ אלעזר חולק ע״ז ואומר: בשנים (כלו׳: שהבית השני עמד יותר שנים מהראשון). ויש אומרים שמחלקת זו היתה בין רב ובין שמואל.

9) פסחים נ׳. נגד ר׳ יהושע בן לוי, לעיל 148. „על׳ — מגביל את הזמן כמו „עד׳ גם לדעתו של ריב״ל, אלא שהוא דורש, שזה מוסב על התרחבותו של גבול ירושלים לעתיד לביא עד שהסוס רץ ומציל.

10) גטין צ׳: עי׳ לעיל ח״א 49 הערה 3.

11) שו״ט נ״ז ג׳. את המלה „קובעים׳ הוא מפרש כמו ר׳ ר״א בן עזריה במשנה ידים פ״ד מ״ג.

12) ירו׳ ברכות כמעט בסוף ר׳ יונה [ור׳ סימון או ר׳ חייא] בר אבא.

תהלים, נ׳ ז׳. אלהים אלהיך אנכי. דייך אני פטרונך[1] (patronus), מגנך[2]. — תהלים, ס׳ ב׳. בהצותו את ארם נהרים ואת ארם צובה. שנטל ארם נהרים ונתן בארם צובה וארם צובה נתן בארם נהרים[3]. — פ״ד י״ב. כי שמש ומגן ה׳ אלהים. מאיר כשמש ומסיך כמגן[4]. — משלי, י״ג ז׳. יש מתעשר ואין כל, מתרושש והון רב. בר נש עתיר גו שוקא ומסכן גו ביתא, עתיר גו ביתא ומסכן גו שוקא[5]. — איוב, י״ב ט״ז. שוגג ומשגה. שטיה ושטותיה (המשוגע ושגעונו)[6]. — אסתר, ט׳ ל״א. ומאמר אסתר קיים. ומאמר אסתר קיים, דברי הצומות לא? אר״י: דברי הצומות ומאמר אסתר קיים וכו׳[7]. — דניאל, ג׳ א׳. נבוכדנצר עבד צלם דדהב רומיה אמין שתין פתיה אמין שית. כל דרומיה אמין שתין ופתיה שית מי יכיל קאים? אם אין עביו שליש רומו אינו יכול לעמוד. ואת אמר: אקימיה בבקעת דורא[8]? — שם, ה׳ ח׳. ולא כהלין כתבא למיקרי — אנם אנם לקת ניסרפו [כלומר: במקום „מנא מנא תקל ופרסין" כתבה פס היד כל מלה להפך מסופה לראשה][9]. דה״ב. ל״ד כ״ח. ונאספת אל קברותיך בשלום, וכתיב (שם. ל״ה כ״ג): ויורו המורים למלך

1) רות רבה בראש, ע״פ הנירסא הנכונה. שכך צ״ל גם בפסיקתא 108 ע״ב, דיינך אני, פטרונך אני. ור״ל אמר: אע״פ שאני פטרונך, סה פטרוני סהני בד״נא? (בדין אין פטרונות).

2) עי׳ כללו של רשב״י ע״ד השם הזה אגדת התנ׳ כרך ב׳ ח״א 68.

3) שו״ט לאותו פסוק סתם. בילקוט שם — ר׳ יוחנן. לפי הנראה הוא דורש זה מ„בהצותו".

4) שו״ט א׳, ילקוט לאותו פסוק, ר׳ חייא בר אבין בשם ר״י (אולי כדאי לתקן בר אבא). במקום אמר רבי צ״ל אמר ר״י = ר׳ יוחנן, כמו לעיל 59 הע׳ 6. אולם בובר חושב אחרת שם בהערתו.

5) ירו׳ שבועות פ״ז ה״ב (37 ע״ד).

6) שו״ט ז׳ א׳ (§ 3). עי׳ לעיל 26 סוף הערה 1. רשב״ל אומר: נביאים ונבואותיהם. לפי הנראה הוא דורש „שוגג ומשגה" על פי השם הדומה לו בצלצולו „משגע", שבו היה ההמון קורא לנביא (מ״ב ט׳ י״א, ירמי׳ כ״ט כ״ו, הושע א׳ ז׳). גם ר׳ יוחנן מבאר בשם „משגע" לזה שהתרגום קורא „שטיא".

7) מגילה ט״ז: [אר״י: ו׳ דויזתא צריך לממתחה בזקיפא כמורדיא דלברות, מאי טעמא? כולהו בחד זקיפא איזדקיפו].

8) איכה ר׳ פתיח׳ 23, קה״ר י״ב ה׳. תשובה ע״ז נתנו שם ר׳ לוי ור׳ יצחק. בקה״ר במקום ר׳ לוי — בני. עפ״י הילקוט יחזקאל ז׳ י״ט (346 §) — השוה רש״י דניאל ג׳ א׳ — צ״ל ר׳ ביבי. עי׳ שו״ט כ״ח א׳, 2 §.

9) סנהדר׳ כ״ב.

יאשיהו? — שלא חרב בית המקדש בימיו[1]. [מה שמתאים לסוף הפסוק: „ולא תראינה עיניך בכל הרע אשר אני מביא"].

ז. לספורי המקרא ונושאיהם.

— הבל היה גבור מקין, שאין תלמוד לומר „ויקם", אלא מלמד שהיה נתון תחתיו. אמר לו: שנינו בעולם, מה את הולך ואומר לאבא? נתמלא עליו רחמים, מיד עמד עליו והרגו. מן תמן אינון אמרין: טב לביש לא תעביד וביש לא ימטי לך (אל תעשה טוב לרע ורע לא יגיע אליך[2]. — „גבורים" (בר', ו' ד') — רוח קוליתו של אחד מהם היתה נמדת י"ח אמה[3]. — לא שמשו המזלות כל אותן י"ב חדש [של המבול][4]. — נח איש צדיק תמים היה בדורותיו (בר', ו' ט'). בדורותיו היה צדיק ולא בדורות אחרים[5]. — נח מחוסר אמנה היה: אילולי שהגיעו המים עד קרסוליו לא נכנס לתיבה[6]. — „בעצם היום" — אם נכנס נח לתיבה בלילה, עכשיו יהיו כל דורו אומרים כך, לא היינו יודעים בו, ואילו היינו יודעין בו, לא היינו מניחין אותו ליכנס, אלא

[1] מו"ק כ"ח:

[2] ב"ר כ"ב. בויק"ר כ"ב נאמר: הוא דברייתא אמרי: טב לביש עבדת, בישא עבדת, טב לביש לא תעבד וכו'. ושם מסֻפָּר עובדא הוה בחד גברא דהוה סליק מן בבל, יתב למקרטא באורחא וחמא תרתין צפרין מתנצין הדא עם הדא וקטלא חדא מנהון חברתה. אזלת ההיא אחריתי ואתייא עשבא ויהבת עלה ואחיית יתה. אמר: טב לי נסב מן הדין עשבא ואחייא ביה מיתיי דארעא דישראל. כי פרי וסלק חמא חד תעלא מית מקלק באורחא, אמר: טב לי מנסייא בהדין תעלא ויהב עליה ואחייא וסליק, עד שהגיע לסולמי צור. כיון שהגיע לסולמי צור חמא חד ארי קטיל ומקלק באורחא. אמר: טב לי מנסייא בהדין אריא, ויהב עלוהי מן עשבא וחיה וקם ואכל יתיה. זה דומה למשל של אֱזופוס, שאכר אחד עשה חסד עם נחש, והלה נשכו והמיתו (Fabulae Aesopicae ed. Hahn. N 97).

[3] ב"ר כ"ו, ר' אבא בר כהנא בשם ר"י. נדה ס"ב. אומר ר"י: הפליט (בר' י"ד י"ג) — הוא עוג שניצול מהמבול (עי' אג' התנאים כרך ב' ח"א 83 הע' 30 וח"ב 167). ובדברים ר' א' הוא אומר ע"ד עוג: אורך רגליו י"ח אמה. בתנחומא דברים בובר ז': קוליתו של סיחון היה של י"ח אמות.

[4] ב"ר כ"ה (וכן ל"נ ול"ד) חולק על ר' יונתן. עי' לעיל ח"א 65 הערה 1 ושם 79 הערה 4.

[5] סנהדרון ק"ח. השוה אג' התנ' כרך ב' ח"א 192. בתנחומא ב' לך לך כ"ו אומר ר' יוחנן ע"ד ההשואה שבין נח ובין אברהם, מה שבב"ר ל' קרוב לסוף נאמר בשם ר' יהודה בר אלעאי, ורשב"ל אומר מה שנאמר שם בשם ר' נחמיה.

[6] ב"ר ל"ב.

„בעצם היום הזה בא נח" (ז' י"ג), דרגיש ליה ימלל (מי שירגנז יתרעם וימחה[1]). — צהר תעשה לתיבה. אמר לו הקב"ה לנח: קבע בה אבנים טובות ומרגליות כדי שיהיו מאירות לכם כצהרים[2]. — לא המדרש הוא השם, ולא השם הוא המדרש, לא היה צריך קרא למימר אלא נח זה יניחנו, או נחמן זה ינחמנו? אלא בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון השליטו על הכל: הפרה היתה נשמעת לחורש והתלם נשמע לחורש. כיון שחטא אדם, מרדו עליו: הפרה לא היתה נשמעת לחורש, והתלם לא היה נשמע לחורש. כיון שעמד נח נחו. ומנא לן? נאמר כאן נייחא ונאמר להלן (שמות, כ"ג מ"ב): למען ינוח שורך והמורך, מה נייחא שנאמר להלן — נייחת שור, אף נייחא שנאמר כאן — נייחת שור[3]. —

בר', ט"ו ה', כה יהיה זרעך. למה הדבר דומה למי שיצא לדרך והלך יום הראשון ויום השני ויום השלישי עד עשרה ימים, ולא נמצא לא עיר ולא פונדק ולא אילן ולא מים ולא בריה. ואחר שהלך עשרה ימים, צפה אילן אחד מרחוק; אמר שמא יש תחתיו מים. כיון שהגיע אצלו מצאו עומד על המעין. כיון שראה אותו נאה ופירותיו מתוקין וענפיו נאין, ישב לו ונהקרר בצלו ואכל מן פירותיו ושתה מן המעין, וערב לו ושבת נפשו עליו. כיון שעמד לילך, אמר לאילן: מה לי לברכך ומה יש לי לומר לך? שיהא עצך נאה? — נאה הוא; שיהא צלך נאה? — כבר הוא נאה; שיהיו ענפיך נאים? נאים הם; שיהיו פירותיך מתוקין? מתוקין הם; שיהא מעין יוצא מתחת שרשיך? כבר מעין יוצא מתחת שרשיך; שתהא עומד במקום חביב? במקום חביב אתה עומד. מה לי לברכך? אלא — כל הנטיעות העומדות ממך יהיו כמותך. כך כשברא הקב"ה את העולם עמדו עשרים דור ולא היה בהם תועלת ולא עמד מהם צדיק, אחר עשרים דור צפה הקב"ה את אברהם שהיה נתון בארץ בבל שנקראת רחוקה, שנא' (מ"ב, כ' ד'): מארץ רחוקה בא מבבל, ואמר הקב"ה: תאמר שיש בו כח לעמוד? כיון שהשליכו אותו לכבשן האש וקידש שמו של הקב"ה ועמד בנסיונו, מיד קירבו הקב"ה לארץ ישראל, בנה לו את הפונדק והיה זן עוברים ושבים, והיה מכנים את הבריות תחת כנפי השכינה והודיע כבודו של הקב"ה בעולם, ונתן שמו על שם הקב"ה כמלאכים. אמר לו הקב"ה:

---

[1] ב"ר ל"ב. בספרי דברים ל"ב מ"ח (§ 337) בא הבאור הזה ל„בעצם היום הזה" וכן עוד לשני פסוקים: שמות י"ב מ"א ודברים ל"ב מ"ח,—סתם, בלי שם אומרו. בב"ר מ"ז מבאר ר' ברכיה כך גם בר' י"ז כ"ו, ובסוף אומר ג"כ בארמית „מאן דרגיש ימלל". ובספרי: מי שיש בידו לעכב יעכב.

[2] סנה' ק"ח: בב"ר ל"א אומר ר' לוי, תלמידו של ר' יוחנן, רק עיר מרגלית אחת.

[3] ב"ר כ"ה קרוב לסוף.

אברהם, מה יש לי לומר לך? ומה יש לי לברכך? שתהא שלם צדיק לפני, או שתהא שרה אשתך צדקת לפני? צדיק אתה, שרי אשתך צדקת לפני; או כל בני ביתך צדיקים? צדיקים הם לפני. מה יש לי לברכך? אלא כל בנים שעתידין לעמוד ממך, יהיו כמותך. מנין: שכן כתיב: ויאמר לו: כה יהיה זרעך[1]. — כבר כתיב (בר׳, י״ח י״א): ואברהם ושרה זקנים, מה תלמוד לומר (שם, כ״ב א׳): ואברהם זקן? אלא שהחזירהו הקב״ה לימי נעורותיו, צריך לכתוב פעם שניה „ואברהם זקן״[2]. — אמר אברהם לפני הקב״ה: גלוי וידוע לפניך, שבשעה שאמרת לי להעלות את יצחק בני, היה לי מה להשיב ולומר לפניך: אתמול אמרת לי (בר׳, כ״א י״ב): כי ביצחק יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר (שם, כ״ג ב׳): והעלהו לעולה? ח״ו לא עשיתי כן, אלא כבשתי את יצרי ועשיתי את רצונך. כן יהי רצון מלפניך ה׳ אלהי, שבשעה שיהיו בניו של יצחק בני נכנסים לידי צרה, ואין להם מי ילמד עליהם סנגוריא, אתה תהא מלמד עליהם סנגוריא. „ה׳ יראה״ — את נזכר להם עקדתו של יצחק אביהם ומתמלא עליהם רחמים[3]. — ישמעאל עשה תשובה בחיי אביו, שנא׳ (בר׳, כ״ה ט׳): ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו[4]. — חמש עברות עשה אותו רשע (עֵשָׂו) באותו יום: בא על נערה מאורסה, הרג את הנפש, וכפר בעיקר, וכפר בתחית המתים ושט את הבכורה. בא על נערה מאורסה, כתיב הכא: ויבא עשו מן השדה (בר׳, כ״ה כ״ט) וכתיב: כי בשדה מצאה (דברים, כ״ב כ״ז); הרג את הנפש — כתיב הכא: „עיף״ וכתיב התם (ירמיהו, ד׳ ל״א): כי עיפה נפשי להורגים; וכפר בעיקר — כתיב הכא „למה זה לי״, כתיב התם (שמות, ט״ו ב׳): זה אלי ואנוהו; וכפר בתחה״מ, דכתיב (בר׳, כ״ה ל״ב): הנני הולך למות; ושט את הבכורה,

---

[1] במדבר ר׳ ב׳ (§ 12) ר׳ לוי בשם ר״י. בעל האגדה הגדול האחר מבית מדרשו של ר׳ יוחנן, ר׳ יצחק, השתמש במשל הנחמד הזה, בלי הנמשל אברהם, כשבקש אותו אכסנאי שלו רב נחמן לברכו בהפרדו מעליו. עי׳ תענית ה׳: בתנא דבי אליהו מובא המשל הזה בלשון: דרש ר׳ יוסי (אולי מר׳ יוחנן—ר״י נשתבש לר׳ יוסי). ע״ד הזמן שבו הכיר אברהם את בוראו עי׳ לעיל ח״א 24 הערה 1.

[2] ב״ר מ״ח קרוב לסוף.

[3] ירו׳ תענית פ״ב ה״ד, ר׳ ביבי בר אבא בשם ר״י (תנח׳ וירא בסוף בהרחבה ובלי שם אומרו), בב״ר נ״ו בשנויים (שם ר״י לבדו), ויקר׳ כ״ט, בפתיחת המאמר: „מה צריך היה לשבועה?״ בפסיק׳ 154 ב׳ כמו בויק״ר. בפסיקתא ר׳ מ׳, 171 ע״ב (סקוצר, שם האומר ר׳ ירמיה שנשתבש ע״י פתרון משובש של ר״ת—ר״י״). שו״ט כ״ט (בקצרה וסתם).

[4] ב״ב ט״ז:

דכתיב: ויבז עשו את הבכורה[1]. — אין לך דבר שריחו קשה מן השטף הזה של עזים, ואת אמרת: וירח את ריח בגדיו ויברכהו? אלא בשעה שנכנס יעקב אבינו אצל אביו, נכנס עמו גן עדן, הדא הוא דאמר ליה (בר׳, כ״ז כ״ד): ראה ריח בני כריח שדה, ובשעה שנכנס עשו אצל אביו נכנס עמו גיהנם: היך מה דאת אמר (משלי, י״א ב׳): בא זדון ויבוא קלון[2]. — היכן היה יעקב באותה שעה [שמכל האבנים נעשו אבן אחת, מפני שנמסו מפני פחד ה׳]? אלא המלאכים טענו אותו, שנא׳ (תהלים, צ״א י״ב): על כפים ישאונך[3]. — בר׳, ל״א מ״ה. ויקח יעקב אבן וירימה מצבה — כשן הזה של טבריה היתה[4] [והוא הרימה וירה כחץ][5]. — כשני עמודין שבתוך דימוסין (מרחץ) שבטבריא, כך היו זרועותיו של יעקב[6]. — בר׳, כ״ט י״ז. ועיני לאה רכות [אמוראה דר׳ יוחנן תרגם קדמוי „ועיני לאה הוו רכיכין״. אמר לו: עינוהי דאמך הוו רכיכין, ומהו רכות?] רכות מבכיה, שהיו אומרים כך היו התנאים: הגדולה לגדול

[1] כ״ב ט״ז: בתנחומא ר״ש שמות ובשמו״ר א׳ בראש נאמר „שנינו״ סתם. השוה דרשותיו של ר׳ לוי פסיקתא 22 ע״ב, ב״ר ס״ג קרוב לסוף — עשו הוא טפוס של רומא ושל עובדי עבודה זרה ונעדרי מוסר בכלל.

[2] דורש „קלון״ מל׳ „קלה״=שרף (ירמי׳ כ״ט כ״ב). ב״ר ס״ה קרוב לסוף, וחציו האחרון של המאמר נמצא גם בפרשה ר״ש ס״ז*), שהש״ר ד׳ י״א (בלי החצי האחרון). בתנחומא ב׳ תולדות כ״ב נאמר החצי הראשון של המאמר ע״י נתן החבר בשם ר׳ אחא ור׳ יהודה הלוי ב״ר שלום בשם ר׳ יוחנן [שם יש דורשים: הקטורת העתידה לעשות בבית המקדש הפיח הקב״ה ריחה בבגדיו של יעקב]. החצי האחרון של המאמר נא׳ שם ע״י ר׳ אחא ור׳ יוחנן, ובמקום משלי י״א ב׳ מובא משלי י״ח ג׳ [ועם קלון חרפה]. בתנחומא „וזאת הברכה״ קרוב לראש: אמר ר׳ אלעזר בן פדת „שראה גיהנם פתוח לפניו״.

[3] שו״ט לאותו פסוק, ר׳ אבהו בשם ר״י (בילקוט בא בהרחבת דברים).

[4] ב״ר ע״ד קרוב לסוף, תנחומא וישלח בראש (מדייק ממה שכתיב „וירימה״ לא „ויקימה״ או „ויציבה״). שן הזה של טבריה—סלע ידוע בזמן ההוא.

[5] מדייק מהפעל „ירותי״—ירה כחץ. גם מבר׳ כ״ט ו׳ מוכיח ר״י את גבורתו של יעקב „ויגל את האבן, כזה שהוא מעביר פקק מפי צלוחית״, ב״ר ע׳.

[6] תנחומא ויחי לבר׳ מ״ח י״ז. הנוסח הזה, הרומה למאמר שהובא לפני זה (שבשניהם לקוח המשל מהדברים הידועים לאנשי טבריה) נראה שהוא הנכון. בב״ר הנוסח הוא: „כתרין עמודין דיפראסופא״. באורו של לוי „כשני עמודי ספיר״ (לוי ח״ב 126 ע״ב), אינו מתקבל אלא בקושי. נראה שזהו שם איזה מקום, או שנשתנה מן דימוסין לדופריוסופין, שגם הוא נפגש לפרקים (עי׳ לוי I, 394 ע״ב).

*) ז״ל המדרש שם: ויחרד יצחק חרדה. מי שיש לו שני בנים, אחד יוצא ואחד נכנס, חריד? אתמהא? אלא בשעה שנכנס עשו אצל אביו, נכנסה עמו גיהנם.

והקטנה לקטן (לאה לעשו ורחל ליעקב), והיתה בוכה ואומרת: יהי רצון שלא אפול בגורל של אותו רשע [1]. — בר׳, ל׳ ח׳. נפתולי אלהים נפתלתי. נינפה (חופה) היה לי לעשות לפני אחותי, אילו שלחתי ואמרתי לו: תן דעתך שהם מרמים בך, לא היה פורש? אלא אמרתי: אם אני איני כדאי שיבנה העולם ממני, יבנה מאחותי [2]. — בר׳, ל״א ל״ה. ויחפש ולא מצא את התרפים. תרפים לא מצא, קיתוניות מצא, נעשו תרפים קיתוניות, שלא לבייש את רחל [3]. — ל״ג י״ח. ויבוא יעקב שלם. שלם בתלמודו, אבל יוסף שכח, שנא׳ (בר׳, מ״א נ״א): כי נשני אלהים את כל עמלי, ולהלן הוא אומר (משלי, ט״ז כ״ו): נפש עמל עמלה לו [4].

— ראוי היה יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של ברזל, אלא שזכותו נרמה לו, דכתיב (הושע, י״א ד׳): בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה [5]. —

1) ב״ר ע׳ קרוב לסוף. תנח׳ ב׳ ויצא 20. בבבלי ב״ב קכ״ג. אומר זה רב בהרחבת דברים.

2) ב״ר ע״א קרוב לסוף, השם נינפי (νυμφη) מוכח מראש המלה „נפ־תלתי״. כמו שמבאר רשב״ל עפ״י השם היוני הזה את השם „נוף׳ שבתה׳ מ״ח ג׳ (ר״ה כ״ו). ור״י בעצמו (בתנחו׳ ב׳ תשא) את השם „נופת״. איך הוא מבאר את חצי הפעל „תלתי״ לא נודע. אולי מלי תליתי—דחיתי.

3) ב״ר ע״ד, בזה מבואר סוף הפסוק ל״ט.

4) ב״ר ע״ט. עי׳ ג״כ ב״ר ס״ט קרוב לסוף, שר״י דורש „משנתו״ — ממשנתו.

5) שבת פ״ט: ר׳ חייא בר אבא בשם ר״י. אותו הדבר, רק בסוף שונה. בשו״ט ב׳, ק״ה ט״ו: ר׳ יהודה בר נחמני בשם רשב״ל [ראוי היה יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של ברזל ועשה הקב״ה כמה מנגינאות (תחבולות—μαγγανεια) כדי להורידו בכבודו]. אמר ר׳ פנחס הכהן [בר חייא]: משל לפרה שהיו מבקשין למשוך אותה למקולי שלה, ולא היתה נמשכת, מה עשו? משכו את בנה תחלה, והיתה רצה אחריו. בב״ר פ״ו קרוב לראש מוסר ר׳ ברכיה בשם ר׳ יהודה בר סימון מתחלה את המשל הנזכר, ואח״כ את הנמשל של ירידת יעקב בכבוד *). בתנחומא וישב דריש ר׳ יוחנן: מאד עמקו מחשבותיך (תה׳, צ״ב ו׳), מחשבה עמוקה נטלת עם אברהם בין הבתרים כשאמרת לו: ידע תדע כי גר יהיה זרעך **) (בר׳ ט״ו י״ג). ואח״כ בא בשם ר׳ יהודה בר שלום המאמר ע״ד יעקב בשנוי גדול.

*) ז״ל המדרש: כך היה יעקב אבינו ראוי לירד למצרים בשלשלאות ובקולרין. אמר הקב״ה: בני בכורי ואני מורידו בבזיון? ואם ליתן בלבו של פרעה (שיכבדו) איני מורידו פומבי אלא הריני מושך את בנו לפניו והוא יורד אחריו על כרחו שלא בטובתו. והוריד את השכינה למצרים עמו.

**) בתנחומא ב׳ וישב 18. וישלחהו מעמק חברון (ב״ר ל״ז מ״ב) וכי יש עמק בחברון? וכו׳ אמר ר׳ יוחנן: מעצה עמוקה שנטל הקב״ה בינו ובין עצמו בין הבתרים עם אברהם [הקבור בחברון].

בשעה שאמר לו פרעה ליוסף (בר', מ״א מ״ד): ובלעדיך לא ירים איש את ידו, אמרו איצטנניני פרעה: עבד שלקחו רבו בעשרים כסף, תמשילהו עלינו? אמר להן: גנוני מלכות אני רואה בו. אמרו לו: אם כן יהא יודע בשבעים לשון. בא גבריאל ולמדו שבעים לשון. לא הוה קגמר. הוסיף לו אות אחת משמו של הקב״ה ולמד, שנא׳ (תה׳, פ״א ו׳): עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים, שפת לא ידעתי אשמע. ולמחר כל לישנא דאישתעי פרעה בהדיה, אהדר ליה. אישתעי איהו בלשון הקדש, לא הוה קא ידע מאי הוה אמר. א״ל: אגמרי; אגמריה ולא גמר. אמר ליה: אישתבע לי דלא מגלית. אישתבע לה, כי א״ל (בראשית, נ׳ ה׳): אבי השביעני (להוליכו ולקברו בא״י), אמר ליה (פרעה) זיל אתשיל אשבועתך (לך לחכם שיתיר לך את שבועתך). אמר ליה: ואיתשלי נמי אדידך (אם כן אשאל התרה גם על השבועה שנשבעתי לך); ואע״ג דלא ניחא ליה א״ל: עלה וקבור את אביך כאשר השביעך [1]. — בשעה שתפס יוסף הצדיק את בנימין ואמר להם לאחיו: האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד, אמר לו יהודה: בנימין אתה תפוס ושלום בבית אבא! מיד כעס יהודה ושאג בקול גדול, והלך קולו ארבע מאות פרסה, עד ששמע חושים בן דן, וקפץ מארץ כנען, ובא אצל יהודה ושאגו שניהם, ובקשה ארץ מצרים להפך. עליהם אמר איוב (ד׳ י׳): שאגת אריה וקול שחל ושני כפירים נתעו. „שאגת אריה״, זה יהודה, שכתוב בו (בר׳, מ״ט ט׳): גור אריה יהודה, וקול שחל, זה הושים בן דן, ששניהם נמשלו כארי, שנא׳ (דברים, ל״ג כ״ב): ולדן אמר דן גור אריה; ושני כפירים נתעו — אלו גבוריו של יוסף, שכיון שכעס יהודה, נשרו שניהם של כלם [2].

— שמות, ב׳ ה׳. ונערותיה הולכות וכו׳ — אין הליכה זו אלא לשון מיתה, וכן הוא אומר (בר׳, כ״ה ל״ב): הנה אנכי הולך למות. כיון דחזו דקא בעי לאצולי למשה, אמרו לה: גברתנו, מנהגו של עולם, מלך בשר ודם גוזר גזרה, אם כל העולם כלו אינן מקיימין אותה, בניו ובני ביתו מקיימין אותה, ואת עוברת על גזרת אביך! בא גבריאל וחבטן בקרקע [3]. — שמות, ב׳ ו׳. ותאמר מילדי העברים זה. מלמד שנתנבאה שלא מדעתה: זה נופל (אל תוך היאור), ואין אחר נופל (שאותו היום בטלו גזרתם. — רש״י [4]). —[במכת הצפרדעים]

---

1) סוטה ל״ו: רחב״א בשם ר״י. הספור תחלתו עברית וסופו ארמית ובהרחבה. בפסיקתא 34 ע״ב בקצרה ובלי שם אומרו.

2) ב״ר צ״ג לפני מאמרו של ריב״ל לאיוב ד׳ י״א (עי׳ לעיל ח״א 156 הערה 3).

3) סוטה י״ב: שמות ר׳ לאותו פסוק (פרשה א׳).

4) סוטה י״ב:

כל מקום שהיה שם עפר והיה טפה של מים בו היה נעשה צפרדע[1]. — כיון שבא ארבה שמחו המצרים. אמרו: נקבץ ונמלא מהם חביות; אמר הקב"ה: רשעים. במכה שהבאתי עליכם בה אתם שמחים? מיד — (שמות, י' י"ט): ויהפך ה' רוח ים חזק מאד, זה רוח מערבית — וישא את הארבה וכו' לא נשאר ארבה אחד — אפילו מה שהיו בקדרות ובחביות מלוחות פרחו והלכו להם[2]. — בשעה ששמעו ישראל בסיני „אנכי" פרחה נשמתן, הדא הוא דכתיב (דברים, ה' כ"ב): אם יוספים אנחנו לשמוע וכו', הדא הוא דכתיב (שה"ש, ה' ו'): נפשי יצאה בדברו. חזר הדבור לפני הקב"ה ואמר: רבש"ע, אתה חי וקיים ותורתך חיה וקיימת ושלחתני אצל מתים... כלם מתים! חזר הקב"ה והמתיק להם את הדבור, שנא' (תה', כ"ט ד'): קול ה' בכח, קול ה' בהדר[3]. — כל אותם ארבעים יום שעשה משה בהר היה למד תורה ומשכחה, ובסוף נתנה לו במתנה. כל כך למה? בשביל להחזיר את הטפשים (שלומדים ושוכחים, שלא יאמרו: למה ניגע להנם?)[4]. — שמות, ל"ג ז'. ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה הרחק מן המהנה, — כך דרש משה: מנודה לרב (להקב"ה) מנודה לתלמיד (לישראל)[5]. — כל מלאכת המשכן הביאו ישראל לשני בקרים, מנין? שנא' (שמות, ל"ו ג'): והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר[6]. — כיצד נעשית?

---

[1] שמות ר' י' קרוב לראש. ע"ז העיר חזקיה בן ר' חייא: אם כשיטה זו לא לקו בתיהם של גדולים שהיו עשוים בשיש ובפסיפס? דעתו של חזקיה הובאה לעיל ח"א 54 הערה 2.

[2] שמות ר' י"ג בסוף, תנחומא וארא.

[3] שהש"ר ה' ט"ז, ר' עזריה ור' אחא בשם ר"י. הפתגם ע"ד כתרים שהכתירו בהם את ישראל בסיני עי' אגדת התנ' כרך ב' ח"א 77 ובהערה 18.

[4] ירו' הוריות פ"ג ה"ה, ב. נדרים ל"ח.

[5] שמות ר' מ"ה לפי פירושו של „ידי משה". בשו"ט כ"ה (§ 6) „וכן דרש: מנודה לרב מנודה לתלמיד" מקושר למאמרו של רשב"ל וכמו שנראה „רב ותלמיד" הם הקב"ה ומשה, והמנודה הוא ישראל. בשבת פ"ז ע"ב דריש ר' יוחנן מקרא זה „ומשה יקח"—וכלן (כל העטרות שטענו ישראל בחורב ופרקו בחורב, לפי דרשתו של ר' סימאי: בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע, באו ששים רבוא מלאכי השרת וקשרו לכל אחד מישראל שני כתרים אחד כנגד נעשה ואחר כנגד נשמע, וכיון שחטאו ישראל, ירדו ששים רבוא מלאכי חבלה ופרקום) זכה משה ונטלן.

[6] תנחומא ב' תרומה 3, פקודי 2, נשא 29, שמות ר' מ"א קרוב לראש, נ"א קרוב לסוף, שו"ט ק"א ח': לבקרים אצמית כל רשעי ארץ, אר"י: לשני בקרים הביאו נדבה למלאכת המשכן, שנא': והם הביאו עוד נדבה בבקר בבקר, בזכות כך אצמית כל רשעי ארץ. — ע"ד הקמת המשכן, עי' לעיל 25 הערה 10. — ע"ד החיה „תחש" נאמר בקה"ר א' י' בסוף בשם ר"י, מה שבמקום אחר אומר זה רשב"ל בשם ר' מאיר (עי' אג' התנ' כרך ב' ח"א 33 הערה 12).

(כיצד היה אפשר לשואל באורים ותומים להכיר את התשובה?) — בולטות (האותיות הדרושות לתשובה נראות בולטות)[1]. — שמות, ט״ז ל״א. והמן כזרע גד לבן — עגול כגידא ולבן כמרגלית[2]. — הבאר (שהיתה לישראל במדבר) היתה מעלה מיני דשאים, מיני זרעונים, מיני אילנות. תדע לך שהוא כן, שכיון שמתה מרים ופסקה הבאר, היו אומרים (במדבר, כ׳ ד׳): לא מקום זרע ותאנה וגפן. — ומהיכן היו בנות ישראל מתקשטות ומשמחות לבעליהן כל ארבעים שנה שהיו במדבר? — מן הבאר, הה״ד (שה״ש, ד׳ ט״ו): מעין גנים באר מים חיים[3]. — מרגלים לא נתכוונו אלא לבשתה של ארץ ישראל, כתיב הכא (דברים, א׳ כ״ב): ויחפרו לנו את הארץ, וכתיב (ישעיה, כ״ד כ״ג): וחפרה הלבנה ובושה החמה[4]. — קרח לא מן הבלועין ולא מן השרופין (אלא במגפה מת. — רש״י); לא מן הבלועין, דכתיב (במדבר, ט״ז ל״ב): ואת כל האדם אשר לקרח, ולא קרח בעצמו; ולא מן השרופין, דכתיב (שם, כ״ו י׳): באכל האש את חמשים ומאתים איש, ולא קרח[5]. — יהושע, י״ג כ״ב. ואת בלעם בן בעור הקוסם. קוסם? נביא הוא! — בתחלה נביא ולבסוף קוסם[6]. — בלעם חגר ברגלו אחת היה, שנא׳ (במדבר כ״ג ג׳): וילך שפי[7]. — מברכתו של אותו רשע (בלעם) אתה למד מה היה בלבו: בקש לומר שלא יהיו להם בתי כנסיות ובתי מדרשות (שם, כ״ד ה׳ וכו׳): מה טובו אהליך יעקב; לא תשרה שכינה עליהם — ומשכנותיך ישראל; לא תהא מלכותן נמשכת — כנחלים נטיו; לא יהיו להם זיתים וכרמים — כגנות עלי נהר; לא יהא ריחן נודף — (שם) כאהלים נטע ה׳; לא יהיו להם מלכים בעלי קומה — כארזים עלי מים; לא יהיה להם מלך בן מלך — יזל מים מדליו; לא תהא מלכותן שולטת בעמים — וזרעו במים רבים; לא תהא עזה מלכותן — וירם מאגג מלכו; לא תהא אימת מלכותן — ותנשא מלכותו[8]. — במדבר, ל״א ח׳. ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב. בלעם מאי בעי התם? שהלך ליטול שכר עשרים וארבעה אלף שהפיל (בעצתו)

1) יומא ע״ג: לדעת רשב״ל שם „מצטרפות״ (האותיות מצטרפות לתיבות).

2) יומא ע״ה. רבי אסי בשם ר״י (בדפוס נשמט: אמר ר׳ יוחנן). ע״ד „מחספס״ עי׳ לעיל 55 בהערה, שורה ראשונה.

3) שהש״ר ד׳ ט״ו.

4) סוטה ל״ד: רחב״א בשם ר״י (בדפוס נשמט: אמר ר׳ יוחנן).

5) סנהדרין ק״י.

6) סנהדרין ק״ו. שם ק״ה. דריש ר׳ יוחנן „בנו בעור״—אביו בנו הוא לו בנביאות.

7) סוטה י׳. עי׳ לעיל 26 ולהלן 75.

8) סנהדרין ק״ה:

מישראל [1]. ששה נסים נעשו לפנחס (בעת שהרג לזמרי, ושנים מהם בעזרת מלאכים [2]. — (כשמת) משה היה מוטל בכנפי שכינה, ומלאכי השרת אומרין (דברים, ל״ג כ״א): צדקת ה׳ עשה ומשפטיו עם ישראל, והקב״ה אומר (איוב, כ״ח י״ב): והחכמה מאין תמצא? [3].

— כיון ששמעו הכנענים, שישראל נכנסין לארץ, עמדו וקצצו הנטיעות שהיו להן; כיון ששמעו שנתעכבו במדבר מ׳ שנה, היו סבורים שבמדבר תהא דירתן, עמדו ונטעו נטיעות וגדלו אותן, ואחר כך הכניסן לארץ [4]. —[על

[1] סנהדרין ק״ו. תנחומא ב׳ מטות 5. באסתר ר׳ ג׳: ויבוא עמלק (שמות י״ז), א״ר כרוספדאי בשם ר׳ יוחנן, שבא מאצל בלעם הרשע, שבא ליטול עצה ממנו ואמר לו: יודע אני שבעל עצה אתה וגם בעל מחשבות ודעות, וכל הנוטל עצה ממך אינו נכשל. אמר לו: ראה מה עשתה אומה זו למצרים, שעשו להם כמה טובות. ומה למצרים שעשו להם כמה טובות, עשו להם כך, לשאר אומות על אחת כמה וכמה. היאך אתה יועצני? אמר לו בלעם: לך ועשה עמהם מלחמה, ואם אין אתה עושה עמהם מלחמה, אין אתה יכול להם, מפני שהם תלויין בזכותו של אברהם אביהם ואף אתה בן בנו של אברהם תלוי בזכותו של אברהם. מיד בא עליהם למלחמה. מאמר זה יסודו בדברי ר׳ יוסי בן חלפתא (מכילתא לאותו פסוק, עי׳ אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״א 123), ורק שם לא נזכר שם בלעם.

[2] סנהדרין פ״ב:

[3] סוטה י״ג: הספור ע״ד מות משה, שהורביץ (15 ,1892) מיחסו לר׳ יוחנן, הוא יציר זמן מאוחר. ההתחלה של המאמר שבדברים ר׳ י״א נאמר בשמו של ר׳ יוחנן: עשר מיתות כתובות על משה, נמצא בסוף הפסיקתא (200 ע״ב) בלי שם אומרו, סמוך לדרשתו של ר״י לאיוב ג׳ י״ט, ועי״ז נשתרבב שמו של ר״י ובא בדברים רבה. ע״ד מאמרו של ר״י במגילה י״ט: אלמלא נשתייר במערה שעמד בה משה ואליהו כמלא נקב מחט סדקית, לא היו יכולין לעמד מפני האורה, שנא׳ (שמות ל״ג כ׳): כי לא יראני האדם וחי — עי׳ אג׳ התנאים כרך ב׳ ח״א 83 הע׳ 26.

[4] שמו״ר כ׳ קרוב לסוף, ר׳ שמעון בר אבא בשם ר״י. המאמר הזה (שונה בפרטים: הכנענים החריבו את הבתים, סתמו את המעינות ושבו ותקנו עוד) נמצא כבר במכילתא י״ג י״ז (23 ע״ב). השוה ג״כ מאמרו של רשב״י בספרי דברים י״א י׳, 38 §, אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״א 79. קרוב לזה (על פי הצורה כמו בשמו״ר ורק שונה בסגנון) נמצא מאמר זה בקה״ר ג׳ י״א בשם אמורא מאוחר, ר׳ יצחק בן מריון; סתם, בלי שם אומרו, כמו במכילתא, נמצא גם בתנחומא בשלח ריש הפרשה ובפ׳ ראה — דברים י״ב כ״ט. בשמו״ר מוסיף שם: ורבינו הגדול אומר לפי שבקש הקב״ה ליתן אימתן של ישראל על אוה״ע, עכבן מ׳ שנה במדבר והאיר להם בעמוד ענן ביום ובעמוד אש לילה ושמעו כל האומות ונפלה עליהם רעדה, שנא׳ (שמות ט״ו ט״ז): תפל עליהם אימתה ופחד, ונאמר (שם שם י״ז): תביאמו ותטעמו. רבנו הגדול הוא בודאי ר׳ יהודה הנשיא, ואפשר שר׳ יוחנן בעצמו הוא האומר זה בשם ר׳ יהודה.

המאמר: כל מלך שהיה מולך בחוץ לארץ, אם לא היה קונה בארץ ישראל לא היה נקרא מלך. למה? שהיו (כולם) מתאוים לא״י. על זה מביא ר״י ראיה:] ראה מה כתיב (יהושע, ו׳ כ״א): וארא בשלל אדרת שנער — פורפירא בבליקון, שהיה מלך בבל לובש ושולט ביריחו [1].

שמשון מעין שמו של הקב״ה, שנא׳ (תהלים, פ״ב י״ב): כי שמש ומגן ה׳ אלהים. מה הקב״ה מגין על העולם כלו, אף שמשון מגין בדורו על ישראל [2]. — שמשון היה חגר בשתי רגליו, שנא׳ (בר׳, מ״ט י״ז): שפיפון עלי ארח [3]. —

[1] תנחומא משפטים קרוב לסוף, ר׳ פרנך בשם ר״י. בתנחומא ב׳ משפטים 10, סתם בלי שם אומרו. בב״ר בסוף פ״ה באה בתחילה הדרשה על „אדרת שנער״ בשם רבי הונא (בשהש״ר ה׳ א׳ בשם ר׳ חנינא בר יצחק) ואח״כ מביא ראיה: תני רשב״י: כל מלך ושלטון שלא היו לו שולטין בארץ (ישראל) הוא אמר: איני שווה כלום. ומלך בבל אנטיקיסר שלו היה ביריחו והיה זה משלח לו כותבות וזה משלח לו דוריות (מעילים, לפי פיר״י). בתנחומא ראה י״ב כ״ט וכן בתנח׳ ב׳ שלח בהוספה ט״ז מובא תשובת ר׳ פרנך בשם ר״י בבאור (ירמיה, ג׳ י״ט) נחלת צבי צבאות גוים, ארץ שנתאוו לה מלכי העולם (צבי בארמית רצון, תשוקה, תאוה). כתיב (יהושע י״ב ט׳): מלך יריחו אחד, מלך העי אשר מצד בית אל אחד ואין בין יריחו לעי אלא ג׳ מילין (במדה של הרומאים), והוא אומר כן? אלא כל מלך שהיה מולך בחו״ל, אם לא היה קונה בא״י לא היה נקרא מלך. למה? שהיו מתאוין לארץ ישראל ולפירותיה... א״ר פרנך בשם ר׳ יוחנן: ראה מה כתיב: וארא בשלל אדרת שנער אחת טובה — פורפיריה בבלינון [ומנין היה ביריחו פורפירה בבלאה?] שהיה מלך בבל לובש ושולט ביריחו *). השאלה (בשמו״ר ל״ב קרוב לראש בלי שם השואל) וכן תרוצו של ר׳ פרנך (ר׳ חלבו ור׳ ברכיה) בשם ר״י מה ת״ל אחד, אלא הוא ואנטיקיסר שלו (כלו׳ הנציב המושל תחתיו) מוסבות על כל המקומות המפורטים ביהושע שם. דבר זה, שכונתו הוא להגדיל את מעלת א״י נמצא גם בספרי דברים י״א י׳ עקב § 37 בשם ר׳ יהודה בר אלעאי. השם אנטיקיסר (בשהש״ר שם נאמר „קצין״) מובא רק בשני המקורות (בב״ר פ״ה בשם רשב״י ור׳ יוחנן) ומלבד זה עוד בספרי בסדבר י׳ ל״ג § 82 במשל אחד של רשב״י שלקוח מחיי מושלי רומא. עי׳ אג׳ התנאים כרך ב׳ ח״א 93.

[2] סוטה י׳. שם דורש ר׳ יוחנן „כאחד״ (בברכת דן בר׳ מ״ט ט״ז) שמשון דן את ישראל באביהם שבשמים.

[3] סוטה שם. עי׳ לעיל 73.

*) ובשהש״ר ח׳ י״ז הנוסח הוא כך: אדרת שנער – ר׳ חנינא בר יצחק אמר: פורפירה בבליה. מה בבל עבדה הכא? תני רשב״י: מלך בבל היה וקנה ביריחו והיה זה משלח לזה כותבו[ת]. וזה משלח לזה דורוניות. הדא אמר: כל מלך שלא היה לו קצין בארץ־ישראל, לא היה תופש בעצמו שהוא מלך (בערוך בשם ילמדנו במקום עיר אחת – אסיא ουσια כלו׳: אחות שדה. עי׳ בובר שלח בהוספה הערה ע״ז). מהו אדרת שנער? פורפירה בבליקין [ומנין היה ביריחו פורפירה בבלאה?] אלא שהיה מלך בבבל תנוי בא״י.

דהייא. כ״ו. ושבואל בן גרשם בן מנשה. וכי שבואל שמו והלא יהונתן שמו? (שופטים, י״ח ל׳) [אלא] ששב לאל בכל לבו[1]. — [מה ראו בני ישראל בתחלה להרחיק את שבט בנימין ובסוף לקרבו?] מקרא קראו וקרבוהו. מקרא קראו ורחקוהו. מקרא קראו וקרבוהו — (בר׳, ל״ה י״א): גוי וקהל גוים יהיה ממך (גוי מרמז על בנימין); מקרא קראו ורחקוהו — (בר׳, מ״ח ה׳): אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי, שאינם נחשבים עם אחיהם (וממלאים מספר י״ב שבטים במקום בנימין)[2]. — כתוב אחד אומר (ש״א, א׳ כ״ד): ותביאהו בית ה׳ שילה, וכתוב אחד אומר (תה׳, ס׳, ס״ו, ע״ח): ויטש משכן שילה, אהל שכן באדם. וימאס באהל יוסף, הא כיצד? לא היתה שם תקרה, אלא אבנים מלמטן ויריעות מלמעלן, והיא היתה מנוחה[3].

— שמואל א׳, א׳. בן אליהוא בן תחו — לשון נמטריקון הוא, התו הוא אסף, אית ב״ש — ת״א, ח״ס, וי״ף[4].—[אמר ליה רב נחמן לרבי יצחק: מאי דכתיב (ש״א ח׳): ויהי כי זקן שמואל, ומי סיב שמואל כולי האי? והא בר נ״ב הוה, דאמר מר מת בנ״ב שנה זהו מיתתו של שמואל הרמתי. א״ל: הכי אמר ר׳ יוחנן] זקנה קפצה עליו, [דכתיב (שם, ט״ו י״א): נחמתי כי המלכתי את שאול. אמר לפניו: רבונו של עולם! שקלתני כמשה ואהרן, דכתיב (תה׳, צ׳ ו׳): משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו, מה משה ואהרן לא בטלו מעשי ידיהם בחייהם, אף אני לא יתבטל מעשה ידי בחיי. אמר הקב״ה: היכי אעביד? (איך אעשה?) לימות שאול? לא שביק (אינו מניח) שמואל; לימות שמואל? אדזוטר מרנני אבתריה (אחרי שהוא צעיר, ירננו אחריו שמת בעונו); לא לימות שאול ולא לימות שמואל? — כבר הגיעה מלכות דוד, ואין מלכות מגעת בחברתה אפילו כמלא נימא. אמר הקב״ה: אקפיץ עליו זקנה[5]]. — מנין

---

[1] ב״ב ק״י.

[2] איכה ר׳ בפתיחתא ל״ג, ירו׳ תענית פ״ד ה״ז ובב״ר פ״ב חסר .אמר ר׳ יוחנן״.

[3] זבחים קי״ח. רחב״א בשם ר״י. בירו׳ מגילה פ״א הי״ב אומר זה ר׳ פנחס בשם ר׳ יוסי בן אלעאי. במדרש שמואל ב׳, ר׳ אלעזר בשם ר׳ יוסי בר חנינא. בשו״ט ע״ח (§ 18), ר׳ אלעזר ור׳ יוסי בר חנינא שניהם אומרים.

[4] פסיקתא ר׳ מ״ג (181 ע״ב). את המיתודה של דרשות כאלה הוא קורא בשם נימטריקון γραμματικον מן γραμματτυς כמו השם נוטריקון מן Notarius. לשני הטרמינים יש מובן אחד ומסמנין מלים מקוצרות באופנים שונים בראשי תיבות או בחילופי אותיות כמו שנוהגין notarii (γραμματεῖς). עי׳ אני התנאים כרך ב׳ ח״ב 27 הע׳ 26, 27.

[5] תענית ה׳: ר׳ יצחק בשם ר״י. עי׳ ברכות ל״א: זרע אנשים (ש״א א׳ י״א), א״ר יוחנן זרע ששקול כשני אנשים והם משה ואהרן, שנא׳ משה ואהרן בכהניו ושמואל

שמחל לו (לשאול) הקב"ה על אותו עון? שנא' (ש"א, כ"ח י"ט): מחר אתה ובניך עמי — במחיצתי [1]. — ש"א, כ"ו ט"ו. הלא איש אתה ומי כמוך בישראל? — נוח לו לאדם להזיז כתל בנוי שש אמות בעובי מהזיז רגלו אחת של אבנר [2]. — ש"א, י"ד מ"ה. ויאמר העם אל שאול היונתן ימות וכו' — וכי לחם אכל? והלא לא לחם אכל, אלא דבש אכל [3] (ונמצא שלא עבר על השבועה).

ש"ב, ז' כ"ט. ועתה הואל וברך את בית עבדך. אמר לו הקב"ה לדוד: דוד! אין הבור מתמלא מחולייתה *). אלא אם כן משכו (אליה) אמה (אמת המים) ממקום קרוב. אף אתה פשוט ידך באומות העולם ואתה מתברך. הה"ד: ויהי אחרי כן ויך דוד את פלשתים ויכניעם, ויקח את מתג האמה מיד פלשתים (ש"ב, ה' א' [4]). — שלשה דברים היה דוד מצטער עליהם והרחיב הקב"ה דעתו בהן [5], ואלו הן: בית המקדש ומעשה בת שבע ועסק מלכות שלמה. בית המקדש מנין? דכתיב (תה', קל"ב א' ה'): זכור ה' לדוד את כל ענותו... אם אתן שנת לעיני וגו' עד אמצא מקום. והרחיב לו הקב"ה ומצא, שנא' (דהי"א, כ"ב א'): ויאמר דוד זה בית ה' אלהים [6]; ואחת מעשה בת שבע, לפי שישראל היו מליזין עליו ואמרו: אי אפשר זה ששבה את הכבשה והרג את הרועה והפיל את ישראל בחרב, יש לו תשועה עולמית? והרחיב לו הקב"ה ואמר לו (ש"ב, י"ב י"ג): גם ה' העביר חטאתך לא תמות; שלישית, אמרו: מה דוד סבר שחשתל מלכותו על בנה של בת שבע? והרחיב לו הקב"ה ואמר

וכו'. ע"ד אין מלכות נוגעת בחברתה וכו' עי' לעיל 25 הערה 3 ושם מובא אותו הדבר רק בסגנון אחר נ"כ בשם ר"י.

1) ערובין נ"ג: השוה ברכות י"ב:, ויק"ר כ"ו קרוב לסוף.

2) קה"ר ט' י"א, ר' אסי בשם ר"י.

3) מדרי' שמואל י"ז.

4) שם כ"ז. דורש סמוכי' של ז' כ"ט וח' א' גם את השם מתג האמה. בברכות נ': בא בציור דומה לזה רק בצורה אחרת אותו הרעיון, שהמלחמה נחשבה ליסוד הכלכלי הלאומי של דוד.

5) שו"ט לתה' ד' ב': בצר הרחבת לי. ע"ד הבטוי והרחיב הקב"ה דעתו בהן, עי' ברכות נ"ז: שלשה דברים מרחיבין דעתו של אדם. בירו' תענית פ"ב (65 ע"ד) בא המאמר בקצרה ומיוחס לר' אבהו.

6) דוד הכיר כי המקום הזה נועד לבית אלהים כי שם שמע ה' את תפלתו (שם פסוק כ"ז).

---

*) כלו' הבור (בירושלים), אפילו כשהוא פתוח נגד הגשמים, אינו מתמלא מים מהחלל שלו, אלא אם כן מושכים אליו אמת המים, שזוחל ממקום אחר (שמעתי משמו של ריים פינס ז"ל).

לו: הנה בן יולד לך וכו' כי שלמה יהיה שמו (דהי"א, כ"ב ט'). — בשעה שכרה דוד שתין (נקבים עמוקים תחת המזבח, ששם נבלע הדם וכל מה שמנסכין על גבי המזבח) קפא התהומא (צף התהום למעלה) ובעי למשטפא עלמא. אמר דוד חמש עשרה מעלות והורידן [1] *). בתחלה קרא דוד לאחיתופל רבו, ולבסוף קראו חברו, ולבסוף קראו תלמידו. תחלה קראו רבו, שנא' (תה', נ"ה י"ד): ואתה אנוש כערכי אלופי ומידעי, ולבסוף קראו חברו (שם, ט"ו):

---

1) סכה נ"ג. א"ל רב חסדא לההוא מדרבנן דהוה קמסדר אגדתא קמיה. א"ל: שמיע לך הני ט"ו מעלות כנגד מי אמרן דוד. א"ל: הכי א"ר יוחנן וכו'. במכות י"א א' נאמר בשם רב. עי' סכה נ"ט. רבב"ח בשם ר"י: שתין מששת ימי בראשית נבראו. האגדה הכתובה בסוכה נ"ג ע"ד סופרי שלמה (מ"א ד' ג') מובאה בירוש' כלאים פ"ט ה"ד ובירו' כתובות פי"ב ה"ג בשם ר' חמא בר חנינא **).

---

*) בגמרא סכה נ"ג. באה הוספה זו: אי הכי ט"ו „מעלות" - „ יורדות" מבעי ליה ? א"ל: הואיל ואדכרתן, הכי איתמר: בשעה שכרה דוד שתין, קפא תהומא ובעי למשטפא עלמא. אמר דוד: איכא דידע אי שרי למיכתב שם אחספא ונשדיה בתהומא ומנח. ליכא דקאמר ליה מידי. אמר דוד: כל דידע למימר ואינו אומר, יחנק בגרונו. נשא אחיתופל קל וחמר בעצמו: ומה לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה: שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים, לעשות שלום לכל העולם כולו, עאכו"כ. אמר ליה: שרי. כתב שם אחספא ושדי לתהומא ונחית תהומא שיתסר אלפי גרמידי, כי חזי דנחית טובא, אמר כמה דמידלי טפי מירטב עלמא. אמר חמש עשרה מעלות אסקיה ט"ו אלפי גרמידי, ואוקמיה באלפי גרמידי. במכות י"א. לומד רב מזה, כי קללת חכם אפילו בחנם היא באה (שנחנק אחיתפל). נראה, שזוהי אגדה עתיקה, שרב ור' יוחנן השתמשו בה.

**) א. עי' ירו' כלאים פ' תשיעי ה"ד וירו' כתובות פי"ב ה"ג כטעם בסוף. ר' יונה בשם ר' חמא בר חנינא: רגלוי דבר נשא ערבתיה למיקמתיה כל הן דהוא מתבעי. דכתיב (מ"א כ"ב כ'): מי יפתה את אחאב ויעל ויפל ברמות גלעד. וימות בתוך ביתו ולא תמן ? אליחרף ואחיה, תרין אסקריבטורי (סופרים σηκρῆτάριοί) דשלמה. חמא מלאך מותא מסתכל בון וחריק בשיניי. אמר מילה ויהיבן בחללא. אזל ונסבין מן תמן. אתא קאים ליה ונחיך לקבליה. אמר ליה: ההיא שעתא הויתא איחרק בשנייך וכדין את נחיך לן ? אמר ליה: רחמנא אמר ליה דינסב לאליחרף ואחיה מן חללא, ואמרית מאן יהיב לי אילין. להן דאישתלחית מיתבינין ? (אל המקום שנשלחתי לקחתים משם) ויהב בלבך למיעבד כן, בגין דנעביד שליחותי.

ב. סוכה נ"ג ע"א. א"ר יוחנן: רגלוהי דבר איניש אינון ערבין ביה, לאתר דמתבעי תמן מובילין יתיה. הנהו תרתי כושאי דהוי קיימי קמי שלמה (מ"א ד') אליחרף ואחיה בני שישא סופרים דשלמה הוו. יומא הד חזייה (שלמה) למלאך המות דהוה קא עציב. א"ל: אמא עציבת ? א"ל: דקא בעי מינאי הני תרתי כושא דיתבי הכא. מסרינהו לשעירים, שדרינהו למחוזא דלוד; כי מטו למחוזי דלוז שכיבו. למחר חזייא למלאך המות דהוה קבדח. א"ל: אמאי בדיחת ? א"ל: באתר דבעי מינאי תמן שדרתינהו. מיד פתח שלמה ואמר: רגלוהי דבר איניש אינון ערבין ביה, לאתר דמיתבעי תמן מובילין יתיה.

אשר יהדו נמתיק סוד. ולבסוף קראו תלמידו (שם, מ״א י״): גם איש שלומי אשר בטחתי בו, אוכל לחמי, הגדיל עלי עקב [1]. — עֻזָּא (ש״ב, ו׳ ז׳) בא לעולם הבא, שנא׳ (שם) עם ארון האלהים: מה ארון אלהים לעולם קיים, אף עוזא בא לעולם הבא [2]. — כתיב (ש״א, כ״ה מ״ד): פלטי, וכתיב (ש״ב, ג׳ ט״ו): פלטיאל? — פלטי שמו. ולמה נקרא שמו פלטיאל? שפלטו אל מן העברה. מה עשה? נעץ חרב בינו לבינה, אמר: כל העוסק בדבר זה ידקר בחרב [3]. — מ״א, ב׳ כ״ב. אבישג השונמית מותרת לשלמה ואסורה לאדוניה. מותרת לשלמה, דמלך היה ומלך משתמש בשרביטו של מלך, ואסורה לאדוניה דהדיוט הוא [4]. — מנין שלא ישנה אדם מאומנותו ומאומנות אבותיו, שנא׳ (מ״א, ז׳ י״ד): וישלח המלך שלמה ויקח את חירם מצור בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי, ואביו איש צורי הרש נחשת, ואמר מר אימיה מבית דן, וכתיב (שמות, ל״א ו׳): אתו את אהליאב בן אחיסמך למטה דן [5]. — הכרובים עמדו פניהן איש אל אחיו [6]. — אותה שנה (של הנכת הבית הראשון) לא עשו ישראל את יום הכפורים והיו דואגים ואומרים: שמא נתחייבו שונאיהם של ישראל כליה? יצאה בת קול ואמרה להם: כלכם מזומנים להיי העולם הבא [7].

---

1) סנהדרין ק״ו.

2) סיטה ל״ה.

3) סנהדרין י״ט: שם מובא גם המאמר של ר׳ יוחנן: תוקפו של יוסף — ענותנותו של בעז, תוקפו של בעז — ענותנותו של פלטי בן ליש... אמר ר׳ יוחנן מאי דכתיב (משלי, ל״א כ״ט): רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה? רבות בנות עשו חיל — זה יוסף ובעז, ואת עלית על כלנה — זה פלטי בן ליש (השוה: ויק״ר כ״ג קרוב לס״ף). עד כמה היה יוסף, לדעת ר׳ יוחנן, קרוב ליפול ברשת היצר, הוא מוכיח מהכתוב (בר׳, ל״ט י״א) לעשות מלאכתו — שניהם לדבר עברה נתכוונו (השוה: רשב״ג בב״ר פ״ז, כוטה ל״ו:). אולם לנגד זה דריש ר׳ יוחנן (ב״ר צ״ח קרוב לסוף) ע״פ ותשב באיתן קשתו: מי גרם לך להרחות מן האיתנים? (מגדולי המלוכה לשבת בבית הסהר) — קשיות שנתקשתה עם ארונתך.

4) סנהדרין כ״ב.

5) ערכין ט״ז: בפסיקתא ר׳ ו׳ בסוף. שמות ר׳ מ׳ בסוף (שם רק ר׳ חנינא) מוכיח ר׳ לוי בשם חמא בר חנינא אותו הדבר, אך בלשון אחרת: לעולם אל יהא אדם מניח בצרו, ובשמו״ר: לעולם אל יהא אדם מניח בצרו וכו׳ אמר הקב״ה אני הוא בצרכן, אל תניחו בצרכן ולא בצרן של אבותיכם וכו׳, דכתיב (איוב כ״ב כ״ה): והיה שדי בצרך. השם „בצר״ במובן פרנסה ומחיה אין במקום אחר.

6) ב״ב צ״ט. ר״א חולק ואומר: פניהם לבית.

7) מו״ק ט׳. ר׳ פרנך בשם ר״י.

– מפני מה זכה ירבעם למלכות? מפני שהוכיח את שלמה. ומפני מה נענש? מפני שהוכיחו ברבים, שנא׳ (מ״א, י״א כ״ז): וזה הדבר אשר הרים יד במלך שלמה: בנה את המלוא סגר את פרץ עיר דוד אביו. אמר לו: דוד אביך פרץ פרצות בחומה, כדי שיעלו ישראל לרגל, ואתה גדרת אותם, כדי לעשות אנגריא לבת פרעה[1]. – קלות שעשה אחאב כחמורות שעשה ירבעם. ומפני מה תלה הכתוב בירבעם? מפני שהוא היה תחלה לקלקלה[2]. – למה נגף אביה (דה״ב, י״ג כ׳)? על שחיסר (ביזה) את ירבעם ברבים, הה״ד (שם, ח׳): ואתם המון רב ועמכם עגלי הזהב אשר עשה לכם ירבעם לאלהים[3]. – מפני מה זכה עמרי למלכות? מפני שהוסיף כרך אחד בארץ ישראל, שנא׳ (מ״א, ט״ז כ״ד): ויקן את ההר שמרון וכו׳ ויבן את ההר, ויקרא את שם העיר אשר בנה... שמרון[4]. – מפני מה זכה אחאב למלכות עשרים ושתים שנה? מפני שכיבד את התורה שנתנה בכ״ב אותיות, שנא׳ (שם, כ׳): וישלח מלאכים אל אחאב מלך ישראל העירה ויאמר לו כה אמר בן הדד... כי אם כעת מחר אשלח את עבדי אליך... והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו. ויאמר למלאכי בן הדד: אמרו לאדוני המלך כל אשר שלחת אל עבדך בראשונה אעשה, והדבר הזה לא אוכל לעשות. מאי „מחמד עיניך״? לאו ספר תורה?[5]. – מ״א, ט״ז ל״ג. ויוסף אחאב לעשות להכעיס את ה׳ אלהי ישראל מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו – שכתב על דלתות שמרון: אחאב כפר באלהי ישראל, לפיכך אין לו חלק באלהי ישראל[6]. – [שם, כ״ב. ויצא הרוח ויעמד לפני ה׳ ויאמר אני אפתנו. מאי רוח? – רוחו של נבות היזרעאלי[7]]. – מ״ב, ב׳ ט׳. ויהי נא פי שנים ברוחך אלי (אליהו החיה בן הצרפתית ואלישע בן השונמית, וצריך להחיות עוד אחד. – רש״י) – שריפא צרעת נעמן, שהיא שקולה כמת, שנא׳ (במדבר, י״ב י״ב):

---

1) סנהדרין ק״א:

2) סנהדרין ק״ב:

3) ירו׳ יבמות פט״ז ה״ג, ויק״ר ל״ג קרוב לראש, ב״ר ע״ג, שם ס״ה קרוב לסוף (שם נתחלפו השמות זה בזה), רות רבה ד׳, סדר עולם ט״ז, מדרש שמואל י״ח. בירו׳ במקום „שחסר״ כתוב בשבוש שחישר. רשב״ל אומר: על שבזה את אחיה השלוני. (פסוק ז׳). המוסר דברי ר״י ורשב״ל ורבנן הוא רשב״נ ובירושלמי רק ר׳ שמואל.

4) סנהדרין ק״ב:

5) סנהדרין שם.

6) סנהדרין שם. דריש מן „לעשות להכעיס״.

7) סנהדרין שם.

אל נא תהי כמת[1]. — מפני מה נענש גיחזי? מפני שקרא לרבו בשמו, שנא׳ (מ״ב, ה׳ ה׳): ויאמר גחזי... זאת האשה וזה בנה אשר החיה אלישע[2]. — מ״ב, ז׳ ג׳. וארבעה אנשים מצורעים — זה גיחזי ושלשה בניו[3]. — שם, ח׳ ז׳. ויבא אלישע דמשק. שהלך להחזירו לגיחזי בתשובה, ולא חזר. אמר לו: חזור בך. אמר לו: כל מי שחטא והחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה[4]. — מפני מה זכה ירבעם בן יואש מלך ישראל להמנות עם מלכי יהודה (הושע, א׳ א׳)? מפני שלא קבל לשון הרע על עמוס... דכתיב (עמוס, ז׳ י׳ י״א): וישלח אמציה כהן בית אל אל ירבעם מלך ישראל לאמר: קשר עליך וכו׳ כי כה אמר עמוס: בחרב ימות ירבעם וכו׳, אמר: חס ושלום, אמר אותו צדיק כך! ואם אמר, מה אעשה לו? שכינה אמרה לו[5]. — הדין יונה (הנביא) משל אשר היה, ההיד (שופטים, א׳ ל״א): אשר לא הוריש את יושבי עכו ואת יושבי צידון, וכתיב (מ״א, י״ז ט׳): קום לך צרפתה אשר לצידון[6]. — מאי דכתיב (משלי, ג׳ ל״ג): מארת ה׳ בבית רשע ונוה צדיקים יברך? מארת ה׳ בבית רשע — זה פקח בן רמליהו, שהיה אוכל ארבעים סאה גוזלות בקנוח סעודה; ונוה צדיקים יברך — זה חזקיה מלך יהודה, שהיה אוכל ליטרא ירק בסעודה[7]. — מפני מה זכה סנהריב לקרותו „אסנפר רבא ויקירא״ (עזרא, ד׳ י׳)? מפני שלא סיפר בגנותה של ארץ ישראל, שנא׳ (מ״ב, י״ח ל״ב): עד בואי ולקחתי אתכם אל

---

1) חולין ז׳: אביי בשם ר״י.

2) סנהדרין ק׳.

3) סוטה מ״ז.

4) סוטה ס״ז, סנהדרין ק״ז: השוה לעיל 48.

5) פסחים פ״ז:

6) ב״ר צ״ח. עפ״י הלשון המובאה בירו׳ סוכה פ״ה ה״א (עי׳ לעיל 13 הערה 6) זהו דעתו של ר׳ לוי, ולפ״ד ר׳ יוחנן יונה, שמולדתו גת החפר (מ״ב י״ד כ״ה), הוא מזבלון (עפ״י הכתוב ביהושע י״ט י״ג). שהאלמנה מצרפת היתה אמו של יונה, נאמר כדבר מקובל. המסרת הזו נמצאת — לפי הנראה לקוחה מאיזה מקור עתיק — בפדר״א ריש ל״ג. הרד״ק מביא זה בשם „מדרש״ במ״א י״ז ט׳. בילקוט יונה (§ 550) בתוך המאמר המובא מהירושלמי עפ״י הלשון של ב״ר, נוספה הערה: „ותני ר׳ אליעזר יונה בן אמתי בן אלמנה צרפתית היה״. שזהי ציטטה לקוחה מפדר״א, עי׳ עוד הירונימוס Praefatio in Jonam: Tradunt autem Hebraei hunc esse filium viduae Saraptanae.

7) סנהדרין צ״ד: למה הציג את פקח בתור מלך רעבתן (כמו שהיה, למשל, הקיסר Vitellius) — איני יודע.

ארץ כארצכם[1]. — [כמה נשאר מהילו של סנחריב?] — המשה: סנחריב, שני בניו, נבוכדנצר ונבוזראדן[2]. — אותו היום שמת בו אחז שתי שעות היה, וכי חלה חזקיה ואיתפח (ונתרפא), אהדרינהו קב"ה להנך עשר שעי ניהליה, דכתיב (ישעי', ל"ח ח'): הנני משיב את צל המעלות אשר ירדה במעלות אחז בשמש אחורנית עשר מעלות[3]. — מ"ב, כ' י"ג. ויראם את כל בית נכֹתֹה — זין אוכל זין[4]. — כל האומר מנשה אין לו חלק לעולם הבא, מרפה ידיהן של בעלי תשובה[5]. — כתיב (דהי"ב, ל"ג ז') פסל, וכתיב (שם, שם י"ט) פסילים? בתחלה עשה לו פרצוף אחד, ולבסוף עשה לו ארבעה פרצופים, כדי שתראה שכינה ותכעס[6]. — שם, שם כ"ג, כי הוא אמון הרבה אשמה — ששרף את התורה[7]. — מ"ב, כ"ב י"ד, וילך חלקיהו הכהן וכו' אל חלדה הנביאה. ובמקום דקאי ירמיה היכי מתנביא איהי? — ירמיה לא הוה התם, שהלך להחזיר את עשרת השבטים. ומנלן דאהדור? דכתיב (יחזקאל, ז' י"ג): כי המוכר אל הממכר לא ישוב, אפשר יובל בטל*), והנביא מתנבא עליו שיבטל? אלא מלמד שירמיה החזירן ויאשיהו בן אמון מלך עליהם[8] (כמו שנראה ממ"ב, כ"ג ט"ו). — כל ימיו של אותו רשע (נבוכדנצר) לא נמצא צחוק בפה כל בריה, שנא' (ישעי', י"ד ז'): נחה שקטה כל הארץ פצחו רנה, מכלל דעד השתא לא הוה רנה[9]. — עדתו של יוחנן בן קרח אין להם חלק לעולם הבא,

1) סנהדרין צ"ד. אסנפר — אין ספור. ע"ד דרשות על סרוסי מלות ואותיות עי' לעיל 54, הערה 7.

2) סנהדרין צ"ה: איכה ר', פתיחתא 30; לעיל ח"א 165, הערה 2.

3) סנהדרין צ"ו. היום שמת בו אחז עשאהו הקב"ה קצר מאד שלא יהיה שהות להספידו. ולהפך, כשנתרפא חזקיהו עשה הקב"ה נס שארך היום.

4) סנהדרין ק"ד. בשהש"ר ג' ד' זין בולע זין.

5) סנהדרין ק"ג.

6) שם:

7) סנהדרין ק"ג: בודאי שהוא מדייק בה מזה שבימי יאשיהו בנו מצא חלקיהו ספר התורה [משמע שבימי אמון לא היה ספר תורה]. הדעה האחרת של ר' אלעזר מיוחסת בויק"ר י"ט קרוב לסוף לר' יוחנן שהושב שיהויקים עשה עון זה.

8) מגילה י"ד ; ערכין ל"ג, שהלק מעשרת השבטים חזר הוא דורש מירמי' ג' י"ב.

9) שבת קמ"ט. שם אמר ר' יצחק בשם ר"י: אסור לעמוד בביתו של אותו רשע כמ"ש: ישעי', י"ג כ"א.

*) משגלו עשרת השבטים בימי חזקיה, שנא' (ויקרא כ"ה) לכל יושביה, בזמן שכל יושביה עליה, ולא בזמן שגלו מקצתן... אלא מלמד שירמיה החזירן באותה שנה שמצא הספר, והיא שנת שמונה עשרה ליאשיהו וכו', וחזרו למנות את היובל, ולא הספיקו למנות אלא שמיטות עד שחרב הבית. — רש"י.

שנא׳ (הושע, ה׳ ז׳): בה׳ בגדו כי בנים זרים ילדו (כלו׳ שבגדו בארצם ועזבוה, כמ״ש בירמי׳, מ״ב [1]).

תהלים, קל״ב. על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו. מה ראו ישראל לבכות על נהרות בבל? — הרג בהם פרת בישראל יותר ממה שהרג בהם נבוכדנצר הרשע. כשהיו שרויים בא״י לא היו שותים אלא מי גשמים ומימי נוזלים ומימי מעינות, וכיון שגלו לבבל שתו מי הפרת ומתים מהם הרבה, לפיכך היו בוכים על ההרוגים שהרגו בהם אויביהם, ועל מיתתם שמתו בדרך ולא הניחום לקוברם, ועל ההרוגים שהרגו בהם מימי פרת. ולא עוד אלא שהיה נבוכדנצר הרשע יושב בספינה הוא וכל גדוליו וכל שריו ועמהם כל מיני זמר, שנא׳ (ישעי׳, מ״ג י״ד): וכשדים באניות רנתם, וכל מלכי (?) יהודה מושלכים בשלשלאות של ברזל והולכים ערומים על שפת הנהר, נשא נבוכדנצר הרשע את עיניו וראה אותם; אמר לעבדיו: מפני מה הולכים הללו בלי משאה? מיד נטלו משאה והניחו על כתפם עד שנכפפת קומתם מפני המשאה, שכך אמרו על עצמם: על צוארנו נרדפנו (איכה, ג׳ י״ה). באותה שעה געו כל ישראל בבכייה עד שעלתה בכייתם למרום [2].—[כאשר אמרו חנניה מישאל ועזריה (דניאל, ג׳ י״ח): ידיע להוא לך מלכא די לאלהך לא איתנא פלחין], אמר להם נבוכדנצר: עקרה של עבודה זרה לא משלכן היתה, לא כן כתיב (ישעי׳, י׳ י׳): ופסיליהם מירושלים ומשמרון? וכאן באתם לעשות ע״ז שלי צדו (שממה, לא דרושה)? כשהייתם בארצכם הייתם שולחים אצלנו ולוקחין טופרין ושער ועצמות של ע״ז [שלנו] והוקקים אותם, שנא׳ (יחזקאל, כ״ג י״ד): צלמי כשדים חקוקים בששר, וכאן באתם לעשות ע״ז שלי צדו [3]. — [חנניה מישאל ועזריה] עלו לא״י [לאחר שיצאו מכבשן האש] ונשאו נשים והולידו

---

1) ירו׳ סנהדרין פ״י (29 ע״ג).

2) פסיקתא ר׳ כ״ח (135 ע״א). שו״ט קל״ד. השוה ריב״ל לעיל ח״א 143. חזיון אחר של ר״י ע״ד אכזריותו של נבוכדנצר, שהרג בבקעת דורא את בחורי ישראל היפים ואותם החיה יחזקאל, סנהדרין צ״ב:

3) ויק״ר ל״ג קרוב לסוף. באור משנה למלת „הצדא״ (דניאל ג׳ י״ד (הצדא—שממה). במאמר השני צריך לקרוא כמו בנוסח הילקוט טופסין כמו דפוסין (ולא טופרין), וזהו תרגום המלה „צלמי״ (ביחזקאל כ״ג י״א) (השוה: תרגום ירושלמי במדבר כ״ה ג׳—טופסא דפעור). השם הזה נקל היה להשתבש לטופרין ואח״כ נתוסף ע״ז גם שער ועצמות, כי המעתיק חשב שהטופרין (צפרנים) הם משרידי עבודה זרה, והוסיף ע״ז שער ועצמות מה שלא מתאים כלל לענין. ראיה ש„שער ועצמות״ הוא הוספה — כי „טופרין״ בארמית „ושער ועצמות״ בעברית, מלבד זאת כל המאמר, מלבד המלה „טופרין״, הוא בעברית, ומזה מוכח ש„טופרין״ בא רק בשבוש מן טופסין.

בנים ובנות[1]. — איוב מעולי גולה היה ובית מדרשו בטבריה היה[2]. — כתיב (ישעי' י"ג י'): חשך השמש בצאתו. לווי הוה קבל יומא ולא דנחה! יצא כרש לטייל במדינה וראה המדינה שוממת. אמר: מה טיבה של מדינה זו שוממת? היכן הם הַדַהָבִים, היכן הם הַכַּסָּפִים? אמרי ליה: ולאו את הוא דגזרת ואמרת כל יהודאין יפקון ויבנו בית מקדשא, מנהון דהבין מנהון כספים הא דסלקין למיבנא מקדשא. בההיא שעתה גזר ואמר: דעבר פרת עבר, דלא עבר לא יעבור. דניאל וסיעתו וחבורתו עלו באותה שעה. אמרו מוטב שנאכל סעודת ארץ ישראל ונברך על ארץ ישראל. עזרא וסיעתו וחבורתו לא עלו באותה שעה. ולמה לא עלה באותה שעה עזרא? שהיה צריך לברר תלמודו לפני ברוך בן נריה. ויעלה ברוך בן נריה? אדם גדול וישיש היה ואפילו בגלקטיקא לא היה יכול להטען[3]. — כיון שגלו (בגלות בבל) נפטרו (מן התרומות ומן המעשרות) והם חייבו עצמן מאליהן. מה עשו אנשי כנסת הגדולה? כתבו ספר ושטחוהו בעזרה ובשחרית עמדו ומצאוהו חתום. ההיד (נחמיה, י' א'): ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה וכותבים ועל ההתום. כתוב אחד אומר (שם): ועל ההתום וכתוב אחד אומר (שם, שם ב'): ועל החתומים. היאך? אלא ועל החתום — זה בית דין של מעלה, ועל החתומים — זה בית דין של מטה[4].

— אסתר, א' ט"ז. ויאמר ממוכן, מה ראה ממוכן לקפוץ בעצה תחלה? — ר' יוחנן אמר תלתא אמוראין. הד אמר: ע"י שהיתה מסטרתו בקורדקין (נעל) שלה על פניו לכאן ולכאן. וחרינא אמר: ע"י שלא הזמינה את אשתו לסעודת נשים. וחרינא אמר: ע"י שהיתה לו בת ובקש להשיאה למלכות[5]. — שם, ב' ט'. וישנה ואת נערותיה לטוב. [שנתן לה] זרעונים. וכן הוא אומר (דניאל, א' ט"ז): ויהי המלצר נושא פתבגם. ונותן להם זרעונים[6]. — בנתן ותרש שני טרסיים היו,

---

[1] סנהדרין צ"ג. שם שואל ר"י: ודניאל לאן הלך? ומשיב לאתויי חוירי דאלכסנדריא של מצרים. עי' הלוי § 54, Revue des E. J. VIII.

[2] ב"ב ט"ו. יחד עם ר' אלעזר. בירו' סוטה פ"ה ה"ו „מעולי גולה היה וישראל היה" (ר"י לבדו), ולפיכך לסד ר"י מסני דיני אבלות. שתי הנוסחאות הללו נתערבו יחד בב"ר נ"ז בסוף.

[3] שהש"ר ה' ג' (פי' הלואי חשך היום ולא זרח שלא יצא כרש מביתו).

[4] רות ר' ב' ד' (פרשה ב') לפני זה המאמר של ר' ברכיה בשם ר' קריצפא (כרוספדאי), שבודאי גם הוא אמר בשם ר' יוחנן (עי' לעיל 15 הערה 3).

[5] אסתר ר' לאותו פסוק.

[6] מגילה י"ג.

היו מספרים בלשון טורסי ואומרים: מיום שבאת זו לא ראינו שינה בעינינו. בא ונטיל ארס בספל בדי שימות. והן לא ידעו כי מרדכי מיושבי לשכת הגזית היה. והיה יודע בשבעים לשון. [א״ל: והלא אין משמרתי ומשמרתך שוה? (אתה ממונה על עבודה אחת ואני על עבודה אחרת. — רש״י). א״ל: אני אשמור משמרתי ומשמרתך. והיינו דכתיב (אסתר, ב׳): ויבקש הדבר וימצא שלא נמצא במשמרתו[1]]. — שלשה מלאכי השרת נזדמנו לה (לאסתר) באותה שעה (שעמדה בחצר המלכות): אחד שהגביה את צוארה ואחד שמשך חוט של חסד עליה ואחד שמתח את השרביט[2]. — פרשנדתא בן המן היה קורא (לפני אחשורש מספר דברי הימים. אסתר, ו׳ א׳) וכשהיה מגיע לזכות מרדכי היה גולל והדפים נגללין מאליהן. ויש אומרים: האותיות זעקו מעצמן ואמרו: אשר הגיד מרדכי על בגתנא ותרש. שנא׳ (שם): ויהיו נקראים לפני המלך[3].

ח. דרשות.

— בר׳, ג׳ ל״ב. ויגרש את האדם. כאשת כהן. שנתגרשה ואינה יכולה להזור[4]. — שם, ו׳ א׳. ויהי כי החל האדם לרב על פני האדמה ובנות יֻלדו להם — [בת באה לעולם] רבייה באה לעולם *)[5]. — י״ב, ט״ו. ויראו אותה שרי פרעה ויהללו אותה אל פרעה — מתעלה והולכת. חד אמר: אנא יהיב מאה דינרן ואיעלל עמה. וחד אמר: אנא יהיב מאתן ואיעלל עמה[6]. — אין לי אלא בעליתן. בירידתן מנין: תלמוד לומר (ירמי׳, ל״ח י״ג): ויעלו אותו מן הבור — מעלין אותו. אין לי אלא בעולם הזה. בעולם הבא מנין? שנא׳ (ישעי׳, י״ד ב׳):

1) מגילה י״ג: שם ז׳. נאמר ע״י ר׳ חייא בר אבא. וצריך להשוב שאמר זה בשם ר׳ יוחנן.

2) מגילה ט״ו:

3) מדרש אבא גוריון לאותו פסוק (ביהמ״ד I, 15). השוה מגילה ט״ו: (סתם „ויהיו נקראים. מלמד שנקראים מאליהם״.

4) ב״ר כ״א נגד דעתו של רשב״ל האומר: כאשת ישראל שיכולה לחזור. בספרים הגירסא „כבת כהן״. ואולם רש״י גורס „כאשת כהן״. השוה פלוגתא בין ר׳ יהודה ובין ר׳ נחמיה שבאה לפני זה (עי׳ אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״א 192).

5) ב״ר ט״ז ב׳. פירש״י: לפי שמטהרת להיות לה זרע.

6) כדרש הזה נמצא באסתר ר׳ ב׳ ט״ז כתם. בלי שם האומר.

*) יש כאן גם לשון נ״פל על לשון: „רב׳ - ריבה (נערה) וגם „רבייה״, שהעולם מתרבה על ידה.

ולקחום עמים רבים והביאום וגו' [1]. — בר', י"ד י"ד. וירדף עד דן — כיון שבא אותו צדיק (אברהם) עד דן (ברדפו אחר המלכים) תשש כחו, ראה בני בָניו, שעתידין לעבוד ע"ז בדן, שנא' (מ"א, י"ב כ"ט): ושם את האחד בבית אל ואת האחד בדן, ואף אותו רשע (נבוכדנצר) לא נתגבר עד שהגיע לדן, שנא' (ירמי', ח' ט"ז): מדן נשמע נחרת סוסיו [2]. — שמענו בדור המבול שנדונו במים והסדומים שנדונו באש. מנין ליתן את האמור כאן להלן ואת האמור להלן כאן? ת"ל: רבה (בר', י"ח כ') רבה (בר', ו' ה') לגזרה שוה [3]. — מנין שאין הקב"ה מקפח אפילו שכר שיחה נאה? דאלו בכירה, דקריתיה „מואב" אמר רחמנא (דברים, ב' ט'): אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה, מלחמה הוא דלא, אבל צעורי צערינן. ואלו „צעירה" דקריתיה בן עמי, א"ל (שם, י"ט): אל תצורם ואל תתגר בם, אפילו צעורי לא תצערינן כלל [4]. — שם, כ"ד א'. ואברהם זקן בא בימים. מהו בא בימים? בוילון של העולם הזה [5]. צפה מבעד הוילון שמקביל בין העולם הזה ובין העולם הבא.—שם, כ"ה ל'. מן האדם האדם הזה — מיניה ומן פטרוניה (כלומר: מן הקב"ה שנקרא אדום, בשה"ש, ה' י' ובישעי', ס"ג ב' [6]. — שם, כ"ז ל"ז. מי הוא אפוא. הרף ממני שפורניתא (גלוסקא) אפוי"ה לך בכל מקום (לעשו־אדום־רומא נכון כל טוב העוה"ז בכל מקום [7]. — באור אלנורי מפוסי לבר', כ"ט ב'. וירא והנה באר — זה סיני. והנה שם שלשה עדרי צאן — כהנים לוים וישראלים. כי מן

---

1) ב"ר מ' קרוב לסוף.

2) סנהדרין צ"ו. בב"ר מ"ג (?) קרוב לראש דומה לזה, בלי שם אומרו.

3) ב"ר כ"ז קרוב לסוף ובפרשה מ"ט.

4) נזיר כ"ג:, הוריות י': רחב"א, בב"ק ל"ח: בשנוים: „אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, אפילו שכר שיחה נאה". בב"ר נ"א בסוף נמצא בסגנון אחר, ר' יודן בשם ר' איבו.

5) תנחומא ב' חיי שרה, 6. כוונתו: אברהם צפה מבעד הוילון שמבדיל בין העוה"ז ובין העוה"ב. ואולי נשתבש כאן וילון מן פילון $\pi\upsilon\lambda\omega\nu$ וביאורו כמו דברי ר' אבא בב"ר נ"ט (מפולש לחיי העולם הבא).

6) זהו הפירוש היחידי האפשרי ל„מיניה ומן פטרוניה" (עי' לעיל 65 הערה 1). בזה הוא מציין את שנאתו העזה של עשו־אדום־רומא לאלהי ישראל (השוה: חרופו וגידופו של טיטוס בגטין נ"ו:). רשב"ל אומר: מיניה ומן דכותיה, שבזה הוא מכוין גם כן לאותו הרעיון אלא במלות אחרות. — קשה לחשוב, כי ר"י דורש „האדם" כמו האדון—פטרון.

7) ב"ר ס"ז. השוה ביצה ל"ד. „אופין בפורני". באורו של לוי IV, 120 ע"א אינו עומד בפני הבקרת.

הבאר ההיא ישקו העדרים, שמשם שמעו את עשרת הדברות, והאבן גדולה — זו שכינה. ונאספו שמה כל העדרים — ר' שמעון בן יהודה איש כפר עכו *) אומר [1]: אילו היו ישראל חסרים אחד לא היו מקבלין את התורה [2]. — בר', ל"ה י"א. גוי וקהל גוים — עתידין בניך לעשות גוי כקהל עמים: מה קהל עמים (הגוים) מקריבים בשעת איסור במות אף בניך מקריבין בשעת איסור במות (אליהו בהר הכרמל [3]. — אמר הקב"ה ליהודה: אתה אמרת (בר', ל"ז ל"ב): „הכר נא", חייך שתמר אומרת (שם, ל"ח כ"ו): הכר נא [4]. — [ולפיכך סמוכות הפרשיות זו לזו] לסמוך „הכר" ל„הכר" [5]. — טובה היתה הסרת טבעתו של פרעה (ונתינתה ליוסף, בר', מ"א מ"ב) על ישראל במצרים מארבעים שנה, שנתנבא עליהם משה, לפי שבזה היתה גאולה, ובזה לא היתה גאולה [6]. — שם, מ"ג ט"ז. וטבח טבח והכן, והלא אין דרך מלכים להכין מיום לחברו? — שבת היתה, ואין „הכן" אלא יום השבת, שנא' (שמות, ט"ז ה'): והכינו את אשר יביאו. א"ל הקב"ה: אתה שמרת את השבת עד שלא ניתנה, חייך, לבן בנך אני עושה שיקריב ביום השבת, שנא' (במדבר, ז' מ"ח): ביום השביעי נשיא לבני אפרים [7]. — שם, מ"ז ב'. ומקצה אחיו לקח חמשה. מאן נינהו חמשה? אותן שהוכפלו בשמות (דברים, ל"ג י"ח, כ' כ"ב, כ"ג כ"ד [8]. —

[1]) עי' אגדת התנ' כרך ב' ח"א 29 הע' 25.

[2]) ב"ר ע'.

[3]) ב"ר ראש פ"ב, ר' יודן ואיבו בשם ר"י (עי' לעיל 86 הערה 4). במקום „ר' משין בן נגריי" שנזכר שם צריך לתקן כנראה „ר' אשיאן נגרה" (עי' לעיל 47 הערה 2).

[4]) ב"ר פ"ד ופ"ה. בבבלי סוטה י': ר' חמא בר חנינא.

[5]) ב"ר ראש פ"ה. בתנחומא ב' וישב 11 מיוחס בטעות לר' יוחנן מאמר של ר' אלעזר שהוא ההפך מזה.

[6]) איכה ר' ד' כ"ב. ועי"ז מאמר להפך של רשב"ל, שבמגילה י"ד ע"א הוא מיוחס לר' אבא בר כהנא.

[7]) תנחומא ב' נשא ל"ג, במדבר ר' י"ד קרוב לראש. סתם בלי שם אומרו, בפסיקתא י"ג י"ד, ב"ר צ"ב (?).

[8]) ב"ק צ"ב. רבה בר מרי אמר זאת לרבא בשם ר"י, על הקושיא: שגם יהודה הוכפל שמו (ל"ג ז')? הוא משיב, שזהו לדרשה אחרת (עי' לעיל 65 בהערת המחבר). באמת הוכפל גם שם יוסף (ל"ג, י"ג וט"ז) אבל הוא כמובן לא מן הענין. ואולם בב"ר צ"ה בסיף בא מאמר, בלי שם אומרו, שבו אומר כי „מקצה אחיו" אלו הם השבטים שלא הוכפלו שמותיהם בברכת משה, בספרי פיס' שנ"ד על חמשת הפסוקים הנזכרים למעלה בא מאמר דומה למאמרו של אבא בר מרי. השוה פירושו של רש"י לבר' מ"ז ב'.

*) המחבר גורס כאן ר' שמעון בן יוחאי.

בר', מ"ח ט"ו. האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו. למה היו האבות דומין לפני הקב"ה? לרועה שהוא מהלך וצאנו מהלכת לפניו [1]. — מ"ט ז'. ארור אפם כי עז. ריבה בהן בוהקנין (מצורעין בבהק). הדא אמרה על מי שהוא בהקן, שהוא מעלה חמה [2].

שמות, ב' ד'. ותתצב אחותו מרחוק. פסוק זה ברוח הקדש נאמר: ותתצב — (עמוס, ט' א'): ראיתי את ה' נצב על המזבח; אחותו — (משלי, מ"ז ד'): אמור לחכמה אחותי את; מרחוק — (ירמיהו, ל"א ב'): מרחוק ה' נראה לי; לדעה — (ישעי', י"א ט'): כי מלאה הארץ דעה את ה'; מה יעשה לו — (עמוס, ג' ז'): כי לא יעשה ה' אלהים דבר, כ"א גלה סודו אל עבדיו הנביאים [3]. — שמות, ב' ג'. אסורה נא ואראה — ה' פסיעות פסע משה באותו שעה [שלא להתרחק מצאנו [4]]. — שמות, י"ב ב'. החדש הזה לכם ראש חדשים — נתעטף הקב"ה בטלית מצֻיֶּצֶת, והעמיד למשה מכאן ולאהרן מכאן, וקרא לגבריאל ולמיכאל ועשה אותן כשלוחי החדש, ואמר להם: כיצד ראיתם את הלבנה? לפני החמה או לאחר החמה? לצפונה או לדרומה? וכמה היתה גבוהה? ולאן היתה נוטה? וכמה היתה רחבה? ואמר להם: כסדר הזה שאתם רואים, כך יהיו בני מעברין את השנה למטה, ע"י זקן, וע"י עדים, וע"י טלית מצֻיצת [5]. —

---

[1] תנחומא ב' לך לך 26.

[2] ב"ר צ"ח, ר' עזריה ור' חוניא בשם ר"י. ע' קאהוט ערוך ח"ב כ"ד ע"א וב'.

[3] ירו' סוטה פ"א ה"ט (17 ב'). בבלי סוטה י"א. ששם המאמר מיוחס לר' יצחק, שמות ר' א' עם קצת שנוים, כמו בבבלי [בבבלי נא': פסוק זה כלו על שם שכינה נאמר]. במכילתא שמות ט"ו כ' (44 ע"א) יליף מהפסוק הזה שמרים היתה נביאה. הראיות הן שם כמו בירושלמי, אלא שהראיה מן „אחותו" חסרה לגמרי ול„ותתצב" הובאו שתי הראיות שבירוש', ויחד עם זה עוד ראיה שלישית מדברים ל"א י"ד. על סמך כל אלה נאמר במכילתא י"ד י"ג על מלת „התיצבו" — אין יציבה בכל מקום אלא רוח הקדש. ע' עוד מדרש משלי י"ד א'. המאמר הזה שבמכילתא נעלם מעיני ה' פרידמן, ע' בית תלמוד I, 40.

[4] שמות ר' ב' בסוף. הדיוק הוא, כנראה, מה' יתרה „אסורה". לדעת רשב"ל הפך פניו והביט שנא': „וירא ה' כי סר לראות"; הסיום שבא אח"כ: „כיון שהביט בו הקב"ה אמר: נאה זה לרעות את ישראל" — מוסב על שתי הדעות יחד. בתנחומא לאותו פסוק ובתנחומא ב' 13 נא': א"ל הקב"ה נצטערת לראית, חייך שאתה כדאי שאגלה עליך. הוא מדייק לפי הנראה מהלשון „אסורה נא" שהיה במשה חפץ עז ותשוקה לגשת לראות, ואולם אין הלשון „נצטערת" מתאים להליכה של חמש פסיעות (לפ"ד התנחומא — שלש), וקי"ו להטית הראש.

[5] פסיקתא 55 ע"א ובפסיקתא ר' ט"ו 78 ע"א וע"ב, ר' ברכיה ור' חייא בשם ר"י. כך דורש ר"י בר"ה י"ז: את הכתוב „ויעבור על פניו" (שמות, ל"ד ו'): אלמלא

שמות, י"ב ג'. בעשור לחדש ויקחו להם איש שה וכו'. והלא אינה יפה אלא מדירו (כלו': יותר טוב שיקחו בארבעה עשר מהדיר). ואת אמרת בעשור? אלא מלמד שהיו קשורים לכרעי מטותיהם של ישראל מבעשור. והיו המצרים נכנסין ורואין אותם, ונפשם פורחת מעליהם [1]. — שמות, י"ג י"ט. ויקח משה את עצמות יוסף עמו. עמו — עם נפשך את עבד (כלו': ע"י החסד שעשה עם יוסף נרם חסד לעצמו [2]. — גדול שנאמר במשה ואהרן יותר ממה שנאמר באברהם, דאילו באברהם כתיב (בר', י"ח כ"ז): ואנכי עפר ואפר, ואילו במשה ואהרן כתיב (שמות, ט"ז ז'): ונחנו מה [3]. — אין העולם מתקיים אלא בשביל משה ואהרן, כתיב הכא ונחנו מה, וכתיב התם (איוב, כ"ו ז'): תולה ארץ על בלימה [4]. — שמות, ל' י"ב. ונתנו איש כפר נפשו — ממי אתה למד? ממי שהוא מוציא שם רע על אשתו, שנא' (דברים, כ"ב י"ט): וענשו אותו מאה כסף, ואנחנו שהוצאנו שם רע על הקב"ה ואמרנו לענל (שמות, ל"ב ד'): אלה אלהיך ישראל, על אחת כמה וכמה שצריך כל אחד ואחד מישראל נותן מאה כסף! [5].

ויקרא, כ"ו כ"ה. והבאתי עליכם חרב נקמת נקם ברית. זה סימוי עינים שסימו את עיני (צדקיהו) מלך יהודה, שנא' (יחזקאל, י"ז י"ט): כה אמר ה"א: חי אני אם לא אלתי אשר בזה. אם לא אלתי — זו שבועה שנשבע לנבוכדנצר [6]. — [למאמרו של ר' יוסי בן הלפתא, כל מי שיודע כמה שנים עבדו ישראל עבודה זרה, הוא יודע אימתי בן דוד בא, הביא ר' יוחנן ראיה מן ויקרא, כ"ו מ"ג] „יען וביען" — מדה כנגד מדה [7].

מקרא כתוב אי אפשר לאמרו. מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח צבור והראה לו למשה סדר תפלה (ויעבור—עובר לפני התבה). א"ל כל זמן שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה, ואני מוחל להם [ה' ה' — אני הוא קודם שיחטא האדם, ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה].

[1]) פסיקתא נ"ה ע"א. בפסיקתא ר' 78 ע"ב סתם, בלי שם אומרו. הבטוי „ונפשם פורחת מעליהם" נמצא גם במקור שהובא לעיל 72 הערה 3.

[2]) ירו' סוטה, סוף פ"א, ר' כרוספדאי בשם ר"י. השוה מכילתא לאותו פסוק (24 ע"ב).

[3]) חולין פ"ט. לפי לישנא אחרינא אמר זה רבא.

[4]) שם.

[5]) פסיקתא י"ט ע"א. תנחומא ב' כי תשא, 6. הרעיון הזה עלה על לבו של משה בשעה שנא' לו ונתתי איש כפר פדיון נפשו (עי' להלן סימן תשיעי).

[6]) ויק"ר ו' ר' עזריה ור' אחא בשם ר"י. חלק מזה בא סתם בלי שם אומרו בספרא לאותו פסוק (112 ע"א).

[7]) איכה ר' פתיחתא כ"א (עי' לעיל ח"א 195 הערה 4). אותו הבאור למלת „יען" בא גם להלן 92 לש"ב כ"ד ו'.

במדבר, ז׳ א׳. ויהי ביום כלת משה להקים את המשכן – ביום שכלת איבה מן העולם, שעד שלא הוקם המשכן, היתה איבה וקנאה ותחרות, ומצותא ומחלקת בעולם, אבל משהוקם המשכן, נתנה אהבה וחבה ורעות, וצדק ושלום בעולם. ומאי טעמא? (תה׳, פ״ה ט׳): אשמעה מה ידבר האל ה׳, כי ידבר שלום אל עמו [1]. – כשהוקם המשכן, כלו המזיקים מן העולם, דכתיב (תה׳, צ״א י׳): לא תְאֻנה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלך [2]. – במדבר, ז׳ ג׳. שש עגלות צב – כנגד שש מצות שהמלך מצוה עליהן (דברים, י״ז ט״ז–י״ט). שש–כנגד שש מעלות שהיו לכסא. כיצד? עלה לישב על מעלה ראשונה, הכרוז יוצא ואומר: לא ירבה לו סוסים; עלה לישב על מעלה שניה, הכרוז יוצא ואומר: לא ירבה לו נשים; עלה לישב על מעלה שלישית, הכרוז יוצא ואומר: וכסף וזהב לא ירבה לו; עלה לישב על מעלה רביעית, הכרוז יוצא ואומר: לא תטה משפט; עלה לישב על מעלה חמשית, הכרוז יוצא ואומר: לא תכיר פנים; עלה לישב על מעלה ששית, הכרוז יוצא ואומר: לא תקח שחד; בא לישב, אומר לו: דע לפני מי אתה יושב [3]. – י״ב י׳. מרים בפיה

---

[1] פסיקתא 7 ע״א. ורשב״ל אומר: מה לי ללמד ממקום אחר, נלמד ממקומו: וישם לך שלום (במדבר ו׳ כ״ו). בפסיק׳ ר׳ ה׳ (22 ע״א) המאמר מיוחס לר׳ אלעזר (ר׳ יהושע הכהן ב״ר נחמיה בשמו) ומביא שם ראיה מהכתוב (תה׳ פ״ה ט׳): כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו. אימתי? (שם י׳) אך קרוב ליראיו ישעו – לשכון כבוד בארצנו. אמר ר״ש לקיש מה לי ולספר תהלים? דבר תורה היא: ישא ה׳ פניו אליך וישם לך שלום; אימתי? ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן. לפני זה בא מאמרו של ר׳ ברכיה הכהן בשם ר׳ יהודה בר ר׳ סימון: א״ל הקב״ה: משה, לשעבר היתה איבה ביני ובין בניי, שנאה ביני ובין בניי, תחרות ביני לבין בניי, אבל עכשיו אהבה ביני ובין בניי, אחוה ביני ובין בניי, רעות ביני ובין בניי, הוי כי ידבר שלום אל עמו. בצורה שכזו מובא גם בתנחומא נשא (אצל ב׳ 25) ומיוחס ג״כ לר׳ אלעזר (ר׳ יהושע הכהן הוא בן ר׳ נחמיה). בתשובתו של רשב״ל בבמדבר רבה ר״ש פי״ב הוא מוסיף: „אפילו במקומה אינה חסרה כלום׳, והמאמר מיוחס שם לר׳ יהודה ב״ר סימון במקום ר׳ יוחנן (ר׳ ברכיה בשמו). דרשה זו וכן השניה שאחריה מיוסדות על זה, שהפעל כלות סובל מלבד הוראת גמר וסיום גם הוראת כליון ואפיכה.

[2] פסיק׳ ר׳ ה׳ (21 ע״ב), תנחומא נשא (ב׳ 27) ושם הוא עובר ודורש בתהלים מזמור צ״א, במדבר ר׳ י״ב, שו״ט צ״א ו׳. נגד זה הערת רשב״ל כמו בהערה הקודמת (הוא סומך עמ״ש „וישמרך׳ – מן המזיקין). בפסיקתא 6 ע״ב המאמר מיוחס לר׳ אלעזר והדעה שכנגדו מיוחסת לר׳ יוחנן.

[3] פסיקתא 7 ע״ב. השוה אסתר ר׳ א׳ ב׳. במדבר ר׳ י״ב, שם סומך על הכתוב דהי״ב ט׳, י״ח, והמאמר מיוחס לר׳ הונא.

חטאה וכל האיברים לקו (שדברה במשה ונצטרעה כלה[1]. — במדבר י״ד א׳. ותשא כל העדה את קולם ויבכו. אותו היום ערב תשעה באב היה. אמר הקב״ה: הם בכו בכיה של חנם, ואני אקבע להם בכיה לדורות[2]. — במדבר. י״ד ל״ד. במספר הימים אשר תרתם את הארץ—וכי ארבעים שנה חטאו, והלא ארבעים יום חטאו. אלא לומר לך: כל העובר עברה אפילו יום אחד בשנה, מעלה עליו הכתוב כאילו עבר כל השנה כֻלה[3].

דברים, ב׳ ז׳. לא חסרת דבר. לא חסרת דבר אלא תשובה, שנא׳ (הושע, י״ד ג׳): קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳[4]. — דברים, י״ד כ״ב. עשר תעשר — עשר בשביל שתתעשר[5]. — דברים, כ״ח נ״ט. וחלים רעים ונאמנים — רעים בשליחותן ונאמנים בשבועתן (לעזוב את המיסר בשעה הקבועה[6]. — ל״ג ז׳ — שמע ה׳ קול יהודה. לכל השבט של יהודה נתנה מתנה זו[7]. — כל המברך על כוס מלא נותנין לו נחלה בלי מצרים, שנא׳ (דברים, ל״ג כ״ג): ומלא ברכת ה׳ ים ודרום ירשה[8].

יהושע, ח׳ י״ג. וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העמק — מלמד שהלך בעומקה של הלכה[9]. — שופטים, ט״ו י״ח. ויצמא מאד ויקרא אל ה׳ וכו׳. אפילו היה צרצור של מים [אצלו] לא היה יכול לפשוט את ידו וליטלו (מפני עיפותו)[10]. — שמואל, י״ז ח׳. ברו לכם איש. שעמד בגלוי פנים כלפי הקב״ה, שנא׳: ברו לכם איש, ואין איש אלא הקב״ה, שנא׳ (שמות, ט״ו ג׳): ה׳ איש מלחמה. אמר הקב״ה: אני מפילו על יד בן איש, שנא׳ (ש״א, י״ז י״ב): דוד בן איש אפרתי[11]. — שם, י״ז ט״ז. ויגש הפלשתי השכם והערב. כדי לבטלן מקריאת שמע שחרית וערבית. ויתיצב ארבעים יום, כנגד ארבעים

1) ויק״ר ט״ז.

2) סוטה ל״ה. סנה׳ ק״ד רבא בשם ר״י.

3) חנינה ה׳: עי׳ להלן לישעי׳ נ״ח ב׳.

4) שו״ט כ״ג א׳ (3 § בסוף).

5) תענית ח: השוה אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 97 ובהערה 14.

6) ע״ז נ״ה.

7) שו״ט ק״ב, א׳; ר׳ חנינא חולק ע״ז ואומר: לביתו של דוד נתנה.

8) ברכות נ״א. ור׳ יוסי בר חנינא אומר: זוכה ונוחל שני עולמים העה״ז והעה״ב. בירו׳ ברכות 11 ר״ש ע״ד —.חנינא׳ וצריך להוסיף לפני זה ר׳ יוסי בר׳. ע״ד נחלה בלי מצרים עי׳ לעיל ח״א 111, הערה 4.

9) עירובין ס״ג:, סנה׳ מ״ד: במגילה ג. סומך על .וילן׳ (פסוק ט׳).

10) ב״ר צ״ח. ר׳ חנינא ור׳ עוזיהו בשם ר״י.

11) סוטה מ״ב: במדר׳ שמואל כ׳ החצי הראשון של המאמר מיוחס לרשב״ל.

יום שנתנה בהם תורה[1]. — ש״ב, ג׳ כ״ז. ויטהו יואב אל השער. שרנו דין סנהדרין. א״ל (לאבנר): מאי טעמא קטלתיה לעשהאל? — עשהאל רודף הוה. — היה לך להצילו באחד מאבריו? — לא יכיל ליה. — השתא בדופן חמישית כיונת לו, באחד מאבריו לא יכלת ליה?[2]. — שם, כ״ד ו׳. ויבואו דנה יען[3]. בנימין נכנס בעשרה (בני בנימין היו עשרה) ומתברך בשלשים וחמשה אלף, ודן נכנס בצלמוניתו ומתברך בששים ושנים אלף [כמ״ש במדבר, א׳ ל״ז ול״ט]. (כלומר: לדן היה רק בן אחד ואעפי״כ ברך ה׳ את שבטו באוכלוסין רבים[4]).

ישעיהו, ו׳ כ״ג. וריב אלמנה לא יבוא אליהם. בראשונה היה אדם עולה לירושלים לדין עם חברו, והיה הדין אומר לו: בקע לי שתי בקעיות עצים, מלא לי שתי חביות של מים, והיו יציאותיו כלין, והיה יוצא משם בפחי נפש. והיתה אלמנה פוגעת בו ואומרת לו: מה נעשה בדינך? והוא אומר לה כלו יציאותי ולא העליתי כלום. והיתה אומרת: ומה אם זה איש הוא לא הועיל כלום, אני אלמנה — על אחת כמה וכמה![5] *). — כל השותה בארבעה מיני זמר מביא חמש פורעניות לעולם, שנא׳ (ישעי׳, ה׳ י״ב): הוי משכימי בבקר שכר ירדפו וכו׳ והיה כנור ונבל ותוף וחליל ויין משתיהם וכו׳, מה כתיב אחריו? לכן גלה עמי — שגורמין גלות לעולם; וכבודו מתי רעב — שמביאין רעב לעולם; והמונו צחה צמא — שגורמים לתורה שתשתכח מישראל (ע״ד מ״ש בעמוס, ח׳ י״א); וישח אדם וישפל איש — שגורמין שפלות לשונאו של הקב״ה, (אין איש אלא הקב״ה, שנא׳ (שמות ט״ו ג׳): ה׳ איש מלחמה); ועיני גבוהים תשפלנה — שגורמין שפלות של ישראל[6]. — ה׳ כ׳. אשר אין לו שחר.

---

1) שם. השוה לעיל 28 הערה 5. במדר׳ שמואל כ׳ שם ר׳ יוחנן בפי גלית: אין אתם אומרים שהולד נוצר לארבעים יום, הרני ממתין לכם ארבעים יום.

2) סנה׳ מ״ט. ,השערי מקום המשפט.

3) עי׳ לעיל 89 לויקרא כ״ו כ״ה — בצלמוניתו — שם בתור הקטנה מתוך רחמים (ברי ה׳ ג׳). באורו של לוי IV 194 ע״א אינו עומד בפני הבקרת.

4) מדר׳ שמואל ל׳. בב״ר צ״ד ומדר׳ שמואל ל״ב שם המספרים באים עגולים: שבעים אלף ארבעים אלף. אולי מפני שמספר שבט בנימין בבמדבר כ״ו מ״א הוא ארבעים וחמשה אלף, בודאי השפיע על דרשה זו הסמיכות של שני השבטים הללו, כמו בבר׳ מ״ו כך גם בבמדבר א׳ וכ״ו הם סמוכים זה לזה.

5) פסיקתא 123 ע״א.

6) סוטה מ״ח א׳. עי׳ לעיל 91 לשמואל א׳, י״ז ח׳.

---

*) נשמט — ה׳ ח׳-ט׳. הוי מגיעי בית בבית וכו׳ - מלקהו על ביתו, מלקהו על שדהו ליפלה. אמר הקב״ה: מה אתם סבורים שאתם יורשים את הארץ - וישבתם לבדכם בקרב הארץ? באזני ה׳ צבאות אם לא בתים רבים לשמה יהיו וכו׳. איכה ר׳, פתיחתא כ״ב.

אמר הקב"ה לישראל: אמרו לאומות העולם: אשר אין לו שחר — הדבר הזה (עבודת האלילים) אינו מזריח לכם אורה[1]. — י"ד כ"ה. ועל הרי אבוסנו. אמר הקב"ה יבוא סנחריב וסיעתו ויֵעָשה אבוס ליחזקיהו וסיעתו (כלו' ביאתו של סנחריב תביא עשר וברכה לחזקיהו[2]. — י"ז א'. הנה דמשק מוסר מעיר... עזובות ערי ערוער. עומד בדמשק ומזכיר ערוער, והלא אין ערוער אלא בתחום מואב, אלא שס"ה בתי עבודה זרה היו בדמשק, וכל אחת ואחת היו עובדין אותה יום אחד (בשנה) והיה להם יום והיו כלן עובדין באותו היום, וכלן עשו ישראל הגמוניה (ομονία, לאחר) ועבדו אותן, דכתיב (שופטים, י' ו'): ויעבדו את הבעלים ואת העשתרות ואת אלהי אדום ואת אלהי צידון ואת אלהי מואב ואת אלהי פלשתים ויעזבו את ה' ולא עבדוהו אפילו בשותפות[3]. — ל"ד ט"ז. דרשו מעל ספר ה' וקראו: ומה אם להסגר בתיבה י"ב חדש, היו באים מאליהן, להפָּטֵם מבשר גבורים על אחת כמה וכמה, הה"ד (יחזקאל, ל"ט י"ז): בן אדם כה אמר ה"א: אמר לצפור כל כנף ולכל חיות השדה הקבצו ובאו והאספו מסביב על זבחי אשר אני זובח לכם זבח גדול על הרי ישראל, ואכלתם בשר ושתיתם דם וכו' (ר"י דורש מעל ספר ה' — מספר התורה)[4]. — נ"ח ב'. ואותי יום יום ידרשון — וכי ביום דורשין אותו ובלילה אין דורשין אותו? אלא לומר: אפילו עוסק בתורה יום אחד בשנה, מעלה עליו הכתוב כאילו עסק כל השנה כלה. וכן במדת פרעניות, דכתיב (במדבר, י"ד ל"ד): במספר הימים אשר תרתם את הארץ. וכי ארבעים שנה חטאו, והלא ארבעים יום חטאו? אלא לומר לך כל העובר אפי' יום א' בשנה מעלה עליו הכתוב כאילו עבר כל השנה כלה[5].

ירמי', ה' ו'. על כן הכם אריה מיער—זו בבל; זאב ערבות ישדדם — זו מדי; נמר שקד על עריהם — זו יון; כל היוצא מהנה יטרף — זו אדום[6]. — ט"ו ב'. אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי

1) ויק"ר ו'. בתנחומא ר"ש אמור (תנחומא ב' אמור 3) כתוב בלשון זה: אמר הקב"ה: אם לא יאמרו כדבר הזה לאומות העולם אשר אין להם שחר (כלו', לא יהיה שחר לשונאיהם של ישראל).

2) סנהדרין צ"ד: רש"י מפרש שיהיו כלם פגרים ויאכילו סוסיהם ובהמתם בתוך עצמות הפגרים כעין אבוס, וזה קצת רחוק.

3) איכה ר' פתיחתא 10. אסתר ר' ג' בקשר עם מאמרו של ר' יצחק, עוד בשהש"ר א' ו'.

4) ב"ר ל"ב.

5) חנינה ה': לשבחו של רב אידי (עי' לעיל 13, הערה 3).

6) ויק"ר י"ג.

לשבי—כל המאֻחר בפסוק זה קשה מחברו: חרב קשה ממות. איבעית א״מא קרא ואיבעית אימא סברא. אבע״א סברא: האי קא מינוויל, והאי לא קא מינוויל (מתנַוֵל); ואבע״א קרא (תה׳, קט״ז ט״ו): יקר בעיני ה׳ המותה לחסידיו. רעב קשה מחרב. אבע״א סברא: האי קא מצטער והאי לא קא מצטער; אבע״א קרא (איכה, ד׳ ט׳): טובים היו חללי חרב מחללי רעב. שבי קשה מכלם, דכלם איתנהו ביה (שהגוי השובה יכול להמיתו בכל המיתות הללו) [1]. — יעקב אבינו לא מת. אמרו לו: וכי בכדי ספדו ספדנייא וחנטו חנטייא וקברו קַברייא? א״ל: מקרא אני דורש: שנא׳ (ירמי׳, ו׳ י׳): ואתה אל תירא עבדי יעקב, נאם ה׳, ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים, מקיש הוא לזרעו, מה זרעו בחיים, אף הוא בחיים [2]. — יחזקאל, ל״ד ל״א. ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם — אם צאן למה אדם ואם אדם למה צאן? אם חייבים נוהג בהם כצאן כדי ענשו (שמעניש ברחמים). ואם עשו מצוות נוהג בהם כמו באדם ליתן להם שכר. הֱוֵי צאן לעונשים ואדם למתן שכר [3].

— הושע, ה׳ ב׳. ושחטה שטים העמיקו. אמר הקב״ה: הם העמיקו משלי (הסרים אחרי עבודה זרה יותר קנא״ם ממני): אני אמרתי כל שאינו עולה לרגל עובר בעשה, והם אמרו: כל העולה לרגל ידקר בחרב [4]. — י״ד ט׳. אפרים מה לי עוד לעצבים – אפרים מה לי וליצרה של עבודה זרה? — אני עָניתי—אני עָניתי לו (כלו׳: אני אפרים נשביתי בידו). ואשורנו — (וכי) לא אמרתי שירה לפניך? — [אני כברוש רענן] הוי אומר: אני (ה׳) שכפפתי יצרא דע״ז (כלו׳: עשיתיו כברוש שהוא גמיש ונוח להכפף) [5].

זכריה, א׳ ח׳. ראיתי הלילה והנה איש רוכב על סוס אדום וכו׳ — מאי „ראיתי הלילה״? בקש הקב״ה להפוך את העולם כלו ללילה; והנה איש רוכב, אין איש אלא הקב״ה [6], שנא׳ (שמות, ט״ו ז׳): ה׳ איש מלחמה;

---

1) ב״ב ח׳:

2) תענית ה׳: ר׳ יצחק אמר זה לרב נחמן בשם ר״י. בתנחומא ריש ויחי (כ׳ 4) ארשב״ל: א״ל הקב״ה: חייך נטמן אתה ואין אתה מת. בב״ר צ״ו — חייך אתה שוכב ואין אתה מת.

3) תנחומא ב׳ בשלח 15. — יחזקאל כ״א י״ב. על מה אתה נאנח? ואמרת על שמועה כי באה ונמס כל לב וכו׳. אריו״ח [מכאן שאנחה שוברת] כל גופו של אדם. ברכות נ״ח ב׳, כתובות ס״ב.

4) סנהדרין ק״ב.

5) שהש״ר א׳ י״ז. בשהש״ר ז׳ ח׳ — סתם, בלי שם אומרו. הוא דורש „ואשורנו״ כמו „ואשירנו״.

6) עי׳ לעיל 91 על הכתוב ש״א י״ז ח׳. ולעיל ח״א 72 הע׳ 1.

על סוס אדום – בקש הקב"ה להפוך את העולם כלו לדם. כיון שנסתכל בחנניה מישאל ועזריה נתקררה דעתו, שנא' (זכרי', א' ח'): והוא עומד בין ההדסים אשר במצולה, ואין הדסים אלא צדיקים, שנא' (אסתר, ב' ז'): ויהי אומן את הדסה, ואין מצולה אלא בבל, שנא' (ישעי', מ"ד כ"ז): האומר לצולה חרבי. מיד מלאים רגז נעשים שְׂרֻקים (צבועים) ואדומים נעשו לבנים [1]. — י' ט'. ובמרחקים יזכרוני – בשכר שהם מזכירים שמי אני מושיבן אצלי, וכן ירמיהו אומר (ל"א כ'): זכרו מרחוק את ה'... שכל זמן שאתם מזכירים אותי מעי הומים עליכם, שנא' (שם, י"ט): על כן המו מעי לו [2]. — י' י"א. ועבר בים צרה. זה פסלו של מיכה [3]. — י"א י"ב. שלשים כסף. אלו שלשים מצות (שמלך המשיח עתיד ליתן לאוה"ע) [4].

תהלים, י"ב ט'. כרום זלות לבני אדם – כיון שנצטרך אדם לבריות פניו משתנים ככרום. [מאי כרום? אמר רב דימי עוף יש בכרכי הים וכרום שמו וכיון שהחמה זורחת עליו, מתהפך לכמה גונין] [5]. — ט"ז ט'. אף נחלת שפרה עלי–שכרן של מצות שָׁפְרו עלי [6]. —, י"ז ב'. מלפניך משפטי יצא. אמר דוד לפני הקב"ה: רבש"ע! אתה מלך ואני מלך, ראוי למלך שידון את המלך [7]. — י"ח כ'. יחלצני כי חפץ בי. פיזמא דידיה היא סליקת ביה למיתן לי אורייתא [8]. — י"ט ג'. יום ליום יביע אמר. בשעה שהזקנים נכנסין

---

1) סנהדרין צ"ג.

2) שו"ט ע' א' (בהמ"ד V, 7 ע"ב). בילקוט תהלים ע'—ר' אלעזר.

3) סנהדרין ק"ג: עי' לעיל 72 הערה 1.

4) ב"ר צ"ח, רב חולק ע"ז ואומר: אלו שלשים גבורים (כלו' צדיקים, שבלעדן אין העולם יכול להתקיים). על דעתיה דרב: בשעה שישראל זוכין רבם בא"י ומיעוטן בבבל. בירו' ע"ז פ"ב ה"א מיוחסים דברי ר"י לרב ודברי ר"י לרבנן. שהנוסח בב"ר הוא הנכון (מלבד מה ששם בב"ר הוא מוסיף בפירוש לר' יוחנן לא שמיעא ל־ב וכו') מוכח מהמחלקת שהובאה בבבלי חולין צ"ב. ששם רב יהודה תלמידו של רב אומר: זה שלשים צדיקים, ועולא תלמידו של ר"י אומר: זה שלשים מצות. בילקוט זכריה תקע"ט— רבא אומר אלו שלשים מצות. מה הן ל' מצות הללו לא נתפרש (עי' רש"י שם). בשו"ט ריש כ"א אמר ר' חנינא (נ"א: תנחומא) אין מלך המשיח בא אלא ליתן לאוה"ע (ישש) [שלשים] מצות (סומך על הכתוב: אליו גוים ידרשו, ישעי' י"א י') כגון סוכה לולב ותפילין.

5) ברכות ו': ר"י ור"א דאמרי תרויהו. ספק הוא אם ר' יוחנן חשב גם כן כמו שמפרש רב דימי, ואולם בכל אופן יסוד המלה כרום הוא ביונית — χρῶμα (צבע).

6) שו"ט לאותו פס"ק.

7) שו"ט לאותו פסוק.

8) פסיקתא 101 ע"ב (ערוך ערך פוזמא). כל הבאו"רים שנתנו עד עכשיו לפתגם זה אינם מניחים את הדעת (עי' ליטעראטורבלאטט דעס אריענטס V,26 מהוספה על

לעבר את השנה, הן נוטלין מן היום ונותנין על הלילה, ונוטלין מן הלילה ונותנין על היום. כיצד? שנים עשר חדש בשנה וארבע תקופות. תקופת ניסן שלשה חדשים: ניסן, אייר, סיון; תקופת תמוז שלשה חדשים: תמוז, אב, אלול; תקופת תשרי שלשה חדשים: תשרי, חשון, כסלו; תקופת טבת שלשה חדשים: טבת, שבט, אדר. מן תקופת טבת עד תקופת ניסן הלילה פורע ליום. מן תקופת ניסן עד תקופת תמוז היום לוה מן הלילה. וכמה פורע זה לזה ולוה זה מזה? אחד משלשים בשעה. ומן תקופת תמוז עד תקופת תשרי היום פורע ללילה ומן תקופת תשרי עד תקופת טבת הלילה לוה מן היום. נמצא בתקופת ניסן ותשרי אינן חייבין זה לזה כלום ונוטלין זה מזה (בפיטסין) [בפיסטים=πίςτις=אמונה ובטחון], ואין אחד שומע ביניהם, ואין מדיינין כבני אדם, שאין לוין ופורעין אלא בעדים ובבית דין, שנא' (תהל', יט ג'): אין אמר ואין דברים בלי נשמע קולם. אבל למטה זקני ישראל יודעין סוד העבור: נוטלין מן היום ונותנין ללילה ונוטלין מן הלילה ונותנין ליום, וכשהם יוצאין מבית הועד לאחר שקבעו ראשי חדשים וראשי שנים, ועברו את השנה, ותקנו את המועדות, מיד ,בכל הארץ יצא קולם', שהכל אומרים אימתי ראש השנה, אימתי המועדות, ,ובקצה תבל מליהם', ששואלין זה לזה בכמה בחדש, בכמה בתקופות[1]. — כ"ב כ'. אילותי לעזרתי חושה. [אמרה אסתר]: אותה קפיצה שקפצת כאיל על אבותי בים והושעתם: כן תקפוץ עלי היום ותפלטני. [באותה שעה ירד מלאך מן השמים וסטרו על פיו ואמ' לו: רשע! קונייתך (γονη — אשתך) עומדת בחוץ ואתה יושב בפנים? ,ויהי בראות המלך' אין כתוב כאן, אלא ,כראות' — בעל כרחו, שלא בטובתו נשאה חן בעיניו][2]. — כ"ה ז'. ומשירי אהודנו. אמרו ישראל: ניתן לו (להקב"ה) משירי הודיות שנתן לנו[3]. — ל"ב ו'. על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא — זו קבורה[4]. —

גליון בכת"י, זאכס בייטרעֶגע II, 180, בובר לפסוק זה, לוי ח"ד 19 ע"א), ביחוד מפני שלפי כל המפרשים לא נתבאר איך ר"י דורש את הפסוק שהוא סומך עליו. אולי פוסא=πείδμα=פתוי, בטחון ומתאים למלת ,חפץ' שבכתוב, הבטחון שבטח בי אלהי עלה בקרבו עד שנתן לי את התורה. בשו"ט כ"ב ט' (22 § בסוף) מביא ג"כ ,פוסא דיליה סליק' בתור באור למלות ,כי חפץ בו". דרשת ר"י לתהלים י"ח י"ז תמצא לעיל 60, הערה 3.

1) שו"ט לאותו פסוק, השוה: ויק"ר כ"ב קרוב לראש.

2) שו"ט לאותו פסוק.

3) שו"ט לאותו פסוק. אולי קרא ר"י ,משירו' (השוה תהי מ"ב ט').

4) ברכות ח'. ועיז מוסיף התלמוד: מאי קרא? א"ר חנינא (איוב, ג' כ"ב): השמחים אלי גיל ישישו כי ימצאו קבר. במקומות רבים הובא לזה משל של ר"י ע"ד

מ"א ב'. אשרי משכיל אל דל — זה שקובר מת מצוה[1]. — נ' י"ב. אם ארעב לא אמר לך? אמר הקב"ה: בריותי אינם צריכים לבריות, ואני צריך לבריותי? כלום שמעת מימיך אומרים: השקה את הזית הזה שמן, שהוא עושה שמן הרבה, וכן השקו את הגפן הזה יין שהוא עושה יין הרבה? הרי בריותי אינם צריכים לבריותי, ואני צריך לבריותי?[2]. — נ' כ'. תשב באחיך תדבר בבן אמך תתן דפי. לא תאמר שבאחיו מאביו יש לו רשות לדבר (מפני שחולק עמו בירושה.—,עץ יוסף") ולא באחיו מאמו. אלא אם דברת באחיך מאביך סופך לדבר באחיך מאמך[3]. — נ"ו א'. למנצח על יונת אלם רחוקים לדוד מכתם. משעה שנתרחקו סמניה (חותמך, מטך ופתיליך) נעשית כיונה אלמת; לדוד מכתם — שיצא ממנה דוד שהיה מך (עני) ותם לכל[4]. — ס"ה י"א. גדול יום הגשמים שאפילו גייסות פוסקות בו (ונחות), שנא': נחת גדודיה[5]. — מאי דכתיב (תה', ס"ה ל"ו): נורא אלהים ממקדשיך? — אל תקרא מִמִקְדָשֶׁיךָ אלא מִמְקֻדָשֶׁיךָ. בשעה שעושה הקב"ה דין בקדושיו מתירא ומתעלה ומתהלל[6]. — ע"ו ט'. משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה. אם יראה למה שקטה, ואם שקטה למה יראה? אלא אמרה הארץ: מצוה אחת נצטוה אדם הראשון ועבר עליה ונתקללתי בעבורו, כדכתיב (בר', ג' י"ז): ארורה האדמה בעבורך, כאן רמ"ח מצות עשה ושס"ה מצות לא תעשה — על אחת כמה וכמה[7]. — ע"ח ע"ב. ובתבונות כפיו ינחם. ישב וחישב לו שלא

הקושי שיש בפרידת הנפש מהגוף ,כצפורין בפי ושט' (משלו של ר' חנינא לזה קצת בשנוי) ויק"ר ד', קה"ר ו' ז', תנחומא ב' מקץ ט"ו. סו"ק כ"ט. בברכות ח'.—סתם בלי שם אומרו. עי' לעיל ח"א 31, הערה 4.

1) ויק"ר ריש ל"ד.

2) פסיקתא 57 ע"ב. פסיקתא ר' ט"ז (80 ע"א), רחב"א בשם ר"י.

3) תנחומא פקודי. עי' לעיל ח"א 175.

4) סוטה י':

5) תענית ח': (ע"פ כת"י מינכן: ר' יצחק בשם ר"י).

6) זבחים קט"ו: רחב"א בשם ר"י. בשו"ט ג' בראש, ר' יוחנן לבדו ובהוספת באור: למקדשיו לא נשא פנים, לאחרים עאכו"כ?'. השוה דרשתו של ר"י בשו"ט לתה' ט' י"ב ולצ"ט א'.

7) פסיקתא ר' כ"א, (99 ע"ב), ר' לוי בשם ר"י. רחב"א ור' פנחס אומרים בשם ר"י ד"א. רחב"א בשם ר"י אומר: אם יראה למה שקטה וכו' אלא אמרה הארץ: תאמר אין ישראל מקבלין את התורה ואני חוזרת למימי שהייתי (שמתחילה היה העולם מים במים). ור' פנחס בשם ר"י אמר: אם יראה למה שקטה וכו' אלא אמרה הארץ: תאמר שהגיע עונתה של תחה"מ, והקב"ה תובע מידי מה שהפקיד אצלי, כדכתיב (ישעי', כ"ו כ"א): וגלתה הארץ את דמיה ולא תכסה עוד על הרוגיה? וכיון ששמעה ,אנכי" מיד שקטה. עי' לעיל 40 הע' 2.

יהיה משמר נוטל עם חברו בשדה אחוזה *)[1]. — צ"ב ט"ז. להגיד כי ישר ה', הוא קולע אל יראיו ויראיו קולעין לו (כלו' באותו השבח שהקב"ה משבח את יראיו, הם משבחים אותו)[2]. — חמש פעמים אמר דוד „ברכי נפשי" (תה', ק"ג וק"ד), כנגד ה' ספרי תורה[3]. — ק"ד ט"ז. ישבעו עצי ה' ארזי לבנון אשר נטע. לא היה העולם ראוי להשתמש בארזים, שלא נבראו אלא לצרך בית המקדש, שנא': ארזי לבנון, ואין לבנון אלא המקדש, היך מה דאת אומר (דברים, ג' כ"ה): ההר הטוב הזה והלבנון[4]. — גדול יום הגשמים כיום קבוץ גלויות, שנא' (תה', קכ"ו ד'): שובה ה' את שבותנו כאפיקים בנגב, ואין אפיקים אלא מטר, שנא' (ש"ב, כ"ב ט"ז): ויראו אפיקים[5]. — בימי יואל בן פתואל נתקיים מקרא זה (הכתוב ביואל ב' כ"ג: ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון), דכתיב ביה (שם, א' ד'): יתר הגזם אכל הארבה וכו'. אותה שנה יצא אדר ולא ירדו גשמים, ירדה להם רביעה ראשונה (המטר הראשון) באחד בניסן. אמר להם נביא לישראל: צאו וזרעו. אמרו לו: מי שיש לו קב חטים או קביים שעורים יאכלנו ויחיה או יזרענו וימות? אמר להם: אעפ"כ צאו וזרעו. נעשה להם נס ונתגלה להם מה שבכתלין ומה שבחורי נמלים. יצאו וזרעו שני ושלישי ורביעי. וירדה להם רביעה שניה בחמשה בניסן. הקריבו עומר בששה עשר בניסן. נמצאת תבואה הגדילה בששה חדשים גדילה בי"א יום. נמצא

---

[1]) שו"ט לאותו פסוק, ר' אבהו בשם ר"י. הדרש לפי הנראה מרומז במלות „ובתבונות כפיו", שהחשבון נעשה ע"י האצבעות של שתי הידים. עי' עוד ירו' סוכה בסוף המסכת, ובירו' תענית פ"ד ה"ב (ר' אבהו בעצמו). השוה דרשתו של ר' פנחס בר חמא בשו"ט לתה', כ"ו י"א (ומחשבין בשמאל...).

[2]) המובן הוא ברור, אך לא נתפרש מה ללשון קולע (עי' שופטים, כ' ט"ז) ולפסוק זה. .

[3]) ויק"ר ד' קרוב לסוף.

[4]) ב"ר, בראש ט"ו. בשו"ט לאותו פסוק ובשמו"ר ל"ה—ר' חנינא. ע"ד השמוש המקובל מימים קדמונים בשם לבנון לביהמ"ק, שמלבין עוונותיהם של ישראל, עי' אגדת התנ' כרך א' ח"א 18 הע' 1.

[5]) תענית ח': ללישנא אחרינא אמר זה ר' יצחק וכן בשו"ט לאותו פסוק, עי' בעמוד שלפני זה 97 הערה 5.

---

*) אומנות גדולה היתה לשמואל ודוד להעמיד את המשמרות על מספר כ"ד. כי ע"ז אי אפשר שתגיע לשום משמר תחלת שנת היובל פעמים, עד שיחזור חלילה כל הכ"ד משמרות, בשביל שהקדש שבה אחוזה יוצא ביובל וניתן לכהנים של אותו משמר, שעובד בבח"ם בתחלת שנת היובל. ולפיכך יסדו סדר שכזה שבשנת היובל הבאה יגיע למשמר אחר. עי' בפני משה ירו' תענית פ"ד ה"ב.

עומר הקרב מתבואה של ו׳ חדשים, קרב מתבואה של י״א יום. ועל אותו הדור הוא אומר (תה׳, קכ״ו ה׳): הזורעים בדמעה ברנה יקצרו[1].—מפני מה לא נאמר נ׳ ב״אשרי״ (תה׳, קמ״ה)? מפני שיש בה מפלתן של שונאי ישראל, שנאי׳ (עמוס, ה׳ ב׳): נפלה לא תוסיף קום[2]. —[על מאמרו של ר׳ ישמעאל בר׳ תנחום, שהאדם הוא אחור לכל הבריות (מעשי בראשית) וקדם לכל העונשין] — אף קילוסו לא בא אלא באחרונה, שנאי׳ (תה׳, קמ״ח י״א): החיה וכל בהמה רמש וצפור כנף, ואח״כ מלכי ארץ וכל לאמים[3].

— כתיב (משלי, י״א ד׳): לא יועיל הון ביום עברה, וצדקה תציל ממות, וכתיב (שם, י׳ ב׳): לא יועילו אוצרות רשע וצדקה תציל ממות. שתי צדקות הללו למה? אחת שמצילתו ממיתה משונה ואחת שמצילתו מדינה של גיהנם. איזו היא שמצילתו מגיהנם? ההוא דכתיב ביה עברה, דכתיב (צפניה, א׳ ט״ו): יום עברה היום ההוא. ואיזו היא שמצילתו ממיתה משונה? נותנה ואינו יודע למי נותנה, נוטלה (כלומר: העני נוטל) ואינו יודע ממי נוטלה[4]. — מאי דכתיב (משלי, י׳ כ״ז): יראת ה׳ תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה? — יראת ה׳ תוסיף ימים, זה מקדש ראשון, שעמד ד׳ מאות ועשר שנים ולא שמשו בו אלא י״ח כהנים גדולים; ושנות רשעים תקצרנה, זה בית שני שעמד ארבע מאות ועשרים שנה ושמשו בו יותר משלש מאות כהנים; צא מהם ארבעים שנה ששמש שמעון הצדיק ושמונים ששמש יוחנן כהן גדול, עשרים ששמש ישמעאל בן פאבי, ואמרי לה י״א ששמש ר׳ אלעזר בן חרסום, מכאן ואילך צא וחשוב — כל אחד ואחד לא הוציא שנתו[5] *). — אין הגשמים נעצרים אלא בשביל פוסקי צדקה ברבים ואין נותנין, שנאי׳ (משלי, כ״ה י״ד): נשיאים ורוח וגשם אין, איש מתהלל במתת שקר[6].

---

1) תענית ה׳, ר׳ יצחק בשם ר״י.

2) ברכות ד׳:

3) ויק״ר י״ד קרוב לראש.

4) ב״ב י׳, רחב״א בשם ר״י.

5) יומא ט׳, רבב״ח בשם ר״י, בירוש׳ יומא פ״א ה״א, ויק״ר כ״א, פסיק׳ 177 ע״א האומר הוא ר׳ אחא.

6) תענית ח׳: ר׳ יצחק בשם ר״י.

---

*) המחבר השמיט: משלי, י״ז א׳, טוב פת חרבה ושלוה בה. א״ר יוחנן: זו א״י, שאפי׳ אוכל אדם בכל יום פת במלח ודר בתוך א״י מובטח לו שהוא בן עוה״ב. מבית מלא זבחי ריבו זו חו״ל שהיא מלאה חמסים וגזלות (מדרש משלי לאותו פסוק).

לשכה שעל פני הבירה (פרה פ״ג י״א). מאי בירה? ר׳ יוחנן אמר: מגדל היה עומד בהר הזיתים, והיה שמו בירה, וריש לקיש אמר: כל העיר נקראת בירה, שנאמר (דהי״א, כ״ט י״ט): ולבנות הבירה אשר הכינותי. (פסיקתא ר׳ פי״ד, 56 ע״ב).

— גדול הנאמר באיוב יותר ממה שנאמר באברהם. דאילו באברהם כתיב (בר', כ"ב י"ב): כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, ובאיוב כתיב (איוב, א' א'): תם וישר ירא אלהים וסר מרע[1]. — איוב, ב' ג'. ותסיתני בו לבלעו חנם. אלמלי מקרא כתוב אי אפשר לאמרו, כאדם שמסיתין אותו וניסת[2]. — איוב, ג' י"ט. קטן וגדול שם הוא. על שעת המיתה הכתוב מדבר, שאפילו היה חכם, גבור ועשיר אינו יכול להציל את עצמו משעת המיתה, שנא' (קהלת, ח' ח'): אין אדם שליט ברוחו וכו' ואין שלטון ביום המות. קטן — זה דוד המלך ע"ה שנקרא קטן, שנא' (ש"א, י"ז ס"ו): ודוד הוא הקטן; גדול — זה משה, שנא' (שמות, י"א ג'): גם האיש משה גדול מאד וכו'; ועבד חפשי מאדוניו — אלו ישראל, שכיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות[3]. — דורו של איוב שטוף בזמה היה, שנא' (איוב, כ"ז י"ב): כלכם חזיתם, וכתיב (שה"ש, ז' א'): ונחזה בך[4]. — איוב, ל"ד ל'. ממלך אדם חנף ממקשי עם. בשעה שהמלך חנף ומולך על הבריות, — ממוקשי עם — מן קשיותיהן וחוביהן דברייתא די לא עבדין רעותא דברייה עלמא[5]. — רות, א' א'. ויהי בימי שפוט השופטים. אוי לדור ששפטו את השופטים! אם אמר הדין: טול קיסם מבין שניך, הוא אומר לו: טול קורה מבין עיניך[6]. אמר לו: כספך היה לסיגים (ישעי', א' כ"ב), אומר לו: סבאך מהול במים[7]. — רות, א' ז'. ותצא מן המקום. עברו על שורת הדין והלכו ביום טוב[8]. — שם, ב' י"ד. ויאמר לה בעז לעת האכל גשי הלום. ר' יוחנן פתר בה שית שיטין, מדבר בדוד; גשי הלום — קרבי למלכות, ואין הלום אלא מלכות, שנא' (ש"ב, ז' י"ח): כי הביאותני עד הלום; ואכלת מן הלחם — זו לחמה של מלכות; וטבלת פתך בחמץ — אלו היסורין, שנא' (תה', ו' ב'): ואל בחמתך תיסרני; ותשב מצד הקוצרים — שנוצדה ממנו המלכות לשעה, דאמר רב הונא: כל אותן ששה חדשים שהיה דוד בורח מפני אבשלום

---

1) ב"ב ט"ו:

2) שם ט"ז. עי' לעיל 24.

3) פסיקתא 200 ע"ב — עי' שבת ל'. וקנ"א:, נדה ס"א: נאמר זה על "במתים חפשי" (תה' פ"ח ו').

4) ב"ב ט"ו:

5) אסתר ר' בפתיחתא.

6) עי' אג' התנ' I, ח"ב 84 הע' 2.

7) ב"ב ט"ו:

8) רות ר' לאותו פסוק. ר' יהודה [בר סימון] הוא בודאי מדייק מסלת בדרך — כל הדרך בלי הפסק.

לא עלו מן המנין, שהיה מתכפר לו בשעירה כהדיוט; ויצבט לה קלי — שחזרה לו מלכותו, שנא׳ (תהלים, כ׳ ז׳): עתה ידעתי כי הושיע ה׳ משיחו; ותאכל ותשבע ותותר — אוכל בעולם הזה ואוכל לימות המשיח ואוכל לעתיד לבוא. דבר אחר .גשי הלום׳ — מדבר בשלמה; גשי הלום—קרבי למלכות, ואכלת מן הלחם—זו לחמה של מלכות, שנא׳ (מ״א, ה׳ ב׳): ויהי לחם שלמה וכו׳; וטבלת פתך בחמץ—זה לכלוך מעשים; ותשב מצד הקוצרים — שנוצדה לו מלכות לשעה, דאמר ר׳ יוחאי בר חנינא: מלאך ירד בדמות שלמה וישב לו על כסאו והיה מחזר שלמה על פתחי ישראל ואומר: אני קהלת בן דוד הייתי מלך על ישראל בירושלים. מה היתה אחת מהן עושה? היתה נותנת לפניו קערה של גרישין ומכה אותו בקנה על ראשו ואומרת לו: ולא שלמה יושב על כסאו, ואתה אומר: אני שלמה מלך ישראל? ויצבט לה קלי — שחזרה לו מלכותו; ותאכל ותשבע ותותר—אוכל בעולם הזה, אוכל לימות המשיח, אוכל לעולם הבא. דבר אחר .גשי הלום׳—מדבר בחזקיהו; גשי הלום—קרבי למלכות; ואכלת מן הלחם—זו לחמה של מלכות; וטבלת פתך בחמץ — אלו היסורין, שנא׳ (ישעי׳, ל״ח כ״א): ישאו דבלת תאנים; ותשב מצד הקוצרים, שנוצדה לו מלכותו לשעה, כמה דתימא (ישעי׳, ל״ז ג׳): יום צרה ותוכחה; ויצבט לה קלי — שחזרה לו מלכותו, שנא׳ (דה״ב, ל״ב כ״ג): וינשא לעיני כל הגוים מאחרי כן; ותאכל ותשבע ותותר — אוכל בעולם הזה, אוכל לימות המשיח, אוכל לעולם הבא. דבר אחר .גשי הלום׳ — מדבר במנשה. גשי הלום — קרבי למלכות; ואכלת מן הלחם — זו לחמה של מלכות; וטבלת פתך בחמץ — שלכלך מעשיו כחמץ ממעשים רעים; ותשב מצד הקוצרים—שנוצדה לו מלכותו לשעה, דכתיב (דה״ב, ל״ג י״א): וילכדו את מנשה בהוחים. ר׳ אבא בר כהנא אמר: כירומניקאה *). אמר ר׳ לוי בר חיתא: עשו לו מולה (דוד) של נחשת והיו מסיקין האור מתחתיו והיה צווח: צלם פלן, צלם פלן, שזבני! כיון שראה שלא הועילוהו כלום, אמר: זכור הייתי שהיה אבא מקרא אותי (דברים, ד׳ ל׳): בצר לך ומצאוך וגו׳ כי אל רחום ה׳ אלהיך. אנא צווח ליה, אין עני הא טב ואין לא עני הא כלה הדא היא, כל אפא שוין. באותה שעה עמדו מלאכי השרת וסתמו כל החלונות של מעלה ואמרו לפניו: רבון העולם! אדם שהעמיד צלם בהיכל, אתה מקבלו בתשובה? אמר להם: אם איני מקבלו בתשובה הריני נועל פתח בפני כל בעלי תשובה. מה עשה הקב״ה? חתר לו חתירה מתחת כסא כבודו, ממקום שאין מלאך יכול לשלוט **), הה״ד (דה״ב, ל״ג י״ב): ויתפלל אליו

*) עי׳ סנהדרין דף ק״ג ע״א. ר׳ יוחנן אומר זאת בשם עצמו.

**) שם, ר׳ יוחנן בשם רשב״י.

ויעתר לו וישמע תחנתו. [אמר ר' לוי: בערביא צווחין לחתירה–עתירה]. ויצבט לה קלי – שחזרה לו מלכותו, שנא' (שם): וישיבהו ירושלים למולדתו. [ובמה השיבו? ר' שמואל בשם ר' אחא: ברוח השיבו, המד"א: משיב הרוח]; ותאכל ותשבע ותותר – אוכל בעולם הזה, אוכל לימות המשיח, אוכל לעולם הבא. ד"א: מדבר במלך המשיח. גשי הלום – קרבי למלכות; ואכלת מן הלחם – זו לחמה של מלכות; וטבלת פתך בחמץ – אלו היסורין, שנא' (ישעי', נ"ג ה'): והוא מחולל מפשעינו; ותשב מצד הקוצרים – שעתידה מלכותו ליצד ממנו לשעה, שנא' (זכריה, י"ד ב'): ואספתי את כל הגוים ירושלים למלחמה ונלכדה העיר; ויצבט לה קלי – שהיא עתידה לחזור לו, שנא' (ישעי', י"א ד'): והכה ארץ בשבט פיו. ד"א: גשי הלום–מדבר בבעז. קרבי להכא, ואכלת מן הלחם–זה לחמם של קוצרים. וטבלת פתך בחמץ – דרך הקוצרים להיותן טובלין בחומץ פתן, ותשב מצד הקוצרים – בצד הקוצרים ודאי; ויצבט לה קלי – קליל זעיר, בשתי אצבעותיו (כלו' נתינה מועטת, ואעפ"כ נעשה לה נס ותאכל ותשבע ותותר [1]. – קהלת ד' ט'. טובים השנים מן האחד. ר' יוחנן אמר בה תרתין. א. טובים השנים - איש ואשתו, מן האחד–זה לעצמו וזו לעצמה, והחוט המשלש–זה הקב"ה שהוא פוקדן בבנים. ב. טובים השנים – זה עמרם ויוכבד. אשר יש להם שכר טוב בעמלם, זה משה שנקרא טוב, שנא' (שמות, ב' ב'): ותרא אותו כי טוב הוא, כי טוביה שמו, שנולד מהול [2]. –קהלת, י' ב'. לב חכם לימינו – זה יעקב, שנא' (בר', ל"א י"ז): ויקם יעקב וישא את בניו ואת נשיו ולב כסיל לשמאלו – זה עשו, שנא' (שם, ל"ו ו'): ויקח עשו את נשיו ואת בניו [3]. – נחמיה, א' ז'. חבל חבלנו לך – זה חרבן ראשון וחרבן שני שלא נתמשכנו אלא על ידינו (כלו' בית המקדש הראשון והשני היו משכון שמהם נפרע הקב"ה בעד עונות ישראל [4]. – כל המגדל יתום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו ילדו, שנא' (דהי"א, ד' י"ח): ואשתו היהודיה ילדה את ירד וכו', והלא יוכבד ילדה? אלא יוכבד ילדה ובתיה גדלה, לפיכך נקרא על

---

1) רות ר' (פ' ה') לאותו פסוק, קצת מזה נמצא גם בבבלי שבת קי"ג: ושם האומר ר' אלעזר.

2) קה"ר לאותו פסוק.

3) ב"ר ע"ד ופ"ב; קה"ר לאותו פסוק סתם, בלי שם אומרו.

4) שהש"ר א' ד', ר' סנחמא בשם ר"י, השוה ר' שמואל בן מרתא, שסו"ר נ"א קרוב לראש.

שמה [1]. — דהי״א, כ״א ט״ו. ובהשחית ראה ה׳ וינחם. מאי ראה? בית המקדש ראה, דכתיב (בר׳, כ״ב י״ד): בהר ה׳ יראה*) [2].

ט.

לשיר השירים, איכה, פתיחתות; משלים, כללים.

שה״ש, א׳ א׳. נאמר שירים ושבח למי שעתיד להשרות עלינו רוח הקדש [3]. — שם, שם ב׳. ישקני מנשיקות פיהו. ד״א בסיני נאמרה: יוציא לנו נשיקות (אמרות ה׳) מתוך פיהו. מלאך היה מוציא הדבור מלפני הקב״ה על כל דבור ודבור ומחזירו על כל אחד ואחד מישראל ואומר לו: מקבל אתה עליך את הדבור הזה? כך וכך דינין יש בו, כך וכך עונשין יש בו, כך וכך גזרות יש בו, וכך מצות וכך קלים וחמורים יש בו, כך וכך מתן שכר יש בו, והיה אומר לו ישראל: הן, חוזר ואומר לו: מקבל אתה אלהותו של הקב״ה? והוא אומר לו: הן והן, מיד היה נושקו על פיו, ההי״ד (דברים, ד׳ ל״ה): אתה הראית לדעת — ע״י שליח [4]. שם, שם ג׳. לריח שמניך טובים ר׳ יוחנן פתר קרייא באברהם אבינו, בשעה שאמר לו הקב״ה: לך לך מארצך וממולדתך, למה הדבר דומה? לצלוחית של פוליטון שהיתה מונחת בזוית אחת ולא היה ריחה נודף, בא אחד וטלטלה ממקומה והיה ריחה נודף, אף כן אמר הקב״ה לאברהם: אברהם, הרבה מעשים טובים יש לך, הרבה מצות יש לך, טלטל עצמך בעולם, ושמך מתגדל בעולם... [5]**) — שם, שם ג׳. משכני אחריך

---

1) סנהדרין י״ט:

2) ברכות ס״ב:

3) שהש״ר לאותו פסוק.

4) שם לאותו פסוק, ע״ד התגלות ס׳ רבוא מלאכים בסיני כמספר בני ישראל נמצא גם במאמרו של ר״י ע״ד קשירת כתרים לראשי ישראל בסיני, שהש״ר כ׳ ד׳. עי׳ על זה אגי׳ התנ׳ כרך א׳ ח״א 89 וכרך ב׳ ח״ב 196.

5) שהש״ר לאותו פסוק, וכן בב״ר ל״ט קרוב לראש בפתיחתא של ר׳ ברכיה. בתנחומא ריש לך לך, וכן בתנח׳ ב׳ לך לך 3 שם האומר הוא ר׳ אבין. השוה סנהדרין ק״ח. שם משתמש ר׳ הושע׳, תלמידו של ר׳ יוחנן, במשל דומה לזה לבאר ע״י את דעתו של ר׳ יוחנן ע״ד נח (עי׳ לעיל 66).

---

*) נשמט אצל המחבר: דהי״א, כ״ז ה׳. פְּעֻלְּתַי. בענין קושי ר׳ יוחנן: מהו פעלתי? א״ל: על שפעל פעולה גדולה בתורה. מה פעולה גדולה פעל? שהיה מדליק לפני הארון נר אחד שחרית ונר אחד ערבית. (במדב״ר ד׳).

**) באיזה ספרים כתוב ר׳ יוחנן בשם ר׳ שמעון בר אבא, וכמובן זהו ט״ס וצ״ל ר׳ אחא בשם ר״ש ב״א בשם ר׳ יוחנן. אחרי זה בא הפסק, שלפי דעת המחבר ז״ל, לפי הגראה, הוא

נרוצה. ממה שהכנסתנו לארץ טובה ורחבה„ אחריך נרוצה [1]. — שה"ש, א' ו' [אמרה כנס"י]: מי גרם לי להיות נוטרה את הכרמים? על שם כרמי שלי לא נטרתי. מי גרם לי להיות משמרת שני ימים (של חג) בסוריא? על שלא שמרתי יום אחד בארץ. סבורה הייתי שאני מקבלת שכר על שנים, ואיני מקבלת שכר אלא על אחד. מי גרם לי להפריש שתי חלות בסוריא?*) על שלא הפרשתי חלה אחת בארץ. סבורה הייתי שאני מקבל שכר על שתים ואיני מקבל שכר אלא על אחת [2].

— שה"ש, א' י"ג, עוד שם ג' ו', צרור המור. ר' יוחנן פתח קרייה בקטרת בית אבטינס**): צרור המור — זה אחד מאחד עשר סממנין שנותנין בה [3]. שם, א' י"ז. קורות בתינו ארזים רהיטינו ברותים. למדה תורה דרך ארץ שיהא אדם מקרה בארזים ומרהיט (כלו': ומרצף) בברותים [4]. — שה"ש, ב' ו. שמאלו תחת לראשי וימיני תחבקני — כתיב (שמות, כ"ו ל"ה): ושמת את השלחן מחוץ לפרכת וכו' ואינו כן? (כלו': וכי לא כן הוא הדבר?) [וכִי] אין אדם מניח את המנורה משמאל, כדי שלא תהא מעכבת הימין? [וכִי] אין אדם מניח

1) שהש"ר לאותו פסוק. אח"ז בא מאמרו של ריב"ל שהובאה לעיל ח"א 176 הע' 4. שניהם מבארים „מָשְׁכֵנִי" כמו מִשְׁכָּנִי, בתור תאר לארץ הקדושה. אלא שלפי דברי ריב"ל „משכני" הוא סבה ל„אחריך נרוצה" ולפ"ד ר"י שלשת המלים הללו בתור חתימה ל„הביאני המלך חדריו".

2) ירו' ערובין פ"ג ה"ט, שהש"ר לאותו פסוק; פסיק' 118 ע"א, רחב"א בשם ר"י (בירו' ר' אבא בשם ר"ח בשם ר"י, בפסיק' ר' אבין). בפסיק' בא בטעות ר' יונתן במקום ריו"ח. שם הוא מוסיף: ריו"ח קרי עליהון (יחזקאל, כ' כ"ה): וגם אני נתתי להם חקים לא טובים.

3) שהש"ר לשני הפסוקים.

4) שם לאותו פסוק.

מסדר המדרש, אבל אפשר שגם הוא מר"י, ולפיכך אני מביאהו פה. הסגנון הנלבב דומה סגנונו של ר"י בכמה מקומות.-[„לך לך" (בר', י"ב) מה כתיב בתריה: ואעשך לגוי גדול. על כן עלמות אהבוך. אמר לו הקב"ה: הא לך עלמות הרבה, דכתיב (שם, י"ב ה'): ויקח אברהם את שרי אשתו ואת לוט וכו' ואת הנפש אשר עשו בחרן. והלא אם מתכנשים כל העולם לבראת יתוש אחד אינם יכולים לבראתו, אלא אלו הגרים שניירו אברהם ושרה... ומה תלמוד לומר אשר עשו בחרן? מלמד שהיה אברהם אבינו מכניסן לביתו ומאכילן ומשקן, ומיאהבן, ומקרבן, ומניירן, ומכניסן תחת כנפי השכינה. הא למדת, שכל המכנים בריה אחת לתוך כנפי השכינה, מעלין עליו, כאלו הוא בראו ויצרו ורקמו].

*) בחו"ל חייבו חכמים להפריש שתי חלות: אחת לאור ואחת לכהן, כדתנן בפ' בתרא דמס' חלה.

**) עי' שהש"ר, ג' ו'. בית אבטינס היו בקיאין במעשה הקטרת.

את השמאל תחת לראש ומחבק בימין? (ואף כאן השכינה באה מן המערב ונמצא המנורה משמאל והשלחן – סימן של חיבוק ודביקות – מימינה). א״ר אחא: ר׳ יוחנן מייתי לה מן הדא קרייה (מוכיח זאת מפסוק זה): לאהבה את ה׳ אלהיך ולדבקה בו. איזהו דבוק? שמאלו תחת לראשי וימיני תחבקני [1]. שם. ב׳ י׳. קומי לך רעיתי – דכתיב (שמות, כ״ט ל״ט): את הכבש אחד תעשה בבקר וכו׳ [2]. — נ׳ דרשות לשה״ש. ב׳ י״ב וי״ג. וקול התור נשמע בארצנו. א. קול תייר (מורה דרך) טב נשמע בארצנו – זה משה, בשעה שאמר: כה אמר ה׳ כחצות הלילה (שמות, י״א ד׳); התאנה חנטה פגיה – אלו פושעי ישראל שמתו בשלשת ימי אפלה, שנא׳ (שמות, י׳ כ״ב): ויהי חשך וכו׳ לא ראו איש את אחיו; והגפנים סמדר נתנו ריח–אלו הנשארים [בתנחומא, ב׳: הבינונים] שעשו תשובה ונגאלו. אתא משה לגבן, אמר לון: כל הדין ריחא טבא אית גביכון, ואתין יתיבין הכא? קומי לך, רעיתי יפתי, ולכי לך! — ב. קול תייר טב נשמע בארצנו–זה קולו של יהושע, בשעה שאמר (יהושע, א׳ י״): עברו בקרב המחנה; התאנה חנטה פגיה–אלו סלי הבכורים, והגפנים סמדר נתנו ריח–אלו הנסכים. — ג. קול תייר טב נשמע בארצנו, איזה? זה קולו של כרש, הה״ד (עזרא, א׳ ג׳): כה אמר כרש וכו׳ מי בכם מכל עמו וכו׳ ויעל לירושלים [3]. — שה״ש. ב׳ י״ד. יונתי בחגוי הסלע וכו׳ השמיעני את קולך. מפני מה נתעקרו אמהות? בשביל שהיה הקב״ה מתאוה לשמוע שיחתן. אמר להן: יונתי, אומר לכן מפני מה העקרתי אתכן, שהייתי מתאוה לשמוע שיחתכן, הה״ד: כי קולך ערב ומראך נאוה [4] — שה״ש. ג׳ ו׳. מי זאת עולה מן המדבר. למה היה [משה] רובץ צאנו למדבר? לפי שראה שישראל נתעלו מן המדבר, שנא׳: מי זאת עולה מן המדבר – התורה מן המדבר, המן והשלו מן המדבר, המשכן מן המדבר, השכינה מן המדבר, הכהונה ומלכות מן המדבר, הבאר מן המדבר, ענני כבוד מן המדבר, לפיכך וינהג את הצאן אחר המדבר [5]. — שה״ש, ג׳ ז׳.

---

1) שהש״ר לאותו פסוק.

2) תנחומא ב׳ בא 7. לפי הנראה דורש „רעיתי" מל׳ רועה ומפרנסת *).

3) שהש״ר לאותו פסוק. פסיקתא 50 ע״א וב׳ (במדבר ר׳ נ׳ סתם בלי שם אומרו). בתנח׳ ב׳ 7 בסוף — רק הראשון.

4) שהש״ר לאותו פסוק. ב״ר מ״ה. תנחומא תולדות ר׳ לוי בשם ר׳ שילא מכפר תמרתא ור׳ חלבו בשם ר״י. השוה מאמרו של ר׳ יצחק ביבמות ס״ד: מפני מה היו אבותינו עקרים? מפני שהקב״ה מתאוה לתפלתן של צדיקים.

5) תנחומא שמות נ׳. שמות ר׳ בראש ב׳. בשהש״ר נ׳ ו׳ וח׳ ה׳ — סתם, בלי שם אומרו.

---

*) כמו שדרש ר׳ יונתן בשהש״ר על פסוק זה: רעיתי – מפרנסתי.

הנה מטתו שלשלמה — ר' יוחנן פתר קרא בסנהדרין. הנה מטתו — מטותיו ושבטיו, כמ"ד (חבקוק, ג' ט'): שבעות מטות; שלשלמה — למלך שהשלום שלו; ששים גבורים סביב לה — אלו ששים איש מעם הארץ, הדא הוא דכתיב (מ"ב כ"ה י"ח): וששים איש מעם הארץ; מגבורי ישראל — אלו אחד עשר אנשים, הה"ד (שם): ויקח שר טבחים את שריה כהן הראש ואת צפניהו כהן משנה ואת שלשת שומרי הסף. ומן העיר לקח סרים אחד — זה מופלא בית דין, ולמה קורא אותו סריס? שמסרס את ההלכה; וחמשה אנשים מרואי פני המלך — הרי אחד עשר, וכשהוא אומר שבעה — להוסיף עליו שני סופרי דיינין שיושבין לפניהם; מגבורי ישראל — מזכין את ישראל בגבורה [1]. — שה"ש, ד' ד'. ר' יוחנן פתר קרייה בישראל לפני הר סיני. עדר שעמדו על הר סיני לא היו עומדים באלירא [2] (ἱλαρία, hilaria בשמחה). מבעד לצמתך — שהיו מצמצמין עצמן על כל דבור ודבור, ולא היו עומדין באלירא. אלא ברוח נכאה ורתת וזיע [3]. — שה"ש ה' ג' — אמר ר' יוחנן: אפילו תמה שבתמות יודעת לפשוט וללבוש, ואת אמרת: פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה? ר' חנינא ור' יוחנן אמרו: יום שנזדוג להם נבוכדנצר הרשע לישראל, פשט מהם שני לבושים גדולים: לבוש כהונה ולבוש מלכות [4]. — שתין משׁשת ימי בראשית נבראו, שנא' (שה"ש. ז' ב'): חמוקי ירכיך כמו חלאים מעשה ידי אמן. חמוקי ירכיך אלו השתין; כמו חלאים — שמחוללין ויורדין עד התהום; מעשה ידי אמן — מעשה ידי אומנותו של הקב"ה [5]. — שה"ש. ז' ב'. בטנך ערמת חטים — זו תורת כהנים (שהיא באמצע תורת משה) שכלה חטאות ואשמות, חטאת היא אשם היא (דריש: חטים=חטאים) והוא נתון באמצע תורה [6] (שני ספרים מכאן ושני

---

[1] שהש"ר לאותו פסוק., במדבר ר' י"א, השוה לעיל ח"א 151, הערה 6.

[2] בלשון זו משתמש פעם אחת ר' אלכסנדרי, עי' לע"ל ח"א 200.

[3] שהש"ר לאותו פסוק.

[4] שם לאותו פסוק. אח"כ נמצא שם פירוש אחר שמתחיל ג"כ בזה הלשון והאומרו הוא ר' יוחנן (אולי צ"ל ר' יודן) בשם רשב"ל: אפי' תמה שבתמות וכו' אלא מהו זה? לפי ששינת העצרת עריבה והלילה קצרה.

[5] סוכה מ"ט.

[6] תנחומא ר"ש כי תשא., תנחומא ב' כי תשא 2, בשהש"ר בלי שם אומרו, לזה שייך דרושו של ר"י לסוגה בשושנים שבפסיק' ר' י' (35 ע"א וב') *).

---

*) ז"ל הפסיקתא: ד"א בטנך ערמת חטים, א"ר יוחנן: ערימת חטאים. כיצד? בא לפני ישראל תמחוי של פגולים ושל נותרות ושל חלב והוא בא לאכול סבור שהוא שומן ואומר לו: לב הוא. מיד בילה ידו מלאכול. מי מעכבו שלא לאכול? איזה סייג בינו לבין התמחוי? אלא שנסתכל בדברי תורה, סוגה בשושנים. אין המקרא אומר אלא דרשני, יש אדם נודר בשושנים?

ספרים מכאן ותורת כהנים באמצע). — שה״ש, ז׳ י׳. וחכך כיין הטוב. באותה שעה (שמסרו חנניה מישאל ועזריה את נפשם בכבשן האש) קרא הקב״ה למלאכי השרת ואמר להם: רדו נשקו שפתותיהן של אבותיהם של אלו (אברהם ויצחק) (דריש מ.דובב שפתי ישנים׳), שכשם שפעלו הם באש (אברהם בכבשן ויצחק על המזבח), כך פעלו בניהם באש [1]. — שה״ש, ח׳ ח׳. אחות לנו קטנה. ר׳ יוחנן פתר קראי בסדום ובישראל. אחות לנו—זו סדום, הה״ד (יחזקאל, ט״ז מ״ו): ואחותך הקטנה ממך היושבת מימינך סדם ובנותיה; ושדים אין לה — שלא היניקה מצות ומעשים טובים; מה נעשה לאהותנו ביום שנגזר בית רין של מעלה שתשרף באש? שנא׳ (בר׳, י״ט כ״ד): וה׳ המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש; אם חומה היא נבנה עליה — אלו ישראל. אמר הקב״ה: אם מעמידין ישראל מעשיהם כחומה, נבנה עליה ונצילם; ואם דלת היא — ואם מטלטלין הן מעשיהן כדלת זו, נצור עליה לוח ארז, מה צורה זו (דריש נצור מל׳ צורה) אינה מתקיימת אלא לשעה אחת, כך איני מתקיים עליו אלא לשעה אחת. אמרה: אני חומה — אמרו ישראל לפני הקב״ה: רבש״ע! אני חומה — ונעמיד מצות ומעשים טובים כחומה; ושדי כמגדלות — שאנו עתידים להעמיד כתות כתות של צדיקים כיוצא בנו בעולמך; אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום — למה? שהיו כל אומות העולם מונין לישראל ואומרים להם: אם כן למה הגלה אתכם מארצו ולמה החריב למקדשו? וישראל היו משיבין להם: אנו דומין לבת מלכים שהלכה לעשות רגל רדופים בבית אביה (לבלות יום הרגל אחרי חתונתה), סוף שהזרה לביתה לשלום [2].

---

1) שהש״ר לאותו פסוק.

2) שם לאותו פסוק (ע״ד המלה .מונין׳ עי׳ לעיל 38 הערה 6). בבטוי .רגל רדופים׳ משתמש ר״י בירו׳ פסחים ל״ה ע״ד וירו׳ כתובות פ״ז ה״ד (ר״י אמר ברגל רדופין שנו. איזהו רגל הרדופין? א״ר יוסי בירבי בון: זה רגל הראשון שאביה רודפה לבית בעלה). בבבלי פסחים פ״ר., כתובות ע״א: אין טרמין זה, והענין בעצמו סומך שם ריו״ח על הכתוב שה״ש ח׳ ט׳ בתתו באור אחר למלת .שלום׳ — ככלה שנמצאת שלמה

דרך בני אדם גודרים כרמיהם או שדותיהם בקוצין ובררדרים, בסירים ובחוחים, שמא ראית סימיך אדם גודר שדה בשושנים? אלא אלו הן דברי תורה שהן רכים כשושנים. כיצד היה סתאוה לראות חופתו. אין לו יום גדול הימנו ששמח עם אשתו. הוציא יציאתו והציע מטתו. בא להיזקק עם אשתו, אמרה לו: שושנה אדומה ראיתי? מיד פירש הימנה. זה הפך פנ״ו לכאן וזו הופכת פניה לכאן. מי הפרישו ממנה? איזה נחש עקצו? איזה עקרב עקצו? איזה גדר עמד בפניהם? אלא אלו הם דברי תורה שרכים כשושנים. (בשהש״ר: א״ר לוי: במנהג שבעולם אדם נושא אשה בן ל׳ שנה, בן מ׳ שנה, משמוציא יציאותיו הוא בא ליזקק לה וכו׳. אולם בפסיקתא שם מובא בשם ר׳ לוי מאמר אחר).

— מפני מה לקו ישראל ב.איכה'? מפני שעברו על ל"ו כריתות שבתורה (נימי' איכה)[1]. — מפני מה לקו באלף בית? מפני שעברו על התורה שנתנה באלף בית[2]. — איכה, א' א'. ישבה בדד — אמר הקב"ה: אני אמרתי (דברים, ל"ג כ"ח): וישכן ישראל בטח בדד וכו' עכשיו יהיה בדד מושבם[3]. — שם, שם. העיר רבתי עם — שהיו משיאין קטנה לגדול וגדולה לקטן, כדי שיהיו להם בנים הרבה[4]. — שם. רבתי בגוים שרתי במדינות. כל מקום שהן הולכים נעשים שרים לאדוניהם[5]. — שם, שם. למס — לפי שעברו ישראל על תנאי שקבלו מסיני, לפיכך היתה למס. הוא סיני הוא למס, חושבניה דדין (130) כחושבניה דדין[6] — שם, א' ב'. בכה תבכה—שתי בכיות הללו למה? — אחד על מקדש ראשון ואחד על מקדש שני[7]. — שם, שם. בלילה — על עסקי לילה, שנא' (במדבר, ד' א'): ותשא

בבית הסיה ורדופה לילך להגיד שבחה בבית אביה, כדכתיב (הושע, ב' י"ז): והיה ביום ההוא תקראי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי, אריו"ח: ככלה בבית המיה ולא ככלה בבית אביה. (עי' לעיל 46 הערה 4). עוד הוא דורש (בפסחים פ"ז.) את הכתוב שה"ש ח' י': אני חומה — זו תורה, ושדי כמגדלות — אלו תלמידי חכמים. וכן בב"ב ז'; לעיל 29 הער' 4 הובאה עוד דרשתו של ריו"ח לשה"ש ח' ח'.

1) סנהדרין ק"ד. באיכה ר' א' א' אומר זה ר' לוי. עי' עוד אג' התנאים I, ח"ב 133.

2) סנהי' ק"ד. השוה לעיל 80 (אחאב).

3) סנה' שם.

4) שם. ועי' פירש"י.

5) שם. ומביא לזה ראיה מתנו רבנן: מעשה בשני בני אדם שנשבו בהר הכרמל והיה שבאי מהלך אחריהם. א"ל אחד מהם לחברו: גמל שמהלכת לפנינו סומא באחת מעיניה וטעונה שתי נאדות אחת של יין ואחת של שמן, ושני בני אדם המנהיגים אותה אחד גוי ואחד ישראל. אמר להן שבאי: עם קשה ערף, מאין אתם יודעין? אמרו לו: גמל — מעשבים שלפניה, מצד שרואה היא אוכלת ומצד שאינה רואה אינה אוכלת וטעונה שתי נאדות א' של יין וא' של שמן — של יין מטפטף ושוקע ושל שמן מטפטף וצף. ושני בנ"א המנהיגים אותה א' גוי וא' ישראל — גוי נפנה לדרך וישראל נפנה לצדדין. רדף אחריהם ומצא כדבריהם. בא ונשקן על ראשם והביאן לביתו ועשה להן סעודה גדולה והיה מרקד לפניהם ואמר: ברוך שבחר בזרעו של אברהם ונתן להם מחכמתו, ובכל מקום שהן הולכים נעשים שרים לאדוניהם! ופטרן והלכו לבתיהם לשלום. המעשה הזה מובא באיכה ר' א' א' השביעית במעשיות .חד מאתינם בארמית ובשנויים. עי' עד"ז בגרץ מאנאטסשריפט 1870 מע' 59 ולהלן Revue des Ètudes Juives XI 223—509.

6) איכה ר' לאותו פסוק.

7) סנהדרין ק"ד: השוה לעיל 102 לנחמי' א' ד'.

כל העדה את קולם ויבכו העם בלילה ההוא – ליל תשיעי באב היה. אמר להם הקב״ה לישראל אתם בכיתם בכיה של חנם ואני אקבע לכם בכיה לדורות [1]. — שם. ודמעתה על לחיה, — כאשה שבוכה על בעל נעוריה (יואל, א׳ ח׳) [2]. — שם, ה׳. היו צריה לראש. כל המיצר לישראל נעשה ראש, שנא׳ (ישעי׳, ח׳ כ״ג): כי לא מועף לאשר מוצק לה – כל המציק לישראל אינו עיף [3]. — לוא אליכם כל עוברי דרך – מכאן לקובלנא מן התורה [4]. — איכה, ב׳ ב׳. בלע ה׳ ולא חמל – רבי הוה דרש עשרים וארבעה עובדין (מאורעות קשות שנרמזו בפסוק זה) ור׳ יוחנן דרש אשתין (ששים מאורעות) *) [5]. — שם, ב׳ ח׳. חשב ה׳ להשחית – לא מן כדון (לא מעכשיו) אלא מן עלמא (מעולם), ההי״ד (ירמי׳, ל״ב ל״א): כי על אפי והמתי היתה העיר הזאת למן היום אשר בנו אותה [6]. — בשביל מה הקדים פ״ה לעי״ן (כרוב האלפא ביתא שבאיכה. — רש״י)? בשביל המרגלים שאמרו בפיהם מה שלא ראו בעיניהם [7]. — איכה, ד׳ ו׳. ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום. וכי משוא פנים יש בדבר? (ולמה לא נהפכו כסדום? ל״א: בסדום כתוב וה׳ המטיר וכאן „שלח״ ע״י שליח, — מפירש״י). מדה יתרה היתה בירושלים, שלא היתה בסדום, דאילו בסדום כתיב (יחזקאל, ט״ז מ״ט): הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ויד עני ואביון לא החזיקה.

---

1) סנהדרין שם. עי׳ לעיל 91.

2) סנהדרין שם.

3) שם. הבאור לישעי׳ ח׳ כ״ג מובא באיכה ר׳ לאותו פסוק בשם ר׳ הלל בן ברכיה.

4) סנהדרין שם. קובלנא — הבעת הרצון, שלא יקרה לאחרים כאסון שקרה לו (ע״פ רש״י). עי׳ לוי IV, 239 ע״א. ואולם לא מצאנו דומה לזה בשום מקום.

5) ירו׳ תענית פ״ד ה״ד (עי׳ אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 142 הע׳ 8); איכה ר׳ לאותו פסוק. השוה גטין נ״ז. שעל הפסוק הזה אמר רבין בשם ר״י דבר גוזמא: אלו ששים רבוא עירות שהיו לינאי המלך בהר המלך.

6) איכה ר׳ לאותו פסוק. וזהו הנוסח הנכון כמו שמעיד הלשון בב״ר ריש כ״ב.

7) סנהדרין ק״ד: באיכה ר׳ ב׳ י״ז וג׳ מ״ו, סתם בלי שם האומר וגם שם המרגלים לא נזכר שם. הסמיכות לענין המרגלים הובאה ג״כ לעיל על פסוק א׳ ב׳. עון המרגלים היה העון הגדול הראשון שחטאו ישראל נגד ארץ ישראל, שבעבור זה קבלו ענשם באסונם הגדול שעליו תקנו מגלת איכה.

---

*) התלמוד שם שואל: ור׳ יוחנן יתיר על רבי? אלא ע״י דרבי הוה סמיך לחרבן בית מקדשא הא תמן סבין נהירין (זקנים שזכרו יותר את החרבן) והוה דרש, ואינון בכין ומשתתקין וקיימין לון. (כלו׳ שהיה קשה להם לשמוע הרבה מפני גודל הצער). באיכה ר׳ נאמר: „אלא רבי ע״י שהיה סמוך לחרבן היה נזכר והיה דורש ובוכה ומתנחם״.

ואלו בירושלים כתיב (איכה, ד׳ י׳): ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן היו לברות למו (שהיתה מזומנת חברתה ואכלה עמה את בנה, אלמא רחמניות היו. — רש״י)[1].

פתיחתות: בר׳, א׳ י״ד. יהי מארת. ר׳ יוחנן פתח: עשה ירח למועדים (תה׳, ק״ד י״ט), אר״י: לא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד. אם כן למה נבראת לבנה? למועדים, כדי לקדש בחשבונה ראשי חדשים ושנים[2]. — בר׳, א׳ כ״ו. נעשה אדם בצלמנו. ר׳ יוחנן פתח: (תה׳, קל״ט ה׳) אחור וקדם צרתני, אר״י: אם זכה אדם אוכל ב׳ עולמות, שנא׳: אחור וקדם צרתני, ואם לאו — הוא בא ליתן דין וחשבון, שנא׳ (שם) ותשת עלי כפכה (השוה: איוב, י״ג כ״א)[3]. — שמות, י״ם א׳, ר׳ יוחנן פתח: ואכרה לי בחמשה עשר כסף (הושע, ג׳ ב׳). ואכרה לי — ואכירה לי בחמשה עשר כסף — בחמשה עשר בניסן; וחמר שערים — הרי שלשים; ולתך שעורים הרי ט״ו, הרי מ״ה. הא אינון ה׳ חורנייא; ואומר אליה ימים רבים תשבי לי, תני ר׳ חייא: ימים שנים, רבים שלשה, הרי חמסין יומין דעומרא. מכאן ואילך לא תזני (שם) — לא יהיה לך, לא תעשו לכם אלילים. לא יהיה לכם אלהים אחרים, אם עשיתם כן — וגם אני אליך (שם, שם) אימתי? בחדש השלישי[4]. — שתי פתיחתות לאיכה: אחת מתחילה בפסוק ישעי׳, כ״ב א׳ והשניה בירמי׳, י״ג ט״ז[5]. — ר׳ יוחנן פתח לה פתחא

---

[1] סנהדרין שם. הפירוש הראשון דומה למה שאמר ר׳ תנחומא באיכה ר׳ ד׳ י׳ (שהש״ר א׳ ד׳, ב״ר כ״ח).

[2] ב״ר ו׳ בראש. פסיקתא מ״א ע״ב בתור פתיחתא ל„החדש הזה״ (בלי מלת פתח). אח״כ בא בב״ר: ר׳ שילה דכפר תמרתא בשם ר״י אומר: אעפ״י שעשה ירח למועדים שמש ידע מבואו — משמש ידע מבואו. אין מונין ללבנה אלא משתשקע החמה (כלו׳: אעפ״י שהיא נראית ביום, אין מונין את ימי החדש אלא משתשקע החמה). ממה שכתוב מארת חסר וא״ו הוא מדיק שלא נברא להאיר רק אחד — גלגל חמה בלבד.

[3] ב״ר בראש ח׳. בתנחומא ריש תזריע (בלי „פתח״). שו״ט לאותו פסוק.

[4] פסיקתא ק״ב ע״א. בפסיקתא נ״א ע״ב ובפסיק׳ ר׳ ט״ז (76 ע״א) נאמר בשם ר״י: (ע״ד המספר 15+30+15=60) אלו ששים מצות שכתב לנו משה בתורה (שמות י״ב א׳—י״ג). דאר״י בשם רשב״י שלש פרשיות כתב לנו משה בתורה וכל אחת יש בה מששים, ששים מצות ואלו הן: פרשת פסחים, פרשת נזיקין ופרשת קדושים.

[5] איכה ר׳ פתיח׳ כ״ד וכ״ה. הראשונה לישעי׳ כ״ב א׳ גי חזיון עד״ז שכל הנביאים שלא נתפרש שם מקומם היו ירושלמים, עי׳ לעיל 49 הערה 3. המלות „קריה מערבבתא ק׳ חדייתא׳ הוא תרגום „עיר הומיה קריה עליזה׳. „מקשת״ הוא דורש „מקשיותם׳ (עי׳ לעיל 79 הערה 3). ע״ד המסעות שנסעה שכינה נמצא באיזו שנויים בבבלי ר״ה ל״א. ר׳ יהודה בר אידי בשם ר״י. בפסיקתא קי״ד ע״ב סתם, (=באיכה ר׳) ובאדר״נ ל״ד (=בבלי). בר״ה נאמר עוד בשם ר״י: ששה חדשים נתעכבה שכינה במדבר שמא יחזרו בתשובה, כיון שלא חזרו, אמר תיפח נפשן, שנא׳ (איוב, י״א כ׳): ועיני

להא פרשתא (דמגלת אסתר) מהכא: (תה', צ"ח ג') זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל ראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו. אימתי ראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו? בימי מרדכי ואסתר[1].

משלים[2]: משל למלך שהיו לו שני איסטרטינין: אחד שליט ביום ואחד בלילה, והיו שניהם מדיינין זה עם זה. זה אומר ביום אני שולט וזה אומר ביום אני שולט. קרא המלך לראשון, א"ל: פלני! יום יהא תחומך. וכן לשני א"ל: פלני! לילה יהא תחומך. כך: ויבדל אלהים בין האור ובין החשך ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה[3]. — מלך בשר ודם בונה פלטין, מביט בעליונים ראיה אחת ובתחתונים ראיה אחת, אבל הקב"ה מביט בעליונים ובתחתונים ראיה אחת[4]. — למלך שמבקש ליקח לו אשה בת טובים ובת גנוסים (ממשפחה יפה), שלח אצלה שליח ודבר לה. אמרה איני כדאית לשפחתו, אלא רצוני לשמוע מפיו. כיון שהזר אותו השליח אל המלך, היו פניו שוחקות ושיחותיו אינן נשמעות למלך. המלך שהיה פקח, אמר זה פניו שוחקות, דומה שקבלה עליה, ושיחותיו אינן נשמעות לי, דומה שאמרה רצוני לשמוע מפיו. כך ישראל היא בת טובים, השליח זה משה, המלך — הקב"ה. בשעה ההיא וישב משה את דברי העם אל ה'. ומה תלמוד לומר: ויגד משה את דברי העם אל ה'? אלא ע"י שנאמר (שמות, י"ט ט'): הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וכו' ויגד משה את דברי העם אל ה', אמר: כך תבעו[5]. —

רשעים תכלינה וכו' ותקותם מפח נפש. באיכה ר' ובפסיקתא שם האומר הוא ר' יוחנן (עי' לעיל ח"א 83 84). עד"ז שר"י מחלק את ישראל לשלשה עדרים עי' דרשתו לבר' כ"ט ב' והנה שלשה עדרי צאן (לעיל סוף 86). הפתיחתות אינן נוטרות, כמו בשאר הפתיחתות, במלת איכה.

1) מגילה י"א. שם בפתיחתא האחרונה ר' חייא בר אבא בשם ר' יוחנן (עי' דקדוקי סופרים שם שבדפוסים אחרים רק ר' חייא בלבד) מהכא (במדבר ל"ג נ"ו): והיה כאשר דמיתי לעשות להם אעשה לכם.

2) המשלים שהובאו בפרקים האחרים אפשר למצוא בנקל ע"י רשימת המשלים שבאה בסוף הכרך.

3) ירו' ברכות 12 ריש ע"ג; ב"ר ג' ר' ברכיה בשם ר"י ורשב"ל (עי' לעיל 6 הערה 6)., אח"כ באה הערה מר"י: הוא שהקב"ה אמר לאיוב (ל"ח י"ב) המימיך צוית בקר ידעת שחר מקומו' הידעת מקומו איזה הוא? אתמהא! [ר"ל שכתוב .יִדַּעְתָּ. כלו': הצגת גבול. — המתרגם].

4) ב"ר ט' קרוב לראש.

5) שהש"ר א' ב'. משל אחר למעמד הר סיני מביא ר' אבהו בשם ר"י בפסיקתא ר' כ"א (100 ע"א) [—למלך שהיה עומד ומכרכר (עי' ב"ר ס"ג: כמה כרכורין בשביל להשיח עמה, — מפי' הז"א) על פתח פלטין שלו. כיון שראוהו עסוק דוכס אומר: עמי

למלך שהיו לו שני בנים. כעס על הראשון, ונטל את המקל וחבטו והגלהו. אמר: אוי לו לזה, מאיזה שלוה נגלה! וכן לשני. כעס עליו ונטל את המקל והגלהו, אמר: אנא הוא דתרבותי בישא (שדרך החנוך שלי רע). כך כשגלו עשרת השבטים, אמר להן הקב"ה (הושע, ז' י"ג): אוי להם כי נדדו ממני, וכיון שגלו שבט יהודה ובנימין, כביכול אמר הקב"ה (ירמי', י' י"ט): אוי לי על שברי [1]. – למלך שהיה יושב ומחשב חשבונות באו ואמרו לו: נשבה בנך ונתקלקלו חשבונותיו – אמר: יעשה זה ראש לחשבונות [וכך עשה הקב"ה תשעה באב ראשון לחשבונות, כמ"ש ביחזקאל כ"ו א'] [2]. – משל למלך שהיו לו שני קוסטנרין (quaestionarii) רעים, וכל מדינה שהיה כועס עליה היה רודה אותה בהן. פעם אחת סרחה עליו מדינתו, והיה קורא הקוסטנרין לרדותה, והתחילו צווחין למלך: אדוננו המלך! בבקשה ממך, בכל מה שאתה רוצה לרדות אותנו רדה, חוץ מאלו. כך אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבש"ע! אל באפך תוכיחני ואל בחמתך תיסרני (תה', ו' ב'). אמר להם הקב"ה: אם כן אף וחמה למה? אמרו לפניו: יש לך על מי להשליכם, ככתוב (תה', ע"ט ו'): שפך חמתך אל הגוים אשר לא ידעוך, ואף הקב"ה מקבל מהם ואומר (מיכה, ה' י"ד): ועשיתי באף ובחמה נקם את הגוים, אבל בישראל מה כתוב בהו? (הושע, י"א ט'): לא אעשה חרון אפי, ואומר (ישעי', כ"ז כ"ד): חמה אין לי [3]. – תה', כ"ב ו'. גול אל ה' – לבן מלך שנתנו לו קורה לטעון בעוביה, וראהו אביו ואמר להן: הבו עלי כל מה דאתין בעי ואנא טעין. כך אמר הקב"ה: גלו עונותיכם ואנא טעין [4]. – מהו לא יגרך רע (תה', ה' ה')? – אמר דוד לפני הקב"ה: רבש"ע! אם אתה חפץ לזַכּוֹת, מי ימחה בידך? באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה (קהל', ח' ד'), מי גדול ממך? בנוהג שבעולם שלטון שהוא יושב לדין ומבקש לזכות או לחייב, הוא מתירא מן גדול הימנו, שלא יתנו עליו אנקלִיטון (תלונה – αναϰλητος), לקומוס (ϰομης), קומוס מתיירא מאפרכוס׳

הוא עסוק, איסטרטילוס (נגיד הצבא) אומר: עמי הוא עסוק, כיון שראו אותו אוחז ביד בנו, אמרו: עם בנו הוא עסוק, כך היה הקב"ה כשעמד ומכרכר על הר סיני, שנא' וידבר אלהים וכו' מיכאל אומר: עמי עסוק, גבריאל אומר: עמי הוא עסוק, כיון שאמר אנכי, אמרו: עם בנו הוא עוסק ותורה הוא נותן לבניו (כלו' המלאכים היו סבורים שהקב"ה בא לצוות למלאכים לשנות טבעו של עולם ואח"כ ראו שכל הרעש הזה בשביל מ"ת הוא. – הערת א"ש).

1) פסיקתא ק"כ ע"א. פתיחתא דאיכה 2.

2) ירו' תענית פ"ד ה"ה. אח"ז משל דומה לזה מרשב"ל.

3) שוח"ט לאותו פסוק.

4) שם לאותו פסוק.

אפרכוס מתיירא מן המלך, המלך מתירא ממך, ואתה — אם מבקש אתה לזכות בריותיך — ממי אתה מתיירא? לא יגורך רע, ואין הלשון הזה אלא לשון יראה, כענין שנאמר (דברים, ט׳ י״ט): כי יגרתי מפני האף והחמה [1]. — בר׳, ו׳ ח׳, ונח מצא חן. לאחד שהיה מלוכלך בדבק וראה אחד ודיבקו. עד היכן? עד שקשר עמו אהבה, כך נאמר כאן „חן" ונאמר להלן (בר׳, ל״ט ד׳): וימצא יוסף חן בעיניו [2]. — בר׳, י״ג ט׳, אם השמאל ואימינה. לשני בני אדם שהיו להם שני כורין אחד של חטים ואחד של שעורים. אמר ליה: אם חטייא דידי, שערי דידך, ואם שערי דידך, חטייא דידי, מכל אתר חטייא דידי (בין כך ובין כך — החטים יהיו שלי); כך אם השמאל ואימינה ואם הימין ואשמאילה [א״ר חנינא בר יצחק: ושמאלה אין כתיב כאן, אלא ואשמאילה — מן כל אתר אנא משמאיל להאי גברא] [3]. — משל לחכם שפתח לבנו חנות של בשמים בשוק של זונות, המבוי עשה שלו והאומנות עשתה שלה, והנער כבחור עשה שלו — יצא לתרבות רעה. בא אביו ותפסו עם הזונה. התחיל האב צועק ואומר: הורגך אני. היה שם אוהבו. אמר לו: את איבדת הנער ואתה צועק כנגדו? הנחת כל האומניות ולא למדתו אלא בַּשָּׂם, והנחת כל המבואות ולא פתחת לו חנות אלא בשוק של זונות. כך אמר משה: רבון העולם! הנחת כל העולם ולא שעבדת בניך אלא במצרים, שהיו עובדים טלאים ולמדו מהם בניך ואף הם עשו העגל. לפיכך אמר: אשר הוצאת מארץ מצרים, דע מהיכן הוצאת אותם [4]. — מאי דכתיב (הושע, י״ד י׳): כי ישרים דרכי ה׳ צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם? משל לשני בני אדם שצלו את פסחיהן. אחד אכלו לשום מצוה ואחד לשום אכילה גסה. זה שאכלו לשום מצוה — צדיקים ילכו בם, וזה

[1] תנחומא ב׳ תוריע 9. עוד שני פירושים אמר ר׳ ברכיה בשם ר׳ יוחנן לפסוק לא יגורך רע בתנחומא שם 11. א. אין עומדין לפני הקב״ה אלא מלאכי שלום ומלאכי רחמים, אבל מלאכי הזעם רחוקים ממנו, שנא׳ (ישעי׳, י״ג ה׳): באים מארץ מרחק מקצה השמים ה׳ וכלי זעמו וכו׳. ב. „אמר ר״י: אין אתה גורר אחר הרעה ואין הרעה גוררת אחריך, ואינה נרה (דרה) אצלך", ההוספה ואינה נרה אצלך מוסבה על הפירוש הראשון.

[2] ב״ר כ״ט. בזה הוא רוצה לומר, שנח מצא חן, אעפ״י שלא היה ראוי לכך (עי׳ לעיל 66 הע׳ 5). רשב״ל ג״כ מביא משל דומה לזה... עד היכן? עד שהשליטו, נא׳ כאן „חן" ונא׳ להלן (אסתר, ב׳ ט״ו): ותהי אסתר נושאת חן.

[3] ב״ר מ״א [ברור שהוא דורש „ואשמאילה" כמו שמפרש אח״כ ר׳ חנינה בר יצחק, בהפעיל בתור פעל יוצא: אני אדחהו אל השמאל. והמחבר פירש באופן אחר כאילו היה כתוב והשמאילה. — המתרגם].

[4] שמו״ר בסוף מ״ג, רב הונא בשם ר״י. השוה את המשל הייתר קצר מזה של רחב״א בשם ר״י בבבלי ברכות ל״ב [„מה יעשה אותו הבן שלא יחטא"?]

שאכלו לשום אכילה גסה — ופושעים יכשלו בם [1]. — בר', כ"ז כ'. כי הקרה ה' אלהיך לפני. לעורבא דאייתי נורא על קניה (כעורב הזה שהכנים אש לתוך קנו). בשעה שאמר כי הקרה ה' וכו' אמר יצחק: יודע אני שאין עשו מזכיר שמו של הקב"ה, וזה מזכיר, אין זה עשו, אלא יעקב [2].

כללים: שלשה דברים נתנו מתנה לעולם ואלו הן: התורה והמאורות הגשמים. התורה מנין? שנא' (שמות, ל"א י"ח): ויתן אל משה; המאורות מנין? שנא' (בר', א' ט"ו): ויתן אותם אלהים ברקיע השמים; הגשמים מנין? שנא' (ויק"א, כ"ו ד'): ונתתי גשמיכם בעתם [3]. — שלשה מפתחות בידו של הקב"ה, שלא נמסרו ביד שליח ואלו הן: מפתח של גשמים, מפתח של חיה ומפתח של תחית המתים. מפתח של גשמים — דכתיב (דברים, כ"ח י"ב): יפתח לך ה' את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו; מפתח של חיה מנין? דכתיב (בר', ל' כ"ב): ויזכר אלהים את רחל וכו' ויפתח את רחמה; מפתח של תחית המתים מנין? דכתיב (יחזקאל, ל"ז י"ג): וידעתם כי אני ה' בפתחי את קברותיכם [4]. — שלשה דברים שמע משה מפי הגבורה ונבהל ונרתע לאחוריו: בשעה שאמר לו: ועשו לי מקדש (שמות, כ"ה ח'), אמר משה לפני הקב"ה: רבש"ע! הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך (מ"א, ח' כ"ז), ואתה אמרת: ועשו לי מקדש? אמר לו הקב"ה: משה! לא כשאתה סבור, אלא עשרים קרשים בצפון ועשרים בדרום וח' במערב, ואני יורד ואצמצם שכינתי ביניהם למטה, דכתיב (שמות, כ' נ"ב): ונועדתי לך שם. ובשעה שאמר (במדבר, כ"ח ב'): את קרבני לחמי לאשי, אמר משה לפני הקב"ה: אם מכנים אני כל חיות

---

1) נזיר כ"ג. הוריות י'.

2) ב"ר ס"ה, תנחומא ב' תולדות 15. בתנחו' ב' מקץ 17 משתמש ר"י במשל זה גם ביחס לאחי יוסף, שבתשובתם, בר' מ"ב י"ג, נתנו לו מקום לחקרם עוד.

3) ב"ר ו', שמו"ר מ"א, ויקי"ר ליה (ר' יונתן). בשו"ט י"ח ט"ו (§ 28) סתם.

4) תענית ב' ע"א וב'. אח"ז בא — במערבא אמרי: אף מפתח של פרנסה, דכתיב (תה' קמ"ה ט"ז): פותח את ידיך ומשביע וכו'. ור"י מאי טעמא לא קא חשיב להא? אמר לך: גשמים היינו פרנסה. בב"ר ע"ג קרוב לראש, האומר הוא ר' תנחומא בשם ר' ביבי (במקום תחה"מ — מפתח של קבורה) ומסיים: ויש אומרים: אף מפתח של פרנסה. בשו"ט ע"ח ליה (§ 5) ר' אחא בשם ר' יוחנן (נשתבש לר' יונתן) בהוספה — כשהוא רוצה מוסרה לצדיקים: של עקרה מסר לאלישע וכו', של תחיית המתים מסר לאליהו בן צרפת ובנה של שונמית ע"י אלישע וליחזקאל בבקעת דורא, ומפתח של שמים לאליהו. בתנחומא ב' ויצא 16 האומר הוא ר' יוחנן והמאמר נ"כ בצורה מורחבה (ורק ע"ד תחה"מ הוא מזכיר את יחזקאל בלבד). ועוד נוסף שם מפתח רביעי — של כלכלה, שפעם אחת מסרו ביד נח (בר' ו' כ"א). בדברים ר' ז' האומר הוא ר' יונתן.

שבעולם יש בהם העלאה אחת? או כל העצים שבעולם יש להם העלאה אחת? שנא׳ (ישעי׳, מ׳ ט״ז): ולבנון אין די בער וחיתו אין די עולה. א״ל הקב״ה: משה! לא כמו שאתה סבור, אלא: זה האשה אשר תקריבו (במדבר, כ״ח ג׳), ולא שנים בבת אחת, אלא אחד בשחרית ואחד בין הערבים, שנא׳ (שם, שם ד׳): את הכבש אחד תעשה בבקר וכו׳. ובשעה שאמר (שמות, ל׳ י״ב): ונתנו איש כפר נפשו, אמר משה לפני הקב״ה: מי יוכל ליתן פדיון נפשו, שנא׳ (תה׳, מ״ט ט׳): ויקר פדיון נפשם? א״ל הקב״ה למשה: לא כשאתה סבור, אלא „זה יתנו מחצית השקל״ [1]. — כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקב״ה שם אתה מוצא ענותנותו. דבר זה כתוב בתורה, שנוי בנביאים ומשולש בכתובים. בתורה — דברים, י׳ י״ז; בנביאים — ישעיה, נ״ז ט״ו; בכתובים — פ״ו ה׳ [2]. — בתורה, בנביאים, בכתובים מצאו שלא עברו ישראל את הירדן אלא בזכותו של יעקב. בתורה (בר׳, ל״ב י״א): כי במקלי עברתי את הירדן הזה; בנביאים (יהושע, ד׳ כ״ב): ביבשה עבר ישראל את הירדן הזה — ישראל סבא; בכתובים (תה׳, קי״ד ז׳): מה לך הים כי תנוס הירדן תסב לאחור וכו׳ מלפני אלוה יעקב [3]. — שני בני אדם אמרו דבר אחד: אברהם ודוד. אברהם כתיב ביה (בר׳, ט״ו ב׳): ה׳ אלהים מה תתן לי. אמר לפניו: רבש״ע! אם עתיד אני להעמיד בנים ולהעציבך, מוטב לי — ואני הולך ערירי. דוד אמר (תה׳, קל״ב כ״ג): חקרני אל ודע לבבי, בחנני ודע שרעפי, דע הפורשים ממני (כלו׳: הנולדים ממני) [4], וראה אם דרך עצב בי. אמר לפניו: רבש״ע! אם עתיד אני להעמיד בנים ולהעציבך, מוטב לי — ונחני בדרך עולם [5]. — הקציף הקב״ה אדון על עבדיו לעשות רצון צדיק, ומנו? — יוסף, שנא׳ (בר׳, מ״א י״ב): ושם אתנו נער עברי; עבדים על אדוניהן לעשות גם לצדיק, ומנו? מרדכי, דכתיב (אסתר, ב׳ כ״ב): ויודע הדבר למרדכי [6]. — הקב״ה מסכים עם פיהם של צדיקים, וכן תמצא במכת בכורות, משה אמר

1) פסיקתא כ׳ ע״א וס״א ע״ב, ר׳ יהודה ב״ר סימון בשם ר״י, וכן בפסיק׳ ר׳ ט״ז בסוף (84 ע״ב), תנחומא נשא (ב׳ 19), במדבר ר׳ י״ב קרוב לסוף, בשו״ט צ״א א׳. בתנחומא כי תשא חסר „בשם ר׳ יוחנן״. לבמדבר ג׳ השוה לעיל 89 הע׳ 5.

2) מגילה ל״א.

3) ב״ר ע״ו, ר׳ יהודה בר סימון בשם ר״י. שהש״ר ד׳ ב׳ (ר׳ יודן = ר׳ יהודה בשם ר״י). ע״ד הצורה של שני המאמרים האחרונים עי׳ לעיל 41 מאמרו של ר״י ע״ד השמוש בשפה הארמית. עין עוד 89 הערה 1.

4) לפי הערה הנכונה של הרר״ל הוא דורש שרעפי = הפורשים ממני (השוה לעיל 81, 82 הערה 1).

5) ב״ר ס״ד ר׳ יודן ור׳ איבו בשם ר״י.

6) מגילה י״ג:

(שמות, י"א ד'): כה אמר ה' כחצות הלילה וכו', והקב"ה לא אמר כן, אלא (שם, י"ב י"ב): ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה, אלא הקב"ה הסכים על פיו, שנא' (שם, י"ב כ"ט): ויהי בחצי הלילה. וכן היו נכונים לשלשת ימים (שם, י"ט ט"ו) הקב"ה הסכים עמו, לא השרה שכינתו עד היום השלישי, שנא' (שם, י"ט ט"ז): ויהי ביום השלישי; לכך נאמר (ישע', י"ד כ"ט): מקים דבר עבדו [1]. — מצאנו בשני מקומות שהצדיקים מבקשים מהקב"ה שלא יאספו על הרשעים. דניאל אמר (דניאל, ב' י"ח): ורחמין למבעא די לא יהובדון דניאל וחברוהי עם שאר חכימי בבל, ודוד אמר (תה', כ"ו ט'): אל תאסף עם חטאים נפשי [2]. — ארבעים ושמונה פעמים כתוב בתורה „בארי", כנגד מ"ח דברים שנקנה בהם התורה [3] *).

י. אלהים והעולם.

— משל לרופא [4] שהיה לו תלמיד ולימדו כל מיני רפואות, חוץ מרפואת מכה פלנית. אמר ליה: כל מיני רפואות שבעולם גלית לי, חוץ מרפואת מכה פלנית, בבקשה ממך: גלה אותה לי. כך אמר משה להקב"ה (שמות, ל"ג י"ג): הודיעני נא את דרכיך, והודיעו, שנא' (תה', ק"ג ז'): יודיע דרכיו למשה. (שמות, ל"ג י"ח) הראני נא את כבודך, הראני נא מדה שאתה מנהיג בה את העולם [5]. אמר ליה: אין אתה יכול לעמד על מדותי. — העין הזו לבנה,

1) פסיקתא חדתא ביהמ"ד VI, 41.

2) שו"ט לאותו פסוק.

3) שהשיר ד' ט"ו. מ"ח דברים אלו נמנו באבות פ"ו מ"ה. המספר מ"ח אינו מדויק. כאן ראוי לציין גם מאמרו של ר"י שבדברים ר' י"א (עי' עוד מדרש פטירת משה, ילקוט דברים ל"א י"ד, ביהמ"ד 1, 121) עשר מיתות כתובות על משה ועשר פעמים נגז"ה עליו גזרה שלא ליכנס לארץ ישראל. ועדיין לא נחתם גזר דין הקשה, עד שנגלה עליו בית דין הגדול, אמר לו: גזרה היא מלפני שלא תעבור (עי' אג' התנ' I, ח"א 151 הערה 2). בפסיקתא 200 ע"ב הובאו עשרה הכתובים שבהם נזכרה מיתת משה, והדרשה שם חסרה ואין שם האומר.

4) שו"ט כ"ה ד', ר' ברכיה בשם ר"י (המשל נזכר לעיל 16 הערה 3). בילקוט שמות ל"ג בא המשל לחוד והנמשל לחוד. זה § 394 בסוף וזה § 395 בראש. בילקוט תהלים כ"ה חסר סיום הנמשל.

5) בס"א: מנהג שאתה מנהג בעולם. השוה ב"ר ריש ל"ט (במאמרו של ר' יצחק): תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג.

*) המחבר השמיט מאמר זה: כל מקום שנא' וישב אינו אלא לשון צער, שנא' (במדבר, כ"ה א'): וישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות. (בראשית, ל"ז א'): וישב יעקב. ויביאו אליו את דבתם רעה, ונא' (שם, כ"ז כ"ז): וישב ישראל בארץ גשן... ויקרבו ימי ישראל למות; (מ"א, ה' ה'): וישב ישראל ויהודה לבטח... ויקם ה' שטן לשלמה (סנהדרין ק"ו:).

והשחור באמצע. מהיכן הוא צריך לראות? לא מן הלבנה? ואינו כן, אינו רואה אלא מתוך השחור. ועל אור העינים אין אתה יכול לעמוד, ואתה מבקש לעמוד על דרכי? *) 1) — אין שמו של הקב"ה נזכר על הרעה אלא על הטובה; תדע לך שהוא כן, שבשעה שברא הקב"ה את האור ואת החשך וקרא להן שמות, הזכיר שמו על האור ולא הזכיר שמו על החשך, שנא', (בר', א' ה'): ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה. וכן אתה מוצא כשברך אדם וחוה, הזכיר שמו עליהן, שנא' (שם, שם כ"ח): ויברך אותם אלהים; וכשקללם לא הזכיר שמו עליהן, שנא' (שם, ג' ט"ז): אל האשה אמר, (שם, שם י"ז) ולאדם אמר [ואם תאמר על הנחש הזכיר בשעת קללתו (שם, שם י"ד)? כך שנו חכמים: על שלשה דברים הזכיר הקב"ה שמו, אעפ"י שהן לרעה: על המסית, ועל העובר על דברי הכמים (ירמיה, י"א ג'), ועל העושה פטרונו בשר ודם, שנא' (שם, י"ז ה'): כה אמר ה' ארור הגבר אשר יבטח באדם 2) — אפילו בשעת כעסו של הקב"ה זוכר את הרחמים, שנא' (הושע, א' ב'): ורחמתי את לא רוחמה 3) — במדבר, י"ד י"ז. ועתה יגדל נא כח ה'. יתקוף חיליהון דרחמיך, תנבר מדת רחמים למדת הדין 4). — בתור הוספה למה שנאמר במשנה. בראש

1) תנחומא ריש תצוה (ב' 4), ע' לעיל 32 הע' 4

2) תנחומא תזריע (ב' 12), ר"א בן פרת בשם ר"י. שם יש עוד שורה של הוכחות. בב"ר ג' בא המאמר רק עם ההוכחה הראשונה והאומר הוא ר"א בן פרת בעצמו. עי' עוד איכה ר' ב' א'.

3) פסחים פ"ז: בברכות נ"ד: אומר ר"י דומה לזה בסמכו על בר' י"ט כ"ט: אפילו בשעת כעסו... זוכר הוא את הצדיקים. עי' עוד מאמרו של ר"י בילקוט תה' ע"ד א' על הכתוב בירמי' ט"ו, ט"ו (בשו"ט לאותו פסיק בלא שם אומרו).

4) פסיקתא 166 ע"א, רבנן בשם ר"י. ואולם ר' יעקב בר אחא אומר זה בשם ר' יוסי בר חנינא, במאמר שהובא לעיל 68 הערה 3 נאמר בסיום תפלת אברהם: ועמוד מכסא הדין ותתמלא עליהם רחמים. את שלש עשרה מדות (שמות, ל"ז ו') קורא ר"י בפסיק' 57 ע"א בשם י"ג מדות של רחמים (אולם בובר מביא שם מאמרים מקבילים לזה, שבהם ר' שמעון הוא בעל המאמר). בברכות ס': דורש רבב"ח (וי"ג רשב"ג) (תה' נ"ו י"א) בה' אהלל דבר — זו מדת טובה, באלהים אהלל דבר — זו מדת פורענות. בשו"ט ק"א — ר' תנחומא בשם ר' יודן. בירושלמי ברכות י"ד ע"ב, ר' תנחומא בן יהודה ועי' בכר אא"א' כרך ג' 239, 8 בגרמנית חגיגה ה': (לעיל 91) מאמר ר"י ע"ד מדת פורענות. בפסיק' 161 ע"ב ר' שמואל בשם ריו"ח "ארך אף" אין כתיב כאן אלא "ארך אפים" — מאריך רוחו עד שלא יגבה, בא לגבות מאריך וגובה. בירו' תענית פ"ב סוף ה"א ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן (קרי: ר' יוחנן) ארך אף אין כתיב כאן אלא ארך אפים — מאריך רוחו עם הצדיקים ומאריך רוחו עם הרשעים. ר' אחא ר' תנחום בר

*) בויק"ר ל"א אומר משל זה ר' ברכיה לענין אחר.

השנה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון] — וכלן נסקרין בסקירה אחת [1]. — בר׳, ב׳ ה׳. בהבראם — בה׳ בראם. (האות ה׳ קלה לבטא מכל האותיות, כך לא בעמל וביגיעה ברא הקב״ה את העולם). ומה ה׳ זה — כל האותיות תופסין את הלשון (כלומר: הלשון דרושה להתוך האות בדבור), וזה אינו תופס הלשון, כך לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב״ה עולמו, אלא (תה׳, ל״ג ו׳): בדבר ה׳ וכבר שמים נעשו [2]. — מלך בשר ודם בונה פלטין, משהוא בונה את התחתונים אחר כך הוא בונה את העליונים, אבל הקב״ה ברא את העליונים ואת התחתונים בריה אחת [3] — בשר ודם כשהוא בא לצור צורה מתחיל מראשה ומאזניה או

ר׳ חייא בשם ריו״ח: ארך אף אין כתיב כאן וכו׳ כמו שאמר בפסיקתא ר׳ שמואל בשם ריו״ח. על הכתוב (ישעי׳, ה׳ י״ד): לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק, אמר ריש לקיש: ומי שמשייר אפילו חק אחד (שאינו שומרו). וע״ז ענה ר׳ יוחנן: לא ניחא למרייהו דאמרת להו הכי (אין הקב״ה רוצה שתהא דן את ישראל כל כך לכף חובה — רש״י), אלא אפילו לא למד אלא חק אחד [וכן על הכתוב זכרי׳, י״ג ח׳ והשלישית יותר בה, אמ׳ ריש לקיש: שלישית של שם, וריו״ה אמר: לא ניחא למרייהו דאמרת להו הכי, אלא שלישית של נח. וכן על הכתוב בירמיה: (ג׳ י״ד) ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה, אמר ריש לקיש דברים ככתבן, וריו״ח אמר: לא ניחא למרייהו דאמרת להו הכי, אלא אחד מעיר מזכה כל העיר ושנים ממשפחה מזכין כל המשפחה]. וכן בב״ר מ״ט בסוף אמר ר׳ יהודה בר סימון ור׳ חנין בשם ר׳ יוחנן: כאן (בסדום צריך) עשרה, ובירושלים אפילו אחד, שנא׳ (ירמי׳, ה׳ א׳): שוטטו בחוצות ירושלים וראו נא וכו׳ אם תמצאו איש וכו׳ ואסלח לה. על דברי ר׳ עקיבא שאמר: דור המדבר אין להם חלק לעולם הבא (סנהדרין ק״י) אמר רבב״ח בשם ריו״ח: שבקה ר״ע לחסידותיה (שרגיל לזכות את ישראל, והשתא מחייב להו — רש״י) שנא׳ (ירמי׳, ג׳ י״ב): שובה משבה ישראל וכו׳ כי חסיד אני וכו׳ לא אטור לעולם.

[1] ר״ה י״ח. רבב״ח בשם ר״י. עי׳ לעיל 111 הערה 4 המשל שהובא שם.

[2] ב״ר י״ב קרוב לסוף. ר׳ אבהו בשם ר״י. שם בראש י״ב נאמרה ע״י ר׳ פנחס בשם ר׳ לוי המחצית הראשונה של המאמר, ובפרשה ג׳ בראש נמצאה המחצית השניה שנמסרה ע״י ר׳ ברכיה בשם ר׳ יהודה בר סימון. בתנחומא ב׳ בראשית ט״ז (נ״כ ר׳ אבהו בשם ר״י) מביא ראיה לא מתהלים אלא מישעי׳, מ׳ כ״ח: לא ייעף ולא ייגע. ע״ד האות ה׳ הוא אומר שם: אדם מוציאה מתוך פיו בלא קמץ את פיו. בשו״ט ס״ב (ששם בא המאמר סתם בלי שם האומר): אין בה לא ריחוש שפתים ולא חריצת לשון. בירו׳ חגיגה פ״ב 77 ע״ג (השוה פסיקתא ר׳ פכ״א 109 ע״א וב׳) אומר ר״א בשם ר״י את הדרשה ע״ד ביה, ישעיהו כ״ו ד׳, מה שבב״ר י״ב נאמר בשם ר״א ובמנחות כ״ט: בשם ר׳ יהודה בן אלעאי (אג׳ התנאים כרך ב׳ ח״ב 155).

[3] ב״ר י״ב קרוב לראש. (עי׳ לעיל 111 על הכתוב בר׳ א׳ ל״א). בירו׳ ברכות פ״א ה״א — ר׳ יוחנן אמר: בנוהג שבעולם אדם מותח אהל על ידי שהות רפה (כלו׳ בהמשך הזמן הוא הולך ומתרופף). ברם הכא: (ישעי׳, מ׳ כ״ב) וימתחם כאהל לשבת,

מאחד מכל אבריה עד שהוא גומרה. אבל הקב"ה צר את האדם כלו כאחד, שנא' (ירמיה, י' ט"ז): כי יוצר הכל הוא[1]. — שני דברים אין מכשף יכול לעשותן ואין צייר יכול לעשותן, ושניהם מקלסין להקב"ה. ואלו הן: הנפש והקרבים, היא שדוד אמר (תה', ק"ג א'): ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו. [בשר ודם צר צורה ואין צורתו מקלסתו, והקב"ה צורתו מקלסתו שנא' (תהלים, ק"נ ו') כל הנשמה תהלל יה][2]. — תנאין התנה הקב"ה עם הים שיהא נקרע לפני ישראל, ההי"ד (שמות, י"ד כ"ז): וישב הים לאיתנו, לתנאין שהתנה עמו[3].

וכתיב (איוב, ל"ז י"ח) .חזקים' — המאמר הזה מובא גם בב"ר שם, בשם ר' יצחק. אולם נראה שהנוסח שבירושלמי הוא הנכון, לשני המשלים הובאו דברי רשב"ל החולק עליו. עי' עוד תשובת ר"י על השאלה: כיצד ברא הקב"ה את עולמו? ב"ר ריש פ"י [מלך בו"ד בונה פלטין מביט בעליונים ראייה אחת ובתחתונים ראייה אחת, אבל הקב"ה מביט בעליונים ובתחתונים ראייה אחת] עי' אג' התנ' כרך א' ח"א I, 126 הערה 3). בחגיגה ט"ז, על המשנה: כל המסתכל בארבעה דברים רתוי לו שלא בא לעולם: מה למעלה מה למטה מה לפנים מה לאחור, שואלת הגמרא: לפנים מאי דהוה הוה? וע"ז ענה ריו"ח ור"א דאמרי תרוייהו: משל למלך בו"ד שאמר בנו לי פלטרין גדולין על האשפה, הלכו ובנו לו, אין רצונו של מלך להזכיר לו שם אשפה. ואולם בירו' חגיגה פ"ב סוף ה"א נאמר שם בשם ר"א בלבד *).

[1] מדרש שמואל ה', ר' כרוספדאי בשם ר"י. במכילתא שמות, ט"ו י"א (42 ע"א) סתם, בלי שם אומרו. עי' עוד מאמרו של ר"י ע"ד עבור הולד על סמך הכתיב תה' קל"ט ג' בויק"ר י"ג (בנדה ל"א. ר' חנינא בר פפא).

[2] מדרש שמואל שם. ר' שמעון (במקום שמואל קרי שמעון) (ואולם בספרו טרדיציון אונד טרדענטען 404 הע' 1 נתחרט המחבר על תקון זה) בר אבא בשם ר"י. השוה תשובתו של ר' שמעון בן פזי על שאלתו של מר עוקבא על הכתוב תה' ק"ג א' בברכות י'. (עי' לעיל 129 הערה 2).

[3] ב"ר ה', דריש לאיתנו — לתנאיו. (ע"ד כרום האותיות עי' לעיל 82 הערה 1. בשמו"ר כ"א קרוב לראש שם האומר זאת הוא ר' אלעזר הקפר. בב"ר שם אמר ר' ירמיה בן אלעזר: לא עם הים בלבד התנה הקב"ה, אלא עם כל מה שנברא בששת ימי בראשית, ההי"ד (ישעי', מ"ה י"ב): אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי... צויתי את הים שיהא נקרע לפני ישראל, צויתי את השמים ואת הארץ שישתקו לפני משה,

---

*) בירושלמי שם נאמר: ר' אבהו בשם ר"י: בשתי אותיות נבראו שני עולמות העוה"ז והעוה"ב, א' ביו"ד וא' בה"א. מאי טעמא? כי ביה ה' צור עולמים (ישעי', כ"ו ד'). ואין אנו יודעים איזה נברא בה"א ואיזה מהם ביוד. אלא מן מה דכתב אלה תולדות השמים והארץ בה.ראם בה"א בראם, הוי - העוה"ז נברא בה"א והעוה"ב נברא ביו"ד. מה ה"א פתוח מלמטה - רמז לכל באי עולם שהן יורדין לשאול. מה ה"א יש לו נקודה מלמעלה - משעה שהן יורדין הן עולין. מה ה"א פתוח מן הצד, כך פתוח פתח לכל בעלי תשובה. מה יוד כפ"ף, כך יהיו כל באי עולם כפופין.

— בשני נבראו המלאכים, הה"ד (תהלים, ק"ד ג'): המקרה במים עליותיו.. עושה מלאכיו רוחות[1] *). — אין הקב"ה עושה דבר אלא אם כן נמלך בפמליא של מעלה, שנא' (דניאל, ד' י"ד) בגזרת עירין פתגמא ובמאמר קדישין שאלתא[2]. — אין עומדין לפני הקב"ה אלא מלאכי שלום ומלאכי רחמים, אבל מלאכי הזעם רחוקים ממנו, שנא' (ישעי', י"ג ה'): באים מארץ מרחק ה' וכלי זעמו[3]. — גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת, שנא' (דניאל, ג' כ"ה): הא אנא חזיה גוברין וכו' ורוח די רביעאה דמה לבר אלהין (בראשונה הצדיקים ואח"כ המלאך)[4]. — ישעי', ו' ג', אחד מן השרפים — זהו מיכאל, אתיא אחד אחד, כתיב הכא אחד מן השרפים וכתיב התם (דניאל, י' י"ג): והנה מיכאל אחד השרים[5]. — יחזקאל, ט' ה', ולאלה אמר באזני עברו בעיר אחריו והכו —

שנא' (דברים, ל"ב א'): האזינו השמים, צויתי את השמש ואת הירח שיעמדו לפני יהושע, שנא' (יהושע, י' י"ב): שמש בגבעון דום. צויתי את העורבים שיכלכלו את אליהו (מ"א, י"ז ד'), צויתי את האור שלא תזיק לחנניה מישאל ועזריה, צויתי את האריות שלא יזיקו את דניאל, צויתי את השמים שיפתחו לקול יחזקאל, שנא' (יחז', א' א'): נפתחו השמים, צויתי את הדג שיקא את יונה, שנא' (יונה, ב' י"א): ויאמר ה' לדג ויקא את יונה **).

1) ב"ר א' בראש. תנח' ב' ברי א' 12, נגד דעתו של ר' חנינא (לעיל 31 הערה 5) שו"ט כ"ד א' (4 §).

2) סנהדרין ל"ח: ע"ד הבטוי פמליא של מעלה עי' בירו' סנהדרין פ"א ה"א, אר"י: לעולם אין הקב"ה עושה בעולמו דבר עד שנמלך בבית דין שלמעלן מה טעם (דניאל, י' י"א): ואמת הדבר וצבא גדול. אימתי חותמו של הקב"ה אמת? בשעה שנמלך בבית דין שלמעלן). עי' דרשתו של ר' יוחנן למלת כשפים (לעיל 54 הערה 7) ודרשתי ל„כל פנים" — בירמי' ל' ו', פמליא של מעלה ופמליא של מטה.

3) תנחומא תזריע (ב' 11) ר' ברכיה בשם ר' תנחום בר חנילאי בשם ר"י (כך צריך להיות סדר שלשלת הקבלה, עי' לעיל 113 הערה 1). בתנחומא הישן הוא מביא ראיה מהכתוב (שמות ל"ד ו'): „ה' ארך אפים, וכי אין אנו יודעים שהוא ארך אפים? אלא מהו ארך אפים? שמלאכי זעף רחוקים ממנו". ואח"כ מביא את הפסוק מישעי', י"ג ה'.

4) סנהדרין צ"ג.

5) ברכות ד': גם „מלאך ה'" הוא לפי דברי ר"י מיכאל. שמו"ר ב' קרוב לסוף וכן „אחד קדושי" (דניאל ח' י"ג) בתנחומא ב' בראשית 23.

*) ר' לולינא בר טברין אמר בשם ר' יצחק: בין על דעתיה דר' חנינא ובין על דעתיה דר' יוחנן: הכל מודים שלא נברא ביום ראשון כלום שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו והקב"ה ממדד באמצעיתו, אלא אנכי ה' עושה כל נוטה שמים לבדי (ישעי' מ"ד) מאתי - מי אתי כתיב, מי היה שותף עמי בברייתו של עולם. (שם, בב"ר א').

**) הכונה היא שגם הנסים הם ענינים טבעיים, כי המה הקים שנתן הקב"ה בטבע בתחלת הבריאה.

למלאך קשה שביניהם אמר, זה גבריאל, שנא׳ (שם, שם ב׳) ואיש אחד בתוכם לבוש בדים. [ובדניאל, י׳ ה׳ נאמר איש אחד לבוש בדים, והוא גבריאל, כנראה שם מהכתוב ט׳ כ״א] [1]. — מלאך הממונה על הרוחות דומה שמו [2]. — איוב, כ״ג ח׳. הן קדם אהלך ואיננו ואחור ולא אבין לו — מכאן אתה למד שהשכינה במערב [3]. — שלש פנקסיות הן, אחת של צדיקים גמורין ואחת של רשעים גמורין ואחת של בינונים. זה של צדיקים גמורין כבר נטלו איפופים ἀπόφασις [4] של חיים מראש השנה, זה של רשעים גמורין כבר נטלו איפופים שלהן מראש השנה [למיתה]; של בינונים כבר ניתן להם עשרת ימי תשובה שבין ראש השנה ליום

[1] איכה ר׳ ב׳ א׳. לפי דברי ר׳ יוחנן (סנהדרין צ״ו): אלמלא בא גבריאל והעמידו (לנבוכדנצר, באגדה ע״ד מרודך בלאדן, ע״ש) לא היה תקנה לרשעי ישראל. בפסחים קי״ח. בשעה שהפיל נמרוד הרשע את אברהם אבינו לתוך כבשן האש אמר גבריאל לפני הקב״ה: ארד ואצנן ואציל את הצדיק מכבשן האש. אמר הקב״ה אני יחיד בעולמי והוא יחיד בעולמו, נאה ליחיד להציל את היחיד. ולפי שהקב״ה אינו מקפח שכר כל בריה, אמר: תזכה ותציל שלשה מבני בניו (עי׳ דקדוקי סופרים לאותו ענין). ובמנחות כ״ט ע״א, ארחב״א אר״י: גבריאל חגיר כמין פיסקיא (אזור כדרך אומנים) היה והראה לו למשה מעשה מנורה, דכתיב (במדבר, ח׳ ד׳): וזה מעשה המנורה. עי׳ עוד לעיל 71 הערה 3. מיכאל וגבריאל משמשין יחד באגדה שהובאה לעיל 88 הערה 5. עי׳ עוד ב״ב ע״ד כי אתי רב דימי א״ר יונתן (ר׳ יוחנן קרי): עתיד גבריאל לעשות קניגיא (ציד) עם לויתן, שנא׳ (איוב, ח׳ כ״ה): תמשך לויתן בחכה, ואלמלא הקב״ה עוזרו אין יכול לו, שנא׳ (שם, שם י״ט): העושו יגש חרבו *).

[2] סנהדרין צ״ד. השוה שבת קנ״ב: (שמואל) אלו ואלו לדומה נמסרין. עי׳ עוד הגיגה ה׳, וברכות י״ח: (שתי אגדות של חכמי בבל). ע״ד הרוחות עי׳ לעיל 62 על הכתיב ס״א, כ״ב כ״א. ע״ד מלאכים ממונים על תפקיד ידוע באגדת ר׳ יוחנן: לילה (עפ״י איוב, ג׳ ב׳) בבר׳ י״ד ט״ו, סנהדרין צ״ו. מלאך שהוא ממונה על התאוה, שהשפיע על יהודה להביא לעולם את משפחת דוד המלך. ב״ר פ״ה. (השוה מאמרו של ר׳ יהודה בר סימון ב״ר נ״ג); מלאך הממונה על החמה. אסתר ר׳ א׳ י׳ וא׳ י״ב (פ׳ ג׳) במדרש אבא גוריון, ובהמ״ד I, 4) כתיב במאמר האחרון ר׳ חנינא במקום ר׳ יוחנן. אסתר ה׳ ב׳, ג׳ מלאכי השרת נזדמנו לה, מגילה ט״ו: סנהדרין ק״ו: שלשה מלאכי חבלה נזדמנו לו לדואג. באיכה ר׳ א׳ נ׳ מציר ר׳ יהודה את השד קטבי כלו מלא עינים, קליפות קליפות ושערות שערות. בגיטין ס״ח. נמצא מאמר סתום של ר״י: שלש מאות מיני שדין היו בשיחין, ושידה עצמה איני יודע מה היא (שו״ט ע״ח 12).

[3] תנחומא ב׳ בראשית 13 (השוה: ר׳ אבהו בב״ב כ״ד).

[4] ע״ד הבטוי נטל איפופסין עי׳ לעיל 43.

*) ע״ד תפקידם של מיכאל וגבריאל עי׳ תנחומא ב׳ בראשית 13 מאמרו של ר׳ יעקב מכפר חנה. ב״ר מ״ח ושם נ׳, מיכאל בא לבשר את שרה גבריאל להפך את סדום ורפאל להציל את לוט. ומשם ראיה שאין מלאך אחד עושה שתי שליחות.

הכפורים, אם עשו תשובה נכתבין עם הצדיקים, ואם לאו — נכתבין עם הרשעים. מאי טעמא? (תה', ס"ט כ"ט): ימחו מספר — אלו הרשעים, חיים — אלו הצדיקים, ועם צדיקים אל יכתבו — אלו הבינונים [1]. — שמות, ג' י"ב. אהיה אשר אהיה — ביחידים [כלומר יחידים מישראל אפשר יאמינו בי ואפשר לא יאמינו — [מה שמורה השם „אהיה אשר אהיה" שאין השם גלוי וניכר], אבל במרובים, על כרחם, שלא בטובתן, כשהן משֻׁבָּרִין שִׁנֵּיהֶן, מולך אני עליהם, שנא' (יחזקאל, כ' ל"ג): חי אני נאם ה' אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלך עליכם [2] — נטל הקב"ה כל מימי בראשית ונתנם חצים ברקיע וחצים באוקינוס, ההי"ד (תה', ס"ה י'): פלג אלהים = פלגא [3]. איוב, כ"ה ב'. עושה שלום במרומיו. מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה ולא פגימתה של קשת. פגימתה של לבנה — דחלשא דעתה [שתרגיש הלבנה את עלבונה], פגימתה של קשת — דלא לימרו עובדי החמה גירא קא משדיה (שהיא יורה חצים בכופרים בה, שהיורה

---

1) ירו' ר"ה פ"א ה"ג, ר' קרוספא (קרוספדאי) בשם ר"י. וכן בבבלי ר"ה ט"ז. ששם הורחקו השמות היוניות: במקום „פינקסיות" כתוב „ספרים", במקום איפופס, נכתבין ונחתמין לאלתר. הראיה מהכתוב הובאה בירו' סתם ובבבלי מרבין. בפסיקתא 157 ע"ב רק ההתחלה והסוף כמו בירושלמי. מלבד הפסוק של תה' ס"ט מובא שם מדניאל י"ב ב': אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדראון עולם. עי' גם פסיקתא חרתא, בהמדר"ר IV, 61 (כמו בבבלי) שם נרשם בטעות ר' יהודה במקום ר' יוחנן.

2) שמו"ר לאותו פסוק.

3) ב"ר ד'. לאחר איזו שורות באה דעת רבנן הדומה לזו (נגד דעת ר' שמעון בן פזי): „מחצה על מחצה". אפשר שנתכון למלת πελαγοσ"ים (פירסט הוספה 170). בב"ר י"ג, (שו"ט קל"ה בשם ר' תנחומא) ר' יוחנן אומר אין עננים אלא מלמעלה, שנא' (דניאל ז' י"ג): וארו עם ענני שמיא (בירו' סכה 52 סוף ב' פ"א ה"ה, בלי הוכחה מהפסוק). על דעתיה דר' יוחנן לאחד שכבד את חברו בחבית של יין וקנקנה עמה, ועל דעתיה של ריש לקיש (שאמר אין עננים אלא מלמטן): לאחר שאמר לחברו הלוני סאה של חטין וא"ל חברו: הבא קופתך. כך אמר הקב"ה לארץ: אייתי עננך וקבלי מטר (הר"ז וו. אינה"ורן מביא את המשל הזה בקשר עם המאמר שהובא לעיל 114 הערה 4, שהמטר הוא אחד משלשה דברים שנתנו מתנה לעולם). עי' עוד הערתי של ר' יוחנן על „מעליותיו" (תה', ק"ד י"ג) מעליותיו של הקב"ה, תענית ט'. ועי' עוד בשו"ט י"ח (ב'16), אר"י: מעשה נסים יש בשמים. אדם נוטל כברה והושר שתים שלש אצבעות וְאינן מספיקין לירד עד שמתערבין זה בזה, ומהלך חמש מאות שנה הגשמים יורדין, ואין טפה מהן מתערבת [בהברתה] (מקצת מזה אמר ר' יהושע בן חנניה בתענית ט' *): עי' אג' התנ' כרך א' ח"א 96.

---

*) שם מובא מאמר ר"י סימן למטר פורחות. מאי פורחות? א"ר פפא עיבא קלישא תותי עיבא סמיכתא.

בקשת נותן פגימת הקשת נוכח פניו. רש"י[1]. — ר' יוחנן כי הוה חזי שלך (ויקרא, י"א י"ז) אמר (תה', ל"ו ז'): משפטך תהום רבה (כי הוא שולה דגים מן הים), כי הוה חזי נמלה אמר (שם): צדקתך כהררי אל (שה' נתן לבריה חלשה זו אמצעים נפלאים לשמור על קיומה)[2].

יא. ימות המשיח ועולם הבא.

— אמר הקב"ה לישראל: אעפ"י שנתתי קצבה לקץ שיבוא, בין עושין תשובה בין שאין עושין בעונתה היא באה, אם עושין תשובה אפילו יום אחד אני מביא אותה שלא בעונתה, הוי: היום אם בקולו תשמעו (תה', צ"ה ז') [וכשם שמצינו שעל כל המצות בן דוד בא, על שמירת יום אחד של שבת בן דוד בא לפי שהשבת שקולה כנגד כל המצות][3]. — לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלאכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד, אלא אפילו לקראת מלכי אומות העולם, שאם יזכה (לעולם הבא) יבחין בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם (כמה הרבה גדולתן של ישראל יותר על אומות העולם — רש"י[4]) — אם ראית דור שמתמעט והולך חכה לו, שנא' (ש"ב, כ"ב כ"ח):

---

1) ירושי' ר"ה פ"ב ה"ד (שם חסרה ההוספה ולא פגימתה של קשת). בבלי ר"ה כ"ג: בירו' שם—תני רשב"י: לפי שהרקיע של מים והכוכבים של אש והם דרין זה עם זה ואינן מזיקין זה את זה, לפיכך — עושה שלום במרומיו. המאמר הזה בא יחד עם המאמר .מעולם לא ראתה חמה וכו'" בשהש"ר ג' י"א בשם ר' יוחנן, ובפסיקתא 3 ע"א ובבמדבר ר' י"ב אריי: לית מזל חמי במה דקדים ליה ולית מזל חמי במה דלעיל מיניה, אלא כמה דלרע מיניה, כהדין בר נש דהוא נחית (בירו': דסליק) בסולמא הפיך לאחוריה. אך בירושי' שם, בשהש"ר שם ובדברים ר' ה' נאמר שם בשם ר' לוי, תלמידו של ריו"ח. הרעיון הזה שבין ברואי מעלה אין קנאה ותהרות כתוב גם בשיר היהודי ההלני של פוקילידם מחרוז 71 ולהלן. עי' מאמרו של ברניים ע"ד השיר הזה (יאהרעס־בעריכט דעם יוד. טהעאלאג. סעמינאר אין ברעסלוי 1856, p. X, גנזאממעלטע שריפטען I 208).*)

2) חולין ס"ג. הלישנא אחרינא של רש"י [לנמלה הוא אומר צדקתך כהררי אל שמזונותיה מזומנין לה בלא טורח ועם מי שאתה נשפט אתה בא עד תהום רבה, כגון שלך שטורח לבקש את מזונותיו] — דומה לדרשתו של ריב"ל על פסוק זה, עי' אגדת אמוראי א"י כרך א' ח"א סוף ע' 142.

3) שמות ר' כ"ה קרוב לסוף. עי' שבת קי"ח: ריו"ח בשם רשב"י (אג' התנ' כרך ב' ח"א 59), עי' לעיל ח"א 156 ולהלן.

4) ברכות ט': י"ט: נ"ח. בירו' ברכות פ"ג ה"א ונזיר פ"ז, 56 ע"א, ר' ירמי' ור' חזקיה בשם ר"י: מצוה לראות גדולי מלכות לכשתבוא מלכות בית דוד יהא יודע להפריש בין מלכות למלכות.

---

*) א"ר אבין לא סוף דבר בין מלאך כמלאך, אלא אפי' מלאך עצמו חציו אש וחציו מים והוא עושה שלום בם (פסיק' 3 ע"ב ועי' שם בהערת בובר).

ואת עם עני תושיע. — אם ראית דור שצרות רבות באות עליו כנהר, חכה לו, שנא׳ (ישעי׳, נ״ט י״ט–כ׳): כי יבוא כנהר צר, וסמיך ליה ובא לציון גואל[1]. — אין בן דוד בא אלא בדור שכלו זכאי או בדור שכלו חייב. בדור שכלו זכאי, דכתיב (ישעי׳, ס׳ כ״א): ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ; בדור שכלו חייב, דכתיב (ישעי׳, נ״ט ט״ז): וירא כי אין איש, וסמיך ליה (שם, מ״ח י״א): למעני למעני אעשה*)[2]. — שבוע שבן דוד בא, שנה ראשונה מתקיים מה שנא׳ (עמוס, ד׳ ז׳): והמטרתי על עיר אחת וכו׳, בשניה — חצי רעב משתלחין בה, בשלישית רעב גדול ומתים בו אנשים ונשים וטף והסידים ואנשי מעשה מתמעטים והתורה משתכחת מישראל, ברביעית רעב ולא רעב שובע ולא שובע, בחמישית שובע גדול ואוכלין ושותין ושמחין והתורה חוזרת לחדושה ומתחדשת לישראל, בששית קולות, בשביעית מלחמות, במוצאי שביעית בן דוד בא[3]. — דור שבן דוד בא תלמידי חכמים מתמעטין והנשארים כלות עיניהם ביגון ואנחה, וצרות רבות באות על הצבור וגזרות קשות מתחדשות, עד שהראשונה קיימת, אחרת באה ונסמכה לה[4]. — כתיב (הושע, י״ב י״ג): ויעבד ישראל באשה, אמר להם הנביא]: דוגמא שלכם (מה שנעשה עמכם) דומה ליעקב אביכם, מה יעקב אביכם עד שלא נשא אשה נשתעבד, משנשא אשה נשתעבד, אף אתם, משלא נולד גואל נשתעבדתם, משנולד גואל אתם משתעבדים[5]. — תהלים, ט׳ י״ב. זמרו לה׳ יושב ציון. זמרו לה׳ ממה שעשו בציון, אומרים: לביתו לא נשא פנים בשעת כעסו, כשיבוא ליפרע מן המהריבין — על אחת כמה וכמה[6]. — במדבר, כ״ד כ״ג. אוי מי יחיה משמו אל. אוי לה לאומה שתמצא בשעה שהקב״ה עושה פדיון לבניו! מי מטיל כסותו בין לביא ללביאה בשעה שנזקקין זה עם זה![7] — גדול [יום] קבוץ גליות כיום שנבראו בו שמים וארץ, דכתיב

---

1) כנהדרין צ״ח.

2) שם; בפסיקתא 51 ע״ב בלי הבאת ראיה מהכתובים.

3) שהש״ר ב׳. בסנהדרין צ״ז. בא בשם „תני רבנן". בפסיקתא 51 ע״א ובפסיקתא ר׳ 75 ע״א — רבנן אמרי.

4) פסיקתא 51 ע״ב. בסנהדרין צ״ח: אומר ריו״ח: ייתי ולא אחמיניה (יבוא ולא אראהו — ירא היה מחבלי משיח).

5) בר׳ סוף ע״ב. השם „גואל" מוסב אפשר על משה ואפשר על המשיח.

6) שו״ט ט׳ י״ב, צ״ט ב׳. עי׳ לעיל 197 הע׳ 6 וח״א 33 הע׳ 1.

7) סנהדרין ק״ו. שם, על הכתוב ירמי׳ ל׳, ו׳ ונהפכו כל פנים לירקון, אריו״ח: פמליא של מעלה ופמליא של מטה בשעה שאמר הקב״ה הללו מעשי ידי והללו מעשי ידי, היאך אאבד אלו מפני אלו? — השוה: לעיל 43 הערה 2

---

*) אינו מובן, איזו סמיכות היא זו? ואולי צ״ל וסמיך ליה: ותושע לו זרועו.

(הושע, ב׳ ב׳): ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו ושמו להם ראש אחד, וכתיב (בר׳, א׳ ה׳): ויהי ערב ויהי בקר יום אחד[1].

— שה״ש, א׳ ה׳. בנות ירושלים. עתידה ירושלים להעשות מטרופולין (μητρόπολις) לכל המדינות ולהמשיך כנהר אליה לכבודה, כמה דאת אמר (יהושע, ט״ו מ״ז): אשדוד בנותיה וכו׳[2]. — שה״ש, ז׳ ה׳. צופה פני דמשק. עתידה ירושלים שתהא מגעת עד שערי דמשק, שנא׳ (זכרי׳, ט׳ א׳): ודמשק מנוחתו [וכי דמשק מנוחתו? והלא אין מנוחתו אלא בית המקדש, שנא׳ (תה׳, קל״ב י״ד): זאת מנוחתי עדי עד, אלא עתידה ירושלים להיות מתרחבת בכל צדדיה, עד שתהא מגעת לשער דמשק, וגליות באות ונינוחות תחתיה לקיים מה שנא׳ (ישעי׳, נ״ד ג׳): כי ימין ושמאל תפרוצי, הרי לארך, לרחב מנין? תלמוד לומר (זכרי׳, י״ד י׳): ממגדל חננאל עד יקבי המלך][3] — ישעי׳, ד׳ ה׳. ועל מקראיה. לא כירושלים של העוה״ז ירושלים של העוה״ב: ירושלים של העוה״ז כל הרוצה לעלות עולה, של עולם הבא אין עולין אלא המזומנין לה[4]. — כל שיטה ושיטה שנטלו הגוים מישראל, עתיד הקב״ה להחזירן לה, שנא׳ (ישעי׳, מ״א י״ט): אתן במדבר ארז שטה, ואין מדבר אלא ירושלים שנא׳ (שם, ס״ד ט׳): ציון מדבר היתה[5]. — מיום שחרב בית המקדש נגזרה גזרה על בתיהן של צדיקים שיחרבו, שנא׳ (ישעי׳, ה׳ ט׳): אם לא בתים רבים לשמה יהיו גדולים וטובים מאין יושב. ועתיד הקב״ה להחזירן לישובן, שנא׳ (תה׳, קכ״ה א׳): הבוטחים בה׳ כהר ציון, מה הר ציון עתיד הקב״ה להחזירו לישובו, אף בתיהן של צדיקים עתיד הקב״ה להחזירן לישובן[6]. — עתיד הקב״ה להביא אבנים טובות ומרגליות שהן שלשים על שלשים וחוקק בהן עשר על עשרים ומעמידן בשערי

---

1) פסחים פ״ח.

2) שהש״ר א׳ ה׳, שמו״ר כ״ג. יותר נכון לגרוס ,לְהַמְשֵׁךְ׳ במקום ,להמשיך׳, שזהו אותו הרעיון שנא׳ בישעי׳ ב׳ ב׳, מיכה ד׳ א׳ ,ונהרו אליו כל הגוים׳. עי׳ לעיל 63 הע׳ 8.

3) שהש״ר ז׳ ה׳, בב״ב ע״ה: רבה אריו״ח: עתיד הקב״ה להגביה את ירושלים ג׳ פרסאות למעלה, שנא׳ (זכריה י״ב י׳): וראתה וישבה תחתיה, מאי תחתיה? כתחתיה.

4) ב״ב ע״ה: רבה בשם ר״י.

5) ר״ה כ״ג.

6) ברכות נ״ח: עולא אמר לרב חסדא בשם ר״י. בתענית ה׳, אמר ר׳ יצחק בשם ריו״ח על הכתוב (הושע, י״א ט׳): ולא אבוא בעיר: לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה, ועל השאלה ששאל רב נחמן: ומי איכא ירושלים למעלה: א״ל: אין, דכתיב (תהלים קכ״ב ג׳): ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדו. עי׳ ע״ז אפשטיין, אלדד הדני 79.

ירושלים [1]. — דברים, ל' ו'. והטיבך והרבך מאבותיך. אבותיך ירשו ארץ של שבעת עממין, ואתם עתידין לירש של עשר עממין, תלתי הורנייתא אילין אינון: את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני. מאבותיך — אבותיך, אע״פ שנגאלו, חזרו ונשתעבדו, אבל אתם משאתם נגאלים, עוד אין אתם משתעבדין. מה טעם? (ירמי', ל' ו'): שאלו נא וראו אם יולד זכר. כשם שאין הזכר יולד, כך אתם, משאתם נגאלין, אין אתם משתעבדין [2]. — סנהדרין גלתה מגמרא (כלו': עפ״י המסרת) מלשכת הגזית לחנות [ל״א: לחנויות], ומחנות לירושלים, ומירושלים ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא לשפרעם, ומשפרעם לבית שערים, ומבית שערים לצפורי, ומצפורי לטבריא, וטבריא עמוקה מכלן, שנא' (ישעי', כ״ט ד'): ושפלת מארץ תדברי. — ומשם עתידין ליגאל, שנא' (שם, נ״ב ב'): התנערי מעפר קומי שבי [3].

— עתידין צדיקים שנקראין על שמו של הקב״ה, שנא' (ישעי', מ״ג ז'): כל הנקרא בשמי [4]. — כל הנביאים כלן לא נתנבאו אלא לימות המשיח, אבל

---

1) ב״ב ע״ה, סנה' ק'. ע״ז נתוספה אגדה, כמו לעיל 186 הערה 5 ע״ד ריב״ל, לגלג עליו אותו תלמיד השתא כביעתא דציצלא לא משכחינן, כולי האי משכחינן? לימים הפליגה ספינתו בים, חזא מלאכי השרת דיתבי וקא מינסרי אבנים טובות ומרגליות שהן ל' על ל' וחקוק בהן י' ברום כ'. אמר להו: הני למאן? א״ל: שעתיד הקב״ה להעמידן בשערי ירושלים — אתא לקמיה דריו״ח א״ל: דרוש רבי, לך נאה לדרוש, כאשר אמרת כן ראיתי. א״ל: ריקא, אלמלא ראית לא האמנת, מלגלג על דברי חכמים אתה, נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות. — בפסיקתא 136 ע״ב (בפסיק' ר' ל״ב 149 ע״א בעברית) נמצא הספור הזה באיזו שנויים. שם מדובר ע״ד שער המזרח והמלגלג היה מינא. בשו״ט פ״ז השתמש בנוסח התלמוד הבבלי.

2) ירו' שביעית פ״ו ה״א. ר' חלבו ור״ש בר אבא; מעין זה בב״ר סוף מ״ד, השוה לעיל 39 על הכתוב תה', ל״ו י'.

3) ר״ה ל״א: במדרש „ברכת יעקב" (ביהמ״ד II 79) ילקוט בר' מ״ט י״ג, § 161, השוה ילקוט ישעי' כ״ו ה'. § 276 אמר ריו״ח: טבריא היא משלמת למשיח (בבהמ״ד — למלכנו), שפירושו הוא בודאי, שטבריא תמסר את הסנהדרין בידי המלך המשיח, והוא יביאנה לירושלים. בילקוט ישעי' שם נעשה מזה ע״י אי הבנה: טבריא משלמת לימות המשיח. בבבלי מביא ר' אלעזר, לא ר' יוחנן, ראיה מישעיה, כ״ו ה' וראיה לזה שמטבריא תבוא הגאולה הובא במדרש הנ״ל מישעי' ט״ז ה'. ואולם הלשון „מה כתיב אחריו", שמוסב על מה שנכתב עשר פרשיות קודם, אינו מובן. וצ״ל שנשמטו כאן המלות המקשרות את הפסוקים הללו. המלה „תרמס:ה" שבפרשה כ״ו ו' מרמזת על „תמו רומס" שבפ' ט״ז ד', „ומה כתיב אחריו" — והוכן בחסד כסאו.

4) ב״ב ע״ה: רבה בשם ר״י. בשו״ט ע״ב בסוף: ר' חייא בר יוסי (יוסף) בשם ר' יוחנן אמר: עתידה א״י שתהא מוציאה גלוסקאות וכלי מילתין (צמר נקי), שנא' (תהלים, ע״ב ט״ז): יהי פסת בר בארץ וכו' — נאמר בכתובות קי״א: בשם ר' חייא בר יוסף בעצמו. (השוה שבת ל': יתיב ר' גמליאל וקא דריש: עתידה א״י וכו').

לעולם הבא — עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו (ישעי׳, ס״ד ג׳). — כל הנביאים כלן לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה, אבל צדיקים גמורים — עין לא ראתה אלהים זולתך [1]. — אחד צדיקים ואחד רשעים מקבלין פני שכינה, שנא׳ (תה׳, כ״ב ל׳): לפניו יכרעו כל יורדי עפר ונפשו לא חיה וכו׳. מפני מה הרשעים מקבלין פני השכינה? אלא הרשעים שמרדו בשעת מיתתן מראין להם פני שכינה ואומרים להם: בואו וראו פני המלך שהייתם מורדים בו, והוא עתיד ליפרע מכם, ואף הצדיקים בשעת פטירתן מראין להם פני שכינה ואומרים להם: בואו וראו פני המלך שאתם עובדים אותו, שהוא עתיד ליתן שכרכם [2]. — עתיד הקב״ה לישב בדין עם הצדיקים ועם הרשעים, והוא דן את הצדיקים ומוליכן לגן עדן ודן את הרשעים ומחייבן לגיהנם, והרשעים אומרים: לא דן אותנו כראוי: למי שהוא מבקש זוכה ולמי שהוא מבקש מחייב. והקב״ה אומר: אני לא בקשתי לפרסם אתכם. מה עושה הקב״ה? קורא אלונין (elogium, ספר העדות ברומית) שלהן, והן יורדין לגיהנם *) [3].

— מנין לתחיית המתים מן התורה? שנא׳ (ישעי׳, נ״ב ח׳): קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו. רננו לא נאמר, אלא ירננו, מכאן לתחה״מ מן התורה [4]. —

---

1) ברכות ל״ה, ר׳ חייא בר אבא בשם ר״י, עי׳ לעיל 32 הערה 2.

2) שו״ט, כ״ב ל״א (32 §).

3) שו״ט, א׳ בסוף, ע״ד המלה אלוגין עי׳ לעיל ח״א 87. עי׳ עוד מאמרו של ר״י לתה׳ ו׳ י״א בשו״ט ל״א ב׳ (3 §) ע״ד ענש הרשעים בגיהנם, ראה את דרשתו של ר״י לתה׳ ע״ג כ׳ באסתר ר׳ א׳ י״ב (לעיל 89 הערה 3). עי׳ עוד לעיל 46 הע׳ 4 דרשתו לירמי׳ י׳ ח׳, ע״ד תהלת ה׳ הבוקעת ועולה מתוך השאול יש בשו״ט לתה׳ פ״ד ז׳, ובשמו״ר ז׳ מאמר של ריו״ח שבשנויים קטנים נאמר במקום אחר בשם ריב״ל, עי׳ אאא״י, כרך א׳ ח״א 184.

4) סנהדרין צ״א: רחב״א בשם ר״י. שם צ׳: נמצאה הוכחה אחרת של ריו״ח לתחה״מ מבמדבר י״ח כ״ח, אבל עוד מוטל בספק אם המאמר ההוא הוא של ריו״ח. בכתובות קי״א: אמר ר׳ אלעזר: עמי הארצות אינן חיים, שנא׳ (ישעי׳, כ״ו י״ד): מתים

---

*) נשמט אצל המחבר: א״ר יוחנן: קילוסו של הקב״ה עולה מן גיהנם יותר מן גן עדן, שכל מי שהוא למעלה מחברו מקלס להקב״ה ואומר: אשרי שאני למעלה מזה, שהוא נתון תחתי, וכן כל אחד ואחד מקלס להקב״ה, שהוא למעלה מחברו, שנא׳ (תה׳, פ״ד ז׳): גם ברכות יעטה מורה. א״ר יוחנן מה הם אומרים? יפה לימדת, יפה הורית ולא שטענו (ילקוט תה׳ פ״ד ג׳). בשמו״ר ז׳ בא המאמר בשם ר׳ לוי „שכשם שקילוסו של הקב״ה עולה מג״ע מפי הצדיקים, כך עולה מגיהנם מפי הרשעים, שנא׳ (תה׳, פ״ד ז׳): עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו, מהו מעיין ישיתוהו? שמורידין דמעות כמעיינות עד שמצננין את גיהנם בדמעותיהן ומשם הקילוס עולה... מה הם אומרים? א״ר יוחנן: יפה דנת, יפה טהרת, יפה טמאת, יפה חייבת, יפה למדת, יפה הורית. נראה, שעיקר המאמר הוא של ר׳ יוחנן, ור׳ לוי תלמידו הרחיבו.

עתידין כל הנביאים כולן אומרין שירה בקול אחד, שנא׳: קול צפיך נשאו קול יחדו ירננו [1]. — כל מי שהוא עוסק בתורה בעולם הזה אף לעתיד לבוא אין מניחין אותו לישן, אלא מוליכין אותו לבית מדרשו של שם ועבר, ושל אברהם יצחק ויעקב ושל משה ואהרן, עד היכן? עד — ועשית לך שם גדול כשם הגדולים אשר בארץ (ש״ב, ז׳ ט׳) [2]. — לא כהעולם הזה העוה״ב: העוה״ב על בשורות טובות אומר ברוך הטוב והמטיב ועל בשורות רעות אומר: ברוך דין האמת, לעוה״ב כולו הטוב והמטיב (על סמך הכתוב זכר׳, י״ד ט׳ „ושמו אחד״) [3]. — דברים, ל״ב ל״ט. מחצתי ואני ארפא. הכיתי אין כתיב כאן, אלא מחצתי, מחיצה שעשיתי בין העליונים לתחתונים, שהעליונים קיימין ותחתונים מתים בעולם הזה, אבל לעתיד לבוא אין מיתה כל עיקר, שנא׳ (ישעי׳, כ״ה ה׳): בלע המות לנצח [4].

כל יחיו, רפאים בל יקומו... א״ל ר׳ יוחנן: לא ניחה למרייהו דאמרת להו הכי. ההוא במרפה עצמו לע״ז הוא דכתיב. א״ל מקרא אחר אני דורש... כיון דחזייה דקא מצטער (כשראה ר״א שריו״ח מצטער על שהוא שולל תחה״מ מהאנשים הפשוטים) א״ל: רבי, מצאתי להן תקנה מן התורה וכו׳.

[1] סנהדרין צ״א: רחב״א בשם ר״י.

[2] שהש״ר, ו׳ ב׳; קה״ר, ה׳ י״א; השוה שמו״ר ב׳ בסוף.

[3] פסחים נ׳. ר׳ יוסי בשם ר״י. עי׳ דקדוקי סופרים שם. המאמר שנא׳ בב״ב ט״ו בשם ריו״ח שהקב״ה הטעים את איוב מעין עוה״ב מדכתיב (איוב, א׳ י״ד): הבקר היו חורשות והאתונות רועות על ידיהן (שזהו „הרה ויולדת יחדו״, ירמי׳ ל״א) הובא בפסיקתא 65 ע״ד ובפסיק׳ ר׳ י״ז (88 ע״ב) וברות ר׳ א׳ ה׳ בשם ר׳ חמא בר חנינא (בויק״ר י״ז סתם, בלי שם אומרו).

[4] קה״ר, א׳ ד׳. ר׳ לוי בשם ריו״ח. ר׳ חנינא אומר זה בשם רשב״ל. נראה שצ״ל: ר׳ חנינא בשם רשב״ל ור״י דסכנין בשם ר׳ לוי בשם ר׳ יוחנן. ע״ד באור הכתוב בלע המות לנצח (ישעי׳, כ״ה ח׳) במובן שכזה עי׳ משנה סוף מו״ק ודברי עולא בסנהדרין צ״א; ולעיל ח״א סוף ע׳ 184 דעת ריב״ל. — כאן צריך לציין את ספורי הפלאות של ריו״ח, שנמסר במקצת ע״י רבב״ח (עפ״י הנוסח היותר נכון) ומקצת ע״י רב דימי ע״ד גדלו ועזו של הלויתן ושעתיד הקב״ה לעשות מבשרו סעודה לצדיקים לע״ל (על סמך הכתוב איוב, מ׳ ומ״א) ומעורו יעשה סכה לצדיקים... והשאר פורסו הקב״ה על חומות ירושלים וזיוו מבהיק מסוף העולם ועד סופו, ב״ב ע״ה (שם אריו״ח עתיד הקב״ה לעשות שבע חופות לכל צדיק וצדיק, שנא׳ (ישעי׳, ד׳ ה׳): וברא ה׳ וכו׳ כי על כל כבוד חפה). ע״ד „בהמות״ והררי אלף (תה׳, נ׳ י׳) אמר ריו״ח: בהמה אחת היא ורבוצה על אלף הרים ואלף הרים מגדלין לה כל מיני עשבים והיא אוכלת, שנא׳ (איוב, מ׳ כ׳): כיבול הרים ישאו לו. פסיקתא 58 ע״א ויק״ר כ״ב קרוב לסוף.

יב. מאמרים פסידיפיגרפיים.

בפרקי דר׳ אליעזר נזכר שמו של ר׳ יוחנן על ארבעה דברים [1]. לעתים קרובות פוגשים שמו של ר׳ יוחנן במדרש משלי [2]. בפרקי „משיח׳ נמצא מאמר שהוא אולי באמת של ריו״ח ולקוח ממקור עתיק והוא מאמרו ע״ד היין [3]. מסכת גיהנם מתחילה במאמר ר׳ יוחנן שדורש על הכתוב תה׳ פ״ד ז׳ דרשה אחרת ממה שדרש לעיל. [4] עוד מיוחס שם לריו״ח מאמר על איוב י״א כ׳, שאינו דומה למה שאמר עליו ריו״ח בתלמוד הבבלי [5]. גם ציור מענשי הגיהנם [6]. בציור של כסא שלמה, שזהו מתקופת הביצנצים [8] מזכיר על כל פרט ופרט כנראה בכונה את שם ריו״ח [7].

---

1) פעם בפ׳ נ״א אצל מאמר אחד של ר׳ יוחנן שכבר הובא למעלה 64 הע׳ 3; בפ׳ כ״א בסוף (איך שקבר קין את הבל) כ״ט—ע״ד גרים; ל״ג — נביאי השקר בבבל.

2) פעם אחת לכ״ב כח, לי״א כ׳, לי״א כ״א (משל); י״א כ״ג; כ״ב ד׳; מה שנא׳ בשם ריו״ח למ״נ כ״ד הוא פרפרזה להערתו שהובאה לעיל לישעי׳, ס״ד ג׳, את השם יוחנן צריך להשלים במקומות אחרים שנרשמו לעיל ע״פ הילקוט.

3) ביהמ״ד ח״ג 77: טוב יין לזקנים מחלב לתינוקות.

4) ביהמ״ד ח״א 147. עי׳ לעיל 127 הע׳ 4.

5) שם 148, עי׳ ר״ה ל״א סוף ע״א.

6) שם.

7) שם ח״ה 34—39. עי׳ פרלס בירחונו של גרץ 1872 ע׳ 122—139.

8) אולי גרם לזה המאמר שהוא באמת של ר׳ יוחנן והובא לעיל 90 ע״ד שש המדרגות של כסא שלמה, ואולם כאן מיוחס לר׳ אלעזר (ע׳ פרלס 132). כאן הובאו גם איזה שאלות ששאלו התלמידים את ריו״ח (ע׳ 35, פעמים). פרט אחד שאחד מתלמידי ריו״ח נתפלא מאד בשמעו מפי רבו ע״ד גדולת העוה״ב (ע׳ 38, פרלס 135), כנראה לזה היתה לו דוגמא מה שנאמר לעיל 127 הע׳ 1 פעם פנה ריו״ח בשאלה אל האמורא המאוחר ר׳ זירא! (ביהמ״ד ה׳ 37).

פרק תשיעי

ר׳ שמעון בן לקיש.

בשם „לקיש״, שע״י ר״ש בן לקיש נעשה לשם שגור בספרות התלמודית, נקרא גם אבי אחד התנאים האחרונים 1). מלבד שם אביו אין כל ידיעה ע״ד מוצאו. גם הוא, כמו ר׳ יוחנן, חשב שזכה לתורה „בגין דחמינן אצבעתיה דרבי מן גוליקין דידיה״ 2). בימי עלומיו למד רשב״ל, לפי הנראה בדרום. אמנם לא נזכר בשום מקום שהיה תלמידו של בר קפרא, אבל הרבה הלכות מסר בשמו 3), וקרוב לשער, שגם למד מפיו 4). מסַפר, שפעם הלך יחד עם תלמידי ר׳ חנינא

1) ר׳ יהודה בן לקיש, עי׳ אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 157. ויס (ה״ג 80) חושב שלקיש הוא שם מקום, „אילי לכיש שבמקרא״, אך לפי זה היה צריך לקרא: (בהשואה עם כנוים דומים לזה) ר״ש איש לקיש, או ר״ש דלקיש (מה שבארמית נקרא בר לקישא (השוה אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 142 הערה 2) איני ראיה להשערתו של ויס, כי בארמית נוהגים יותר לשנות שמות אנשים מצוינים, מאשר שמות מקומות. גם בזה שרגילים לקצר את השם (ר״ש לקיש, ריש לקיש) אין לתמוך בהשערתו של ויס, כי השמטת השם „בן״ רגילה, כמו לפני שמות המקומות, כך גם לפני שמות האנשים. וזולת זאת, אם לקיש הוא שם מקום, היה צ״ל „לקישאה״ *).

2) ירו׳ ביצה, פ״ה ה״ב. עי׳ לעיל 2 הערה 1. רשב״ל אומר בשם ר״י הנשיא פסחים קי״ט. בקה״ר, ג׳ י״א מסופר: רשב״ל הוה לעי באורייתא כל צרכיה בהדא אליסם דטבריא והוה פיילן נהיג מעתיד ליה הד משקויי דמיא בכל יום, והוה (רשב״ל) עליל משלהי משלהי ונסיב ליה ושתי ליה. הד זמן על ויתיב גביה ועביד עמיה אויר קליל. א״ל: רבי, נהיר את דהוינא אנא ואת אזלין לכנישתא כחדא, את זכית וההוא גברא לא זכי. צלי עלי דיהוי חולקי עמך לעלמא דאתי. א״ל: ומה ניצלי עלך דאתת עם בני אומנותך, דכל אינש ואינש לא משרין אלא עם בעלי אומנותיה (רשב״ל היה עוסק בתורה בהתמדה בשוק, אחד בטבריא. והיה השוער נוהג להכין בשבילו כד מים, ורשב״ל היה בא עיף מאד ולוקח ושותה. פעם בא אליו השוער ונכנס עמו בשיחה קלה וא״ל: זוכרני שאני ואתה היינו הולכין לבית המדרש כאחד, אתה זכית (להיות ת״ח) ואני לא זכיתי. התפלל עלי שיהיה לי חלק עמך בעולם הבא. א״ל: ומה אתפלל עליך, שתכנס שמה יחד עם בני אומנותך? כי אין מכניסין לאיש, אלא לשבת עם בני אומנותו).

3) עי׳ אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״א 83 הע׳ 30, שם ח״ב, 172 הע׳ 7; 174 הע׳ 41, 49, 51, 54, 60, 70, 79; ע׳ 176 הע׳ 101.

4) בן אחותו של בר קפרא, ר׳ חייא בר ארא, היה תלמידו של רשב״ל [וחביב עליו כבנו, ולפיכך כשמת, קבל רשב״ל עליו תנחומין] והספידו מספד יפה, שהשיר, ו׳ ב׳,

*) בפסיקתא יש גם ר׳ לקיש.

אל הדרום ושם שאל את דעתו של ראש הישיבה ר׳ אפס בענין של הלכה[1]. אולי זכר לדבר, שרשב״ל ישב בדרום, נמצא במחלקת של הלכה, שבה יצא רשב״ל כמנצח על זקני הדרום[2]. הוא היה, כנראה, שייך גם אל הישיבה של ר׳ הושעיה, תלמידו של בר קפרא ור׳ אפס, והוא היה הראשון שקרא את ר׳ הושעיה בתאר הכבוד „אבי המשנה״[3].

כמו ר׳ יוחנן, נאנס גם רשב״ל מלחץ עניו לעזב את עסק התורה ומצא מחיתו מעסק של חולין בלתי רגיל. הוא מכר את עצמו „ללודים״, למשחקי הקירקוס, (ludü, ludiarü), ששם היה מראה את כחו הגופני הנפלא. ואולם יחד עם זה העמיד בסכנה את הייו בהלחמו בקירקוס עם חיות טורפות[4]. אל

(שם אויא במקום אדרא), בהרחבת דברים יותר בירו׳ ברכות פ״ק ה״ח, קה״ר ה׳ י״א. נפלא הדבר, כי בן אחותו זה של בר קפרא, שבימי דורו כבר היה לא״ש וגם היה לפעמים חולק על דודו (ע׳ אג׳ התנאים כרך ב׳ ח״ב 175 הע׳ 64) נחשב בכל זאת לתלמידו של רשב״ל (באג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 175 הע׳ 64 נכתב בטעות שהיה מורו של רשב״ל). על פי האמור בכתובות קי״א: היה הוא מורה לבני רשב״ל, ואולם, לפי הנראה, צריך לקרוא שם ר׳ חייא בר אבא.

[1] ערובין ס״ה: ר״ל ותלמידי ר׳ חנינא איקלעו להרוא פונדק, אמר להן ר״ל: נשכור וכו׳ וכשנגיע אצל רבותינו שבדרום נשאל להן. אתו שאלו לר׳ אפס. אמר להם: יפה עשיתם ששכרתם [ואף ר׳ יוחנן אמר כן]. ואחרי שאי אפשר לחשב שזה היה בימי ר׳ יהודה הנשיא, וכידוע אחרי מותו של ר׳ הנשיא ישב בראש הישיבה בצפורי ר׳ אפס, קודם לר׳ חנינא (כתובות ק״ג, עי׳ לעיל ח״א 2), צריך אפוא לומר, שר׳ אפס קבל על עצמו לשבת בצפורי רק אחרי שעברו שנים אחדות ממותו של רבי, ועד אז הוסיף לשבת בדרום. ובזמן־הבינים ההוא הלך ר״ל עם תלמידי ר״ח לר׳ אפס. דברי התוספות (עירובין ס״ה, ד״ה ר״ל) שר׳ אפס חי רק שנתים ומחצה אחרי מות רבי לא נכונים. בכתובות ק״ג נאמר, רק שר׳ אפס היה גדול בשנים מר׳ חנינא שנתים ומחצה. בירוש׳ ערובין פ״ו ה״ב מספר (בענין הלכה שכזו) בלשון אחר הסותר את דברי הבבלי. שם נא׳: ר׳ חנניה ור׳ יונתן סלקין לחמתה דגדר, אמרין: נמתין עד שיבואו זקני הדרום לכאן. אתא ר׳ נתן דרומא ושאלון ליה ושרא. שמע רשב״ל ואמר: מאחר שהעכו״ם בא ומוציאנו לא עשינו כלום [ור׳ יוחנן חולק ע״ז, ע״ש].

[2] זבחים כ״ב: עולא בשמו: תקע להו ר״ל לדרומאי. רש״י מפרש: צעק להם קול גדול, דבר שמזכירנו את המסופר בקידושין מ״ד, צווח ר״ל כי כרוכיא.

[3] עי׳ לעיל ח״א ע׳ 91. רשב״ל אומר בשם ר׳ הושעיה: קדושין פ׳. בכורות י״ג. מעילה ז׳: ע״ז שרשב״ל קנה את ידיעותיו במקומות שונים מביע הירושלמי כלאים פ״ט (32 ב׳ למטה) במלות „גלי מילף״ (כלו׳: בעת שהיה גולה ממקום למקום, למד תורה).

[4] גטין מ״ז. אעפ״י שעוד בשנת 1866 פרסם גרץ את הבאור הנכון למלת „לודאי״ בח״ד של G. d. J. שלו (ע׳ 261 הערה 4) בשם ש. ניסן, בכל זאת לא חדלו לו, (ח״ב 479) וקאהוט (f. 17 V) וגם Wünsche מלחזור אחר פירושו של רש״י והערוך.

האפיזודה זו שבחיי רשב"ל [1] נלוו ספורי מעשיות שונים. ספרו, כי בארח מוזר נאה לגלַאדִיאַטור (המשחק עם החיות), השיג שחרור לנפשו [2]. עוד מסופר, כי עסקו במשחק החיות השפיע במשך זמן רב על ארחות חייו. הוא היה אוכל הרבה, ולפיכך אי אפשר היה לו לאסוף איזה רכוש, והיה מצטדק בכתוב (תה', מ"ט י"א): ועזבו לאחרים חילם [3].

רשב"ל היה אוהב מאכלים מתֻבלים בתבלין חריפים. וכל עזבונו היה רק „קבא דמוריקא" [4]. כשבקשה בתו להציע לו כר אמר: „כרסי כרי", ושכב על הקרקע [5]. ופעם נמצא עוסק במשא ומתן של הלכה בבית המדרש כשהוא שוכב [6] — הוא לא היה מתביש מהזכיר את הזמן, שבו היה נמכר ללודים. כששאלוהו אם לשתות מים גלויים (מחשש שמא שתה מהם נחש) ענה הוא בלצון: אלו זבנת גרמך ללודנין הוה מזבין להון בדמין יקרין, והכא בדמין קלילין [7]. במשלים אחדים שלו ניכרים גם כן רשמי אותו הזמן, שהיה נלחם

כי רשב"ל מכר את עצמו לאוכלי בשר אדם, המכונים „לודאים". מבלי להזכיר את שם גרץ, הראה יַסְטְרוֹב ב־Revue des E. J. XVII, 308 f. על הבאור הנכון של „לודאי", „לודים", שהוראתם גם במקומות אחרים היא משחקים עם חיות.

[1] אילו זה היה בצור וקסרין, שרשב"ל מהלל את העשר והזול שבהן, ירו' כלאים, פ"ט ה"ד [אין ארצות החיים אלא צור וחברותיה וקיסרין וחברותיה, תמן זולא, תמן שובעא].

[2] גטין שם. היום האחרון שנאמר שם איננו, כמובן, ערב היום „שבו היה עתיד להאכל", אלא ערב היום שבו היה הולך כמעט בטח למות, בהתיצבו במערכה נגד החיות.

[3] גטין שם. „יתיב קאכיל ושתי' פירשיי: כל ימיו כל מה שהיה משתכר לא היה מצמצם להצניע ליום מחר, וזהו הפי' הנכון. ואולם (Wünsche Der bab. Tal. II 145) נבאר בטעות, כי זה נאמר רק על אותה הפעם בלבד, אחרי שנשתחרר. הזמן הקבוע למאכל לודים היא השעה הראשונה ביום, שניה מאכל ליסטים וכו'. שבת י' וי"ב.

[4] גטין שם. ע"ד „מוריקא" עי' Löw, Aron. Pylanzennamen S. 218.

[5] גטין שם.

[6] זבחים ה'. רמי ר"ל על מעוהי בי מדרשא מקשי (השוה תוספות גטין מ"ז, ד"ה כרים). בירו' מ"ק פ"ג ה"ז מובא מעשה שמזכיר את ריש לקיש הגלאדיאטור [רשב"ל הוה מהלך באיסרטא, איזדמן ליה חד כותיי והיה מגדף, והוה קרע, מגדף—והוה קרע, נחת ליה מן חמרא ויהב ל"יה חד מרתיקא גו־ליביה. א"ל: רשע, אית לאימך מאנין מספקא לי (קרה לפניו כותי אחד שגדף את השם ורשב"ל קרע את בגדו, ושוב גדף ושוב קרע. אז ירד רשב"ל מן החמור והכהו בלבו. וא"ל: רשע, היש לאמך כל כך דרבה בגדים שתספיק לי בעד הקרועים ?).

[7] ירו' תרומות, פ"ח ה"ג. אפשר שלורנין כא בטעות מלודרין. מנהג שנתפשט בא"י היה להתמכר מפני הדוחק ללודים. זה אנו רואים מדברי ר' אבהו (ירו' גטין, פ"ד ה"ט) שחייבין לפדות גם מי שמכר עצמו ללודים, כי „מה נעשה? מפני חייו עשה". ואולם ר' אמי, בן דורו של ר' אבהו, היה חולק ע"ז ואומר שאין צריך לפדותו, עי' בבלי גטין מ"ו:

בקירקוס [1]. — ואף על פי כן בהיותו בא בימים, כל כך קשה היה בעיניו כשר׳ יוחנן, חברו וגיסו, הזכירהו בכעסו ע״ד אומנותו מלפנים, עד שחלה מזה ומת [2]. הדברים האלה שהוציא ר׳ יוחנן לא רק הביאו את האסון האמור בתלמוד שם [3], אלא שהעטו גם חרפה עליו [4], כי על יסוד הדברים שנאמרו בכל אפן רק בדרך מליצה בלבד נוסדה ההשערה, שרשב״ל היה ליסטים או ראש לליסטים בימי נעוריו [5]. מלבד המקור הזה אין לזה זכר בשום מקום [6].

וזהו מה שמסופר בתלמוד: יומא חד הוה קא סחי ר׳ יוחנן בירדנא, חזייה ריש לקיש ושוור לירדנא אבתריה. א״ל: חילך לאורייתא. א״ל: שופרך לנשי. א״ל: אי הדרת בך יהיבנא לך אחותי דשפירא מינאי. קביל עליה, בעי למיהדר לאתויי מאניה ולא מצי הדר. אקרייה ואתניה ושוייה גברא רבא. יומא חד הוו מיפלגי בי

---

1) תנחומא ריש ויגש: משל לשני אתליטין. שמו״ר סוף כ״א. אולי גם בב״ר כ״ב קרוב לסוף, ששם מרשב״ל נשתכש ויצא רשב״י. (עי׳ אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״א 97 הע׳ 19). בשו״ט ק״ה כ״ד „משל לשני גבורים״. בקהלת רבה ט׳ ט״ו נראה איך שתפקידו בתור משחק בקירקוס נעור בו, בראותו שמחה פומבית [„חזא אינשי קיימין מרקדין ומטפחין ויהבון להון מיכלא ומישתיא, אמר הא טבא״ת, אוף אנא איקום וארקד ואזמר. קם ורקד וזמר ויהבין ליה חד גרם דחמר עתיק, וקרא עלוי: לשחוק עושים לחם״].

2) ב״מ פ״ד. ה„לודים״ היו נלחמים בחיות בקרקום בסכינים. S. Sachs a. a. O. S. 121 S. auch die syrische Sentenz in Land, Anekdote Syr. citirt bei l. Fürst, Glossarium Graeco-Hebraeum 131 b. אם בנך סורר ומורה... תלמדהו אומנות הגלאדיאטורים (לודרותא), תן בירו סייף וסכין (חרבא וסכינא) והתפלל שימהר לטות.

3) הספור הזה ע״ד המות הטרגי של רשב״ל ור׳ יוחנן, שנעשה לענין מסורתי בבתי המדרש שבבבל, הוא הד תערובת של חזון ואמת.

4) הפתגם „ליסטאה בליסטיותיה ידע״ בא כאן בתור שנינה חריפה, מפני ש„לודים וליסטים״ קרובים זה לזה בערכם. (עי׳ לעיל 13 הערה 4). בתשובתו „התם רבי קרו לי״ לא היתה כונתו „רבן של ליסטים״ כמו שמפרש רש״י, אלא, כנראה, „ראש״ (רבי) שם שנתן גם למנהלי הקירקוס.

5) עי׳ בפרקי דר״א מ״ג, שר״ש בן עזאי (שחי לכל הפחות מאה שנה לפני רשב״ל) מביא אותו בתור מופת לענין התשובה: „בוא וראה כח התשובה מרשב״ל, שהיה הוא ושני רעיו גוזלים וחומסים כל אשר יעבור עליהם בדרך״.

6) פרנקל במבוא הירוש׳ 130 ע״א נאמר אמנם: וכן בא בבבלי בהרבה מקומות שר״ל היה ליסטים אולם כבר הוכיח ויס (ח״ג 84) שזהו טעות. אולם ויס חושב, כי השם ליסטים, נתן לו שהוא היה תופס וצד את הליסטים, אך הראיות שמביא אינן מספיקות, ואין פירושו מתאים לא לעצם ההוראה של המלה ולא לקשר הסדור. כאן רוצה אני עוד להעיר כי ויס 83 טעה בכונת המסופר במו״ק י״ז. ע״ד רשב״ל (עי׳ הספור המקביל לזה בירו׳ מו״ק פ״ג ה״א), כי שם מדובר ע״ד גנו של רשב״ל, והמעשה היה בזמן שרשב״ל כבר נתפרסם בתור גדול בתורה.

מדרשא: הסייף והסכין והפגיון והרומח ומגל יד ומגל קציר מאימתי מקבלין טומאה? – משעת גמר מלאכתן (משנה כלים פי"ד מ"ה). ומאימתי גמר מלאכתן? ר' יוחנן אמר: משיצרפם בכבשן, ר"ל אמר: משיצחצחן במים. א"ל: לסטאה בלסטיותיה ידעי. א"ל ומאי אהנת לי? התם רבי קרו לי, הכא רבי קרו לי. א"ל אהנאי לך דאקרבינך תחת כנפי השכינה. חלש דעתיה דר' יוחנן, חלש ר"ל. אתאי אתתיה קא בכיא. אמרה ליה: עשה בשביל בני. א"ל (ירמי', מ"ט י"א) עזבה יתומיך אני אחיה. א"ל: עשה בשביל אלמנותי. א"ל (שם) ואלמנותיך עלי תבטחו. נח נפשיה דרשב"ל, והוה קא מצטער ר' יוחנן בתריה טובא. אמרו רבנן מאן ליזיל ליתביה לדעתיה? ניזיל ר' אלעזר בן פדת דמחדדן שמעתתיה. אזל יתיב קמיה. כל מלתא דהוה אמר ר"י, א"ל: תניא דמסייע לך. א"ל: את כבר לקישא? בר לקישא כי הוה אמינא מילתא הוה מקשי לי עשרין וארבע קושייתא ומפריקנא ליה עשרים וארבעה פירוקי וממילא רווחא שמעתא, ואת אמרת תניא דמסייע לך – אטו לא ידענא דשפיר קאמינא? הוה קא אזיל וקרע מאניה וקא בכי. ואמר: היכא את בר לקישא, היכא את בר לקישא! והוה קא צוח עד דשף דעתיה מיניה. בעי רבנן רחמי עליה ונח נפשיה.

ועוד מספר עליו: רשב"ל הוה מעייני תינין (שומר תאנים) בברברית. אתו ליסטייא וגנבון מינהון בליליא. ובסופא ארגיש בהון, אמר לון: ליהוון אילין עמא מחרמין. אמרון ליה: יי"א דהוא גוברא מחרם (יהי האיש ההוא – רשב"ל – מחרם). חש על נפשיה, אמר: ממון אינון חייבין לי, דלמא נפשן? (הם רק ממון חייבים לי, לא נפשות, ולא היה עמי הצדק להחרימם). נפק פרי (?) בתריהון, אמר לון: שרו לי. אמרין ליה: שרי לן, ונן שרין לך (התר לנו ואנחנו נתיר לך) [1].

גם שובו של רשב"ל לעסק התורה וראשית דרכו לעליתו למדרגת אחד החכמים הגדולים עד שנמנה לחבר הישיבה הטברייניח – הכל מסופר בבתי המדרש שבבבל בציור רומנטי, בכונה להבליט את הניגודים שבין חיי רשב"ל הראשונים ובין האחרונים [2]. בחור גרעין היסטורי צריך לחשוב את העובדה, שר' יוחנן היה מדריכו של רשב"ל בשובו ללמוד תורה, והוא שהשפיע עליו שיקדיש לתורה כל חייו. הוא נתן לו את אחותו לאשה והכניסו לתוך היכל התורה. רשב"ל חונן בשכל חריף ובודאי שבזכרונו היו עוד שמורות הרבה ידיעות ממה שלמד לפנים. מפני זה צריך לחשוב – ובצדק – את ר' יוחנן לרבו של רשב"ל, אעפ"י שממאמרים רבים המדברים על יתוסם זה לזה נראה כאלו היו

---

1) ירושי' מו"ק פ"ג ה"א, ובבבלי מו"ק י"ז, בנוסח אחר.

2) ב"מ פ"ד.

חברים שוים[1]. מהזמן ההוא שבו התמכר רשב"ל בשקידה יוצאת מהכלל ובכל המרץ המיוחד לו ללמוד התורה, ונתגדל על פי הוראתו והדרכתו של ר' יוחנן להיות לו לחבר בחכמת התלמוד[2] — מהזמן ההוא נובעת המסורת שרשב"ל היה חוזר על משנתו ארבעים פעם קודם שבא להרצותה לפני ר' יוחנן, כמספר הימים שבהם ניתנה תורה למשה על הר סיני[3]. עוד קודם שהתיישב ר' יוחנן בטבריה, בעת שהיה עוד לומד בצפורי עם ר' חנינא, כבר עלה רשב"ל להיות חבר בישיבה ובמועצת הזקנים[4]. גם בשם ר' ינאי, שהיה גם רבו של ריו"ח בצפורי, מסר רשב"ל איזו מאמרים[5]. ופעם פנה אל ר' יונתן בשאלות על דבר כתובים אחדים[6] *). קרוב לשער שרשב"ל התיישב בטבריה באותו הזמן שהתישב בה ר' יוחנן[7]. הוא קנה לו על ידי גיסו, הגדול ממנו בשנים והנכבד

---

1) עי' חולין, קל"ט א': ר"י רביה. וכן ברכות, ל"א א' בוכוח שהיה לו עם ר"י אמר אליו רשב"ל: והלא לימדתנו רבנו. עי' ג"כ לעיל 30 הע' 6.

2) עי' כתובות נ"ד ב' ופ"ח ב'. שם אומר ר"י על רשב"ל: ומה אעשה שכנגדי חלוק עלי.

3) תענית, ח' א'. השוה לעיל 28 הע' 6. ע' לקמן סימן ב' מאמריו של רשב"ל ע"ד השקידה בתורה.

4) עי' ירו' סנהדרין 18 ג': ר' חנינא פתח: ר"י ורשב"ל חותמין. מאמר אחד שנאמר בשם ר' חנינא ורשב"ל דאמרי תרוייהו נזכר לעיל ח"א 21 הע' 2; פעם שאל רשב"ל את ר' חנינא בירוש' שביעית 36 ג' וד'. עוד לעיל ח"א ע' 10 הע' 1; ע' 11 הע' 2, ע' 13 הע' 1.

5) עי' לעיל ח"א 37 הע' 5; 40 הע' 3; 42 הע' 5; 44 הע' 6; 46 הע' 2.

6) עי' לעיל ח"א 60 הע' 6; 78 הע' 3; ע' 85. רשב"ל משבח פירות של צפורי [להדידי חזי לי זבת הלב ודבש דצפורי והויא ששה עשר מיל על ששה עשר מיל] מגילה, ו' א', כתובות, קי"א א'.

7) בב"ר בסוף ל"ד נמצא ספור מענין ששייך למאמרו על הכתוב בר', ט' ז': ואתם פרו ורבו. אמר ריש לקיש: „ברית כרותה לאוירות", כלומר לכל אקלים, שיושביו יסתגלו אליו וימצאו בו נחת רוח. וע"ז בא הספור: רשב"ל הוה יתיב לעי באורייתא בחרא אילטים דטבריא. נסקון תרין נשא מן תמן, אמרה חרא לחברתה: בריך דאפקין מן הדין אוירא בישא. צווח להון ואמר להון: מן הן אתון? אמרין ליה: מן מונא. אמר: אנא חכים (סכיר) מן מונא ולית בה אלא תרתין עמודין (?). אמר: ברוך שנתן חן למקום על יושביו. ע' עוד ירו' ברכ"ת, פ"ה ה"א ריש לקיש מנהגו באורייתא סגין, הוה נפק ליה לבר סתחומא דשבתא, והוא לא ידע לקיים מה שנאמר (משלי, ה' י"ט): באהבתה תשגה תמיד (דריש תשגה מלשון שגגה).

---

*) בירוש' כתובות פ"ד היה מסר רשב"ל בשם התנא ר' יהודה בר חנינא ארבע תקנות שהתקינו באושא.

מאד, את האוטוריטה היותר גדולה במרכז היהדות הארצי־ישראלית הזה[1] והשתמש בו בחפש גמור גם נגד הנשיא[2]. פעם אחת עורר רשב״ל בדרשתו שדרש בביה״מ [„נשיא שחטא מלקין אותו״], את קצפו של ר״י נשיאה, ומיראה מפני רדיפות, ברח רשב״ל למגדלה הקרובה. ר׳ יוחנן פייס את הנשיא, והוא, הנשיא, בלויתו של ר׳ יוחנן הלך אל המקום, ששם הסתתר רשב״ל, וקרא לו לשוב. אמר לו רשב״ל: דוגמא דידכון דמיה לבירייתכון (דומה אתה במעשך עכשיו למעשה הקב״ה). כד אתא רחמנא למיפרק ית ישראל לא שלח לא שליח ולא מלאך, אלא הוא בעצמו, דכתיב (שמות, י״ב י״ב): ועברתי בארץ מצרים, ולא עוד אלא הוא וכל דרגון (הפמליא) דידיה. אשר הלך אלהים אין כתיב כאן (ש״ב, ז׳ כ״ג) אלא אשר הלכו אלהים. א״ל: ומה המית מימר הא מילתא? [ומה ראית שאמרת את הדבר ההוא?]. א״ל: מה אתון סברין, מידחיל מנכון הוינא מנע אולפניה דרחמנא? [ומה חשבת אתה? וכי מפני היראה ממך אֶמְנַע מלמד תורת ה׳?][3]. בדברים נמרצים הזכיר רשב״ל לנשיא חובתו לדאוג לחנוך הילדים בערי ישראל: כך מקֻבלני מאבותי. ואמרי לה — מאבותיך: כל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן [מחריבין אותה, רבינא אמר]: מחרימין אותה[4].

---

1) עי׳ לעיל 135 הע׳ 2, שם נסמנו דמקורות: אחרי שהיה ר׳ יוחנן פוסק הדין דהלכה למעשה היו החולקין פונים אל רשב״ל ועם פסקיו היה גם ר׳ יוחנן מסכים. ע׳ עוד ירו׳ כתובות, פ״ט ה״ב, שרשב״ל השתמש בעבדו של הנשיא לקיים את פסקו. ע׳ ירו׳ ב״ק 6 ריש ע״ג. עי׳ עוד ירו׳ סוכה, פ״ג ה״א (ע״ד סכתו של גמליאל זוגא).

2) עי׳ ב״ר ע״ח קרוב לסוף. ריש לקיש סליק למשאל בשלמא דרבנו. א״ל צלי עלי (התפלל עלי), דהדא מלכותא בישא סגין (שהממשלה עושה רעות גדולות). א״ל: לא תיסב מן בר אנש, ולית את יהב כלום (לא תקח מבן אדם שחד ולא תצטרך לתת למושלים). מ״ש „דרבנו״ מוסב כמובן לא על ר״י הנשיא, אלא על ר״י נשיאה נכדו. עי׳ גרץ ה״ד 247, בתענית, כ״ד נ״א: רבי נשיאה גזר תעניתא ולא אודעינהו לר׳ יוחנן ולריש לקיש. לצפרא אודעינהו, א״ל ריש לקיש לריו״ח: הא לא קבילנא עלן מאורתא? א״ל: אנן בתריהו גררינן (אנו נמשכים אחריהם).

3) ירו׳ סנהדרין, פ״ב ה״א. ירו׳ הוריות, פ״ג ה״א.

4) שבת קי״ט: לפני המאמר הזה באו עוד שני מאמרים חשובים המדברים בגדולת ערך החנוך בנוסח זה: אמר ר״ל משום ר״י נשיאה: אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל (היוצא מפיהם בשעת הלמוד) של תינוקות של בית רבן... ואמר ר״ל משום ר״י נשיאה: אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש. אבל אחרי שקשה לחשב שרשב״ל אמר הלכה בשם ר״י נשיאה (רק פעם אחת מצאנו כזאת בירו׳ מו״ק, פ״ג ה״ה, ב״ר ק׳ על הכתוב עמוס ח׳ י׳ וגם שם עדיין מוטל בספק אם הגירסא נכונה), ואחרי ששלשת המאמרים גם בתכנם וגם בצורתם מקושרים זה בזה לפיכך צריך לחשוב שגם שם צ״ל: אמר ר״ל לר״י נשיאה, כמו במאמר השלישי.

ע"ד השתמשותו בכחו הגדול להצלת נפשות תספר לנו האגדה: ר' איסי איתצד (נשבה) בספסופה. אמר ר' יונתן: יכרך המת בסדינו. אמר רשב"ל: עד דאנא קטיל אנא מתקטיל. אנא איזיל ומשזיב ליה בחיילא. אזל ופיסון ויהבוניה ליה[1]. וכן הציל פעם בכחו את רכושו של ר' יוחנן משודדים שרדף אחריהם והכריחם להשיב את הגזלה[2]. השפעתו של רשב"ל היתה רבה ביחוד בבצרה (Bostra)[3] ששם היה מלפנים מושבם של מלכי הנבטיים[4]. פעם בבואו לבוצרה פנו אליו פרנסי הקהלה בבקשה, כי יבחר בשבילם איש, דריש (דרשן), דיין, סופר (=מורה), חזן, עבוד כל צרכינן[5]. וכן מְספר: ריש לקיש איקלע לבצרה חזא ישראל דקאכלי פירי דלא מיעשרי, ואסר להו (דקסבר בצרה היא בצר במדבר דמאי היא ופירותיה חייבין לעשר–רש"י). חזא מי דסגדי (שעובדים) להו נכרים, ושתו ישראל, ואסר להו. אתא לקמיה דר' יוחנן א"ל: אדמקטורך עליך (בעוד שבגד הדרך עליך) זיל הדר (לך והזור, כי טעית)—בצר לאו היינו בצרה ומים של רבים אין נאסרין (משום עבודה זרה)[6]. גם יושבי מגדלא פנו אל רשב"ל בשאלה בענין צבורי[7]. *) אפרים ספרא[8],

1) ירו' תרומות סוף פ"ח, לפי דברי גרץ IV, 249, קרה המאורע הזה בימי זנביה, בשנים האחרונות של רשב"ל, ואז לא היה כבר ר' יונתן בחיים, ולפיכך צריך לגרוס במקום ר' יונתן — ר' יוחנן.

2) ירוש' תרומות שם.

3) פעם השתמש רשב"ל בידיעתו בשפה הנובטית, לבאר על ידה את הכנויים של קונם „קונם קונח" ואמר „לשון אומות הוא, כגון אילין נווותאי, דינון קריין לחספא כספא" (ירו' נדרים, פ"א ה"ב ונזיר, פ"א ה"א) **). אפשר שרשב"ל למד להכיר את הנבוטיים בשבתו בדרום. ע' אג' התנ' כרך ב' ח"ב 160 הע' 19; 183 הע' 18.

4) לפי דברי גרץ היה זה מקום מולדתו (IV, 261).

5) שביעית, פ"ו ה"א.

6) ע"ז נ"ח: לפי הירו' שביעית סוף פ"ח, היתה השאלה השניה ע"ד בית המרחץ (השוה אג' התנ', כרך א' ח"א 65), ששם היתה מזרקת מים לפני פסל אפרודיטה ***).

7) ירו' מגילה פ"ג (73 ע"ד). ע' לעיל 136 שרש"ל ברח למגדלא.

8) השוה לעיל ע' 7 הע' 9 ע"ד ניקאי ספרא והמנונא ספרא, הראשונים בין אבות המסורה הידועים לנו בשמותיהם. את אפרים זה (בשם כזה אנו מוצאים רק עוד אחד, תלמידו של ר' מאיר, אפרים מקשאה) צריך לפי הנראה להעמיד בשורה אחת עם השנים

*) ועי' ירו' הוריות פ"ג ה"ד (דף מ"ח א') רשב"ל עייל לבוצרה... והושיב נדיב אחד אצלו וקרא עליו: מתן אדם ירחיב לו וכו'.

**) בירו' נזיר דפוס ורשה תקצ"ג הגירסא „ארשב"ל לשון אומות העולם הוא. אמר ר' זעירא לשון נווותי הוא דאינון קריי לחספא כספא".

***) בירו' הלשון: המתון מולפין להרא אפרודיטא, ועי"ש בפני משה.

תלמידו של רשב"ל, הודיע בבבל פסקו של רבו בענין של דיני ממונות, וכשאמרוהו לפני שבור מלכא — אולי ע"י שמואל — קרא: אפריון (חן שלנו) נמטייה לר' שמעון[1].

את הבבלים לא היה רשב"ל מחבב*). פעם אחת כשהושיט לו רבה בר בר חנה את ידו לעזור לו לעלות מהירדן, שהתרחץ שם[2], השיב לו רשב"ל בדברי תוכחה באמרו: אלהא סנינא לכו, דכתיב (שה"ש, ח' ט'): אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז — אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כלכם בימי עזרא, נמשלתם ככסף, שאין רקב שולט בו עכשיו שעליתם כדלתות (שנפתחות ונסגרות מהרה), נמשלתם כארז שהרקב שולט בו[3]. בנגוד לאלה שאמרו „ארץ ישראל עיסה לבבל"[4] (כלו' שהבבלים נעלים ביחוס משפחתם על בני ארץ ישראל), אמר רשב"ל: אם יאמר לי אדם, שיש דברי הימים בבבל, הרי אני הולך ומביאו משם, ועכשיו אם מתכנסין הם כל רבותינו אין יכולין הן להביאו משם[5].

אחרי איזה זמן נוצרה השקפה שכזו בבתי המדרש הבבלים, כי רשב"ל לא היה נכנס כלל בשיחה עם הבבלים, ואפילו עם ר' אלעזר בן פרת, שהיה חשוב מאד גם בארץ ישראל[6]. ועל יסוד השקפה זו באו להטיל ספק באמתתה

הנזכרים, בלי שם התאר „ספרא" נזכר עוד אפרים בירו', סוף ב"מ, שמספר שם פסק הלכה בשם רשב"ל בשאלה הנזכרת כאן.

1) ב"מ סוף המסכת. רש"י מחזיק עפ"י יסודות חזקים בדעת המפרשים כי שבור מלכא האמור כאן איננו האמורא שמואל, שהיו קוראין גם אותו בבבל בשם שבור מלכא, אלא שפה הכונה היא שבור מלכא בעצמו (מלך 241—271), שהיה מלך של חסד, זה מוכח גם מהמלה הפרסית הנמצאת בתלמוד רק כאן — „אפרין" (âfrin). ע"פ הגירסא הנכונה (עי' דקדוקי סופרים, שם) צ"ל: זילו הבו ליה אפרין לרשב"ל. אפשר שפה יש גם לשון נופל על לשון לשם „אפרים". (ע' קאהוט 1, 239 ע"א).

2) גם הפגישה הראשונה עם ריו"ח היתה (ב"מ פ"ד.) בעת הרחיצה בירדן.

3) יומא ט': עי' לעיל 7—8. בשהש"ר ח' ט' מסופר: ר"ל כד הוה חמי להון (לבבלים) מצמתין (עומדין בכנופיא) בשוקא, הוה אמר להון: בזרו גרמיכון! (התפזרו!). א"ל: בעליתכם לא נעשיתם חומה, וכאן באתם לעשות חומה?

4) ע' לעיל 12 הערה 2

5) ירו' סנהדרין פ"י סה"א.

6) יומא ב': באמת אנו מוצאים בתלמוד בבלי שיחות שהיו בין רשב"ל ובין ר"א בן פדת. עי' כתובות כ"ה: ב"ק ק' (ר"ל הראה לו דינר לר"א אם טוב הוא והיה ביניהם על אדות זה משא ומתן). זבחים ה'. מנחות צ"ג: מחלקת בבאור המקרא לענין

---

*) עי' לעיל בהקדמה לפרק ר' יוחנן ע' 7-8 ובהערת המתרגם שם.

של השיחה הנזכרת לעיל, שהיתה בינו ובין רבה בר בר חנה[1]. ובגלל זאת מסרו ברגש נאון את דבריו של רשב״ל שספר בשבחם של חכמי בבל שעלו והתישבו בארץ ישראל. למשל: ספרו, שרשב״ל אמר: „הריני כפרת ר' חייא ובניו״. שבתחלה, כשנשתכחה תורה מישראל, עלה עזרא מבבל ויסדה. חזרה ונשתכחה, עלה הלל הבבלי ויסדה. חזרה ונשתכחה עלו ר' חייא ובניו ויסדוה[2]. גם באי״י ספרו[3] כי רשב״ל צם שלש מאות תעניות לראות את ר' חייא בחלום[4] ולא הצליח. ובסופא שרא מצטער. אמר: מה הוה לעי באורייתא סגין מיניי? אמרין: ריבץ תורה בישראל יותר ממך. ולא עוד אלא דהוי גלי. אמר לון: [ואנא] לא הוינא גלי? אמרין ליה: את הויתה גלי מילף, והוא הוה גלי מלפא (אתה היית גילה ללמוד, והוא — לְלַמֵד)[5].

בהקבלה זו של ערך פעולותיהם של ר' חייא ורשב״ל אנו רואים את משפט בני דורו על צמצום ערכו של רשב״ל בתור פוסק הלכה. אמנם רשב״ל לא היה מעולם לראש ישיבה, עומד ברשות עצמו, אלא מופיע במסורת בית המדרש, בתור חבר היותר נכבד של ישיבת ר' יוחנן, והיה תמיד מבקר את דברי

הלכה בין רשב״ל ובין ר״א נמצאה בירו' כלאים, פ״א ה״ז ויותר מבורר בב״ר ז' בסוף, עם הערתו של ר' יוסי בר אבין (בב״ר — סתם): הבא פרס כהנא מצודתיה על ריש לקיש וצדייה (בב״ר נאמר גם להפך: בהדא פרס בן לקיש מצודתיה לכהנא). רב כהנא מוסר דברי רשב״ל שבת ס״ג — עי' עוד ויק״ר סוף כ״ט. ר' יוחנן וריש לקיש הוו יתבין מתקשין, עבר כהנא. אמרין: אתא מרא דשמעתא, ניזל ונשאל ליה. אזלין ושאלין ליה. אמר לון וכו'.

1) יומא שם, שם נאמר גם כן: „דמאן דמשתעי ריש לקיש בהדיה בשוק יהבו ליה עיסקא בלא סהדי״ (האיש, שר״ל היה משיח עמו בשוק, היו נותנים לו מִלְוָה בלא עדים, כי סמכו עליו שכשר הוא).

2) סוכה כ', הל' „הרני כפרת״ וכו' הוא, שלפי דברי הברייתא קדושין ל״א א', צריך הבן לומר בהזכירו שם אבותיו שמתו. כאן יש לו אותה ההוראה שיש בדברי רב, שכשהזכיר את שמות הגדולים מדור התנאים אמר: ברם זכור לטוב... עי' אג' אמוראי בבל ע' 15. ע״ד נוסח ברכה זה עי' צונץ לתולדות הספרות 308. בירו' מעשר שני פ״ה קרוב לסוף (56 ע״ד) א״ר אמי בשם רשב״ל שמהיום שעלו ר״ח ובניו לא החמיץ יינם ולא לקה פשתנם של בני א״י. עי' אג' התנ', כרך ב' ח״ב 177.

3) ירו' כלאים, פ״ט ה״ד. ירו' כתובות, פי״ב ה״ג; השוה אג' התנ' כרך ב' ח״ב 177.

4) ע״י צומות השיג ריב״ל גלוי אליהו עי' לעיל ח״א 186.

5) עי' הספור המקביל לזה בבבלי ב״מ פ״ה: ר״ל הוה מציין מערתא דרבנן, כי מטא למערתיה דר' חייא, איעלמא מיניה. חלש דעתיה, אמר: רבש״ע! לא פלפלתי תורה כמותו. יצאה בת־קול ואמרה לו: תורה כמותה פלפלת, תורה כמותו לא רבצת. מזה ראה כי המענה, שבירושלמי מיוחס לחבריו של רשב״ל, מיוחס בבבלי לבת־קול. ועי' כרך א' ח״א 16 ושם 63 הע' 1.

רבו וחברו בכל ענין והלכה ומחוה את דעתו לסתור. עולא ספר לפני חכמי בבל: הרואה את ריש לקיש בבית המדרש, כאילו עוקר הרים וטוחנן זה בזה[1]. בשביל ר' יוחנן נעשית עבודתו הרוחנית של רשב"ל לדבר שאי אפשר להתקיים בלעדיו[2]. במות רשב"ל, נסה ר' אלעזר בן פדת להניח דעתו של ר' יוחנן, אבל הוא לא התנחם[3]. והיה קורא תמיד: איך בר־לקישא, איך. בר לקישא! ולפי המספר שם, מרה שחורה תקפתו, ומהרה הלך גם הוא אחרי רשב"ל לעולמו[4].

רשב"ל היה חבר לר' יוחנן לא רק בדברי הלכה אלא גם באגדה; זה מוכח מהענינים האגדיים שנחלקו בהם[5] והרבה יותר מזה היו ענינים אגדיים שנמסרו בשם ר' יוחנן ביחד עם דעתו השונה קצת של רשב"ל[6]. אמנם המאמרים שנמסרו לנו באגדה בשם רשב"ל אינם מגיעים לא בכמותם וגם לא באיכותם למאמרי ר' יוחנן, אבל בכל זאת גם הם רבים לפי הערך במספר וגדולים באיכותם כדי להעמיד את בעליהם בשורה הראשונה של חכמי הדור ההוא גם במקצוע האגדה. נשאר לזכרון גם שם בעל האגדה שהיה מתורגמנו, זהו ר' יהודה בר נחמני[7], שמופיע לעתים קרובות בתור מוסר דברי אגדה של רשב"ל[8], ושנם הוא כרבו היה מוכיח את הנשיא בתוכחה חריפה[9]. מלבד זה לפי המקורות הארצישראליים היה ר' אבהו מוסר דברי אגדה של רשב"ל[10].

---

1) סנה' כ"ד. (עי' אג' אמוראי בבל 93). בקדושין מ"ד, מספר ר' אבין „חברותא כלה כר' יוחנן וצווה ריש לקיש ככרוכיא... וליכא דאשגח ביה. השוה לעיל 131 הע' 2.

2) השוה: הספור המובא לעיל 130 הערה 3 וכן לעיל 6.

3) עי' שם ע"ד היתרון שהיה ברשב"ל החריף על ר' אלעזר הבקי.

4) בימ פ"ד. פרטים מענינים ע"ד היחס שבין ר' יוחנן ובין רשב"ל עי' מעילה ז': כשנצח ריו"ח את רשב"ל בהלכה, אמר: קצצתינון לרגלוהי דינוקא, בברכות ה' א' על מאמרו של רשב"ל עונה ריו"ח: הא אפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותו. וכן בחולין פ"א: בויק"ר בסוף כ"ט — ריו"ח ורשב"ל הוון יתבין מתקשין וכו'. עי' לעיל במקורות שנסמנו בע' 1 הע' 1.

5) עי' לעיל 6 הערה 2.

6) עי' לעיל 6 הערה 3.

7) עי' חגיגה ט"ז. גטין ס': סוטה ל"ז: גם אותו קראו בשם התאר „רבי".

8) עי' פסיקתא מ"ה: שמות מ"ז קרוב לסוף, ובמקומות אחרים שנרשמו בסעיף שלהלן.

9) עי' סנהדרין ז': גרץ IV, 248.

10) עי' ירו' שבת 2 ריש ע"ד. פסיקתא 131 ע"ב. שו"ט ק"ד כ"ג. תנחומא ריש ויצא; שם סוף תצוה. בשהש"ר, א' ו' מסופר איך שריו"ח בא יחד עם ר' אבהו לקסרין. עי' עוד ירו' פאה 20 סוף ע"א (שני אלה נסעו יחד עם ר' יוסי בר חנינא), בירו, מע"ש 56 ע"ד. ירו' תענית 68 ע"ד מספר ר' אבהו ע"ד מחלקת שהיתה בין ריו"ח ורשב"ל.

וכן בעל האגדה הגדול ר' לוי[1]. גם ר' חייא בר אבא, שהיה מלמד את בני רשב"ל[2] מופיע בתור מוסר דברים בשמו[3]. וכן מוסרים, אמנם לפרקים רחוקים, שאר תלמידי ר' יוחנן דברים בשם רשב"ל[4].

א. מאמרות ופתגמים.

— יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו, שנא' (תה', ל"ז ל"ב) צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו (רשע — יצה"ר). ואלמלא הקב"ה שעוזר לו אינו יכול לו, שנא' (שם, שם ל"ג): ה' לא יעזבנו בידו[5]. — לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע, שנא' (תה', ד' ה'): רגזו ואל תחטאו. אם נצחו — מוטב, ואם לאו יעסוק בתורה, שנא': אמרו בלבבכם; אם נצחו מוטב, ואם לאו יקרא קריאת שמע, שנא': על משכבכם; אם נצחו מוטב, ואם לאו יזכיר לו יום המיתה, שנא': ודמו סלה[6]. — [על המאמר, שהקב"ה יושב וחוקר אם מתבקשין לו יסורין], מי גרם להאיש הזה שבאו עליו יסורין? אבן אפל וצלמות, אבן זה יצר הרע, שנא' (יחזקאל, ל"ו כ"ו): והסירותי את לב האבן[7] — הוא שטן, הוא יצר הרע, הוא מלאך המות, הוא שטן, דכתיב (איוב, ב' ז'): ויצא השטן מאת פני ה', הוא היצר הרע — כתיב התם (בר', ו' ה'): רק רע כל היום

1) עי' ירו' מגילה 70 ע"ד; ירו' יבמות 9 סוף ע"ג, ירו' קדושין 65 סוף ע"ב, ב"ר כ"ב קרוב לסוף. פסיקתא 19 ע"ב; קה"ר, ד' ח'; תנח' ריש משפטים, מדרש שמואל ט', קאהוט (ערוך ח"ג 497 הערה 2) מְשַׁנֶּה, בלי כל צורך ומחסרון הבנה בדברי פרנקל מבוא הירושי' קי"א, במקום ר' לוי בשם ר"ל — ר"ל בשם ר' לוי, דבר שכמובן, אין לו דוגמא בשום מקום.

2) עי' כתובות ח': שהלך בלוית ר' יהודה בר נחמן לבקר את ר' חייא בר אבא שלמד את בניו מקרא וי"א: משנה, לנחמו על מות בנו. גם בכתובות קי"א: (השוה ביהמ"ד III 77) צ"ל ר' חייא בר אבא במקום ר' חייא בר אדא (עי' לעיל 130 הערה 4). ר' יחיאל האלפרין (בסדר הדורות ערך ר' חייא בר אבא) אומר שגם בכתובות ח' ב' צ"ל ר' חייא בר אבא במקום רב חייא בר אדא, אבל זה לא נכון. הוכחתו שבשום מקום לא נזכר ר' חייא בר אבא בתור מוסר דבריו, תבטל, אחרי שנביא בהערה הסמוכה את המקורות המראים את ההפך; בן אחד של רשב"ל נשאר בחיים אחרי מות אביו, הוא היה עוד ילד וריו"ח היה משוחח עמו בעניני מקרא, תענית ט'.

3) עי' ירו' מו"ק פ"ג, 82 ע"ג, 83 ריש ע"ג.

4) עי' בהערות שונות לסעיפים הבאים. בשבת ס"ג, מסר ר' אבא קבוצה שלמה של דברי אגדה בשם רשב"ל.

5) סוכה נ"ב: קדושין ל': (שם בא בטעות לוי במקום ריש לקיש).

6) ברכות ה'. ר' לוי בר לחמא (כך לפי הגירסא הנכונה). עי' להלן ריש, פרק י"ג.

7) תנחומא ב' מקץ 1. (השוה ביהמ"ד VI, 91).

וכתיב הכא (איוב, א' י"ב): רק אליו אל תשלח ידך. הוא מלאך המות, דכתיב, (שם, שם ו'): אך את נפשו שמור, אלמא בדידיה קיימא [1] – אין אדם עובר עברה אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות, שנא' (במדבר, ה' י"ב): כי תשטה אשתו – תשטה כתיב [2]. – מאי דכתיב (תה', מ"ט ו'): עון עקבי יסובני? עונות שאדם דש בעקביו בעולם הזה מסובין לו (כלו' מסובבין אותו) ליום הדין [3]. – בואו ונחזיק טובה לאבותינו, שאלמלא הן לא חטאו, אנו לא באנו לעולם, שנא' (תה', פ"ב ו' ז'): אני אמרתי אלהים אתם וכו' אכן כאדם תסותון וכו' [4]. – נאמר „ברית" במלח (ויקרא, ב' י"ג) ונאמר „ברית" ביסורין (דברים, כ"ח ס"ט) [5]. מה ברית האמור במלח – ממתקת את הקרבן, אף ברית האמור ביסורין, יסורין ממתיקים את החטא; ומה מלח ממרקת את הבשר, כך יסורין ממרקין את גופו של אדם [6].

– כל המתלוצץ נופל בגיהנם, שנא' (משלי, כ"א כ"ד): זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון, ואין עברה אלא גיהנם, שנא' (צפניה, א' ט"ו): יום עברה היום ההוא [7]. – כל אדם שכועס, אם חכם הוא, חכמתו מסתלקת ממנו אם נביא הוא, נבואתו מסתלקת ממנו. אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו – ממשה, דכתיב (במדבר, ל"א י"ד): ויקצוף משה על פקודי החיל, וכתיב (שם): ויאמר אלעזר וכו' זאת חוקת התורה וכו', מכלל דמשה איעלם מיניה [מזה מוכח שממשה נשכח הדבר]; אם נביא הוא, נבואתו מסתלקת ממנו – מאלישע, דכתיב (מ"ב, ג' י"ג): לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נושא וכו' וכתיב (שם, ט"ו): ועתה קחו לי מנגן, והיה כאשר ינגן המנגן, ותהי עליו יד ה' [8]. – כל המגביה יד על חברו, אעפ"י שלא הכהו, נקרא רשע, שנא' (שמות, ב' י"ג): ויאמר לרשע: למה תכה את רעך? – למה „הכית" לא נאמר, אלא „למה תכה" – אעפ"י שלא הכהו [9].

---

1) ב"ר ט"ז. את הרעיון העמוק הזה הוא מסמיך על הכתובים (כמובא בפנים) עי' כרך א' ח"א 30 הע' 1.

2) סוטה ג'. ע"ד החלוף שׂ–ב־שׁ השוה דרשת ריו"ח לדברים י"ד כ"ב לעיל 91 הע' 5.

3) ע"ז י"ח.

4) שם ה'.

5) או יחזקאל, כ' ל"ז (עי' ר"ס).

6) ברכות ה', לפי הגירסה השלמה שבד"ס.

7) ע"ז י"ח:

8) פסחים ס"ו: חכם, חכמה–בא כאן להוראת ידיעת ההלכה, כמו שנמצא עוד בכמה מקומות. כאן השאלה היתה ע"ד הלכות הנעלה.

9) סנהד' נ"ח: עי' לעיל ח"א 11 ע' 2.

— מאי דכתיב (ויקרא, יד׳ ב׳): זאת תהיה תורת המצורע? — זאת תהיה תורתו של מוציא שם רע. — מאי דכתיב (קהלת, י׳ י״א). אם ישך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון? לעתיד לבוא מתקבצות כל החיות ובאות אצל נחש ואומרות: ארי דורס ואוכל, זאב טורף ואוכל, אתה מה הנאה יש לך? אומר להם: וכי מה יתרון לבעל הלשון? — כל המספר לשון הרע מגדיל עונות עד לשמים, שנא׳ (תה׳, ע״ג ט׳): שתו בשמים פיהם [1]. — החושד בכשרים לוקה בגופו [2], דכתיב (שמות, ד׳ א׳): והן לא יאמינו לי. וגליא קמיה קוב״ה דמהימני ישראל. א״ל: הם מאמינים בני מאמינים, ואתה אין סופך להאמין. הם מאמינים, דכתיב (שמות, ד׳ ל״א) ויאמן העם; בני מאמינים, דכתיב (בר׳ ס״ו, ו׳) והאמין בה׳; אתה אין סופך להאמין, שנא׳ (במדבר, כ׳ י״ב): יען לא האמנתם בי. ממאי דלקה? דכתיב (שמות, ד׳ ו׳): והנה ידו מצורעת כשלג [3]. — אין אומרין בפני המת אלא דבריו של מת [4].

— גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כשגגות, שנא׳ (הושע, י״ד ב׳) שובה ישראל עד ה׳ אלהיך, כי כשלת בעונך (כשלת מורה על השגגות). — גדולה תשובה שזדונות נעשו לו כזכיות, שנא׳ (יחזקאל, ל״ג י״ט): ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה עליהם הוא יחיה [5]. — [על מאמרו של רשב״י: הרי שהיה אדם צדיק גמור כל ימיו ובאחרונה מרד, אבד זה כל מה שעשה כל ימיו, מה טעם? (יחזקאל, ל״ג י״ח): ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול וכו׳, ארשב״ל]: בתוהא על הראשונות [6]. רשעים אפילו על פתחו של גיהנם אינם

---

[1] ערכין ט״ו: השוה להלן סעיף ו׳ ע״פ קהלת י׳, י״א.

[2] בשמו״ר (ג׳) נאמר: כל החושד בדבר ואין בו לוקה בגופו.

[3] שבת צ״ז. ביומא י״ט: (ששם צ״ל ר״ש לקיש, לא ריב״ל) מובא רק המאמר בלבד, בלא ההוכחות. בשמו״ר ג׳ קרוב לסוף אומר ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי את המאמר הזה (עי׳ הערה הקודמת), ומביא ראיה משמות ד׳ ו׳, מבלי הבא ראיה משמות ד׳ ל״א ומבמדבר כ׳ י״ב. ראוי לתשומת לב הבטוי „הם מאמינים בני מאמינים, ואתה אין סופך להאמין" (שמראה על קנאתו הגדולה של רשב״ל לכבוד עמו ישראל).

[4] ברכות נ׳: ר׳ אמי ור׳ זריקא בשמו (הנוסח הרגיל, ר׳ יהושע ב״ל, לא נכון). ר׳ אמי בשם רשב״ל נמצא בירוש׳ ברכות 3 ע״ג ובבלי ברכות נ״ג:

[5] יומא פ״ו: את ה„ורמינהו" בין שני המאמרים הללו מתרץ התלמוד שם: כאן מיראה, כאן מאהבה. המאמר השני נמצא בשם רשב״ל גם בתנחומא ב׳ ויצא 22 (עי׳ לעיל 22 סוף הערה 5), שהקב״ה עושה אותם לו זכות והוא חי בהם.

[6] פאה פ״א כמעט בסוף ה״א; שהש״ר ה׳ ט״ז, ב׳ קדושין מ׳: (עי׳ אגי התנ׳ כרך ב׳ ח״א 52). ע״פ תה׳ מ״ו י״א „הרפו" דורש רשב״ל — עשו תשובה כהרף עין (כלו׳: שלא תדחו לזמן אחר). אפשר, שבזה לקח את עצמו למשל, שפתאם שב מדרכו

חוזרים בתשובה, שנא' (ישע', ס"ו כ"ד): ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי, "אשר פשעו בי" לא נאמר, אלא "הפושעים" שפושעין והולכין לעולם [1]. — צפניה ב' א', התקוששו וקושו – קשט עצמך ואחר כך קשט אחרים (כלו'; ראה מתחלה להיטיב אתה את דרכך ואח"כ תוכיח את אחרים) [2]. — תוכחה מביאה לידי שלום, שנא' (בר', כ"א כ"ה): והוכיח אברהם את אבימלך [3]. כל שלום שאין עמו תוכחה אינו שלום [4] – [על מאמרו של ר' (יונתן) יוחנן: "שלשה נתנו מתנה לעולם: התורה והמאורות והגשמים" הוסיף ר' עזריה בשם רשב"ל]: אף השלום, שנא' (ויקרא, כ"ו ו'): ונתתי שלום [5]. — במדבר ט"ז, כ"ה, ויקם משה וילך אל דתן ואבירם. מכאן שאין מחזיקין במחלקת [6]. — תה', קמ"ד, אלופינו מסבלים. אלופים מסבלים אין כתיב כאן, אלא אלופינו מסבלים – בשעה שהקטנים סובלים את הגדולים, אין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה ברחובותינו [7]. —

לדרך התורה והחסידות. המדה להיות תמיד תוהה על הראשונות (לפי הגירסא במדרש שה"ש שם — המתרגם) היתה אולי הסבה, שלא מלא מימיו שחוק פיו. עי' ברכות ל"א. עי' להלן ריש סעיף ו'.

[1] ערובין י"ט. שו"ט סוף א', ר' הונא בשם רשב"ל.

[2] ב"מ ק"ז: ב"ב ס': סנהדרין י"ח וי"ט. (הגירסא שבשני המקורות הראשונים "קשוט" היא טעות) בירו' תענית פ"ב ה"א דרש ר' יאשיה: התקוששו וקושו נתקושש גרמן עד דלא נקושש חורנין *) בגין דאית הכא בני נש דאמרון עלי לישן ביש גבי ר' יוחנן (מפני שיש באן אנשים שאמרו עלי לשון הרע לפני ר' יוחנן), אלא כל עמא לדינא אמרין: הוה תמן ר' חייה ור' איסי ור' אימי וקמון ואזלון לון [יצאו והלכו בתור מחאה נגד דברי הדורש, — המתרגם]. הרד"ק בפירושו לצפניה ב' א' מביא (מבלי לציין המקור): נקשט גרמין עד לא נקשט אחרנין, והוא מבאר נכון עפ"י זה כוונת הנביא: הגירסא שבירושלמי מתאימה אל האתימולוגיה של המלה: הסירו את הקש שיש בעצמכם ואחר כך תבקשו להסיר את הקש (את המומים) מאחרים. בשאר הגרסאות עשו בלשון נופל על לשון במקום "קשש" — קשט.

[3] ב"ר נ"ד.

[4] שם. עי' לעיל 136 מה שאמר רשב"ל לנשיא.

[5] ויק"ר ל"ה. שו"ט י"ח ל"ו (28 §) ר' זעירא בשמו. שמו"ר מ"א (שם אחר ר' שמעון צריך להוסיף בן לקיש). בר' ו' (שם האומר שם הוא ר' יהודה בר סימון, אולם ברור שהוא רק כסר את דברי רשב"ל, כמו בשו"ט. צ' וט"ו ה', ע' לעיל 114 הערה 3.

[6] סנהדרין ק"י.

[7] ירו' ר"ה פ"ב ה"ח נגד דעתו של ריו"ח, הלי "רשב"ל מסרס הדין קרייא" פי', שרשב"ל מפרש את הפסוק באופן מהופך ממה שריו"ח דורש אותו, עי' לעיל 25 הערה 4.

---

*) במדרש ר' איבה ג' מ' - נקשט עצמנו ואח"כ נקשט אחרים. המלות "אלא כל עמא לדינא" מפרשים: יבואו לפני כל העם לדין, או יבוא כל העם לדין לפני ה', וצ"ע.

דברים, י״ז ט׳. ובאת וכו׳ ואל השופט אשר יהיה בימים ההם. אין לך לשמוע אלא שופט שבדורך [1]. — כל המעמיד דיין שאינו הגון, כאלו נוטע אשרה בישראל. כתיב (דברים, ט״ז כ״א): שופטים ושוטרים תתן לך, וכתיב (שם, שם י״ח): לא תטע לך אשרה [2]. — דברים, א׳ ט״ז. ושפטתם צדק. צַדֵק את הדין ואח״כ חתכיהו (כלו׳: מתחלה תשקלהו ע״פ מדת הצדק ואח״כ תחתכהו) [3]. — שם, א׳ י״ז. כקטן כגדול תשמעון. שיהא חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה [4] — ריש לקיש רמי: כתיב (ויקרא, י״ט ט״ו): בצדק תשפט עמיתך, וכתיב (דברים, ט״ז כ׳): צדק צדק תרדוף, הא כיצד? כאן בדין מרומה (שבית־דין מכירין בתובע זה שהוא רמאי, או מבינים טעות בדבריו — רש״י), כאן בדין שאין מרומה [5].

— כל מי שנעשה רחמן במקום אכזרי, סוף שנעשה אכזרי במקום רחמן. [זה מוכח משאול שלא רצה להחרים את בהמת עמלק; ולסוף צוה להרג את נוב עיר הכהנים] [6] — גדול המלוה יותר מהעושה צדקה, ומטיל בכים (מעות מלאי להשתכר בהן למחצית שכר — רש״י) יותר מכלן [7]. — זכריה ד׳ י״ד. אלה שני בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ. ר׳ אבהו אמר: אתפלגון ר׳ יוחנן ורשב״ל. חד אמר: אלו שהן באין בטרוניא לפני הקב״ה, וחרנא אמר: אלו שהן באין מכח המצות ומעשים טובים לפני הקב״ה [8]* — ישעי׳, מ״ו א׳. שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מצדקה. ר׳ אבהו אמר: איתפלגון ר׳ יוחנן ורשב״ל: חד אמר שכל באי עולם באין בצדקה ואלו באין בזרוע; וחרנא אמר: שכל טובות ונחמות הבאות לעולם בזכותן, והן אינן נהנין מהן

---

[1] קה״ר א׳ ד׳. השוה תוספ׳, ר״ה ב׳ ג׳, ברייתא ר״ה כ״ו: מה שמיוחס בקהלת ר׳ שם לר׳ יוחנן, מובא סתם, בלא שם אומרו, שם בתוספתא ובברייתא.

[2] סנהדרין, ז׳: ע״ז נ״ב. השוה להלן סעיף ו׳ לישעי׳, נ״ט ג׳.

[3] שם ז׳: הפ׳ „צדק״ כאן באה בהוראה אחרת לא לפי הרגיל.

[4] שם ח׳.

[5] שם ל״ב:

[6] קה״ר, ז׳ ט״ז, במדר׳ שמואל י״ח (שם במקום ריב״ל צ״ל רשב״ל) נוסח המאמר הוא — וביחס לדואג לא אל שאול (במובן מאמרו של בר קפרא על הכתוב ש״א ט״ו ט׳, עי׳ אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 171) — כל שהוא רחמן על האכזרים סוף שהוא נעשה אכזר על הרחמנים.

[7] שבת ס״ג, ר׳ אבא בשמו.

[8] ירו׳ מע״ש כמעט בסוף פ״ד. יסוד דרשה זו הוא הבטוי שאינו רגיל „עומד על״.

---

*) המחבר חושב שהדעה הראשונה היא של ריו״ח והשניה — של רשב״ל, וכן במאמר השני הבא אחריו.

כלום [1]. — משהקב"ה מתייאש מן הצדיקים בעולם הזה חוזר ומרחם עליהם, ה"ד (איכה, ג' י"ח): ואמר אבד נצחי וכו' [2]. — בא ליטמא פותחין לו, בא ליטהר מסייעין אותו [3]. — לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן (כלו' שלא יוציא מפיו דבר של קללה לעצמו ואפילו בתפלה שלא יתן בזה מקום לשטן להביא את הדבור לפעולה [4]. [על השאלה: וגברי היכא מיבדקי? כלו' מתי בודקין בבית דין של מעלה את עוונות הגברים? עונה רשב"ל]: בשעה שעוברים על הגשר, [כלו' כשעומדים במקום סכנה] [5]. — כי הוה פתח ריש לקיש בסוטה (במדבר, ה'), אמר הכי: אין מזוגין לאדם אשה אלא לפי מעשיו, שנא' (תהלים קכ"ה): לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים [6].

— איוב, כ"ד ט"ו. ועין נואף וכו' שלא תאמר שכל מי שהוא נואף בגופו נקרא נואף, נואף בעיניו [גם כן] נקרא נואף, שנא': ועין נואף [7]. — לא דיין לרשעים שעושין סלע שלי פומבי [חותם שלי שאני רושם בו עושין הפקר לכל מי שרוצה לחתום בו, כלו' שבאין על הערוה על כרחי

---

[1] שם. המובן „בזרוע" הוא כאן כמו בטרוניא שבמאמר הקודם, כמו שמבאר ר' ברכיה בויק"ר כ"ג את המלה „בזרוע" שבתהלים ע"ב ט"ו „בטרוניא". למשל מביא שם הירו' את מר זוטרא „דמצלי על חורנין ומתעני, ועל נפשיה לא מתעני" (שמתפלל ומתענה בעד אחרים, ולא בעדו). החסיד הזה לפ"ד פרנקל (מבוא הירו' 77 ע"א) הוא הנקרא בבבלי נדרים ו': מר זוטרא חסידא, בבבלי ברכות י"ז: נמצא מחלוקת כזו בקצת שנויים בין רב ושמואל ויש אומרים בין ר' יוחנן ור' אלעזר.

[2] איכה ר' חמש פעמים על חמשה פסוקים שמהם מביא ראיה והן: איכה ג' פסוק ג', י"ח, כ"ב, כ"ז, ל"א. על הכתוב ג' במקום „משהקב"ה" נעשה „מלמד שהקב"ה".

[3] במקום „פותחין" י"ג פִּתְחִין, עי' לוי ח"ב 164 ע"ב. שבת ק"ד, יומא ל"ח: ע"ז נ"ה, מנחות כ"ט: השוה המשל של רשב"ל להושע י"ד י', נזיר כ"ג, וביחוד עי' מאמרו ע"ד קשיות לבו של פרעה להלן סעיף ג' קרוב לסוף.

[4] ברכות י"ט, ס', כתובות ח': בכל פעם נוסף ע"ז וכן תנא ר' יוסי (בן חלפתא), רבינוביץ בדים לברכות ס', מביא נוסח זה: שלא ליתן פתחון פה לשטן.

[5] שבת ל"ב, בקשר אל המשנה ב' ו' על שלש עברות נשים מתות בשעת לידתן וכו', מפני שלדברי ר' יוסי בר חנינא, תנחומא ריש ויגש, אין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה. השוה ירו' שבת פ"ב (5 ע"ב) ומאמר ר"ש בר נחמני ור' לוי בקה"ר ג' ב', בפסחים, קי"א א' חושב ריש לקיש ארבעה דברים שהעושה אותם דמו בראשו ומתחייב בנפשו, אלו הן: הנפנה בין דקל לכותל, והעובר בין שני דקלים, והשותה מים שאולים והעובר על מים שפוכים.

[6] סוטה ב', בשו"ט לאותו פסוק רק „דרש ר"ל".

[7] ויק"ר כ"ג קרוב לסוף, פסיק' ר' ריש כ"ד (124 ע"א) רעיון שכזה מונח גם במאמרו של רשב"ל, יומא ע"ד: טוב מראה עינים באשה יותר מגופו של מעשה.

ומולידין — רש״י], אלא שמטריחין אותי ומחתימין אותי על כרחי [1]. — בעון קומי רשב״ל (שאלו את רשב״ל): מפני מה אין כל החלומות מיגעין את האדם, וזו מיגעת את האדם (הרואה אשה בחלום)? אמר להם: שתחלת ברייתה אינה אלא בחלום [2]. — טב למיתב טן־דו מלמיתב ארמלו (יותר טוב לאשה להיות נשואה למי שהוא, משֶׁבֶת אלמנה [3]. — גבוה לא ישא גבוהית שמא יצא מהן תורן; ננס לא ישא ננסת שמא יצא מהן אצבעי; לבן לא ישא לבנה, שמא יצא בהק (Albino); שחור לא ישא שחורה, שמא יצא מהן שפיה (שחור כקדרה – רש״י [4]. — ברית נחלקה לאוירות (כלו׳ שהאדם יסתגל לאקלים שבו הוא יושב וימצא בו נחת רוח, יותר מאשר במקום אחר שאוירו יותר מבריא [5].

ב. תלמוד תורה. תפלה. מצות.

— שני אלפים שנה קדמה התורה לברייתו של עולם, ההי״ד (משלי, ח׳ ל׳): ואהיה שעשועים יום, ויומו של הקב״ה אלף שנים, דכתיב (תה׳, צ׳ ד׳): כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול [6]. — תורה התומה ניתנה, שנא׳ (דברים, ל״א כ״ו): לקוח את ספר התורה הזאת [7]. — מאי דכתיב (שמות, כ״ד י״ב): ואתנה

---

1) ע״ז נ״ד: (רש״י אומר כי דברי ר״ל נאמרו בתנחומא ע״פ צור ילדך תשי, אבל באמת לא נמצא מאמר זה בתנחומא כ״א בויק״ר ופסיקתא ר׳ שם). את המאמר הזה המדבר בפרי הביאה האסורה צריך להשלים במאמרו של רשב״ל על הכתוב איוב, י׳ ג׳, שיש בו קשר אל הכתוב איוב כ״ד ט״ו. אך שם מהלך רעיונו אחר: „אמר הקב״ה: הריני צר כל קטורין (χαρακῖηρ — סימני הפנים) שלו בדמות אביו בשביל לפרסמו״. (עי׳ לוי ח״ג 342 ע״ד).

2) ב״ר י״ח, ע״פ פי׳ הרד״ל.

3) יבמות ק״ח ע״ב, ושב נסמן שאר המקומות. המשל החרוזי הזה, המובא בכמה מקומות, טנדו — מלה פרסית ten-dû, שבשביל החרוז בא כך, אעפ״י שהנכון הוא dû-ten. פירושו הנכון הוא כפירש״י ועי׳ ג״כ הפירוש המובא ע״י הרכבי בתשובות הגאונים הוצאה שלו N 33 בל׳ פרסי שני בני אדם. נפלא הוא שרשב״ל הארצי־ישראלי משתמש במלה זו. אולי היה משל זה מפורסם בין היהודים בבבל, והוא קבלו מהם.

4) בכורות מ״ה: מענין הוא מאמרו של רבב״ח א״ר קטינא אר״ל (שם, מ״ד ע״ב): דם רבה — שחין רבה, שכבת זרע רבה — צרעת רבה, צואה רבה — הדרוקן רבה, מי רגלים רבין — ירקון רבה. ועי׳ באורו ש־ רשב״ל בויק״ר י״ד למלת „זרית״ (תה׳, קל״ט ג׳).

5) ב״ר סוף ל״ד. עי׳ המעשה שהובא לעיל 135 הערה 7.

6) ב״ר ח׳ קרוב לראש. שהש״ר, ה׳ י״א, ויק״ר ריש י״ט. ר׳ הונא בשם רשב״ל. בשו״ט לאותו פסוק (§ 12) אומר זה על חיות כסא הכבוד (יחזקאל א׳). ר׳ הושעיה דורש ג״כ מפסוק זה שהתורה קדמה לעולם. עי׳ לעיל ח״א 108 הע׳ 1.

7) גטין ס׳. נגד ריו״ח בשם ר׳ בנאה שאמר: „מגלה מגלה ניתנה״. השוה ג״כ להלן סעיף ה׳ ע״ד תורת משה.

לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם. לוחות – אלו עשרת הדברות, תורה – זו מקרא, והמצוה – זו משנה; אשר כתבתי – זו נביאים וכתובים, להורותם – זה תלמוד, מלמד שכלם נתנו למשה מסיני [1]. – מאי דכתיב (ישעי׳ ל״ג ו׳): והיה אמונת עתך חסן ישועות חכמה ודעת? אמונת – זה סדר זרעים, עתך – זה סדר מועד, חסן – זה סדר נשים, ישועות – זה סדר נזיקין, חכמה – זה סדר קדשים, ודעת – זה סדר טהרות, ואפילו הכי (שם) יראת ה׳ היא אוצרו (כלומר העיקר הוא היראה [2]. מאי דכתיב (ויק׳, ז׳ כ״ז) זאת התורה לעולה ולמנחה ולחטאת ולאשם? כל העוסק בתורה כאלו הקריב עולה, מנחה, חטאת ואשם [3]. – כל העוסק בתורה יסורין בדלים הימנו שנא׳ (איוב, ה׳ ז׳): ובני רשף יגביהו עוף, ואין עוף אלא תורה, שנא׳ (משלי, כ״ג ה׳): התעיף עיניך בו, ואין רשף אלא יסורין, שנא׳ (דברים, ל״ב כ״ד): מזי רעב ולחמי רשף [4]. – תהלים, י״ח י״. אמרת ה׳ צרופה, זכה צורפתו לחיים, לא זכה צורפתו למיתה [5].

– אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו כברזל, בשביל משנתו שאיננה סדורה עליו, שנא׳ (קהלת, י׳ י׳): והוא לא פנים קלקל. מאי תקנתיה? ירבה בישיבה, שנא׳ (שם): וחילים יגבר ויתרון הכשר חכמה [6]. – במגילת חסידים [נ״א: סתרים] מצאו כתוב: יום תעזבני, יומים אעזבך. לשנים שיצאו אחד מטבריא ואחד מציפורין, ופגעו זה בזה בחדא משכנא, לא הספיקו לפרש זה מזה עד שהלך זה מיל וזה מיל – נמצאו רחוקין זה מזה שני מילין. אשה שהיתה יושבת וממתנת לאיש, כל זמן שהיתה בדעתו להינשא לה, היתה יושבת וממתנת לו, כיון שהפליג דעתו ממנה, היא היתה הולכת ונישאת לאחר [7] –

---

1) ברכות ה׳. ר׳ לוי בר לחמא בשם רשב״ל. בזמן מאוחר התחילו להשתמש במלת מקרא לחמשה ח״ת ותורה – לנביאים וכתובים. וכאן משתמש במלת תורה לחמשה ח״ת להבדיל בינם ובין ספרי הנביאים והכתובים.

2) שבת ל״א.

3) סוף מנחות.

4) ברכות ה׳, עי׳ לעיל ח״א 29 הערה 1.

5) יומא ע״ב: עי׳ לעיל ח״א 78 הערה 1.

6) תענית ז׳: דרשות אחרות לאותו פסוק ג״כ על עסק התורה נמצאות בקה״ר לאותו פסוק.

7) ירו׳ סוף ברכות, במדרש שמואל ריש א׳ (ששם האומר הוא ר׳ שמואל ב״ר יצחק): אם יום תעזבה, יומים תעזבך, בנוסח הראשון התורה מדברת בעדה, המשלים אינם ממגילת חסידים. ע״ד מאמרו של רשב״ל: כל המשכח דבר אחד מתלמודו עובר בלאו (עפ״י הכתוב דברים ד׳ ט׳) מנחות צ״ט: עי׳ אג׳ התנאים, כרך ב׳ ח״א 15 הע׳ 13.

אין תלמיד חכם רשאי לישב בתענית, מפני שממעט במלאכת שמים[1] — משלי, ו' ל״ב. ונואף אשה חסר לב, זה הלומד תורה לפרקים, שנא' (שם, כ״ב י״ח): כי נעים כי תשמרם בבטנך יכונו יחדיו על שפתיך[2]. — מנין שאין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה? שנא' (במדבר, י״א ד'): זאת התורה אדם כי ימות באוהל[3]. — כל העוסק בתורה בלילה, הקב״ה מושך עליו חוט של חסד ביום[4], שנא' (תה' מ״ב ט'): יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי[5]. — מה כלה זו מתקשטת בעשרים וארבעה הכשיטין[6], ואם חסרה חיסור דבר אחד מהן אינה כלום, כך תלמיד חכם צריך שיהא רגיל בעשרים וארבעה ספרים, ואם חיסר אחד מהן אינו כלום[7]. — מה כלה צריכה להיות

---

1) תענית י״א: מי שגומל לנפשו (ואינו צם) הוא איש חסד, כן לפי פי' התוספות ד״ה גומל.

2) סנהדרין צ״ט: הלומד תורה שלא בקביעות דומה לזה שמזנה עם אשה שלא נתקדשה לו.

3) ברכות ס״ג:, שבת פ״ג:, גטין נ״ז.

4) ר' יוחנן משתמש (במגילה ט״ו:) בבטוי שכזה בשעה שנכנסה אסתר לפני אחשורש הוסין לה הקב״ה שלשה מלאכים וכו' ואחד שמשך חוט של חסד עליה. וזהו פירוש למלת „חן" שבמקרא. וכן גם בדברי ר' יונתן לעיל ח״א 63 הערה 1. כאן המובן היסודי של השם „חסד" אינו ברור למדי. בכל אפן הכונה היא בכל שלשה המקומות הללו לשנוי תאר הפנים ולהשרות עליהם חן מיוחד, מה שמציין בהם כי טובים הם לפני ה' ואדם.

5) חגיגה י״ב:, ע״ז ג': רשב״ל דורש „שירה" כמו שדורש ריו״ח „רני" (איכה, ב' י״ט) לעיל ח״א 30 הערה 6. שם נא', כי דרשתו של ריו״ח מצאה חן בעיני רשב״ל, והיה חוזר עליה לפרקים (ע״ש). בויק״ר י״ט מסופר, כי רשב״ל היה אומר: לית אתון חמין אולפני מה נהיר באפיי, ולמה? דהוד' דלילי והממא (האינכם רואים מה מאירות פָנַי, ומדוע? יען שאני לומד יומם ולילה). (וזהו החוט של חסד שבתלמוד). בשהש״ר ה' י״א הוא אומר: כד הוינא לעי באורייתא בימסא הוה מנהרא לי ובליליא שנא': והגית בו יומם ולילה. מהכתיב הזה לומד רשב״ל שזמן העסק בתורה הוא ביום ובלילה (שם בויק״ר ובשהש״ר). אולי זו היתה בעתו מתחלה, ואחרי שלמד ספי ריו״ח הזר בה. לזה שייך גם פתגמו של רשב״ל ערובין ס״ה. לא איברי סיהרא אלא לגרסא. שהלבנה לא נבראה אלא שיוכלו ללמד לאורה. בחגיגה י״ב: יש לשון אחר: איכא דאמרי, אמר ר״ל: כל העוסק בתורה בעוה״ז, שהוא דומה ללילה, הקב״ה מושך עליו חוט של חסד בעוה״ב שהוא דומה ליום, שנא': יומם יצוה וכו'.

6) בישעי' ג', י״ח — בפסוק כ״ג נמנו עשרים ואחד תכשיטי נשים, ועליהם צריך להוסיף עוד חגורה, מעשה מקשה ופתיגיל שבפסוק כ״ד.

7) שהש״ר ד' י״א. ר' הונא ור' חלפתא קיסרא בשם רשב״ל, שמו״ר מ״א, ר' לוי בשמו (במקום רגיל — זריז). בתנחומא כי תשא כמו בשמו״ר „פקח וזריז". בתנחומא ב' כי תשא 11 ר' הונא בשמו (זריז).

צנועה, כך תלמיד חכם צריך להיות צנוע[1]. מה כלה זו יושבת בפוריה[2] ואומרת: ראו שאני טהורה, וזו עבודתי שמעידה עלי, כך תלמיד חכם צריך שלא יהא בו דבר של דופי[3]. — כל מי שאמר דברי תורה ואינן ערבין לשומעיהן ככלה זו שערבה על בעלה בשעת חופתה, נוח לו שלא אמרן[4].

— שני תלמידי חכמים המקשיבים זה לזה בהלכה, הקב"ה שומע לקולן, שנא' (שה"ש, ח' י"ג): היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעני;, ואם לא עושין כן גורמין לשכינה שמסתלקת מישראל, שנא' (שם, שם י"ד): ברח דודי[5]. — שני תלמידי חכמים המדגילים זה לזה בהלכה (מאספין זה את זה ואומרים בא ונלמוד ונבין בין שנינו, הואיל ואין לנו רב ללמדנו - רש"י) הקב"ה אוהבן, שנא' (שם, ב' ד'): ודגלו עלי אהבה[6] — שני תלמידי חכמים הנוחין זה לזה בהלכה הקב"ה מקשיב להן, שנא' (מלאכי, ג' ט"ז): אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה'[7] — בנוהג שבעולם שני פרגמטין (כלו': סוחרים) שהיו במדינה, זה לוקח מטכסין (μεταξω — משי) וזה לוקח אולוסירקא (ὁλοσηρικον – פלפלין), עמדו זה עם זה. אמר אחד להברו: מבקש אתה להחליף א"ל: הן. החליפו זה עם זה. זה נתן מטכסין ולקח לו אולוסירקא, נמצא

---

1) שהש"ר שם. ר' חנינא בשמו. ע"ד צנוע עי' אג' התנאים ח"ב 5 הערה 1.

2) פוריה, שמורה כאן על שמירת הטהרה, דומה לפוריומא שבירו' כתובות פ"א ה"א. השוה פרלס בירחונו של פרנקל IX (1860), 343.

3) שהש"ר שם ר' חלפתא קיסריי בשמו. בשמו"ר (רשב"ל בעצמו) ובשני מדרשי תנחומא (אצל בובר: ר' לוי) מאמר אחד, שבו מרכבים היסודות משני המאמרים: „מה כלה כ"ז שהיא בבית אביה מצנעת עצמה ואין אדם מכירה, וכשבאה ליכנס לחופתה, היא מגלה פניה, כלומר; כל מי שיודע בי עדות יבוא ויעיד עלי, כך ת"ח צריך להיות צנועה ככלה הזו ומפורסם במע"ט ככלה הזו, שהיא מפרסמת עצמה". מובן, שבהש"ר מסופר ע"פ המנהג הקדום, בעוד שבמקורות המאוחרים מסופר על פי המנהגים המאוחרים.

4) שהש"ר שם, תנחומא שם. בשמו"ר שם מיוחס לרשב"ל המאמר, שנא' בשהש"ר בשם ר' יוחנן. עי' לעיל ח"א 18 הערה 9.

5) שבת ס"ג. ר' אבא בשמו.

6) שם, ר' אבא בשמו.

7) שם ר' ירמיה בשמו. בשהש"ר ח' י"ד בנוסח אחר (ר' ירמיה בשם ר"ח רבה): שני חברים שהיו עסוקין בדבר הלכה ונכבשין זה לזה בהלכה וכו'. וצ"ל שם ר' ירמיה בשם ר' חייא בר אבא, כי ר' ירמיה היה תמיד האומר בשמו. בשו"ט סוף ל' כתיב ר' חייא בשם ר' אבא (צ"ל גם שם ר' חייא בר אבא). ההוספה שיש כאן בשהש"ר „ולא עוד אלא שאם טעו הקב"ה מחזיר להם טעותם" הובא בשו"ט עי' ר' יעקב בר זבדי בשם ר' אבהו. בברכות ו'. דורש קרוב לזה זה ר' יצחק על הכתוב מלאכי ג' י"ז. בסכות י"א. מובאה ההערה ע"ד נדברו בתור ברייתא. — בשבת ס"ג א' אמר ר' אבא בשם רשב"ל: שני ת"ח המרגילים זה לזה בהלכה הקב"ה אוהבן, ומביא ראיה מהושע ב' ד'

ביד זה דבר אחד וביד זה דבר אחד, אבל תורה אינה כן: זה שונה סדר זרעים וזה שונה סדר נזיקין, עמדו שניהם זה עם זה אמר אחד לחברו: השנה לי סדר זרעים ואני אשנה לך סדר נזיקין [1], נמצא ביד זה שנים וביד זה שנים, יש מקח גדול מזה? הוי (משלי, ד׳ ב׳): כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו [2]. — כל המלמד את בן חברו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו עשאו שנא׳ (בר׳, י״ב ה׳): ואת הנפש אשר עשו בחרן [3]. — אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש [4]. — אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל תינוקות של בית רבן [5].

— אם תלמיד חכם נוטר ונוקם כנחש (מלך בני עמון) [6] חגרהו על מתניך [7]; אם עם הארץ הוא חסיד, אל תדור בשכונתו [8]. — תלמיד חכם שסרח אין מרדין אותו בפרהסיא, שנא׳ (הושע, ד׳ ה׳): וכשל גם נביא עמך לילה — כסהו כלילה [9]. — „ודאשתמש בתגא חלף״, תני ר״ל: זה המשתמש במי ששונה הלכות — כתרה של תורה [10].

---

1) השוה מה שמסופר ע״ד עבודת ר׳ חייא בתור מרביץ תורה, כתובות ק״ג: אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 177.

2) תנחומא ריש תרומה. (בילקוט ריש תרומה ובמשלי ד׳ ב׳ — סתם בלא שם אומרו). במדרש משלי ב׳ ד׳ אמר רשב״ל: אם אין אדם הולך אחר דברי תורה, הם אינן הולכין אחריו. ולזה מוסיף משל: לאדם שיש לו פרקמטיות, אם אינו הולך אחריהן אינן באין אחריו.

3) סנהד׳ צ״ט: עי׳ לעיל ח״א 56 הערה 2 ועי׳ שם 114 הערה 2.

4) שבת קי״ט: עי׳ לעיל 136 הערה 4. השוה כתובות קי״א: שם מסופר כי רב חייא בר ארא מקרי דרדקי דר״ל הוה איפגר תלתא יומי ולא אתא (לא בא שלשה ימים), כי אתא, א״ל: אמאי איפגרת? (כשבא, א״ל: למה אחרת?): א״ל: דלית אחת הניח לי אבא, ובצרתי ממנה יום ראשון ג׳ מאות אשכלות, אשכול לגרם, יום שני בצרתי ג׳ מאות אשכלות, שני אשכלות לגרם, יום שלישי בצרתי ג׳ מאות אשכלות, שלש אשכלות לגרם, והפקרתי יותר מחציה. א״ל: אי לאו דאיפגרת הוה עבדא טפי (אם לא היית מאחר, היתה עושה עוד יותר פירות).

5) שבת שם. עי׳ לעיל שם נראה שלומד זה מהכתוב (תה׳ ח׳ ג׳): מפי עוללים ויונקים יסדת עז.

6) עי׳ לעיל ח״א 120 הערה 5. במקום „נוקם ונוטר״ בתוב בכ״י מינכן „נוטר איבה״.

7) המליצה „חגרהו על מתניך׳ באה ע״י השפעת מלת „נחש״, שאעפ״י שכונתו לנחש מלך בני עמון, אבל מסגולת הנחש להתכרך כהגורה על המתנים.

8) שבת ס״ג. ר׳ אבא בשמו.

9) מו״ק י״ז. מנחות צ״ח: (שם — אין מבזין אותו במקום „אין מרדין״ *).

10) מגילה כ״ח: שם מביא מעשה, דר״ל הוה אזיל באורחא, מטא עורקמא (כלו׳: שלולית) דמיא, אתא ההוא גברא, ארכביה אכתפיה וקא מעבר ליה. א״ל: קרית.

---

*) באיזה ספרים כתיב „אין מנדין׳ והוא ט״ס.

– איוב, ל"ו י"ט היערוך שועך לא בצר. אם סדרת תפלה לא תהא מיצר פיך (לא תתפלל תפלה קצרה) אלא הרחב פיך (לשאול כל צרכיך במדה מ־בה) ואמלאהו[1]. – כל העונה אמן יהא שמיה רבה מברך' בכל כחוי פותחין לו שערי גן עדן, שנא' (ישעי', כ"ו ב'): פתחו שערים ויבוא גוי צדיק שומר אמונים, אל תקרי: שומר אמונים, אלא–שאומרים אמן[2]. – ההין דחמא מיטרא נחית ומר: קירי, פולי, בריקסון (κὺρε, πολὺ, εβρεξεν – ואמר: האלקים מטר רב יורד), לוקה משום שבועת שוא[3].

– אין מעבירין על המצות (כלו': הפוגע במצוה לא יניחנה להתחיל במצוה אחרת)[4]. – פעמים שבטולה של תורה הוא יסודה, דכתיב (שמות, ל"ו א'): אשר שב־ת – אמר לו הקב"ה למשה: יישר כחך ששברת[5]. – כל הזהיר בציצית זוכה ומשמשין לו שני אלפים ושמונה מאות עבדים, שנא' (זכרי', ח' כ"ג): בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם וכו')[6] – כל המניח תפלין מאריך ימים, שנא' (ישעי', ל"ח ט"ז): אדני עליהם יחיו[7]. – נשמה יתרה נותן הקב"ה באדם ערב שבת, ולמוצאי שבת נוטלין אותה הימנו, שנא' (שמות, ל"א י"ז): שבת וינפש – כיון ששבת, וי אבדה נפש![8] – לעולם אל תהי מצות העמר קלה

א"ל: קרינא, תנית? תנינא ארבעה סדרי משנה, א"ל: פסלת לך ארבעה טורי, וטענת בר לקיש אכתפך? (חצבת לך ארבעה הרים ואעפ"כ אתה מטעין את ר"ל על כתפך?), שדי בר לקישא במיא! א"ל: ניחא לי דאשמעינן למר (יפה בעיני שאנכי משמש לך). [א"ל]: אי הכי גמור מיני הא מילתא וכו', מה שמובא שם בשם תנא דבי אליהו אל תיקרי הליכות אלא הלכות, נמצא בירו' מגילה פ"א 70 סוף ע"ד בשם רשב"ל.

1) ירו' תענית פ"ג ה"ו. בסנהדרין מ"ד: אומר ריש לקיש: כל המאמץ עצמו בתפלה מלמטה אין לו צרים מעלה. בשמו"ר כ"א קרוב לסוף כמורכב משתי הנוסחאות: ערוך שועך כלפי בוראך כדי שלא יהיו לך צרים מלמעלה.

2) שבת קי"ט: הוא דורש שומר אמונים כר' מאיר, עי' אג' התנאים כ"ב ח"א 13.

3) ירו' נדרים פ"ג ה"ב ר' חגיי בשם רשב"ל. ובירו' שבועות פ"ג ה"י ר' מנחם בשם רשב"ל. פסיקתא ר' כ"ב (113 ע"א) ר' חגיי ור' מנחם בשם רשב"ל.

4) יומא ל"ג: ועוד באיזה מקומות. השוה מאמרו של ר' יאשיה על הכתוב שמות י"ב י"ז (במכילתא לאותו פסוק, אג' התנאים כרך ב' ח"ב 61).

5) מנחות צ"ט. השוה: אג' התנאים כרך ב' ח"ב 53 הע' 44.

6) שבת ל"ב: עשרה אנשים מכל אחת משבעים לשון בכנף אחד – 4 × 70 × 10.

7) מנחות מ"ד.

8) ביצה ט"ז. תענית כ"ז: וזהי מליצה פיוטית יפה לקדושה היתרה השוכנת בלב היהודי ביום השבת. הדרשה „וי" נמצאה גם אצל ר' יוחנן, עי' לעיל 54 הערה 5.

בעינך שעי׳ מצות העמר עושה הקב״ה שלום בין איש לאשתו, ההיד (במדבר, ה׳ ט״ו): והביא את קרבנה עליה עשירית האיפה קמח שעורים [1].

ג. ישראל.

– בשר ודם יש לו קרוב, אם היה עשיר, הוא מודה בו, ואם היה עני כופר בו, אבל הקב״ה אינו כן, אלא אפילו ישראל נתונים בירידה התחתונה הוא קורא אותם אחי ורעי. ומה טעם? (תה׳, קכ״ב ח׳): למען אחי ורעי [2] — בני לשונות של חבה חבב הקב״ה את ישראל: בדביקה, בחשיקה ובחפיצה. בדביקה (דברים, ד׳ ד׳): ואתם הדבקים, בחשיקה (שם, ז׳ ז׳) — חשק ה׳ בכם, ובחפיצה (מלאכי, ג׳ י״ב) — כי תהיו ארץ חפץ. ואנו למדים אותה מפרשתו של הרשע הזה (שכם בן חמור): בדביקה — ותדבק נפשו, בחשיקה — שכם בני חשקה נפשי בבתכם; בחפיצה — כי חפץ בבת יעקב [3]. — למלך שהיה לו בן והזמין לו אורחים. אמר המלך לבנו: בני, רצונך לסעוד עם האורחים? א״ל: לאו... ועם מי אתה רוצה לסעוד? א״ל: עמך. כך אמר הקב״ה לישראל: רצונכם לסעוד עם אומות העולם? אמרו לפניו: רבון העולמים (תה׳, קמ״א ד׳): אל תט לבי לדבר רע להתעולל עלילות ברשע את אישים פועלי און... אין אנו חפצים במנות הנעימות והיפות שלהן, ובמה אנו חפצים? במנות הנעימות והיפות שלך [4]. — למלך שהיתה לו בת אחת ובא אחד ותבע בה, ולא היה הגון לה, וכיון שבא אחד שהיה הגון לה ונתבע בה, אמר: קומי הנהרי דאתיא נהוריך! כך אמר הקב״ה לישראל: בָּנַי, הואיל ואורי הוא אורכם ואורכם הוא אורי, אני ואתם נלך להאיר לציון, קומי אורי כי בא אורך (ישעי׳, ס׳ ס״א) [5] — אין הקב״ה מכה את ישראל, אלא אם כן ברא להם רפואה, שנא׳ (הושע, ז׳ א׳): כ־רפאי לישראל וכו׳. אבל לאוה״ע מכה ואח״כ בורא להם רפואה, שנא׳ (ישעי׳, י״א כ״ב): ונגף ה׳ את מצרים נגוף ורפוא [6]. — איכה, א׳ ג׳, היא ישבה בגוים

1) עי׳ לעיל 37 הערה6, שם נסמנו המקורות.

2) ירו׳ ברכות פ״ט ה״א, אח״ז בא עוד מאמר בשם ר׳ אבון ור׳ אחא ורשב״ל: בשר ודם יש לו קרוב, אם הוא פילוסופוס, הוא אומר: אהן פלן מתקרב לון (פלוני הוא קרובי), אבל הקב״ה קורא לכל ישראל (תה׳, קמ״ח י״ד): עם קרובו, המאמר הראשון נמצא גם בשו״ט ד׳, ב׳ (רק ר׳ שמעון).

3) ב״ר פ׳, שו״ט כ״ב ט׳ (ב׳ 22), השוה להלן סימן ו׳ על הכתוב בר׳ מ״א מ׳.

4) פסיקתא 144 ע״ב, לפי דעת בובר הוא דורש „מנעמיהם" נוטריקון: מנות נעימות, בשו״ט ל״ו י׳ (§ 6) במקום „רצונכם לרעוב׳ — מבקשים אתם לספות (ע״ד ספת = אבל עי׳ לוי ח״ג 579 ע״ב, הצווי לירושלים, בת האלהים, קומי אורי נשמט).

5) שם בפסיקתא.

6) מגילה י״ג.

לא מצאה מנוח: אלו מצאו מנוח לא היתה חוזרת. ודכותיה (בר׳, ח׳ ט׳): ולא מצאה היונה מנוח. ודכותיה (דברים, כ״א, ס״ה): ובגוים ההם לא תרגיע ולא יהיה מנוח לכף רגלך [1]. — מאי דכתיב (תה׳, קי״ג ט׳) מושיבי עקרת הבית? אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה: רבש״ע! שמוני בניך כחולדה זו הדרה בעיקרי בתים [2]. — כשהפורענות באה לעולם אין מרגיש בה תחלה אלא יעקב, וכשהשמחה באה לעולם אין מרגיש בה תחלה אלא יעקב, דכתיב (תה׳, י״ד ז׳): יגל יעקב ישמח ישראל[3].

— אומה זו [4] כגפן נמשלה: זמורות שבה אלו בעלי בתים, אשכלות שבה אלו תלמידי חכמים, עלין שבה אלו עמי הארץ, קנוקנות שבה אלו ריקנים שבישראל. [והיינו דשלחו מתם: ליבעי רחמים איתכליא על עליא, דאילמלא עליא לא מתקיימין איתכליא] [5]. — ר׳ אבהו וריש לקיש הוו עללין

[1] איכה רבה לאותו פסוק, ר׳ יודן ב״ר נחמיה, וצ״ל ר׳ יהודה בר נחמני, עי׳ לעיל 140 או ר׳ יהושע ב״ר נחמיה (מהערתו של בובר: נשנה בב״ר פל״ג ו׳, ר׳ יהודה בן נחמן בשם ר״ל — המתרגם).

[2] פסחים קי״ח ע״ב (בילקוט ר׳ לוי). השם כנסת ישראל הוא הנשמה של העם העברי, האידיאלי בנגוד לפרט. וכנסת ישראל היא הקובלת על הפרט שמשתדל להשפילה ע״י מעשיו הרעים. דומה לזה ישעיהו השני שקורא את עם ישראל בכללו בשם „עבד ה׳״ בנגוד לפרטים; או — מה שהוא היסוד העקרי להגשמה זו — כמו שקוראים את האומה בכללה הנביאים, הושע ב׳ ד׳ וישעי׳ נ׳ א׳, בשם אם והפרטים בשם בנים. דיוקנה של כנסת ישראל אנו פוגשים עוד באגדת רשב״ל, עי׳ ברכות ל״ב:

[3] איכה ר׳ ב׳ ג׳, על הכתוב ויבער ביעקב כאש להבה, יסוד הדרש שבשני הפסוקים הללו נזכר ישראל וגם יעקב. בפסיקתא ר׳ סוף פמ״א (174 ע״ב) ד״א מי יתן וכו׳ יגל יעקב ישמה ישראל לא היה צריך לומר אלא יגל אברהם יצחק ויעקב וישמחו ישראל, אלא למה יגל יעקב? לפי שיעקב מצטער כשישראל מצטערים וכשהם בצרה, לפיכך כשתבוא הגאולה הוא שמה עמהם יגל יעקב ישמה ישראל. אימתי יגל יעקב? כשישמח ישראל, כשם שדרש ריש לקיש: כשישראל חוטאין כאן, יעקב לוקה במערת המכפלה, לפיכך כשתבוא הגאולה הוא שמח עמהם. בשו״ט י״ז ז׳ נאמר: בשעה שישראל חוטאין, יעקב מרגיש במערת המכפלה, שנא׳ (הושע, ה׳ ג׳): כי עתה הזנית אפרים נטמא ישראל, לכן כשתבוא השמחה והגאולה יעקב שמח בה יותר מכל האבות, לפי שהוא מזומן לסעודה, שנא׳ (ישעי׳, מ״ח י״ב): וישמחו מקורא׳. מה מקוראי? מזומני, כמה דאת אמר (ש״א, ט׳ כ״ב): ויתן להם מקום בראש הקרואים (כך הוא ע״פ הנוסח של הוצאת בובר, ואולם בשו״ט הישן מיוחס סוף המאמר לר׳ אלכסנדרי, וע״ש בהערתו של בובר. — המתרגם).

[4] בבטוי זה משתמש רשב״ל גם במקומות אחרים.

[5] חולין צ״ב. על הכתוב בשה״ש, ד׳ ו׳, ו׳ ז׳ „רקתך״ אומר רשב״ל (כמו שאמר גם ר׳ יונתן לעיל ח״א 68 הערה 1) אפילו הריקנים שבך מלאים מצות

(נכנסו) להדא מדינתא דקיסרין. א״ל ר׳ אבהו לרשב״ל: מהו כן (להיכן?) עלינן, למדינתא דחירופיא וגידופיא! נחת ליה ריש לקיש מן חמריה וספא חלא (ולקח חול) ויהב בפומיה. אמר ליה: מהו כן? א״ל: אין הקב״ה רוצה במי שאומר דילטוריא על ישראל [1]. — שלשה עזין הן: ישראל באומות, כלב בחיות, תרנגול בעופות [2]. — [נגד מאמרו של ר׳ יוחנן „טובה צפרנן של ראשונים מכריסן של אחרונים" אומר רשב״ל:] אדרבה אחרונים עדיפי, אע״ג דאיכא שעבוד מלכיות עסקי בתורה [3].

— מותר להחניף לרשעים בעולם הזה, שנא׳ (בר׳, ל״ג י׳): כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים [4]. — והנה טוב מאד. טוב מאד — זו מלכות שמים. והנה טוב מאד — זו מלכות הארץ [5]? וכי מלכות הארץ טוב מאד, אתמהא? אלא שהיא תובעת דקיון (עלבון ודין) של בריות, שנא׳ (ישעי׳, מ״ה י״ב): אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי [6]. —דניאל ראה שלשתן בלילה אחד ולזו (רומא) בלילה אחד — [שהיא] יתרה [7].

כרמון, עירובין י״ט, חגיגה כ״ז, סנהדרין ל״ז, בשהש״ר לאותם הפסוקים — סתם, בלי שם האומר: הריקן שבכם רצוף מצות כרמון. עי׳ גם להלן סעיף ו׳ על הכתוב שה״ש ז׳ ד׳.

1) שהש״ר א׳ ו׳. שימת הול אל תוך הפה שבכאן מזכירה את המליצה „עפרא לפומיה", שעל אדות זה כתבתי ב-Z. d. M. g. Bd XLIII.

2) ביצה כ״ה: לפני זה בא מאמרו של ר׳ מאיר (עי׳ אג׳ התנאים כרך ב׳ ח״א, 17 הערה 5). בשמו״ר מ״ב האומר הוא ר׳ יקים (ודאי ט״ס מריש לקיש): ג׳ חצופים הן, וע״ז באה הערתו של ר׳ אמי: אתה סבור שהיא לגנאי ואינו אלא לשבחן — או יהודי, או צלוב.

3) יומא ט׳:

4) סוטה מ״א: בקשר אל מאמרו של ר״ש בן פזי, ור׳ לוי חולק ע״ז. „רשעים" הם לפי הנראה המושלים הרומאים, בגיהם של „עשו — אדום", ועל זה בא יפה המשל של יעקב.

5) בדפוס וילנא גורס „מלכות רומיים" במקום „מלכות ארץ", מה שהוא, כנראה, קלקול הצנזורה, שבא לא להרחיק את הגנות, אלא להגדיל את השבח של רומא.

6) ב״ר ט׳ בסוף. במאמר זה צפונה דעת רחבה בלתי משוחדת, המכירה בצד הטוב של ממשלת רומא, שהיא מגינה על הדין ושומרת על קיום הזכות. הראיה שמביא מישעי׳ „ואדם עליה בראתי", אולי מרמז ואדָם=וְאֱדוֹם. וכך דורש גם ר״א בן פדת (ישעי׳, מ״ג ד׳) ואתן אדם תחתיך—אֱדום. עי׳ ירו׳ ברכות סוף פ״ד, 8 סוף ע״ג, ויק״ר כ״ב; ב. ברכות ס״ב:.

7) ויק״ר י״ג קרוב לסוף, חולק על ר׳ יוחנן (עי׳ לעיל 34 הערה 2). ר׳ יוחנן הביא ראיה מיחזקאל כ״א י״ט (ממ״ש והך כף אל כף) שהן שקולין, ואולם רשב״ל מצא משם ראיה לדעתו שרומא לא רק שקולה כנגד שלש המלכיות אלא עוד יתרה ממה שנאמר שם „ותכפל". לא מבורר איך הם דורשים מפסוק זה. עי׳ בפירושים.

— תה׳, ס׳ ט׳. לי גלעד ולי מנשה ואפרים מעוז ראשי יהודה מחוקקי. — אם המינים יאמרו לך שאין הקב״ה מחיה מתים[1], אמור להם: הרי אליהו מעיד, שהחיה את המת על ידו. הוי — לי גלעד. ולי מנשה — אם יאמרו לך המינים, שאין הקב״ה מקבל שבים, אמור להם: הרי מנשה מעיד שקבלתי אותו בתשובה, שנא׳ (דה״ב, ל״ג י״ג): ויתפלל אליו ויעתר לו וכו׳ וישיבהו ירושלים למלכותו. הוי — לי מנשה. אם יאמרו לך המינים, שאין הקב״ה פוקד עקרות, אמור להם: הרי אלקנה מהר אפרים מעיד שפקדתי חנה אשתו, שנא׳ (ש״א, ב׳ כ״א); כי פקד ה׳ את חנה. הוי — אפרים מעוז ראשי. יהודה מחוקקי — אם יאמר לך אדם שאין הקב״ה מציל מן האש, הרי חנניה וחבריו מעידין שהצלתי אותם מן האש... הוי — יהודה מחוקקי[2]. — אם בא יצרך להרהר ולומר: אילולי שיש לפניו אכילה ושתיה, לא היה אומר לי, שאקריב ואנסך לו[3]. מה כתיב? עולת תמיד העשויה בהר סיני (במדבר, כ״ה ו׳). וכי בהר סיני הקריבו

מחלקת כזו בין ריו״ח ורשב״ל היא גם בחיה „החזיר" (דברים, י״ד ח׳) שג״כ מרמז על ארום [במדרש הגדול בראשית ע׳ 31, כל הממון נכנס לאדום ואדום אינו מתמלא לעולם, שנא׳ (משלי, כ״ז כ׳): ועיני האדם לא תשבענה אל תיקרי האדם, אלא אדום. — המתרגם].

[1] תנחומא ב׳ נשא ל׳; ילקוט לאותו פסוק. (§ 779) מבלי הראות את המקור. (במקום ר׳ שמעון בן לוי צ״ל כמו במקומות אחרים ר״ש בן לקיש) בתנחומא נשא סתם. באגדת בראשית ריש נ״ב האומר הוא ר׳ ברכיה, שרגיל למסור דברי הקדמונים (השוה לעיל 6 הערה 6). בבמדבר ר׳ י״ב קרוב לראש סומא בר כתבה בשם רשב״ל (לפי ג״י הרד״ל סמא בר רקתא). באגדת בראשית: ב׳ כתות הן: אחת אומרת... אמר הקב״ה. בודאי צריך להשלים כתות של מינים. ע׳ לעיל 48 הערה 3) שם באג׳ בר׳ דעת הכתה הרביעית באה לפני השלישית.

[2] ההצלה מן האש אולי כונתו מאש של גיהנם. קבלת השבים אפשר לפרש כמו על תשובת היחיד כך על תשובת ישראל בכלל. ע׳ לעיל 48 הערה 2 ששם רשב״ל מביא משל מפרעה לטענת המינים שכופרים בתועלת התשובה. ועי״ז הוא אומר: יסתם פיהן של מינים. אלא אם ללצים הוא יליץ (משלי, ג׳ ל״ד); שהקב״ה מתרה בו באדם פעם ראשונה, שניה ושלישית ואינו חוזר בו והוא נועל לבו מן התשובה, כדי לפרוע ממנו מה שחטא, אף כך פרעה הרשע, כיון ששיגר הקב״ה ה׳ פעמים ולא השגיח על דבריו, א״ל הקב״ה: אתה הקשית ערפך והכבדת את לבך, הרני מוסיף לך טומאה על טומאתך, (עי׳ לעיל 146 הערה 3).

[3] תנחומא אמור (ב. 20) בפסיקתא רבה בהוספה (הוצ׳ א״ש 194 ע״א); אם באת להרהר ולומר שמא יש או״ש לפני, בפסיקתא 57 ע״ב, פסיקתא ר׳ ריש ט״ז (80 ע״א), וכי יש לפניו אכילה ושתיה, בבמדבר ר׳ כ״ב קרוב לסוף רק: אם תאמר שיש לפני או״ש למר ממשה.

קרבנות? אלא הרי משה שעלה להר סיני, יאמר לך אם יש לפני אכילה ושתיה. אמר הקב״ה: הטרחתי עליכם להביא קרבן בשביל לזכות אתכם [1].

— חביב הוא הגר שנתגייר יותר מישראל בעמידתן על הר סיני. למה? לפי שאילולי שראו קולות וברקים וההרים רועשים וקול שופרות לא היו מקבלים את התורה, וזה שלא ראה אחד מהם בא והשלים עצמו להקב״ה [2] וקיבל עליו מלכות שמים — יש לך חביב מזה? [3]. — כל המטה דינו של גר כאילו מטה דינו של מעלה, שנא׳ (מלאכי, ג׳ ה׳): ומטי גר, ומַטִי כתיב [4].

ד. באורי מקרא.

— הרבה מקראות שראויין לישרף והן הן גופי תורה [5] — איוב לא היה ולא נברא [6] — בשעה שאמר לו הקב״ה (ויקרא, ה׳ ה׳) והתודה עליו וכו׳, התחיל (משה) ואמר „מזמור לתודה״ (תה׳, ק׳) על שם „והתודה עליו״ [7] — „כי משמש בארבע לשונות: אי, דילמא, אלא, דהא [8]. — עוגב זה ארדבלים (ὑδραυλις Wasserorgel) [9]. — בר׳, ד׳ כ״א. לא ידון רוחי באדם. אמר הקב״ה איני בורא

---

1) לזכות אתכם (כלומר: להרבות זכותכם) וכן מאמרו של ר״ח בן עקשיה: רצה הקב״ה לזכות את ישראל וכו׳. אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 74.

2) אצל לוי IV, 563 חסרה הוראה זו של הפעל הארמי שלים — השלים עצמו. דוגמאות לזה תמצא עוד לעיל ח״א 149 הערה 6, ע׳ 199 הערה 7 וח״ב 126 הערה 3.

3) תנחומא לך לך קרוב לראש. תנהומא ב׳ לך לך 6.

4) חגיגה ה׳. במה שנוגע להלכה רשב״ל מקלס דעתו של ר׳ יוסי בן חלפתא, שהגר שנתגייר כתינוק שנולד דמי. עי׳ יבמות, ס״ב. וירו׳ יבמות, פ״ד ה״ו, 4 ריש ע״א.

5) חולין ס׳: אם הנוסח הנכון במשנה חגיגה פ״א מ״ח הוא „גופה של תורה״ (כמו שכתוב בד״ס חגיגה י׳ וי״א:), אז צ״ל גם פה „גופה של תורה״. ראיה לדבריו הוא מביא מדברים ב׳ כ״ג, במדבר כ״א, כ״ו, דברים ג׳ י״א, בר׳ מ״ז כ״א, שהכתובים לכאורה ריקים מכל תכן ויש בהם כונה חשובה סמויה. עי׳ לקמן ותמצאם כ״א במקומו.

6) ב״ר נ״ז בסוף. בירו׳ סוטה סוף פ״ה: איוב לא היה ולא עתיד להיות. מחלפה שיטתיה דרשב״ל (כלו׳ יש סתירה לדבריו). תמן אמר רשב״ל בשם בר קפרא: בימי אברהם אבינו היה, והכא הוא אומר הכין? אלא הוא היה ויסוריו לא היו, ולמה נכתבו עליו? אלא לומר, שאילולי באו עליו היה יכול לעמוד בהן. בב״ב ט״ו א׳ המאמר יותר מפורש ע״י רשב״נ בשמו: איוב לא היה ולא נברא, אלא משל היה. השוה מאמרו של פרנקל בירחונו של גרץ 1872, 310.

7) ירו׳ שבועות פ״א סוף ה״ה, ר׳ תנחומא בשמו. ע״ד מזמורי משה עי׳ לעיל ח״א 161.

8) ר״ה ג׳. תענית ט׳. ר׳ אבהו בשמו. בשבועות מ״ט: ר׳ אמי בשמו. בכלל הזה השתמשו בגטין צ׳. פסחים צ״ג:

9) ירו׳ סוכה פ״ה ה״ו 55 סוף ע״ג.

עוד נפש לאדם [1]. — בר', י' ו', „ופוט" — היינו סבורים שנתבלעה משפחתו של פוט (בתוך שאר בני חם, כי אינו נזכר עוד), בא יחזקאל ומפרש: כוש ופוט (יחזקאל, ל' ה' [2] — שם, י' י"א. מן הארץ ההוא יצא אשור. מן העצה ההיא (שעשו דור הפלגה להכעים להקב"ה) יצא אשור (עזב בשביל זאת את ארצו ולא נתחבר עמהם) [3].

— בר', י"ד י"ד. וירק את חניכיו. באבנים טובות ומרגליות הוריקן, היך מה דאת אמר (תה', ס"ח י"ד): ואברותיה בירקרק חרוץ [4] — שם, ט"ז י"ב. והוא יהיה פרא אדם — ודאי, שהכל בוזזין ממון, והוא בוזז נפשות [5]. — שם כ"א ל"ג. ויטע אשל בבאר שבע. מלמד שעשה (אברהם) פרדס ונטע בו כל מיני מגדים [6]. — שם, כ"ז ל"ו. הכי קרא שמו יעקב. התחיל מחכך בגרונו, כמאן דמחייך וזורק רוק מפיו [7]. — שם, ל' ל"ו. צאן לבן הנותרות—נִתָּרוֹת. מנהון בישין (חולות), מנהון עקרין (עקרות), מנהון קווסרין (causariae כושלות) [8]. — שם, ל"ח ב'. בת איש כנעני. בת גברא תגרא, דכתיב (הושע, י"ב ח'): כנען בידו מאזני מרמה [9]. — מ"ז כ"א. ואת העם העביר אותו לערים. מאי נפקא מיניה? דלא

---

1) תנחומא ב' בראשית, 40. אפשר שכונתו היא שמכאן ועד המבול לא יברא עוד גם נפש אחת, גם רשב"ל, כמו ר' יוחנן לעיל 57, מפרש „ירון" מל' „נדנה", — תיק, תער.

2) ב"ר רי"ש ל"ז;

3) פסיק' ר' ל"ג (156 ע"א), בב"ר ל"ז סתם.

4) ב"ר ר"ש מ"ג, בתנחומא לאותו פסוק שהוריקן בכסף ובזהב שלא יהיו להושים אחר הבזה, בנדרים ל"ב סי"פ א' אומר שמואל: שהוריקן בזהב.

5) ב"ר מ"ה קרוב לסוף.

6) סוטה י', עי' אני' התנ' כרך ב' ח"א 173. עי' לעיל 58 הערה 5 על הכתוב ברי' כ"ד כ"ו.

7) ב"ר ס"ז, השוה פסיקתא 27 ע"ב, תנחומא סוף כי תצא (ב. 14). עי' אני' התנ' כרך ב' ח"א 75 הע' 34.

8) ב"ר ע"ג קרוב לסוף תנחומא ב' ויצא 24: הזקנות העקרות החולות, קווסרין תרגום הזקנות, עי' לעיל 59 הערה 1 על הכתוב ל', מ"ב.

9) פסחים, נ', בב"ר פ"ח, סתם — ברת גברא תגרא, שם הוא מתרגם „שוע" כשם התאר אביינים (כך צ"ל לפי ההערה הנכונה של שטרשון ומזה נתהוה בטעות „בוצינא") εὐγενης וא"כ „שוע" הוא חשוב, (עי' ישעי', ל"ב ה' — המתרגם). — עי' לעיל 59 הערה 5 על הכתוב בר', מ"ו א'.

ליקרי לאחיו גלוותא (שהמצרים לא יקראו לאחיו „גולים״) 1). — נ׳ י״א. ויספדו שם. קשרי כתפיהן התירו 2).

— שמות, ה׳ כ״א. אשר הבאשתם את ריחנו — מאותן שהיו משוקעין בבנין היו מתים וריחן מבאיש 3). — שם, י״ב ל״ו. וינצלו את מצרים — עשאוה כמצולה שאין בה דגים 4). — שם. כ״ה י״א. ועשו ארון עצי שטים. כיצד עשה בצלאל את הארון?... תיבה אחת עשאו וציפהו. דכתיב (שם): וצפית אותו זהב 5). — שם. כ״ו י״א. וחברת את האהל. שם. שם ו׳. וחברת את הידיעות — אחד למדידה ואחד למשיחה 6). — אמר משה לפני הקב״ה: כשאמרתי לך: עוד מעט וסקלוני (שמות, י״ז ד׳). את היית מפיים אותי עליהן, וכן התנית עמי: כשאהיה בכעס עם בני, את תהא מפייס אותי 7)..

ויקרא, ו׳ כ״ה. במקום אשר תשחט העולה תשחט החטאת — שלא לפרסם את החטאים 8). — במדבר, י״א כ״ב. והיה לכם לזרא — לאסכרא (מחלה הגרון) 9). — שם, י״ג ב׳. שלח לך אנשים. לך — מדעתך. וכי אדם זה בורר חלק רע לעצמו? (כלומר: אם הקב״ה צוה (לשלוח את המרגלים), כלום היה אומר לו לעשות דבר, שסופו לבוא לידי תקלה? רש״י) והיינו דכתיב: וייטב בעיני הדבר דברים, א׳ כ״ג). בעיני ולא בעיניו של מקום 10) — שם. י״ד ל״ז. וימותו האנשים מוציאי דבת הארץ, — שמתו מיתה משונה 11). — וימותו האנשים מוציאי דבת

1) חולין ס׳.

2) ירו׳ סוטה פ״א ה״י. ב״ר ק׳. בתנחומא סוף ויחי אומר זאת ר׳ שמואל בר נחמן [בובר מבאר שזהו מנהג הערבים לחלץ את הכתפים לסימן אבלות — המתרגם].

3) שמו״ר ה׳ קרוב לסוף. השוה סנהדרין קי״א. אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 100. ועי׳ לעיל 60 הערה 2 על הכתוב ז׳ ט״ו וי״א ח׳.

4) ברכות ט׳:

5) ירו׳ שקלים 49 ע״ד. סוטה 22 ע״ד. שהש״ר א׳ י״א. חולק על ר׳ חנינא בן גמליאל (אג׳ התנ׳ כרך א׳ ח״ב 144).

6) פסיקתא 7 ע״א: נגד האומר: משהיה מחבר כולם כאחת. היה מחבר כל אחד ואחד. החולקים הם ר׳ יודן ור׳ לוי ור׳ תחליפא קיסריי (עי׳ לעיל 150 הערה 3 בשם רשב״ל.

7) שו״ט כ״ה ד׳ ר׳ זעירי בשמו. בזה הוא מבאר מה שאמר משה: הודיעני נא את דרכך.

8) ירו׳ יבמות פ״ח ה״ד. להוראת הבטוי השוה: מפרסמין את החנפים. תוספתא יומא פ״ה (ד׳), י״ב. בבלי יומא פ״ו.

9) ויק״ר בסוף י״ח. במדבר ר׳ ז׳ קרוב לראש.

10) סוטה ל״ד.

11) שם ל״ה.

הארץ רעה — על שהוציאו דבת הארץ רעה[1]. — שם, ט"ז א'. ויקח קרח — לקח מקח רע לעצמו[2]. — שם, כ"א כ"ו. כי חשבון עיר סיחון מלך האמורי היא והוא נלחם במלך מואב הראשון. מאי נפקא מיניה? דאמר להו הקב"ה לישראל: אל תצר את מואב (דברים, ב' ט'). אמר הקב"ה: ליתי סיחון ליפוק ממואב (יבא סיחון ויוציא מתחת יד מואב) וליתי ישראל וליפקו מסיחון (ויבוא ישראל ויוציא מיד סיחון) [והיינו דאמר רב פפא: עמון ומואב טהרו בסיחון][3]. — דב', ב' כ"ג. והעוים היושבים בחצרים עד עזה. מאי נפקא לן מיניה? מדאשבעיה אבימלך לאברהם (בר', כ"א כ"ג): אם תשקר לי ולניני ולנכדי. אמר הקב"ה: ליתו כפתורים ליפקו מעוים, דהיינו פלשתים, וליתו ישראל וליפקו מכפתורים[4]. — שם, ג' ט'. צידונים יקראו לחרמון — שריון. תנא: שניר ושריון מהרי ארץ ישראל. מלמד שכל אחד ואחד מאומות העולם הלך ובנה לו כרך גדול לעצמו, והעלה לו על שם הרי ארץ ישראל, ללמדך שאפילו הרי ארץ ישראל חביבין על העכו"ם[5].

— [ערים] מוקפות חומה מנה (יהושע, ולפיכך מספרם מועט)[6]. — שופטים, ד' ג'. והוא לחץ את בני ישראל בחזקה — בחרופין וגדופין, ההיד (מלאכי, ג' י"): חזקו עלי דבריכם[7]. — ש"א, ה' ב'. ופלשתים לקחו את ארון ה' וכו'. [נגד דברי ר' יוחנן שאמר: כבדוהו. אמרו: זה אלוה וזה אלוה, יבוא אלוה וישרה אצל אלוה, אמר ר' שמעון בן לקיש]: כך יהיה בשכרן? אלא אמרו: זה נוצח וזה נצוח, יבוא נצוח ויתעבד לנוצח[8]. — שם, שם ט'. ויסתרו להם טחורים, כנת מעיהם החיצונה נסתרה[9]. — ש"ב, י"ח י"ח. ואבשלום לקח, שלקח מקח

---

[1] ערכין ט"ו, רבה בשמו.

[2] סנהדרין ק"ט: כלומר: שעשה עסק ביש. אח"כ בא באורו הסימבולי לשם קרח, עי' להלן.

[3] חולין ס': עי' לעיל 157 הערה 7.

[4] שם.

[5] שם, ע"ד היסוד של הדרשה ההסטורית הזאת עי' לעיל 75 הערה 1.

[6] ירו' מגילה פ"א ה"א.

[7] תנחומא ב' בהר 7, שם צריך לתקן ר' שמעון בן לקיש במקום ר' שמעון בן לוי, השוה לעיל 156 הערה 1.

[8] מדרש שמואל י"א, עי' לעיל 61.

[9] מדרש שמואל י"א, ר' שמואל בר נחמן חולק ע"ז ואומר כנת מעיהם הפנימית נסתרה, מהו פירושה של כנת? עי' לוי ח"ב 360 ע"ב, שמתרגם מויקרא ר' ג', ומקה"ר ז' י"ט ע"ד דרך המזון בקרב האדם, בשו"ט לתה' צ"ג ג' נשתבש מן נסתרה לנשרת, בובר בהערתו שם מבאר לא נכון ש"מעיהם" הוא הוספה מהגליון להשם "כנת". לש"א כ"ו י' עי' לעיל סוף 61.

רע לעצמו [1]. — שם, כ"א, ב'. ויבקש דוד את פני ה', ששאל באורים ותומים [2].

— ישעיה, ג' ט"ז. משקרות עינים [שהיו מסקרות עיניהן בקולירא אדומה (היו צובעות עיניהן בצבע אדום) [3]. — שם, ס"ו ג'. ר' שמעון בן לקיש הוה מסרס קרייא: מכה איש שוחט השור (כלומר הורג איש ואח"כ מביא שור לקרבן), עורף כלב זובח השה, דם חזיר מעלה מנחה, מברך און מזכיר לבונה [4]. — יחזקאל, ט' ד', והתוית תו. תו סוף חותמו של הקב"ה [5]. — שם, כ"ח י"ג. הד עשר (חֻפות קשר לו הקב"ה לאדם הראשון בגן עדן) שנא': בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה מסוכתך, אדם, פטדה, ויהלום, תרשיש, שהם, וישפה, ספיר, נופך, וברקת וזהב וכו' (הוא חושב „כל אבן יקרה מסוכתך" לחופה אחת מיוחדת [6].

— תהלים, י"ח ב'. ה' חזקי. אמר דוד: [אימא] מילתא דמיתפרשא לכל אילין [טעמא], ורוח הקדש אומרת לו: חזקי [7]. — שם, ע"ח מ"ז. יהרג בברד גפנם. כפילקי היה יורר הברד וקוטע כל האילנות [8]. — משלי, י"ב י"א. עובד אדמתו ישבע להם, —

---

1) סוטה י': סנהדרין ק"ט: עי' לעיל 160 הע' 2:

2) יבמות ע"ח:

3) פסיקתא 132 ע"א, ויק"ר ריש ט"ז, איכה ר' ד' ט"ו.

4) ויק"ר כ"ב, אחרי באורו של ר' יוחנן, השוה לעיל 144 הע' 7.

5) שבת נ"ה, עי' לעיל ח"א 10 הע' 1, ר' חנינא אמר חותמו של הקב"ה אמת.

6) ויק"ר כ', פסיקתא 37 ע"א, פסיקתא ר' י"ד (62 ע"א), קה"ר ח' א', תנחומא ריש אחרי מות, תנחומא ב' חקת 17. קודם לזה דעתו של ר' חמא בר חנינא שהם שלש עשרה ואחרי דעת ריש לקיש באה דעת רבנן שהם רק עשר. ושם מבאר שהמחלקת היא בבאור „כל אבן יקרה" שלפי דעת האחד היא שלש אבנים יקרות, ולפ"ה השני אבן אחת, ולפ"ד השלישי זהו כלל ואח"כ באו הפרטים. בב"ר ריש י"ח צריך להשלים דעתו של ר' חמא בר חנינא, במקום לבאר את כל שלש הדעות המדרש מבאר שם רק דעתם של ר"ח בר חנינא ושל ר"ל בכלל אחד שבא בסגנון מיוחד „עשה את הכלל מוספת לפרט". בב"ב ע"ז סוף ע"א מיוחסת לר' חמא בר חנינא דעתן של רבנן ולאמורא הבבלי מר זוטרא (עי' אג' אמוראי בבל 147) דעתו של רשב"ל.

7) שו"ט לאותו פסוק, ר' נחמיה (?) בשמו, כלומר: דוד רצה לבטא במלה אחת את כל התארים הנאמרים שם בפסוק ג', ורוה"ק אמרה לו שבשם ה' חזקי כלול הכל. בש"ב כ"ב חסרות המלות „ה' חזקי".

8) שו"ט לאותו פסוק (13 §) ולמזמור ק"ה ל"ג. המאמר הבא אחריו בשם ר' יוחנן צ"ל ר' יהודה או ר' יודן, בשמו"ר י"ב ובתנחומא וארא (ב' 19) מיוחס מאמרו של רשב"ל לר' פנחס. והמאמר הבא אחריו, המבאר את השם חנמל, מיוחס לר' יהודה בן שלום (פילגין πέλεκυς — גרזן).

אם עושה אדם עצמו כעבד לאדמה ישבע לחם, ואם לאו לא ישבע לחם[1] — איוב, ל״ח כ״ה. אגלי טל — אלו מרגליות של טל[2]. — קהלת, ט׳ י״ב. מצודה רעה — חַכָּה[3]. — שם, י״א ט׳. שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך, ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט — עד כאן (הצי הפסוק הראשון) לדברי תורה, מכאן ואילך למעשים טובים[4]. — דה״יא, כ״ט י״ט. הבירה. כל המקדש כלו קרוי בירה[5].

באורי מילין: למה הוא קורא אותן שחקים? שהן שוחקין את המים[6]. — למה נקרא שמה „ילפת" (ויקרא, כ״ב כ״ב)? שמלפפת והולכת עד יום המיתה[7]. — דה״ב. ג׳ ו׳. זהב פרוים — אדום דומה לדם הפר[8]. בר׳, כ״ה כ״א. ויעתר, שהיפך את הגזרה, ולפיכך קריין ליה עתרא דאפיך אידרא (שמהפך את התבואה בגרן)[9].

---

1) סנהדרין נ״ח: בזה רצה להגיד או הנחיצות להתמסר בכל לב ונפש לעבודת האדמה שדורשת את כל כחות האדם, או זוהי תרעומת נגוד העבדות של האדם, המקדיש עצמו לעבודת האדמה. יחד עם זה בא שם מאמרו הנפלא של רשב״ל: עכו״ם ששבת חייב מיתה, שנאי (בר׳, ח׳ כ״ב): יום ולילה לא ישבותו [ואמר מר: אזהרה שלהן זו היא מיתתן]. נגד העול הקשה של עבודת האדמה נאמרה גם הערתו של רשב״ל למאמרו של ריב״ל (לעיל ה״א 154 הע׳ 1), שע״ז אמר בב״ר קרוב לסוף פ׳ כ׳ (שם בא בטעות ר׳ לוי במקום ריש לקיש): נוח היה לו אם היה עומד בקללתו הראשונה. רשב״ל משבח איפוא את המצב, שהאדם היה יכול בו למצוא את מזונו בלי עמל ויגיעה.

2) ב״ר י״ב.

3) סנה׳ פ״א: קה״ר לאותו פסוק.

4) שבת ס״ג: באותו המובן מפרשים בקה״ר לאותו פסוק ר׳ יודן ור׳ פנחס.

5) יומא ב׳. עי׳ לעיל 65 הערה 2 על הכתוב תה׳, נ׳ ד׳, ועי׳ עוד לעיל 65 הערה 6 על הכתוב איוב, י״ב ט״ז.

6) ב״ר י״ג, ש״ט, י״ח (16 §)..

7) ברכות מ״א.

8) ירו׳ יומא פ״ד 41 ע״ד, שהש״ר, ג׳ י׳. עי׳ גם הערתו למלת קטרת בכריתות ו: בהוראת השם קרח ואבותיו, במדבר, ט״ז א׳, סנהדרין ק״ט: הוא מגנה את מעשיו הרעים, כמו בן לוי: בן שנעשה לויה בגיהנם. השם שנער שבו נקרא בבל הוא דורש: שנגערו שם מתי דור המבול, ירו׳ ברכות פ״ד ה״א, איכה ר׳ סוף פתיחתא 23. קה״ר י״ב ב׳.

9) ב״ר ס״ג. בבבלי סוכה י״ד. אומר זאת ר׳ אלעזר (ומשתמש במלה העברית „עָתָר", עי׳ לוי ח״ג 714 ע״ב), ביבמות ס״ד, אומר זאת ר׳ יצחק.

באורים ע"פ נוטריקון: ויקרא, י"ד ב', תורת המצורע—תורת המוציא שם רע [1]. — שמות, ט"ז י"ד. מחספס, רבר שנימוח בפיסת היד [2]. — עזרא, א' ט'. אגרטלי — מקום שאוגרין בו דמו של טלה [3].

באורים למלות זרות: ע"ד המלה „נוף" (תה', מ"ח ג') אמר: כשהלכתי לתחום קן-נשריא (kenneserien) היו קורין לכלה נינפי (νύμφη) ולתרנגול שכוי (איוב, ל"ח ל"ו) [4]. — כל המגדל כלב רע בתוך ביתו, מונע חסד מתוך ביתו (שאינו מניח את העניים לבוא לפתחו — רש"י) שנא' (איוב, ו' י"ד) למס, מרעהו חסד, שכן בלשון יונית קורין לכלב למס [5].

באורים הלכותיים: ר' ירמיה כהנא שאל לרשב"ל: המרביע מחית הים (מין בשאינו מינו) מהו? אמר ליה: אף הן כתיב בהן (בר' א' כ"ז) למיניהן [6]. — מנין לשתיה שהיא בכלל אכילה? שנא' (דברים, י"ד כ"ג): ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך תירושך ויצהרך. תירוש חמרא הוא וקרי ליה „ואכלת" [7]. — מנין לאבל מן התורה שבעה? שנא' (עמוס, ח' י'): והפכתי חגיכם לאבל. מה ימי החג שבעה, אף ימי האבל שבעה [8]. — פועל בכניסתו (מהעבודה הביתה

---

1) ערכין ט"ו; בירו' סוטה פ"ב (17 ד') אומר זאת ר' יצחק, בויק"ר ט"ז, מובא זאת בתור דבר מקובל מאז.

2) יומא ע"ה; עי' אג' התנ' כרך א' ח"א 149 הע' 2, ולעיל 54 הע' 7.

3) ירו' יומא פ"ג ה"ח, שם לפי הנראה הגירסא משובשת, כי הבאור שמיוחס לר"ש בר נחמן על אגרטלי זהב מיוחס שם על אגרטלי כסף לרשב"ל *). עי' עוד באורו למלת „זרמתם" בשו"ט, צ' ה', ובסעיף הבא על הכתוב תה', כ"ה כ"א, ושופטים ד' י"ח, באורו ע"פ הגימטריה עי' מאמרו ע"ד החרם ששולט על רמ"ח איברים. ואולם כשבא „רחם" (מדת הרחמים) אז הכל משתנה לטובה.

4) ר"ה כ"ו.

5) שבת ס"ג, רב אסי ואמרי לה ר' אבא בשם ר"ל. בירו' ב"ק נמצא באור הכתיב הזה בעצמו בשם ר' יוסי בר חנינא, מבלי להביא את ההערה ע"ד באור המלה למס מיונית. השם היוני הוא לפ"ד קהוט V, 44 ע"ב λαῖμός — „זוללות".

6) ירו' כלאים 27 ע"א, ב"ר ז' בסוף, עי' לעיל 138 הערה 6.

7) יומא ע"ו.

8) ירו' מו"ק פ"ג ה"ה. ר' יונה ור' חייא (בר אבא), ולפי דברי ר' יוסי: ר' חייא בשם רשב"ל בשם ר' יודן נשייא (ר' יהודה השני, ואולם בב"ר ק' הובא בשלשלת

*) קשה להסכים לדעתו של המחבר בדבר הזה. בירו' נאמר: אגרטלי זהב שלשים, אמר רשב"נ מקום שאוגרין בו דמו של טלה. אגרטלי כסף אלף, אמר רשב"ל: מקום שאוגרין בו דמו של פר (דורש אלף מל' „אלופינו מסבלים" - פי' פני משה). (מובן שהן שתי דרשות שונות, ואי אפשר לערבבן יחד לדרשה אחת. ומה שלדעת רשב"ל אין הנוטריקון עולה יפה. אפשר שאינו דורש אלא חציו; ואולי היתה קבלה בידם, שאגרטלי זהב לטלה ואגרטלי כסף לפר, והדרשות הן לאסמכתא.

צריך להוסיף) משלו, ביציאתו – משל בעל הבית (מאחר לצאת). שנא' (תה', ק"ד כ"ב): תורח השמש יאספון וכו' יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב[1].

— רשב"ל הוה עבר קומי סדרא (בית המדרש) ושמע קלהון קראיי הדין פסוק (ושמע קולות שקורין פסוק זה) (דהי"א, כ"ט ס"א): ויזבחו לה' זבחים ויעלו עלות לה' למחרת היום ההוא. אמר: מאן דמפסק לה—כבית שמאי, מאן דקרי כולה – כבית הלל.[2]

הקבלה בשם ר' יהודה הנשיא והוא ר"י הראשון (השוה לעיל 136 הערה 2). בב"ר ק' אמרו דרשה זו ר' ירמיה ור' חייא בר אבא בשם רשב"ל. דרשה אחרת שאבלות נוהגת שבעה על יסוד הכתוב (דברים, ל"ד ח') נאמרה ע"י ר' ירמיה ור' חייא (בר אבא) בשם רשב"ל, ר' אבהו ר' יוסי בן חנינא בשם רשב"ל. אולם בב"ר שם שלשלת הקבלה היא: ר' ברכיה ור' יהושע בשם רשב"ל בשם ר' יהודה הנשיא (עי' בראש הערה זו).

[1] ב"מ פ"ג: בירו' ב"מ פ"ז, י"א ע"ב, אומר ר' אמי בשם ר' יהודה (האמורא הבבלי): תנאי בית דין הוא שתהא השכמה (מ)של פועלין והערבה (מ)של בעל הבית, על סמך אותו הכתוב שבתהלים שמשם הוא מדייק ההפך: הפועל בעת הזריחה צריך להמצא כבר במקום העבודה, ובשעת השקיעה יקדים ללכת לביתו. כך מבאר ר' חננאל את מאמרו של ר"ל (עי' תוספות ב"מ פ"ג ב'). וכך נאמר גם בשו"ט לאותו פסוק. שם אומר ר' אבהו בשמו של ר"ל: מכאן אמרו חכמים (ל"א: כך דרשו ח'), שתהא היציאה משל בעל הבית והכניסה משל פועל; והכונה בזה, שהשמש בעלותה תמצא כבר את הפועל בשדה על יד עבודתו, ובשקיעה כבר יהיה בביתו, בשובו מהעבודה. הל' „יציאה" היא לעזיבת העבודה ו„כניסה" להתחלת העבודה (בב"ר ע"ב: א"ר סונה (=מנא): מקום שאין מנהג, תנאי בית הגדול הוא, שתהא הוצאה משל בעל הבית והכנסה משל פועל. הוצאה משל בעל הבית מנין? שנא': תזרח השמש יאספון, מכאן ואילך יצא אדם לפעלו. הכנסה משל בעל הבית מנין? ולעבודתו עדי ערב. עד ערב לא נאמר, אלא „עדי ערב", לומר — עד חשכה, כד"א (איוב, ז' ד'): עדי נשף. ר' אמי בשם ריש לקיש אמר: הטריחו על בעל הבית, שאם היתה ערב שבת תהא הכנסה משלו. עד היכן? עד שיהא כל אחד ממלא לו חבית של מים וצולה לו דג מבעוד יום משום כבוד שבת ומדליק נר. בתלמוד הירושלמי באה הוספה זו סתם, בלי שם האומר, ובשנוי המתאים אל שיטתו, השונה מזו של הבבלי: ערבית בין השכמה ובין הערבה משל בעל הבית.

[2] ירו' ביצה פ"ב ה"ד [מוסב על המשנה: בש"א: מביאין (ביו"ט) שלמים (מפני שיש בהם צרך אכילה)... אבל לא עולות, ובה"א: מביאין שלמים ועולות. ואם כן, מי שקורא ומפסיק אחר „ויזבחו לה' זבחים", ואת המלות „ויעלו עולות לה'" הוא מחבר עם מה שנאמר אחר כך למחרת היום ההוא — זהו כדעת ב"ש, שביו"ט אסור להקריב עולות יחיד. ומי שקורא „זבחים ויעלו עולות" יחד — זהו כדעת ב"ה שאומרים אף עולות]. עוד דרשות הלכותיות של רשב"ל במקרא: סכה י"א: על בר', ב' ו'; תנחומא ריש תרומה (ב, 2) (בירו' ריש תרומות: ר' שמואל בר נחמן) על הכתוב שמות, כ"ה ב' וכ' כ"ב, ירו' שבת פ"א 2 ריש ע"ד, סכה פ"א, 51 ע"ד; ויקרא י"ט ט', ירו' פאה פ"א,

— אדם הראשון לא נטרד מגן עדן עד שחרף וגדף, ההיד (ישעי׳, ה׳ ב׳): ויקו לעשות ענבים ויעש באשים [1]. — בר׳, ג׳ כ״א. ויעש ה׳ לאדם ולאשתו כתנות עור — כמעשה השמים [2]. — תלאו [הקב״ה לקין] ברפיון (פירש״י: מרופרף להלך ביסורין ללכת נד) כדכתיב (בר׳, ד׳ ט״ז): וישב בארץ נוד. ולא רצה ליפרע ממנו עד שבא מבול ושטפו. שנא׳ (בר׳, ז׳ כ״ג): וימח את כל היקום, כמה דאת אמר „ויקם קין״ [3]. — בר׳, ה׳ כ״ט. ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמנו. לא השם הוא המדרש ולא המדרש הוא השם. ולא הוה צריך קרא למימר אלא או „נח זה ינידנו״, או „נחמן זה ינחמנו״? אלא עד שלא עמד נח, היו המים עולים ומציפים אותם בתוך קבריהם ב׳ פעמים כדכתיב

---

16 בסוף ע״ב; שתי לשונות של ר׳ יונה ושל ר׳ יוסי. ויקרא כ״ג כ״ט, יומא פ׳; ויקרא כ״ד ו׳, חגיגה כ״ו: ושם נסמן; במדבר, י״ב י״ד, ירוש׳ מו״ק פ״ג, 82 ע״ג; דברים, י״ב ח׳, זבחים קי״ד ע״א (ר׳ אילא בשמו); דברים כ״ה ט״ו, ב״ק פ״ח:; ש״א י״ד כ״ו, ירו׳ שביעית 39 ד׳; ש״ב א׳ י״א, ירו׳ מו״ק 83 ריש ג׳; ישעי׳, ל״ה ט״ז. ירושי׳ תרומות פ״א, 40 ע״ב; ירמי׳, ט׳ ד׳, חולין ל׳. תהלים, ל״א י״ט, ב״מ ע״ה; תהלים, ל״ד כ״ב, סנהדרין פ״א ע״ב (והיכא רמיזא); תה׳ קי״ט, ס״ב וקמ״ח, ירוש׳ ברכות 2 ע״ד, ב. ברכות ג׳ ע״ב (ר׳ אמי ור׳ זריקא בשמו, עי׳ לעיל 143 הע׳ 4). איני יודע מהי המחלקת שבשו״ט י״ט י׳ צדקו יחדיו — רשב״ל אמר: סקל וחמר, ורבנן אמרו: מגזרה שוה. אולי יש לזה קשר עם מאמרו של ר׳ ינאי שהובא לעיל ח״א 41 הע׳ 3.

[1] ב״ר סוף י״ט. וכן בתנחומא ב׳ בראשית 25: לא יצא אדם מג״ע עד וכו׳. ומביא ראיה מזה: נאמר כאן כרובים ונא׳ בסנחריב (מ״ב, י״ט ט״ו) ה׳ אלהי ישראל יושב הכרובים, מה כרובים האמור כאן חרופים וגדופים, אף כאן חרופים וגדופים. בפסיק׳ ר׳ ז׳ (26 ע״ג), ששם ג״כ מובאה ראיה זו, הסגנון הוא: כיון שיצא מן הדין התחיל מחרף ומגדף. וכן בבמדבר ר׳ י״ג קרוב לראש.

[2] תנחומא ב׳ בראשית, 24. הכונה או לצבע השמים או שהחמר הוא כמו החמר שממנו נעשו השמים, כמו שמוכח מהמלה „כמעשה״. ואולי היה רצונו לבאר בזה את המלה „עור״, שבא במובן „גלד״ (עי׳ לוי 1, 33, 11, השוה איוב, ט״ז ט״ו) ובפעל „גלד״ (שפירושו, התקשה, להיות מוצק) מבואר מעשה הרקיע. עי׳ דבריו של רב בירו׳ ברכות פ״א ה״א: „יגלד הרקיע, יקרש הרקיע״, ורשב״נ בב״ר ריש פ׳ ד׳: „גלדה טפה האמצעית ונעשו שמים״. בב״ר סוף כ׳ נאמר בשם רשב״ל פירוש אחר ל„כתנות עור״. עי׳ בובר לתנחומא שם. ע״ד דרשתו של רשב״ל ע״פ: זה ספר תולדות אדם (בר׳, ה׳ א׳) מלמד שהראהו הקב״ה לאדה״ר דור דור ודורשיו דור דור וחכמיו, כיון שהגיע לדורו של ר׳ עקיבא שמח בתורתו ונתעצב במיתתו (סנהדרין ל״ח: ע״ז ה׳). עי׳ אג׳ התנ׳ כרך א׳ ח״א 170 הע׳ 5; שם ח״ב 25; שם כרך ב׳ ח״ב 32. עי׳ גם להלן סעיף ו׳ על הכתוב איוב, ל״ח ד׳.

[3] ב״ר כ״ב קרוב לסוף. ר׳ לוי בשמו. בקה״ר ו׳ ג׳ — סתם. וכן בשמו״ר ל״א. ע״ד הבטוי „תלאו ברפיון״ עי׳ לו, IV, 462 ע״ב.

(עמוס, ה' ח', ט' ו'): הקורא למי הים וכו', כנגד ב' פעמים שהיו המים עולים ומציפים אותם בתוך קבריהם, א' בשחרית וא' בערבית. ההיד (תה', פ"ה): כמו חללים שוכבי קבר, שוכבים שלהם חללים היו, כיון שעמד נח נחו. נאמר כאן נייחה ונאמר להלן נייחה (ישעי', נ"ז ב'): יבוא שלום ינוחו על משכבותם, מה נייחה האמור להלן נייחת קבר, אף נייחה האמור כאן נייחת קבר[1]. בר', ו' ט', נח איש צדיק תמים בדרותיו, כל שכן בדרות אחרים[2]. — בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו[3]. [זה מרומז במלת „עקב", (בר', כ"ו ה'), שגימטריא שלה פחות שלש משנות חיי אברהם]. — בר', כ"א ל"ג, ויקרא שם בשם ה' אל עולם, אל תיקרי „וַיִּקְרָא" אלא וַיַּקְרֵא, מלמד שהקריא אברהם אבינו לשמו של הקב"ה בפה כל עובר ושב. כיצד? לאחר שאכלו ושתו, עמדו לברכו. אמר להם: יכי משלי אכלתם? משל אלהי עולם אכלתם. הודו ושבחו וברכו למי שאמר והיה העולם[4] — כיון שראו האבנים שהיו תחת מראשותיו (של יעקב) כבודו של הקב"ה, נמחו כלן ונעשו אבן אחת. מנין? שעד שלא ישן, כתיב (בר', כ"ח י"א): ויקח מאבני המקום — אבנים הרבה; כיון שננער, כתיב (שם, פסוק י"ח): ויקח את האבן — אבן אחת[5]. — בר', מ"ה ד', אני יוסף אחיכם. משל לשני

---

1) ב"ר כ"ה. פתיחת המאמר דומה לפתיחת המאמר של ר' יוחנן, שבא שם לפני זה.

2) סנהדרין ק"ח. נגד ר' יוחנן (עי' לעיל 67 הערה 3). שם ק"ח ע"ב מובא בשם ר"ל שיחה שהיתה בין נח ובין העורב: תשובה נצחת השיבו העורב לנח. אמר לו: רבך שונאני ואתה שנאתני. רבך שונאני — מן הטהורים שבעה ומן הטמאים שנים. ואתה שנאתני — שאתה מניח ממין שבעה ושולח ממין שנים, אם פוגע בי שר חמה או שר צנה לא נמצא עולם חסר בריה אחת. וכו'. בסגנון אחר מובא זה בב"ר קרוב לסוף ל"ג בשם ר' יהודה בר סימון.

3) ב"ר ל'. ר' לוי בשמו; שם ס"ד; שם צ"ה; שהש"ר, ה' ט"ז. פס"ק ר' כ"א (105 ע"א). תנחומא ב'בהר 3. באסתר ר' ב' ה'. תנחומא לך לך קרוב לראש המאמר הזה מיוחס לר' חנינא; בנדרים ל"ב. — לר' אמי בר אבא.

4) סוטה י'. (עי' לעיל 158 הערה 5) בב"ר בסוף נ"ד מובא זה סתם ובקצרה בקשר עם דרשתו של ר' נחמיה על מלת „אשל". מה שבב"ר מ"ג דורש ר' יצחק על סמך הכתוב בר', י"ד י"ט כמעט באותן המלות שנאמרו כאן.

5) תנחומא ריש ויצא. ר' אבהו בשמו. עי' המחלקת בין ר' יהודה ובין ר' נחמיה, ב"ר ס"ח (אג' התנ' כרך ב' ח"א 193); בחולין צ"א: מיוחס המאמר לר' יצחק. הנס השני שקרה ליעקב, לפי דברי ר' יצחק שם בחולין, בשנתו של יעקב, מובא בב"ר ס"ט בשם רשב"ל בשם בר קפרא (עי' אג' התנ' כרך ב' ח"ב 167 הערה 54). ובתנחומא ב' ויצא, 9. נאמר ע"ז: אמר ריש לקיש, נסים עשה הקב"ה עמו בשעה שראה את החלום. ואולי הם אלה הנסים שנזכרו כאן.

אַתְלִיטִין (גבורים) תפושים זה בזה (נאבקים יחד), כיון שהרגיש אחד מהם שהוא בא להנצח, אמר: עכשיו ינצחני, ואני נתבייש בפני כל. מה עשה? נשקו על ידיו ושככה חמתו של האתליט הגדול. אף יוסף כיון שהרגיש שעלתה חמתו של יהודה, נתיירא שלא יתבייש לפני המצרים, מיד אמר לאחיו: אני יוסף אחיכם ולא יכלו לענות אותו [1]. — [יוכבד היתה אמה מעוברת ממנה קודם שנכנסה למצרים] ועד שאמה נכנסת לפתח מצרים ילדה אותה, לכך נאמר בשבעים נפשי [2].

— התורה שנתן הקב"ה למשה, נתנה לו אש לבנה חרותה באש שחורה; היא אש מוכללת (?) מאש, חצובה ונתונה באש. הה"ד (דברים, ל"ג ב'): מימינו אש דת למו [3] — עד שהיה [משה] כותב בקולמוס, נשתייר [מן הדיו] קמעא והעבירו על ראשו, וממנו נעשו לו קרני ההוד, שנא' (שמות, ל"ז כ"ט): ומשה לא ידע כי קרן עור פניו [4]. — במדבר, כ"ז ה'. ויקרב משה את משפטן לפני ה'. יודע היה משה רבנו את הדין הזה, אלא באו לפני שרי עשרות תחלה, אמרו להן: דין של נחלה הוא ואין זו שלנו, אלא של גדולים ממנו; באו לפני שרי המשים, ראו שכבדו אותן שרי עשרות, אמרו שרי חמשים: אף אנו יש גדולים ממנו, וכן לשרי מאות וכן לשרי אלפים, וכן לנשיאים, השיבו להם כלם כענין הזה, שלא רצו לפתוח פה בפני מי שגדול מהם. אמר משה: אם אומר להם את הדין, אטול את גדולתם, אמר להם: אף אני יש

---

1) תנחומא ריש ויגש. ע"ד המשל הזה עי' לעיל 133 הערה1.

2) תנחומא ב' במדבר 19. (בתנהומא — ר' שמעון לוי) בסוטה י"ב, ב"ב קי"ב. וקכ"ג: מיוהס המאמר הזה לר' חמא בר חנינא, ובב"ר צ"ד — לר' שמואל בר נחמן.

3) ירו' שקלים 49 ד', ירו' סוטה פ"ח, 22 ע"ד, ר' פנחס בשמו. בשהש"ר, ה' י"א בסוף — כתובה במקום חרותה. בתנחומא יתר בהרחבת דברים: עורותיה של אש כתבה של אש, חִייָטָה (תפירותיה) של אש... והסרסור נעשו פניו של אש, שנא' (שמות, ל"ד ל'): וייראו מגשת אליו. והמלאכים שירדו עמו של אש, שנא' (תה', ק"ז ד'): משרתיו אש לוהט, וההר בוער באש, ונתנה מן האש אוכלת אש, שנא' (דברים, ד' כ"ד): כי ה' אלהיך אש אוכלה. ואף הדבור יצא מתוך האש... במליצה הנפלאה הזאת על דבר ספר־התורה הראשון הוא בא לְיַסֵּד את האמונה, שהתורה היא מן השמים ושהיא חודרת את הכל ושולטת על הכל ומנצחת את הכל.

4) שמו"ר מ"ז, ר' יהודה בר נחמני בשם רשב"ל. בדברים ר' ג' נאמר בשם רשב"ל: התורה שנתנה למשה עורה של אש לבנה וכתובה באש שחורה, וחתומה באש, ומלופפת באש ועם שכותב קינח את הקולמוס בשערו ומשם נטל זיו הפנים. בתנחומא סוף כי תשא צריך לתקן רשב"ל במקום רב שמואל. בתנחומא ב' סוף כי תשא המאמר מיוחס לר' יהודה בר נחמיה (קי"ג—נחמן) בעצמו. עי' לעיל 154 הערה 2.

נדול ממני. לפיכך: ויקרב משה את משפטן לפני ה' 1). — שמות, ל' א', ועשית מזבח מקטר קטרת. (ל)מקטר קטרת אין כתיב כאן, אלא מקטר קטרת — המזבח היה מקטיר את הקטרת (בלא אש של מטה, אלא באש של מעלה) 2).

— בירדן קבלו עליהן [ישראל] את הנסתרות (את האחריות בעד העונות שנעשים במסתרים (דברים, ל"ג כ"ח). אמר להן יהושע: אם אין אתם מקבלין עליכם את הנסתרות, המים באים ושוטפים אתכם 3). — רות בת ארבעים שנה היתה ולא נפקדה, כיון שנישאת למחלון וכיון שהתפלל עליה אותו צדיק נפקדה, שנא' (רות, ג' י'): ברוכה את לה' בתי 4). — שאול לא זכה למלוכה, אלא ע"י שהיה זקינו מדליק נרות לרבים, אמרו: מבואות אפלות היו מביתו לבית המדרש, והיה מדליק נרות בהן כדי להאיר בהם לרבים. כתוב אחד אומר (דהי"א, ח' ל"ג): ונר הוליד את קיש, וכתוב אחד אומר (ש"א, ט' א'): קיש בן אביאל, הא כיצד? אביאל היה שמו, אלא ע"י שהיה מדליק נרות לרבים, זכה ונקרא שמו נר 5). — [מפני מה זכה שאול למלוכה?] שהיה בן תורה, דכתיב (משלי, ח' ט"ו): בי מלכים ימלכו 6) — [ש"א, כ"ח ז'. בקשו לי בעלת אוב. למה שאול דומה, למלך שנכנס למדינה ואמר כל התרנגולין שבמדינה זו ישחטו בלילה, בקש

1) תנחומא פנחס (ב' 9) תמדבר ר' לאותו פסוק (פ' כ"א).

2) ירו' סוף חגיגה, ויק"ר ז' — ע"ד הנס של אורים ותומים עי' לעיל 73 הערה 3.

3) ירו' סוטה פ"ז ה"ה, ר' סימון בן זבדא אומר ע"ז: ויאות [ויפה אמר רשב"ל], תדע לך שהוא כן: שהרי עכן חטא ורובה של סנהדרין נפלה (במלחמת עי). השוה ב. סנהדרין מ"ג: ר' יוחנן בשם ר"א בר שמעון (אג' התנ' כרך ב' ח"ב 24).

4) רות ריש פ' ו'.

5) ירו' שביעית סוף פ"ג, 34 ע"ד, ויק"ר ט'.

6) מדרש שמואל י"ז. גם ע"ד ישי אבי דוד אומר רשב"ל (שם, י"ט) שהיה בן תורה, על סמך הכתוב „בית הלחמי" (ש"א, ט"ז א') והתורה נקראת לחם, שנא' (משלי, ט' ה'): לכו לחמו בלחמי. גם המאמר הזה נמסר ע"י ר' יהודה בר נחמן בשם רשב"ל. אלא שהמעתיק טעה וחשב שהמלה „יהודה" מוסב על בית לחם (בית לחם יהודה), והסרון השם שלפני בר נחמן השלים ברי שמואל, ויצא ר' שמואל בר נחמן. ובילקוט יצא מזה ר' נחמיה. הדעה ששאול היה גרופית של שקמה, כפי מה שאפשר להוכיח מירו' ע"ז פ"ב, (40 ע"ג), אינה של רשב"ל, אלא של ר' שמואל בר יצחק, כמו שנראה מב"ר כ"ה קרוב לסוף, ופרשה מ' קרוב לראש, מדרש שמואל כ"ה. ברות ר' א' קרוב לראש, רק — ר' שמואל. בב"ר ריש ס"ד בטעות ר' שמואל בן נחמן. אפשר שבירושלמי נשתבש מרשב"י — רשב"ל. הכונה של „גרופית של שקמה" (שאין לצפות שתביא פירות) מבוארה בתנחומא סוף בחקותי, ששם הוא קורא בשם זה את יפתח הגלעדי שהיה רש בתורה". וא"כ זהו ממש ההפך ממה שאמר רשב"ל על שאול שהיה בן תורה.

לצאת לדרכו, אמר: אין כאן תרנגול שיקרא? אמרו לו: לא צוית אתה לשוהטן? אף כאן שאול הסיר את האובות ואת הידעונים (שם, שם ג׳) ואמר: בקשו לי אשת בעלת אוב][1]. — שם, שם ט׳, וישבע לה שאול בה׳ לאמר: חי ה׳ אם יקרך עון בדבר הזה. למה שאול דומה? לאשה שהיתה נתונה אצל אהובה ונשבעת בחיי בעלה[2]. — באותו שעה (שהלך שאול ובניו אל המלחמה להרי הגלבוע) קרא הקב״ה למלאכי השרת, אמר להם: בואו וראו בריה שבראתי בעולמי, בנוהג שבעולם, אדם הולך לבית המשתה, אינו מוליך את בניו עמו, מפני מראית העין (שלא תשלט בו עין הרע), וזה שיורד למלחמה ויודע שהוא נהרג, נוטל בניו עמו ושמח על מדת הדין שפוגעת בו[3]. — אבנר למה נהרג? על שהקדים שמו לשמו של דוד, שנא׳ (ש״ב, ג׳ י״ב): וישלח אבנר מלאכים תחתיו לאמר למי ארץ, כתב מן אבנר לדוד[4].

— בתהלה מלך שלמה על העליונים, שנא׳ (דהי״א, כ״ט כ״ג): וישב שלמה על כסא ה׳, ולבסוף מלך על התחתונים, שנא׳ (מ״א, ה, ד׳): כי הוא רודה בכל עבר הנהר... ולבסוף לא מלך אלא על ישראל, שנא׳ (קהלת, א׳ י״ב): מלך הייתי על ישראל. ולבסוף לא מלך אלא על ירושלים, שנא׳ (קהלת, א׳ א׳): דברי קהלת בן דוד מלך בירושלים, ולבסוף לא מלך אלא על מטתו, שנא׳ (שה״ש, ג׳ ז׳): הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה, ולבסוף לא מלך אלא על מקלו, שנא׳ (קהלת, ב׳ י׳): וזה הלקי מכל עמלי[5]. — תשובה של רמיות (רמאות) עשו אנשי נינוה[6]. — מפני מה נענש אביה (דהי״ב, י״ג כ׳)? שבזה את אחיה השלני[7]. — ישעי׳, ל״ט ב׳, ויראם את בית תנכאה, בתי השן נמשכין כשעוה הראה להם[8]. — יום שמת גביני בן חרסון „ נולד בלשצר, סנטרא דבבל[9].

---

1) תנחומא ב׳ אמור 4, ויק״ר כ״ו, במדרש שמואל ריש כ״ד סתם.
2) באותם המקומות שהובאו בהערה הקודמת.
3) שם.
4) ירו׳ פאה פ״א ה״א, עי׳ לעיל ח״א 163 הערה 3.
5) סנהדרין כ׳:
6) עי׳ לעיל 80 הערה 3.
7) ירו׳ תענית פ״ב ה״א, פסיקתא קס״א ע״א.
8) שהש״ר, ג׳ ג׳, עי׳ ב״ר פצ״א, שם מתרגם „נכאת״—שעוה, עי׳ לעיל 82 הע׳ 4.
9) קה״ר ד׳ ח׳ (לפי דברי המדרש היה גביני בן חרסון עשיר גדול עיי״ש). אני נמנע מלפרש את הרשימה ההסטורית הזאת. מה שאומר קאהוט, שחרסון היה קרזוס, אמנם הוא היה בן דורו של בלשצר, אבל זה אינו מועיל כלום להסברת הענין. עי׳ קאהוט ח״ג 497.

ו. דרשות.

בר', א' ב'. והארץ היתה תהו. רשב"ל פתר קריא במלכיות[1]: תהו — זו מלכות בבל, שנא' (ירמי', ד' כ"ג): ראיתי את הארץ והנה תהו. ובהו — זו מלכות מדי, שנא' (אסתר, ו' י"ד): ויבהילו להביא את המן. והשך — זו מלכות יון, שהחשיכה עיניהן של ישראל בגזרותיהן, שהיתה אומרת להם: כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל[2]. על פני תהום — זו מלכות הרשעה, שאין לה חקר כמו התהום... ורוח אלהים — זו רוחו של מלך המשיה, המד"א (ישעי', י"א ב') ונחה עליו רוח ה'. באיזו זכות ממשמשת ובאה? — מרהפת על פני מים — בזכות התשובה, שנמשלה כמים, שנא' (איכה, ב' י"ט): שפכי כמים לבך[3]. — מאי דכתיב (בר', א' ל"א): ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, ה' יתרה למה לי? מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם: אם ישראל מקבלין התורה, אתם מתקיימין, ואם לאו — אני מחזיר אתכם לתהו ובהו. („הששי" משמע הששי המיוחד במקום אחר וכו', אף כאן ויהי ערב ויהי בקר של גמר בראשית תלוי ביום הששי והוא ו' בסיון שנתנה בו תורה. רש"י)[4].

— שם, ב', ו'. ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה — עלה שבר

---

[1] ב"ר ב', בפסיקתא ר' ל"נ (152) מובא סתם ובהרחבת דברים.

[2] כזה נמצא גם במאמר ריב"ל לעיל ח"א 183 הערה 1. במכילתא שמות כי י"ח (71 ע"ב) הפירוש השני למלת „חשכה" (בר', ט"ו י"ב), זו מלכות יון, שהחשיכה עיניהם של ישראל בתענית. וכן גם בב"ר פ' מ"ד. ואולם בשמו"ר נ"א — „חשכה" זו מדי וכו', „גדולה" זו יון (כפירוש הראשון שבמכילתא). בשו"ט תה' כ"ב בתור ראיה למאמרו של ר' יוחנן (לעיל 40 הערה 3) נאמר רק „חשכה" — זו יון. רשב"נ דורש זה בשנוי: בהרת — זו יון, ויק"ר סוף ט"ו. בתנחומא סוף תזריע נאמר סתם ושם מוסיף: כל מי שיש לו שור יחקה על קרן השור שאין לו חלק באלהי ישראל. בהגהות למגילת תענית סוף פ"ב נאמר בדבר הגזרה של היונים (הסורית): וכותבין על מצחו של שור ועל מצחו של חמור, שאין לבעליהם חלק באלהי ישראל. לפי דעת המבארים שקרן השור איננו כמו שחושבים קרן של בהמה (אולי הכונה על קרן הפר המובא לקרבן), אלא קרן החומה (שור), כראי להזכיר את מאמרו של ר' יוחנן על אחאב „שכתב על דלתות שמרון: אחאב כפר באלהי ישראל" (סנהדרין ק"ב:)

[3] עוד ר' אליעזר בן הורקנוס אמר שהגאולה תלויה בתשובה, עי' אג' התנ' כרך א' ח"א 101. מאמרו של רשב"ל ע"ד התשובה עי' לעיל 143.

[4] שבת פ"ח, ע"ז ג'. תנחומא ריש בראשית ה, תנחומא דורש את הה"א של הששי לא כמו שמפרש רש"י, אלא שמרמז על ה' ספרים של התורה. עי' מאמרו של חזקיה על הכתוב תה', ע"ו ט' (לעיל ח"א 55 הע' 9) ושל ר' יוחנן לעיל 40 הערה 2.

(אד־אַיד — שבר רוח) מלמטן, מיד הגשמים יורדין [1] — לא היה העולם ראוי להשתמש בזהב, ולמה נברא? בשביל ביהמ״ק, שנא׳ (בר׳, ב׳ י״ב) וזהב הארץ ההיא טוב, היך מה דאת אמר (דברים, ג׳ כ״ה): ההר הטוב הזה והלבנון [2]. בר׳, ג׳ כ״ב. הן האדם היה כאחד ממנו — כיונה (הנביא) [3]. מה זה בורח משליחותו של מקום, שנא׳ (יונה, א׳ ג׳): ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה׳, אף זה בורח מלקיים צווי המקום [4]. — בר׳, י״ב ב׳. ואעשך לגוי גדול — זה שאומרים אלהי אברהם, ואברכך — זה שאומרים אלהי יצחק, ואגדלה שמך — זה שאומרים אלהי יעקב. יכול יהיו הותמין בכולן? ת״ל: והיה ברכה, בך הותמין מנן אברהם ואין הותמין בכולן [5]. — שם, י״ז ט״ז. וברכתי אותה, עיקר מטרין לא הוה לה ונלף לה הקב״ה עיקר מטרין [6]. — שם, כ״ה כ״ב. ויתרוצצו הבנים, זה (רומא) מתיר צוויו של זה (ישראל), וזה מתיר צוויו של זה [7]. — שם, כ״ז ל״ז. ולכה אפוא מה אעשה, הרף ממנו, שאף והימה מסורין לו [8] — שם, שם, ל״ה. ויאמר הלא אצלת לי ברכה. — זה אחד משלשה בני אדם שבאו בעקיפין על הקב״ה, א״ל עשו: אילו היינו שנינו צדיקים לא היה לאלהיך ברכות לברך את שנינו? [9].

— שם, ל״א ג׳. שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך, נכסי חוץ לארץ אין בהם ברכה, אלא משתשוב לארץ אבותיך אהיה עמך [10]. — שם, ל״ב ז׳. וארבע מאות איש עמו. עמו — כְּעָמוֹ: מה הוא גבור ויכול לעמוד כנגד ארבע

1) ירו׳ תענית פ״ב ה״א, בב״ר י״ג קרוב לסוף אומר זאת ר׳ ברכיה (עי׳ לעיל 651 הערה 1) „איד״ מתורגם בכה״ק — תְּבַר (בעברית — שבר, למשל משלי, ו׳ י״ח, יוצא מן הכלל רק איוב, י״ח י״ב ול״א ג׳, ששם מתרגם „צערא״; ובשמואל ב׳, כ״ב י״ט. תהלים, י״ח י״ט — טלטולי, והוא נודי) וכאן בא במובן שבר רוח (ישע׳, ס״ה י״ד).

2) ב״ר ריש ט״ז. עי׳ מ״ש ר׳ יוחנן לתה׳ ק״ד ט״ו, לעיל 88.

3) לפי סדר עולם ריש פרק י״ח היה יונה „אחד מבני הנביאים״, שנזכר במלכים ב׳, ט׳ א׳.

4) ב״ר ריש כ״א. עי׳ מ״ש לעיל 85 הערה 5 על הכתוב בר׳, ג׳ כ״ד.

5) פסחים קי״ז: הוא מבאר „והיה ברכה״ אתה תהיה עיקר הברכה.

6) ב״ר ריש מ״ה, ר׳ יודן בשמו.

7) ב״ר ס״ג. עי׳ לעיל 86 הערה 6 על הכתוב בר׳, כ״ה ל׳.

8) ב״ר ס״ז. עפ״י הגירסא הנכונה צ״ל אף וחימה מסורין לך [כלומר: בידו של עשו=רומא מסורין אף וחימה — ממשלה של עריצות על כל העמים]. לפ״ד הרזוו״א רשב״ל דורש „אפוא מה״ ביחד בדרך נוטריקון=אף וחימה.

9) תנחומא ב׳ תולדות 24 ג׳ שבאו בעקיפין הם האמורים בסנהדרין ק״א: שלשה באו בעלילה, אלו הן: קין עשו ומנשה [שלא באו לבקש לפני הקב״ה בתפלה, אלא באו בעלילה, שאמרו דברים של נצוה, שאין להם תשובה — רש״י].

10) ב״ר ריש ע״ד, ר׳ אסי בשמו (בילקוט — אינם בכלל ברכה).

מאות איש. כך כל אחד ואחד מהן עשוי על ארבע מאות איש[1]. — שם, ל״ג כ׳. ויקרא לו אל אלהי ישראל. אמר: אתה אלהים בעליונים ואני אלהים בתחתונים[2]— (אמר הקב״ה): אפילו הזן הכנסת אינו נוטל שררה לעצמו, ואתה היית נוטל שררה לעצמך, מחר בתך יוצאה ומתענה[3]. — בר׳, מ״א מ׳. רק הכסא אגדל ממך. שתי פרשיות הכתיב לנו משה בתורה, ואנו למדים מפרשת פרעה הרשע. כתוב אחד אומר (דברים, כ״ח י״ג): והיית רק למעלה, יכול כמוני? אתמהא! תלמוד לומר: „רק״ גדולתי למעלה מגדולתכם, ואנו למדים אותה מפרשת פרעה הרשע: אתה תהיה — יכול כמוני? ת״ל „רק״ וכו׳ גדולתי למעלה מגדולתך. והדין (ויקרא, י״ט ב׳): קדושים תהיו, יכול כמוני? ת״ל כי קדוש אני ה׳ אלהיכם, קדושתי למעלה מקדושתכם, ואנו למדים אותה מפרעה הרשע: אני פרעה (שם, פסוק מ״ד), יכול כמוני? ת״ל אני פרעה, גדולתי למעלה מגדולתך[4]. אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון, שנא׳ (בר׳, מ״א נ׳): וליוסף ילד שני בנים בטרם תבא שנת הרעב[5].

— שם מ״ח ט״ו. האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו. למה היו האבות דומין לפני הקב״ה? לנשיא שהוא מהלך וזקניו מהלכין לפניו, והזקנים מודיעים כבודו של נשיא. כך היו אבות העולם הולכים לפניו[6].

— שמות, א׳ י״ב. וכאשר יענו אותם כן ירבה וכן יפרץ. כן רבו וכן פרצו מבעי ליה? רוח הקדש מבשרתן: כן ירבה וכן יפרץ[7]. — שם, ג, י״ג. הנה אנכי בא. אמר משה: עתיד אני להעשות סרסור בינך וביניהם, כשתתן להם את התורה ותאמר להם אנכי ה׳ אלהיך[8]. — שם, ד׳ י״ט. כי מתו האנשים —

---

1) ב״ר ע״ה. בתנחומא ב׳ וישלח כל אומר זאת רשב״ג. בקבוצה אחרת של מאמרים לאותו הפסוק שם במדרש רבה אומר רשב״נ: ארבע מאות מלכים קושרי כתרים היו עמו (עשו בא בתור טיפוס של מלכי רומא, שבני לויתם היו מלכים), ור׳ ינאי אמר: ארבע מאות ראשי גייסות היו עמו; וזהו כמעט אותו הדבר שאמר כאן רשב״ל.

2) ב״ר ע״ט בסוף. רשב״ל מבאר לו — ליעקב עצמו. וכן מבאר ר׳ פנחס „אל ישראל״ (בר׳, מ״ט ב׳) אל הוא ישראל אביהם, ב״ר צ״ח.

3) שם בב״ר ע״ט, ר׳ הונא בשמו.

4) ב״ר ריש צ׳ ויקרא סוף כ״ד. השוה לעיל 153 הערה 3.

5) ירו׳ תענית סוף פ״א (64 ע״ד) (שם במקום ר׳ לוי צ״ל ריש לקיש), בבלי תענית י״א.

6) תנחומא ב׳. לך לך 26 חולק על ריו״ח. עי׳ לעיל 88 הע׳ 1. נשיא וזקניו הם הנשיא מבית ר׳ יהודה וזקניו הם החכמים של טבריה.

7) סוטה י״א. שמו״ר א׳. — עי׳ לעיל 88 הערה 4 על הכתוב ג׳ ג׳.

8) שמו״ר ג׳. ר׳ שמעון מלוד בשם ר׳ סימון בשם רשב״ל. משה בתור סרסור, עי׳ לעיל 167 הערה 3 לוי ח״ג 595 ע״ב.

שירדו מנכסיהן [1]. — אמר להם הקב״ה (למצרים): אתם עשיתם המונים (של צוררים) על בני, אף אני אעשה עליכם עוף השמים וחיות הארץ המונים, שנא׳ (שמות, ח׳ ד׳): הנני משליח בך ובעבדיך וכו׳ את הערוב — חיות ועופות מעורבבין [2]. — מאי דכתיב: אשירה לה׳ כי גאה גאה (שמות, ט״ו א׳)? למי שמתגאה על הגאים [3]. דאמר מר: מלך שבחיות — ארי, מלך שבבהמות — שור, מלך שבעופות — נשר ואדם מתגאה עליהן (ואלו ארבעתן בכסא — רש״י), והקב״ה מתגאה עליהן ועל כל העולם כלו. — אמר משה לפני הקב״ה: כשאמרתי לך: עוד מעט וסקלוני (שמות, י״ז ד׳) את היית מפייס עליהן, וכן התנית עמי: כשאהיה בכעס עם בני, את תהא מפייס עליהן [4]. — שם, ל״ד א׳. אשר שברת — יישר כחך ששברת [5].

— ויקרא, י״א ב׳. זאת החיה אשר תאכלו — אם זכיתם תאכלו, ואם לאו — תאָכְלוּ למלכיות [6]. — במדבר, ג׳ מ״ז. ולקחת חמשת חמשת שקלים. לפי שמכרו בכורה של רחל בעשרים כסף, לפיכך יהא כל אחד ואחד פודה את בנו הבכור בעשרים כסף [7]. — כתיב (שם, ה׳ י׳): ואיש את קדשיו לו יהיו. מה כתיב בתריה (שם, פסוק י״ב)? איש כי תשטה אשתו, וכי מה ענין זה לזה? אמר הקב״ה: אני אמרתי: תן מתנתך לכֹּהן, ולא עשית כן, חייך, שאני מצריכך שתביא אשתך אל הכהן, שנא׳: והביא את אשתו אל הכהן [8]. — שם, י״א ל״ב. וישטחו להם שטוח — אל תיקרי וישטחו, אלא וישחטו, מלמד שנתחייבו שונאיהן של ישראל שחיטה [9]. — רמז לבקור חולים מן התורה מנין?

---

1) נדרים ס״ד:

2) שמו״ר י״א קרוב לראש. בשו״ט ע״ח מ״ה (11 §) — אתה בקשת לערבב זרע אברהם אוהבי, אני מערבבך מן העולם.

3) חגיגה י״ג: במכילתא לפסוק זה (35 ע״ב) בא במבון אחר: מתגאה הוא על המתגאים. — לפי הערת רש״י על יסוד יחזקאל א׳ י׳ בא אחרי „דאמר מר״ בתור מאמר אחר אבל בכ״י מינכן איננו.

4) שו״ט כ״ה ד׳, ר׳ זעירי בשמו.

5) שבת פ״ז. עי׳ לעיל 155 הערה 5 — עי׳ פסיקתא 19 ע״א על הכתוב ל׳ י״בי דומה למאמרו של ר׳ יוחנן לעיל 88.

6) ויק״ר י״ג [„החיה, מרמז למלכות רומא. אם יזכו ישראל יהיו הם מכלין אותה].

7) פסיקתא י״ט ע״ב.

8) ויק״ר ט״ו קרוב לסוף. — השוה לעיל 90 הערה 1.

9) יומא ע״ה: לפי הנראה הוא דורש „וישטחו להם״ — וישחטו להם, לעצמם. (עי׳ לעיל 127 הערה 2 ועי׳ אג׳ התנ׳ ח״ב 208). —

שנא' (שם, ט"ז כ"ט): אם כמות כל האדם ימתון אלה וכו'[1]. — מהי דכתיב (דברים, י"א י"ז): ועצר את הגשמים? בשעה שהשמים נעצרין מלהוריד מטר, דומה לאשה שמהבלת ואינה יולדת[2]. [כשמביאים בכורים] יוצאה בת קול ואומרת: השנה לשנה הבאה, כאדם שהוא נותן פרי הדש לחברו ואומר: יהי רצון, שתשנה ותתן לי לשנה הבאה[3]. — אמר הקב"ה: אני אמרתי שתהיו מוציאין מעשרותיכם מן המובחר, כיצד? בא בן לוי אצלך, אם נתת לו מן המובחר, אף אני אתן לך מן המובחר, יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דברים, כ"ח י"ב), ואם נתת לו מן הפסוריות (חזית ושחת), אף אני יש לי ליתן לך כמותו, שנא': יתן ה' מטר ארצך אבק ועפר (שם, פסוק כ"ד[4]. — כשראה אהרן למלאך (עי' במדבר, ל"ג י') מתרים כנגדו, נתן מחתה על פניו, שנא' (דברים, ל"ג י'): ישימו קטורה באפך[5].

— שופטים, ד' י"ח. חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו כלי ששמו שמיכה, ומהו שמיכה? — שמי כה: שמי מעיד עליה, שלא נגע בה אותו רשע[6]. — שמואל א', א' ו'. בעבור הרעימה. אמר לה הקב"ה (לפנינה): מה את מרעמת אותה עלי? וכי יש רעמים בלי מטר? עלי לפקדה, שנא' (שם, ב' כ"א): כי פקד ה' את חנה[7]. — כתוב ביצחק (בר', כ"ה כ"א): ויעתר לו ה' ותהר רבקה אשתו, וכתוב כאן (ש"ב, כ"ד כ"ה): ויעתר ה' לארץ — מה עתירה שנאמרה להלן תאומים, אף עתירה האמורה כאן תאומים, מה שחסרו בימי דוד נתמלאו בימי שלמה[8]. — שלשה דברים, שבהם נחלקו ר' יוחנן ורשב"ל;

---

1) נדרים ל"ט: את ההוכחה מבאר רבא: אם כמות כל האדם ימותון אלה, שהם חולים ומוטלים בעריסתן, ובני אדם מבקרים אותן (לפי פי' רש"י הוא מוכיח זאת מ„ופקדת כל האדם" שר"ל בקור חולים).

2) תענית ח', ע"ז מוסיף ריש לקיש בשם בר קפרא משלים אחדים, שבהם ירידת הגשמים דומה ללידה.

3) תנחומא ריש תבוא, ב' 2.

4) פסיקתא ק' ע"א תנחומא ראה (ב' 17), בב"ר נ"א קרוב לראש בא המאמר בקצרה וגם שונה בתכנו: „אוצרו הטוב" מכאן שיש אוצרות רעים.

5) תנחומא סוף תצוה, ר' אבהו בשמו.

6) ויק"ר כ"ג קרוב לסוף.

7) מדרש שמואל א' קרוב לסוף, בפסיק' ר' סוף מ"ג (182 ע"ב) — סתם.

8) פסיק' ר' י"א (44 ע"ב). ר' יהודה בי רבי סימון [אני לא שמעתי אותה מאבי, החברים אמרו לי] בשם רשב"ל. במדרש שמואל ל"ב חסרה דרשה זו. הפתיחא של ריש לקיש, האמורה במכות י': [שמות כ"א י"ב. ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו, ש"א כ"ד י"ב, כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע, במה הכתוב

רשב״ל מטה בהם כלפי דין, ור׳ יוחנן כלפי הסד, הובאו לעיל 117 הערה 4, *). — ישעי׳, ח׳ כ׳, אמר הקב״ה לישראל: אמרו להן לאמות העולם „אשר אין לו (לאובות ולידעונים) שחר״, אם לעצמו אינו מזריה, כיצד יזריה לאהרים? [1]). שם, ל״ה ב׳, ויסב הזקיהו פניו אל הקיר, מאי קיר? מקירות לבו, שנא׳ (ירמי׳, ד׳ י״ט): קירות לבי הומה לי [2]). — אמר הקב״ה בשעה שאני נוצה, אני מפסיד, ובשעה שאני נצוה, אני משתכר, נצחתי לדור המבול והפסדתי, שאבדתי כל האוכלוסים, שנא׳ (בר׳, ז׳ כ״ג): וימח את כל היקום, וכן בדור הפלגה, וכן בסדומיים; אבל במעשה העגל נצחני משה, שנא׳ (שמות, ל״ב י״א): למה ה׳ יחרה אפך בעמך, וגשתכרתי כל אותן האוכלוסין, הֱוֵי — מזכה אני לכל בריותי שלא אפסיד [3]). — ישעי׳, מ״ט י״ד, ותאמר ציון עזבני ה׳ ואדני שכחני, היינו עזובה, היינו שכוחה? — אמרה כנסת ישראל [4]) לפני הקב״ה: רבש״ע! אדם נושא אשה על אשתו ראשונה, זוכר מעשי הראשונה, אתה עזבתני ושכחתני! אמר לה הקב״ה: בתי! שנים עשר מזלות בראתי ברקיע, ועל כל מזל ומזל בראתי לו שלשים היל [5]), ועל כל היל והיל בראתי לו שלשים לגיון, ועל כל לגיון

מדבר? בשני בני אדם שהרגו את הנפש, וכו׳] נמצאה במכילתא על הכתוב יחזקאל כ״א י״ב (80 ע״א).

1) ויק״ר ו׳ בסוף, בתנחומא ריש אמור (ב׳ 3) הנוסה: האובות והידעונים על עצמן אינן מעלין את השחר, שהן נתונין באופל, וכל שכן על אחרים.

2) ברכות י׳:

3) פסיק׳ ר׳ מ׳ (166 ע״ב) **).

4) עי׳ לעיל 154 הערה 2.

5) רשב״ל מתאר את צבא השמים בתבנית הסתדרות הצבא הרומאי. השם „רהטון״ שאיננו נמצא במקום אחר יש אמנם דומה לו בערבית, אבל קשה לומר כי אליו התכון כאן, לפ״ד ה׳ זאקס Beitrage I, 112, לוי, IV, 431 ע״א, הוא מן ῥοῦττα, manipulus, militum, ruta, אבל יותר נראה כי „רהטון וקרטון״, אחד הם במובנם ושרשם מהשם הרומאי cohorte, השם גסטרא (= castra) מפני טעמים נכונים צריך להקדים, וההסתדרות תהא איפוא כך: לכל אחד מי״ב המזלות, נתנו שלשים פרק צבא, לכל פרק שלשים גסטרא (מחנה) לכל גסטרא שלשים לגיון, לכל לגיון שלשים קרטון, לכל קרטון שס״ה כוכבים, עולה בסך הכל: 3,457,800,000, ואם נאמר ש„רהטון״ הוא ענין לבד ושדומה ל־Manipel, אז יצא מספר יותר מגוזם ומבהיל. בזה

*) נשמט אצל המחבר. ישעי׳, ה׳ ט׳, באזני ה׳ צבאות, כזה שהוא צווח באזני חברו לא באחת (לא באזן אחת) אלא בשתים (בא לבאר שהכתוב מתחיל „באזני״ (ברבים). איכה ר פתיחתא כ״ב.

**) בפסיקתא ר׳ פ״ט (ל״ב סוף ע״ב) סתם ובקיצור. דומה לזה מאמרו של רב כהנא בשם ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי. פסחים קי״ט ע״א.

ולגיון בראתי לו שלשים רהטון, ועל כל רהטון ורהטון בראתי לו שלשים קרטון, ועל כל קרטון וקרטון בראתי לו שלשים גסטרא, ועל כל גסטרא וגסטרא תליתי בו שלש מאות וששים והמשה אלפי רבוא כוכבים כנגד ימות החמה, וכלן לא בראתי אלא בשבילך, ואת אמרת „עזבתני ושכחתני" – התשכח אשה עולה? אמר הקב"ה: כלום אשכה עולות[1] אילים ופטרי רחמים, שהקרבת לפני במדבר? אמרה לפניו: רבש"ע! הואיל ואין שכחה לפני כסא כבודך, שמא לא תשכח לי מעשה העגל? אמר לה: גם אלה תשכחנה (שם). אמרה לפניו: רבש"ע! הואיל ויש שכחה לפני כסא כבודך, שמא תשכח לי מעשה סיני. אמר לה „ואנכי לא אשכחך" („אנכי" מרמז על „אנכי ה' אלהיך"[2]. – ישעי', נ"ט ג'. כפיכם נגאלו בדם – אלו הדיינין, ואצבעותיכם בעון – אלו סופרי הדיינין, שפתותיכם דברו שקר – אלו עורכי הדיינין, לשונכם עולה תהגה – אלו בעלי דינין[3]. – רשעים אפילו על פתחו של גיהנם אינן חוזרין בתשובה, שנא' (ישעי', ס"ו כ"ד): ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי, שפשעו – לא נאמר, אלא „הפושעים" שפושעין והולכין[4]. – מאי דכתיב (תה', פ"ט כ"א) דוד עבדי, (ירמי', כ"ה ט') נבוכדנצר עבדי? גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שעתידין ישראל לומר כך: (כבר מכרנו הקב"ה לנבוכדנצר – רש"י), לפיכך הקדים הקב"ה וקראו עבדי, עבד שקנה נכסים – עבד למי, נכסים למי?[5] – כתוב אחד אומר (יחזקאל, א' י'): ופני שור מהשמאל לארבעתן, וכתוב אחד אומר (שם, שם י"ד): פני האחד פני הכרוב וכו', ואלו שור לא קא חשיב? – יחזקאל בקש עליו רחמים והפכו לכרוב. אמר לפניו: רבש"ע! קטיגור (שור מזכיר מעשה העגל) יעשה סניגור?[6] – על שפת ירדן עמדה (הצִרְעָה, עי' שמות, כ"ג כ"ח) וזרקה בהן (בכנענים) מרה וסימתה עיניהן מלמעלה וסירסתן מלמטה,

רוצה רשב"ל לומר, אחרי שה' מסדר את המחנה הגדול של צבא השמים בסדר גמור ושלם ושאינו שוכח גם אחד מהם, כמ"ש (ישעי', מ' כ"ו): המוציא במספר צבאם מרב אונים ואמיץ כח איש לא נעדר [לפיכך אין לחשוב שהוא ישכח את ישראל].

1) דורש עולה עוֹלָה, מְרַחֵם=רֶחֶם. החלק הראשון של המאמר הזה מיוחס בפסיקתא 133 ע"ב לר' אבהו.

2) ברכות ל"ב: בקשר עם זה מובא מאמרו של ר' הושעי', שנאמר לעיל ח"א 101.

3) שבת קל"ט. ר' אליעזר בן מלאי בשמו. עי' לעיל 23 הע' 5, על הכתוב ישעי', ס"ד ד'.

4) ערובין י"ט. בל' אחרת קצת בשו"ט סוף א' (ר' הונא בשם ר' שמעון): שעדיין פושעין והולכין.

5) סנהדרין ק"ה, השוה דרשתו של ר' ברכיה לבר', כ"ז ל"ז: בר' ס"ז.

6) חגיגה י"ג:

שנא׳ (עמוס, ב׳ ט׳): ואנכי השמדתי את האמרי מפניכם וכו׳ ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת [1]. — מאי דכתיב (צפניה, ב׳ ג׳): בקשו את ה׳ כל ענוי ארץ, אשר משפטו פעלו? באשר משפטו שם פעלו (במקום שדנים את האדם, שם מזכירין פועל צדקותיו — רש״י) [2] — מנין למטר בשביל יחיד? שנא׳ (זכרי׳, י׳ א׳): ומטר גשם יתן לאיש. יכול לכל? (יכול אינו נותן מטר, אא״כ הכל צריכין לו?) תלמוד לומר: לאיש [3]. — תהלים, ג׳ ח׳. שני רשעים שברת — אל תקרי שברת אלא שרבבת [4]. — תה׳, ט״ז ה׳. אתה תומך גורלי. הגורל הזה תמכני בסיני (תורה שקבלתי בסיני). חבלים נפלו לי בנעימים. חבלים — שנים: תורה שבכתב ותורה שבעל פה [5]. — מאי דבתיב (תה׳, ל״ה ט״ז): בחנפי לעגי מעוג חרק עלי שנימו? — בשביל חנופה שהחניפו לקרח על עסקי לגימה (לעגי מעוג — לגימות מעוג שהאכילם והשקם קרח לעדתו ונתחברו עמו — רש״י) חרק עליהן שר של גיהנם שניו [6]. — תה׳, מ״ג ג׳. שלח אורך ואמתך — אורך זה משה, שנא׳ (שמות, ל״ד כ״ט): ומשה לא ידע כי קרן אור פניו. ואמתך זה אהרן, שנא׳ בו (דברים, ל״ג ל״ח): תמיך ואוריך לאיש חסידך [7]. — תה׳, ל״ד כ״ג. כי עליך הורגנו כל היום — אלו תלמידי חכמים, שמראין הלכות שחיטה בעצמן [8]. — בשעה שהקב״ה עולה ויושב על כסא הדין, בדין הוא עולה, דכתיב (תה׳, מ״ז ו׳): עלה אלהים בתרועה, ובשעה שישראל נוטלין שופר ותוקעין, הקב״ה עומד מכסא הדין ויושב על כסא הרחמים, דכתיב: ה׳ בקול שופר [9] —

---

1) סוטה ל״ו.

2) יבמות ע״ח: בירו׳ קדושין ס״ה ע״ג בראש העמוד מיוחס המאמר לר׳ אלעזר.

3) תענית ט׳:

4) ברכות נ״ד:, מגילה ט״ו:, סוטה י״ב: בקשר אל הלגנדה של מלחמת משה בעוג (שצמחו לעוג שנים גדולות). אולם לפי הנראה דרשתו של רשב״ל אינה תלויה כלל בלגנדה זו, ואולי כונתו שהרשעים לשוא ישאפו, „ישרבבו שֵׁנֵיהֶם". — עי׳ לעיל ח״א 174 הערה 6 על הכתוב תה׳, י״ד ד׳.

5) שו״ט ט״ז (ב׳ 8). ר׳ יהודה בשמו. (בילקוט ר״ש בן לוי) עי׳ למעלה ע׳ 60, הערה 3, על הכתוב תהי י״ח י״ז.

6) סנהדרין נ״ב.

7) פסיקתא מ״ה ע״ב ר׳ יהודה בר נחמן בשמו, בתור פתיחתא לפ׳ „החדש". [לשנא אחרינא: אורך זה אהרן, שנא׳ (מלאכי׳, ב׳ ו׳) תורת אמת היתה בפיהו (תורה = אור) ואמתך זה משה, שנא׳ בו (במדבר, י״ב ז׳): בבל ביתי נאמן הוא].

8) גטין נ״ז:

9) פסיקתא קנ״א ע״ב: יהודה בר נחמני בשם ר״ל פתח. פסיק׳ ר׳ מ׳ (168 ע״ב) שו״ט לאותו פסוק, בויק״ר כ״ט נאמר זה בשם ר׳ יהודה בר נחמן בעצמו*). יסוד הדרשה הוא על השמות „אלהים, ה׳" שהן מדות הדין והרחמים.

*) בויק״ר הנוסח הוא כמעט כמו בפסיקתא. ואולם בפסיק׳ ר׳ ובשו״ט הנוסח שונה הרבה והם גם שונים זה מזה.

ע״ז י״א. ואמר חלתי היא שנות ימין עליון, אם הלאין הם, אית סברא, דמאן דתשיש סופיה דמתסיא, אם שנוי דימין הוא — לית סברא (אם חליים הם, יש תקוה, כי החולה סופו להתרפא, אבל אם זהו שנוי הימין, כלו׳: שה׳ פנה ח״ו אלינו ערף — אז אין תקוה)[1]. — צ״א ד׳, צנה וסוחרה אמתו. צנה אני נעשה לכל מי שהוא סוחר (כלומר עוסק) בתורה[2]. — בשעה ששבו פלשתים את הארון התחילו מתגאין[3] ואומרין: לא לארון בלבד שבינו, אלא לאדונו של ארון, הה״ד (תהלים, צ״ג ג׳): נשאו נהרות ה׳, ואין נהרות אלא פלשתים, שנא׳: הנני מעלה עליך את הנהר[4]. אמר הקב״ה: נשאו נהרות דכים, אני מדכן ביסורין קשים[5]. — מזמורא יתמי (מזמור שאין עליו שם בעלים שרו הפרות שנשאו את הארון, ואיזהו? מזמור שירו לה׳ שיר הדש כי נפלאות עשה (תה׳, צ״ח ס׳)[6]. — תה׳, ק״א ו׳, הולך בדרך תמים הוא ישרתני. — מי שמשרתני בעולם הזה הוא ישרתני בעולם הבא[7]. — תה׳ ק״ה כ״ב, ויפר את עמו מאד ויעצימהו מצריו, משל לשני כריין (ערמות של חטים) שהיו בסדקי (בשוק): זה גדול וזה גדול, אלא שזה גדול מזה; לשני גבורים: זה גבור וזה גבור, אלא שזה גבור מזה, לכך נאמר: ויפר את עמו מאד[8]. — בשעה שעשה

1) פסיק׳ ק״ל ע״ב: באיכה ר׳ א׳ ב׳ (כל דחשש סופיה מבריא), בתנחומא ב׳ כי תשא 14 כתוב רק החלק הזה בעברית: אם חולים הם יכולים הם להתרפאות.

2) תנחומא נשא (ב׳ 28), סוחר=עוסק, בשו״ט לאותו פסוק ובבמדבר ר׳ י״ב קרוב לראש — זיין (בשבוש--כן) במקום צנה, „באמתה של תורה״ במקום „בתורה״, מה שהוא קרוב אל הנאמר בכתוב „אֲמִתּוֹ״, בתנחומא סוף משפטים (ב׳ סוף 10): „כל מי שמשמר את התורה, צנה וסוחרה אמתו״, כלו׳: כל המשמר את התורה, התורה משמרת אותו.

3) עי׳ לעיל ע׳ 173 הערה 3.

4) בילקוט — את מי הנהר. פסוק כזה אין בתנ״ך. בובר חפץ לתקן „הנה ה׳ מעלה עליהם את מי הנהר העצומים״ (ישעי׳, ח׳ ז׳), אבל שם אין זכר לפלשתים [בובר שם אומר בסוף: ויותר נכון שצ״ל: מן הנהר ארץ פלשתים (מ״א, ה׳ א׳) — המתרגם].

5) שו״ט לאותו פסוק, דכים — מְדַכֵּם, ע״ד הענש שלהם עי׳ לעיל 60 הערה 9].

6) ע״ז כ״ב: בקשר עם דרשת ר׳ מאיר על „וישרנה״ ש״א, ו׳ י״ב (אג׳ התנאים ב׳ ח״א 33), קודם לזה באו דברי ר׳ יוחנן שהפרות שרו מה שכתוב בישעי׳ י״ב ד׳ ולהלן, אח״כ דברי ר׳ אלעזר תה׳ צ״ט, ושל רשב״נ — תהלים צ״ג, בב״ר נ״ד לפ״ד ריו״ח — תה׳ צ״ו, לפ״ד ר״א — תה׳ ק״ה (=ישעי׳, י״ב ד׳) רבנן—תה׳ צ״ז. ר׳ שמואל בר יצחק (ר׳ ירמי׳ בשמו) נ׳ מזמורים: צ״ו, צ״ח, צ״ט, במדרש שמואל י״ב כמו בב״ר רק במקום ר״א — רשב״ל.

7) שו״ט לאותו פסוק, ר׳ חמא (וי״א: ר׳ נחמיה) בשמו.

8) כך היא הגירסא של המשל הראשון בילקוט לאותו פסוק (השוה איכה ר׳ א׳ א׳: לכרי שהיה עומד בסידקי) ומזה נשתבש בשו״ט: „לשני שרים שהיו בבסיליקי״.

אברהם זקנך רצוני, נשבעתי לו, שאיני מזיז טל מבניו לעולם. מה טעם? (תהלים, קי"ג ג'): לך טל ילדותך, וכתיב בתריה (שם, פסוק ד') נשבע ה' ולא ינחם [1]. — קמ"ו ה'. אשרי אדם וכו' שברו על ה' אלהיו — זה יוסף. סִבְרוֹ של עולם שהיה במצרים, והראה הקב"ה ליעקב שסברו במצרים, שנא' (בר', מ"ב א'): וירא יעקב כי יש שבר במצרים (דריש שֶׁבר=שְׂבר [2].

— משלי, כ"ח ט"ו. ארי נוהם ודוב שוקק, מושל רשע על עם דל. ארי נוהם זה נבוכדנצר הרשע, שנא' בו (ירמי', ד' ז'); עלה אריה מסבכו. ודוב שוקק — זה אחשורש, דכתיב ביה (דניאל, ז' ה'): וארו חיוה וכו' דמיה לדוב [ותני רב יוסף אלו פרסיים, שאוכלין ושותין כדוב, ומסרבלין בשר כדוב ומגדלין שער כדוב ואין להם מנוחה כדוב]. מושל רשע — זה המן, על עם דל — אלו ישראל שהן דלים מן המצות [3]. — נוח להם לבריות להגדיל כנפים ולפרוח באויר, ואל ימסרו ויישתעבדו תחת יד מלך חנף [4]. — אמר לו הקב"ה: איוב! אמור לי האיפה (אופי ευφυια) באיזה מקום היתה תלויה? בראשו, במצחו או באיזה אבר שלו? אם יודע אתה באיזה מקום היתה איפתך, אתה מתוכח עמי, הוי (איוב, ל"ח ד'): איפה היית [5]. — מאי דכתיב (איוב, ל"ח ט"ו) וימנע מרשעים אורם וזרוע רמה תשבר? מפני מה עין של רשעים

---

[1] ירו' ברכות פ"ה ה"ב, ירו' תענית פ"א ה"א.

[2] תנחומא בר' מ"ב א', בבר' ריש צ"א, סתם ובלשון אחר.

[3] מגילה י"א, רשב"ל פתח לה פתחא להאי פרשתא וכו'.

[4] אסתר ר' פתיחתא, עי' ריו"ח לעיל 100 הע' 4. בדברים ר' ה' נתיחס מאמרו של רשב"ל לריו"ח, ושמו של רשב"ל נזכר שם, אך אין שם ממנו שום מאמר. סגנון המאמר שם: אם ראית חנף ורשע מנהיג את הדור, נוח לו לדור, לפרוח באויר ולא להשתמש בו, ומביא לזה ראיה מהכתוב (איוב, ל"ד ל'): ממוקשי עם, ואין הלשון הזה ממוקשי עם, אלא לפרוח, שנא' (עמוס, ג' ה'): התפול צפור על פח הארץ ומוקש אין לה.

[5] שמו"ר מ' קרוב לראש, בתור ראיה למאמר אחד שנאמר קודם סתם, בלי שם אומרו, אבל שוה במובנו למאמרו של רשב"ל: (עי' לעיל ע' 165 בסוף הערה 2) עד שאדם הראשון מוטל גולם, הראה לו הקב"ה כל צדיק וצדיק שעתיד לעמוד ממנו יש שהוא תלוי בראשו של אדם ויש שהוא תלוי בשערו ויש שהוא תלוי במצחו ויש בעיניו ויש בחוטמו ויש בפיו ויש באזנו ויש בצלתין (עי' הגהת הרד"ל). כונתו בזה שאדה"ר בשרשו היה כולל את כל הדורות, ביחוד את הטובים שבהם, ושטבע תכונתם קבועה בחלקים השונים של האדם הראשון, שממנו יצאו. זהו נפלא, ואולי לא במקרה הוא, שיש בזה דמיון אל האגדה ההודית שמחלקים שונים של בראהמא יצאו המפלגות השונות של ההודים: מראשו — הבראהמינים, מחזהו — החיילים, מתחתיתו — עובדי האדמה ומרגליו — הסודרים (Gudros). ע"ד המלה איפה=אופי=אפי (עי' לעיל ע' 137 על הכתוב בר', כ"ז ל"ז ולוי ח"א 140 ע"א, קאהוט ח"א 213 ע"ב).

תלויה? כיון שנעשה אדם רש מלמטה נעשה רש מלמעלה[1]. — שה"ש, א' י"ג. צרור המור דודי לי, בין שדי ילין. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבש"ע! הצרת למצרים בבכוריהם, המרת להם בנפשותיהם, ולי בין שדי ילין. וזא כיצד? היה מצרי אומר לישראל: הטמן לי הבכור הזה בין בניך, והיה נוטל ומטמינו, והמלאך נכנס ונוגפו, ולי בין שדי ילין[2]. — כד דמך (כשמת) חייא בר אויא בר אחתיה דבר קפרא, אמרין לר' יוחנן עול: ואיפטר עלוי (לך להספידו), אמר לון: ייעול ריש לקיש דהוא תלמידיה, והוא ידע חייליה (והוא ידע את כחו, את מעלתו). עאל ר' שמעון ואיפטר עלוי: שה"ש ו' ב' דודי ירד לגנו וכו' ללקוט שושנים — הקב"ה יודע במעשיו של ר' חייא בר אויא וסלקו מן העולם[3].

שה"ש, ז' ג'. בטנך ערמת חטים. מה הטים הללו פסלת שלהם נמדדת עמהן, כך ישראל — מחוטב עציך עד שואב מימיך. (דברים, כ"ט ט'[4]. — איכה, ה' כ"ב. כי מאס מאסתני קצפת עלינו עד מאד. אם מאוסה היא לית סברא, מאן דכעים סופיה דמתרציא. (אם מאוסה היא, אין תקוה ואם רק קצפת עליה, יש תקוה, מי שכועס סופו להתרצות[5]. — קהלת, ה' י"ב. עשר שמור לבעליו לרעתו — זהו עשרו של קרח, שנא' (דברים, י"א ו'): ואת כל היקום

---

[1] סנהדרין ק"ג: לפי הסברת Blau, Massoretishe Untersuchungen S. 56 לפי כ"י מינכן: כיון שנעשה אדם רש מלמטה נעשה רשע מלמעלה, הכונה היא: מי שעולה לשררות, סוף סוף ישתמש בשררותו לרעה ויחטא. הקושיא שבאה אח"כ בתלמוד: ולא נכתבה כלל? פירושה: היה צריך לכתוב מרשים (=מראשים)? שאז היתה הכונה גלויה מעצמה, כי הקב"ה ימנע מהראשים אורם וזרוע רמה תשבר? וע"ז משיבים ריו"ח ור"א: חד אמר מפני כבודו של דוד וחד אמר: מפני כבודו של נחמיה, כלו': העיי"ן התלויה מורה, שהכונה היא רק לראשים כאלה שהם רשעים, אבל לא לצדיקים כדוד ונחמיה.

[2] שהש"ר לאותו פסוק. — עי' לעיל 106 הערה 4 לשה"ש ה' ג', עי' עוד לעיל 154 הע' 5 ל"ו ז'.

[3] שהש"ר לאותו פסוק, עי' 130 הע' 4 המשל שנא' בשם רשב"ל בירו' ברכות פ"ב הח' (שם הגי'=ר' חייא בר אדא), נאמר בשהש"ר בשם רשב"נ.

[4] שהש"ר לאותו פסוק: בתנחומא ריש כי תשא (ב' 2) מובא בסגנון אחר. [סה החטים הללו כלם עולים בזה"ה, כך היו ישראל כלם עולין במנין: הזקנים, החסידים והחכמים וכל ישראל עולין במנין]. בשו"ט ב' י"ג מיוחס לרשב"ל המאמר שבהש"ר נאמר בשם ר' יצחק, עי' לעיל ע' 154 הערה 5.

[5] פסיקתא 130 ע"ב איכה ב' לאותו פסוק. ובפרשה א' ב' (ששם צריך לתקן רשב"ל במקום ריב"ל), וזהי דרשה צדדית לדרשתו על תהלים, ע"ז י"א שהובאה לעיל 178.

אשר ברגליהם [א״ר אלעזר: זו ממונו של אדם שמעמידו על רגליו][1] — מאי דכתיב (קהלת, י׳ י״א): אם ישך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון? לעתיד לבא מתקבצות ובאות כל החיות אצל הנחש ואומרים לו: ארי דורס ואוכל, זאב טורף ואוכל, אתה מה הנאה יש לך? אמר להם: ואין יתרון לבעל הלשון [שמספר לשון הרע, אעפ״י שאין לו הנאה, ולפיכך הקב״ה מביאו בדין אצל נחש כדי שיתבייש שהשיא אדם הראשון ומתביישין עמו מספרי לשון הרע — רש״י][2] — צפה הקב״ה, שהמן הרשע עתיד לשקול כספו על ישראל, אמר: מוטב שיקדים כספו של בני לכספו של אותו הרשע, לפיכך מקדימין וקורין בפרשת שקלים[3]. — עזרא, ב׳ כ״ט. ואלה העולים מתל מלה תל הרשא וכו׳ ולא יכלו להגיד בית אבותם וזרעם אם מישראל הם. ראויים היו ליעשות תל מלה, אלא ששתקה (הרשא) להן מדת הדין[4].

ז. כללים. משלים.

— שלשה שנאמר בהם „בשיבה טובה״: אברהם (בר׳, כ״ה ח׳) היה שוה לו (כלו׳: היה ראוי לזה), דוד (דהי״א, כ״ט כ״ח) היה שוה לו, וגדעון (שופטים, ח׳ ל״ב) לא היה שוה לו, למה? שנא׳ (שם, פסוק ח׳): ויעש אותו גדעון לאפוד — לעבודה זרה[5]. — שלשה כפרו בנבואתן משום פונרייא (כעס): משה ואליהו ומיכה. משה אמר (במדבר, ט״ז כ״ט): אם כמות כל האדם ימתון אלה. אליהו אמר (מ״א, כ״ח ל״ז): „אם עננו ה׳ עננו וידעו העם הזה״ וכו׳ ואם לאו — ואתה הסבת את לבם אחורנית. מיכה אמר (מ״א, כ״ב כ״ח): אם שוב תשוב בשלום לא דבר ה׳ בי[6]. — שבע הֲנֵפוֹת (ימי אור, כמו שמדליקין בחנוכה)

---

1) פסחים קי״ט. ס:הדרין ק״י. בקה״ר לאותו פסוק אומר זה ר׳ יהושע, בשמו״ר ל״א — סתם.

2) תענית ח׳. ערכין ט״ו. השוה מאמרו של רשב״נ להלן פרק XIV ריש סימן א׳.

3) ירו׳ מגילה פ״א ה״א. פ״ג ה״ב. ר׳ לוי בשמו. בסגנון אחר, רשב״ל לבדו, בבבלי מגילה י״ג: [גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתיד המן לשקול שקלים על ישראל, לפיכך הקדים שקליהן לשוקליו, והיינו דתנן: באחד באדר משמיעין על השקלים].

4) ירושי׳ קדושין פ״ד ה״א, ר׳ לוי בשמו.

5) בר׳ מ״ד, ס״ב.

6) ירו׳ סנהדרין פ״י ה״א. פורנייא — לפ״ד ברילל φανερωσις, בכל שלשת המקומות הללו הנביא אומר נבואתו על תנאי, ובזה כאילו כופר בנבואה, שתמיד מגידה מראש באופן ודאי.

הן:[1] בראשית ברא... ויאמר אלהים: יהי אור. הרי נר אחד. וביום השני ויהי ערב ויהי בקר: משל לארכיטקטי שהיה מבקש לקבוע תלמיוס (יסודות) ונטל נר והאירה. כך האירה התורה. שנא' (משלי, ו' כ"ג): ותורה אור. ביום ג' נבראו האילנות ושמן זית מאיר. שנא' (שמות, כ"ח כ'): ויקחו אליך שמן זית. ביום ד' נבראו המאורות וכסאו של דוד. שנא' (תה', פ"ט ל"ז): וכסאו כשמש נגדי. וכתיב (שם, קל"ב י"ז): ערכתי נר למשיחי. ביום חמישי נבראו ברקים. שנא' (שם, ע"ז ז'): האירו ברקים. ביום ו' נבראו אדם וחוה. שנא' (משלי, כ' כ"ז): נר ה' נשמת אדם. ביום השביעי אי אתה מוצא נר? אמר רשב"ל: משל למלך שהיה מארס את בתו והיה עומד בתוך ההופה. צריך אתה לשאול אם היה כלו אור? ומנין אתה אומר: שכל שבעת הימים היה אור? שנא' (ישע', ל' כ"ו): והיה אור הלבנה כאור החמה וכו' כאור שבעת הימים. — מדכרין ומניחין[2] (מזכירין שמות הצדיקים ואומרין: ינוחו על משכבם). מדכרין ומשחקין (מזכירין שמות הרשעים ואומרין: יִשָּׁחֲקוּ עצמותיהן). מדכרין ומניחין — בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה (שמות, ל"א ב'); מדכרין ומשחקין — עכן בן כרמי (גם הוא למטה יהודה, יהושע, ז' א'. ואעפ"י ששניהם משבט אחד זה נזכר לברכה וזה לקללה). מדכרין ומניחין — ואתו אהליאב בן אחיסמך למטה דן (שמות, ל"א י'). מדכרין ומשחקין — שלומית בת דברי למטה דן (ויקרא, כ"ד י"א); [מדכרין ומניחין — זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים (דברים,

---

[1] מדרש ילמדנו בילקוט סוף פ' בראשית. השוה ביהמ"ד VI, 88. בפסיקתא ר' ב' בסוף (ז ע"ב) יש מאמר, בלי שם אומרו, המתחיל גם כן „שבע הנוכות הן", אבל שם הוא מונה: א) חנכת בריתו של עולם, דכתיב (בר', ב' א'): ויכלו השמים, ואין ויכלו אלא ל' חנכה, דכתיב (שמות, ל"ט ל"ב): ותכל כל עבודת וכו' (שמות, ל"ט ל"ב), ב) חנכת משה, דכתיב (במדבר, ו' א'): ויהי ביום כלות משה להקים. ג) וחנכת הבית [הראשון] דכתיב (תה', ל' א'): מזמור שיר חנכת הבית לדוד. ד) חנכת בית שני, שנא' (עזרא, ו' ז'): והקריבו לחנכת בית אלהא. ה) חנכת החומה, שנא' (נחמי', י"ב כ"ז) ובחנוכת חומת ירושלים. ו) וזו של עכשיו, של בית השמונאי. ז) וחנכת העולם הבא, שאף היא יש בה נרות, כדכתיב (ישעי', ל' כ"ו): והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים וכו'. — המשל למלך וכו' נמצא ג"כ לעיל ח"א 78.

[2] ויק"ר ל"ב קרוב לסוף. מניחין, מל' נוחי נפש, שנמצא פעמים אחדות בתלמוד ירושלמי (עי' צונץ Zur Geschich. und Liter. S. 340); משחקין, מל' שחיק עצמות (עי' לעיל ח"א 83 על הכתוב אסתר, ב' ו'). במדרש שמואל א' א' מתחיל: א"ר שמעון [בן לקיש] מדכרין ומשבחין, מ־כר ן ומשחקין. ואח"כ בא „מדכרין ומניחין" שזהו הוספה, מקבילה אל „משבחין". בשמו"ר מ"ח, תנחומא ויקהל קרוב לראש, באו רק ראיות אחדות מן המאמר שלנו, בלי שם האומר. מלבד זאת נוסף בשני המקורות הנזכרים באחרונה „לשבח" ו„לגנאי", בתור תיאור למניחין ומשחקין.

כ"ד ט'), מדכרין ומשחקין — זכור את אשר עשה לך עמלק (שם, כ"ה י"ז. בשניהם נאמר „זכור"); מדכרין ומניחין — וה' פקד את שרה (בר', כ"א א'), מדכרין ומשחקין — פקדתי את אשר עשה עמלק (ש"א. ט"ו ב'. בשניהם ל' „פקד"); מדכרין ומניחין — איש יהודי היה וכו' ושמו מרדכי (אסתר, ב' ה'), מדכרין ומשחקין — איש צר ואויב המן הרע הזה (שם, ז' ו', בשניהם נאמר „איש"); מדכרין ומניחין — כי מרדכי היהודי (שם, י' ג'), מדכרין ומשחקין — כי המן בן המדתא האגגי (שם, ט' כ"ד, בשניהם נאמר „כי")]; מדכרין ומניחין — ודוד בן איש אפרתי (ש"א, י"ז מ"ב), מדכרין ומשחקין — וירבעם בן נבט אפרתי (מ"א, י"א כ"ו, בשניהם נאמר „אפרתי"); מדכרין ומשחקין — ויהי איש מהר אפרים ושמו מיכיהו (שופטים, י"ז א'), מדכרין ומניחין — ויהי איש אחד וכו' ושמו אלקנה (ש"א, א' א'[2], בשניהם נאמר „איש" מהר אפרים[1]).

— כשהקב"ה מזכיר לצדיק, הוא מזכירו לטובה, שנא' (בר', י"ח י"ז): המכסה אני מאברהם את אשר אני עושה, מהו אומר? (שם, פסוק י"ח): ואברהם היה יהיה לגוי גדול וכו'; וכן משה, כשהקב"ה מזכירו, מזכירו לטובה, (ישעי', ס"ג ט"ו): ויזכר ימי עולם משה עמו וכו', אבל כשיבוא להזכיר הרשע, הוא מזכירו לרעה, ומי היה זה? זה היה עמלק, שבשעה שבא לעשות מלחמה עם ישראל, מה הקב"ה אמר למשה? (שמות, ז' י"ד) כתב זאת זכרון בספר. אמר לו משה: רבון העולמים! הצדיקים כתב בהם זכרון (מלאכי, ג' ט"ז). אמר לו הקב"ה: הייך! זכרונם של צדיקים, כדי ליתן להם מתן שכר לעתיד לבוא, זכרונם של רשעים, כדי לפרע מהם ולמחות את שמם[2]. — אמר הקב"ה לישראל: בעל פקדונות אני [נאמן על מה שמפקידים אצלו]. שכל [מה] שאדם מפקיד אצלי, אני נותן לו. למה הדבר דומה? לאחד שהיה בעל פקדונות, והיו הבריות מפקידות אצלו, בא אחד והפקיד אצלו זהובים, בא אחד והפקיד קוצים, באו ליטול אותם הימנו, מי שהפקיד אצלו כסף, נתן לו כסף, מי שהפקיד אצלו קוצים, החזיר לו קוצים, כך אמר הקב"ה: בעל פקדונות אני,

---

1) סדר הראיות הוא פה עפ"י מדרש שמואל. בויק"ר הראיה השניה באה בסוף, מפני שהמאמר שם בא לא רק בשביל לדרוש את הכתוב ויקרא כ"ב י"א, בשמו"ר ובתנחומא הובאו רק הראיות הראשונות ובסדר מהופך, לראיה ג' מובא בויק"ר, במקום הגירסא הנכונה „זכור", המלה „פקד" (במדבר, ג' י"ג), שאינה שייכת כלל לענין, בודאי לקוח זה ממדרש שמואל ע"ד מה שנא' פקד בשרה ונאמר פקד בעמלק, שזוהי בודאי גם כן הוספה מאחרת, בשמו"ר הובא בשגגת המעתיק מויק"ר, במקום הכתוב שמות ל"א ב', הכתוב „פקד את בני לוי".

2) פסיק' ר' י"ב (47 ע"א).

כל מה שאדם פוקד אצלי, אני נותן לו. כך אתה מוצא אברהם הפקיד אצל הקב״ה נפשות, דכתיב: ואת הנפש אשר עשו בחרן (בר׳, י״ב ה׳) וכו׳ והיו מביאות את הבריות תחת כנפי השכינה. אמר להם הקב״ה: חייכם נפשות פקדתם אצלי, נפשות אני פורע לכם (בר׳, כ״א א׳ וב׳): וה׳ פקד את שרה וכו׳ ותהר ותלד שרה בן. בא עמלק והפקיד אצלי קוצים, כמ״ש (שמות, י״ז ה׳): ויבוא עמלק וילחם עם ישראל, וכן (דברים, כ״ה י״ח): אשר קרך בדרך ויזנב את כל הנחשלים אחריך. אמר לו הקב״ה: אתה הפקדת אצלי קוצים, חייך קוצים אני פורע לך (שמ״א, ט״ו ב׳): כה אמר ה׳ פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל... עתה לך והכיתה את עמלק[1].

משלים:[2] — משל לבן מלך שנשבה ביד הברברים והיו משעבדין בו יותר. לימים הלך המלך והציל את בנו מידן. אמר המלך לבנו: בני אני שמח שהצלתיך מידן, אבל איני מתנחם עד שאני משתעבד בהן, כמו ששיעבדו בך; כך כשהיו ישראל במצרים, היו משעבדים בהם בטיט ובלבנים, ונגלה עליהן הקב״ה והצילן, והיתה שמחה לפניו על שהצילן. אמר: איני מתנחם, עד שאוריד אותן לים, שנאמר (תה׳, קל״ו ט״ו): ונִער פרעה וחילו בים סוף[3] — משל למלך שהיה לו לגיון אחד ומרד עליו. מה עשה שר צבאו שלו? נטל סגנס (Signum סימן, דגל) של מלך ובריח; כך משה, בשעה שעשה ישראל אותו מעשה (את העגל) נטל את האהל ויצא, ולכן כתיב (שמות, ל״ג ז׳): ומשה יקח את האהל[4]. — למלך שכעס על מטרונא וטרדה והוציאה מתוך פלטין שלו. לאחר ימים בקש להחזירה, אמרה: יכפול לי את כתובתי, ואח״כ הוא מהזירני, כך אמר הקב״ה לישראל: בני, בסיני אמרתי לכם פעם אחת: אנכי ה׳ אלהיך (שמות, כ׳ ב׳), ובירושלים אני עתיד לבוא ולומר שתי פעמים (ישעי׳, נ״א י״ב): אנכי, אנכי הוא מנחמכם[5]. — למלך ששלח את בנו אצל החנוני ומסר לו איסר ונתן לו צלוחית, שיבר את הצלוחית ואיבד את האיסר, תלש באזנו

[1] פסיק׳ ר׳ מ״ג (קפ״א ע״א), ר׳ אחא בשמו. בב״ר נ״ג יש לשון אחרת יותר בקצרה והאומר הוא ר׳ אחא בעצמו וכן במדרש שמואל י״ח (שם צ״ל רבי אחא במקום ר׳ אבא).

[2] המשלים האחרים שהובאו בקשר עם ענינים אחרים יִמָּצאו על נקלה ע״י הציונים שבמפתחות הספר ערך „משלים״.

[3] שמו״ר כ׳ קרוב לסוף, על הכתוב שמות י״ג י״ז. כנראה הוא דורש „ולא נחם״ ולא התנחם, כמו שאר המשלים שבאו שם לפני זה.

[4] שמו״ר מ״ה, תנחומא ב׳ כי תשא 15.

[5] פסיק׳ 139 ע״ב.

ותלש בשערו. ונתן פעם שנייה ואמר לו: הזהר שלא תאבד את אלו, כשם שאיבדת את הראשונות, כך ע״י שאבדו ישראל „זכור״ במדבר, נתן להם „שמור״ [1].

— משל לאשה עוברה, שהיא מקשה לילד ואומרים לה: לית אנן יודעין מה נאמר לך, אלא מאן דעני לאמך בעידן קושייתה, הוא יעני יתך בעידן קשיותך, כך כתוב ביעקב (בר׳, ל״ה ג׳): לאל העונה אותי ביום צרתי, אמר להם דוד לישראל: מי שענה [ליעקב] בעת צרתו, הוא יענה אתכם, הֱוֵי (תה׳, כ׳ ב׳): יענך ה׳ ביום צרה, ישגבך שם אלהי יעקב [2]. — למה הדבר דומה? למי ששתתה מים המרים ונמצאת טהורה, התחיל אמר לו אחד: אשרי אימא שלא צריכה לשתותם כל עיקר, כך דוד אמר (תה׳, ל״ב א׳): אשרי נשוי פשע כסוי חטאה, אמר לו הקב״ה (שם, פסוק ב׳): אשרי אדם לא יחשב ה׳ לו עון (כלומר: לא רק שסולח לו, אלא שאינו חושב לו כלל עון [3]. — משל לשני אַתְלִיטִין (גבורים מתאבקין על הזִרה כמנהג הרומאים), אחד חלוש ואחד גבור, נצח הגבור לחלוש ונטל עטרה בראשו, מי גרם לגבור ליטול העטרה, לא החלש? כך מי גרם להקב״ה ליטול כבוד, לא פרעה שניערו? שנא׳ (תה׳, קל״ז ט״ו): ונער פרעה והילו בים סוף, לפיכך (שמות, י״ד ד׳) ואכבדה בפרעה [4]. — משל לתלמיד שלמדו רבו תורה, עד שלא למדו היה הרב אומר והוא עונה אחריו, משלמד אותו, אומר לו רבו: בא ונאמרה אני ואתה; כך כשעלה משה לשמים, התחיל לומר אחר בוראו התורה, משלמדה, אמר [הקב״ה]: בא ונאמרה אני ואתה, הוי (שמות, ל״א י״ח) לדבר אִתוֹ [5]. — שמות י״ג, י״ז. ויהי בשלח, מי קרא וַיְ? — המצרים קראו ווי. למה הדבר דומה? לרופא שהיה במדינה והיה אדם נפצע והיה מרפא אותו, נעשה הולה, מרפא אותו, כיון שיצא הרופא מן המדינה, היו בני המדינה קוראין ווי, כך כשהיו ישראל במצרים, כשהיתה המכה באה על המצרים, היו באים אצל משה

1) פסיקי ר׳ ריש כ״ג, ר׳ יודן ור׳ איבו בשמו, בשו״ט ו׳ (§ 3) יש משל של רשב״ל: למלך שכעס על בנו, והיה לפניו חבל, ונשבע שהוא מכהו מאה מכות בחבל; חזר ואמר: אם לוקה הוא מאה מלקות, שוב אין לו חיים. מה עשה המלך? כפפה למאה על מאה והכהו באותו חבל כפוף פעם אחת, ונמצא המלך הציל את בנו וקיים גזרתו. הנמשל חסר.

2) שו״ט כ׳ ב׳, דברים ר׳ ב׳ (§ 11).

3) פסיקי ר׳ מ״ה (186 ע״א).

4) שמו״ר סוף כ״א, ע״ד המשל הזה עי׳ לעיל 133 ולהלן.

5) שמו״ר מ״א, תנחומא לאותו פסוק, כמו שדורש רשב״ל כאן „אתו״, כך הוא דורש בנחמי׳ ט׳ ה׳, שהש״ר ד׳ ו׳ (ר׳ אבון בשם ר׳ שמעון, צריך להוסיף: בן לקיש).

ומבקשים ממנו, והוא מתפלל ומרפא את המכה, כשיצאו ישראל ממצרים, באותה שעה אמרו המצרים: ווי ששילח פרעה את העם! [1].

דרשות עזות [2] – תהלים, ט״ז ב׳. אמרת לה׳ וכו׳ טובתי בל עליך. אם אכלת ובירכת, כביכול, כאלו משלך אכלת [3]. – משלי, י״ט י״ז. מלוה ה׳ חונן דל. אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו, כביכול, דרכו של לוה להיות עבד למלוה, ההיד (שם, כ״ב ז׳): ועבד לוה לאיש מלוה [4]. – במדבר, י״ג ל״א. כי חזק הוא ממנו. דברו דברים כלפי מעלן, אמרו: כביכול, לא יכול להון. (כלומר: דורש „ממנו" בתור כנוי לנסתר) [5] – בר׳, כ״ח י״ג. והנה ה׳ נצב עליו. אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו, כאדם שמניף על בנו (במניפה להצילו מן השרב – רש״י) [6]. – דברים ל״ג א׳. איש האלהים: אילמלי כתוב אי אפשר לאמרו: כשם שגוזר אדם על אשתו ועושה, כך משה גוזר והקב״ה עושה [7]; – את מוצא כיון שגרמו העונות ונכנסו שונאים לירושלים, ונטלו גבורי ישראל, וכפתו את ידיהם לאחוריהם, אמר הקב״ה: כתיב (תה׳, צ״א ט״ו): עמו אנכי בצרה! בני שרויים ואני בְרְוָחָה? כביכול, השיב אחור ימינו מפני אויב (איכה, ב׳ ג׳). ולבסוף גִּלָּה אותו לדניאל (דניאל, י״ב י״ג): ועתה לך לקץ, א״ל: ליתן דין והשבון? א״ל: ותנוח,

---

1) תנחומא ב׳ בשלח 6, עי׳ לעיל 52.

2) יש מאמרים רבים שנאמר בהם „כביכול" או שבאה בתחילתם ההערה: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו, להחליש בזה את עזות המחשבה, עי׳ בטוי שכזה אצל ריב״ל לעיל ח״א 143.

3) ירו׳ ברכות פ״ו ה״א, ר׳ חזקיה, ר׳ ירמי׳, ר׳ אבהו בשמו (בשו״ט לאותו פסוק רשב״ל בעצמו במקום „כביכול" – כאילו). באור הפסוק לפי״ז מובא בילמדנו (בילקוט לאותו פסוק § 467 אמר הקב״ה: אם אכלת ואמרת: ברוך אתה ה׳, טובתי בל עליך, אל תחזיק לי טובה שאכלת משלי, אלא משלך אכלת.

4) ויק״ר ל״ד קרוב לראש, רבנן בשמו, אותו המאמר אמרו גם ר׳ תנחומא בשם רחב״א, ר׳ נחמן בשם ר׳ יודן בן שמעון בב״ב י׳. בסוף העמוד מיוחס המאמר לר׳ יוחנן. בשמו״ר ל״א (על הכתוב כ״ב כ״ד) לא תהיה לו כנשה, ההיד: מלוה ה׳ חונן דל וגמולו ישלם לו, עד היכן? עבד לוה לאיש מלוה.

5) ירו׳ תענית פ״ד ה״ה, בבבלי סוטה ל״ה (וש״נ) אומר זאת ר׳ חנינא בר פפא בהוספה: אל תקרי ממני אלא ממנו, כי הבבלים היו מבדילים במבטאם בין הכנוי לנסתר ובין הכנוי למדברים בעדם, עי׳ דונש נגד ר׳ סעדיה סוף פ׳ ק״ה, אבולוליד, לומא 192, 27, ובספרי ר׳ אברהם אבן עזרא בתור מדקדק בגרמנית ע׳ 38.

6) חולין ק״א: השוה ב״מ פ״ו. ר״ש בן חלפתא אמר לבתו ביום חם: הניפי עלי במנופא.

7) פסיק׳ 199 ב׳, תנחומא לאותו פסוק, בשו״ט צ׳ א׳ (ר׳ יהודה בר סימון בשמו, בשמו״ר מ״ג נאמר: מה האיש אם מבקש להפר נדר אשתו מפר, ואם מבקש

א״ל: והא ניחא לעולם? א״ל: ותעמוד. אמר לפניו: רבון העולמים עם מי? עם הצדיקים או עם הרשעים? א״ל: לגורלך — עם הצדיקים כיוצא בך; א״ל: אימתי? לקץ הימים או לקץ הימין? א״ל לקץ הימין, לקץ אותה הימין שהיא משֻׁעבדת; אמר הקב״ה: קץ נתתי לימיני, שכל זמן שבני משועבדים, תהא ימיני משועבדת, גאלתי בני, גאלתי ימיני [והוא שדוד אמר (תה׳, ס׳ ז׳) יחלצון ידידיך הושיעה ימינך ועננו. אמר דוד לפני הקב״ה: רבון העולמים! כל זמן שיש לישראל ע׳נ׳, כביכול, ימינו משועבדת. למה? כל דרחם לך תשיש, ועובדיהן ברוי (האוהב אותך הלש והמשעבדים אותו בריאים). הה״ד (ישעי׳, נ״ה י״א): ועצמותיך יחליץ] [1] — למלך שהיו לו בנים, כעס על הראשון ונטל את המקל וחבטו, ופירפר ומת, התחיל מקונן עליו; וכעס על השני וחבטו, ופירפר ומת, אמר: אין בי כח לקונן עליו, אלא קראו למקוננות ותקוננו עליו, כך כשגלו עשרת השבטים, הקב״ה מקונן (עמוס, ה׳ א׳): שמעו את הדבר הזה אשר אנכי נושא עליכם קינה, כיון שגלו שבט בנימין ושבט יהודה, כביכול, אמר הקב״ה: אין בי כח לקונן עליהם, אלא (ירמי׳, ט׳ ט״ז): וקראו למקוננות ותבואינה וכו׳ ותמהרנה ותשאינה עלינו נהי, עליהם לא נאמר, אלא עלינו — דידי ודידהון, ועפעפיהם יזלו מים אין כתיב כאן, אלא ועפעפינו — דידי ודידהון [2], — מעשה באשה אחת וצפנת בת פניאל שמה, צפנת — שהכל צופין ביפיה, בת פניאל — בתו של כהן גדול ששמש לפני ולפנים, שנתעלל בה שבאי כל הלילה, למחר הלבישה שבעה חלוקים והוציאה למוכרה, בא אדם אחד שהיה מכוער ביותר אמר לו: הראני את יופיה, אמר לו: ריקא! אם אתה רוצה ליקה — קה, שאין כיופיה בכל העולם כלו, אמר לו: אעפ״כ,

---

מקיים, כך כביכול משה אמר להקב״ה קומה ה׳, שובה ה׳, ושם להלן אומר: שהתיר נדרו לאלהים, ובתנחומא (ב׳ 2) שנה מפני הכבוד וכתב כך הקב״ה גוזר על משה, במקום כך משה גוזר על הקב״ה, ועי׳ תנחומא ב׳ הוספה לפ׳ שלח 6, ודברים רבה ה׳ קרוב לסוף, ר׳ אחא בשמו.

[1] פסיק׳ 131 ע״ב (ע״פ נ׳ בובר) ר׳ עזרי׳ ור׳ אבהו בשמו, בפסיק׳ ר׳ ל״א (144 ע״ב 145 ע״א) נחלק המאמר לשני מאמרים ושניהם בשם רשב״ל (ר׳ אבהו בשמו) [הנוסח שם: וכל ימים שישראל ממושכנים בעולם הזה אף ימינו של הקב״ה ממושכנת עמהם, אמר דוד לפני הקב״ה: רבש״ע! מה אתה סבור שאין דוחק לפניך לקרב את הקץ? בשבילנו אין דוחק, אלא בשביל ימינך עשה, עד מתי תהא ימינך ממושכנת? למען יחלצון וכו׳], המאמר השני שבפסיקתא ר׳ בא בקצרה ע״ד הנבואה שנאמרה לדניאל, ע״ד הרעיון שבמאמר זה השוהמ אמרו של רשב״י, אג׳ התנ׳ ח״ב כרך ב׳ 63, עי׳ גם לעיל 178 לתהלים ע״ז י״א, באיכה ר׳ ב׳ ג׳ נאמר הכל ע״י ר׳ עזריה בשם רשב״ל.

[2] פסיק׳ 120 ע״ב, איכה, פתיחתא 2, עי׳ לעיל 111.

הפשוטה ששה הלוקים ושביעי קרעתה ונתפלשה באפר. אמרה לפניו: רבש"ע! אם עלינו לא חסת, על קדושת שמך הגבור למה לא תחוס? ועליה קונן ירמי' (ירמי', ו' כ"ו): כי פתאם יבוא השודד עלינו. עליך לא נאמר, אלא עלינו, כביכול, עלי ועליך[1] – משלי, כ' ג'. כבוד לאיש שבת מריב. אמר הקב"ה: כבוד היה לי אילו לא נזדווגתי לאומה זו. את מוצא, בשעה שגלו ישראל לבין אוה"ע, היה הקב"ה מחזר על פתחיהן של אוה"ע לשמוע מה הם אומרים, ומה היו אומרים? אלהיהם של אומה זו נפרע הוא מפרעה ומסיסרא ומסנחריב וכיוצא בהן, והוזרין ואומרין: ולעולם נער הוא? כביכול, הזקינו הדברים. ההי"ד (יחזקאל, ל"ו כ'): ויבא אל הגוים אשר באו שם ויחללו את שם קדשי. לא הוה צריך קריא לומר אלא „ויבואו"? אלא כביכול הוא עצמו[2] – למה יוצאין [בתענית] לרחוב? גלינו – גלותנו מכפרת עלינו. ולמה נותנים אפר מקלה על גבי תיבה [ארון הקודש]? (ישעי', ס"ג ט'): בכל צרתם לו צר[3]. – מה נשתנה שעיר של ראש חדש שנאמר בו „לה'" (במדבר כ"ח ט"ו)? אמר הקב"ה: שעיר זה יהא כפרה עלי על שמיעטתי את הירח[4]. – גדולה הבתן של ישראל שנגלה הקב"ה (עליהן) במקום ע"ז ובמקום טנופת ובמקום טומאה בשביל לגאלן. משל לכהן שנפלה תרומתו לבית הקברות. אמר: מה אעשה? לטמא את עצמי אי אפשר, ולהניח את תרומתי אי אפשר? מוטב לי לטמא את עצמי פעם אחת והוזר ומטהר, ולא אאבד את תרומתי. כך ישראל הן תרומתו של הקב"ה, שנא' (ירמי', ב' ב'): קודש ישראל לה' ראשית תבואתה. היו בין הקברות, שנא' (שמות, י"ב ל'): כי אין בית אשר אין שם מת, ואומר (במדבר, ל"ג ד'): ומצרים מקברים. אמר הקב"ה: היאך אני גואלן? להניחן אי אפשר. מוטב לירד ולהצילן, שנא' (שמות, ג' ה'): וארד להצילו מיד מצרים. כשהוציא קרא לאהרן וטהר אותו. שנא' (ויקרא, ט"ז ל"ג): וכפר את מקדש הקדש. [ונאמר] (שם, פסוק ט"ז): וכפר על הקדש [כביכול, על הקב"ה בעצמו[4]].

---

[1] גיטין נ"ח.

[2] איכה פתיחתא ט"ו.

[3] תענית ט"ז, חולין ס': שם מביא רשב"ל ראיה לאגדה של ר"ש בן פזי ע"ד התמעטות הירח – מה נשתנה שעיר של ראש חדש שנא' בו (במדבר, כ"ח ט"ו) לה'? אמר הקב"ה: שעיר זה יהא כפרה על שמיעטתי את הירח. בב"ר ו' אומר ר' פנחס בשם ר' סימון (ר"ש בן פזי עי' לעיל ח"א 129) את עיקר האגדה, הראיה מבמדבר כ"ח ט"ו מיוחסה לר' פנחס עצמו.

[4] שם האומר הוא ר' שמעון, אך צריך להוסיף (ע"פ גירסת רד"ל ע"פ ר' בחיי בן אשר) בן לקיש, כמו שנראה גם כן ע"י השואת המאמר הזה להמאמר שהובא

— [ומה הוא הותמו של הקב"ה? רב ביבי בשם ר' ראובן אמר: אמת. מהו אמת?] — אלף בראשון של אותיות, מ"ם באמצע, תי"ו בסוף על שם (ישעי', מ"ד ו') אני ראשון ואני אהרון וכו' [1]. — כביכול, היה הקב"ה מוציא דבר מפיו ומיד נעשה, שנא' (תה', ל"ג ו'): בדבר ה' שמים נעשו. וכתיב בו „ברא", אלא ליפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעמל וביניעה, וליתן שכר טוב לצדיקים, שמקיימין את העולם שנברא בדבר ה' [2] — מלך בשר ודם עושה ספינה, בתחלה הוא מביא קורות, ואח"כ הוא מביא ארזים, ואח"כ הוא מביא הוגנים (עוגן), ואח"כ הוא מביא נווטים (סַפָּנים). אבל הקב"ה ברא הן ומנהיגיהן, ההי"ד (ישעי', מ"ב ה'): כה אמר ה' בורא שמים ונוטיהם — ונווטיהם [3]. — בנוהג שבעולם אדם נוסך כלים [4], על ידי שהות (בהמשך הזמן) [5] הוא מעלה חלודה, ברם הכא (בבריאת שמים) כראי מוצק (איוב, ל"ד י"ח), בכל שעה ושעה הן נראין כשעת יציקתן [6]. — בר', י"ז א', ל"ה י"א: אני אל שדי — אני הוא שאמרתי לעולם די [7].

כאן קודם לו, מצרים שהוא מקום טומאת ע"ז, דומה לבית הקברות. הראיות משמות י"ב ל' ומבמדבר ל"ג ד' היא הוספה של איזה מעתיק, שאין בה צרך (כי בלאו הכי היתה טמאה מטומאת ע"ז).

[1] ב"ר פפ"א קרוב לראש. השוה לעיל ח"א 10. המ"ם היא האות האמצעית באלפא־ביתא הגדולה, הכוללת בקרבה את האותיות מנצפ"ך הסופיות.

[2] תנחומא ב' בראשית י"א. השוה משנה אבות פ"ה מ"א.

[3] ב"ר י"ב קרוב לסוף. השוה לעיל 118 הערה 2.

[4] [נוסח אחר:] מוסך בולס [וכך הוא גם בכ"י סיריליאו], מן בולס נעשה בהוצאות הדפוס „כלים". ובמקום „מוסך" בירו' „נוסך", בב"ר—בולס מוצק, והוא βῶλος, ע"י פליישר אצל לוי ח"א 284 ע"ב. באורו של קאהוט ע"פ הפרסית (ערך II, 100 ע"ב), אינו הולמה, מפני שמלה זו נמצאת רק במקורות ארצישראליים.

[5] ירוש' ברכות פ"א ה"א, 2 ע"ב. [המתרגם הביא את הנוסח שבדפוס לונץ ע"פ כ"י רומא, ואולם לפני המחבר היה נוסח אחר, שכמוהו בב"ר י"ב] אננקי ע"י שהות הוא מעלה חלודה. באור המלה אננקי שנמצאה במאמר הזה וכן במאמרו של ריו"ח, שבא סמוך להמאמר הזה, לא נודע על נכון ללוי (ח"א 112 ע"א), לקאהוט (ח"א 150 ע"ב) ולפירשט glosarium 60.a, — ובארוה ע"י הדחק; היא אינה מוסבה אל המשפט שלפניה, אלא אל המשפט שאחריה והוראתה „מוכרח מטבעו" — (αναγκη או ἐστί),

[6] ירו' ברכות פ"א סוף ה"א. בב"ר י"ב — נראים כמון תרקיא: המלה „תרקיא" רדפת עם ראי מוצק.

[7] חגיגה י"ב. בב"ר ה' קרוב לסוף וריש מ"ו נאמר זה בשם ר' אחא ור' יצחק באור השם שדי מן דַי — ואמנם למובן אחר — גם ביסוד התרגום היוני ἱκανος. בחגיגה מובא מאמרו של ריש לקיש (איכא דאמרי בשמו) על הכתוב נחום (א' ד') שבו הוא

– טבלא יש לו על לבו של כל מלאך ומלאך, ושמו של הקב״ה משותף בשמו של מלאך, מיכאל, גבריאל, רפאל[1]. – אף שמות המלאכים עלו בידן מבבל. בראשונה (ישעי׳, ו׳ ו׳): ויעף אלי אחד מן השרפים. (שם, פסוק ב׳): שרפים עומדים ממעל לו, מיכן והילך (דניאל, ט׳ כ״א): והאיש גבריאל, (שם, י׳ כ״א): כי אם מיכאל שרכם[2]. – איוב, כ״ה ב׳, המשל ופחד עמו, עושה שלום במרומיו – המשל זה גבריאל ופחד זה מיכאל[3]. –

– ביום הראשון ברא שמים וארץ, נשתיירו חמשה ימים, ברא אחד מלמעלה ואחד מלמטה: ברא בשני רקיע מלמעלן, בשלישי יקוו המים מלמטן; ברביעי יהי מארות מלמעלן, בחמשי ישרצו המים מלמטן; נשתייר יום הששי. אמר הקב״ה: אם אני בורא מלמעלן, הארץ מתרגזת, ואם אני בורא מלמטן, השמים מתרגזין. מה עשה הקב״ה? ברא אדם – [גוף] מלמטן ונשמה מלמעלן, הוי אומר (משלי, ג׳ י״ט): ה׳ בחכמה יסד ארץ[4]. – תה׳, קל״ט ה׳, אחור וקדם צרתני – „אחור" למעשה יום האחרון, ו„קדם" למעשה יום הראשון [כלו׳:

מבאר את הוראת השם שדי בציור שכזה: בשעה שברא הקב״ה את הים הגדול היה מרחיב והולך עד שגער בו הקב״ה ויבשו. – המאמר ע״ד ז׳ רקיעים שמיוחס בחגיגה לרשב״ל, הוא, כמו שהובא באג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״א 41, של ר׳ מאיר. – נגד דעתו של ריו״ח ע״ד העננים (שו״ט קל״ה א׳): אין עננים אלא למעלה (עי׳ לעיל 122 הע׳ 3) אומר רשב״ל: אין עננים אלא מלמטן, לאחד שאמר לחברו הלוני סאה של חטין, וא״ל: הביא את קופתך, כך אמר הקב״ה לארץ: אייתי עננך וקבלי מטר [בב״ר י״ג: הבא קופתך ומדוד]*).

1) פסיקתא ק״ח ע״ב. הבטוי „טבלא יש לו על לבו" וכו׳ (וכן בתנחומא ב׳ יתרו 14, שו״ט ס״ח י״ט, פסיק׳ ר׳ כ״א 104 ע״ב טבלרין שלו חקוקה על לבם) נראה, כי היותר נכון הוא פירושו של פירשט (Gloss. 65 f. 116 a) התיכה תפורה על מעילו, שעליה מרוקם השם (התמונה) של בעליו. בתנחומא משפטים על הכתוב שמות כ״ג כ״א אומר רשב״ל: שמו של הקב״ה משותף עם כל מלאך ומלאך, שנא׳: כי שמי בקרבו.

2) ירו׳ ר״ה פ״א ה״ב, בקשר למאמר ר׳ חנינא ע״ד שמות החדשים לעיל ח״א 18.

3) ב״ר י״ב, בדברים ר׳ ה׳ קרוב לסוף: אמר ר״ל: מיכאל כלו שלג וגבריאל כלו אש ועומדין זה אצל זה ואינם מזיקין זה את זה. גבריאל בתור שר של אש מובא גם בפסחים קי״ח, עי׳ עוד שהש״ר ג׳ י״א, עי׳ עוד איכה רבה ב׳ א׳: רשב״ל דורש „אליו" (יחזקאל, ט׳ ג׳)=אֵלוֹ, למלאך קשה שביניהם אמר – זה גבריאל.

4) תנחומא ב׳ בראשית 15, ר׳ עזריה בשמו. בב״ר י״ב בנוסח אחר ר׳ עזריה בשם רבי. שלפי תקונו הנכון של בובר צריך להוסיף שם – שמעון בן לקיש.

---

*) בירוש׳. סוכה פ״א ה״ה: רשב״ל זו מדמי לה, כֹּהֵן דאמר לחבריה: שלח קופתך וסב לך חטין. כאן, לפי הנראה, נתחלף לו להמחבר „כָּהָן" בכהַן, ולפיכך תרגם: כמו כהן שבא לקחת תרומה, שצריך להביא קופתו מביתו.

במעשה בא האדם בסוף, אבל בתכנית הבריאה האדם בראש[1] — כל מה שברא הקב״ה באדם, ברא בארץ לדוגמא לו[2]: אדם יש לו ראש, והארץ יש לו ראש[3], שנא׳ (משלי, ח׳ כ״ו): וראש עפרות תבל; אדם יש לו עינים, והארץ יש לה עינים, שנא׳ (שמות י׳ ה׳): וכסה את עין הארץ; אדם יש לו אזנים, והארץ יש לה אזנים, שנא׳ (ישעי׳, א׳ ב׳) והאזיני ארץ; אדם יש לו פה, והארץ יש לה פה, שנא׳ (במדבר, ט״ז ל״ב) ותפתח הארץ את פיה; אדם אוכל, והארץ אוכלת, שנא׳ (במדבר, י״ג ל״ב): ארץ אוכלת יושביה; אדם שותה, והארץ שותה, שנא׳ (דברים, י״א י״א) למטר השמים תשתה מים; אדם מקיא והארץ מקיאה, שנא׳ (ויקרא, י״ח כ״ח): ולא תקיא הארץ אתכם; אדם יש לו ידים, והארץ יש לה ידים, (שנא׳ (בר׳, ל״ד כ״א): והארץ הנה רחבת ידים; אדם יש לו ירכים, והארץ יש לה ירכים, שנא׳ (ירמי׳, ל״א ז׳): וקבצתים מירכתי ארץ; אדם יש לו טבור, והארץ יש לה טבור, שנא׳ (יחז׳, ל״ח י״ב): יושבי על טבור הארץ; אדם יש לו ערוה, והארץ יש לה ערוה, שנא׳ (בר׳, מ״ב י״ב): לראות את ערות הארץ באתם; אדם יש לו רגלים, והארץ יש לה רגלים, שנא׳: (קהלת, א׳ ד׳) והארץ לעולם עומדת. — בשר ודם עושה לו טרקאירין (τρικελλαριον

---

1) ב״ר ח׳ קרוב לראש, ולזה הוא מוסיף הוא דעתיה דרשב״ל, (עי׳ לעיל ע׳ 170. דאמר ר״ל: (בר׳, א׳ ב׳) ורוח אלהים מרחפת, זו רוחו של מלך המשיח, שנא׳ (ישעי׳, י״א ב׳) ונחה עליו רוח ה׳. [אם זכה אדם אומרים לו: אתה קדמת למלאכי השרת ואם לאו, אומרים לו: יתוש קדמך, שלשול זה קדמך]. ויק״ר ריש י״ב, תנח׳ ריש תזריע (ב׳ 2), שו״ט לאותו פסוק.

2) קה״ר א׳ ד׳, ר׳ ברכיה בשמו.

3) בשו״ט י״ט ב׳ (השוה ילקוט לאותו פסוק) הנוסח אחר לגמרי. „מי שאין לו ראש בפני הבריות, יש לו ראש לפני הקב״ה, וזו הארץ, שנא׳: וראש עפרות תבל. ומי שאין לו עינים בפני הבריות, יש לו עינים לפני הקב״ה, שנא׳: הים ראה וינוס. ואין לו ידים בפני הבריות ויש לו ידים לפני הקב״ה, שנא׳: זה הים גדול ורחב ידים, וכן הארץ — רחבת ידים. ויש לה אזנים לפני הקב״ה (ירמי׳, כ״ב כ״ט): ארץ שמעי דבר ה׳. השמים יש לו לב לפני הקב״ה, שנא׳ (דברים, ד׳ י״א) וההר בוער באש עד לב השמים. וכן יש לב לים, שנא׳ (שמות, ט״ו ח׳) קפאו תהמות בלב ים. הארץ יש לה טבור וכו׳ ויש לה פה וכו׳ ויש לה רגלים וכו׳ ויש לה ירכים וכו׳. השמים יש להם פה, שנא׳ (תה׳, י״ט ב׳) השמים מספרים כבוד אל״. הכונה בזה היא, שהעולם (הטבע הנגלה) הוא חי לפני הקב״ה, אעפ״י שלעיני האדם נראה כדומם. באדר״נ סוף פל״א (אומר ר׳ יוסי הגלילי ע״פ גירסת שכטר 46 ע״א) נאמר להיפך: כל מה שברא הקב״ה בעולמו, ברא באדם, וע״ז מיוסדת האגדה שנקראה ע״י ילינק „ברייתא דעולם קטן״, ביהמ״ד V. 57.

כלי שיש בו קנים להחזיק בהם דברים שונים)[1] ונותן כל מיני משקין כל אחד ואחד בפני עצמו, שמא יכול להוציא את כלן ממקום אחד? אבל הקב"ה אינו כן, כשהמטיר אש וגפרית על הסדומיים היה מן השמים, שנא' (בר', י"ט כ"ד): וה' המטיר על סדום גפרית ואש מן השמים, והטל מן השמים, שנא' (מיכה, ה' ו'): כטל מאת ה', והמן מן השמים. משל למוליאר (miliorium) של זהב בקש צוננים הוציא ממנו, בקש חמים הוציא ממנו, כך כשהביא הקב"ה המכות על מצרים לא הביא אלא מן השמים, וכשפרע מן האמוריים לא פרע מהן אלא מן השמים, שנא' (יהושע, י' י"א): וה' השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים, וכשפרע מסיסרא, פרע ממנו מן השמים, שנא' (שופטים, ה'): מן השמים נלחמו, וכשמטיב לישראל אינו מטיב אלא מן השמים, שנא' (דברים כ"ה): יפתח לך ה' את אוצרו הטוב את השמים, הברכות מן השמים, שנא' (שם, כ"ו ט"ו): השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך וכו'. — האילת הזו איבריה צפופים[2] והיא מתקשה לילד, ומה הקב"ה עושה? ממציא לה נחש, והוא נושכה ואבריה מתרפין, וכשהיא יולדת, מה הקב"ה עושה? ממציא לה עשב, והיא אוכלת ומתרפאה, ההיד (איוב, ל"ז ה'): עושה גדולות ולא נדע[3]. — האילה הזו (אחרי הלידה) איבריה תשים, והיא מבקשת מים, והיא יראה מחיה רעה, מה הקב"ה עושה? מכנים בה רוח תזזית, מקשת ברגליה ומקשת ברגליה, והיה רעה שומעת ובורחת, ההיד: ירעם אל בקולו נפלאות עושה גדולות ולא נדע[4].

— יום נקם בלבי (ישעי', ס"ג ד') — ללבי גליתי, למלאכי השרת לא גליתי[5] — [למאמרו של ר' יוסי בן חלפתא: כל מי שהוא יודע כמה שנים עבדו ישראל ע"ז הוא יודע אימתי בן דוד בא, מביא רשב"ל ראיה מהכתוב (ישעי', א' ז'): אדמתכם לנגדכם זרים אוכלים אותה[6]]. — [על מאמרו של ר' יוחנן: ייתי ולא אחמיניה (הלואי יבוא המשיח ולא אראהו, שואל רשב"ל:] מאי טעמא? אילימא משום דכתיב (עמוס, ה' י"ט): כאשר ינוס איש מפני הארי ופגעו הדוב ובא

---

1) שמו"ר ריש כ"ה, נוסח יותר מקוצר (ג"כ בשם רשב"ל) נמצא בתנחומא וירא. (ע"ד השם מוליאר עי' לוי III, 49 ע"ו, וגם Dozy, Supplement II, 615).

2) בב"ב ט"ז: רחמה צר.

3) מדרש שמואל ט', ר' לוי בשמו, השוה ב"ב שם לאיוב ל"ט א'.

4) שם במדרש שמואל, ג"כ ר' לוי בשמו.

5) סנהדרין צ"ט.

6) איכה ר' פתיחתא כ"א. „לנגדכם" — לפי מדת מעשיכם, כמשך הזמן שישבתם בארץ ועבדתם ע"ז, יהיו אויביכם יושבים בה. השוה הוראת „נגד" במדה כ"ז של ל"ב מדות של ריה"ג, אג' התנ' כרך ב' ח"ב 15.

הבית וסמך ידו אל הקיר ונשכו נחש? בוא ואראך דוגמתו בעולם הזה: בזמן שאדם יוצא לשדה ופגע בו סנטר (הממונה על השדות) דומה כמי שפגע בו ארי. נכנס לעיר, פגע בו גבאי (גובה המס), דומה כמי שפגע בו דוב. נכנס לביתו ומצא בניו ובנותיו מוטלין ברעב דומה כמי שנשכו נחש [1]. — דניאל, ב' ל"ד. חזה הוית עד די התגזרת אבן וגו' — זו מלך המשיח. ומחת לצלמא על רגלוהי — לכל המלכיות שהן עובדות לצלם [2]. ובזכות מה נמשל המשיח באבן? בזכות יעקב, שנא' (בר', מ"ט כ"ב): משם רעה אבן ישראל [3]. — ראה מה כתיב (דניאל, ז' ט'): הזה הוית עד די כרסון רמיו וכו' ושער ראשה כעמר נקי. אמר הקב"ה: כשאנקה עצמי מאומות העולם, ממצות קלות שעשו לפני, באותה שעה — עד די כרסון רמיו. עד עכשיו הכרם בסר [4], משיתבשל ויעשה הכרם יין, אני דורכו, ואתם מזמרין לי (ישעי', כ"ב ב'): ביום ההוא כרם חמר ענו לה [5]. — שלש טעיות עתיד שרו של אדום לטעות, דכתיב (ישעי', ס"ג א'): מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה — טועה, שאינה קולטת אלא בצר [6] והוא גולה לבצרה; טועה, שאינה קולטת אלא שוגג, והוא מזיד; טועה, שאינה קולטת אלא אדם, והוא מלאך הוא [7]. — [מפני מה נקנסה מיתה על הצדיקים ועל הרשעים?] ליתן שכר לאלו בכפלים ולהפרע מאלו בכפלים. ליתן שכר לצדיקים,

---

1) סנהדרין צ"ח: המאמר ע"ד דור שבן דוד בא וכו' שבשהש"ר ב' ג' מיוחס לרשב"ל, נאמר בבבלי סנהדרין צ"ז. בשם ר' יהודה בר אלעאי [בסוטה מ"ט: סתם], עי' אג' התנ' כרך א' ח"א 69; כרך ב' ח"א 155. בפסיקתא נ"א ע"ב שם האומר הוא ר' אבין.

2) תנחומא תרומה (ב' 6). בתנח' ב' — שהן נתונות בצלם. לפי"ז צ"ל צלמא במובן צלמות. ומה שבא בתנחומא אחר שהן עובדות לצלם „בצלמות", אין „בצלמות" זה אלא הוספה של המעתיק בשולי הגליון.

3) כך היא הגירסא בתנחומא ב'. ובתנחומא — בזכות התורה שישראל יגעין בה, שנא' (שמות, ל"א י"ח): לחות אבן.

4) המלות „עד די כרסון דמיו" הוא דורש בסרוס וחלופי אותיות עד שהכרם בוסר (עי' לעיל 82 הערה 1).

5) תנחומא ריש משפטים ר' לוי בשמו. באסתר ר' א' א' קרוב לסוף נמצא רק קטע מזה: שאין לכל בריה אצלו כלום. ובמקום רשב"ל — רשב"נ.

6) עי' לעיל 137. ע"פ ירו' שביעית פ"ו ה"ה טעה רשב"ל בעצמו לחשב את בצרה לגבול א"י ור"י העמידו על טעותו.

7) מכות י"ב. שרה של אדום הוא הגשמה של רומא ממלכת הדמים, אשר לשוא תבקש לה מקלט. ממאמרו של רשב"ל בקה"ר י' י"א ע"ד מפלתה של אדום על סמך הכתוב ירמי', מ"ו כ"ב. נמצא סתם בברייתא של ל"ב מדות (מדה, י"ב) ובב"ר כ' קרוב לראש (במקום „אדום" הגי' הנכונה „מצרים").

שלא היו ראויים לטעום טעם מיתה וקבלו עליהם טעם מיתה. לפיכך, (ישעי' ס"א ז'): לכן בארצם משנה יירשו; ולהפרע מן הרשעים, שלא היו צדיקים ראוים לטעום טעם מיתה ובשבילן קבלו עליהן מיתה, לפיכך (ירמי', י"ז י"ח) ומשנה שברון שברם [1]. — למלך שנכנס למדינה ועמו דוכסין ואפרכין ואיסטרלטין, אף על פי שכלן נכנסין בפילין (בשער) אחת, כל אחד הולך ושורה לפי כבודו. כך, אעפ"י שכלם טועמים טעם מיתה, כל אחד ואחד יש לו עולם בפני עצמו [כמה שנא' (קהלת, י"ב ה'): כי הולך האדם אל בית עולמו] [2].

— ישעי, ס"ב ג'. עין לא ראתה — זה עדן לא ראתה עין מעולם [3] — פושעי ישראל אין א"ר של גיהנם [4] שולטת בהן, קל והמר ממזבח הזהב. מה מזבח הזהב שאין עליו אלא כעובי דינר זהב עמד כמה שנים ולא שלטה בו האור [5] פושעי ישראל שמלאין מצות כרמון, שנא' (שה"ש, ו' ז'): כפלח הרמון רקתך — אל תיקרי רקתך אלא ריקתך, שאפילו ריקנין שבך מלאים מצות כרמון — על

---

1) ברי ט', ע"ד מצב הצדיקים אחרי מותם אמר רשב"ל (ירו' ע"ז פ"ג ה"א): אין בינינו ובין צדיקים אלא דבור פה בלבד.

2) קה"ר לאותו פסוק, דורש אל בית עולמו, כאו"א לבית עולמו המיוחד לו. בשמו"ר נ"ב נאמרה דרשה זו בשם אשתו של ר"ש בן חלפתא. „כל צדיק וצדיק הוה ליה עולם בעצמו". גם בנוסח העתיק של האגדה הזו רות ר' ריש ג' (לאי י"ח), ששם המאמר מיוחס בפירוש לרשב"ל, נאמר: כל צדיק וצדיק יש לו מדור בפני עצמו. בויק"ר י"ח קרוב לראש באה דרשה זו יחד עם המשל סמוך לספור ע"ד ר"ש בן חלפתא, שלא בא לבית ר"י הנשיא בראש חדש כמנהגו תמיד. ויוצא כאלו דרשה זו והמשל נאמרו הכל מפי ר"ש בן חלפתא. אולם ממקורות אחרים, המקבילים לזה (קה"ר לאותו פסוק, שבת קנ"ב.), נראה שאין הדבר כך, בשבת שם וכן בב"מ פ"ג נאמר כל זה בשם ר' יצחק בזה הלשון: כל צדיק וצדיק עושים לו מדור לפי כבודו. השוה ויק"ר כ"ז ר' אליעזר בן מנחם לתה' ל"ו ט' „עדניך"—כל צדיק וצדיק יש לו עדן בפני עצמו.

3) סנהדרין צ"ט, ברכות ל"ב: (ששם צ"ל ג"כ רשב"ל במקום רשב"נ) שם הוא מוסיף: שמא תאמר אדה"ר היכן היה? בגן. ושמא תאמר הוא גן הוא עדן? ת"ל (בר', ב' י'): ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן. עי' עוד מאמרו של רשב"ל ע"ד ג"ע התחתון בעירובין י"ט, „אם בא"י הוא, בית־שמן פתחו, ואם בערביא, בית גרים פתחו, ואם בין הנהרות הוא, דורמסקנין (דמשק) פתחו. עי' נויבואר La geog. du Talmud p. 145 ,296 ,383.

4) עי' לעיל ח"א 45 הערה 1 מאמרו של רשב"ל יחד עם ר' ינאי ע"ד האש של גיהנם.

5) עי' לעיל 155.

אחת כמה וכמה! [1] — כתיב (ירמי', ל"א ז'): בם עור ופסח הרה ויולדת יחדו, וכתיב (ישעי', ל"ה ו'): אז ידלג כאיל פסח וכו', הא כיצד? עומדין במומן ומתרפאין [2]. — בר', א' ל"א. הנה טוב מאד — זה העולם הזה, והנה טוב מאד — זה העוה"ב. העוה"ז והעוה"ב הביט בהן הקב"ה ראייה אחת [3]. — עתיד הקב"ה להחזירן לנו [אותן הכתרים שקבלו ישראל מסיני [4] כשאמרו .נעשה ונשמע' ונטלו מהן אחרי שעשו את העגל], שנא' (ישעי', ל"ה י'): ופדויי ה' ישובון וכו' ושמחת עולם על ראשם — שמחה שמעולם על ראשם [5]. — עתיד הקב"ה להוסיף על ירושלים אלף טפף גינואות, אלף קפל מגדלים, אלף ליצוי ביהניות, אלף ושני שילה טוטפראות, וכל אחת ואחת הויא כצפורי בשלוותה [6].

במדרשים המאוחרים כמעט שלא נזכר שמו של רשב"ל [7]. רק פעם אחת מיוחס לר"ש בן פזי מאמר אנכרוני על דבר התשובה שעשה רשב"ל [8].

מאמרי רשב"ל שנשמטו אצל המחבר.

— ר' יוחנן אמר אסור לילך במזרחו של מצורע ארבע אמות, ר"ל כד הוה חמי חד מנהון במדינתא מרגם להון באבנייא, א"ל: פוק לאתרך לא

---

[1] עירובין י"ט, חגיגה כ"ז, עי' לעיל 155 הערה 1 על מאמרו של רשב"ל ארצות החיים, ארץ שמתיה חיים (מ"י) שאל ר' אמי את רשב"ל (ואותה שאלה שאל חלבו את ר' אמי ור' ברכיה את חלבו): אם גם ירבעם בן נבט והדומים לו בכלל, וע"ז ענה: גפרית ומלח שרפה כל ארצה (דברים, כ"ט כ"ב). בירו' כלאים פ"ט ה"ה כתובות פ"ב ה"ג, בלי שם רשב"ל, ע"פ המקורות הנזכרים כאן באחרונה: פושעי ישראל הקבורים בא"י, „כיון שנשרפה אז נעשה בהן מדת הדין". ולפיכך גם הם יקומו לתחה"מ. — ועי' אג' התנ' כרך ב' ח"ב 166 הע' 41, ופסיקתא ר' פרשה א' (26 א') ועי' בכר אאא"י ח"ג 348 הע' 1 (בגרמנית).

[2] סנהדרין צ"א: ע"ד תחה"מ עי' עוד דרשתו של רשב"ל לישעי' מ"ב ה', תנחומא ב' ויחי 6 (השוה אג' התנ' כרך ב' ח"ב 166).

[3] ב"ר ט' בראש, עי' מאמרו של רשב"ל ליחזקאל כ"א ל"א, רות ר' ריש ג'.

[4] עי' אג' התנאים כרך ב' ח"ב 195, ולעיל 72 הערה 5.

[5] שבת פ"ח, דרשתו לישעי' ס"ה כ' על ימות המשיח עי' שו"ט א', א'.

[6] ב"ב ע"ה; החשבון המגוזם הזה מזכיר את אגדתו ע"ד צבא השמים (לעיל 175. הפנים כאן מוקשה מאד. בשו"ט סוף מ"ח יש נוסח אחר שנא' סתם, ושאינו כל כך מעורפל. עי' King, The Ialkut of Secharia 109—118, עי' עוד פירשט Glossarium p. 118 f.

[7] במד"ר משלי א' ד' נזכר רשב"ל ואולם עפ"י גירסת הילקוט לאותו פסוק — ר' שמעון בן גמליאל.

[8] עי' אג' התנ' כרך א' ח"ב 134 הע' 5, לעיל 134 הערה 4.

תזהם בריותא (ריש לקיש כשהיה רואה אחד מהם במרינה, היה מסקל להם באבנים וקורא: צא למקומך ולא תזהם את הבריות). ויק"ר, ט"ז.

— דברים, ה' י"ש. מהו „לא יסף"? אלא כשאדם קורא לחברו יש לק"לו בת־קול, והקול שהיה יוצא מפי הקב"ה (בסיני) לא היה לקולו בת־קול. ואם תמה עצמך על זו, הרי אליהו כשבא לכרמל, כנס כל הכומרים ואמר להם: קראו בקול גדול כי אלהים הוא (מ"א, י"ח כ"ז). מה עשה הקב"ה? הדמים כל העולם והשתיק העליונים והתחתונים, והיה העולם תהו ובהו, כאלו לא היה בריה בעולם, שנא' (שם): ואין קול ואין עונה ואין קשב, שאם (מי שהוא) ידבר, יאמרו (הכומרים): הבעל עָנָנו. עאכו"כ כשדבר הקב"ה על הר סיני, השתיק כל העולם, כדי שידעו הבריות שאין חוץ ממנו. (שמו"ר סוף פכ"ט והוא באור למאמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן, שג"כ נשמט אצל המחבר: כשנתן הקב"ה את התורה צפור לא צווה, עוף לא פרח, שור לא געה, אופנים לא עפו, שרפים לא אמרו קדוש, הים לא נזדעזע, הבריות לא דברו, אלא העולם שותק ומחריש ויצא הקול „אנכי ה' אלהיך".

— השמחה מציון, שנא' (ישעי', ל"ה י'): ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם; הברכה מציון, שנא' (תה', קל"ג ג'): כי שם צוה ה' את הברכה; התורה מציון, שנא' (ישעי', ב' ג'): כי מציון תצא תורה; עזרה מציון, שנא' (תה', כ' ג'): ישלח עזרך מקדש ומציון יסעדך; חיים מציון, שנא' (שם, קל"ג ג'): כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם; ישועה מציון, שנא' (שם, י"ד ז'): מי יתן מציון ישועת ישראל; ותקיעת שופר, שבו מקרב גאולתם של ישראל, מציון, שנא' (יואל, ב' א'): תקעו שופר בציון הריעו בהר קדשי, כי בא יום ה' כי קרוב (פסיקתא, פמ"ב).

פרק שנים עשר.

ר׳ יוסי בר חנינא.

ר׳ יוסי בר חנינא היה אחד החברים החשובים שבבית המדרש שבטבריה (צריך להבדילו מר׳ יוסי ב״ר חנינא התנא)[1] והיה דין[2] ובדינו היה משתדל לעורר בלב התובע שבא לדין את רגש המוסר והדת, להתנהג עם הנתבע בחסד וברחמים[3], ביחוד נתפרסם המאמר שנמסר על ידו בהרבה מקומות: באושא התקינו: האשה שמכרה בנכסי מלוג בחיי בעלה, הבעל מוציא מיד הלקוחות[4].

---

1) עי׳ תוס׳ נזיר כ״ט, ד״ה ,הכי גרסינן״, סדר הדורות סוף ערך ר׳ יוסי בן חנינא, דעתו המתנגדת של וייס (ח״ג 90 הערה 15), מופרכת, כי לא שם לב אל הראיות האחרות. באגדת התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 207—208 הבאתי שני מאמרים מאת התנא הזה מהספרי ותוספתא (השוה: סוכה מ. קדושין כ׳. וערכין ל.). אל זה צריך להוסיף ראיתו מישעי׳, מ״ח י״ח, על מאמרו של אבא בנימין (ברייתא ברכות ו׳), וכן דרשתו (סנהדרין, ס״ג.) על הכתוב ויקרא, י״ט כ״ו ובספרא לאותו כתוב (90 ע״א). אם השערתו של רבינוביץ (ד״ס ח״ג 35 ע״א, הערה 20) נכונה, אז צריך לומר שריב״ח שבתענית י״ג. בסוף העמוד, הוא ר׳ יוסי בר חנינא התנא. אולם מוסרי ההלכה שם בשמו הם ר׳ אבא כהן ור׳ יוסי כהן, שהיו (לפי ר״ה ט״ו:) צעירי הדור של ר׳ יוחנן ורשב״ל. ולפי״ז צ״ל שגם ריב״ח הנזכר שם הוא האמורא.

2) רבא אמר עליו (ב״ק ל״ט): דיינא הוה ונחית לעוסקיה דדינא.

3) עי׳ ירו׳ ב״מ סוף פרק ו׳*). בבבלי ב״מ פ״ג, מסופר זה ע״ד רב בסגנון אחר קצת.

4) בכתובות נ׳. אשכחיה רב יצחק בר יוסף לר׳ אבהו (תלמידו של ריב״ח) דהוה קאי באוכלוסא דאושא, א״ל: מאן מרה דשמעתא דאושא? (מי הוא בעל ההלכה של תקנת אושא?). א״ל: ר׳ יוסי בר חנינא. במקומות אלו: כתובות נ׳. ע״ח: ב״ק פ״ח: ב״מ ל״ה, צ״ו: ב״ב נ׳. קל״ט: נמסרה ההלכה הזאת ע״י ר׳ יוסי בר חנינא בלבד. בירושלמי לא נזכרה כלל. — ר׳ יצחק (בר יוסף) היה תלמידו של ר׳ אבהו, שהביא עמו בבלה את תורת חכמי א״י. ר׳ יצחק זה מוסר שם (כתובות נ׳). עוד תקנה מאושא. בירו׳ כתובות 28 ב׳, פ״ד ה״ח מוסר ר׳ אבהו בשם ר׳ יוסי בר חנינא או בשם ר׳ יהודה בר חנינא אחת מתקנת אושא בצורה שלמה.

---

*) וז״ל הירושלמי: תני ר׳ נחמיה: קַדָּר מסר קדרוי לבר נש, תברין (ושברם). ארים גולתיה (תפס את בגדו במשכון). אתא גבי ר׳ יוסי בר חנינה. א״ל: איזיל, אמור לו: למען תלך בדרך טובים (משלי, ב׳ כ׳). אזל וא״ל, ויהב גולתיה (והשיב לו בגדו) א״ל: יהב לך אגרך? (האם שלם שכרך?). א״ל: לא. א״ל: זיל ואמור לו: וארחות צדיקים תשמור (שם). אזל וא״ל ויהב ליה אגריה.

חלק גדול משאר תקנות אושא נמסר ע"י ר' שמעון בן לקיש [1], שאליו עמד ריב"ח ביחס של קורבה יתרה [2]. שתי תקנות אחרות של אושא נמסרו ע"י ר' יוחנן [3], שאליו התיחס ר' יוסי ביחס של חבר יותר מאשר של תלמיד [4]. הוא היה שונה ברייתות לפני ר' יוחנן [5]. היו פלוגתות ביניהם גם בעניני הלכה

1) רשב"ל מוסר בירושלמי כתובות 28 ד' ארבע תקנות אושא בשם ר' יהודה ב"ר חנינא (או חנניה). שלש מהן נמסרו בבבלי כתובות מ"ט: נ'. ע"י בן דורו הצעיר של ר' אבהו ר' אילעא, (עי' פרנקל מבוא 75 ע"ב) בשם רשב"ל. אצל הראשונה משלש התקנות ההן נאמר נ"כ, שרשב"ל אמר בשם ר' יהודה בר חנינא, אצל השלישית (וכן בכתובות ס"ז: ערכין כ"ח), חסר גם כן שמו של רשב"ל. ר' יהודה בר חנינה זה, שבשמו נמסרו תקנות אושא, הוא בודאי התנא, שבספרי נמצאים ממנו מאמרי אגדה (עי' אג' התנ' כרך ב' ח"ב 205). אחרי שמצינו שרשב"ל מסר בשמו אי אפשר לומר, שהוא היה אמורא מהדור השני (לא כרעת פרנקל 94 ע"ב).

2) בירו' פאה פ"ז ה"ד ר' אבהו ור' יוסי בן חנינא ורשב"ל עברו על כרם דורון, [אפיק לו אריסא חדא פרסיקא, אכלון אינון וחמריהן ואייתרון, ושערונה כהדין לפיסא (אילפס) דכפר חנניה, מחזיק סאה של עדשים. בתר יומין עברון תמן, אפיק לון תרין תלת לגו ידיה. אמרו ליה: מן ההוא אילנא אנן בעיי. אמר לון: מיניה אינון. וקרון עלו (תה', ק"ז ל"ד): א"ץ פרי למלחה מרעת יושבי בה]. (בכתובות קי"ב, מסופר המעשה בר' יוסי ב"ח, חלבו ורב עוירא). בירו' ב"ק 6 ריש ע"ג מסופר: חד בר נש איקפד (הלעיב) לר' יהודה (קרי: ר' יוסי) בר חנינא, אתא עובדא קומי ריש לקיש וקנסיה ליטרא דדהבא, בזה הורה למעשה כתקנת אושא שבירו' כתובות פ"ז ה"ח. בירו' יבמות 9 ד' יש שיחה שהיתה בין ר' יוסי בי ר' חנינא ורשב"ל [ריב"ח בעא קומי רשב"ל, והלז ענהו בהלצה]. הוא מסר כמה פעמים דברי ריש לקיש שהם בניגוד לדברי ר' יוחנן, כמו בנזיר כ"ח: — מחלוקת ביניהם: ירו' מגילה פ"א ה"א, בזבחים י"ד. מבאר ריב"ח דברי רשב"ל.

3) ירו' פסחים פ"א ה"ו. בבבלי שבת ט"ו: מוסר זה עולא תלמידו של ר"י. תקנת אושא, שנזכרה בתוספתא (שביעית סוף פ"ד) ובברייתא (ר"ה ט"ו, סוכה מ'), נמסרה בירוש' בכורים פ"ב ה"ה על ידי ר' יוחנן.

4) עי' וייס ח"ג 90.

5) עי' מעילה ט"ז: תני... קמי דר"י... וקילסיה. זוהי דרשה מהכתיב ויקרא, כ' כ"ה, שאיננה בספרא. בירו' שקלים פ"א ה"א: „תנא ר' יוסא בר חנינא [הדא מתניתא: (שמות, כ"ה י"ז) ועשית כפרת זהב טהור — יבוא זהב של כפרת ויכפר על זהב של עגל"], שבודאי מקורו הוא מדרש ר' ישמעאל. בתנחומא ב' שלח, בהוספה 19: (אמר) ריב"ח שונה אותה בשם ר' ישמעאל: משל ההדיוט אומר: „מה בלבך על חברך, מה שבלבו עליך". ההערה של ר' יוסי בר חנינא: (ירושלמי יומא פ"ז ה"א) כל הפרשה ויקרא, ט"ז] כתובה על [ה]סדר, חוץ מזו (פסוק כ"ג: ובא אהרן אל אהל מועד), נמצאה בספרא לאותו פסוק סתם (82 ע"ב), וכן בברייתא ב' יומא ל"ב: ע'; — הילפותא שלו (פסחים נ"ב: אמר קרא (ויקרא, כ"ה ז'): ולבהמתך ולחיה אשר בארצך, כ"ז שחיה

גם בעניני אגדה[1]. לעתים תכופות נמצא מאמרים שספק הוא מי אמרם: ר' יוחנן או ר' יוסי בר חנינא[2]. בהגדה אחת שיצאה מבית מדרשו של ריוי"ח מסופר, שר' יוסי ב"ח השפיע על ר' יוחנן לתת סמיכה לאחד מהתלמידים הרצויים[3] *). מכל החברים, השייכים לבית מדרשו של ר' יוחנן, התקרב ריב"ח ביותר לר' אלעזר בן פדת[4]. רב אסי אומר: האי מילתא מפירקיה (כצ"ל) דגברא רבה שמיע לי. ומנו? – ר' יוסי בר חנינא[5]. — ר' אבהו היה נחשב לו לתלמיד ותיק[6] שמסר ממנו הרבה ממאמריו באגדה[7]. ר' זעירא, שעלה מבבל,

---

אוכלת מן השדה, האכל לבהמה שבבית, כלה לחיה בשדה, כלה לבהמתך מן הבית. נמצא בספרא (106 ג') לאותו פסוק בלי שם האומר.

1) עי' ב"ק ל"ט. שבת נ"ט. כתובות ע"ט: (ירו' כתובות פ"ח ה"ד), שם, פ"ד. סוטה כ"א: במקומות אחדים שנזכרו כאן בא ר' יוסי ב"ח לפני ר' יוחנן, ריב"ח מבאר את דברי ר' יוחנן, חולין ע"ג: שואל לפניו שאלות, יבמות כ"ז: ירו' ב"ב פ"ג ה"ג. בבב"ק קי"ב: אמר רב אשי א"ר שבתאי: מקבלין עדים שלא בפני בית דין. תהי בה ר' יוחנן: וכי מקבלין עדים שלא בפני בית דין? קיבלה מיניה ר' יוסי ב"ח: כגון שהיה הוא חולה או עבדיו חולים וכו'.

2) עי' ירו' ברכות פ"ט ה"ב (עי' לעיל 16 הערה 2) פסיקתא 166 ע"א (לעיל 177 הערה 4), ויק"ר ל"ג קרוב לסוף. (הדרשה שהובאה לעיל 83 הערה 3 בשם ר' יוחנן על "הצדא", דניאל ג' י"ד, נאמרה שם גם בשם ר"י ב"ח). עי' עוד לעיל 67 הערה 3 בתנחומא ריש שמות מיוחס מאמר אחד לר"י ב"ח מה שבסנהדרין ע"ז: מיוחס לר' יוחנן בשם רשב"י (אגדת התנאים כרך ב' ח"א' 80 הע' 41). וכן דרשת ריב"ח לבראשית י"ג י', בב"ר מ"ו (אג' התנ' כרך ב' ח"א 81 הע' 51). לפי הנאמר בברכות י': אמר ר' יוחנן בשם ר' אליעזר בן יעקב (אג' התנ' כרך ב' ח"ב 9 הע' 14), אך הנוסח שם משובש (ע' ד"ס א', כ"ג ע"א וע"ב); שם מוסר ריב"ח בעצמו עוד איזה מאמרים של ראב"י.

3) ע"פ הנוסח הירושלמי (סנהדרין פ"ג ה"ט) צריך לתקן בבבלי סנהדרין ל': כמו שמציע בצדק ה' וויים (ח"ג, 90), שלא ר' שמעון בן אליקום (יקים), עזר לסמיכתו, של האמורא החשוב ר' יוסי ב"ח, אלא להיפך, ובירושלמי צריך להגיה ר' יוחנן במקום ר' יונתן.

4) באגדה הם ע"פ הרוב חלוקים בדעותיהם (עי' בהערות שונות בסימן דלקמן), וכן גם בהלכה עי' ערובין ק"ג. השוה: ירו' בכורים פ"א ה"א, בברכות כ"ב: ר' יוחנן וריב"ל ור' אליעזר וריב"ח, חד מהא זוגא וחד מהאי זוגא (פליגי) ארישא וכו'. ר' אלעזר אומר בשם ריב"ח, לעיל 76 הערה 4.

5) ב"ק מ"ב: לפי הגירסא הנכונה, ע' ד"ס XII, 45 עי"י.

6) ע' ירו' ב"מ סוף פרק ד', השוה לעיל 197 הע' 4.

7) בתור מוסר מאמריו באגדה היה גם ר' חייא (בר אבא), ויקר' ו', אולי גם בשו"ט כ"ד ז' (ר' חייא בשם ר' יוסי) וכן היה ר' אחא, פסיק' ל"ט ע"ב וכן במאמר המקביל ירו' תרומות פ"ה ה"ד: ר' חזקיה, ר' אחא בשם ר' יוסי (כצ"ל במקום ר' יהודה) בן חנינא. השוה לעיל 198 הע' 1.

תלמידו של ר' אבהו וידידו, סִפֵּר: אמש נראה לי (בחלום) ר' יוסי בר' חנינא. אמרתי לו: אצל מי אתה תקוע (בגן עדן)? אמר לי: אצל ר' יוחנן[1]. בבתי המדרש שבבבל נחשב לדבר מקובל, כי בכל מקום שנאמר „מחייכו עלה במערבא" – זהו ריב"ח[2]. משאר קורות ימי חייו נשאר לזכרון רק מעט[3]. לפי הנראה היה איש אמיד[4]. בניו מתו בחייו, והוא רחץ בצונן כל שבעה[5]. הוא היה מתפלל עם דמדומי חמה, כדי שיהא עליו מורא שמים כל היום[6]. כשהגיע פעם לעכו נשק לכיף הים וקרא: עד כה היא ארעא דישראל[7].

א. מאמרות. תלמוד תורה. תפלה. מצות.

— תוכחה מביאה לידי אהבה[8]. – כל אהבה שאין עמה תוכחה אינה אהבה[9] – המתכבד בקלון חברו אין לו חלק לעוה"ב. המתכבד בכבוד חי העולמים לא כל שכן![10] – כל המבקש מטו (סליחה) מחברו, אל יבקש ממנו יותר משלש פעמים, שנא' (בר', נ' י"ז): אנא שא נא ועתה שא נא (ג"פ „נא")[11].

— ארבע מדות נאמרו בשמות[12]: יש ששמותם נאים ומעשיהם נאים, יש ששמותיהם כעורים ומעשיהם כעורים, יש ששמותיהם כעורים ומעשיהם נאים

---

1) ב"מ פ"ה: קה"ר ט' י'. עי' לעיל 19.

2) סנהדרין י"ז, ע"ש בתוספות, שהשאיר את הדבר בתיקו. ברלינר בירחון של גרץ, 1873, ע' 183 מוסר את הכלל לא בדיוק, ובלי כל הכרח עושה את ריב"ח למוסר את תורת ארץ ישראל לבבל, ואולם ריב"ח לא היה מעולם בבבל.

3) אחרי שהוא כמעט תמיד נזכר בשם בן ר' חנינא (בריבי ח' או בר ר"ח), אפשר שגם הוא, כמו ר' חמא ב"ר חנינא, בנו של ר' חנינא בר חמא. ואולם אין כל סימן ליחס זה בשום מקום.

4) עי' ב"ב צ':

5) תענית י"ג. עי' לעיל 197 סוף הע' 1.

6) ירו' ברכות, 7 ע"ב, עי' לעיל 35.

7) ירו' שביעית פ"ד ה"ז, 35 ע"ג (עד כה – עכו. עי' לעיל ח"א 24). בבבלי כתובות קי"ב. נאמר: ר' אבא מנשק כיפי דעכו.

8) ב"ר נ"ד.

9) שם. עי' לעיל 144 הערה 2, 3.

10) ירו' חגיגה פ"ב ה"א, ב"ר א', („בכבוד" זהו תקון סופרים). זהו מוסב על אלה הפטפטנים שמפטפטים בסת"י תו"ה של מעשי בראשית, שעי"ז הם ממעטים את הדמות ומשפילים את כבוד ה'.

11) יומא פ"ז.

12) ב"ר ע"א, בלי פתיחתא זו ובשנויים אחדים בתנח' ריש שמות (ב' 1). בתנחומא שלח (ב' 10) ובבמדבר ר' ט"ז – סתם.

ויש ששמותם נאים ומעשיהם כעורים. שמותם נאים ומעשיהם כעורים — עשו שמו, עָשׂו ואינו עושה[1]; ישמעאל שמו, שומע ואינו שומע. שמותם כעורים ומעשיהם נאים — אלה בני הגולה: בני בקבוק, בני חקופא, בני הרחור[2], וזכו ועלו ובנו בית המקדש (עזרא, ב׳ נ״א). שמותם כעורים ומעשיהם כעורים — אלו המרגלים (במדבר, י״ג י״ג). סתור — בן סתורים; נַדְיִ (שם, פסוק י״א) — גידין ומררין[3]. שמותיהם נאים ומעשיהם נאים אלו השבטים: ראובן — ראו בן בין הבנים, שמעון — שומע בקול אביו שבשמים. — אין שמותם של שבטים עבוד להם, אלא חפות להם[4].

— מנין שישיבת כרכים קשה? שנא׳ (נחמיה, ב׳) ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלים[5].

— מנין שלא ישנה אדם מאכסניא שלו מן התורה? שנא׳ (בראשית, י״ג ג׳): וילך למסעיו (בשובו ממצרים, הלך לאותן האכסניות, שעבר ברדתו שמה)[6]. — לפי ששנינו „על שלש עברות נשים מתות בשעת לידתן" (שבת, פ״ב מ״ו), למה בשעת לידתן? שהשטן מקטרג בשעת הסכנה (ומוצא על המסוכן עון, שבגללו אינו ראוי להנצל[7].

---

1) עשו — פי׳ עושה רצון קונו (במקורות שאין עליהם שם ריב״ח הגירסא היא „עושה רצון עושיו"), אבל באמת אינו עושה. בתנחומא שמות מביא למשל את שם „אבשלום", שעושה שלום לאביו, אבל מעשיו היו ההפך מזה.

2) בתנחומא מביא את השמות שבעזרא ב׳ נ״ג.

3) במס׳ סוטה ל״ד: אומר ר׳ יצחק: דבר זה מסורת בידינו מאבותינו: מרגלים על שם מעשיהם נקראו, ואנו לא עלה בידינו אלא אחד — סתור בן מיכאל. לזה מוסיף ר׳ יוחנן את הגנאי בן ופסי (פסוק י״ד) (עי׳ לעיל 55 הערה 1). בתנחומא שסות הובא השם הזה למשל, בתנחומא ב׳ שמות: סתור בן מיכאל, אך בלי באור השם. בתנחומא שלח ובבמדבר ר׳ — סתור, שסתרו מן העולם.

4) ריב״ה נותן באור לשמות השבטים שונה מהבאור הניתן להם בתורה גופא (דומה לזה מאמרו של ר״א בן פדת, ברכות ז׳). ולפיכך צריך לומר, שלא מפני שכך קראו להם האמהות, אלא מפני שהיו השמות שייכים להם על פי תכונתם. וזהו לפי דברי הר״ש שטרשון, שאמר בשם בנו ר׳מ, פירושו של מאמרו של ר׳ יוסי ב״ח: „אין שמותם של שבטים עבוד (יותר נכון „עביד") להון אלא חפות להון", כלומר: שאין השמות של השבטים דומים לבגד שמכינים בשביל פלוני, אלא כבגד שמוכן מתחלה סתם ונמצא מכוון ללובשו (חפית — עי׳ מ״רש שמואל רוש כ״א, על דבר מדיו של שאול שהלביש בהם את דוד — „נמצאו חפותין").

5) כתובות ק״י:

6) ערכין ט״ז: בב״ר לאותו פסוק, סתם: „במסעות שהלך, בהן חזר".

7) תנחומא ריש ויגש. בירוש׳ שבת פ״ג ה״ג — סתם. עי׳ לעיל 146 הערה 2. בב״ר צ״א קרוב לסוף אומר זה ר״א בן יעקב על הכתוב ברי׳ מ״א ל״ח. ראוי לתשומת

— מאי דכתיב (ירמי׳, נ׳ ל״ו) חרב אל הבדים ונואלו? חרב על שונאיהם של תלמידי חכמים שיושבים בד בבד ועוסקין בתורה, ולא עוד אלא שמטפשין. כתיב הכא „ונואלו" וכתיב התם (במדבר, י״ב י״א): אשר נואלנו[1]. — אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשים עצמו ערום עליהן, שנא׳ (משלי, ח׳ י״ב): אני חכמה שכנתי ערמה[2]. — כל מי שאומר דברי תורה ברבים ואינן ערבין על שומעיהן כדבש זה שבא מצוף, נוח לו שלא אמרן[3]. — אין שואלין הלכות לפני מטתו של מת[4].

— מן הפסוק הזה (ש״א, א׳-י״ג) את למד ארבעה דברים: והנה היא מדברת על לבה — מיכן שהתפלה צריכה כונה. רק שפתיה נעות — מיכן שצריך להרחיש בשפתותיו. וקולה לא ישמע — מיכן שלא יהא אדם מגביה את קולו ויתפלל. ויחשבה עלי לשכורה — מיכן שהשכור אסור להתפלל[5]. — [אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש, שנאמר] (תה׳, ב׳ י״א): עבדו את ה׳ ביראה וגילו ברעדה[6]. — ישעי׳, מ״ט ח׳. בעת רצון עניתיך — אימתי עת רצון בשעה שהצבור מתפללין[7].

— כמה מתחטאין ויש להם פתהון פה לעושי מצות! אדם יש לו עסק אצל המלכות, פעמים שהוא נותן כמה ממון עד שמגיעין אותו אצל המלך, כיון שהגיע אצל המלך ספק עושה לו שאילתו, ספק אין עושה לו שאילתו, אבל

לב שר׳ יוסי ב״ח אמר מאמרים שונים בשמו של התנא הזה, עי׳ ברכות י׳: (לעיל 199 העי׳ 2) כאן צריך להזכיר את מאמרו של ריב״ח שהרבה מקרי מחלה מוצאים ממה שיוצא מן הגוף, ולפיכך הוא מפרש (דברים, ז׳ ט״ו) כל חלי — זו צואה, ב״מ ק״ז: בין הפירושים הדומים לזה של ר׳ חנינא ור׳ אלעזר.

[1] ברכות ס״ג:, תענית ז׳., מכות י׳.

[2] סוטה כ״א: אח״ז בא מאמרו של ר׳ יוחנן הדומה לזה, עי׳ לעיל 30 [רש״י מביא שני פירושים אחרים ע״ש, ואולם ד׳ המחבר הוא, כי הפירוש „ערום", שאין לו כונה אחרת בלמודו, אלא לשמה בלבד — המתרגם].

[3] שהש״ר ד׳ י״א על הכתוב נפת תטפנה שפתותיך כלה, יחד עם זה ר׳ אלעזר (מה שנתוסף שם „בר׳ שמעון" הוא ט״ס).

[4] ירו׳ ברכות פ״ג ה״א. וירו׳ נזיר פ״ז ה״א, ר׳ יאשיה ור׳ יוסי (ר׳ יונה?) גלילא בשמו, ר׳ יוסי גלילא זה הוא תלמידו של ריב״ח. עי׳ פרנקל מבוא ק״א ע״ב.

[5] ירו׳ ברכות פ״ב ה״א. בבבלי ברכות ל״א: נאמרו הדיוקים הללו בשם רב המנונא.

[6] ירו׳ ברכות פ״ו ה״א. בב. ברכות ל׳: מביא ריב״ח לזה ראיה מהכתוב תה׳ ה׳ ח׳.

[7] ברכות ח׳. לפני זה מאמר של ר׳ יוחנן דומה לזה בשם רשב״י. ע״ד שלשה זמנים של תפלה עי׳ לעיל ח״א 137 הע׳ 6.

הקב״ה אינו כן, אלא אדם יורד לתוך שדהו, רואה אשכל שביכר, תאנה שביכרה, רמון שביכר, מניחו בסל ועומד באמצע השדה, ומבקש רחמים על עצמו ועל ישראל ועל ארץ ישראל, שנא׳ (דברים, כ״ו ט״ו): השקיפה ממעון קדשך מן השמים, ולא עוד אלא שהיה אומר: איני זז מכאן עד שתעשה צרכי היום הזה, שכתוב אחריו (שם, כ״ז ט״ז): היום הזה ה׳ אלהיך מצוך לעשות וגו׳ [1] — [בהנפת הבכורים] מוליך ומביא, כדי לעצור רוחות רעות; מעלה ומוריד, כדי לעצור טללים רעים [2] — האוכל פירותיו טבלים (קודם שהפריש תרומה ומעשר), כאוכל נבלות וטרפות. מאי טעמא? (דברים, י״ד כ״א) לא תאכלו כל נבלה [וסמיך ליה: עשר תעשר [3]]. — אסור להתענות עד שש שעות בשבת [4]. — הגודלת (כלו׳: אשה שקולעת בשבת את שערותיה) חייבת משום בונה [5].

ב. ישראל. אומות העולם. ימות המשיח.

— הוא (הקב״ה) נשבע להן (לישראל) והן נשבעו לו. הוא נשבע להן (יחזקאל, ט״ז ח׳): ואשבע לך ואבוא בברית אתך, נאם ה״א, והן נשבעו לו, שנא׳ (דברים, כ״ט י״א): לעברך בברית ה׳ אלהיך ובאלתו [6]. — משל למלך שהיה לו פרדס, והיה נוטע בו כל מיני אילנות, ולא היה נכנס לתוכו אלא

---

1) תנחו׳ ריש כי תבוא (ב׳ 2), ר׳ אבהו בשמו. בירו׳ מע״ש פ״ה ה״ח מובא רק סוף המאמר, אחרי מאמרו הדומה לזה של ר׳ אלכסנדרי לדברים כ״ו ט״ו (לעיל ח״א סוף 194 ולא עוד אלא שכתוב בה היום הזה — תניי יומא (התנאי היא דוקא ביום הזה). לפי הנראה, נשמט שם החלק העקרי של המאמר שמתחיל ג״כ, כמו מאמרו של ר׳ אלכסנדרי, במלות „בא וראה".

2) מנחות ס״ב. סוכה ל״ז: ר׳ חמא בר עוקבא בשמו, שמתחיל „במערבא מתנו הכי", ובא סמוך למאמרו של ר׳ יוחנן שהובא לעיל 37 — הוראת המלה „מתנו" אינה הלכה של איזה תנא, אלא פשוט „למוד. השוה הערתי „אגדת אמוראי בבל" עמוד 5 הע׳ 23 (בגרמנית). דברי ריב״ח נמסרו ע״י האמורא ההוא גם במקורות ירושלמיים: פסיק׳ 70 ע״ז, פסיק׳ ר׳ פי״ח (92 ע״א), ויק״ר כ״ח, עי׳ לעיל ח״א 140.

3) פסיק׳ 99 ע״א. תנח׳ ראה קרוב לסוף (כ׳ 16) ר׳ עזריה, ר׳ יונתן בן חגי, ר׳ יצחק בן מריון בשמו (עי׳ לעיל ח״א 11 הע׳ 2). השוה ספרי זוטא לאותו פסוק בילקוט 895 § בראש הסימן.

4) ירו׳ תענית פ״ג הי״ג, ירו׳ נדרים פ״ח ה״א, ר׳ אחא, ר׳ אבהו בשמו.

5) ירו׳ שבת פ״י ה״ז. ר׳ אבהו בשמו. וע״ז מביא דברי ר׳ יוחנן בשם ר׳ בנייה: באתרין צווחין לקלעיתא בנייתא (יש מקומות, ששם קוראין לקולעת — בונָה), ולפיכך מבאר „ויבן את הצלע" (בר׳, ב׳ כ״ב) קישטה ככלה ואח״כ הביאה לו (ב״ר פי״ח), עי׳ אני התני׳ כרך ב׳ ח״א 9.

6) ויק״ר ו׳, ר׳ ברכיה ור׳ חייא בשמו.

הוא, שהיה משמרו. משעמדו בניו על פרקן, א"ל: בָּנַי, הפרדס הזה אני הייתי משמרו, ולא הנחתי אדם להכנס בתוכו, אתם תהיו משמרין אותו, כדרך שהייתי אני משמרו. כך אמר האלהים לישראל: עד שלא בראתי את העולם הזה התקנתי את התורה, שנא' (משלי, ח' ל'): ואהיה אצלו אמון. מהו אָמון? – אוֹמֵן, שנא' (במדבר, י"א י"ב): כאשר ישא האומן את היונק. לא נתתיה לאחת מן האומות, אלא לישראל. שכיון שעמדו ישראל ואמרו (שמות, כ"ב ז'): כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, מיד נתנה להם. הוי (תה', קמ"ז י"ט–כ') מגיד דבריו ליעקב וכו' לא עשה כן לכל גוי [1] – ארבע גזירות גזר משה רבנו על ישראל, באו ארבעה נביאים ובטלום. משה אמר (דברים, ל"ג כ"ח): וישכן ישראל בטח בדד עין יעקב (אימתי ישכון ישראל בטח, כשיהיו צדיקים כעין, יעקב – רש"י); בא עמוס וביטלה, שנא' (עמוס, ז' ב'): חדל נא מי יקום יעקב? כי קטן הוא (מי יוכל להיות חסיד כיעקב? כי קטן הוא – קטנים הם הטובים שיהיו צדיקים כיעקב – רש"י), וכתיב (שם, ג'): נחם ה' על זאת. משה אמר (דברים, כ"ח ס"ה): ובגוים ההם לא תרגיע, בא ירמיהו ואמר (ירמי', ל"א א'): הלוך להרגיע ישראל. משה אמר (שמות, כ' ה'; ל"ד ז'): פוקד עון אבות על בנים, בא יחזקאל וביטלה (יחזקאל, י"ח ד'): הנפש החוטאת היא תמות. משה אמר (ויקרא, כ"ו ל"ח): ואבדתם בגוים, בא ישעיהו ואמר (ישעי', כ"ז י"ג): ובאו האובדים וכו' [2]. – הושע, ו' ז', והמה כאדם עברו ברית, והמה כאדם – זה אדם הראשון, אמר הקב"ה: אדם הראשון הכנסתיו לג"ע וצויתי עליו, ועבר על ציווי, ודנתיו בגירושין, ודנתיו בשילוחין, וקוננתי עליו "איכה". הכנסתיו לג"ע (בר', ב' ט"ו): ויקח ה"א את האדם וינחהו בגן עדן; וצוויתיו (שם, פסוק ט"ז), ועבר על ציווי (ג' י"א) – המן העץ אשר צויתיך; ודנתיו בגירושין (פסוק כ"ד) – ויגרש את האדם; ודנתיו בשילוחין (פסוק כ"ג) – וישלחהו ה"א; וקוננתי עליו איכה (פסוק ט'): ויקרא ה"א וכו' ויאמר לו "איכה" (אַיֶּכָּה=אֵיכָה). ואף בניו הכנסתי לארץ ישראל וצויתים ועברו על ציווי, ודנתי אותם בגירושין, ודנתי אותם בשילוחין, וקוננתי עליהם איכה. הכנסתי אותם לא"י – (ירמי', ב' ז') ואביא אתכם אל ארץ הכרמל; וצויתים – (ויקר', כ"ד ב') צו את בני ישראל, ועברו על ציווי – (דניאל, ט' י"א) וכל ישראל עברו את בריתך; ודנתי אותם בגירושין – (הושע, ט' ט"ו) מביתי אגרשם; ודנתי אותם בשילוחין – (ירמי', ט"ו א') שלח

[1] שבות ר' ל' (§ 9).

[2] מכות כ"ד. כדאי לשים לב, שהוא מונה כאן את שלשת הנביאים הגדולים לפי הסדר שנמנו בברייתא ב"ב י"ד:

מעל פני ויצאו; וקוננתי עליהם איכה — איכה ישבה בדד (איכה, א׳ א׳)[1]. — (הושע, ה׳ ט׳) אפרים לשמה תהיה — אימתי? — ביום תוכחה. יום שהקב״ה עתיד להתוכח עמהם בדין. אתה מוצא בשעה שגלו עשרת השבטים, לא גלו יהודה ובנימין, והיו עשרת השבטים אומרים: מפני מה הגלה אותנו, והם לא הֻגלו, מפני שהם בני פלטין שלו? דלמא משוא פנים יש כאן? — חס ושלום אין כאן משוא פנים, אלא עדיין לא חטאו; וכיון שחטאו, הגלה אותם. אמרו עשרת השבטים: הא אלהינו, הא אלהינו! הא תקיף, הא תקיף! הא קשוט, הא קשוט! דאפילו לבני ביתיה לא נסיב אפין[2].

תה׳, קי״מ ו׳. טמנו גאים פח לי. אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה: רבש״ע! מצודה פרשו לי אומות העולם להפילני, אומרים לי: עבוד עבודה זרה. אם אני שומעת להם, נענשתי, ואם אין אני שומע להם, הן הורגין אותי. משל לזאב שצמא למים ופרשו לו מצודה ע״פ המעין. אמר אם ארד לשתות, הריני ניצוד, ואם לא ארד, הריני מת בצמא[3]. — כל המלכיות נקראות נינוה על שהם מתנאות מישראל[4]. — קהלת, ה׳ ז׳. אם עשק רש וגזל משפט וצדק תראה במדינה — אם ראית עשו בכרך הגדול שברומי[5] עושק דלים וגוזל רשים, והקב״ה משפיע לו שלוה, תראה בו מדת הדין, אל תתמה על מה שאמר הזקן ונעשה הפצו, שנא׳ (בר׳, כ״ז ל״ט): הנה משמני הארץ יהיה מושבך. כי גבוה — אלו דוכסין ואיפרכין ואיסטרטליטין, וגבוהים עליהם — זה מלך חי העולמים[6].

---

1) פסיקתא 119 ע״א, ר׳ אבהו בשמו, בתור פתיחתא לפסוק א׳ של מגילת איכה. בפתיחתא לאיכה ר׳ בא המאמר בפתיחתא ה׳ בשם ר׳ אבהו בלבד. בב״ר י״ט: ר׳ אבהו בשם ר׳ חנינא, וצריך להוסיף שם (ר׳ יוסי בן) ר׳ חנינא.

2) איכה ר׳, פתיחתא N 6; ר׳ אבהו בשמו. ולפי״ז יובא באור הכתוב כך. אפרים לשמה תהיה ביום שיוכיחו ויתרעמו נגד ה׳, אבל כשיעשה ה׳ דין בשבטי ישראל כשיגלה יהודה ובנימין, אז יודיע ה׳ נאמנותו. במדבר ר׳ י״ג קרוב לראש מובא הכל סתם, בלי שם האומר, ובשנויים. שתי פתיחתות אחרות לאיכה של ריב״ח תבאנה בסעיף הבא.

3) אסתר ר׳ פתיחתא לפרשה ג׳ ב׳. במדר׳ אבא גוריון לאיתו פסוק, בעל המאמר הוא ר׳ יוסי ובעל המשל — ר׳ חנינא.

4) ב״ר ט״ז קרוב לסוף.

5) במדינה—כרך, Urbs, κατ᾽ἐξοχὴν.

6) קה״ר לאותו פסוק. בב״ר ל״ו ל״א מעיר ריב״ח: בשעה שזה (עשו) מעמיד מלכים, זה (יעקב) מעמיד שופטים, ובשעה שזה מעמיד אלופים, זה מעמיד נשיאים. („האלופים" פסוק מ׳—מ״ג רמז לקיסרי רומא ונשיאים — הם הנשיאים שהיו בארץ ישראל בדורות התנאים והאמוראים).

— כל מצוה שנאמרה לבני נח ונשנית בסיני, לזה ולזה (לבני נח ולישראל) נאמרה. לבני נח ולא נשנית בסיני — לישראל נאמרה ולא לבני נח. ואנו אין לנו (מצוה שנאמרה לבני נח ולא נשנית בסיני), אלא גיד הנשה [ואליבא דר' יהודה] [1].

— עולות הקריבו בני נח [2]. — אין הקב"ה נגלה לנביאי אומות העולם, אלא בשעה שדרך בני אדם לפרוש אלו מאלו, דכתיב (איוב, ד' י"ג): בשעפים מחזיונות לילה, בנפול תרדמה על אנשים ואלי דבר יגנב [3]. — שלש שבועות הללו (הכתובים בשיר השירים ב', ז'; ג', ה'; וח' ד') למה? אחת, שלא יעלו בחומה [4] (שלא יעלו כלם לא"י בפעם אחת), ואחת שהשביע הקב"ה את ישראל,

---

[1] סנהדרין נ"ט, בחולין צ"א. דורש ריב"ח זה מפסוק ישעי', ט' ז': דבר שלח ה' ביעקב ונפל בישראל — דבר שלח ה' ביעקב — זה גיד הנשה; ונפל (=נתפשט) בישראל, שפשט איסורו בכל ישראל. שם יש עוד מאמר של ריב"ח (בר', מ"ג ט"ז) וטבוח טבח והכן — פרע להם בית השחיטה; והכן — טול גיד הנשה בפניהם, כמאן דאמר: גיד הנשה נאסר לבני נח. בסנהדרין נ"ט: הוא דורש מהכתוב בר' י"ז י"ד „את בריתי הפר" — לרבות בני קטורה, שגם הם חייבין במילה. אחרי המאמר שהובא לעיל ע' 204 משמו"ר ל' (המשל לתהלים, קמ"ז י"א) מובאה שם, (אולי גם זה הוא המשך המאמר) הדרגה של נתינת המצות: „נתן לאדם שש מצות, הוסיף לנח אחת, לאברהם שמונה, ליעקב תשע, אבל לישראל נתן הכל. ולזה בא משל: א"ר סימון בשם ר' חנינא (המשל הובא לעיל ח"א בפרק ר' חנינא בר חמא ע' 19). שאולי גם כאן צריך להוסיף כמו לעיל ע' 205 הע' 1 „א"ר סימון בשם ר' יוסי בר חנינא". המשל הזה נמצא מקוצר ובנוסח לא נכון בשהש"ר, א' ב', ומיוחס ל„רבנן", ולר' יוסי ב"ח מיוחס שם משל אחר.

[2] ירו' מגילה פ"א הי"א, ב"ר כ"ב קרוב לראש, שם ל"ד קרוב לראש, ויק"ר ט', שהש"ר ד' ט"ז, פסיקתא ר' ויש פרשה ה', במדבר ר' י"ג קרוב לראש, נגד דעתו של ר' אלעזר האומר: שלמים הקריבו בני נח. ר' אלעזר מביא ראיה משלשה פסוקים, אך ריב"ח דורשן לשיטתו א) מחלביהן (בר', ד' ד') הוא מפרש, לא מהחלב, אלא, „משמניהון" — מהשמנים שבעדר, ב) „ויזבחו שלמים" (שמות, כ"ד ה' ששם מדובר על מה שהקריבו לפני מתן תורה) הוא מפרש, לא קרבן שלמים, אלא שלמין בגופן, בלי הפשט ובלי נתוח, ג) ויקח יתרו זבחים ועולות — כמאן דאמר לאחר מתן תורה בא יתרו (כד' ר' חייא, עי' אג' התנ' כרך ב' ח"ב, 180). בזבחים קט"ז, נמצאה ג"כ מחלקת זו, אך לא מסוימים שמות החולקים, לדעת האומר, כי בני נח הקריבו שלמים, מובאה ראיה מבר', ד' ד'. ולדעת האומר עולות, מובאה ראיה משה"ש ד' ט"ז: עורי צפון, רמז על אומות העולם, שמקריבים רק עולות (שהעולה נשחטה בצפון המזבח). הדרשה הזאת בסגנון אחר מובאה בשהש"ר שם אח"כ סתם בתור טעם לדברי ריב"ח.

[3] ב"ר ע"ד, בב"ר נ"ב קרוב לראש ובויק"ר א' קרוב לסוף — רק ר' יוסי. אליפז התימני נחשב גם הוא על נביאי אוה"ע.

[4] עי' לעיל 138.

שלא ימרדו באוה"ע, ואחת שהשביע הקב"ה את אוה"ע שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי [1]. — מה חטה זו סופגת (מים), כך ישראל סופגין נכסיהן של אוה"ע, דכתיב (דברים, ז' ט"ז): ואכלת את כל העמים, וכתיב (ישעי', ס"א ו'): חיל גוים תאכלו [2] — מאי דכתיב (זכריה, ט' ז'): והסירותי דמיו מפיו? — זה בית בריא (במיא?) שלהן [3], ושקוציו מבין עיניו — זה בית גליא שלהן, ונשאר גם הוא לאלהים — זה בתי כנסיות ובתי מדרשות שבאדום; והיה כאלוף ביהודה ועקרון כיבוסי — אלו תאטריות וקרקסיות שבאדום, שעתידין שרי יהודה ללמד בהן תורה ברבים [4].

— בשעה שבקש הקב"ה לשלוח משה למצרים, מה אמר משה? — ואמרו לי: מה שמו (שמות, ג' י"ג)? אמר הקב"ה למשה: אין אתה יודע שמי? בוא ואמר לך: אהיה אשר אהיה וגו', אהיה שלחני אליכם. אתה מוצא שלש פעמים כתוב „אהיה" אמר הקב"ה: ברחמים בראתי את עולמי, וברחמים אני עתיד לנהגו, וברחמים אני עתיד לחזור לירושלים, שנא' (זכרי', א' ט"ז) שבתי לירושלם ברחמים [5].

ג. באורי מקרא ודרשות.

— בר', ג' כ"א. כתנות עור — סיסרנין [6]. — שם, ד' י"ב. לא תוסף תת כחה — לא לך ולא לאחר [7] — שם, ח' י'. ויחל עוד שבעה ימים אחרים, הדא

---

[1] כתובות קי"א. בשהש"ר ב' ז' מביא ריב"ח רק „שתי שבועות יש כאן: אחת לישראל ואחת לאוה"ע, נשבע לישראל, שלא ימרדו עול המלכיות, ונשבע למלכיות, שלא יקשו עול על ישראל, שאם מקשים עול על ישראל, גורמין לקץ לבא שלא בעונתו". —

[2] שהש"ר ז' ד'. אפשר שמטעם זה דורש ריב"ח (ירו' ב"ק פ"ד ה"ג) על „הופיע מהר פארן" (דברים, ל"ג ב') הורידן מנכסיהן. השוה דרשתו של ר' יוחנן בבבלי ב"ק ל"ח. (לעיל 43) בפסיקתא ר' ל"ד (158 ע"ב ולהלן) צ"ל אולי במקום „רבי בר חנינא" — ר' יוסי בר חנינא, אומר: זכות של אילו (של ישראל) מצמתת (מאגדת) אותם, ואנו (אוה"ע) הרהרנו אחריהם, על אותה שעה אמר ישעי', (ס"ב ב'): וראו גוים צדקך אילו אוה"ע, שהם רואים צדקתם של אבילי ציון, וכל מלכים כבודך — אילו מלכי תושיה (?) שהם רואים בכבודך. (ע"ש הערת א"ש).

[3] בית בריא, בית גליא הן שמות כוללים לבתי עבודה זרה, שלפי הנאמר בע"ז מ"ו, תמורה כ"ח: השם בית כריא הוא שם של גנאי כבית גליא. ע"ד באור השמות הללו עי' קאהוט ח"ב 65.

[4] מגילה ו'.

[5] שו"ט ע"ב בראש. במקום „אני עתיד לנהגו" צ"ל: אני מנהגו. עי' לעיל 116 הע' 5.

[6] ב"ר כ' בסוף, תנחו' ב' בר' 24. ע"ד סיסרנין, שכך הוא ע"פ הנוסח הנכון, עי' לוי ח"ג 515 ע"א.

[7] ב"ר כ"ב קרוב לסוף חולק על ר' אלעזר שאמר: לך אינה נותנת, לאחר נותנת.

מסייעא להא דאמר ריב"ח: שלשה שבֻעות ימים [1]. — שם, ט"ו ה'. כה יהיה זרעך. אימתי אני מגדל את בניך ככוכבים? כשאגלה על מנהיגם בכה, שנא' (שמות, ד' כ"ב): כה אמר ה', בני בכורי ישראל [2]. — נותן אני יראתה (של שרה אמנו) על כל אומות העולם דלא יהוין מונין לה וציווחין לה "עקרתא" [3] — (למה שאלו המלאכים (בר', י"ח ג': איה שרה אשתך?), כדי לשגר לה כוס של ברכה, (של ברכת המזון [4] — בר', כ"ט ב'. ויאמר להם יעקב מאין אתם — ר' יוסי בר חנינא פתר קריא בגלות: מחרן אנחנו — מחרונו של הקב"ה אנו בורחים; ויאמר להם: הידעתם את לבן וכו', הידעתם את מי שהוא עתיד ללבן עונותיכם כשלג? ויאמר להם השלום לו? ויאמרו שלום, באיזו זכות? והנה רחל בתו באה עם הצאן, ההיד (ירמי', ל"א י"ד): רחל מבכה על בניה וכו' כה אמר ה' מנעי קולך מבכי וכו' ויש תקוה לאחריתך [5]. — בר', מ"ח ט"ז. וידגו לרב בקרב הארץ, — מה דגים שבים מים מכסין עליהן ואין עין הרע שולטת בהן, אף זרעו של יוסף אין עין הרע שולטת בהן [6].

— שמות, ב' ו'. ותראהו את הילד. ותרא מיבעי ליה? — שראתה שכינה עמו [7] — שם. ותאמר מילדי העברים זה — שראתה אותו מהול [8] — מדה טובה ממהרת לבוא ממדת פורענות, דאילו במדת פורענות כתיב (שמות, ב' ו'): ויוציאה והנה ידו מצורעת כשלג; ואילו במדה טובה כתיב (שם, פסוק ז'): ויוציאה מחיקו והנה שבה כבשרו, מחיקה היא דשבה כבשרו [9] — שמות, ו' ב'. וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה' (מתחיל "אלהים" וגומר "ה'"?) —

---

[1] ב"ר ל"ג קרוב לסוף. נראה שריב"ח דורש זה מלשנא יתרה "עוד" ו"אחרים".

[2] ב"ר מ"ג קרוב לסוף הולק על ר' אליעזר. ע"ד דרשתו לבר' י"ג י', שהובאה, בב"ר מ"א קרוב לסוף, עי' אג' התנ' כרך ב' ח"א ע' 76.

[3] ב"ר מ"ז, ר' אבהו בשמו. והובא שוב בב"ר נ"ג על הכתוב כ"א א', אך שם מיוחס לר' אבהו בעצמו.

[4] ב"מ פ"ז.

[5] ב"ר ע'.

[6] ברכות כ', נ"ה: סוטה ל"ו: ב"מ פ"ד. ב"ב קי"ח: (אחרי ר' אבהו); בב"ר צ"ז — סתם.

[7] סוטה י"ב: שמות ר' א'. דרשתו של ריב"ח על הכתוב שמות, א' י"ז: ותיתראן המילדות וכו' כאשר דבר אליהן וכו'. מיוסדת, לפ"ד הר"ש שטרשון (בהגהותיו "לב"ר"), לא משום שכתוב "אליהן" במקום "להן", אלא משום שכתוב "דִבֵּר" ולא "אמר", כי "דבר" מראה על ג"ע.

[8] סוטה שם. שמו"ר שם.

[9] שבת צ"ז. רבא ואיתימא ר' יוסי בר' חנינא. בשמו"ר לאותו פסוק — סתם.

אלהים על המצרים (להענישם במדת הדין), אני ה׳ — על ישראל (לגאלם במדת הרחמים) [1]. — שם, י״ב ב׳. החדש הזה לכם. משל למלך שהיה לו שומירה [2] וכיון שעמד בנו מסרה לו [3]. — שם, ט״ו. כהדין פסוקא: משה אמר „אשירה״, והן (העם) עונין אחריו: אשירה לה׳ כי גאה גאה. משה אמר: עזי וזמרת, והן עונין אחריו: עזי וזמרת יה [4]. — כתיב (שמות, כ״ה ט״ו): בטבעות הארון יהיו הבדים (שלא יזוזו) וכתיב (כ״ו ז׳): והובא את בדיו בטבעות (אלמא הולכין ובאין בתוכן — רש״י)? הא כיצד? מתפרקין ואין נשמטין (מתפרקין והולכין לכאן ולכאן, אבל אין נשמטין לצאת מהן [5]. — שמות, ל׳ י״ב. את ראש — רמזו שהוא עתיד לקרב ראשון של שבטים, ואיזהו? זה ראובן, שנא׳ (דברים, ל״ג ו׳): יחי ראובן ואל ימות, ויהי מתיו מספר (במספר השבטים) [6]. — מהו ראה ראיתי (שמות, ג׳ ז׳)? אמר הקב״ה למשה: אתה רואה אותן עכשיו, ואני רואה אותן איך הם מתבוננים בי כשאני יוצא בקרוכין (בקרונין?) שלי, שאתן להם התורה, שנא׳ (תה׳, ס״ח י״ח): רכב אלהים וכו׳, והן שומטין אחד מן טטראמולין שלי שכתוב (יחזקאל, א׳ י׳) ופני שור מהשמאל. לפיכך אמר משה (שמות, ל״ב י״א): למה ה׳ יחרה אפך בעמך (על שעשו את העגל, אחרי שידעת זאת מראש?) [7] — מאי דכתיב (שמות, ל״ה י״ט): את בגדי השרד לשרת בקדש — אלמלא בגדי כהונה לא נשתיירו משונאיהן של ישראל שריד ופליט [8].

— ויקרא, ה׳ א׳. ר׳ יוסי ב״ה פתר קרייא בסוטה, ונפש כי תחטא—היא שחטאה על בעלה, שהוא זנה ומפרנסה, והיא הולכת ומקלקלת עם אחר. ושמעה קול

---

1) שמו״ר ו׳ ע״ד דרשתו לישעי׳ נ׳ י׳ בקשר עם שמות ג׳ י״ד, שו״ט ע״ב קרוב לראש (ועי׳ לעיל סוף סי׳ ב׳).

2) שומירה — עי׳ לוי ח״ד 580 ע״ב.

3) המקורות נסמנו לעיל ח״א 169 הע״ה 2. אחרי משל דומה של ריב״ל. הלבנה דומה לסוכת שומר, העשויה על מקום גבוה בכרם או בשדה.

4) ירו׳ סוטה פ״ה ה״ו ר׳ אבהו בשמו. „כהדין פסוקא״, לפי הנראה, פירושו, כמו שרגילים לקרוא עם התינוקות בבית הספר. המורה קורא תחלת הפסוק, והתינוקות קוראין עד גמירא.

5) יומא ע״ב. התקון, שהכתוב השני אינו כ״ו ז׳ (המדבר במזבח) אלא כ״ה י״ד (והבאת את הבדים בטבעות), הוא תקון נחוץ. עי׳ שם בתוספות.

6) פסיקתא 15 ע״ב. בתנחומא כי תשא.

7) שמו״ר סוף מ״ג, ר׳ פנחס (בר חמא) בשם ר׳ אבהו בשם ריב״ח. טטרמולין= τετραμολα, השוה לעיל 176. המאמר הזה נמצא בשמו״ר ג׳ ומ״ב סתם וכן בתנחומא כי תשא. המלה, שהיא חצי יונית וחצי רומית, שהובאה כאן, אינה נמצאת במקום אחר.

8) יומא ע״ב. ע״פ הנוסח הנכון — ר׳ יוסי בר חנינא, ולא ר׳ חמא ב״ח.

אלה (במדבר, ה׳ י״ב) והשביע הכהן את האשה בשבועת האלה. והוא עד, ועד אין בה (שרק הקב״ה עד ואין עד יותר) או ראה — ונעלם מעיני אישה (ולא מעיני יוצרה), או ידע — ונסתרה והיא נטמאה, אם לא יגיד ונשא עונו — אם לא תגיד לכהן, וצבתה בטנה ונפלה ירכה[1] — במדבר, י״ד י״ט. ממצרים ועד הנה. אמר הקב״ה למשה: ממצרים ועד הנה הן חטון קדמי[2]. — במדבר, י״ט ב׳. ויקחו אליך פרה אדומה (אליך), שכל הפרות יהיו בטלות ושלך קיימת[3]. דברים, ד׳ מ״א. אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש. מהו מזרחה שמש? א״ל הקב״ה למשה: הזרח שמש לרוצה ונתת לו מקלט שיגלה לשם, שלא יאבד בעון הרציחה, כשם שהשמש הזה מאיר לעולם[4]. — דברים, ח׳ ט״ו. במדבר הגדול והנורא. היו שם נחשים כקורות בית הבד, ועקרבים כמלוא הזרת[5]. — הגדול והנורא — גדול הוא אלהים שהצילנו מן המדבר ההוא[6]. — הוא אינו שש (על

1) ויק״א רבה ו׳.

2) פסיקתא קס״ז ע״ב. נגד זה אמר ר׳ שמואל בר נחמן: אמר משה לפני הקב״ה: רבון העולמים, ממצרים ועד הנה לא שרית ושבקת להון? (וכי לא סלחת להם)? היך כמה דשרית ושבקת להון לדעבר, שרי ושביק להון לדעתיד (כמו שסלחת להם בעבר, כך תסלח להם גם בעתיד).

3) פסיקתא 39 ע״ב, פסיק׳ ר׳ י״ד (64 ע״ב), תנחו׳ חקת (ב׳ 24), במדבר ר׳ י״ט. (ראה לעיל 209 הערה 6). בכל המקורות הללו יש עוד דרשה של ר״י ב״ח. אליך — א״ל הקב״ה: אני אגלה לך טעמי תורה (כלו׳ טעמה של מצות פרה אדומה), אבל לאחרים חקה היא. בשתי הפסיקתות שם הדורש הוא ר׳ יוסי ברבי (ר׳ לולאני בר טיברי בש״ר יצחק קטריקי ור׳ עזריה ואמרי לה ר׳ יצחק ור׳ יוסי ברבי), אולם שם צריך להוסיף „ברבי חנינא" (בובר מעיר, שכך מצא בכ״י אוקספורד). בקשר עם הדרשה האגדית הזאת, באה במקורות הנזכרים לגדה זו: ר׳ אחא בשם ר׳ יוסי ב״ח*) בשעה שעלה משה לשמי מרום, שמע קולו של הקב״ה, שהוא יושב ועוסק בפרה אדומה, ואומר הלכה בשם אומרו. ר׳ אלעזר אומר: עגלה בת שנתה (מסכת פרה מ״א) פרה בת שתים. אמר משה להקב״ה: רבש״ע, העליונים והתחתונים ברשותך ואתה יושב ואומר הלכה משמו של בשר ודם. א״ל הקב״ה: משה, צדיק אחד עתיד לעמד בעולמי, ועתיד הוא לפתוח בפ״שת פרה אדומה תחלה: ר״א אומר וכו׳. א״ל: רבש״ע, יהי רצון שיצא מחלצי. א״ל הקב״ה: חייך שהוא מחלציך, ההי״ר (שמות, י״ח ד׳): ושם האחד אליעזר — אותו המיוחד אליעזר. כונת הלגנדה הזאת, להגדיל את כבודו של ר״א בן הורקנוס.

4) דברים ר׳ ב׳. במכות י׳. בעל המאמר הוא ר׳ שמלאי, שבמדרש שמואל ט׳ דורש דרשה אחרת לדברים, ד׳ מ״ד.

5) תנחומא לאותו פסוק.

6) תנחומא ב׳ בשלח י״ז. בשמות ר׳ בסוף כ״ד שני המאמרים נתחברו למאמר אחד. עי׳ עוד תנחומא בשלח ט״ו כ״ב.

*) ברפוס ווילנא - ר׳ אחא בשם ר׳ חנינא.

מפלתן של רשעים), אבל אחרים מַשיש, דכתיב (דברים, כ״ח ס״ג): ישיש, ולא כתיב „ישוש״ [1]. — דברים, ל״ג ט״ז. ורצון שכני סנה — קדשים המרצים נאכלין בחלקו של יוסף [2].

— (רק הערים) הסמוכות לספר מנה (יהושע) [3]. — שופטים, י׳ ו׳. ויעבדו את הבעלים ואת העשתרות וכו׳ ויעזבו את ה׳ ולא עבדוהו, — הלואי עשו אותי בני כגרזימי (γαρίσμη — מאכל שבא לקנוה סעודה) הזו, שהיא באה באחרונה [4]. — שמואל א׳, א׳ י״א. בעני אמתך, אל תשכח את אמתך, ונתת לאמתך — ג׳ אמתות הללו למה? אמרה חנה לפני הקב״ה: רבש״ע, שלשה בדקי מיתה, ואמרי לה: שלשה דבקי מיתה [5], ואלו הן: נדה, חלה והדלקת הנר, כלום עברתי על אחת מהן? [6]. — כל המבזה את הבגדים (כדוד שכרת כנף שאול) אינו נהנה מהם, שנא׳ (מ״א, א׳ א׳): ויכסהו בבגדים ולא יחם לו [7]. — (למאמרו של ר׳ יוהנן בשם רשב״י:

---

1) סנהדרון ל״ט ע״ב. אחרי מאמרו (שהובא לעיל ח״א 67) של ר׳ יונתן. לפי מגילה י׳: אמר ריב״ח דרשה זו בתור פתיחתא לאסתר א׳ א׳. וצריך לקרוא שם: ריב״ח פתח לה פיתחא להאי פרשתא מהכא, וכן במקום ר׳ אלעזר אומר צ״ל ריב״ח. עי׳ ד״ס לאותו ענין.

2) ירו׳ מגילה 27 ריש ע״ד, ר׳ יונה ור׳ אבהו בשמו (אפשר לומר שכונתו למשכן שילה שהיה בחלקו של יוסף). ועי״ז אמר ר׳ אבודמי דצפורין: כראש תור היה נכנס מתוך הלקו של יוסף לתוך חלקו של בנימין והיה המזבח נתון עליו (השוה: ר׳ חמא בר הנינא זבחים נ״ג:). עוד כאמר אחד נמצא שם מריב״ח, שנאמר ג״כ ע״י הג״ל: ששרת שכינה בסנאיו של יוסף, בזה הוא, כמובן, מבאר „שכני סנה״, ובמאמר הראשון הוא מבאר את המלה „ורצון״. פירוש המלה „בסנאיו״ אינו ברור. פירושו של לוי (ה״נ 550 ע״א). אינו נכון. בזבחים קי״ח: בא מאמרו של ריב״ח, (אחרי מאמר דומה לו של ר׳ אבהו): עין שלא רצתה ליהנות מדבר שאינו שלה, תזכה ותאכל בין השנואין (צ״ל: השונאין), מה שלפי פירש״י מוסב על משכן שילה, שקדשיו נאכלין גם בגבול שאר השבטים ששנאו אותו. עי׳ לעיל 19 הערה 9 על הכתוב דברים ל״ג כ״ג ולהלן. —

3) ירו׳ מגילה פ״א ה״א, בב״ב נ״ו. הוא דעת רב: העומדות על הגבולין.

4) איכה פתיחתא י׳, אסתר ר׳ א׳ ז׳. יסוד הדרשה הזו הוא ממה שכתוב ולא עבדוהו—לישנא יתרה, אחרי שכבר כתוב ויעזבו את ה׳. ויחד עם זה היא תוכחה לישראל, שאחרי שעבדו כל כך הרבה אלילים (שנמנו שם בכתוב), לא נתנו כבוד גם לאלהי ישראל.

5) עי׳ לעיל 201 הערה 7.

6) ברכות ל״א: לפי נוסח אחר בעל המאמר הוא ר׳ אלעזר. שם מובא עוד מאמר על הכתוב א׳ ט״ו אמר עולא ואיתימא ריב״ח [אמרה ליה „לא אדוני״ לא אדון אתה ברבר הזה, לאו איכא שכינה ורוח הקדש גבך, שדנתני לכף חובה ולא דנתני לכף זכות]. המלות „ואיתימא ריב״ח״ חסרות בכמה מקורות עתיקים.

7) ברכות ס״ב:

שתולין את הקלקלה במקולקל, הביא ר׳ יוסי ב״ח ראיה) מהכא (מ״א, א׳ ו׳): וגם הוא טוב תואר מאד ואותו ילדה אחרי אבשלום. והלא אדניהו בן חגית ואבשלום בן מעכה? אלא מתוך שעשה מעשה אבשלום שמרד במלכות תלאו הכתוב באבשלום [1]. — מ״א, י׳ כ״ז, דהי״ב, ט׳ כ״ז. ויתן המלך את הכסף בירושלים באבנים. ולא היו נגנבות? א״ר יוסי ב״ח: אבני עשר אמות, שמונה אמות [2]. — מ״ב, ד׳ ט׳. ותאמר אל אישה הנה נא ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא. מכאן, שהאשה מכרת באורחין יותר מן האיש [3].

— ישעי׳, ג׳ י״ז. ושפח ה׳ את קדקד בנות ציון. מלמד שפרחה בהן צרעת, כתיב הכא „ושפח" וכתיב התם (ויקרא, י״ב ב׳): לשאת ולספחת [4]. — שם, פסוק כ״ו. ואנו ואבלו פתחיה. אנינה מבפנים ואבילה מבחוץ. פתחיה— הרבן ראשון והרבן שני. ונקתה — נקיה מדברי תורה, נקיה מדברי נבואה, נקיה מצדיקים, נקיה ממצות ומעשים טובים, לפיכך — לארץ תשב — ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון (איכה, ב׳ י׳) [5] — ישעי׳, נ״ז ו׳. וישוב אל ה׳ וירחמהו. כאדם שהוא מלחים שני כרעי המטה ומדביקן זו בזו [6] — ירמיהו, כ״ג כ״ט. וכפטיש יפוצץ סלע. כאדם שהוא מכה בפטיש על האבן, והצרורות ניתזות לכאן ולכאן (כך הקב״ה היה מוציא הדבור מפיו בהר סיני, והוא נחלק לכמה לשונות) [7] — יחזקאל, א׳ י״ג. כמראה הבזק — כאור היוצא מבין החרסים [8]. —

---

1) ב״ב ק״ט:

2) ירו׳ סנהדרין פ״ב ה״ו, פסיקתא 169 ע״א, שהש״ר א׳ א׳, ריש תנחומא אחרי (בובר 2). —

3) ברכות י׳:

4) שבת ס״ב: חולק על ר׳ אלעזר. וכן בפסיקתא ר׳ ט״ז (145 ע״ב); בפסיקתא 133 ע״ב, ויק״ר ט״ז קרוב לראש, איכה ר׳ ד׳ ט״ו נחלפו שמות האומרים. שהנוסח שלנו הוא הנכון אפשר להביא ראיה מזה, שריב״ח דורש באופן אגדי, שגם שבנא נצטרע („עטך" — ישעי׳ כ״ב י״ז, מל׳ „מעל שפם יעטה" ויקרא, י״ג מ״ה), סנהדרין כ״ו. — ושתי מאנה להכנס לפני המלך מפני שפרחה צרעת במצחה, מגילה י״ב.

5) איכה ר׳ פתיחתא ז׳ ר׳ אבהו בשמו.

6) ויק״ר ג׳. לפני זה מאמר דומה של ר׳ יצחק: כאדם שהוא מלחים שני נסרים ומדביקן (דרוש „וירחמהו" כמו „וילחימהו"). ע״ד פי׳ המלה „מלחים" עי׳ לוי ח״ב 494 ע״ב.

7) חולק על ריב״ל, שו״ט צ״ב א׳, ילקוט ס״ח י״ד. עי׳ אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 49.

8) חגיגה י״ג: אולי כונתו לאש שעל ידה מיבשים את כלי החרס, והיא עוברת בין הכלים. רש״י מפרש, לפי הנראה ע״פ קבלה, שדרך מזקקי זהב לנקב כלי חרס נקבים נקבים וכופין אותו על גבי גחלים שהזהב נתון בהן בתוך כתישת החרסים של לבנים ע״ג חרס, ולהב יוצא למעלה דרך נקבי הכלי, והוא עשוי גונים גונים ותמיד יוצא.

שם, כ"ד י'. אוי עיר הדמים. אוי מן קמי דקרתא דשפכי דמים בגוה; סיר אשר הלאתה בה—דהפשושיתא בגוה, והלאתה לא יצאה ממנה—והפשושיתא לא נפקת מגוה; לנתחיה לנתחיה הוציאה — מטליות, מטליות (התיכות התיכות) היו גולים [1].—[על מאמרו של ר' אלעזר: אפילו בשעת כעסו של הקב"ה הוא זוכר את הרחמים מביא ריב"ח ראיה] מהכא (הושע, א' ו'): כי נשא אשא להם (לשון סליחה, רש"י [2])—עמוס ו' ד'. וסרוחים על ערשותם. מלמד שהיו משתינין מים בפני מטותיהן ערומים [3].—מיכה, ז' י"ח. מי אל כמוך נושא עון. „נושא עונות" אין כתיב כאן, אלא נושא עון, הקב"ה הוטף שטר אחד מן העברות, והזכיות מכריעות [4] — זכרי', י' א'. ה' עושה הזיזים. מלמד שכל צדיק וצדיק הקב"ה עושה לו הזיז בפני עצמו (ענן מיוחד להשקות שדהו) [5]. — תה', י"א ה'. ה' צדיק יבחן. הפשתני הזה, בשעה שהוא יודע שהפשתן שלו יפה, כל שהוא כותשה היא משתבחה, וכל זמן שהוא מקיש עליה היא משתמנת, ובשעה שהוא

ונכנס. הבאור הזה מיוסד על הדמיון שיש בין „בזק" זה עם הארמית „בזק", שהוראתו שבר הרס. השוה יומא כ"ב: על הכתוב שמואל א', י"א ח' וברש"י שם.

[1] איכה ר' פתיחתא ה', ר' אבהו בשמו. „הלאתה" מתרגם „הפישותה" (או: חפשושיתא), מה שבלי ספק דומה למה שתרגם יונתן „זיהומיתא", ואין דומה לה בשום מקום.

[2] פסח"ם פ"ז: אחרי מאמר דומה לו של ר"א.

[3] שבת ס"ב:, קדושין ע"א: וע"ז מוסיף התלמוד: מגדף בה ר' אבהו (כלומר: שר' אבהו מגדף את העושה דבר שכזה). אח"כ בא ר' אלעזר והולק על זה *).

[4] ירו' פאה פ"א ה"א בסוף, ירו' סנהדרין פ"י ה"א, בשנוי קצת בירו' קדושין ספ"א (שם ר' אבהו בשם ריב"ח), חולק על ר"א. בבבלי ר"ה י"ז. (השוה ערכין ח':) על דברי ב"ה (אג' התנ' כרך א' ח"א 12) „ורב חסד—מטה כלפי חסד, היכי עביד? ר"א אומר: כובשו, שנא': יכבוש עונותינו, וריב"ח אומר: נושאו, שנא': „נושא עון". צורה אחרת יש למחלוקת זו בפסיקתא 167 ע"א ובשו"ט ל'. א'. ([§4]) [כף מאזנים מעויין הוא, כאן עונות, כאן זכיות, מה הקב"ה עושה? מטה כלפי חסד וכו'. וריב"ח אומר: הוטף שטר וכו']. בשו"ט פ"ו ה' דעתו של ריב"ח מיוחסת לר' פנחס (עי' לעיל 209 הע' 7) ודעתו של ר"א מיוחסת לרבנן.

[5] תענית ט': השוה לעיל 177 הע' 3. על פסוק זה.

*) ע"פ הנוסח שלפני: מגדף בה ר' אבהו אי הכי היינו דכתיב (שם פסוק ז'): לכן עתה יגלו בראש גולים — משום דמשתינין מים בפני מטותיהן ערומים. יגלו בראש גולים? אלא אמר ר' אבהו וכו'. מזה נראה, כי ר' אבהו מגדף, כלו' מוחה נגד דעה זו וחולק עליה, ושם ר' אלעזר לא נזכר כלל. ונראה לי, שר' אבהו שמע מפי אחד דעתו של ריב"ח ואמר: חלילה! ריב"ח לא נתכון לאי נקיון גופני, אלא להעדר טהרת המשפחה. ואולי צריך להוסיף בתלמוד: אלא א"ר אבהו „אריב"ח", ובודאי תלמיד ותיק כר' אבהו לא יאמר על דברי רבו „מגדף בה".

יודע שהפשתן שלו רעה, אינו מספיק לקוש עליה אחת עד שהיא פוקעת, כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים, אלא את הצדיקים [1]. — שם, כ"ג א'. ה' רועי. אתה מוצא שאין אומנות בזויה בעולם מן הרועה, שכל ימיו הוא הולך במקלו ובתרמילו. ודוד קרא להקב"ה רועה? אלא אמר דוד „מזקנים אתבונן", יעקב קרא לו רועה, שנא' (בר', מ"ח ט"ו): האלהים הרועה אותי, אף אני קורא אותו רועה [2]. — שם, ל"א כ'. מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. משל למלך שעשה סעודה וזימן את האורחין, הגיעו לארבע שעות ביום ולא באו, לחמש, לשש ולא באו; לעת ערב התחילו ממשמשין ובאין. אמר להן: טובה גדולה אני צריך להחזיק לכם, לפי שאילולא באתם, כל הסעודה הייתי משליך לכלבים, כך אמר הקב"ה לצדיקים: טובה גדולה אני מהזיק לכם, שבשבילכם בראתי את עולמי, שאילמלא אתם, כל הטובה שהתקנתי לעתיד למי הייתי נותנה? [3] — שם, ע"ח כ'. הכה צור ויזובו מים [כיון שהכה משה את הסלע טיפטפה דם], כענין שנא' (ויקרא, ט"ו כ"ה): ואשה כי יזוב זוב דמה. ונחלים ישטפו. ששטפו מים הרבה. שהיו ליצני הדור אמרו: עכשיו אנו מוציאין אותה והיא מתבלעת *) [4]

— איוב, א' י'. ומקנהו פרץ בארץ. מקנהו של איוב פרצו גדרו של עולם. מנהגו של עולם זאבים הורגים את העזים, מקנהו של איוב — עזים הורגים את הזאבים [5]. — [כל אדם שמתה אשתו ראשונה] פסיעותיו מתקצרות, שנא' (איוב, י"ח ז'): יצרו צעדי אונו [6] — שה"ש, ב' ט'. עפר האילים. עורזיליהון (נ"א: עוזיליהון) דאיילתא [7] — שם, ו' ב'. דודי ירד לגנו. הפסוק הזה

1) ב"ר ל"ב קרוב לראש. שם ל"ד ק' לראש. (שם הסר „בן חנינא"). שם נ"ה. המשל שם מהופך ומיוחס בטעות לר' יונתן. שהש"ר ב' ט"ז בסוף. בין משלים דומים של ר"א ור' יונתן (עי' לעיל ח"א 74 הע' 1), שו"ט לאותו פסוק. בתנחומא וירא קרוב לסוף, מיוחס לר' יונה. בתנחומא ב' שמות 10 — ר' ינאי (עי' לעיל ח"א 44 הע' 1).

2) שו"ט לאותו פסוק. לפי הילקוט שם בעל המאמר הוא ר' חמא בר חנינא.

3) שו"ט כ"ה ד' (ב' 9).

4) שו"ט לאותו פסוק. לפי נ' הילקוט: ר' חמא בר חנינא.

5) ב"ב ט"ו: קה"ר ט' י"א.

6) סנהדרין כ"ב א'. בין שאר המאמרים הדומים לזה של ר' אלכסנדר (לעיל ח"א 199) ור' אבהו.

7) שהש"ר לאותו פסוק. פסיקתא 49 ע"א (פעמים) פסיקתא ר' ט"ו (נ' פעמים: 71 ע"ב, 72 ע"א, 73 ע"א). כך מתרגם גם בפשיטא.

*) הל' תמוהה. ואולי צ"ל: אם עכשיו אין אנו מוציאין אותה, היא מתבלעת בקרקע, (ולא נוכל למצאה עוד). ובבמדבר ר' י"ט „ויצאו מים ושטפו כל מי שהיה מרנן כנגדו, שנא': ונחלים ישטפו".

לא ראשו סופו ולא סופו ראשו. לא היה צריך קרא למימר אלא דודי ירד לרעות בגנו, ואת אמר לרעות בגנים? אלא דודי זה הקב״ה, לגנו — זה העולם, לערוגת הבשם — אלו ישראל, לרעות בגנים — אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות, וללקוט שושנים—לסלק את הצדיקים שבישראל [1]. — אסתר, א׳ ד׳. יקר תפארת. מלמד שלבש בגדי כהונה, כתיב כאן ״יקר תפארת״ וכתיב התם (שמות, כ״ח ב׳): לכבוד ולתפארת [2]. — דניאל, ב׳ י״ג. ובעו דניאל וחברוהי להתקטלה — ואיתבעו דניאל וחברוהי להתקטלא [3]. — דה״ב, ל״ו י״ג. אשר השביעו (נבוכדנצר לצדקיהו) באלהים, — במזבח השביעו [4].

באורי מלות: שמים = שם מים [5]. — אסתר, א׳ ה׳. כרפס = כר של פסים (ארג של גונים שונים [6].—מ״ב, ד׳ כ״ז. להדפה = להוד יפיה [7]. — בר׳, ה׳ כ״ט. נח = על שם ״ותנח התבה״ (שם, ה׳ ד׳ [8]. — חמשה שמות יש לו (למדבר סיני): מדבר צין — שנצטוו ישראל עליו; מדבר קדש — שנתקדשו ישראל עליו; מדבר קדמות — שנתנה קדומה (התורה שקדמה לעולם) עליו; מדבר פארן — שפרו ורבו עליו ישראל; מדבר סיני — שירדה שנאה לאוה״ע עליו; ומה שמו? — הורב שמו [9].

---

1) שהש״ר לאותו פסוק, דרשה דומה לזו של רשב״ל תמצא לעיל 180.

2) מגילה י״ב. עון שעשה גם בלשצר, דניאל, ה׳ ג׳.

3) תנחו׳ מקץ (ב׳ 4).

4) פסיק׳ קס״ה ע׳ב, איכה ר׳ ב׳ י׳, אסתר ר׳ ריש ג׳; השוה קהלת ר׳ ט׳ א׳.

5) חגיגה י״ב.

6) מגילה י״ב. שם באורו (לא כמ״ש בטעות רב אשי) ל.״בהט״. אסתר א׳ ו׳, ע׳ ערוך ערך חט I (קאהוט ח״ג 366 ולהלן).

7) ירו׳ יבמות 3 ע״ד (?), ויק״ר כ״ד. בבלי ברכות י׳:

8) ב״ר כ״ה קרוב לראש. שם ל״ג.

9) שבת פ״ט ע״א וב׳. ע׳ שם בתוספות. ע״ד באור שם סיני ע׳ לעיל 43. בלתי מובן הוא מאמרו של ריב״ה לשלשה שמות של גבריאל: פיסקון, איטמון, סיגרו וכו׳ (סנהדרין מ״ד ע״ב) המורים על תעודתו להיטיב לישראל. כן לא מובן באורו לזמזומים, ב״ר כ״ו קרוב לסוף (שלפי הנראה מיוסד ג״כ על השואה של מלים) סנטרמ׳, מניסט, מלחמה, לא באורו של זקס Beiträge 1, 56: Minotaurus ולא באורו של לוי ה״ג 155 ע״א (μονοτολμηροσ) ופליישר אצל לוי ח״ג 313 ריש ע״א monitores—אינם מתאימים לזה, אולי צריך להוסיף ״ס״ בראש המלה (לפי תקון זקס) מנטרוסין ויצא σιμαντορες, נגיד ומצוה. יסוד הבאור הוא השואה בין ההברה הראשונה של המלה היונית עם ההברה העיקרית של העברית, אפשר שריב״ה חושב שרש השם הזה ״זמם״ הסורה על רסן.

באורים הלכותיים; שמות, כ"ג ב'. ולא תענה על רִב — על רַב כתיב, שלא תענה קודם לרב, אלא אחר הרב [1]. — [הסוטה נידונה לפני שבעים ואחד סנהדרין], אתיא תורה תורה: כתיב הכא (במדבר, ה' ל'): ועשה לה הכהן את כל התורה, וכתיב התם (דברים, י"ז י"א); על פי התורה אשר יורוך, מה להלן בשבעים ואחד, אף כאן בשבעים ואחד [2] — אין הבמה ניתרת אלא בנביא, מאי טעמא? (דברים, י"ב י"ג): השמר לך פן תעלה עלותיך בכל מקום וכו' כי אם במקום וכו' [3]. — אסתר, ט' כ"ח. משפחה ומשפחה. מיכן למשמרות כהונה ולויה שיהו בטלין (בזמן קריאת המגילה) [4].

ד. לספורי המקרא ונושאיהם.

— מאי דכתיב (ירמי', ב' ו') בארץ לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם? וכי מאחר דלא עבר האיך ישב? אלא לומר לך: כל ארץ שגזר עליה אדם הראשון לישוב — נתישבה, וכל ארץ שלא גזר עליה אדם הראשון לישוב, לא נתישבה [5]. — בר', ד' כ"ג. ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי — שתבען לתשמיש. אמרו לו: למחר המבול בא, נשמע לך ונהיה פרות ורבות למארה? אמר להן: כי איש הרגתי לפצעי — (וכי הרגתי איש) שיבואו עלי פצעים בשבילו? וילד לחבורתי — יבואו עלי חבורות בשבילו? אתמהא! קין הרג ונתלה לו שבעה דורות, ואני שלא הרגתי, אינו דין שיתלה לי שבעים ושבעה? [6] — בר', ט"ז ז' — י"א. ויאמר לה מלאך ה'. כמה מלאכים נזדווגו לה? — חמשה, בכל מקום שנאמר אמירה — מלאך [7]. — אף חלוקי יחזקאל (הלוקת הארץ שכתובה בספר יחזקאל) הראה לו ליעקב בחלומו; כתיב כאן

---

[1] ירו' סנה' פ"ד ה"ח, בבבלי סנה' ל"ו, אמר זה רב אחא בר פפא.

[2] סוטה ז':

[3] ירו' מגילה פ"א, 72 ג', ויק"ר כ"ב, פסי' ר' סוף כ"ד, שו"ט כ"ז ה'.

[4] ירו' מגילה פ"ב ה"ג, ר' חלבי ר' חמא בר גוריא בשם ר' חמא בר עוקבא בשם ריב"ח, בבבלי מגילה ג', ריב"ח בעצמו. — עי' עוד ביומא ה: לשמות, כ"ט א'. ירו' שבת 9 סוף ע"ב; לשמות ל"ה א'; ירו' מעשרות 50 א' נגשו (דברים, כ"ג כ"ה) = שכרו (שם, דברים, כ"ד ט"ו), ר' אבהו בשמו; שביעית 36 ב' לדברים, ל' ה'; ירו' תענית 60 (?) ע"ד, ר' חמא בר עוקבא בשמו עי' גם לעיל 198 הע' 5.

[5] ברכות ל"א, סוטה מ"ו.

[6] ב"ר כ"ג קרוב לראש, ע"ז באה תשובה מרבי (לפי הנראה צ"ל מרבי יוחנן) זה קל וחמר של חשך: אם כן מהיכן גובה הקב"ה שטר חובו?

[7] ב"ר מ"ה קרוב לסוף, ורבנן חולקין ע"ז ואומרים ארבע, מפני שרק ארבע פעמים נאמר מלאך ה', בתנחומא ב' וישלח 3 שם האומר הוא ר' לוי.

(בר׳, כ״ח י״ב): ימה וקדמה, וכתיב שם (יחזקאל, מ״ח כ״ג): מפאת קדימה עד פאת ימה [1] — לפי שלא יצאה מטתה (של רבקה) ברבים, אף הכתובים לא פרסמו מיתתה, אלא מן הצד (כלומר: ברמז*) [2]. — אף הן (אחי יוסף) לא טעמו טעם יין (מיום שנפרד יוסף מעליהם). שנא׳ (בר׳, מ״ג ל״ד): וישתו וישכרו עמו, מכלל דעד האידנא לא שתו [3] — ארבעים ושתים שנה היה הרעב ראוי לבוא למצרים, שכן פרעה רואה שבע פרות רעות ושבע שבלים דקות (הרי ארבע עשרה) ופרעה אומר ליוסף (שוב ארבע עשרה) ויוסף הוזר ואומר לפרעה (שוב ארבע עשרה) — ה״י מ״ב. אלא שכיון שירד יעקב אבינו למצרים כלה הרעב (אחרי שתי שנים מיום שהתחיל). ואותן מ׳ שנה מתי חזרו? בימי יחזקאל, הה״ד (כ״ט י״ב): ונתתי את ארץ מצרים שממה וכו׳ ארבעים שנה** [4].— שלש גזרות גזר (פרעה): בתחלה „אם בן הוא והמתן אותו״, ולבסוף „כל הבן הילד היארה תשליכוהו״, ולבסוף אף על עמו גזר. (שנא׳ ויצו פרעה לכל עמו. שמות, א׳ כ״ב) [5]. — נס גדול נעשה במטה (אהרן), שאעפ״י שבלע כל אותן המטות שהשליכו, שהיו רבים לעשות מהן עשרה עמרים ולא הועבה, וכל מי שרואה אותו אומר: זה מטה אהרן. מיכאן, שהיה מטה אהרן סימן טוב לעשות בו ניסים ונפלאות לדורות [6]. — קרקורן [של הצפרדעים] היה קשה להם [למצרים]

---

1) בר׳ ס״ט, וע״ז הוא מוסיף; והלא לא פירש יחזקאל אלא מן המזרח למערב, בא ישעי׳ ופירש (נ״ה ג׳): כי ימין ושמאל תפרוצי.

2) פסיקתא 24 ע״א, פסיק׳ ר׳ י״ב (48 ע״ב), תנחומא כי תצא (ב׳ 4).

3) שבת קל״ט. בב״ר צ״ב וצ״ח בסוף מיוחס המאמר הזה לר׳ לוי, וכן המאמר שבא לפני זה של ר׳ יצחק סגדלאה, שיוסף הזיר את עצמו מן היין.

4) ברייתא דל״ב מדות, מדה עשירית; בב״ר בסוף פ״ט תחלת המאמר הוא של רבנן שדעתם היא שלישית בתוך המחלוקת שבין ר׳ יהודה ובין ר׳ נחמיה, ורק הדברים האחרונים הם של ריב״ח.

5) סוטה י״ב. שמות ר׳ א׳ ושם הוא מוסיף: ולמה עשה כן? שהיו אסטרולוגין אומרים לו: גואל ישראל נתעברה ממנו אמו, ואין אנו יודעין אם ישראל הוא או מצרי הוא.

6) שמו״ר ט׳. קודם לו מאמר דומה לזה של ר׳ אלעזר שתמציתו מובאה גם בשבת צ״ז. אך לא כלום ממאמר ריב״ח.

---

*) מאמרו של ריב״ח מוסב על מה שאמרו רבנן (שם) עשו גרם לה, שלא תצא ברבים, שלא ילכו רבים ללוותה לבית עולמה שלא יאמרו: „ליטין ביזיא דהכדין אוניק״ (ארורות השָׁדַיִם, שהיניקו רשע שכזה). ועיד הרמז של מיתתה, סומך ריב״ח על מאמרו של ר׳ יונתן לעיל ח״א 69.

**) הגירסא היא ע״פ ל״ב מדות שבמדרש הגדול בראשית ע׳ XX, מהדורת שכטר.

מהשחתתם, [שנאמר (שמות, ה', ח'): על דבר הצפרדעים — על דבור הצפרדעים [1]].

— תה', ל"ח כ'. ואויבי חיים עצמו. מה שניתן לאברהם לשבעה דורות ניתן לאבימלך לשלשה. למה לא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים (שמות, י"ג י"ז)? שעדיין נכדו (של אבימלך היה) קיים [2]. — אם תמיה את עליו (שקול ה' בסיני היה כל אחד ואחד שומע לפי כחו), למד מן המן, שלא היה יורד לכל אחד, אלא לפי הצריך לו. הבחורים היו אוכלין אותו כלחם, שנא' (שמות, ט"ז ד'): הנני ממטיר לכם לחם מן השמים; הזקנים היו אוכלין אותו כדבש, שנא' (שם, שם ל"א): וטעמו כצפיחת בדבש; הקטנים כחלב משדי אמם, שנא' (במדבר, י"א ח'): והיה טעמו כטעם לשד השמן, והחולה היה טועמו כטעם סלת המעורב בשמן ובדבש, כטיסני הזה שעושין להולה [3] שנא' (שם): יבשלו בפרור, ואומר (יחזקאל, ט"ז י"ט): ולחמי אשר נתתי לך סלת ושמן ודבש האכלתיך. ומה אם המן שהיה מין אחד מתהפך לכמה גוונין ולמינין הרבה בשביל צרכן של ישראל, הקול שהיה בו כח, על אחת כמה וכמה! הוי (איוב, ל"ז ה'): ירעם אל בקולו נפלאות [4]. — לא ניתנה תורה אלא למשה ולזרעו, שנא' (שמות, ל"ד א'): פסל לך, מה פסולתן שלך, אף כתבן שלך. משה נהג בה טובת עין ונתנה לישראל, ועליו הכתוב אומר (משלי, כ"ב ט'): טוב עין הוא יבורך [5]. — אף מחט שהיתה שאולה ביד ישראל מידם (של קרח וסיעתו) אף היא נבלעה עמם, שנא' (במדבר, ט"ז ל"ג): וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה [6].

---

[1]) תנחומא בריש „בא", פסיקתא 66 ע"ב (עי' גם 87 בראש העמוד). המשל לטכסיסי מלכים שהובא בהוספה לפסיקתא ר' הוצ' א"ש 197 ע"א בשם ריב"ה, לפי מקורות אחדים (פסיק' 66 ע"ב, פסיק' ר' י"ז, 89 ע"ב) מיוחס לר' בריביה.

[11]) ב"ר נ"ד. השוה הדרשה האנונימית שבמכילתא לאותו פסוק (23 ע ב) ובתנחומא ריש בשלח.

[2]) כטיסני הזה וכו' (כך רק בתנחומא בובר) מלה זו שנמצאה גם בצרפתית tisane שפי': שקוי של רפואה, מרק של גריסין, נגזרה ממלת πτισανη, ומובאה במשנה מכשירין (ו' ב') בהוראת מרק של גריסין (לוי ח"ב 156).

[3]) תנחו' ב' שמות 22, שם בשלח 22, תנחומא שמות קרוב לסוף; שמו"ר ה', פסיקתא חדתא, ביהמ"ד YI, 39, פסיקתא 110 ע"א ששם חסר המשפט ע"ד החולה וההוכחה מיחזקאל ט"ז י"ט, בקצרה בתנחו' ב' יתרו 17, ביומא ע"ה: — לנערים לחם, לזקנים שמן, לתינוקות דבש, ע"ד המאמר האחר של ריב"ח שמובא ביומא שם, על המן, עי' אגדות התנאים כרך א', ח"ב 85.

[4]) נדרים ל"ח.

[5]) ירו' סנהדרין פ"י ה"א, בבמדבר ר' י"ח שם המחבר בטעות ר' שמואל בר נחמן, מפני שבירושלמי יש ממנו מאמר סמוך למאמרו של ריב"ח.

— ש״ב, י״ב ל׳. ויקח את עטרת מלכם וכו׳ ומשקלה ככר זהב ואבן יקרה ותהי על ראש דוד. היכי מצי מנה לה? (איך שם עטרה כבדה כזו על ראשו?) — אבן שואבת היתה בה דהות דרא לה (שהיתה מרימה אותה באויר [1]).

— מ״א, ב׳ כ״ח. יואב נטה אחרי אדוניה ואחרי אבשלום לא נטה. [מאי לא נטה? שבקש לנטות ולא נטה], ומאי טעמא לא נטה? עדיין איצטגנינות של דוד קיימת [2]. — באותה שעה (שעבר שלמה על פרשת המלך, דברים י״ח) ירד מלאך ונדמה כדמות שלמה והעמידו מכסאו וישב תחתיו. והיה מחזר על בתי כנסיות ובתי מדרשות ואומר: אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים. והיו מרין (אומרין) לו: מלכא יתיב על בסיליון דידיה ותימר אני קהלת? (המלך יושב בהיכלו ואתה אומר: אני קהלת?). והיו מכין אותו בקנה ומביאין לפניו קערה [של] גריסין. באותה שעה אמר (קהלת, ב׳ י׳): וזה היה חלקי [3].

---

[1] ע״ז מ״ד.

[2] סנהדרין מ״ט. (חולק על ריא). כך הוא לפי הנוסח הנכון (עי׳ ד״ס). הנוסח איצטגניני.. קיימין הוא לפי פירש״י „בעלי אגרופין" ומתאים למאמר הבא אח״כ של רב יהודה אמר רב: ארבע מאות ילדים (כלו׳ בחורים) היו לדוד וכו׳ ומהלכין בראשי הגייסות היו, והן הן בעלי אגרופין של דוד. ואולם באמת כונתו של ריב״ח היא שבשעת המרד של אבשלום עדיין היה כחו של דוד גדול — או לדבר בלשון האסטרולוגיה (איצטגנינות), המזל המורה על קיומה של מלכות דוד היה בתקפו, בעת שמרד אבשלום, אבל אח״כ, בעת המרד של אדוניהו ירד מזלו של דוד והראה שמלכותו עומדת להבטל. ומה שמביא דברי רב יהודה אמר רב אינם אלא להראות שכך היה בפועל. ע״ד המלה איצטגנינות עי׳ הערתי לאגדת התנ׳ כרך א׳ ח״א 44 הע׳ 4.

[3] ירו׳ סנהדרין פ״ב ה״ו, קה״ר ב׳ ב׳ (בלי שם האומר). באגדה הבבלית ע״ד שלמה (גטין ס״ח. ומזה בשו״ט ע״ח) לא מלאך הוריד את שלמה, אלא אשמדאי. בתנחומא ב׳ יתרו 5 על הכתוב (קהלת ג׳ י״א) את הכל עשה יפה בעתו [אחרי המאמר: אילו אומרו אדם אחר היו שוחקין עליו לומר: מי הודיעו לזה מה יפה ומה אינו יפה? אלא שלמה, שלא חסר כלום משלחנו, הוא היה יודע מה יפה] בא מאמרו של ריב״ח: אפילו מרר בתמוז ומלפפונין בתשרי *). עי׳ עוד ע״ד שלמה באג׳ התנ׳ II ח״א 80.

*) בדברים ר׳ א׳ ר׳ חמא בר חנינא אומר: שהיו מביאין לו תרדין בימות החמה וקשואין בימות הגשמים.

פרק שלשה עשר

ר׳ חמא בר חנינא.

ר׳ חמא בר ר׳ חנינא, שנקרא על שם זקנו, אבי אביו, ר׳ חמא [1] — ישב כמו אביו, בצפורי [2] — ששם היה כנראה, קרוב ביהוד, אל ר׳ יונתן [3] — מלבד זאת אין כל ידיעה ע״ד חייו ופעולותיו [4]. פעם מצאנוהו בלוד, ששם בקר יחד עם ר׳ הושעיה בתי כנסיות, ואמר לו: כמה ממון שקעו אבותי כאן! ועל זה השיבו ר׳ הושעיא: כמה נפשות שיקעו אבותיך כאן! לא הוה אית בני נש דילעון באורייתא (כלו׳: יותר טוב היו אבותיך עושים אם היו תומכים בממונם את לומדי התורה מאשר הוציאו על בנינים נהדרים [5]. בהלק

1) עי׳ לעיל ח״א 9, הערה 6.

2) ע״ד קביעות ריחוק מקום בצפורי (ירו׳ שבת פ״ו ה׳, ירו׳ סנהדרין פ״י ה״א) „מן כנישתא דבבלאי עד דרתיה דר׳ חמא בר חנינא״.

3) עי׳ לעיל ח״א 58.

4) בנדרים ס״ב. צ״ל ר׳ חנינא בר חמא ולא להפך, כי לר׳ חנינא היה משא ומתן עם ר׳ ישמעאל ב״ר יוסי (עי׳ לעיל ח״א 6). מה שאי אפשר שיהיה עם ר׳ חמא בר״ח. וכן צ״ל גם בשבת ל״ח בסוף ע״א. א״ר חמא בר חנינא פעם אחת נתארחתי אני ורבי, שגם שם הוא אפשר רק כשמדובר בר׳ חנינא, שהיה בן לויתו של ר׳ יהודה הנשיא, ולא ר׳ חמא בנו. לפני המאמר הזה יש שם מאמר: א״ר שמואל בר נתן א״ר חנינא כשהלך ר׳ יוסי [בר הלפתא] לציפורי וכו׳. כאן לפי הנראה צ״ל ר׳ חמא בר חנינא, שר׳ שמואל בר נתן מוסר עוד בכמה מקומות דברים בשמו. בירו׳ שבת פ״ג ה״א ובתרומות פ״ב ה״ג מספר ר׳ שמואל בר נתן מה שספר לו ר׳ חנינא בר חמא: אני ואבא עלינו לחמת גדר, וזהו בקרוב אותו הענין שעליו מדובר בשבת ל״ח. ואם שם במקום „אני ורבי״ נגרוס „אני ואבא״ — אז יצא נכון, שזהו ר׳ חמא בר חנינא [כמ שנדפס שם].

5) שקלים סוף פ״ה: ר׳ הושעיא זה אינו מי שהיה ראש ישיבה בקיסרין, אלא ר׳ הושעי׳ החסיד תלמידו של ר׳ יוחנן (עי׳ לעיל 12), שלו נאה מאמר זה. מהספור הזה אנו למדין, שאבות ר׳ חמא ישבו בלוד ופזרו ממון הרבה לבנין בתי כנסיות. אח״כ צריך להשוב, שהמשפחה ירדה בבלה (אולי בימי אדרינוס) ומשם עלה ר׳ חנינא אביו לארץ ישראל. מחלוקת אחת בין ר׳ חמא ובין ר׳ הושעי׳ תמצא בירו׳ עירובין פ״ה ע״ד נסיעתם של ישראל במדבר (חד אמר כתיבה הלכו וחד אמר כקורה). בשו״ט ע״ח מ״ה איתא: ר׳ חמא ור׳ הושעי׳ תרוייהו אמרו: מין חיה היה (הערוב שבמצרים) ושמה פנתרין = Panther), אולי צ״ל: ר׳ חמא [ב״ח] ור׳ הושעיה.

ההלכה נזכר שמו רק לפרקים רחוקים [1] — לעמת זה גדולה השיבותו באגדה שבה השאיר מאמרים רבים, ומספר גדול מהם נמסרו ע"י בעל האגדה ר' לוי. ר' לוי זה הוא אינגו ר' לוי בר לחמא, שבשלשה דברים מצאנוהו חולק על ר' חמא ב"ח [2] — כן נמסרו פלוגתות באגדה שהיו בין ר' חמא ב"ה ובין ר' שמואל בר נחמן [3] — פעם אנו מוצאים את ר' חלבו, תלמידו של רשב"נ, חולק על ר' חמא בדבר אגדה [4].

א. מאמרות ופתגמים.

— מאי דכתיב (דברים, י"ג ה'): אחרי ה' אלהיכם תלכו? וכי אפשר לו לאדם להלך אחר השכינה? והלא כבר נאמר (דברים, ד' כ"ד): כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא — אלא להלך אחר מדותיו של הקב"ה: מה הוא מלביש ערומים, דכתיב (בר', ג' כ"א): ויעש ה' לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, אף אתה הלבש ערומים; הקב"ה בקר חולים, דכתיב (שם, י"ח א'):

---

1) מחלוקת בהלכה בינו ובין ר' יוחנן, שבת קמ"ז: הוא מבאר מלה אחת במשנה (שבת ה', ג') בירו' שבת פ"ה קרוב לסוף, ר' יסא בשמו. הערה א' למשנה סוכה ב' ג', ר' לוי בשמו (ירו' סוכה פ"ב ה"ג; השוה בר' בבלי סוכה כ"ב:); עוד שני מאמרים מסנו ע"ד פ' פרה ופ' החדש בירו' מגילה פ"ג ה"ו; דוגמאות מבאורי מקרא הלכותיים: לשמ"ת מ', ג' (ר' יסא בשמו) ירו' סוכה פ"א סוף ה"ו; לויקרא כ"ג כ"ד (השוה לבמדבר כ"ט א') ר"ה כ"ט: אסתר ג' ז', ירו' מגילה פ"א ה"ז (ר' לוי בשמו).

2) תענית ט"ו א' פליגי בה ר' לוי בר לחמא ור' חמא ב"ה, שלש פעמים. עי' לעיל ח"א 9, הע' 6. ר' לוי בר לחמא אמר פעם אחת דבר אגדה בשם עצמו בב"ב ט"ו. (איוב היה בימי משה). אולי צ"ל גם בדברים ר' א' (ומה מי שעובד ע"ז הרי הוא כמותו, שנא' (תה' קט"ו ח'): כמוהם יהיו עושיהם, מי שעובד להקב"ה לא כ"ש שיהיה כמותו!) במקום ר"ל בר חמא צ"ל: ר"ל בר לחמא, אם לא נגרוס: ר"ל בשם ר' חמא (בר חני'). ר"ל בר לחמא מוסר גם דברי ריש לקיש, עי' לעיל 141 הע' 4, ועמוד 148 הע 1. ר"ל בר לחמא בשם ר' חמא ב"ה, בר"ה כ"ט: זבחים נ"ג: (שהגירסא הנכונה היא שם „לחמא" לא „חמא"): קרוב לודאי, כי גם בירו' תענית פ"ד ה' היתה הגירסא בראשונה ר' לוי בר לחמא בשם ר"ח ב"ח, ואח"כ נשתבשה ומן „בר לחמא" נעשה „בשם ר' לוי".

3) עי' להלן בהערות שונות.

4) עי' ירו' כלאים פ"ט ה"ה. — פעם אחת מזכיר ר' חמא ב"ח מה ששמע מפרקיא דר' חייא בר אבא (תלמידו של ר' יוחנן), סנהדרין כ"ט. אך הגירסא שם מוטלת בספק. — ר' חייא בר אבא מזכיר מאמר אגדי של ר' חמא ב"ח בב"ב קכ"ג, שבמקום אחר נאמר בשם רשב"ל, עי' לעיל 167 הע' 2.

וירא ה' אליו באלני ממרא, אף אתה בקר חולים; הקב"ה ניחם אבלים, דכתיב (שם, כ"ה י"א): ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו, אף אתה נחם אבלים [1]. — כל העושה טובה למי שאינה יודעה, כאלו זורק אבן למרקולים, שנא' (משלי, כ"ו ח'): כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד [2]. — כל העושה דבר ולא גמרו, ובא אחר וגמרו, מעלה עליו הכתוב על שגמרו כאלו עשאו (עי"ז מתורצת הסתירה שבין הכתובים שמות, י"ג י"ט: ויקח משה את עצמות יוסף, ויהושע כ"ד ל"ב: ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל, שמשה היה המתחיל, ובני ישראל הגומרים [3]. — הנותן מתנה להברו אינו צריך להודיעו, שנא' (שמות, ל"ד כ"ט): ומשה לא ידע כי קרן עור פניו [4]. — מאי דכתיב (משלי, י"ח כ"א): מות וחיים ביד הלשון — וכי יש יד ללשון? לומר לך: מה יד ממיתה, אף לשון ממיתה. אי מה יד אינה ממיתה אלא בסמוך לה, אף לשון אינה ממיתה אלא בסמוך לה? תלמוד לומר (ירמי', ט' ז'): חץ שחוט לשונם, אי מה חץ אינה ממיתה אלא עד ארבעים והמשים אמה, אף לשון עד ארבעים והמשים אמה? תלמוד לומר (תה', ע"ג ט'): שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ [5]. — מה תקנתו של מספר לשון הרע? אם תלמיד חכם הוא יעסק בתורה, שנא' (משלי, ט"ו ד'): מרפא לשון עץ היים, ואין לשון אלא לשון הרע, שנא' (ירמי' ט' ח'): חץ שחוט לשונם, ואין עץ חיים אלא תורה, שנא' (משלי, ג' י"ח): עץ חיים היא למחזיקים בה. ואם עם הארץ הוא — ישפיל דעתו, שנא' (שם, ט"ו ד'): וסלף בה שבר ברוח [6]. — קשה גליפת שפתים (כלומר: מתנת הדבור באדם) שהיא שקולה כנגד בריתו של עולם,

[1] סוטה י"ד. השוה מאמרו של אבא שאול לשמות ט"ו ב' ולויקרא י"ט ב' באג' התנ' כרך ב' ח"ב 68. הלגנדה של ר"ח ב"ח לבר' י"ח א', ב"מ פ"ו: נמצא קצת ממנה בב"ר מ"ח בשם ר' ינאי *).

[2] חולין קל"ב ע"א. (מרקולים=Hermessäulen), סמוך למאמר דומה לו של רב. המרקולים (=מרגמה) גם הוא אינו מכיר בכבוד שחולקין לו העוברים, הזורקים בו אבן.

[3] סוטה י"ג:, דברים ר' ח', ר' לוי בשמו. עי' אג' התנ' II כרך ב' 26 הע' 21. —

[4] שבת י':, ביצה ט"ז.

[5] ערכין ט"ו:

[6] שם.

*) וז"ל התלמוד שם: מאי כחם היום? אותו היום יום שלישי של מילה של אברהם היה, ובא הקב"ה לשאול באברהם. הוציא הקב"ה חמה מנרתיקה, כדי שלא יטריח אותו צדיק באורחים ובב"ר מ"ח א"ר ינאי: ניקב (הקב"ה) נקב מגיהנם והרתיח כל העולם כלו על יושביו לשעה קלה, אמר הקב"ה: צדיקים בצער והעולם בריוח? הדא אמרת, שההימום יפה למכה.

שבבריאת העולם ומלואו: כתוב (בר', ב' ד'): אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, ובגליפת שפתים כתוב (ישעי', נ"ד י"ט): בורא ניב שפתים [1]. — גדולה תשובה שמביאה רפאות לעולם, שנא' (הושע, י"ד ה'): ארפא משובותיכם [2]. — כיון שנשא אדם אשה עונותיו מתפקקין, שנא' (משלי, י"ח כ"ב): מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה'. (מתפקקין — נסתמין — רש"י [3]. — ריגלוי דבר נשא ערבתיה למיקמתיה כל הן דהוא מתבעי (רגליו של אדם ערבות להביאו למקום הנועד בשבילו למות שם), כתיב (מ"א, כ"ב כ'): מי יפתה את אחאב ויעל ויפל ברמות גלעד (ברמות גלעד דוקא ולא בביתו [4]. — "הקים" — שהן הקוקין על יצר הרע [5].

— במדבר, כ"ד ו'. כנהלים נטיו וכו' כאהלים נטע ה'. למה נסמכו אהלים לנהלים? [6] לומר לך: מה נהלים מעלין את האדם מטומאה לטהרה, אף אהלים (בתי מדרשות — רש"י) מעלין את האדם מכף חובה לכף זכות [7].

---

1) פסיקתא ר' ל"ג (153 ע"א). הבטוי "גליפת שפתים" שנמצא רק כאן, הוא לפי הנראה, בטוי עממי בשביל חלל הפה שהשפתים סותמות אותו, והוא כלי הדבור. הקב"ה גלל (=חקק, γλύφω) כמו שנא' על הקיקה בחלק אחר של הגוף: גלף לה הקב"ה עיקר מטרין, עי' לעיל 171 הערה 6. ספק הוא אם "גליפה" הוא פירוש של המלה "ניב" שבתנ"ך. גם הת"י מפרש את המלה ניב בתור יצירת הדבור: דברא ממלל סיפוון בפום כל אנשא.

2) יומא פ"ו. שם מובא גם כן: ר"ה רמי: כתיב (ירמי', ג' י"ב) שובו בנים שובבים, דמעיקרא שובבים אתם, וכתיב: ארפא משובותיכם (משמע כבעל מום שנתרפא, שמקצת שמו עליו, רש"י)? לא קשיא: כאן מאהבה (השב מאהבה, נעקר עונו מתחלתו), כאן מיראה.

3) יבמות ס"ג: "ויפק" — מל' "פקק" — סתום. הנשואין הם התחדשות החיים והעוונות שנעשו עד הנה אינם באים בחשבון, המעוות נתקן על ידם, והפרצה נגדרה.

4) ירו' כלאים פ"ט ה"ד. ירו' כתובות 35 ב', ר' יונה בשמו ואח"כ באה בתור ראיה האגדה ע"ד סופריו של שלמה, אליחרף ואחיה. בבבלי סוכה נ"ג. מספר זה ר' יוחנן יחד עם הפתגם "רגלוה דבר אינש אינון ערבין ביה לאתר דמיתבעי תמן מובלין יתיה" — שנתיחס לשלמה.

5) ויק"ר ל"ה כמעט בראש. היצר הרע הוא החמר הקשה כאבן, והקב"ה חקק בו את החקים לעציר בו על ידם.

6) ברכות ט"ז: מה שנא' שם אח"כ "דכתיב וכו'" אינו אלא הוספה. לפ"ד התוספ' שם כונתו לפסוק "מה טובו אהליך". צורת השאלה מתאימה לפירש"י. עי' הערתו של הרב בריל בבית תלמוד (הוצ' וויס ואיש שלום) II 151. גם השבעים מתרגמים "אהלים" σκηναὶ וכן הוולגטא tabernacula; הפשיטא — משכנא.

7) בב"ר ריש צ"ב מובא, שרי חמא אמר לסני נהורא דיתיב ולעי באורייתא: "שלום לך, בר חריה!" (שהוא בן חורין לעולם הבא).

–מימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם. היו במצרים – ישיבה עמהם, שנא׳ (שמות, ג׳ ט״ז): לך ואספת את זקני ישראל; היו במדבר ישיבה עמהן, שנא׳ (במדבר, י״א ט״ז): אספה לי שבעים איש מזקני ישראל. אברהם אבינו זקן ויושב בישיבה היה, שנא׳ (בר׳, כ״ד א׳): ואברהם זקן. יצחק אבינו זקן ויושב בישיבה היה, שנא׳ (שם, כ״ז א׳): ויהי כי זקן יצחק. יעקב אבינו זקן ויושב בישיבה היה, שנא׳ (שם, מ״ח י׳): ועיני ישראל כבדו מזקן. אליעזר עבד אברהם זקן ויושב בישיבה היה, שנא׳ (בר׳, כ״ד ב׳): ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו [1]. — מאי דכתיב (משלי, כ״ז י״ז): ברזל בברזל יחד? לומר לך: מה ברזל זה אחד מחדד את חברו, אף שני תלמידי חכמים מחדדין זה את זה בהלכה [2]. — כל העושה מריבה עם רבו, כעושה עם שכינה, שנא׳ (במדבר, כ׳ י״ג): המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה׳ [3]. — שה״ש, א׳ י׳. צוארך בחרוזים. אלו פרשיותיה של תורה שהן חרוזות זו בזו, ומושכות זו בזו, ומדלגות זו מזו, ודומות זו לזו, וקרובות זו לזו [4]. — משלי, כ״ה ב׳. כבוד אלהים הסתר דבר וכבוד מלכים חקור דבר. מתחלת הספר (בראשית) ועד כאן (עד סוף הפרשה) כבוד אלהים הוא הסתר דבר, מכאן ואילך – כבוד מלכים חקור דבר, כבוד דברי תורה, שנמשלו במלכים, שנא׳ (משלי, ח׳ ט״ו): בי מלכים ימלכו, חקור דבר [5]. — ר׳ חמא בר חנינא פתח (איוב, כ׳ ד׳): הזאת ידעת מני עד. משל למדינה שהיתה מסתפקת מן החמרין, והיו שואלין אלו לאלו: מה שברון (שער, מחיר; לפי גירסת רש״י: שברון = שבר) נעשה במדינה היום? של ששי היו שואלין של חמישי, ושל חמישי של רביעי, ושל רביעי של שלישי, ושל שלישי של שני, ושל שני של ראשון, ושל ראשון למי היה לו לשאול? לא לבני המדינה, שהיו עסוקין בדימוסה של מדינה. אף

---

[1] יומא כ״ח ב׳. את השם „זקן״ הוא מבאר בתור זקן הישיבה.

[2] תענית ז׳ א׳. בב״ר ר״פ ס״ט: כשם שאין סכין מתחדד אלא בירך של חברו, כך אין תלמיד חכם מתחדד אלא בחברו. בכתוב משתמש אח״כ ר׳ חמא בבאור אחר בתור פתיחתא לבראשית פ״ח י״ג.

[3] סנהדרין ק״י.

[4] שהש״ר לאותו פסוק, ר׳ לוי בשמו. „ומדלגות זו מזו״ – אפשר אולי לפרש כמו החרוזי מרגליות, כשמעבירין אותו על פי האצבעות, או המרגליות כאלו מתפרדות זו מזו, כך גם פרשיות התורה מתפרדות זו מזו (בנגוד ל„מושכות״).

[5] ב״ר ר״פ ט׳, ר׳ לוי בשמו. המאמר הוא פתיחתא לבר׳ א׳, ל״א. בירו׳ חגיגה פ״ב ה״א מיוחס המאמר הזה לר׳ לוי בעצמו: „הסתר דבר עד שלא נברא העולם, חקור דבר משנברא העולם״.

כאן כל מעשה של כל יום ויום היו שואלין אלו לאלו: מה בריות ברא הקב״ה בכם? היום של ששי שואל של חמישי וכו׳ עד לראשון. למי היו שואלין? לא לתורה שקדמה לברייתו של עולם. דאמר ר״ש בן לקיש: שני אלפים שנה קדמה תורה לברייתו של עולם וכו׳. התורה יודעת מה קודם לברייתו של עולם, אבל אתה אין לך עסק לדרוש, אלא (איוב, כ׳ ד׳) מני שים אדם עלי ארץ [1]. —

— מניין שכל מי שהגזל בידו שתפלתו עכורה, שנא׳ (ישעי׳, א׳ ט״ו): ובפרשכם כפיכם וגו׳ אינני שומע. מפני מה? שידיכם דמים מלאו. ומנין שכל מי שמרחיק את עצמו מן הגזל שתפלתו זכה? שנא׳ (תה׳, כ״ד ד׳): נקי כפים ובר לבב — מה כתיב אחריו? — ישא ברכה מאת ה׳ וגו׳ זה דור דורשיו [2] — אם ראה אדם שהתפלל ולא נענה, יחזור ויתפלל שנא׳ (תה׳, כ״ז י״ד): קוה אל ה׳, חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה׳ [3] — כל הקורא קריאת שמע ומדקדק באותיותיה, מצננין לו גיהנם, שנא׳ (תה׳, ס״ח ט״ו): בפרש שדי מלכים בה תשלג בצלמון (אם תפרש שדי ותבדיל תיבות של מלכות שמים, ,מלכים בה תשלג בצלמון׳ — התורה שבה מלכים ימלכו תשלג ותצנן לך את צל המות — רש״י [4]).

ב. ישראל. אומות העולם. ימות המשיח.

— מאי דכתיב כתפוח בעצי היער [5] — למה נמשלו ישראל לתפוח? לומר לך מה תפוח זה פריו קודם לעליו, אף ישראל הקדימו ,נעשה׳ ל,נשמע׳ [6]. —

---

1) ב״ר ח׳ (בירוש׳ חגיגה פ״ב ה׳ נ״כ מיוחס לר׳ לוי בעצמו). ,הזאת ידעת׳ (הוא דורש ,הזאת׳ כלו׳: זאת התורה) ,ידעת׳ זה שהיה קודם שנברא העולם ובה צפון סוד מעשה בראשית (מאמרו של רשב״ל עי׳ לעיל 148).

2) שמו״ר סוף כ״ב.

3) ברכות ל״ב: בבי׳ מינכן ר׳ חייא בר חנינא. אבל אין אמורא הנושא שם כזה. בשו״ט לאותו פסוק בעל המאמר הוא ר׳ חייא בר אבא שנשתבש בדא׳ מר״ח ב״ח *).

4) ברכות ט״ו: אולי הוא מבאר ,מלכים׳ באותה ההוראה שבאה לעיל 224. משלי כ״ה ב׳.

5) השאלה היא על הכתוב בשה״ש ב׳ ג׳. לפי דעת התוספות (שבת פ״ח,) צריך להביא את הכתוב ז׳ ט׳. כי ב׳ ג׳ מכוון לא לישראל, אלא להקב״ה. אולם בשהש״ר לאותו פסוק מביא איזה דרשות על הכתוב הזה המכוונות גם כן לישראל.

6) שבת פ״ח, בשהש״ר לאותו פסוק בעל המאמר הוא ר׳ אחא בר זעירא.

---

*) בדברים ר׳ פ״ב: א״ר חייא רבה: כתיב: קוה אל ה׳ וכו׳ — הוי מתפלל וחוזר והתפלל, ויש שעה שיתנו לך.

איזו אומה שגידלה אלהיה כאומה זו! בנוהג שבעולם: אומה מבקשת לעשות מלחמה ואינן יודעין אם נוצחין ואם אין נוצחין, וישראל ודאי נוצחין, שנא׳ (דברים, ד׳ ז׳): כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו [1]. — אלמלא שלש מקראות הללו, נתמוטטו רגליהן של שונאי ישראל. חד, דכתיב (מיכה, ד׳ ו׳): ואשר הרעותי, וחד, דכתיב (ירמי׳, י״ח ו׳): הנה כחמר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל; וחד, דכתיב (יחזקאל, י״א ט״ו): והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר [2]. — כשהקב״ה משרה שכינתו אין משרה אלא על משפחות מיוחסות שבישראל, שנא׳ (ירמי׳, ל׳ כ״ה): בעת ההיא נאם ה׳ אהיה לאלהים לכל משפחות ישראל, לכל ישראל — לא נאמר, אלא לכל משפחות [3]. — [כשנגלה הקב״ה לאברהם בברית בין הבתרים, שאל אותו] במה אתה רוצה: שירדו לבניך לגיהנם או שישתעבדו למלכיות [4] — אברהם ברר גיהנם, והקב״ה ברר לו את המלכיות, ההי״ד (תה׳, ס״ו י״ב): הרכבת אנוש לראשנו באנו באש ומים (כלומר: שעבוד הגליות הוא כמו הגיהנם, שחציו אש וחציו ברד [5]. — עמוס, ה׳ י״ט. כאשר ינוס איש מפני הארי — זו בבל, על שם קדמיתא כאריה״ (דניאל, ז׳ ד׳), ופגעו הדב — זו מדי, על שום (שם, פסוק ה׳); וארי היוה אחרי תנינה דמיה לדוב; ובא הבית — זה יון, שהיה הבית קיים, ונשכו הנחש — זה אדום, שנא׳ (ירמי׳, מ״ו כ״ב); קולה כנחש ילך. וכן הוא אומר (שה״ש, ה׳ ב׳): פתחי לי אחותי — זו בבל, רעיתי — זו מדי, יונתי — ביון, שכל ימי יון היה בית המקדש קיים והיו ישראל מקריבין בו תורים ובני

---

[1] דברים ר׳ לכתוב ד׳ ד׳.

[2] ברכות ל״ב. ר׳ שמואל בר יצחק משתמש בדרשה זו שם. וכן בסוכה נ״ב: צ״ל ר׳ חמא (לא ר׳ אחא, או ר׳ יוחנן). (כונת המאמר להקל מעל ישראל חובת עוונותיהם, אחרי שביד הקב״ה להיטיב את לבם לעבודתו).

[3] קדושין ע׳: — שם אומר עוד ר׳ חנינא בר חמא: כשהקב״ה מטהר שבטים, שבטו של לוי מטהר תחלה, שנא׳ (מלאכי, ג׳ ג׳): וישב מצרף ומטהר וטהר את בני לוי.

[4] עי׳ לעיל 40.

[5] ב״ר מ״ד, קרוב לסוף. הנוסח שם משובש, ואולם עפ״י הפסיקתא 43 ע״ב, פסיק׳ ר׳ ט״ו (67 ע״א), שו״ט מ׳ (§ 4) נקל לתקן, ר׳ חנינא בר פפא אומר, שאברהם עצמו ברר שישתעבדו למלכיות ועפ״י זה הוא מפרש „כי צורם מכרם״, ור׳ חמא ב״ח אומר להפך. בב״ר ובשאר המקורות הנזכרים — ר׳ יודן ור׳ אידי בשם ר׳ חמא ב״ח. בפסיקתא פסיק׳ ר׳ ובשו״ט נזכר עוד „וזקן אחד בשם רבי״. בשמו״ר נ״א נשמטו דבריו של ר׳ חמא ב״ח והמלות „וזקן אחד בשם רבי״ גנספחו על מאמרו של ר׳ אחא (ר׳ הונא בשמו). בתנחומא ב׳ פקודי 5 ובשו״ט סוף נ״ב — רק דברי חנינא ב״ר פפא בלבד.

יונה על גבי המזבח, תמתי — באדום [1], — תה', י"ח ז', בצר לי אקרא ה' — בבבל, ואל אלהי אשוע — במדי, ישמע מהיכלו קולי — ביון... שכל ימי יון היה ההיכל קיים... ושועתי לפניו תבוא באזניו — באדום [2]. — משלי, ל' כ"ח, שממית בידים תתפש, באיזו זכות השממית (מלכות אדום) מתפשת? בזכות אותן הידים "ויעש גם הוא מטעמים" (בר', כ"ז ל"א [3]. — תה', ק"מ ט', אל תתן ה' מאויי רשע, זממו אל תפק. [— אמר לפניו: רבש"ע! עשה לו זמם (רסן) לעשו הרשע, כדי שלא תהא לו נחת רוח שלמה, ומה זמם עשה לו הקב"ה לעשו?] אלו בני בַּרְבַּרְיָאה ובני גֶּרְמַנְיָאה, שאדומים מתייראין מהם [4]. — מי שפרע מן הראשונים (פרעה) הוא יפרע מן האחרונים (מאדום־רומא); מה מצרים בדם, אף אדום כן, שנאמר (יואל, ג' ג'): ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש; ומה מצרים צפרדע, אף אדום כן, שנא' (ישעי', ס"ו ו') קול שאון מעיר (עיר זו רומא, עי' לעיל); ומה מצרים כנים אף אדום כן, שנא' (ישעי', ל"ד ט'): ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית, ואין עפר אלא כנים, שנא' (שמות, ח' א'): והך את עפר הארץ; ומה מצרים ערוב, אף אדום כן, שנא' (ישעי', ל"ד י"א): וירשה קאת וקפד; ומה מצרים דבר, אף אדום כן, שנא' (יחזקאל, ל"ח כ"ב); ונשפטתי אתו בדבר; ומה מצרים שחין, אף אדום כן, שנא' (זכרי', י"ב) המק בשרו; ומה מצרים ברד, אף אדום כן, שנא' (יחזקאל, שם) וגשם שוטף ואבני אלגביש; ומה מצרים ארבה, אף אדום כן, שנא' (יחזקאל, ל"ט י"ח): אמור לצפור כל כנף וגו', ומה מצרים חשך, אף אדום כן, שנא' (ישעי',

---

1) אסתר ר' בפתיחתא, כמעט בראש, ר' הונא ור' אחא בשמו, באמצע הפתיחתא של ר' יהודה בר סימון, ומשום זה בשו"ט י"ח ה' (כ' 11) שתי הדרשות מיוחסות שם לר' יהודה.

2) אסתר ר' שם, ר' פנחס ור' לוי בשמו, בשו"ט לאותו פסוק § 14 — ר' פנחס ור' אחא, גם את הכתוב ברי' כ"ט ב' דורש ר"ח ב"ח בארבע מלכיות, עי' להלן סוף סימן ג'.

3) ב"ר סוף ס"ו, במדרש משלי לאותו פסוק — סתם. אין בברואים שנאוי כשממית, וגם על עשו אומר הכתוב (מלאכי א' ג'): ואת עשו שנאתי.

4) ב"ר ע"ה, במגלה ו': אומר זאת, קצת בשנוי, ר' יצחק, ומביא לזה מאמר אחר של ר' חמא ב"ח: שלש מאות קשירי תגא איכא בגרממיא (שלש מאות נושאי כתר יש בגרמניה) של אדום (?) ותלת מאה ושתין וחמשה מרזבני (שר גדול Merzubän בפרסית) איכא ברומי (הצנזור מחק וכתב "בבבל"), ובכל יומא נפקי הני לאפי הני ומקטיל חד מינייהו, ומטרדי לאוקמי מלכא (ובכל יום יוצאים אלה נגד אלה פעם מזה ופעם מזה והורגים מהם, ותמיד טרודים בהקמת מלך, ולפיכך אין להם פנאי לעסוק ביהודים). המלחמות הרבות של הרומאים נגד הגרמנים, שהיו תחת ממשלת מלכיהם הרבים, והגבול שגבלו הגרמנים מצד ממשלת רומא שלא תתפשט הלאה בעולם — מסומן כאן יפה.

ל"ד י"א): ונטה עליה קו תהו; ומה מצרים הוציא. גדול שבהם והרגס, אף אדום כן, שנא' (שם, שם ז'): וירדו ראמים עמם, ואמר ר' מאיר: וירדו רומים עמם [1]. — כל זמן שזרעו של עמלק בעולם אין השם מלא ולא הכסא שלם, שנא' (שמות, י"ז ט"ז): כי יד על כס יה. אבד זרעו מן העולם, השם שלם והכסא שלם, שנא' (תה', ט' ז'): האויב תמו הרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה, מה כתיב בתריה? (שם, פסוק ח') וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו [2]. — ראוי היה אדם הראשון שלא לטעם טעם מיתה, ולמה נקנסה בו מיתה? אלא צפה הקב"ה, שנבוכדנצר והירם מלך צור עתידין לעשות עצמן אלהות, לפיכך נקנסה בו מיתה, הה"ד (יחזקאל, כ"ח י"ג): בעדן גן אלהים היית, וכי בגן עדן היה הירם? אתמהא! אלא אמר לו: אתה הוא שנרמת לאותו שבעדן שימות [3]. — לא היו ראוין אומות העולם שיהיו בהם דוויין וסחופין (נ"א: וסכופין), ולמה יש בהם דוויים וסחופין? אלא שלא יהיו מונים את ישראל ואומרין להן: אומה של דוויים וסחופין אתם, על שם (תה', ל"ט ט'): ח־פת נבל אל תשימני [4]. — אין הקב"ה נגלה על נביאי אומות העולם אלא בחצי דבור, שנא' (במדבר, כ"ג): ויקר אלהים אל בלעם [לא „ויקרא" [5]]. — ויקרא, כ' כ"ו. ואבדיל אתכם מן העמים, אילו אמר: ואבדיל אומות העולם מכם, לא היתה תקומה לאומות העולם, אלא ואבדיל אתכם מן העמים, כזה שהוא בורר את היפה מן הרעה, ובורר וחוזר ובורר, אבל כשהוא בורר את הרע מתוך היפה, בורר ושוב אינו בורר [ורע שאין עמו קצת טוב אין לו קיום [6]. —

---

[1]) פסיקי' ס"ח ע"א, ר' לוי בשמו, וכן בפסיק' ר' י"ז (90 ע"א), בתנחומא ב' ריש בוא ובסימן 6 שם — סתם.

[2]) פסיקי' כ"ט ע"א וב', פסיק' ר' י"ב (51 ע"ב) תנחומא סוף כי תצא, ר' לוי בשמו, גם עמלק הוא טיפוסה של רומא.

[3]) ב"ר ט', אני חושב, שאיני טועה, אם אומר שהמלכים הקדמונים הללו הם משמשים בתור טיפוסים למלכי (קיסרי) רומא, שבחייהם עשו את עצמם לאלהות ודרשו כבוד אלהים. השוה לעיל ח"א 103 הערה 1. בב"ב ע"ה: בא המאמר הזה בלא שם האומר „בך נסתכלתי וקנסתי מיתה על אדה"ר".

[4]) ב"ר ריש פ"ח, לפי דברי הברייתא יבמות מ"ז: גר שבא להתגייר אומרים לו: מה ראית שבאת להתגייר? אי אתה יודע שישראל בזמן הזה דוויים, דחופים, סחופים ומטורפים.

[5]) ב"ר נ"ב, שם ע"ד, השוה מה שנאמר בעמוד זה לשמות י"ז ט"ז.

[6]) פסיק' מ"ו, פסיק' ר' ט"ו (69 ע"ב) שהש"ר ה' ט"ז, ר' יודן בשם ר' חמא, ר' ברכיה בשם ר' אבהו, במקום „לא היתה תקומה לאוה"ע" נאמר בשהש"ר „לא היתה

— אין בן דוד בא עד שתכלה מלכות הזלה מישראל (שלא תהא שום שולטנות לישראל, אפילו שולטנות קלה וזלה — רש״י). שנא׳ (ישעי׳, י״ח ה׳): וכרת הזלזלים במזמרות (וסמוך לו, שם פסוק ז׳: בעת ההיא יובל שי לה׳ צבאות וגו׳ [1]. — לעתיד לבוא הקב״ה מושיב למלך המשיח על ימינו, שנא׳ (תה׳, ק״י א׳): נאם ה׳ לאדוני שב לימיני, ואברהם לשמאלו, ופניו של אברהם מתכרכמות, ואומר לו: בן בני יושב על הימין, ואני על השמאל? והקב״ה מפייסו ואומר לו: בן בנך על ימיני, ואני על ימינך, כביכול, אדני על ימינך (שם, שם ה׳) הוי: וענותך תרבני (שם, י״ח) [2]. — עתידה בת קול להיות מפוצצת באהלי צדיקים ואומרת: קול רנה וישועה באהלי צדיקים, ימין ה׳ עושה חיל [3].

ג. באורי מקרא ודרשות.

— אחד עשר מזמורים שאמר משה [מצ׳ עד ק״א] בטכסים של נביאים אמרן, ולמה לא נכתבו בתורה? לפי שאלו דברי תורה ואלו דברי נבואה [4].

— משל למלך שבנה פלטין, ראה אותה וערבה לו, אמר: פלטין, פלטין! הלואי תהא מעלת חן לפני בכל עת. כשם שהעלית חן לפני בשעה זו. כך אמר הקב״ה לעולמו: עולמי, עולמי! הלואי תהא מעלת הן לפני בכל

ת׳ לשונאי ישראל״ כאילו הוא מדבר ע״ד קיומם של בני ישראל, אבל כונת הדברים ברורה היא, שע״י הברור, שהקב״ה בורר את הטובים מתוך אוה״ע, בזה הוא נוהן קיום והתפתחות לעם ישראל, וכמ״ש בשהש״ר ע״י ר׳ אחא: מכאן שאמר הקב״ה לאוה״ע, שיעשו תשובה ויקרבם ת׳ כנפיו.

1) סנה׳ צ״ח. אפשר מאד שכונתו לנשיאות שבא״י, שארית מלכות יהודה.

2) שו״ט לי״ח ל״ו (§ 29). בילקוט לאותו פסוק — ר׳ אחא בר חנינא. הנוסח הנכון הוא צרוף של שתי הנוסחאות — ר׳ חמא ב״ר חנינא. בפסיקתא 49 ע״ב, פסיק׳ ר׳ ט״ו (73 ע״א) נמצא מאמר (שאמנם ספק אם הוא של ר׳ חמא או של ר׳ הושעי׳), שהגואל האחרון נגלה להם וחזר ונכסה מהם ארבעים וחמשה ימים, כמו שרומז ע״ז ההבדל, שיש בין שני המספרים שבדניאל י״ב, י״א וי״ב. עי׳ כמו״כ בירו׳ שביעית פ״ד ה ז (המת בשבע שני גוג אין לו חלק לעולם הבא, סימנא: דאכל פרוטגמ׳א אכיל משתותא) שנא׳ בשם ר׳ חמא ב״ח. בויק״ר י״א האומר הוא כנראה ר׳ אבא בר כהנא.

3) פסיק׳ 132 ע״א. ר׳ לוי בשמו, בקשר למאמרו הדומה לזה של ר׳ יוסי בר זמרא, לעיל ח״א 118 בהרחבת דברים בפסיק׳ ר׳ ל״א (145 ע״א). בתנח׳ ב׳ שופטים 9 נא׳ בשם ר׳ חמא ב״ח ע״ד המשפט שיעשה ה׳ לאוה״ע, רומי ופרס. ואולם בע״ז ב׳ ע״א וב׳ מיוחסה דרשה זו לר׳ חנינא בר פפא או לר׳ שמלאי. אפשר שמרחבי״פ נשתבש רחב״ח.

4) שו״ט צ׳ א׳ (ב׳ 4), ר׳ לוי בשמו (במקום ר׳ חמא בר חנינא, או ר׳ חנינא, נמצא בילקוט ר׳ אחא בר ח׳).

עת, כשם שהעלית חן לפני בשעה זו [1]. — בר' ט"ו ח', במה ארע כי אירשנה — לא כקורא תגר (היו דברי אברהם), אלא אמר לו: באיזו זכות? אמר לו: בכפרות (קרבנות כפרה) שאני נותן לבניך. ויאמר אליו קחה לי עגלה משלשת — הראה לו שלשה מיני פרים ושלשה מיני שעירים ושלשה מיני אילים. שלשה מיני פרים: פר יום הכפורים ופר הבא על כל המצות ועגלה ערופה; ושלשה מיני שעירים: שעיר רְגָלִים, שעירי ראשי חדשים ושעירה של יחיד; ושלשה מיני אילים: אשם ודאי ואשם תלוי וכבשה של יחיד. ותור וגוזל — תור ובר יונה [2]. — על שנתגאו (המלאכים) ואמרו (בר', י"ט י"ג): כי משחיתים אנחנו את המקום הזה, נדחו ממחיצתו של הקב"ה [3]. — כשם שהנוה הרע בודק (משפיע לרעה על הבריאות), כך הנוה היפה בודק. לפום כך הוא (לוט) אומר (בר', י"ט י"ט): ואנכי לא אוכל להמלט ההרה פן תדבקני הרעה ומתי. (הוא) שרי בעומקא (יושב העמק ששם האויר קשה), ואינון אמרין ליה פוק לטורא (והם אומרים לו: עלה ההרה), הוא אומר הכין? (והוא מפחד שמא ימות שם?) הדא אמרא: אפילו מנוה הרע לנוה היפה (גם שנוי שכזה יכול להשפיע לרעה [4]. — בר' כ"ה, ואלה תולדות ישמעאל. ר' חמא בר עוקבא ורבנן הוו יתבין ומתקשיין: מה ראה הכתוב לייחס תולדותיו של רשע כאן? עבר ר' לוי, אמרי: הא אתא מרה דשמעתא, נשאלוניה. א"ר לוי בשם ר' חמא: להודיעך, בן כמה שנים נתברך זקנך (יעקב [5]. — בר', כ"ה כ"ג. ויאמר ה' לה —

---

1) שם ט' קרוב לראש, סמוך למשל דומה לו של ר' יונתן (עי' לעיל ח"א 87).

2) שם מ"ד, ששם צ"ל כפי גרסת הילקוט ר' חמא בר"ח, עי' לעיל 225 הערה שם.

3) שם נ', שם ס"ח קרוב לסוף בקשר עם מאמרו של ר' לוי בשם רשב"נ.

4) ירו' סוף כתובות. [הגירסה שם משובשת — המתרגם]. ר' לוי בשמו. בב"ר קרוב לסוף פ' נ', בהרחב הבאור, ר' ברכיה בשם ר' לוי.

5) ב"ר ס"ב בסוף, ר' לוי בשמו (שם בעל המאמר הוא ר' חמא בלבד). הבאור למאמר הזה בא במגילה (י"ז.): דאמר מר: למה נמנו שנותיו של ישמעאל? כדי ליחס בהן שנותיו של יעקב. דכתיב (בר', כ"ה י"ז): ואלה שני חיי ישמעאל מאת שנה ושלשים שנה ושבע שנים. כמה קשיש ישמעאל מיצחק? ארבוסר שנין, דכתיב (שם, ט"ז ט"ז): ואברהם בן שמונים שנה ושש שנים בלדת הגר את ישמעאל. וכתיב (שם, כ"א ה'): ואברהם בן מאת שנה, בהולד לו את יצחק בנו. וכתיב (שם, כ"ה כ"ו): ויצחק בן ששים שנה בלדת אתם. בר כמה הוה ישמעאל כד איתילד יעקב? בר שבעים וארבע. כמה פיישן משניה (כמה נשארו משנותיו)? שתין ותלת, ותניא היה יעקב אבינו בשעה שנתברך מאביו בן ששים ושלש שנה, ובו בפרק מת ישמעאל, דכתיב (שם, כ"ח ט): ויקח את מחלת בת ישמעאל בן אברהם אחות נביות, ממשמע שנאמר בת ישמעאל, איני יודע שהיא אחות נביות? מלמד שקידשה ישמעאל ומת, והשיאה נביות אחיה.

ע״י מלאך [1]. — כך היה אבינו יעקב סבור, שתחיית המתים מגעת בימיו, שנא׳ (שם, ל״ז י׳): הבוא נבוא אני ואמך ואחיך. אני ואחיך — ניחא, שמא אני ואמך? והלא אמך כבר מתה, ואת אומר: אני ואמך ואחיך? ולא היה יעקב אבינו יודע, שהדברים מגיעים לבלהה שפחת רחל, שגדלתו כאמו [2]. — שם, ל״ז י״א. ואביו שמר את הדבר; כך אבינו יעקב סבר: רואה דברים ממשמשין ובאין [3] אמר: אם נתבקרה פנקסי [4] מה יכול אני לעשות [5] — צפה הקב״ה שירבעם בן נבט עומד מן אפרים ועושה שני עגלים. מהו: „מי אלה״ (בר׳, מ״ח ח׳)? — אלה אלהיך ישראל (שמות, ל״ב ד׳)! ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב (מ״א, י״ב כ״ח, כאותו שנעשה במדבר), מיד סילק הקב״ה הימנו רוח הקדש [6]. — שמות, ב׳ ט׳. היליכי את הילד הזה — נתנבאה ולא ידעה מה נתנבאה — הא שליכי [7]. — שם, שם. ואני אתן את שכרך — לא דיין לצדיקים שמחזירין להן את אבדתן, אלא שנותנין להן שכרן [8]. — שמות, כ״ו ט״ו. עצי שטים עומדים, שעומדין דרך גדילתן [9]. — (העגל שעשו ישראל במדבר היה) מאה ועשרים קנטרין (של זהב) מנין מסך, שהוא מעביר ה׳ (מסכה = מסך — ה״א [10]). — ויקרא, כ׳ כ״ז. ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב, איש זה שאול

---

1) ב״ר כ׳ [בקשר עם מאמרו של ר׳ אליעזר בר סימון: מעולם לא נזקק הקב״ה להשיח עם אשה], שם ס״נ ר׳ לוי בשמו, עי׳ לעיל ח״א 115 הערה 2. — בבר׳ ל״ב, ד׳ „מלאכים״ הוא מפרש בב״ר ע״ה קרוב לראש — מלאכים ממש: הגר שפחת שרי היתה ונזדמנו לה חמשה מלאכים, זה שהוא אוהבו של בית — על אחת כמה וכמה! (עי׳ לעיל 216).

2) ב״ר פ״ד ו׳ השוה הערת ר׳ ברכיה, ברכות נ״ה ע״א וב׳.

3) נראה, שהוא מבאר „שמר״ במובן הסתכלות וצפ״ה. דבר=דברים, שורה של מאורעות שעל ידם מתאמת החלום של יוסף, כמו במאמר זה כך גם במאמר הקודם „סבר״—מחשבה שאינה מתאמתת לבסוף, כמו הטרמין הרגיל במסרת „סבירין״. עי׳ השמוש בלי סבר בספרי לבמדבר 88 §. — ועי׳ ערכי מדרש חלק אמוראים ערך סבר, ע׳ 236 ולהלן.

4) עי׳ לעיל ח״א 39 הערה 4.

5) ב״ר פ״ד. הרמז מ„הכר״ ל״ז ל״ב ל„הכר״ ל״ח כ״ו, שבסוטה י׳: נאמר בשם רחב״ח, נאמר בב״ר בשם ר׳ יוחנן, עי׳ לעיל 87 הערה 4.

6) פסיק׳ רבה ג׳ (11 ע״ב) ששם, לפי הנראה, צריך להשלים ל„ר׳ חמא״—בר׳ חנינא, בתנחומא ויחי מיוחס המאמר בהרחבת דברים לר׳ יהודה בר שלום.

7) סוטה י״ב:

8) סוטה שם.

9) יומא ע״ב, סוכה מ״ה:

10) שמו״ר מ״ב קרוב לסוף, ר׳ לוי בשמו, לפני זה באה דעת ר׳ תנחום בן חנילאי.

(המלך), אשה זו בעלת אוב (ששאל ממנה להעלות את שמואל. ש"א. כ"ח [1]. — ויקרא, כ"ז ג', ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם — אם שמרתם את התורה הריני מעלה עליכם כאלו אתם עשיתם אותם [2]. — במדבר, י' ל"ג, ויסעו מהר ה', שסרו מאחרי ה' [3]. — במדבר, י"ד י"ה, כגדל הסדך, זו מדת הטוב, שהיא נדושה [4]. — שם, כ"א ה', „והיה הנשוך" אין כתיב כאן, אלא „והיה כל הנשוך", אפילו נשיכת כלב, אפילו נשיכת נחש, נשיכת כלב — וְרָאָה, נשיכת נחש — והביט (כלומר: לנשיכת כלב די היה לראות את נחש הנחשת, כדי להתרפא, ולנשיכת נחש נאמר „והביט", שהיה צריך להסתכל בו יותר [5]. — המן כשניתן לישראל, באלוש ניתן להם, ולמה באלוש? בזכות אמינו שרה, דכתיב (בר', י"ח ו'): לושי ועשי עגות, (כלו': בזכות הכנסת אורחים [6]. — רצועה היתה יוצאה מחלקו של יהודה ונכנסה בחלקו של בנימין, והיה בנימין הצדיק מצטער עליה בכל יום לנוטלה, שנא' (דברים, ל"ג י"ב): חופף עליו כל היום, לפיכך זכה בנימין הצדיק ונעשה אושפיזכן להקב"ה (בירושלים שהיא בחלקו של בנימין) שנא' (שם): ובין כתפיו שכן [7].

---

[1] מדרש שמואל ריש כ"ד, ר' לוי בשמו. אח"ז בא מאמרו של ר' לוי, ר' יהושע דסכנין בשמו. בויק"ר כ"ו נתחלפו שמות האומרים זה בזה.

[2] ויק"ר ל"ה, עי' לעיל 37 הערה 4. בשו"ט, כ' ה' (ב' 8) נמצא מאמר של ר' חמא שאינו מובן.

[3] שבת קט"ז, תענית כ"ט. אולי דורש „מהר" — „מאחר" (עי' לעיל ח"א 112 הע' 2) במדבר ר' ד' על הכתוב ד' ה' נמצא מאמרו של ר"ח ב"ח איך היו בני קהת מורידים את הפרכת [כך היו קונטטין (בערוך הגירסא קונטסין=קונדסין—מוט ארוך וראשו חד) וצינורות של זהב בראשיהן, וי"א של ברזל, והיו מגביהין את הפרכת בקונטטין ופורקין את הקורקסין (קרסים — ערוך), ואעפי"כ לא היו משפילין אותה בפעם אחת, כדי שלא יראו את הארון, אלא משפילין קמעה, קמעה, שיורידוה], מאמר זה לא נמצא במקום אחר.

[4] פסיקתא 167 ע"ב.

[5] ירו' ר"ה פ"ג סוף ה"ט.

[6] תנחומא ב' בשלח 23 ר' יונה בשמו (בכ"י מוסיף: אביו של ר' מני), ב"ר מ"ח קרוב לסוף [בזכותו של אברהם שאמר: לושי וכו'], בשמו"ר כ"ה ר' יהודה הלוי ב"ר שלום בשם ר' יונה ואף ר' לוי בשם רחב"ח: לארבעים ושתים מסעות ירד להם המן והיכן ירד? באלוש, ולמה באלוש? וכו' (עי' לעיל 231 הע' 6). בבבלי ב"מ פ"ו, א"ר חמא ב"ח וכן תנא דבי ר' ישמעאל: בשכר שלשה זכו לשלשה: בשכר „חמאה וחלב" זכו למן, בשכר „והוא עומד עליהם" זכו לעמוד הענן, בשכר „יקח נא מעט מים" זכו לבארה של מרים (עי' אג' התנ' II, ח"ב 51).

[7] זבחים נ"ג ע"ב ונ"ד ע"א ר' לוי בר לחמא בשמו, (עי' לעיל 221 הע' 2) שם קי"ח: בברייתא אחת יומא י"ב, ובמגילה כ"ו, — סתם, עי' לעיל 211 הע' 2.

— מפני מה נאמרה פרשת רוצחים בלשון עזה, דכתיב (יהושע, כ׳): וידבר ה׳ אל יהושע וכו׳ תנו את ערי המקלט? מפני שהן של תורה[1]. — שופטים, י״ג ה׳. והוא יחל להושיע את ישראל. — הוחל שבועתו של אבימלך דכתיב (בראשית, כ״א): אם תשקר לי ולניני ולנכדי[2]. — שופטים, י״ג כ״ה. ותחל רוח ה׳ לפעמו. חלתה נבואתו של יעקב אבינו, דכתיב (בר׳, מ״ט י״ז): יהי דן נחש עלי דרך[3]. — ישעי׳, י״ז י״א. ביום נטעך תשגשגי ובבקר זרעך תפריחי. משל לאחד שהיתה לו ערוגת ירק מלאה, השכים בבקר ומצאה שהוריקה[4]. — גדול יום הגשמים כיום שנבראו שמים וארץ, שנא׳ (ישעי׳, מ״ה ח׳): הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק וגו׳ אני ה׳ בראתיו, בראתים לא נאמר, אלא בראתיו[5]. — שם, מ״ח י״ז. אני ה׳ אלהיך מלמדך להועיל. — לבן מלך שהיה לו דין לפני אביו. א״ל אביו: אם מבקש אתה לזכות לפני בדין, מנה לך ניקולוגוס פלוני, ואתה זוכה בדין, כך אמר הקב״ה לישראל: בני! אם מבקשים אתם לזכות לפני בדין, תהיו מזכירים לפני זכות אבותיכם, ואתם זוכים לפני בדין[6]. — מנין לחתן שמיסב בראש? שנא׳ (ישעי׳ ס״א): כחתן יכהן פאר. מה כהן בראש אף החתן בראש[7]. — מהו (ירמי׳, ג׳ י״ט): ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים. אהבה גדולה היתה ביני וביניכם, היאך עשיתם, שאהא שונא אתכם? איך אשיתך בבנים — אין הלשון הזה אלא לשון שנאה, שנא׳ (בר׳, ג׳ ט״ו): ואיבה אשית[8]. — ירמי׳, י״א ט״ז. לקול המולה גדולה — לקול המולה

1) מכות י׳ בסוף עמוד ב׳. מאמרו של ר״ח ב״ח ליהושע ג׳ ט״ו, עי׳ לעיל ח״א 25 הע׳ 8.

2) סוטה ט׳ ע״ב.

3) שם.

4) ויק״ר י״ח קרוב לסוף, אח״ז משל דומה לזה של רשב״נ. בבמדב״ר ז׳ קרוב לראש המשל יותר מפורט [למלך שהיתה לו גנה אחת מלאה בכרוב נאה ומשובח, נכנס לתוכה בין הערבים, וראה אותה, ואמר: מה נאה ומשובח! לבקר אני מוכר אותה לתגרין ואמלא כיסי זהובים, בבקר נכנס לראותה ומצא אותה שהפריגה, א״ל: תפח רוחך! בערב היית נאה ומשובחת, ובבקר הרי הפרגת, כך אמר וכו׳], המלה „הפריגה״, שאינה במקום אחר (לוי, ח״ד צ״ז ע״ב), אולי נרדפת עם „תפריחי״ (פרח=פרג).

5) תענית ז׳:

6) פסיקתא 153 ע״א, ויק״ר כ״ט, ר׳ לוי בשמו, בתור פתיחתא לויקרא כ״ג כ״ב. (ניקולוגוס=עורך דין, νικολογῶς). הדרשה הבאה לפני זה ע״פ מלמדך להועיל איננה של ר״ח ב״ח. — עי׳ אג׳ התנאי I, ח״א 118 הע׳ 2 על הכתוב ישעי׳ נ״א י״ד.

7) מו״ק כ״ח:

8) תנחומא משפטים (ב׳ 10), תנחומא ב׳ שלח בהוספה 15 (ר׳ יוסי בר חנינא). קודם לזה מאמרו של ר׳ אלעזר.

הגדולה שאמרתם (המרגלים, במדבר י"ג ל"א), הציתו אש עליה, ורעו דליותיו [1]. — מי שמת בחוץ לארץ ונקבר שם שתי מיתות בידו, שנא' (ירמי', כ' ו'): ואתה פשחור וכו' ובבל תבוא ושם תמות ושם תקבר. (מזה אנו למדין, שגם הקבורה בחו"ל נחשבה כמיתה [2]. — שם, כ"ב כ"ח. אם כלי אין חפץ בו — ככלי של מימי רגלים [3]. — שם, כ"ג כ"ב. אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו? נאם ה'. [אם ילך אדם ויגע בתורה (בזוית ביתו) אני מראה מעשיו בעולם, וכך אם יטמין אדם עצמו לעשות עבירה, אני מראה מעשיו לעולם, שנא': ואני לא אראנו נאם ה'. הלא את השמים ואת הארץ אני מלא. ומהו אני מלא? אמר הקב"ה אני ממלא ממנו את העליונים ואת התחתונים, ומראה שהצן לבריות. למה? שהן מתגאין ועושין עצמן אלהות. (איוב, מ"א כ"ו) את כל גבוה יראה, הוא מלך על כל בני שחץ, שהוא מולך על כל אותן שמתגאין ועושה אותן שחץ [4]. — ירמי', ל"ו ל"ב. וירמיהו לקח מגלה אחרת וגו' ועוד נוסף עליהם — זה איכה יעיב, דברים — זה איכה יועם, רבים — זה זכור ה', כהמה — זה אני הגבר שהוא מן תלתא, תלתא פסוקי באלפא ביתא [5]. — יחזקאל, ד' ט'. ואתה קה לך חטים ושעורים וגו' ועשית

---

[1] ירו' תענית פ"ד (68 ד'), ר' לוי בר לחמא בשמו עי' לעיל 221 הערה 2. במנחות נ"ג: מיוחס המאמר הזה לר' חנינא בר פפא (דבר גדול דברו מרגלים באותה שעה (במדבר, י"ג ל"א) כי חזק הוא ממנו וכו' כביכול, אין בעל בית יכול להוציא כליו משם), נגד זה — מתקיף ליה ר' חמא בר חנינא (כך היא הגירסא הנכונה בילקוט) האי „לקול המולה" — „לקול מלה" מבעי ליה? אלא אמר הקב"ה לאברהם: קולך שמעתי והמלתי עליהם (המולה=חמלה עי' לעיל 232 הע' 3) אני אמרתי: ישתעבדו בארבע מלכיות כל אחת ואחת כשעור ד' מלכיות, השתא כל חדא וחדא מאי דפסיק לה. — אפשר שבתלמוד הבבלי נשמר הנוסח הנכון, עי' לעיל 226 הע' 4. ששם ג"כ מיוחס בבבלי לר' חנינא בר פפא מה שבירוש' מיוחס לרחב"ח.

[2] תנחומא ב' ויחי 6. ב"ר צ"ו קרוב לסוף (ששם צריך להשלים „ר' חנינא" וכן בתנחומא ויחי קרוב לראש). בירו' כלאים פ"ט ה"ד נמסרה ע"י ר' אבא בן זמינא מחלקת בין ר' חלבו ובין ר' חמא ב"ח, חד אמר: מת שם ונקבר שם — יש בידו שתים, מת שם ונקבר כאן יש בידו אחת,] והרנה אמר: קבורה שבכאן מכפרת על שלהן, אחת משתי הדעות הללו מיוחסת כאן לרחב"ח. בפסיק' ר' א' (3 ע"א) נמצאה ג"כ אותה המחלקת (נמסרה ע"י רב הונא הכהן בן ר' אבין בשם ר' אבא בן ימינא (?)) רק ששם בפירוש נאמר בשם ר' חלבו מה שכאן נאמר בשם ר' חמא, ולהפך.

[3] פסיק' קס"ג ע"א. ויק"ר י'. חולק עליו רשב"נ.

[4] תנח' ב' וארא 8, תנחומא וארא לכתוב ז' א', שמו"ר בסוף ח' בקשר עם מאמרו של ר' בנימין ב"ר לוי.

[5] פתיחתא איכה 28. שם, בתור פתיחתא לפרשה ג' א'.

אותם לך ללחם — ריבה בהן שעורים (כלומר שהשעורים יהיו יותר מרובין על שאר המינין [1]. — יחזקאל, ל"ה ו'. אם לא דם שנאת ודם ירדפך. ועשו הוא שונא את הדם? — זה דם של מילה [2]. — נביא מכפת ידיו ורגליו ויושב לו לפני כהן גדול. ומאי טעמא? (זכרי', ג' ח') שמע נא יהושע הכהן הגדול אתה ורעיך היושבים לפניך. יכול יהו הדיוטות? (שאלה היושבים לפניו היו הדיוטות), תלמוד לומר: כי אנשי מופת המה, ואין מופת אלא נבואה, היך מה דתימר (דברים, י"ג ב'): ונתן אליך אות או מופת [3]. — תה', כ"ה ח'. טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך — אם לחטאים יורה, קל וחמר לצדיקים [4]. — תה', כ"ט ד'. קול ה' בכח — לבחורים, קול ה' בהדר — לתשישין [5]. — כ"ב פעמים כתיב (בתהלים) אשרי [6], ומכלן לא נטל אפוכי (ἀροχή=חסד) אלא זה (אשרי משכיל אל דל, תה' מ"א ב'). ומאי אפוכי נטל? ביום רעה ימלטהו ה' [7]. — תה', נ' ז'. שמעה עמי ואדברה, שמעה עמי (עשרת הדברות) ואדברה, שיהא לי פתחון פה לקטרג לשרי אומות העולם [8]. — כל אדם שיש בו גסות הרוח כאלו בא על כל העריות, שנא' (משלי, ט"ז

---

[1] פסיק' ע"א ע"ב, שעפ"י הכ"י שבאוקספורד הגי' הוא ר' חמא ב"ח. בויק"ר כ"ח נשתבש מחנינא להלפתא. בפסיקתא ר' י"ח (93 ע"א) שם האומר חסר לגמרי. חולק ע"ז רשב"נ.

[2] ב"ר ס"ג קרוב לסוף, ששם צריך לתקן ר' לוי בשם ר' חמא ב"ח. עי' לקח טוב תולדות ל"א, חולק על רשב"נ. בתנחומא ב' תולדות 4 מיוחס לרחב"ח דעתו של רשב"נ ודעתו של רשב"נ — לרבותינו. — עי' לעיל 161 הע' 6 ליחזקאל כ"ח, י"ג.

[3] ירו' הוריות 48 סוף ב'. עי' בבלי הוריות י"ג. השוה לעיל ח"א 166 הערה 4.

[4] מכות י': בתור פתיחתא לפ' רוצחים (עי' לעיל 233 הערה 1), אח"ז בא מאמרו של ר"ש לקיש. בשו"ט כ"ב י"ב (24 §) מובא מאמרו של ר' לוי בשם ר' חמא ב"ח ע"ב אסתר, ואין המאמר מובן כל צרכו.

[5] שהש"ר ה' ט"ז בקשר עם מאמרו של ר' יוח:ן (לעיל 72 הע' 3).

[6] לפ"ד איינהורן מכ"ה פעמים „אשרי" שנמצאים בספר תהלים לא באו בחשבון אלה שכתובים במזמור קכ"ז ה', וקל"ז ח' וט' שלהם אפי אחר.

[7] ויק"ר ריש ל"ד.

[8] פסיק' 108 ק"ב *). עי' נדה ע"א לתה' קכ"ז, ג'. — בשו"ט ק"ג א' (2 §) א"ר לוי בשם ר' חמא (לפי הנירסא הנכונה של בובר): הצייר הזה צר איקונין, הצייר מת יצירתו קיימת, והקב"ה אינו כן, אלא הקב"ה צר את האדם הזה, והאדם מת,

---

*) הגירסא בפסיקתא הו' בובר „שיהא להם פתחון פה לקטרג לשרי אומות העולם". ונראה שהיא משובשת אבל גם הגירסא של בכר אינה יפה ואולי צ"ל שלא יהא פתחון פה לשרי אוה"ע לקטרג וזה מקושר עם המאמר של ריב"ל שבא אח"כ. שעד שלא קבלו את התורה היו ישראל שוים בערכם בשאר אוה"ע ורק בקבלת התורה זכו להקרא בשם עם ה'. ולפיכך צריכים לשמוע בקול ה', שלא יהיה קטרוג עליהם.

ה׳) : תועבת ה׳ כל גבה לב, וכתיב התם (ויקרא, י״ח כ״ז) : כי את כל התועבות האלה וכו׳ [1]. — משלי, כ״ח כ״ג. מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון, מוכיח — זה משה, אדם — אלו ישראל, שנא׳ (יחזק׳, ל״ד ל״א) : ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם. מהו אחרי? אמר הקב״ה : בשביל להביאן אחרי ; חן ימצא — זה משה, דכתיב (שמות, ל״ג י״ב) : וגם מצאת חן בעיני ; ממחליק לשון — זה בלעם שהחליק בנבואותיו וגבה לבם ונפלו לשטים [2]. — איוב, כ״ב כ״ב. ומשך אבירים בכחו. משך — זה יצר הרע ; אבירים — ומי הם? כגון דור אנוש, דור המבול וסדומיים. לפיכך (כאשר) יקום צדיק, אינו מאמין בו כל (זמן) שהוא בחיים, וכה״א (איוב, ט״ו ט״ו) : הן בקדושיו לא יאמין [3]. — איכה, א׳ כ׳. חמרמרו מעי, — עשאן מורות, מורות [4]. — איכה, ב׳ א׳. איכה יעיב ה׳ באפו — איך חייב ה׳ ברוגזיה ית בת ציון, אית אתרא דצווחין לחייבא עיבא (יש מקומות שקוראין לחייב „עיבא״ [5]. — איכה, ב׳ ו׳. ויחמס כגן שכו. כגנה שנחמס מעיינה והלבין ירקה [6]. — ד׳ א׳. איכה יועם זהב. איך עמא דהבא (כלומר ברק הזהב) עמם ונחשך [7]. — קהלת, ד׳ ט׳. טובים השנים מן האחד. טובים השנים שתלו מרדכי ואסתר (בגתן ותרש) מן האחד (שר האופים) שתלה יוסף (ע״י פתרון חלומו). שאלו נעשו נסים על ידיהם לכל ישראל, וזה לא נעשו נסים על ידו. והחוט המשלש — זה הקב״ה למעלה מכלן, שהפיל שונא, דכתיב (אסתר, ז׳ י׳) : ויתלו את המן [8]. — דניאל, א׳ ד׳. ילדים אשר אין בהם כל מאום

והקב״ה חי וקיים. המאמר הזה דומה למ״ש על הכתוב ש״א ב׳, ב׳, או תה׳, י״ח ל״ב (צור=צייר), עי׳ ברכות י׳, שו״ט י״ח (26 §), מדרש שמואל ה׳.

[1] סוטה ד׳ : — בב״ר י׳ מביא ר׳ חמא ב״ח את הכתוב משלי, כ״ה ד׳ בתור פתיחתא לבר׳ ב׳ א׳ אך לא ניכר שם איך הוא בעצמו מבאר את הכתוב, מלבד מה שהוא אומר בשם ר״א בן יעקב (עי׳ אג התנ׳ II ח״ב 11), במאמר הסמוך לזה יש ג״כ דברי ר״ח ב״ח כיצד ברא הקב״ה את עולמו, עי׳ אגי התנ׳ I ח״א 126.

[2] דברים ר׳ ריש א׳, ר׳ פנחס בשמו.

[3] מדרש בילקוט לאותו פסוק, בשו״ט ט״ז ג׳ רק—ר׳ חמא.

[4] איכה ר׳ לאותו פסוק, (במקום „חייא׳ צ״ל חמא). המלה מורות אולי היא מיונית μόρῖον — חתיכה.

[5] איכה ר׳ לאותו פסוק, רשב״נ אומר שם פירוש אחר (ע׳ תמורת ה׳ נמצא אצל השומרונים).

[6] איכה ר׳ לאותו פסוק, נגד זה פירושו של רשב״נ. השוה לעיל 233 הע׳ 4.

[7] איכה ר׳ לאותו פסוק (לדוגמא הובא שם גם „נחלים עוממות״).

[8] קהלת ר׳ לאותו פסוק, במקום ר׳ לוי בר חמא בשם ר׳ חנינא צ״ל ר׳ לוי בשם ר׳ חמא בר חנינא.

(מום קרי). אפילו כריבדא דכוסילתא לא הוה בהן (אפילו כדקירה של המקיז דם לא היתה בהם [1]). — שם, הי א׳, בלשצר עבד להם רב. מהו „רב״? רב משל אלהיו. אמר להם: עומר שלכם בכמה קרב? אמרו: בי״ג נפה. אמר להם: ושלי בי״ד נפה [2]. — [כך אמר יהושפט לדיינין]: כי לא לאדם תשפטו, כי להי (דה״ב, י״ט ו׳). בא וראה אלמלא מקרא כתוב, אי אפשר לאמרו, שבשר ודם דן לבוראו. אמר הקב״ה לדיינין: היו נוהגין אימה בעצמכן, כאלו דנין אותי. כיצד? אדם עושה מצוה לפני. גזרתי עליו ליתן לו מאה שדות. אם אתה מעביר עליו את הדין באחת מה שגזרתי עליו, אני נותן לו אחרים משלי, ומעלה אני עליך כאלו ממני נטלת [3].

— בר׳, כ״ט ב׳, ר׳ חמא ב״ר חנינא פתר ביה שית שיטין [4]: והנה באר בשדה — זו הבאר (שהיתה במדבר), והנה שלשה עדרי צאן — משה ואהרן ומרים; כי מן הבאר ההיא ישקו העדרים, — שמשם כל אחד ואחד מושך מים לדגלו ולשבטו ולמשפחתו... דבר אחר: והנה באר בשדה — זו ציון, והנה שלשה עדרי צאן — אלו שלשה רגלים; כי מן הבאר ההיא ישקו, — שמשם היו שואבים רוח הקדש [5]... דבר אחר: וירא והנה באר בשדה — זו ציון, והנה שלשה עדרי צאן, זה שלשה בתי דינין, דתנן: שלשה בתי דינין היו שם: אחד בהר הבית ואחד בפתח העזרה ואחד בלשכת הגזית, כי מן הבאר ההיא, שמשם היו שומעין את הדין... דבר אחר: וירא והנה באר — זו ציון, והנה שם שלשה עדרי צאן — אלו שלש מלכיות ראשונות (בבל, פרס ויון), כי מן הבאר ההיא ישקו העדרים, שהעשירו מן ההקדשות הצפונות בלשכות [6]... דבר אחר: והנה באר בשדה — זו סנהדרין; והנה שם שלשה עדרי צאן, אלו שלש שורות של תלמידי הכמים שהם יושבים לפניהם, כי מן הבאר ההיא

[1]) סנהדרין צ״ג: [דורש את הכתיב „מאום״—המתרגם].

[2]) שהש״ר ג׳ ד׳, את המלה „לְחֶם״ הוא מבאר במובנה המוגבל „לֶחֶם״, ו„רב״ לא בכמותו אלא באיכותו, את קמח העומר היו מנַפים בי״ג נפה (מנחות פ״ו מ״ז), ובלשצר מתפאר, כי לחמו מנופה בי״ד נפה.

[3]) תנח׳ שופטים (ב׳ 6).

[4]) ב״ר ע׳.

[5]) עי׳ לעיל היא 142 הערה 6.

[6]) והאבן גדולה — זו זכות אבות, ומ״ש: והשיבו את האבן על פי הבאר למקומה, כי לעתיד לבוא זכות אבות עומדת. ונאספו שמה כל העדרים — זו מלכות רומי, שהיא מכתבת טירונים (כלומר: שמאספת את לגיונותיה) מכל אומות העולם. עי׳ המקורות האחרים לזה בלוי ח״ב 157 ע״ב וחקירתו של קאהוט ח״ד 85 ע״ב. (המלה טירונים בכַל אופן שיכת אל tirones ולא אל τιργανος).

ישקו העדרים, שמשם היו שומעין את ההלכה, [והאבן גדולה על פי הבאר — זה מופלא שבבית דין, שהוא מפרד את ההלכה. דבר אחר: והנה באר בשדה — זו בית הכנסת. והנה שם שלשה עדרי צאן, אלה שלשה קרואים, כי מן הבאר ההיא, שמשם היו שומעין את התורה, [והאבן גדולה — זה יצר הרע; ונאספו שמה כל העדרים — זה הצבור, וגללו את האבן... והשיבו את האבן; שכיון שהם יוצאין להם יצר הרע הוזר למקומו[1]. — שמות, י״ג י״ז. ולא נחם אלהים דרך ארץ [מלמד, שלא נוהגן בדרך הארץ[2]. ר׳ לוי בשם ר׳ חמא אמר בה תמני שיטין[3]: א. דרך הארץ המים מלמעלה והלחם מלמטה, ברם הכא הלחם מלמעלה והמים מלמטה. הלחם מלמעלה (שמות, ט״ז ד׳): הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, והמים מלמטה (במדבר, כ״א י״ז): עלי באר ענו לה. ב. ו־ג. דרך הארץ תלמיד טוען פנס ומהלך לפני הרב, והרב מהלך מאחוריו, ברם הכא (שמות, י״ג כ״א): וה׳ הילך לפניהם יומם וגו׳ ולילה בעמוד אש להאיר להם. ד. דרך הארץ תלמיד מ־חיץ את הרב, ברם הכא (יחזקאל, ט״ז ט׳): וארחצך במים. ה. דרך הארץ תלמיד מלביש את הרב, ברם הכא (שם, שם י׳): ואלבישך רקמה, ר׳ סימי אמר פורפירון, תירגם עקילס — פליקטון — plicatus — ו. דרך ארץ תלמיד מנעיל את הרב, ברם הכא (שם): ואנעלך תחש. ז. דרך הארץ תלמיד טוען את הרב, ברם הכא (שמות, י״ט ד׳): ואשא אתכם. ח. דרך ארץ הרב ישן והתלמיד עומד על גביו, ברם הכא (תה׳, קכ״א ד׳): לא ינום ולא יישן שומר ישראל[3]. — שלשה בריות

---

1) השוה לעיל 223 הע׳ 5.

2) פסיקי 84 ע״ב ששם צ״ל ר׳ לוי בשם ר׳ [חמא ב״ר] חנינא.

3) בשמו״ר כ״ה (על הכתוב ט״ז ד׳) נמצאת דרשה אנונימית יותר מפורטת על הכתוב (תה׳ פ״ו ח׳) אין כמוך באלהים ה׳ ואין כמעשיך [מלבד אלה שנפרטו כאן: „בשר ודם עושה לו שביל ביבשה, שמא יכול הוא לעשות לו שביל בים, והקב״ה אינו כן, אלא עושה לו שביל בתוך הים, שנא׳ (תה׳ ע״ז כ׳): ושבילך במים רבים. בו״ד מפשפש שטרותיו, אם מצא שמתחייבים לו בני אדם, הוא מוציא את שטרותיו וגובה מהם, ואם מצא שהוא חייב לאדם כובשו ואינו מוציאו; אבל הקב״ה אינו כן: מצא שאנו חייבין לו, הוא כובשו, שנא׳ (מיכה ז׳ י״ט): יכבוש עונותינו ואם מוצא לנו זכות, הוא מוצא שנא׳ (ירמי׳, נ״א י׳): הוציא ה׳ צדקותינו. בו״ד בשעה שמבקש לבנות פלטין, משהוא בונה את התחתונים, אח״כ הוא בונה את העליונים, אבל הקב״ה אינו כן: אלא משברא העליונים ברא את התחתונים, שנא׳: בראשית ברא אלהים את השמים. בו״ד בזמן שהוא מבקש ליקח לו עבד אם יש עליו עוררין אינו לוקחו, אבל הקב״ה אינו כן, אלא אומר: (דברים, ד׳ ל״ד) „או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי וכו׳“, ואחרי זה באו גם שמונה הדברים שנמנו כאן, רק הראשון מהשמונה בא בסוף.

ברא הקב"ה בכל יום[1]. בא' ברא שמים וארץ ואורה, בב' — רקיע וגיהנם ומלאכים[2]; בג' — אילנות ודשאין וגן עדן[3]; בד' — חמה ולבנה ומזלות; בה' — עופות ודגים ולויתן; בו' — אדם וחוה ושדים[4]. — כל יום שיש בו חסרון, כתיב בו ברכה, ואינו חסר כלום. בחמישי נבראו עופות ודגים, ובני אדם שוחטין עופות ואוכלין, צדין דגים ואוכלין, וכתיב בו ברכה, ואינו חסר כלום. בששי נברא אדם ובהמה, ובני אדם שוחטין בהמה ואוכלין, ובני אדם מתים, וכתיב בו ברכה, ואינו חסר כלום. בשביעי — מאי אית לך למימר (למה נאמרה ברכה בשבת)? — מפני היציאה (ההוצאות שמוציא לכבוד השבת, הקב"ה משיב לו[5]. — שני בני אדם אמרו דבר אחד — לוט וצרפית[6], צרפית אמרה (לאליהו): עד שלא באת אצלי, היה הקב"ה רואה מעשי ומעשה אנשי עיר והיו מעשי רבים על אנשי בני עירי, והייתי צדקת ביניהם, עכשיו שבאת אצלי, באת להזכיר את עוני ולהמית את בני (מ"א, י"ז י"ח). לוט אמר: עד שלא הלכתי אצל אברהם, היה הקב"ה רואה מעשי ומעשי אנשי בני עירי ואני צדיק ביניהם, עכשיו, שאני הולך אצל אברהם, שמעשיו רבים על שלי,

---

כדי לעבור אל הפסוק "הנני ממטיר", שהוא עיקר הדרשה שם, מלבד זאת בהשואת ד'—ח' במקום תלמיד נאמר שם "עבד" (עי' לעיל ח"א 136 מאמרו של ריב"ל ע"ד שרות התלמיד לרבו ושרות העבד). ההשואה בין האדון והעבד נאמרה סתם גם בשמו"ר כ' (ל"ג י"ז), ששם ההשואות, ב' וז' נצטרפו לאחת, בתנחומא בר' באה ההשואה א' בתור מאמר מיוחד בשם ר' חנינא (קרי: ר' חמא ב"ח).

[1]) ב"ר י"א קרוב לסוף. תנח' ב' בראשית 17, ר' לוי בשמו; הכלל בלי פרטים בא סתם בפסיק' רבתי מ"ו (187 ע"ב). —

[2]) עי' לעיל ח"א 32 הע' 2 ועי' ח"ב 120 הע' 1.

[3]) בתנחומא ב' "ונהרות" במקום "וגן עדן".

[4]) כך אומר ר' פנחס בשמו ואח"כ מאמרו של ר' בניה על "לעשות", בר', ב' ג' (אג' התנ' כרך ב' ח"ב 192), בתנח' ב' נא' "ובששי היה לבראות ששה של ערב שבת ושל שבת, ואלו הן: תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ ואדם וחוה, נגמרה מלאכת אדם וחוה ושל בהמה, ומשגמר את אלו בקש לבראות את השאר וקדש את השבת, שנא' וכו', אשר ברא ועשה אין כתיב כאן, אלא לעשות שקדמה השבת ולא נגמרה מלאכתן", ואח"כ בא שם מאמרו של ר' בנייה ע"ד המזיקין (אג' התנ' כרך ב' ח"ב ע' 144, הע' 3).

[5]) ב"ר י"א, גם כאן צ"ל ר' חמא בר חנינא במקום ר' יוסי. (עי' עוד לעיל ח"א ע' 111 הערה 4).

[6]) ב"ר נ' קרוב לסוף, ר' ברכיה ור' לוי בשמו. בפסיק' ר' ג' (10 ע"א) בעל המאמר הוא ר' יוחנן.

איני יכול לעמוד בנחלתו [1]. — הסנגור הטוב מסביר פנים בדין, משה אחד משני סנגורין שעמדו ללמד סנגוריא על ישראל, והעמידו פנים, כביכול, כנגד הקב״ה: משה ודניאל. משה מנין? שנא׳ (תה׳, ק״ו כ״ג): לולי משה בחירו וגו׳. דניאל מנין? שנא׳ (דניאל, ט׳ ג׳): ואתנה את פני אל ה׳ האלהים לבקש וגו׳. אלו שני בני אדם שנתנו פניהם כנגד מדת הדין לבקש רחמים על ישראל [2].

ד. לספורי המקרא ונושאיהם.

— את סבור שתחת הרוב אחד או שקמה אחת הביאה (הקב״ה את חוה) לו (לאדם)? אלא משקשטה בכ״ד מיני תכשיטין, אח״כ הביאה לו, הה״ד (יחזקאל, כ״ח): בעדן גן אלהים היית, כל אבן יקר מסכתך (=הפתך) וכו׳ [3]. — בר׳, ט״ו א׳: אל תירא אברם. הרהורי דברים היו שם. מי הרהר? אברהם הרהר ואמר לפני הקב״ה [4]: רבש״ע! כרַתָּ ברית עם נח, שאין את מכלה זרעו מן העולם. ועמדתי אני וסגלתי מעשים טובים לפניך, ודחית בריתי לבריתו. שמא יעמד אדם אחר ויסגל מצוות ומעשים טובים יותר ממני ותדחה בריתו לבריתי. אמר לו הקב״ה: אל תירא אנכי מגן לך — מנה לא העמדתי מגינים וצדיקים. וממך אני מעמיד מגינים וצדיקים; ולא עוד, אלא שבניך באים לידי עברות ומעשים רעים, ואני רואה איזה הוא אדם גדול שבהן,

---

[1] השוה מאמרו של ר׳ חייא בר אבא שמביא דברי המשנה (אבות ב׳ י׳) „הוה זהיר בגחלתן שלא תכוה", לענין פרישות אברהם מלוט. ב״ר נ״ב.

[2] שמו״ר ריש מ״ג. הנוסח הראשון של המאמר היה בודאי: „שני בני אדם שנתנו פניהם כנגד מדת הדין לבקש רחמים על ישראל ואלו הן: משה ודניאל. משה מנין? וכו׳.

[3] ב״ר ריש י״ח, תנחו׳ ב׳ חיי שרה 2 (ר׳ לוי בשמו), קה״ר ז׳ ב׳ (שם האומר — ר׳ אבהו). במקום אילני המדבר חרוב ושקמה מביא תנח׳ ב׳ את אילני התרבות זית ותאנה, בראשונה, בנוסח הקדום, היה חרוב ושקמה, כי ר׳ חמא ב״ח לפי הנראה תאר לעצמו את הזוג הראשון של בני האדם בתור פראים, החיים חיי הטבע, ושאליהם מתאימים מאד האילנות חרוב ושקמה. אולם מצד אחר נאה הוא, שהחופה הראשונה שהיתה בעולם, תהיה מקושטת בכל מיני פאר של הקולטורה העתידה. ע״ד המלה „את סבור" השוה לעיל 235 הע׳ 5. ע״ד כ״ד תכשיטין עי׳ לעיל 149 הע׳ 6 ע״א הבאור לכתוב יחזק׳ כ״ח י״ג במובן זה — שנמצאה בברייתא דל״ב מדות בתור הוכחה למדה י״ז — עי׳ לעיל 161 הע׳ 6.

[4] שהש״ר א׳ י״ד: ר׳ לוי בשם ר׳ חמא. בב״ר מ״א קרוב לראש — סתם וסמוך לכלל של ר׳ יוסי בן זמירא ע״ד „אחר — אחרי" (לעיל ח״א 112).

שיכול לומר למדת הדין די[1]. ואני נוטלו וממשכנו בעדם, שנא׳ (שה״ש, א׳ י״ד): אשכל — איש שהכל בו: מקרא, משנה, תלמוד, תוספתות ואגדות. הכפר — שמכפר עונותיהם של ישראל; בכרמי עין גדי — אני נוטלו וממשכנו בעדם[2]. — בר׳, כ׳ ז׳ י״ז. מתחלת הספר ועד כאן לא נאמר בלשון הזה, כיון שהתפלל אברהם אבינו, הותר הקשר הזה[3]. — בר׳, כ״ב ט״ז. בי נשבעתי. מה צורך לשבועה זו? אמר לו (אברהם להקב״ה): השבע לי שאין את מנסה אותי עוד מעתה. משל למלך שהיה נשוי למטרונה, ילדה ממנו בן ראשון וגרשה, שני וגרשה, שלישי וגרשה, וכיון שילדה ממנו בן עשירי, נתכנסו כלם ואמרו לו: השבע לנו, שאין את מגרש את אמנו מעתה. כך כיון שנתנסה אברהם אבינו נסיון עשירי, אמר לו: השבע שאין אתה מנסה אותי עוד מעתה[4]. — בר׳, כ״ה ה׳. ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. [נגד דעתו של ר׳ נחמיה, שאמר ברכה נתן לו, אמר ר׳ חמא] לא ברכות, אלא מתנות נתן לו. משל למלך שהיה לו פרדס ומסרו לאריס, והיו בו שתי אילנות כרוכים זה לזה, אחד של סם חיים ואחד של סם המות. אמר אותו אריס: אם משקה אני זה של סם חיים, זה של סם המות שותה עמו, ואם איני משקה זה של סם המות, היאך זה של סם חיים חי? חזר ואמר: אנא אריס, עביד אנא אריסותי, ומאי דאהני למאריה דפרדסא למיעבד יעביד ליה (אני אעשה חובת אריסותי ומה שיעלה אח״כ לרצון לפני אדון הפרדס יעשה לו). כך אמר אברהם: אם מברך אני את יצחק עכשיו, בני ישמעאל ובני קטורה בכלל; ואם אין אני מברך בני ישמעאל ובני קטורה, היך אני מברך את יצחק? חזר ואמר: בשר ודם אני, היום כאן ומחר בקבר, כבר עבידת אנא דידי, מכאן ואילך מה שהקב״ה רוצה לעשות בעולמו יעשה. כיון שמת אברהם

[1] השוה לעיל 240 מה שנאמר שם ע״ד משה ודניאל.

[2] אי אפשר להרחיק את הרושם, שאגדה זו מכוונת כלפי ה„ברית החדשה״, המבקשת לדחות את ה„ברית הישנה״, שכרת ה׳ עם אברהם. אברהם קבל הבטחה מה׳ שהצדיקים שיעמדו מישראל, המגנים עליו, המה הערבים שהברית הישנה לא תופר. הרעיון הזה, שהקב״ה לוקח את הצדיקים וממשכנם בעד עוונות הדור, מכוון כלפי הרעיון של הנוצרים האומרים, שישו במיתתו כפר על עוונות המאמינים בו ושזהו יסוד אמונתם; נגד זה אמר רחב״ח, שמיתת הצדיקים מבני ישראל מכפרת על עוונותיהם, ובזה מתחזקת יותר הברית הישנה שכרת ה׳ עם אברהם.

[3] ב״ר סוף נ״ב. „הותר הקשר הזה״ הוא משל להרחקת איזה דבר קשה. תפלתו של אברהם כבשה את הדרך לאחרים, שיתפללו גם הם.

[4] ב״ר נ״ו בסוף. שם נ״ט קרוב לסוף. בב״ר נ״ט אומר ר׳ לוי בשם ר׳ חמא: „בכל״ (בר׳, כ״ד א׳) מלמד, שלא חזר ונסה אותו.

אבינו, נגלה הקב"ה על יצחק ובירכו. הה"ד (שם, כ"ה י"א): ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו [1]. — בר', כ"ז ל"ג. ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד. גדולה עד מאד מחרדה שחרד על גבי המזבח. אמר: מי הוא זה שנעשה סרסור ביני ובין המקום, שיטול יעקב את הברכות? כלפי רבקה אמר [2]. — ובאיזה צד נדמה לו (המלאך ליעקב)? לשרו של עשו הרשע נדמה לו, הה"ד (בר', ל"ג י'): כי כן ראיתי פניך כראות פני אלהים. אמר לו: אפך דמיין לשרך. משל למלך שהיה לו ארי אמירון (נאירין, גומרין? — תרבותי) וכלב אגריון (פראי). מה עשה המלך? זיווג את הארי, והיה מלבבו כנגד בנו, והיה אומר, שאם יבוא הכלב להזדווג לבני, יאמר בני: לארי יכלתי, ולכלב איני יכול? כך בשעה שאומות העולם באים להזדווג לישראל, הקב"ה אומר להם: שר שלכם לא יכול לעמוד באביהם, ואתם יכולין להם? [3]. — בר', ל"ז י"ג. ויאמר לו הנני. הדברים הללו היה יעקב אבינו נזכר, ומעיו מתחתכין: יודע היית שאחיך שונאים אותך, והיית אומר לי: הנני [4]. — בר', מ"ג ו'. ויאמר ישראל: למה הרעותם לי. לעולם לא אמר יעקב אבינו דבר של בטלה [מלבד זה]. אלא כך אמר הקב"ה: אני עוסק להמליך את בני במצרים, והוא אומר: למה הרעותם לי? וזהו שהנביא אומר (ישעי', מ' כ"ז): למה תאמר יעקב וגו', נסתרה דרכי מה' [5]. — בר', מ"ה א'. ויקרא הוציאו כל איש מעלי. לא עשה יוסף כשורה, שאלו בעט בו אחד מהם, מיד היה מת [6]. — כיון שבא אבינו יעקב ליפטר מן העולם קרא לבניו, דכתיב (בר', מ"ט א'): ויקרא יעקב אל בניו, ובירכן וציוון על דרכי האלהים וקבלו עליהם

1) ב"ר ס"א (ר' חמא), שו"ט פתיחתא למזמור א' (ר' לוי בשם ר' חמא); סתם — תנחומא ריש לך־לך. במדבר ר' י"א קרוב לראש, על הכתוב (בר', י"ז ט"ז) מלכי עמים ממנה יהיו: מיכן דרש אברהם והחזיר את קטורה כלומר: שברכה זו אינה מוסבה על שרה, אלא על הגר ולפיכך החזיר אותה (וסבר כמאן דאמר קטורה זו הגר).

2) ב"ר ריש ס"ז. בצורה אחרת בתנחומא סוף תולדות (ר' לוי בשמו): שתי חרדות חרד יצחק, ובצורה עוד אחרת בתנחומא ב' תולדות, כ"ב. כשעקדו אביו ונטל את המאכלת לשחטו, נגלה הקב"ה על המלאכים ופתח את הרקיע, ויצחק נשא עיניו וראה חדרי המרכבה וחרד ונזדעזע.

3) ב"ר ע"ז, שהש"ר ג' ו'. בב"ר אין המשל במקומו. בתנחומא וישלח על הכתוב בר', ל"ב כ"ה — סתם: זה סמאל שרו של עשו שבקש להרגו.

4) ב"ר פ"ד.

5) ב"ר צ"א קרוב לסוף, ר' לוי בשמו. הדרשה לישעי', מ' כ"ז נמצאה באיכה ר' ג' ל"ח סתם (עי' לעיל ח"א 160 מאמרו של ריב"ל).

6) ב"ר צ"ג קרוב לסוף. נגד זה דעתו של רשב"נ.

מלכות שמים, משנמר דבריו, אמר להם: כשתטלו אותי, ביראה וכבוד לוו אותי, לא יגע אדם אחר במטתי, ולא אחד מן דמצריים ולא אחד מבניכם, מפני שאתם נטלתם מבנות כנען, וכן הוא אומר (שם, נ׳ י״ב): ויעשו לו בניו כן כאשר צום — בניו ולא בני בניו. וישאו אותו בניו. היאך צום? אלא אמר להם: בני! יהודה יששכר וזבלון יטענו מטתי מן המזרח, ראובן ושמעון וגד יטענו מטתי מן הדרום, אפרים ומנשה ובנימין יטענו מן המערב, דן אשר ונפתלי יטענו מן הצפון, יוסף אל יטען, שהוא מלך ואתם צריכין לחלק לו כבוד. לוי אל יטען, למה? שהוא טוען את הארון, ומי שטוען ארונו של חי העולמים אינו טוען ארונו של מת. ואם עשיתם וטענתם את מטתי כשם שצויתי אתכם, האלהים עתיד להשרות אתכם דגלים. כיון שנפטר טענו אותו כשם שציוום... הוי — אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק (איוב, ל״ו ג׳), שמיעקב והיה בהם דעה היאך ישרו הדגלים, ולפועלי אתן צדק — זה הקב״ה שפעל פעולות טובות עם ישראל, וכדי ליתן להם פעולה טובה, שכר שקיימו מצות אביהם, לא צום לחנית דגלים אלא כמצות אביהם, צידק עמהם שלא שנה הדבר, שלא ליתן מחלוקת ביניהם. לכך נאמר „לבית אבותם״ כענין שהקיפו מטת אביהם, כן יחנו [1]. — שלש מטמוניות הטמין יוסף במצרים, אחת נתגלה לקרח, ואחת לאנטונינוס בן אסוירוס, ואחת גנוזה לצדיקים לעתיד לבוא [2]. — מפני מה מת יוסף קודם לאחיו, מפני שהנהיג עצמו ברבנות [3]. — משל למלך שהיה משיא את בנו, ובא איפרכוס לטעון באפריון, ולא הניחו לו, אמר המלך: הניחו לו: מחר הוא משיא את בתו ואני מכבדו במה שכיבדני (כך משה עסק בהעלאת עצמות יוסף, ולפיכך זכה שהקב״ה עסק בקבורתו [4]. — יה״שע, כ״ד ל״ב. ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם. מאי שנא בשכם? — משכם גנבוהו ולשכם הזירו אבידתו! [5]. — שמות, א׳ י׳. הבה נתחכמה לו. להם מבעי ליה? (אמר פרעה): בואו ונתחכם למושיען של ישראל במה נדונם. נדונם באש? כתיב (ישעי׳, ס״ו י״): כי הנה ה׳ באש יבוא, וכתיב (שם): כי באש ה׳ נשפט. בחרב? כתיב (שם): ובחרבו את כל בשר, אלא בואו

1) במדבר ר׳ ריש ב׳, בפרטיות, בוראי, ממקור יותר עתיק, בתנחומא במדבר, (ב׳ 12) — סתם.

2) פסחים קי״ט. סנהדרין ק״י.

3) ברכות נ״ה. סוטה י״ג: (שם מיוחס המאמר גם לרב. עי׳ ביומא ע״ב. ותמצא שגם שם יש מאמר, ששם אומרו מוטל בספק אם של רב או של ר׳ חמא ב״ח).

4) ירו׳ סוטה סוף פ״א, בקשר עם דרשתו של ר׳ יוחנן על „עמו״ (לעיל 2 הע׳ 89).

5) סוטה י״ג:

ונדונים במים, שכבר נשבע הקב"ה שאינו מביא מבול לעולם. שנא' (שם, נ"ד): כי מי נח זאת לי, והן אינן יודעין שעל כל העולם אינו מביא, אבל על אומה אחת הוא מביא. אי נמי: הוא אינו מביא, אבל הם באין ונופלין בתוכו [1]. — בשעה שיצאו ישראל ממצרים עמד סמאל המלאך לקטרג אותן וכו' אמר לפני הקב"ה: רבש"ע, עד עכשיו היו אלה עובדי עבודה זרה, ואתה קורע להם את הים! מה עשה הקב"ה? מסר לו איוב שהיה מיועצי פרעה, דכתיב בו (איוב, א' א'): איש תם וישר וכו'. אמר הקב"ה עד שהוא מתעסק עם איוב, ישראל יורדים לים ועולים, ואחר כך אציל את איוב, וזהו שאמר איוב (שם, ט"ז י"ב): ויקימני לו למטרה, כדי לעשות אותי לעמו למטרה; (שם) יסגירני אֵל אל עויל — מסרני ביד השטן; וכדי שלא יצאו ישראל רשעים בדין, הרטה אותו בידו, הוי: ועל ידי רשעים ירטני [2]. — שמות, י"ט א', בחדש השלישי. למלך שהוא משיא את בתו אמר היו מונין אפטייא απατεια (התאריך) לנשואי בתי, כך אמר הקב"ה: היו מונין אפטייא למתן תורה [3]. — צער גדול היה לו למשה בדבר הזה: כך הוא כבודו של אהרן אחי להיות רואה את הנגעים! אמר לו הקב"ה: ולא נהנה ממנו כ"ד מתנות כהונה, במתלא אמרי: דאכיל בהדי קורא ילקה בהדי קילא (האוכל מפירות הדקל הוא סובל

---

[1] סוטה י"א. שמות ר' לאותו פסוק. בתנחו' ב' בא 19 ובמדרש ויושע (ביהמ"ד I 49) הובא זה בשם רשב"נ: „בהערמה זאת באו מצרים על ישראל" (עי' עוד ר' אלעזר המודעי מכילתא י"ח א', זבחים קט"ז). — בסנהדרין ק"א:, סוטה י"ב: אומר זאת ר"ח ב"ח. שמות ד' א' — ר' יוסי בר חנינא: למה גזרו להשליכן ליאור? שהיו רואין האוסטרולוגין שמושיען של ישראל ע"י מים ילקה, והיו סבורין שבמים יטבע, ולא היה אלא ע"י באר מים נגזר עליו גזרת מות, שנא' (במדבר, כ' י"ח): יען לא האמנתם בי וכו'.

[2] שמו"ר כ"א קרוב לסוף. את המאמר צריך להשלים במשל שאמר ר' חמא בשם אביו (עי' לעיל ח"א 26 הע' 4). בב"ר נ"ז נמצא הרעיון הזה במאמר ר' לוי בשם ר' יוסי בן חלפתא, שחציו הראשון נמצא בסדר עולם ריש פרק ג', והסוף הוא לפי הנראה של ר' לוי על יסוד מאמרו של ר' חמא ב"ח. בב"ר: ובא שטן לקטרג וגירה אותו באיוב. ואח"כ באו שני משלים של ר' חנניה בר אחא ור' חמא. המשל הראשון דומה למשלו של ר' חנינא, קרוב לשער, כי שם צריך להחליף את שמות בעלי המשלים זה בזה. — השם סמאל שבמאמרו של ר' חמא אינו מהמקור הראשון, וכבר הערנו ע"ז לעיל ח"א 27 הע' 4. השוה ג"כ לעיל 242 הע' 3.

[3] פסיקתא 104, ר' לוי בשמו, סמוך למאמר דומה לזה שנאמר ג"כ ע"י ר' לוי בשם ר' יוסי בן חלפתא (אג' התנ' II ח"ב 185) ע"ד מאמרו של ר' חמא ב"ח: בחורב טענה, בחורב פרקו, עי' אג' התנ' II ח"א 82 הערה 18.

מעוקציו [1]. — לא העשיר משה אלא מפסולתן של לוחות. שנא׳ (שמות, ל״ד א׳): פסל לך — פסולתן שלך יהא [2]. — אף משה רבנו אינו יודע היכן הוא קבור, כתיב הכא (דברים, ל״ד ו׳): ולא ידע איש את קבורתו, וכתיב התם (שם, ל״ג א׳): איש האלהים [3]. — מפני מה נקבר משה אצל בית פעור? כדי לכפר על מעשה פעור [4]. — מפני מה נסתתר קברו של משה מעיני בשר ודם? מפני שגלוי וידוע לפני הקב״ה שעתיד בית המקדש ליחרב, וישראל לגלות מארצם, שמא יבואו לקבורתו של משה באותה שעה ויעמדו בבכי ויתחננו למשה ויאמרו לו: משה רבנו! עמוד בתפלה בעדנו. — ועומד משה ומבטל את הגזרה, מפני שחביבים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם [5], שכן אתה מוצא בשעה שהיו ישראל במדבר וסרחו במעשיהם ועשו עגל, קצף הקב״ה על ישראל ואמר למשה: הרף ממני ואשמידם (דברים, ט׳ י״ד), כמה צדיקים היו באותו הדור, וכמה חסידים, משה ואהרן ויהושע אלדד ומידד ושבעים זקנים ושאר חכמים ותלמידים ולא עשה בשבילם ולא ביטל הגזרה אלא בשביל משה. (המאמר הזה נמצא בעין יעקב סוטה, פ״א § נ״ד, ואינו בתלמוד שלנו. — המתרגם).

---

1) ויק״ר בסוף ט״ו, ר׳ לוי בשמו.

2) ירו׳ שקלים פ״ה ה״ב, נדרים ל״ח, בשמו״ר מ״ו קרוב לסוף — סתם. בירו׳ שקלים שם נאמר אח״ז: אמר ר׳ חנין: מחצב של אבנים טובות ומרגליות גלה לו (למשה) הקב״ה מתוך אהלו וממנו העשיר משה. בויק״ר ל״ב קרוב לראש נתחברו שני המאמרים יחד ומיוחסים יחד לר׳ חניגא, ואולם שם כתוב מחצב של סנפרינון שמשם פסל משה את הלוחות וע״ז אומר הכתוב (משלי, י׳ כ״ב) ברכת ה׳ היא תעשיר. וכן גם בקה״ר ט׳ י״א, וי׳ כ׳, בתנח׳מא כי תשא קרוב לסוף — סתם. וכן בפדר״א מ״ו קרוב לראש. בתנחו׳ עקב קרוב לסוף יש מחלוקת בין ר׳ לוי ובין ר׳ חנן (כצ״ל) מהיכן נפסלו הלוחות, אחד אומר: מתחת כסא הכבוד, והשני: מתוך אהלו נברא לו מחצב. ובסוף: הלוחות היו מספיר על סמך הכתוב שה״ש ה׳ י״ד (השוה שהש״ר לאותו פסוק ר׳ יהושע ב״ר נחמיה). אולי בטקור האחרון צריך להוסיף אחר ר׳ לוי „בשם ר׳ חמא בר חנינא“. גם בספרי לבמדבר י״ב ג׳ (§ 101) לומד מהכתוב שמות, ל״ב ט״ז „מעשה“ שזהו כמעשה לבנת הספיר שמות, כ״ד י׳. שם גם מראה עשרו של משה: מציני שהספיר של לוחות של משה היה.

3) סוטה י״ד.

4) שם.

5) הפתגם הזה נאמר בשם ר׳ חמא ב״ח גם במקום אחר, בחולין ז׳: מביא ראיה מהנס שכתוב במ״ב י״ג י״א שנגדו:ים צדיקים במיתתן יותר מבחייהם. השוה המחלוקת שבין ר׳ לוי בר לחמא ור׳ חמא ב״ח מפני מה הולכים בימי התענית לבית הקברות. חד אמר: הרי אנו חשובים לפניך כמתים, וחד אמר: כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים.

— שופטים, א' א'. ויאמר ה' יהודה יעלה — זה בועז [1]. — ש"א, א' ב', ולו שתי נשים. הכתוב פותח בשבחו ומזכיר גנאו (שהיו לו שתי נשים [2]. — — מ"א, ה' ז'. ולא יעדרו דבר — שהיו מביאין לו תרדין בימות החמה וקשואין בימות הגשמים [3]. — דניאל, א' ד'. ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך, — מלמד שהיו אונסין את עצמן מן השחוק ומן השיחה ומן השינה, ומעמידין על עצמן בשעה שנצרכין לנקביהן מפני אימת מלכות [4]. —

— למלך שנשא נשים הרבה ולא כתב להן כתובת־גמיקון γαμικόν ולא־איפטייה, כיון שנשא בת טובים ובת גניסין כתב לה גמיקון וכתב לה איפטייה; כך כל הנשים שנשא אחשורש לא כתב להן לא גמיקון ולא איפטייה, כיון שנשא אסתר בת גניסין, כתב לה גמיקון: בחדש העשירי הוא חדש טבת (אסתר, ב' ט"ז), וכתב לה אפטייה: בשנת שבע למלכותו (שם [5]. —

במדרש משלי מיוחסים לר' חמא איזה מאמרים שאינם במקום אחר. מתכונת המדרש הזה קרוב לשער, כי הם פסידופיגרפיים [6]. —

---

[1] שהש"ר ד' ז', ר' ברכיה בשם ר' לוי בשם רחב"ה. עי' לעיל ח"א 162, הע' 5.

[2] מדרש שמואל א, קרוב לסוף. (עי' ילקוט לאותו פסוק), ר' לוי בשמו. עי' פסיקתא ר' מ"ג (181 ע"ב) והערת איש שלום מ"ט.

[3] דברים, ר' א' קרוב לראש. בקה"ר לב' ז' כתוב „וורד" (שושנה) במקום „תרדין", והוא ב־דאי ט"ס. בתנחומא יתרו קרוב לראש לקהלת ג' י"א: אפילו קרת בתמוז ומלפפונין בניסן לא היה שלחנו של שלמה חסר. בילקוט לקהלת ג' י"א שם האומר הוא ר' תנחומא, ששלחנו של שלמה לא היה חסר מרור וקרת. בילקוט יתרו § 269 ג"כ כך, אך שם האומר הוא ר' יוסי ב"ר חנינא. למלכים א', ד' י"ד, עי' לעיל 79 הערה 7.

[4] סנהדרין צ"ג:

[5] פסיק' 52 ע"ב, פסיק' ר' ט"ו (76 ע"ב) ר' לוי בשמו.

[6] מדרש משלי י"ב: כל מי שהוא מדבר עם חברו ואוכל ושותה עמו ומדבר עליו לה"ר, הקב"ה קורא אותו רע, שנא' (משלי י"ב כ'): מרמה בלב חורשי רע. אבל כל מי שאינו אוכל ושותה עם חברו ולא נושא ונותן עמו ומדבר עליו דברים טובים, הקב"ה קורא לו שלום, שנא': ולי‍ועצי שלום שמחה. שם פ' י"ד — בא וראה שבחו של הקב"ה וקדושתו, שהוא מחבב את ישראל, שאעפ"י שיש לפניו אלף אלפי אלפים ורבוא רבבות של מלאכי השרת שישרתוהו, אינו רוצה בשבחן של כולן, אלא בשבחן של ישראל, שנא' (משלי, י"ד כ"ח): ברוב עם הדרת מלך, ואין עם אלא ישראל, שנא' (ישעי', מ"ג כ"א): עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו. — פ' ט"ו. בא וראה כמה קשה חכמתו של שלמה יותר מחכמתו של דוד. דוד אמר (תה', קמ"ה י"ח): קרוב ה' לכל קוראיו, ושלמה אמר: רחוק ה' מרשעים (משלי, ט"ו כ"ט) וכו'. — פ' כ': מה הכפיר הזה כשהוא צווח בקולו, אדם השומע אותו מתירא, נהמתו של הקב"ה — עאכו"כ. (עי' ילקוט לאותו פסוק). מפני מה נתחייב בניו של ר' מאיר ומתו שניהם בבת אחת? מפני שהיו רגילין להניח בית המדרש ויושבין באכילה ושתיה.

פרק ארבעה־עשר.

ר׳ שמואל בר נחמן.

ר׳ שמואל בר נחמן [1], שעל ידו נמסרו רוב דברי רבו, ר׳ יונתן בן אליעזר [2] באגדה, נחשב בין רבנן דאגדתא יותר מרבו *). במקצוע ההלכה הוא נזכר רק לפרקים רחוקים, ואף על פי כן היה שמו גדול בין חכמי ארץ־ישראל. ר׳ שמואל ב״נ היה יליד ארץ־ישראל ובימי ילדותו היה עוד ר׳ יהודה הנשיא בחיים. רוכב על כתפו של אבי זקנו, שהלך מעירו לכפר חנן דרך בית שאן (Skytho-polis) שמע שם (בבית שאן) דרשתו של ר׳ שמעון בן אלעזר, שממנה נשאר בזכרונו באורו הנפלא של ר׳ מאיר „טוב מאד״ (בר׳, א׳ ל״א) — מות [3]. נגד הזכרונות האלה, שמסר בעצמו מימי ילדותו, יש מסרת אחרת, שרשב״נ עלה לא״י מבבל ופנה אל ר׳ יונתן בבקשה לבאר לו שלשה מקרא״ת סתומים [4]. אולם כונת

[1] בתלמוד בבלי ולפעמים גם בירושלמי — בר נחמני. כי רבה בר נחמני שמת נ״ב שנה אחרי מות ר׳ יוחנן לא היה אחיו של רשב״נ, — דבר שנתקבל בלי כל יסוד — אין צריך לכל הוכחה (עי׳ אג׳ אמוראי בבל). שר׳ יהודה בר נחמן(־ני) — מתורגמנו של רשב״ל (עי׳ לעיל 140) ור׳ יצחק בר נחמן — תלמידו של ריב״ל (עי׳ לעיל ח״א 130) היו אחים, על יסוד השערה בלבד אי אפשר להחליט.

[2] עי׳ לעיל ח״א 59 הע׳ 5.

[3] ב״ר ט׳, עי׳ אג׳ התנ׳ II ח״א 3, לעיל 2 הע׳ 3.

[4] שו״ט ג׳ א׳. עי׳ לעיל ח״א 59. העובדה הזאת שבאמתתה אין להטיל ספק, דומה למסורת, שהלל עלה מבבל לא״י לשאול שלשה דברים (ירו׳ פסחים פ״ו ה״א, תוספתא נגעים סוף פ״א, ספרא תזריע, סוף פרשה ט׳, אג׳ התנ׳ I ח״א 2). המסורת על דבר ר׳ שמואל ב״נ דומה לזו של הלל. כאן: רשב״נ עלה מבבל לשאול שלשה דברים, ושם: על ג׳ דברים עלה הלל מבבל.

*) בירו׳ ר״ה פ״ד ה״ב מבאר רשב״נ את המשנה ע״י מאורע אחד, ור׳ אחא בר פפא אמר קומי ר׳ זעירא: חברייא בעון קומי רשב״נ בשם מן ר׳ אמר לה? אמר לון: דכוותכון, דאית לכון רברבין סגין? (וכי אני כמותכם שיש לכם מורים רבים?) - בשם ר׳ב״ל (כלו׳: כל מה שאני אומר סתם זהו בשם ריב״ל - פני משה). לפי״ד הרי״א הלוי (דורות הראשונים חלק ב 340) היה רשב״נ תלמידו של ר׳ אלעזר, ע״ש. לפי״ד הרי״א היה רשב״נ בן דורו של ר׳ יהודה נשיאה השני (השלישי לפי״ד התום׳), שני דורות אחרי ר׳ יהודה נשיאה (נכדו של רבי) הראשון.

המסרת הזאת היא לא שרשב״נ היה יליד בבל; אלא אפשר, שבימי ילדותו ירד לארץ המזרח, ואחרי שישב שם זמן רב, שב עוד הפעם למולדתו, לא״י [1]. הוא נסע בבלה גם אחרי כן לפעמים לרגלי משרתו לעבר שם את השנה [2] והיה מתאכסן אצל ר׳ יעקב טוחן גריסין, והיה ר׳ זעירא (שנתפרסם אח״כ בתור אחד מחכמי התורה בא״י) מסתתר בין החביות לשמוע איך הוא קורא קריאת שמע, והיה רשב״נ קורא וחוזר וקורא עד שנשקע מתוך הקריאה בשנה [3]. גם פעם נשלח אל המלכה זינוביה יחד עם אמו לבקש ממנה בעד תלמיד חכם אחד, שהיה צפוי למות בשביל איזה עון פוליטי [4]. הוא עוד חי אחרי מותו של ר׳ יוחנן ור׳ אלעזר בן פדת. היה מעשה שאחרי מותו של ר׳ אלעזר, פנה אליו ר׳ יהודה נשיאה ואמר לו: מפני ששמעתי עליך שאתה בעל הגדה, מאי דכתיב „ביה״ (תה׳, ס״ח ה׳). אבל הוא לא היה שבע רצון מתשובתו וא״ל: אוי דמובדין ולא משתכחין! שאלית לר׳ אלעזר ולא אמר כן [5]. בזכות זקנותו וכבוד תורתו, תפס אז רשב״נ, לפי הנראה, מקום ראשון בסביבת הנשיא, אותו

---

[1] על הכתוב (ירמי׳, נ״א ט׳): רפאנו את בבל ולא נרפתה, אומר רשב״נ: זו „נהרות בבל״ (כלומר: התעלות). נגד דעתו של עולא, סנהדרין צ״ו:

[2] ירו׳ ברכות פ״א, כמעט בסוף ה״א, השוה הערתו של הרז״פ לענין זה בירושלמי שהוציא לאור ברכות ופאה, נראה שזה היה בימים שמטעם פוליטי לא נתנו לחכמים בא״י לעבר את השנה. בפסיקתא 54 ע״ב יש מאמר של רשב״נ הנוגע לחשבון התקופות והמזלות: שנה שיצאו בני ישראל ממצרים היו חדשי השנה וחדשי התקופה שוין, ר׳ שמואל ב״ר יונה ור׳ אחא בשמו. ובפסיקתא ר׳ ט״ו (78 ע״א) נוסף על זה: שנה שיצאו ישראל ממצרים היתה התקופה בליל ה׳ בתחלת הלילה, ומולד הלבנה היה ביום ב׳ בחצות היום, והתחילו חדש הלבנה וחדש התקופה בלילה.

[3] הוה קרי שמע והוה קרי וחזר וקרי עד דהוה שקע מיניה גו שינתא.

[4] ירו׳ תרומות סוף פ״ח, ר׳ שמואל הנזכר שם הוא בלי ספק רשב״נ, גרץ, שבתולדות היהודים אינו מזכיר בכלל את שם האמורא שלנו, כותב רק ע״ד שני תלמידי ר׳ יוחנן ר׳ יוסי ור׳ שמואל (IV, 2, 298).

[5] ב״ר י״ב בסוף, מזה בשו״ט ק״ד בראש. אך בלי נתינת טעם „מפני ששמעתי״... זה חסר גם בירו׳ חגיגה פ״ב ה״א, ששם מתחילה תשובתו של הנשיא: ר׳ אלעזר רבך לא היה דורש כן. התאר „רבך״ ביחס לרשב״נ הוא תמוה, אפשר שמלה זו נתוספה שם בטעות, ע״פ סירכא דלישנא של תשובות דומות לזו (השוה לעיל ח״א 62 הע׳ 2; שם 94 הע׳ 6), או מפני שר׳ אלעזר, אחרי מותו של ר׳ יוחנן, היה לראש כל החכמים, ומשום כך גם לרבו של רשב״נ *).

---

*) לפי״ד הרי״א הלוי (דורות הראשונים חלק ב׳ 340) היה רשב״נ באמת תלמיד של ר׳ אלעזר, עי׳ שם, לפי״ד הרי״א היה רשב״נ בן דורו של ר׳ יהודה נשיאה השני (השלישי לפי״ד התוס׳) שני דורות אחרי ר׳ יהודה נשיאה (נכדו של רבי) הראשון וצ״ע

אנו מוצאים בטבריה על יד הנשיא במעשה המקושט בפרחי אגדה ע"ד ההזמנה שהזמין דיקלטינוס את ראשי היהודים להתיצב לפניו בבניים [1]. באותו זמן היה בודאי המאורע, שרעב ודבר אכלו בעם ולא ידעו על מה להתפלל ולהתענות בראשונה. ואמר להם רשב"נ: ניבעי רחמי אכפנא, דכי יהיב רחמנא שבעא לחיי הוא דיהיב (נבקש רחמים על הרעב, שאם ה' נותן שבע, הוא נותן לחיים), שנא' (תה', קמ"ה ט"ז): פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון [2]. נזכרה גם פקודה שנתן רשב"נ, ומזה נראה שדבריו היו נשמעים: הוא צוה, כי בימים ש"בין המצרים" לא ילמדו מלמדי המקרא והמשנה את התינוקות בשעה שלפני הצהרים ובשעה שאחר הצהרים (שהן) השעות היותר חמות [3]. בהיותו זקן מופלג חדל ממשא ומתן בהלכה בבית המדרש. ואחרי שפסק זמן רב ללכת לבית־המדרש קרה לו שבא שם ומצא את החכמים מעיינים בדין התרת שמתא, שהטיל רב יהודה בר יחזקאל בפומבדיתא על אחד התלמידים. עמד ר' שמואל בר נחמני על רגליו אמר: ומה שפחה של בית רבי לא נהגו הכמים קלות ראש בנדויה, יהודה חברנו על אחת כמה וכמה! [4] אמר ר' זירא: מאי דקמן, דאתא האידנא האי סבא בבי מדרשא? והא כמה שני לא אתא. שמע מינה לא מיבעי למשרא ליה (מה זה שבא הסב הזה לבי המדרש עכשיו, הלא זה כמה שנים שהוא חדל מלבוא. שמע מינה: לא צריך להתיר לו) [5].

השיבותו הגדולה של רשב"נ היתה מפני גדולתו במקצוע האגדה [6]. במקצוע זה הוא נחשב לבר־סמכא והכמים שונים פנו אליו בשאלות בעניני אגדה;

---

1) ירו' תרומות סוף פ"ט, ב"ר פ"ג. המעשה היה כנראה בשנת 286, שמהזמן ההוא נשארו שלש פקודות ששלח דיקליטיאנוס מטבריה. הנשיא לא היה, כמו שחושב גרץ (IV, 302), ר' יהודה השלישי, אלא השני, עי' פרנקל מבוא 146 ע"א וב', וייס ח"ג ס"ו.

2) תענית ח' :

3) איכה ר' א' בסוף ל': הוה מפקד לספריא ומתנגיא דיהון מפטרין רב טלאי בארבע שעין (סמוך לזה הפקודה שנתן ר' יוחנן לעיל 33 הע' 3). בשו"ט צ"א ו' במקום רשב"נ — ר' שמואל (נ"א: שילא) בר יצחק, ונוסח הפקודה שם: דיהון מפנין לטלייא מארבע שעין עד תשע (והוא מעשר לפני הצהרים עד שלש אחה"צ *).

4) הוא קורא לרב יהודה חברנו שעמו בא בקשר של ידידות בשבתו בבבל. רב יהודה מת קרוב לזמן ההוא, והמעשה היה איפוא בשנת 299—300. הנשיא רצה להתיר את השמתא ור' אמי, לפי הנראה היה ג"כ מסכים. רשב"נ היה אז לא פחות מתשעים שנה.

5) מו"ק י"ז.

6) לפי פירושו היפה של ויס (בית תלמוד I, 17 ולהלן) אומר רשב"נ (ירו' ברכות פ"ט ה"א; שו"ט י"ט ב') ברמז על מעלתו זו, שהוא בעל אגדה: מי ימלל

---

*) לפי מליצת חז"ל: ביומן דעקא, מי"ז בתמוז עד ט' באב, שבהן קטב מרירי פצוי.

מלבד ר' יהודה נשיאה [1], הנזכר לעיל, שאלוהו ר' שמעון בן יהוצדק [2], ר' אמי [3], ר' חנינא בר פפא [4], ר' חלבו [5]. היחס של ר' חלבו אליו היה יחס תלמיד אל רבו, והוא מסר יותר מאחרים את מאמריו [6]. פעם ישב ר' נחמן בריה דר' שמואל בר נחמן ודרש באסתר ט', י"ט. אמר ר' חלבו: זימנין סגיין יתבית קומי דר' שמואל ב"נ ולא שמעית מיניה הדא מילתא (הרבה פעמים ישבתי לפני רשב"נ ולא שמעתי דבר זה). וע"ז ענה ר' נחמן: כל דאנא שמיע מאבא, את שמיע (וכי כל מה ששמעתי מאבא, שמעת גם אתה?) [7] — מלבד ר' חלבו היה ר' לוי מוסר תמיד מאמריו של רשב"נ.

גבורות ה' ישמיע כל תהלתו (תה, ק"ו ב') כגון אני וחבריי, — אלה שלמדו אגדה יודעים להוסיף תארים להקב"ה (מלבד שלשת התארים „הגדול הגבור והנורא" המסורים ממשה ואנשי כנסת הגדולה). בשו"ט למזמור ק"ו ב' הנוסח הוא: ומי ימלל? כגון אנו, שאנו עסוקין בתורה כל צרכנו. השוה דרשתו של ר' אלעזר לפסוק זה, מכות י'. עי' עוד שו"ט י"ט (§ 2).

1) עי' לעיל 249 הע' 1. 2) עי' לעיל ח"א 120 הע' 2.

3) ויק"ר ריש ל"א, איכה ר' א' י"ג, שאלה ע"ד הכתוב בתה' ע"א י"ט (בשביל ששמעתי עליך שאתה בעל אנדה; תנחומא אחרי (ב' 14) ע"ד הכתוב מלאכי א' י"א).

4) פסיקתא 157 ע"א ע"ד תה' ס"ה ו'; פסיקתא ר' הוספה הוצ' איש שלום 195 ע"ב, ע"ד איכה ג' מ"ד. דברים ר' ב' על הכתוב תה' ס"ט י"ב. בשו"ט ס"ה לאיכה ג' מ"ג ומביא ראיה מתה' ס"ה ד'; שם לתה' ד' (3 § בסוף) השואל הוא ר' חנינא והנשאל ר' שמואל ע"ד איכה ג' מ"ד, אך התשובה בכל המקומות היא אחת (עי' לקמן סימן 2). בדברים ר' הובא ג"כ ראיה מתה' ס"ה ו'. באיכה ר' לאותו פסוק השואל הוא ר' חלבו (ל"ג מ"ד). לפי הנראה כאן מר"ח (ר' חנינא) נשתבש לר' חלבו, כי אין סגנון השאלה (שמעתי עליך שאתה בעל אנדה) מתאים לר' חלבו, תלמידו של רשב"נ. בירו' שביעית פ"ד ה"ד מסופר: ר' חנינא בר פפא ורשב"נ עברון על חד מהורשי שביעית, א"ל רשב"נ: אישר! א"ל ר"ח ב"פ: לא כן אילפין ר' ולא אמרו העוברים וכו' מכאן שאסור לומר להורשי שביעית אישר? א"ל לקרות אתה יודע, לדרוש אי אתה יודע: ולא אמרו העוברים—אלו אוה"ע, שהן עוברין מן העולם וכו'.

5) ב"ב קכ"ג. (עי' לעיל ח"א 59) לברי' מ"ח ה'; שם קכ"ג: לברי' ל' כ"ה. במקור האחרון על פי הנירסא הנמצאה בהרבה ספרים (ד"ס XI, 172 ע"ב) רשב"נ הוא השואל ור' יונתן הנשאל. אולם לפי הנראה הנירסא הרגילה היא הנכונה, כי במקורות הארצי־ישראליים (ב"ר ע"ג וע"ה קרוב לראש, פסיקתא 28 ע"א, תנחו' ויחי קרוב לראש, תנחומא ב' ויצא 14, ויחי 13) מובא זה בתור מאמרו של רשב"נ.

6) ע"פ הרב אנו מוצאים את ר' ברכיה אומר משום ר' חלבו בשם רשב"נ, ר' ברכיה, אמנם, נמצא, שהוא מוסר לפרקים קרובים בעצמו את דברי רשב"נ.

7) ירו' מגילה פ"א סוף ה"א. ר' נחמן בתור מוסר מאמרי אביו: ב"ר ט' קרוב לסוף (קה"ר ג' י"א, שו"ט ריש ט', ששם צריך להשלים „נחמן" אחר „רב". ירו' שבת פ"א סוף ה"ד.

מספר מסוים של אמוראים אחרים מוסרים כל אחד מאמר אחד, או אחדים, של רשב"נ [1]. ר' אבהו מוסר דבר אחד של רשב"נ ששמע אותו דורש בביהכ"נ בלוד [2]. פעם אחת נמצא גם ר' אלעזר בן פדת מוסר דברי רשב"נ [3]. ופעם אחת (אמנם העדות לזה אינה די בטוחה) מסר בשמו הנשיא ר' יהודה השני [4].

מלבד מאמרי אגדה של ר' יונתן, שרובם הגדול נמסרו ע"י רשב"נ, נמסרו על ידו גם מאמרי ר' יוחנן [5]. פעם אחת דרש „בשם רבותינו שבגולה" (כלו': חכמי בבל [6]). אחד המדרשים, ששואב הרבה ממקורות עתיקים, מוסר הכרעתו של רשב"נ במחלקת של רב ולוי (בר סיסי) בארבעה דברים של אגדה [7]. לפעמים קרובות אנו מוצאים אותו הולך באגדה נגד ר' יהושע בן לוי [8], שתלמידו

---

1) עי' לקמן בהערות שונות.

2) ויק"ר ל"ה קרוב לסוף. — ר' אבהו מוסר דברו של רשב"נ בתנח' נצבים קרוב לסוף, עי' עוד ירו' תענית פ"ג בסוף, „חכמי הדרום" בשם רשב"נ, עי' להלן סימן ו' לישעי' מ"ה ח'.

3) פסיקתא 159 ע"ב. אעפ"י שר"א מת לפני רשב"נ, בכ"ז לא מן הנמנע הוא שבחייו דרש בשמו.

4) פסיק' 163 ע"ב, ע"ש הערת בובר, 130, 131.

5) עי' לעיל 14. ע"ד „לב רגז" שלפ"ד ר' יוחנן נתקלקלו בו הבבלים (עי' לעיל 8 הע' 3) על סמך הכתוב דברים כ"ח ס"ה שם לב רגז ואמר רשב"נ: כיון שעלו (מבבל לא"י) נתרפאו. את הטעם של רשב"ל: מפני מה נקראו שחקים, שהן שוחקין את המים, מבאר רשב"נ כדקין הללו של בהמה, ב"ר י"ג.

6) במדבר ר' ז' קרוב לראש: ר' הונא הכהן בר אבין בשם רשב"נ בשם רבותינו שבגולה: „לזרא" (במדבר, י"א כ') — לבוטנא (נפיחת הבטן) נגד דעתו של רשב"ל — לאסכרא. בויק"ר סוף י"ח: לזרנא ולבוטנא: האומר שם הוא רב הונא (עי' ערוך ערך בטן III, אבהו). נראה שהגירסא הנכונה היא בבמדבר ר' ולוקחה ממקור עתיק, ובויק"ר אחרי „רב הונא" צריך להשלים „בשם ר' שמואל ב"נ" כמו למשל בשו"ט ק"ו כ"ז, עפ"י הקבלה בסנהדרין י"ז: רבותינו שבגולה הם רב ושמואל. אם מקור המלה הפרסית (Zûrân-idan, Zûridan) — רגש של בחילה — לא היה מוטל בספק, אז היה אפשר להסכים לדעת קאהוט ח"ג 318 הע' 4, כי המלה „זרנא" הפרסית מתרגמת את המלה העברית „זרא" הדומה לה בצלצול. המלה „בוטנא" שגם היא אינה נמצאת במקום אחר (צבית הבטן. בערוך: נפיחה) היא הוספה ארמית למלה הפרסית.

7) מדרש שמואל י"ח 5. (עי' אג' אמוראי בבל 6 הע' 24). אנו מוצאים במדרש ארץ ישראל את רשב"נ אומר דברים שבתלמוד בבלי הם שרויים במחלקת של רב ושמואל. עי' להלן סימן ד' לברי' ג' כ"ה, ולהלן סימן ה' לברי' ל"ט י"א ולישעי' א' ט"ו.

8) בירו' ר"ה פ"ד ה"ד מוסר רשב"נ דבר הלכה בשם ריב"ל.

ר' סימון, המוסר את דבריו, היה כנראה בעל מחלקתו של רשב"נ באגדה [1]. בהרבה מקומות נמצא שנמסרה דעתו של רשב"נ על יד דעתו השונה של ר' אלעזר [2]. לפעמים קרובות הובאה על יד דברי רשב"נ דעתו של ר' חמא ב"ח, ולפעמים של ר' יוסי בר חנינא [3].

מלבד בנו הנזכר לעיל, ר' נחמן, היה לו עוד בן ושמו הלל [4]. משניהם נשארו דברי אגדה [5].

צריך עוד להזכיר, כי במדרש התנאים לבמדבר נשאר מדרש הלכה אחת בשם רשב"נ, שהיא בודאי הוספה מאוחרת ומקורה עוד צריך לדרישה וחקירה [6].

א. מאמרות ופתגמים.

— עשרים וששה דורות קדמה דרך ארץ את התורה. הה"ד (בר', ג' כ"ד): לשמר את דרך עץ החיים, דרך זו דרך ארץ ואח"כ עץ החיים זו

[1] עי' מדרש שמואל י"ט לש"א ט"ז י"ב, דבר שנאמר בשם שניהם בירו' מגילה פ"א ה"ט (אנשי ירושלים היו כותבין ולא היו מקפידין). ר' סימון אומר בשם רשב"ן בירו' ברכות פ"א ה"ח.

[2] השוה לעיל 248 הע' 5. — לישעי' י' ט"ז יש שלש דרשות: אחת של ריו"ח ואחת של ר"א ואחת של רשב"נ, במקור המקביל (השוה סנהדרין כ"ב א') חסר שם רשב"נ ודעתו נתיחסה לר"א.

[3] להלן נציין בכל מקום מי היה בעל מחלקתו.

[4] בירו' ב"ב פ"ט ה"ד: רב נחמן בר שמואל בר נחמן נתפש לבולי (נעשה לפקיד הממשלה). אתא עובדא קמיה ר' אמי, אמר: אין אית בנכסוי דנחמן שנתפס לו, ינתן לו מנכסיו, ואם לאו ינתן לו מן האמצע (מנכסי כלל היורשין).

[5] מר' נחמן: בר' י' (לאיוב ז' א'); שם בראש ל"ב (לש"א כ"ה מ"ד; בשו"ט נ"ב רק — רב נחמן, תנח' נח קרוב לסוף ע"ד שלשה הדורות (דורו של אנוש ודור המבול ודור הפלגה) שמרדו בה'; שם ריש תצוה (רק ר' נחמן בר שמואל). במקומות שאנו מוצאים במדרשי ארץ ישראל (למשל ב"ר י"ב קרוב לראש, פסיק 150 ב') מאמרים שעליהם נקרא רק השם ר' נחמן בלבד אפשר שהם ג"כ של ר' נחמן בן רשב"נ. — מהלל: ירו' שביעית פ"ה (36 ב'), ירו' קדושין פ"ה (61 ג'), קה"ר א' ד', מדרש שמואל ט"ו (לנחמיה, ח' י"ז); שהש"ר ח' י"ב; ברכות כ"ח: (י"ח ברכות שבשמו"ע כנגד י"ח אזכרות שבמזמור כ"ט; מאמר הלכה: בשבת פ'. — בברכות כ"ח: נזכר גם ר' לוי בנו של רשב"נ; אולם השם הזה, שלא נזכר עוד בשום מקום, בא ע"י שבוש (עי' ד"ס לאותו הדף), כמו שהענין המיוחס שם לו אי אפשר שיתיחס לבנו של רשב"נ.

[6] ספרי לבמדבר י' ה' (73 §) ההוספה שמתחילה: „ג' תרועות נאמרו בר"ה" מקורה היא התלמוד הבבלי, ר"ה ל"ד. ששם בא החצי הראשון של המאמר בספרי בתור „תניא" ובריתא זו כוללת בתוכה גם את המאמר „ג תרועות", ששם באה גם דעתו של רשב"נ. אולם בתלמוד רשב"נ אומר זאת בשם ר' יונתן, אפס בכ"י מינכן ועוד באיזה מקורות חסר „אמר ר' יונתן" (עי' ד"ס שם).

תורה [1] – [גדול אונאת דברים מאונאת ממון] שזה ניתן להשבון (אם כסף גזל מחברו הוא יכול להשיב), וזה (עלבון דברים) לא ניתן להשבון [2]. – אמרו לו לנחש [3]: מפני מה אתה מצוי בין הגדרות. אמר להם: מפני שאני פרצתי גדרו של עולם. ומפני מה אתה הולך ולשונך שותת? אמר להם: היא גרמה לי. ומפני מה כל בהמה וחיה נושכת ואינה ממיתה, ואת נושך וממית? אמר להם (קהלת, י׳ י״א): אם ישוך הנחש בלא לחש? אפשר דאנא עביד כלום דלא מתאמר לי מן עליותה (שלא נצטוית מלמעלה?) [4] ומפני מה אתה נושך באבר אחד, וכל האברים מרגישין [5]? אמר להם: ולי אתם אומרים? אמרו לבעל הלשון שהוא כאן והורג ברומי [6]. – ולמה נקרא שמו של לשון הרע שלישי? לפי שהוא הורג שלשה: האומרו והמקבלו ומי שנאמר עליו [7]. – מצינו שהכל ברא הקב״ה

1) ויק״ר ט׳ קרוב לראש, במקום ר׳ ישמעאל שבא בשבוש, כמו עוד בכמה מקומות, צ״ל ר׳ שמואל. הקדימה, הראויה לתשומת לב, שניתנה כאן לדרך ארץ — המוסר האנושי הכללי — על התורה שנתנה לישראל בפרט, נמצא בתור פתגם גם בספר האגדה המאוחר „תנא דבי אליהו׳, שהוא ספר מוסר מיוחד במינו. הדרשה לבר׳ ג׳ כ״ד נמצאה סתם גם בויק״ר ל״ה בראש, בתנחומא ב׳ בר׳ 25 הדרשה בשם רשב״נ, אך בלי הפתגם.

2) ב״מ נ״ח: קודם לזה דעתו של ר׳ אלעזר.

3) פסיק׳ ל״ב ע״א, תנחומא ריש חקת (ב׳ 8), במדבר ר׳ ריש י״ט, קה״ר י׳ י״א (ששם הסדר משונה), ירו׳ פאה פ״א ה״א, ויק״ר כ״ו קרוב לראש, דברים ר׳ ה׳.

4) בקה״ר חסרה שאלה ותשובה זו, אך סמוך לזה בא מאמר הדומה לזה של ר׳ אבא בר כהנא על הכתוב אם ישך הנחש בלא לחש: לעולם אין הנחש נושך אלא אם כן נלחש לו מ־עיל. בירו׳ פאה ובויק״ר: מה הנייה לך שאתה נושך? (כמו במאמרו של רשב״ל, לעיל 181) וע״ז באה התשובה: אילו לא איתמר לי מן שמיא נכית, לא הוינא נכית.

5) בקה״ר: וכולן מרגישין ומרתתין; ויק״ר: וארסך מהלך בכל האיברים.

6) בקה״ר שהוא אומר כאן והורג ברומי או ברומי והורג כאן בסוף העולם. בירו׳ פאה: שהוא א׳ כאן וה׳ ברומי, א׳ ברומי וה׳ בסוריא. בויק״ר: דיתיב ברומי וקטיל בסוריא, בס׳ וקטיל ברומי. בקה״ר יש עוד שאלה חמישית: מפני מה גופך מטורף? (ברוך — בעל כתמים שונים) וע״ז משיב: לשוני גרם — המאמר שהובא בדברים ר׳ ה׳ בשם רשב״נ: דורו של אחאב עובדי ע״ז היה והיו יוצאין למלחמה ונוצחין ולמה כן? שלא היה להן דילטורין וכו׳. אבל דורו של שאול כולן היו דילטורין וכו׳ (עי׳ גרץ מאנאטסשריפט 184, 217) בירו׳ פאה פ״א ה״א נאמר בשם ר׳ אבא בר כהנא.

7) פסיקתא ל״ב ע״א, תנחומא חקת (ב׳ 8), במדבר ר׳ ריש י״ט, ויק״ר כ״ו קרוב לראש, ביחד עם המאמר שלפני זה ובלי להזכיר שם אומרו. בדברים, ר׳ ה׳ נזכר ע״ז שמו של רשב״נ מפורש, ואולם המשל שהובא שם מדואג אינו של רשב״נ. בירו׳ פאה פ״א ה״א — סתם. בשו״ט י״ב ד׳: א״ר שמעון בן יוחי, קרוב לשער שמרשב״ן

בעולמו, חוץ ממדת שקר שלא ברא ומדת שוא שלא פעל, אלא הבריות בדו אותם מלבם[1]. — אם מבקש אתה לידע כחו של דבור, מה שברא הקב"ה בלשון הזה. פעמים שאדם מדבר דבר והוא הופך את לשונו, ויש דבר שהוא פשיט בו עד שיניו. ובתיבה אחת מצינו אחד עשר מאגניות משמשים – וכעלילותיכם (יחזקאל, כ' מ"ד) בשביל להוציא בדבור תיבה אחת "וכעלילותיכם" צריכים להשתמש בכלי המבטא באחד עשר אופנים[2]. — עשרים וארבעה בוליות (זקני ע"ר) היו ביהודה, וכלן הרבו משום שבועת שוא שהיא של אמת, דכתיב (ירמ', ב' ל'): לשוא הכיתי את בניכם[3]. — כל מי שנידר ומשהה את נדרו, סוף שבא לידי ע"ז וגלוי עריות ושפיכת דמים ולשון הרע. ממי אתה למד? כלהון מיעקב, על ידי שנדר ושהה את נדרו בא לידי כלן: ע"ז מנין? (בר', ל"ה ב') הסירו את אלהי הנכר. גלוי עריות מנין? מדינה, שנא' (בר', ל"ד): ותצא דינה. שפיכת דמים מנין? שנא' (שם, פסוק כ"ה): ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים. לשון ה"ע מנין? שנא' (שם, ל"א): וישמע את דברי בני לבן וכו'[4]. — דברים, כ"ג ט"ו. ולא יראה בך ערות דבר — ערות דבור — זו נבול פה[5]. נשתבש לרשב"י; שם ק"כ — סתם: עם הארץ קורין אותו (לשון הרע) שלישי (נ"ב עם המשל מדואג כמו בדברים ר). ע' עוד ערכין ט"ו:—סתם—במערבא אמרי לשון תליתא *). הבטוי הזה נמצא בתרגום ירושלמי (עי' לוי, Targ. Wb. I 416 a).

1) פסיקתא ר' סוף פ' כ"ד (125 ע"ב), על הדבור התשיעי מעשרת הדברות.

2) פסיק' ר' ל"ג (153 ע"א), אחרי מאמרו של ר' חנינא ע"ד "גליפת שפתים" עי' לעיל 223) השם מאגניות (=מגניות μάγγανα, עי' לוי III, 13 ע"א, לעיל ח"א 111 הע' 1) מושאל כאן על האותיות, ש־ן כלי אומנות של הדבור. במסרת ליחזקאל כ' מ"ה באה מלה זו "וכעלילותיכם" יחד עם עוד שתי מלות לקבוצה אחת: המלות היותר ארוכות שבתנ"ך, שגם ג'נאח (הרקמה 7; 25, Lüma 29) הביאן למטרה זו.

3) ירו' נדרים פ"ג ה"ב. ירו' שבועות פ"ג סוף ה"י. פסיקתא ר' פכ"ב (112 ע"ב), ר' הונא ור' יעקב בר אבין בשמו. עי' אג' התנ' 1 ח"א 40 הע' 9. השוה תנחומא ויקרא בסוף (ב' 16) מטות, בראש (ב' 1).

4) ויק"ר ל"ז בראש. אח"כ באו דבריהם של רבנן ע"ד נדר שלא קוים, ומאמרו של ר' שמואל ב"ר יצחק ע"ד נדר שנשתלם. בקה"ר ד' ה', מיוחס זה לרשב"נ, והמאמר של "רבנן" — לר"ש בר יצחק. דומה לסאמר האחרון (במקום הראיה מבר', מ"ח ז' מובא שם משלי, כ"ב כ"ז) ע"ד נדר שלא נשתלם מובא בתנחומא סוף וישלח בשם רשב"נ. השוה לזה את הסמך שמביא התלמוד סוטה י"ג: מבר', ל"ח י"ב (עי' לעיל 28 הע' 2).

5) ויק"ר כ"ד קרוב לסוף. השוה ב"ר פ"ז: ארשב"נ: ארורים הם הרשעים! להלן (רות, ג' ט'): ופרשת כנפיך על אמתך, אבל זו (אשת פוטיפר) כבהמה (בר' ל"ט י"ב): שכבה עמי. ברות ר' לאותו פסוק אומר זאת ר' ברכיה. ודאי ששם נשמט "בשם רשב"נ".

*) עי' הערת בובר על הפסיקתא דף ל"ב הערה ס"ו.

— רצונך לידע מה כחה של פרוסה זו שאדם נותן לתוך פיו, שהיא קשה יותר מן הגאולה. מניין? אתה מוצא בשעה שיוסף מקריב את בניו לפני אביו שיברכם, תלה את הגאולה במלאך (בר׳, מ״ח ט״ז): המלאך הגואל אותי מכל רע, אבל כשבא לפרוסה מה היא אימר? (שם, שם ט״ו) האלהים הרועה אותי [1]. — תה׳, ק״ו ג׳. עושה צדקה בכל עת. וכי אפשר לעשות צדקה בכל עת? — זה המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו ומשיאן [2]. — מפני ארבעה דברים חזר בו הקב״ה שלא תהא הארץ שותה אלא מלמעלן (לא כמו שהיתה שותה מתהלה, כמ״ש: ואד יעלה מן הארץ והשקה וכו׳): מפני בעלי זרוע (שהיו מגרשים את העניים מן הבורות והבארות. — מ״כ), ובשביל להדיח טללים הרעים, ושיהא הגבוה שותה כנמוך, ועוד שיהיו הכל תולין את עיניהם כלפי מעלה [3]. — בר׳, א׳ ל״א. והנה טוב מאד. — הנה טוב מאד — זה יצר טוב, והנה טוב מאד — זה יצר רע. וכי יצר הרע טוב מאד? אתמהא! אלא שאילולא יצר הרע, לא בנה אדם בית, ולא נשא אשה, ולא הוליד, ולא נשא ונתן, וכן שלמה אומר (קהלת, ד׳ ד׳): כי היא קנאת איש מרעהו [4]. — אם היו לך בנים בנערותך, קח לך אשה בזקנותך והעמיד בנים. וממי אתה למד? מאברהם, שהיו לו בנים בנערותו ולקח אשה בזקנותו והעמיד בנים. הה״ד (בר׳, כ״ה א׳): ויוסף אברהם ויקח אשה [5]. — לכל יש תמורה חוץ מאשת נעורים, שנא׳ (ישעי׳, נ״ד ו׳): ואשת נעורים כי תמאס [6].

---

[1] פסיק׳ ר׳ פל״נ (152 ע״א). השוה לעיל 254 הע׳ 2. בב״ר כ׳ קרוב לסוף (מ״ה בשו״ט פ״ט) אומר רשב״נ (בקשר עם מאמרו של ר׳ אלעזר) פרנסה גדולה מן הגאולה. הראיה היא במקום בר׳, מ״ח ט״ו, מתה׳ קמ״ה ט״ז, בשו״ט פרשה פ׳ ב׳ מובא ראיה מן „רועה ישראל״ בפסחים קי״ח ע״א אומר ר׳ אלעזר (הגירסא הרגילה היא ר׳ יוחנן): קשין מזונותיו של אדם יותר מן הגאולה וע״ז מביא ראיה כמו בפסיק׳ ר׳.

[2] כתובות נ׳. השוה אג׳ התנ׳ כרך א׳ ח״א 142 הערה 1.

[3] ב״ר י״ג. ר׳ חנן (חנין) דצפורין בשמו. וכן בקה״ר א׳ ז׳, רק שם נאמר שרשב״נ אמר זה בשם ר׳ חנינא דצפורי (א״ב — ר׳ חנינא בר חמא). בירו׳ תענית פ״ג ה״ג — סתם. והראיה מאיוב אין שם. בירו׳ ברכות פ״ב ה״ב ארשב״נ: בשעה שישראל באין לידי עברה ומעשים רעים, הגשמים נעצרין. והן מביאין להן זקן אחד, כגון ר׳ יוסי הגלילי, והוא מפגיע בעדן. והגשמים יורדין, אבל הטל אינו יורד בזכות ברייה. מה טעם? (מיכה, ה׳ ו׳) כטל מאת ה׳ וכו׳ אשר לא יקוה לאיש וכו׳ (עי׳ אג׳ התנ׳ כרך א׳ ח״ב 89).

[4] ב״ר ט׳ קרוב לסוף, קה״ר ג׳ י״א, שו״ט ט׳ ר׳ נחמן בשם אביו רשב״נ (השוה לעיל 252 הע׳ 5) עי׳ עוד לעיל 131 הע׳ 3.

[5] ב״ר ס״א קרוב לראש, ר׳ דוסתאי בשמו (עי׳ אג׳ התנ׳ II ח״ב 84 הע׳ 7). ע״ד המקורות הדומים לזה ע׳ אג׳ התנ׳ I, ח״א 111 הע׳ 5.

[6] סנה׳ כ״ב.

בר', מ"א י"ב, והנה שם אתנו נער עברי עבד וכו'. א־ורים הם הרשעים, שאין עושים טובה שלמה: נער — שוטה, עברי — שונא, עבד — שכך מוכתב בסקרידין (=בכתבי המלכות Secretarium) של פרעה, שאין עבד מולך ולא לובש כלי ידים (?) (כלידרים עפ"י גירסת הערוך, ופי' — תכשיט של כבוד [1]). - אוי להם לרשעים שהם מהפכים מדת רחמים למדת הדין! בכל מקום שנאמר ה' מדת רחמים — ה' ה' אל רחום וחנון, וכתיב (בר', ו' ה'): וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וינחם ה' וכו' ויאמר ה' אמחה וכו'. אשריהם הצדיקים שהם הופכים מדת הדין למדת הרחמים! בכל מקום שנאמר „אלהים" הוא מדת הדין: (שמות, כ"ב כ"ז) אלהים לא תקלל (שם, פסוק ח'), עד האלהים יבוא דבר שניהם, וכתיב (שמות, ב' כ"ד): וישמע אלהים את נאקתם ויזכר אלהים את בריתו, (ויזכר אלהים את רחל (בר', ל' כ"א), ויזכר אלהים את נח (שם, ח' א' [2]). — אין הרשע הזה יוצא מן העולם עד שמוציא איפופסים שלו (ἀροφασις=גזר דינו) מתוך פיו (שמות, ט"ו ט'): אמר איוב „תורישם ידיי אינו אומר, אלא תורישמי — מוריש אני עשרי וכבודי להם [3]. — שמותן של רשעים דומים לכלי קוריים (מין ארג καίρος): מה כלי קוריים, מה שאת משתמש בהם — הם עומדים, הנחתם — הם מתרפים, כך שמעת מימיך אדם קורא שם בנו פרעה, סיסרא, סנהרב, אלא אברהם, יצחק ויעקב, ראובן, שמעון [4]. — בשלשה דברים אנשים מתים: השרוי

[1] ב"ר פ"ט קרוב לסוף, בתנחומא לאותו פסוק סתם ובשנויים.

[2] ב"ר ל"ג, שם בראש ע"ג. שם בין הראיות של הקבוצה האחרונה הובא גם מבר', ל' י"ז, וישמע אלהים אל לאה. דומה לזה דורש רשב"נ את הכתוב בר', י"ט כ"ד וה' המטיר וכו' גפרית ואש. וכו' מן השמים: אוי להם לרשעים, שהם גורמין למקום של רחמים ליעשות מקום של פורעניות, שהרי דוד מקלס (תה', קמ"ח א'): הלל את ה' מן השמים, ואין שם לא אש ולא ברד ולא גפרית. תנח' ב' וירא 23.

[3] ויק"ר ריש כ"א, פסיקתא 174 ע"ב, יפה מתקן בובר (שם הערה קמ"ה): „תירשמו ידי אינו אומר"... אלו היה כתוב תירשמו היה משמע שידו תירש ותנחל אותם, אבל עתה שכתוב „תורישמו" בהפעיל משמעתו שידו תעשה אותם ליורשים שלו והם ינחלו את כבודו. ובמדרש שו"ט כ"ז א' „נחלוק שלל" אינו אומר אלא „אחלק" (קרי אֲחַלֵּק), ופיו הכשילו לגזור דין על עצמו.

[4] ב"ר מ"ט בראש. מדרש שמואל א' (שם בטעות שם האומר הוא ר' יצחק, שסמוך לזה אמר מאמר אחר ע"ד שמותיהן של הצדיקים ושל הרשעים). בקה"ר ז' א': ר' בון בשם רשב"נ, מצינו שהלך הקב"ה מהלך ה' מאות שנה לקנות לו שם דכתיב (ש"ב ז' כ"ג) אשר הלכו אלהים (מן השמים עד הארץ ת"ק שנה) לפדות לו לעם ולשום לו שם. במדרש שמואל כ"ג (וגם בילקות קהלת) נשתנה מרשב"נ לרשב"י, שממנו נמצא שם מאמר לפני זה.

בבית המרועע (רעוע) והמהלך בדרך יחידי והמפרש בים הגדול (כלו׳: אם האדם מעמיד את עצמו בסכנה אז מעשיו נבדקים אם כדאי להציל, ויש פתחון פה למקטרג לקטרג עליו [1].

ב. תלמוד תורה, תפלה, שבת.

— נאמרו דברים בפה ונאמרו דברים בכתב ואין אנו יודעין איזה מהן חביב, אלא מן מה דכתיב (שמות ל״ד כ״ז): כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל, הדא אמרה: אותן שבפה חביבין [2]. — נמשלו דברי תורה כטחנה: מה טחנה זו אינה בטלה לא ביום ולא בלילה, אף דברי תורה נאמר בה (יהושע, א׳ ח׳): והגית בה יומם ולילה [3]. — משלו דברי תורה בזיין: מה הזיין הזה מתקיים לבעליו בשעת מלחמה, כך דברי תורה מתקיימת עם מי שעמל בהן כל צרכן [4]. — קרא ושנה ולא שמש תלמידי הכמים הרי זה

[1] קה״ר ג׳ ב׳. פתיחת המאמר היא מהמשנה שבת פ״ב מ״ו על שלש עברות וכו׳ (עי׳ לעיל 146 הע׳ 2, ו־201 הע׳ 7), ואחרי זה בא מאמרו הדומה של ר׳ לוי: בשלשה מקומות השטן מצוי לקטרג: השרוי בבית המרועע והמהלך בדרך יחידי והמפרש בים הגדול, ואולם בירו׳ שבת פ״ב ה״ג א״ר לוי: בג׳ מקומות וכו׳ המהלך בדרך בעצמו, והישן בבית אפל לעצמו, והמפרש בים הגדול, וכפי הנראה גירסא זו עיקרית, מאמרו של ר׳ שמואל (בר נחמן) בב״ר ע״א — ארבעה חשובים כמתים: מצורע וסומא, ומי שאין לו בנים, ומי שירד מנכסיו, מצורע, דכתיב (במד׳, י״ב י״ב): אל נא תהי כמת, סומא, דכתיב (איכה, ג׳ ו׳): במחשכים הושיבני כמתי עולם; ומי שאין לו בנים, שנא׳ (בר׳, ל׳ א׳): הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי; ומי שירד מנכסיו, שנא׳ (שמות, ד׳ י״ט): כי מתו כל האנשים, וכי מתים היו? והלא דתן ואבירם היו, אלא שירדו מנכסיהם, — לפי הבבלי נדרים ס״ד (ומזה ע״ז ה׳. שמו״ר ריש פ׳ ה׳), היא ברייתא סתמית.

[2] ירו׳ פאה פ״ב ה״ו, מגילה פ״ד ה״א, חגיגה סוף פ״א, ר׳ חגי בשמו, בכתוב שמובא שם נאמר (שמות, ל״ד כ״ז): כתוב לך את הדברים האלה — זה תושב״כ, ע״פ הדברים האלה — זה תושבע״פ, ועל תושבע״פ נאמר כי על ידה כרת ה׳ ברית עם ישראל. השוה דרשתו של ר׳ יוחנן על הכתוב הזה (לעיל 50 הע׳ 4) ומאמר ר׳ יהודה בר נחמני (גטין ס׳: תמורה י״ד:)

[3] קהלת ר׳ י״ב ד׳. באיכה ר׳ פתיחתא כ״ג הנוסח הוא: נמשלו ישראל כטוחנות מה הט׳ אינן בטלות לעולם, אף ישראל אינן בטלין מן התורה לא ביום ולא בלילה.

[4] שהש״ר א׳ ב׳ (שם צ״ל שמואל במקום שמעון) סמוך למאמר הסתמי ״ישקני— זייני מל׳ נשק דהי״א, י״ב ב׳; פסיקתא 102 ע״א. גם באיכה ר׳ ג׳ א׳ רשב״נ אמר: מהו הלא כתבתי לך שלישים (משלי, כ״ב כ׳)? גבורים כד״א (שמות, י״ד ז׳): ושלישים על כלו, ומתרגמינן: גוברין ממנן על כלהון. בפסיקתא מובאה עוד ראיה מתה׳ קמ״ט ו׳: רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם.

בור [1]. — משנה קודם לתלמוד, דכתיב (משלי, ד׳ ה׳): קנה חכמה קנה בינה [2]. משלי, כ״ז כ״ו. כבשים ללבושך ומחיר שדה עתודים. הא כיצד? בשעה שהתלמידים קטנים, כבוש לפניהם דברי תורה (לא תגלה להם דברים שנשגבו מבינהם), הגדילו ונעשו כעתודים, גַלֵה להם רזי תורה [3].

— ר׳ חנינא בר פפא שאל את רשב״נ: מהו „וים רחוקים" (תה׳, ס״ה ו׳)? א״ל: נמשלה תשובה כים, מה הים לעולם הוא פתוח, כך שערי תשובה לעולם הם פתוחין. ונמשלה תפלה למקוה: מה המקוה הזה פעמים פתוח, פעמים נעול, כך שערי תפלה פעמים פתוחים, פעמים נעולים. מה המקוה הזה אדם מבקש לטבול, ונמצא אביו או רבו שם, ומתבייש והולך לו, אבל הים מפליג קימעה ויורד וטובל [4]. — אם כוונתה את לבך בתפילה, תהא מבושר שנשמעה תפילתך, ומה טעם? (תה׳, י׳ י״ח): תכין לבם תקשיב אזניך [5]. — מאיכן למדו שלש תפלות? כנגד שלש פעמים שהיום משתנה על הבריות, בשחר צריך אדם לומר: מודה אני לפניך ה׳ אלהי ואלהי אבותי, שהוצאתני מאפלה לאורה, במנחה צריך אדם לומר: מודה אני לפניך ה׳ אלהי ואלהי אבותי, כשם שזכיתני לראות החמה במזרח, כך תזכני לראות החמה במערב. בערב צריך לומר: יהי רצון מלפניך ה׳ אלהי ואלהי אבותי, כשם שהייתי באפלה והוצאתני לאורה, כך הוציאני מאפלה לאורה [6]. — שאל ר׳ אמי את רשב״נ: מהו (מלאכי, א׳

---

1) סוטה כ״ב. לפ״ד ר׳ אלעזר הרי הוא עם הארץ, לפ״ד ר׳ ינאי (עי׳ לעיל ח״א 37) הרי הוא כבותי.

2) ירו׳ סוף הוריות נגד דעתו של ר׳ יוחנן, עי׳ לעיל 33 הע׳ 7.

3) ירו׳ ע״ז פ״ב סוף ה״ז; שהש״ר א׳ ב׳ ר׳ חני ור׳ שמעון בן חלפותא בשמו. כבשים הוא דורש בשין ימנית (השוה פסיק׳ 61, אג׳ התנ׳ I ח״א 13) ועתודים — הם התלמידים הגדולים (עי׳ ברכות ס״ג. — גדיים שהנהחת נעשו תיישים). במדרש משלי, ה׳ י״ח אומר רשב״נ: אשרי אדם שקנה תורתו מנעוריו.

4) פסיק׳ 157 ע״א וב׳. באיכה ר׳ ג׳ מ״ד, שו״ט ד׳ וס״ה לאיכה ג׳ מ״ד (בשו״ט ד׳: שערי דמעה, נ״א: שערי רחמים במקום שערי תשובה). בדברים ר׳ ב׳ על הכתוב „עת רצון" תה׳ ס״ט י״ד עי׳ לעיל 250 הע׳ 4 בפסיק׳ ר׳ אומר רשב״נ: עתים הם לתפלה, שנא׳: ואני תפלתי לך ה׳ עת רצון.

5) ירו׳ ברכות סוף פ״ה, (שו״ט לתה׳ ק״ח ב׳). בסגנון אחר בויק״ר סוף ט״ז ששם האומר הוא ר׳ יהושע בר נחמני, לפי הנראה מפני שר׳ יהושע ב״ל אמ׳ שם ג״כ מאמר דומה לזה, עי׳ לעיל 139. כך דורש ג״כ את הכתוב בתה׳ אבא שאול, עיין אג׳ התנ׳ II ח״ב 68.

6) ירו׳ ברכות פ״ד ה״א, ב״ר ס״ח (ערבית שם לראשונה); בתנח׳ סוף חיי שרה בקצרה.

י"א) ובכל מקום מקטר מגש לשמי? התורה מזהירה (דברים, י"ב י"ג): השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום וכו'. וכן היא אומר (ויקרא, י"ז ג'): איש איש מבית ישראל אשר ישחט וכו' ואל פתח אוהל מועד לא הביאו. — והנביא אומר: ובכל מקום מקטר מגש לשמי? א"ל רשב"נ: איזו היא מנחה טהורה שבכל מקום מוקטר ומוגש לשמו של הקב"ה? זהו תפלת המנחה. אין מוקטר אלא תפלת המנחה, שנא' (תה', קמ"א ב'): תכון תפלתי קטרת לפניך, משאת כפי מנחת ערב. ואומר (מ"א, י"ח ל"ו): ויהי כעלות המנחה ויגש אליהו וכו' [1]. — עשרים וארבעה (ברכות) של תעניות מניין? כנגד עשרים וארבעה פעמים שכתוב בפרשה של שלמה (מלכים, ח'): רנה ותפילה ותחינה [2]. — [למה נותנין אפר מקלה על גבי התיבה בתענית?] ר' יודן בי ר' מנשה ורשב"נ: חד אמר: כדי להזכיר זכותו של אברהם, והורנה אמר: כדי להזכיר זכותו של יצחק. מאן דאמר: כדי להזכיר זכותו של אברהם — בין עפר ובין אפר, על שם (בר', י"ח כ"ז): ואנכי עפר ואפר. ומאן דאמר: כדי להזכיר זכותו של יצחק — אפר בלבד, רואין אפרו של יצחק כאילו צבור על גבי המזבח [3]. — [ארבע כוסות של פסח] כנגד ארבע כוסות שנאמרו כאן (בחלום שר המשקים, בר', מ' י"א וי"ג): וכוס פרעה בידי וכו' [4].

— למה ברכו (ה' את השבת)? שאינו נדחה (ליום אחר). יום טוב נדחה (לפעמים ע"י עבור החדש), יום הכפורים נדחה, שבת אינו נדחה [5].

— לא ניתנו שבתות וימים טובים אלא לאכילה ושתיה, על ידי שהפה הזה מסריח התירו לו בהן לעסוק בדברי תורה [6].

---

1) תנח' אחרי (ב' 14). עי' לעיל 250 הע' 3.

2) ירו' ברכות פ"ד ה"ג, ירו' תענית פ"ב ה"א יחד עם ר' חלבו: „תפלה" באה בתפלת שלמה שש פעמים (בפסוק כ"ח ב' פעמים, בכ"ט, ל"ח, מ"ה, מ"ט), תחנה — ז' פעמים (בכ"ח, ל', ל"ח, מ"ה, מ"ט, ובנ"ב פעמים) רנה — פעם אחת (בפ' כ"ח); הפעל „התפלל" שמונה פעמים (פ' כ"ח, כ"ט, ל', ל"ג, ל"ה, מ"ב, מ"ד, מ"ח), התחנן שתי פעמים (ל"ג ומ"ז).

3) ירו' תענית פ"ב ה"א, ב"ר מ"ט קרוב לסוף (השוה בבלי תענית ט"ז).

4) ב"ר פ"ח, בירו' פסחים פ"י ה"א אומר זאת ריב"ל.

5) ב"ר י"א קרוב לסוף, נגד ר' דוסתאי (עי' לעיל 255 הע' שלפני האחרונה) שתי הדעות באו סתם בפסיק' ר' כ"ג (117 ע"ב).

6) ירו' שבת פט"ו ה"ג, ר' חגי בשמו. נגד זה דעתו של ר' חייא בר אבא: לא ניתנו שבתות וימים טובים, אלא לעסוק בהן בדברי תורה. בפסיק' ר' כ"ג (121 ע"א) שמות החולקים מוהלפים ורק ע"ד השבת, ר' ברכיה בשם רחב"א אומר: לא ניתנה אלא לתענוג ור' הגי בשם רשב"נ אומר: לא ניתנה אלא לתלמוד תורה, ולא

ג. ישראל. אומות העולם. מלכיות. רומא. גרים.

— למלך שהיה לו אפקרסין (חלוק התחתון) והיה מצוה לעבדו ואמר לו נערה, נערה (כלו׳: נקה אותה מאבק). קפלה. תן דעתך עליה. א״ל עבדו: אדני המלך! מכל אפקרסין שיש לך אין אתה מצוני אלא על זה? א״ל: מפני שדבוקה בבשרי. כך אמר משה לפני הקב״ה: רבש״ע, משבעים אומות שיש לך אין אתה מצוני אלא על ישראל: כה תאמר אל בני ישראל (שמות, ג׳ ט״ו), ואל בני ישראל תדבר לאמר (שם, ל״א ל׳), אמר אל בני ישראל (שם, ל״ג ה׳), דבר אל בני ישראל (שם, ל״א י״ג), צו את בני ישראל (ויקרא, כ״ד ב׳), ואתה תצוה את בני ישראל (שמות, כ״ז כ׳), כי תשא את ראש בני ישראל (שם, ל׳ י״ב)? א״ל: מפני שהן דבוקין בי, שנאמר (ירמי׳, י״ג י״א): כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל[1].— מצינו שהקב״ה מזכיר שמן של ישראל ומברכן, שנא׳ (תה׳, קט״ו י״ב): ה׳ זכרנו יברך וכו׳[2]. — כל מה שישראל אוכלין בעולם הזה מכח הברכות שברכם בלעם הרשע, אבל ברכות שברכו אותן האבות משומרין הן לעתיד לבוא, שנא׳ (דברים, ז׳ י״ב): ושמר ה׳ אלהיך לך וכו׳[3]. — שה״ש, ח׳ ז׳. מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה וכו׳. אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו. בשתי אהבות הכתוב הזה מדבר: ראשו מדבר באהבתו של ישראל, שאם יתכנסו כל אומות העולם ליטול את האהבה שבינו ובין ישראל, אינן יכולין, שנא׳: מים רבים וכו׳, ואין מים רבים אלא אוה״ע, שנא׳ (ישעי׳, י״ז י״ב): הוי המון עמים רבים וכו׳ כשאון מים כבירים ישאון; ונהרות לא ישטפוה — אלו המלכים והשרים שלהן, כמ״ש: ולכן הנה ה׳ מעלה עליהם את מי הנהר וכו׳ את מלך אשור (ישעי׳, ח׳ ז׳); וסופו מדבר באהבתו של תורה, שאם מתכנסין כל אוה״ע ואומרים: אנו מוכרים את כל ממוננו ועושים את התורה והמצות, אמר להם הקב״ה: אפילו אם אתם מוכרים את ממונכם לקנות את התורה בזיון היא עליכם (כלו׳: בוז לממון, ואינו כדאי שיקנו בו את

פליגי: מאן דאמר לתענוג, אלו תלמידי חכמים, שהם יגעים בתורה כל ימות השבת, ובשבת הם באים ומענגים; ומאן דאמר לתלמוד תורה, אילו הפועלים, שהם עסוקים במלאכתם כל ימות השבת, ובשבת הם באים ומתעסקים בתורה.

[1] פסיק׳ ט״ו ע״ב, ויק״ר ב׳ קרוב לראש, שם כ״ד קרוב לסוף, ר׳ יודן בשמו. בתנחומא כי תשא מיוחס לרשב״נ המשל שבא בפסיקתא ובויק״ר, סמוך אחרי דברי רשב״נ, בשם ר׳ אבין.

[2] ב״ר בראש מ״ט, במדרש שמואל א׳: ברכיה בשם ר׳ לוי.

[3] דברים ר׳ ג׳ קרוב לראש, וע״ז בא משל של ר׳ חלבו.

התורה [1]. — [אחרי דבריו של ר' לוי: אף הכתובים חלקו כבוד לישראל, בא רשב"נ ואמר תרתי שיטין]: כשהוא בא לדבר בדבר של גנאי — כי לא יחדל אביון "מקרבכם" אין כתיב כאן, אלא מקרב הארץ (דברים, ט"ו י"א), ואלה יעמדו "לקלל את העם" אין כתיב כאן, אלא — ואלה יעמדו על הקללה (שם, כ"ז י"ג), אבל בברכה כתיב: אלה יעמדו לברך את העם (שם, פסוק י"ב [2]). — כל קילוס וקילוס שישראל מקלסין להקב"ה כבודו יושב ביניהם, שנא' (תה', כ"ב ד'): ואתה קדוש יושב תהלות ישראל [3]. — למלך שהיה לו פרדס ונוטע בו שורות שורות של אגוזין ותפוחין ורמונים ומסרן לבנו, אמר לו: בני, איני תובע ממך דבר, אלא בשעה שהנטיעות הללו מבכרות, תהא מביא לפני מהן ומטעמני, כדי שאראה מעשה ידי ואשמח בך; כך אמר הקב"ה לישראל: בני, איני תובע מכם דבר, אלא לכשיולד לאחד מכם בן בכור, יהא מקדישו לשמי, הה"ד (שמות, י"ג ד'): קדש לי כל בכור, וכשאתם עולין לפעמי רגלים תהיו מעלין אותו וכל זכרים שלכם להראות לפני [4]. — עד שלא נבנה בית־המקדש היה העולם עומד על תרגום (= כסא θρονος) של שני רגלים, אבל משנבנה בהמ"ק מתבסס העולם ועמד בישובו, הה"ד (ש"א, ז' י'): ושמתי מקום לעמי ישראל ונטעתיו ושכן תחתיו (ונטעתים לא נאמר אלא ונטעתיו) [5]. — עד שלא חרב ביהמ"ק היתה השכינה נתונה בהיכל, שנא' (תה', י"א ד'): ה' בהיכל קדשו, ומשחרב בית המקדש — ה' בשמים כסאו (שם) [6]. — אמר הקב"ה: כדבורים היו בני מתנהגין בעולם, על ידי צדיקים ועל ידי נביאים [7]. — קהלת, ח' א', חכמת אדם תאיר פניו ועז פניו יְשֻׁנֶּא — את מוצא כיון שעמדו ישראל על הר סיני ואמרו: כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות, כ"ד ז'), נתן

---

1) במדבר ר' סוף ב', בשהש"ר לאותו פסוק בשני מאמרים נפרדים — סתם.

2) ויק"ר ב'.

3) שו"ט כ"ב ד' (רק ר' שמואל) דרשה אחרת לפסוק זה עי' לקמן סימן ה'.

4) שהש"ר ז' ב' (רק ר' שמואל).

5) תנחומא תרומה (כ' 8) אחרי מאמרו של ריב"ל ע"ד ביהמ"ק (עי' לעיל ח"א 144).

6) תנחומא ב' שמות 10 (בשו"ט לאותו פסוק — סתם). שמות ר' ריש ב', להלק השני של המאמר מובא ראי' (מתה' ק"ג י"ט) נגד ר' אלעזר.—מיום שחרב ביהמ"ק פסק יין קרוש (כעגולי דבלה) ופסקה זכוכית לבנה. מהו זכוכית לבנה? שהיא מתקפלת ירו' סכה פ"ד ה"ו, איכה ר' ד' ב', ר' חייא קרא בשמו. בירו' ר' יודה בן לקרה. השוה ר' אמי בבבלי סוטה מ"ח:

7) דברים ר' א', בתור דרשה למלת "הדברים: מה הדבורה בניה מתנהגין אחריה, אף ישראל מתנהגין ע"י צדיקים וע"י נביאים, כך היא הנוסחא המובחרת בילקוט דברים 795 §. עי' עוד להלן סימן ו' להושע ד' ז'.

להם מזיו השכינה, ההיד (יחזקאל, ט"ז י"ג): ויצא לך שם בגוים ביפיך, וכיון שאמרו לאותו מעשה העגל: אלה אלהיך ישראל (שמות, ל"ב ד'), נעשו שונאים להקב"ה (דורש יִשְׁנָא בשין שמאלית: יִשָּׂנֵא)[1]. — את מוצא, ביום שירד המן לישראל, בו ביום עבדו ע"ז, ולא עוד אלא שנטלו ממנו והקריבו לע"ז שלהם, ההיד (יחזקאל, ט"ז י"ט): ולחמי אשר נתתי לך וכו' ונתתיהו לפניהם לריח ניחוח[2]. — מוצלים היו ישראל מאותו המעשה. שאלו ישראל עשו את העגל, היה להם לומר: „אלה אלהינו ישראל", אלא הגרים שעלו עמהן הם עשו את העגל, והיו מונין את ישראל ואומרין להן: אלה אלהיך ישראל[3]. — במעשה ידיו של פעור נתחייבו ישראל שיהו המלכיות שולטות בהן, שנא' (תה', ק"ו כ"ו): וישא ידו להם וכו' ולהפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות, ויצמדו לבעל פעור וכו' (שם, שם כ"ז-כ"ח)[4]. — קרוב לתשע מאות שנה היתה השנאה כבושה בין ישראל לבין אביהם שבשמים, מיום שיצאו ישראל ממצרים עד השנה שנתעוררה עליהן בימי יחזקאל, ההיד (יחזקאל, כ' ז'): ואמר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו וכו' (שם, פסוק ח'): וימרו בי וכו' ואמר לשפך חמתי עליהם, לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים (שם, פ' ט'), ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים וכו'[5]. — אפוכי גדולה נטלו ישראל

[1] פסיק' 37 ע"א, פסיק' ר' י"ד (62 ע"ב) ר' חני בשמו (נ"א ר' ינאי דשאב, או ר' זכיי דשאב). בקהלת ר' לאותו פסוק — סתם. „עוז פניו" הוא מבאר לפי הנראה, זיו פניו.

[2] פסיק' צ"ט ע"א בתור באור לדניאל ט' ז': לך ה' הצדקה ולנו בשת הפנים. בהרחבת דברים יותר ג"כ בשם רשב"נ בשמו"ר מ"א קרוב לראש. בתנחומא כי תשא (פסקא י"ד): [ארשב"נ: נאה לאבותינו לקבל את התורה ולומר כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, שמא נאה להם לומר: אלה אלהיך ישראל? את מוצא, כשירד משה מן ההר מה כתיב שם וישמע קול העם ברעה וכו' קול ענות אנכי שומע. מה קול ענות? קול חרופים וגדופים. וכן כתיב: וישמע יהושע את קול העם ברעה, ובאו אנשי כנסת הגדולה ופרשוה: אף כי עשו להם עגל מסכה ויאמרו זה אלהיך אשר העלך ממצרים ויעשו נאצות גדולות (נחמי', ט' י"ח), וכי חסר המקרא כלום, ולמה הוסיף המקרא ויעשו נאצות גדולות? שהיו מחרפין ומגדפין כלפי עצמן, שבעים מן המן ומקריבין ממנו לעגל, מחרפין בכל כחן בשחוק, ואחר כל זאת: ומנך לא מנעת מפיהם (שם פסוק כ')]. בשמו"ר, המביא הראיה מיחזקאל ט"ז י"ט הוא ר' יהודה בן שלום, השוה לעיל ח"א עמ' 76 הע' 4.

[3] פסיק' 77 ע"ב, ויק"ר כ"ז קרוב לסוף, תנחומא אמור (ב' 15) ר' הונא ור' איבו בשמו (נ"א: אידי).

[4] שו"ט שם לאותו פסוק ר' הונא בשמו.

[5] ויק"ר ריש ז'. יותר מבואר הוא במדה הרביעית של ל"ב מדות של ר"א בר"י הגלילי (בקשר עם דברי הנבואה של אהרן ומרים, במדבר, י"ב ב') והיתה נבואה

על עונותיהם ביום שהרב ביהמ״ק, שנא׳ (איכה, ד׳ כ״ב): תם עונך בת ציון, לא יוסיף עוד להגלותך [1].

— כד תימוט בירה (כשהבירה מתמוטטת) בירה שמה, וכד תרום קיקלא (=גל האשפה) קיקלא שמה. כד תימוט בירה, בירה שמה (ירמי׳, ב׳ ד׳): שמעו דבר ה׳ בית יעקב; וכד תרום קיקלא, קיקלא שמה, זה ארץ כשדים זה העם לא היה (ישעי׳, כ״ג י״ד) — הלואי לא היה! [2]. — בשלשה מקומות בא הקב״ה להתוכח עם ישראל, והיו אומות העולם שמחים, בשעה שאמר (ישעי׳, א׳ י״ח): לכו נא ונוכחה, אמרו: היאך יכולים אלו להתוכח עם בוראם? עכשיו הוא מכלה אותם מן העולם; כיון שראה הקב״ה שאוה״ע שמחים, הפכה להם למוטב, שנא׳ (שם): אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו. כששמעו אוה״ע כך, תמהו ואמרו: זו תשובה וזו תוכחה? לא אתא אלא למתפונגה (להתעלס) עם בנוי. ובשעה שאמר להם (מיכה, ו׳ ב׳): שמעו הרים את ריב ה׳ והאיתנים מוסדי ארץ, כי ריב לה׳ עם עמו ועם ישראל יתוכח, שמחו אוה״ע ואמרו: היאך יכולים אלו להתוכח עם בוראן? עכשיו הוא מכלה אותן מן העולם; כיון שראה הקב״ה שאוה״ע שמחין, הפכה להם לטובה ואמר (שם, שם ה׳): עמי זכר נא מה יעץ בלק וכו׳, תמהו ואמרו: זו תשובה וזו תוכחה, לא אתא אלא למתפונגה עם בנוי! ובשעה שאמר (הושע, י״ב ג׳): וריב לה׳ עם יהודה ולפקד על יעקב כדרכיו, שמחו אוה״ע ואמרו: היאך אלו יכולים להתוכח עם בוראן? עכשיו הוא מכלה אותן מן העולם; וכיון שראה הקב״ה שאוה״ע שמחים, הפכה להם למוטב ואמר (שם שם, ד׳): בבטן עקב את אחיו וגו׳. [משל לאשה אלמנה, שהיתה קובלת על בנה לדיין, כיון דחמת דיינא, דהוה יתיב דאין וקטיל,

כבושה יותר מתתפ״ו שנה ובא יחזקאל והזכירה. על פי הקבלה עמד הבית הראשון ת״י שנה, ועד שנבנה הבית הראשון ת״פ (מ״א, ו׳ א׳) ומיציאת מצרים עד שנבנה הבית הראשון ת״פ שנה (מ״א, ו׳ א׳) אך נבואתו של יחזקאל היתה ארבע שנים לפני החורבן.

[1] ב״ר מ״ב, ויק״ר י״א (שם מן אפוכי=ἀποχή, עי׳ לעיל 235, נשתבש למלה היותר רגילה איפופסין, וכן בתנחומא שמיני קרוב לסוף). ברות ר׳ בסוף הפתיחתא, אסתר ר׳ סוף הפתיחתא, פסיקתא ר׳ ה׳ (20 ע״א) המאמר הזה בא בסוף הדרשה ע״ד „ויהי „והיה׳ (עי׳ לקמן סימן ז׳). באיכה ר׳ לאותו פסוק אחרי שני המאמרים הדומים בסגנונן של ר׳ יוחנן ורשב״ל בא מאמרם של רבנן: טובה היתה מגלת קינ״ת על ישראל ממ׳ שנה שנתנבא עליהן ירמיהו, למה? שבה נטלו אפוכי שלמה על עוונותיהם ביום שהרב ביהמ״ק.

[2] פסיקתא קי״ז ע״א, דרשה כזו לישעי׳ כ״ג י״ב של רשב״נ עי׳ פסיקתא 66 ע ב, ויק״ר י״ז.

אמרה: אם אנא מודענא סורחניה דִּבְרֵי הדין לדיינא, השתא הוא קטיל ליה. מה עבדית? שבקת עד דחסיל מדיניה. כיון דחסל, אמר לה: מה סורחניה דבריך עלך? אמרה ליה: כד הוה בתוך מעי הוה מבעט בו. אמר לה: וכדון הוא עבד לך כלום? אמרה ליה: לא. אמר לה: זילי, לית בהדן מילתא סורחן דכלום. תמהו כלי עלמא ואמרו: זו תשובה וזו תוכחה! לא אתת אלא למתפנגה עם ברה[1].] *) – תה', קכ"ט ח'. ולא אמרו העוברים ברכת ה' עליכם. העוברים אלו הגוים שהן עוברין מן העולם, ולא אמרו לישראל: ברכת ה' עליכם. מה ישראל אומרים: ברכנו אתכם בשם ה'. לא דייכם כל הברכות הבאות לעולם בשבילנו, ואין אתם אומרים לנו: בואו וטלו לכם מן הברכות הללו; ולא עוד אלא שאתם מגלגלים עלינו פיסים דימיות גולגליות וארנוניות (מסים שונים)[2]. – לא היו אוה"ע ראוים שיהיה בהם מעלה הטטין, ולמה יש בהם מעלה הטטים? אלא שלא יהו מונין את ישראל ואומרין להם: לא אומה של מצורעים אתם. על שום: הרפת נבל אל תשימני (תה', ל"ט ט')[3]. – כל הנביאים

---

[1] פסיקתא 76 ע"ב, ויק"ר כ"ה, שהש"ר ה' ט"ז במדבר ר' ריש י'. תנחומא אמור (ב' 13). המלה לאתפנגה (למתפּוגגא) שלא נמצא במקום אחר, בכל אופן הוראתה היא לבלות את הזמן בשחוק (ערוך: לעלוץ). ע"ד שרש המלה עי' לוי IV, 12 ע"א.

[2] ירו' שביעית פ"ד ה"ג. שם סוף פרק ה'. ירו' ע"ז פ"ד ה"י. שו"ט לאותו פסוק. את באור הכתוב הזה אמר רשב"נ במקרה זה: ר' חיננא בר פפא ור' שמואל בר נחמן עברון על חד מחורשי שביעית. א"ל ר' שמואל ב"נ: אישר! א"ל ר"ח ב"פ: לא כן אולפן רבי (תה', קכ"ט ח') ולא אמרו העוברים עליכם ברכת ה', מכאן שאסור לומר לחורשי שביעית – אישר? א"ל: לקרות אתה יודע, לדרוש אין אתה יודע, ואמר לו את הבאור כמה שכתוב בפנים.

[3] ב"ר ריש פ"ה, אחרי מאמרו הדומה לו של ר"ח ב"ח, עי' לעיל 228. בדברים האלה "שלא יהיו מונין את ישראל ואומרין: אומה של מצורעים אתם" הוא לפי הנראה מתכון נגד החרפה הבדויה של המצרי Manethos – שנגד זה דרש גם ר' הושעיה לעיל ח"א 100.

---

*) אשה אלמנה הגישה קובלנא על בנה לפני הדיין, כיון שראתה שהדיין יושב דן והורג, אמרה: אם אני אודיע את עון בני לדיין, עכשיו הוא יהרג אותו. מה עשתה? המתינה עד שגמר את הדין. כיון שגמר, אמר לה: במה חטא לך בנך? אמרה לו: בהיותו בתוך מעי היה בועט בי. אמר לה: ועכשיו הוא עושה לך כאלה? אמרה היא: לא. אמר לה: לכי, בדבר הזה אינני מוצא כל עון. תמהו כלם ואמרו: זו תשובה וזו תוכחה: לא באה זו, אלא להשתעשע עם בנה. בויקר' ובבמדבר ר' מובא בשם ר' יודן ב"ר שמעון ובמדרש חזית ע"פ הכו ממתקים בשם ר' יודן בלבד. המחבר לא הביא כאן את המשל ואנכי חשבתי לנכון להביאו כאן בשביל שלמות הציור, אעפ"י שהמשל הוא מאחר.

ראו את המלכיות בעיסוקן[1]... אברהם ראה המלכיות בעיסוקן (בר׳, ט״ו י״ד). והנה אימה — זו בבל, על שם: נבוכדנצר התמלי חֱמָא (דנ׳ ג׳ י״ט); חשכה — זו מדי, שהחשיכה בגזרותיה את ישראל, שנא׳ (אס׳, ז׳ ד׳): להשמיד להרג ולאבד; גדולה—זו יון; נופלת — זו אדום[2]... ראה דניאל המלכיות בעיסוקן, הה״ד (דנ׳, ז׳ ג׳): וארבע חיון רברבן סלקן מן ימא... קדמיתא כאריה — זו בבל. ירמיהו ראה אותה ארי וראה אותה נשר, דכתיב (ירמי׳, ד׳ ז׳): עלה ארי מסבכו, (שם, מ״ט כ״ב): הנה כנשר יעלה. אמרין לדניאל: את מה מחית להון? (איך אתה רואה אותן?) אמר להון: המיתיה אפין כאריה וגפין די נשר (ע״פ דניאל, ז׳ ד׳). תנינא דמיה לדוב (שם, פסוק ה׳) לדב כתיב (?) זה מדי וכו׳ *); וארי אחרי כנמר (שם, פסוק ו׳) — זו יון שהיתה מעמדת בגזרותיה ואומרת לישראל: כתבו על קרן השור, שאין לכם חלק לעולם הבא **); חיוה רביעא דחילה ואמתני ותקיפא יתירה (שם, פסוק ז׳) — זו אדום. משה ראה את המלכיות בעיסוקן: (ויקרא, י״א ד׳) את הגמל — זו בבל, שנא׳ (תה׳, קל״ז ה׳): אשרי שישלם לך את גמולך; את השפן — זו מדי ***); ואת הארנבת זו יון — אמו של תלמי ארנבת שמה[3]; ואת החזיר — זו אדום. — בר׳, כ״ח י״ב. ויחלם והנה סלם מצב ארצה וכו׳ והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו. אלו שרי אומות העולם. מלמד שהראה הקב״ה ליעקב אבינו שרו של בבל עולה שבעין עווקין (נ״א:

1) ויק״ר י״ג. מההוספות השונות, שנתוספו במאמר הזה (המתחיל הוא ריב״ל, שדורש את הכתוב בר׳, ב׳ י׳, עי׳ לעיל ח״א 183), אפשר להבדיל את מאמרו של רשב״נ: אברהם ראה את המלכיות בעיסוקן, דניאל, ראה המ׳ בע׳, משה ראה את המל׳ בע׳, משה בא בסוף מפני שפרשת משה היא עיקר הדרשה שם.

2) על שם (ירמי׳, מ״ט כ״א) מקול נפלם רעשה הארץ. דרשה זו עם נוסחאות אחרות נמצאה במכילתא לשמות כ׳ י״ח (41 ע״ב), ב״ר מ״ד, שמו״ר נ״א קרוב לסוף. שהכתוב בר׳ ט״ו י״ב רומז על המלכיות היא גם דעתו של ר׳ יוחנן, עי׳ לעיל 40 הע׳ 3.

3) עי׳ האגדה ע״ד העתקת השבעים בירו׳ מגילה פ״א ה״ט, בבלי מגילה ט׳; העובדה היא שבשם Λαγώς (= ארנבת) נקרא אביו של תלמי השני; אך אחרי שארנבת הוא שם נקבה נעשה מאבי תלמי אמו. החזיר זו אדום — עי׳ לעיל 44.

*) בארמית ז׳ מתחלפת בד׳, ולפי״ז דב הוא זאב. וע״ז מוסבים דברי המדרש שם „על דעתיה דר׳ יוחנן, דארי׳: זאב ערבות ישדדם (ירמי׳, ה׳ ו׳) זו מדי (מפרשים). ת׳ „דב כתיב׳ צ״ל: אל תיקרי זאב אלא דוב.

**) נמר, מל׳ „ואם המר ימירי, שמכריח להמיר את הדת.

***) המדרש מפרש: מה השפן הזה יש בו סימני טומאה וסימני טהרה, כך מלכות מדי מעמדת צדיקים ורשעים (כרש, קמביזס).

חווקין = שלבים) ושל מדי חמשים ושתים עווקין ושל יון מאה ושמונים [1]. ושל אדום עולה, עולה ולא יודע כמה. באותה שעה נתיירא יעקב אבינו ואמר: תאמר, שמא אין לזה ירידה? א"ל הקב"ה: אל תחת ישראל, כביכול, אפילו אתה רואה אותו יושב אצלי משם אני מורידו, הה"ד (עובדיה, א' ד'): אם תגביה כנשר וכו' משם אורידך נאם ה' [2]. — תה', י"ד א'. אמר נבל בלבו — זה עשו הרשע (אדום = רומא), ולמה נקרא שמו נבל? על שם שמילא את כל העולם נַבְלוּת: העמיד בתי קוצים, בתי קיקלין, בתי טרטיאות ובתי־קרקיסיאות [3]. — כל זמן שישראל בגלות אין מלכות שמים בשלמות ואומות־העולם יושבין בשלוה, אבל כשישראל נגאלין, מלכות שמים שלמה ואומות־העולם ירגזון, הוי: ה' מלך ירגזו עמים (תה', צ"ט א') [4].

— בדין הוה שיהו קורין עשרת הדברות בכל יום, ומפני מה אין קורין אותן? מפני טענת המינין, שלא יהו אומרין: אלו לבד ניתנו למשה בסיני [5]. — [אפיקורס דומה] לבית שהוא מלא תבן, אע"ג דאת מעבר ליה מינה, אהן מוצא דבגויה הוא מערע כתליא (אע"פ שמוציאים את התבן, המוץ נשאר על הכתלים ומקלקל אותו(?) [6]. — שה"ש, ו' ב'. דודי ירד לגנו וכו' וללקוט שושנים [לסלק את הצדיקים] למלך שהיה לו פרדס ונטע בו שורות של אגוזין ושל תפוחין ושל רמונים ומסרו ביד בנו, בזמן שבנו עושה רצונו היה המלך מהזיר ורואה איזו נטיעה יפה, והיה עוקרה ומביאה ושותלה בתוך אותו הפרדס, ובזמן שלא היה בנו עושה רצונו, היה המלך רואה איזו נטיעה יפה בתוך הפרדס ועוקרה; כך כל זמן שישראל עושין רצונו של מקום, רואה איזה צדיק יש

---

[1] המספרים מורים על שני הממשלה שהיו האומות האלה מושלין ביהודים, ע"פ הכרונולוגיה המסורתית.

[2] פסיקתא 151 ע"ב, ויק"ר כ"ט סמוך לראש, בפתיחתא של ר' נחמן (עיין לעיל 252); תנחומא ריש ויצא, עי' ג"כ אג' התנ' II ח"א 18 הע' 1.

[3] שו"ט לאותו פסוק, ר' יהודה בשם ר' שמואל (בילקוט רק ר' יהודה). לבתי עבודת האלילים הוא קורא בתי קוצים ובתי קיקלין (=אשפה) (השוה „עין קוץ" ירו' שבת פ"ט ה"א ועי' לעיל 263 הע' 2) אולי כונתם בשם קיקלין לבתי־זמה. בסוף נאמר בשו"ט (בילקוט אין זה) „בתי עבודה זרה". אבל זהו רק הוספה ובאור למה שני' קודם.

[4] שו"ט לאותו פסוק, (כיהמ"ד V, 79) ר' יהודה בשם ר' שמואל.

[5] ירו' ברכות פ"א ה"ח, רב מתנה ורשב"נ תרויהון אמרו, עי' אג' אמוראי בבל ע' 84.

[6] ירו' סנהדרין פ"י ה"א נגד ר' אלעזר שהוא משתמש במשל אחר: לכיפה של אבנים, כיון שנתרועעה אחת מהן נתרועעו כולן. במשל הזה משתמש גם ר' יוחנ לענין אחר, עי' לעיל ח"א 121 הע' 1.

באומות העולם, כגון יתרו ורחב, מביאו ומדבקו בישראל, ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום, רואה איזה צדיק ישר וכשר וירא שמים יש ביהם ומסלקו מתוכן [1]. — תה', כ"ב כ"ד. יראי ה' — אלו גירי צדק [2].

ד. דרשות על כתבי הקדש. כללות. באורי מקרא.

—. שה"ש ד' י'. וריח שמניך מכל בשמים. מה שמן זה הלק על ידי שאת מפטמו, את מריה בו כמה ריחות, כך הפסוק הזה את דורש ומוצא בו כמה טעמים טובים [3]. — כל נביא שהיה עומד היה אומר נביאותו של חברו, ולמה היה אומר דבר חברו? לברר נביאותו... חוץ ממשה, שאמר כל דברי הנביאים ושלו, וכל שהיה מתנבא מעין נבואתו של משה היה [4]. — מאי ספר הישר (ש"ב. א' י"ח)? זה ספר שופטים. ואמאי קרו ליה ספר הישר? משום דכתיב (שופטים, כ"א כ"ה): בימים ההם אין מלך בישראל, איש כל הישר בעיניו יעשה [5]. — חזרנו על כל ספר משלי ולא מצינו שכתב בו אלא תשע מאות וחמשה עשר פסוקים, ואת אומר „שלשת אלפים משל"? אלא שאין לך כל פסוק ופסוק שאין בו שנים שלשה טעמים [6]. — יתיב ההוא מרבנן קמיה

---

1) שהש"ר ו' ב'. בירו' ברכות פ"ב ה"ח סתם. המשל הזה מובא גם לעיל 261.

2) ויק"ר ג' קרוב לראש (ישמעאל=שמואל). שו"ט לאותו פסוק נגד ריב"ל (עי' לעיל ח"א 148). ע"ד השם יראי ה' לגרים עי' בֶּרְנַא'ס Die Gottesfürchtigen bei Juvenal, Gesam. Abhandlungen II, 71—80. מגמה של תעמולה יש באגדה שלו ע"ד התגיירותו של ה„ישמעאלי יתרו", עי' להלן סימן ה' וכן סימן ו' לבר' מ"א נ"ו.

3) שהש"ר לאותו פסוק. „כמה טעמים" פי': דרשות שונות. הָלָק — חסר־ריח.

4) שמו"ר מ"ב קרוב לסוף. ר' יונה בשמו. על חציו הראשון של המאמר הזה חולק ריב"ל, לעיל ח"א 161.

5) ע"ז כ"ה. נגד דעתו של ר' אלעזר. בב"ר ו' קרוב לסוף על המאמר: מאי ספר הישר? ספר אברהם יצחק ויעקב (כלו': ס' בראשית), ר' חנין (בודאי דצפורין) בשם ר' שמואל (השלם ב"ר נחמן) *) מייתא ליה מסיפא דספרא (בר', מ"ח): ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו, ואפשר כן? אלא יהושע שהוא עומד ממנו, שהוא מעמיד גלגל חמה ולבנה, שהן שולטין מסוף העולם ועד סופו. בב"ר צ"ח בא המאמר סתם, בקשר עם מאמרו של ר' ברכיה.

6) שהש"ר א', סוף פסוק א'. בפסיק' 34 ע"ב, פסיק' ר' י"ד (60 ע"א) קה"ר ז' כ"ג, תנחומא חקת (ב. 14), במדבר ר' י"ט — חזרנו על כל המקרא (המקראות) ולא מצאנו שנתנבא שלמה אלא קרוב לשמונה מאות פסוקים... אלא מלמד שכל פסוק ופסוק וכו'. למשל מובא בנוסח זה רק ממשלי כ"ה י"ב, ע"ד טעמי המקרא עי' המאמר הראשון שבסימן זה.

---

*) המחבר בספרו אג' אמוראי א"י ח"ג 48 הע' 4 (בגרמנית) חזר מזה ותקן „בשם ר' שמואל בר רבי יצחק".

דרשב"נ ויתיב וקאמר: איוב לא היה ולא נברא, אלא משל היה. אמר לו: עליך אמר קרא: איש היה בארץ עוץ איוב שמו. — אלא מעתה (ש"ב, י"ב ג'): ולרש אין כל כי אם כבשה אחת קטנה וכו', מי הוה? אלא משל בעלמא, הכא נמי משל בעלמא. — אם כן, שמו ושם עירו למה? [1]. — כל מקום שנאמר אדון עוקר דיורין ומכנים דיורין. בנין אב שבכלם — הנה ארון הברית אדון כל הארץ (יהושע, ג' י"א), עוקר כנענים ומכנים ישראל [2]. — אף מאמרו של הקב"ה מעשה (כלו'): מה שהוא אומר לעשות בעתיד הריהו כאילו נעשהו, שנא' (בר', ט"ו י"ח): לזרעך נתתי, אתן את הארץ הזאת אין כתיב כאן, אלא נתתי [3]. — כל מקום שנאמר „קציר שעורים", בקציר העומר הכתוב מדבר; קציר חטים — בשתי הלחם הכתוב מדבר; קציר סתם — משמש לכאן ולכאן [4]. — אין רעש אלא הפסק מלכות. כמה דאת אמר (ירמי', נ"א כ"ט): ותרעש הארץ ותחל. מפני מה? — כי קמה על בבל מחשבות ה' [5].

— בר', ב' ח'. מקדם — את סבור קודם לברייתו של עולם, ואינו אלא קודם לאדם הראשון: אדם נברא בששי, גן עדן בשלישי. הה"ד (תה', ע"ד י"ב): ואלהים מלכי מקדם פועל ישועות בקרב הארץ, — ראו פעלא טבא, שהתקין הקב"ה שכרי עד שלא עמדתי לפועל [6]. — בר', ג' כ"ד. כתנות עור — צמר גמלים וצמר ארנבות היו; כתנות עור, כתנות שהן באין מעור [7]. — בר', ו' ד', אנשי

---

[1] בעל המאמר, שאיוב לא היה ולא נברא, הוא רשב"ל, עי' לעיל 157, אלא שכאן נא' „ההוא מרבנן" בפסחים כ"ג: נאמר יתיב... וקאמר משמיה דר"י בן לוי, אולי משמיה דר"ש בן לקיש. המקור הוא בב"ב ט"ו. רשב"נ חושב שאיוב היה בזמן הכשדים על סמך הכתוב א' י"ז (ב"ר נ"ז קרוב לסוף). עי' להלן סימן ו' מאמרו על איוב ל"א ל"ד.

[2] פסיקתא קכ"ג א'.

[3] ב"ר מ"ד קרוב לסוף, שו"ט ק"ז, ר' הונא ור' דוסתאי בשמו.

[4] רות ר' בראש ד', השוה שם על הכתוב א' י"ט א"ר שמואל בר סימן (צ"ל נחמן): אותו היום קציר העומר היה.

[5] ירו' ברכות פ"ט ה"ג, שו"ט י"ח ח' (12 §): אין רעש אלא הפסק מלכיות. ע"ד הכפלת המאמר שם עי' בהערתי של בובר נ"א שם.

[6] ב"ר ט"ו קרוב לראש. הדעה הזו שהוא אומר עליה „את סבור..." (עי' לעיל 231 הע' 5) נמצאה בברייתא בתור אחד משבעה דברים שנבראו קודם שנברא העולם, פסחים נ"ד, נדרים ל"ט: „מקדם" מתרגם אונקלוס מלקדמין, ועקולס ἀπό αρχηθεν.

[7] ב"ר סוף כ'. זהו דעה אחת משתי הדעות החולקות של רב ושמואל, סוטה י"ד. (השוה לעיל 251 הע' 6) בתנחומא ב', בראשית, אומר רשב"נ את הדעה שבב"ר אמרה רשב"ל, עי' שם בהע' של בובר. ע"ד הבטוי „גלבטינון" עי' באג' התנ' II, ח"א 30 הערה 47.

השם – אנשים שנתפרשו שמותן למעלה (בר', ד' י"ח[1]). — בר', ט"ו כ'. ואת הרפאים. לפי שאינו מזכיר כאן החוי, לפיכך הוא מביא רפאים תחתיהם[2]. — בר', י"ט כ"ה. ויהפך את הערים האל. חמשת הכרכים הללו היו יושבות על צור אחד, שלח מלאך את ידו והפכן. הה"ד (איוב, כ"ח ט'): בהלמיש שלח ידו הפך משרש הרים[3]. — בר', י"ט כ"ט. הערים אשר ישב בהן לוט. — שהיה שרוי בהן (בכל הערים היו לו דירות[4]. — בר', כ"ה ב'. אף על גב דאינון מתורגמנין (אעפ"י שכל השמות המובאים מתבארים) ואומרים: תגרין, לופרין וראשי אומין, כלהון שמות אומות הן[5]. — בר', ל"ב ב'. וירא אותה שכם בן חמור. שג[נ]לה בה זרועה (די היה לו לראות את זרועה החשופה כדי להתאהב

[1]) ב"ר כ"ו, קרוב לסוף, ר' לוי בשמו, וסומך בבאורי השמות על מאמרו של ריב"ל (לעיל, ח"א 154).

[2]) ב"ר מ"ר בסוף, ר' דוסתאי בשמו.

[3]) ב"ר נ"א קרוב לראש, ר' לוי בשמו.

[4]) שם. נגד זה דעתם של רבנן: שהיה מלוה להן ברבית.

[5]) ב"ר ס"א (במקום ראשי אומות צ"ל שמות אומות). המלה „אינון" אינה מראה דוקא על המתרגמים הארצי ישראלים נגד המתרגמים הבבלים, שבשמם מדבר כאן רשב"נ (דעת ברלינר בספרו „הסטרת לתרגום אונקלוס", 60; שפטיל באורי אונקלוס 44), אלא להמתרגם בכלל. התרגום הבבלי (אונקלוס) מתרגם גם כן את שלשה השמות, אם באופן אחר, בתור שמות התאר. התרגום שמביא רשב"נ לשמות הללו בתור תרגום מקובל, דומה כמעט בכל לתרגום הירושלמי ולתרגום שהיה מקובל בימי הירונימוס. האחרון מביא Quaestiones in Genesis (מובא אצל גרץ, מאנאטסשריפט 1845, ע' 385): שאצל העברים מתרגמים „אשורים" — negociatores כלומר: תגרין, כמו בתרגום הירושלמי וכמו שמתרגם רשב"ן (מן „אשר"=לכת, או שיירא); „לאמים" — ψύλαρχοι i. e. principes multorum tribuum atque propulorum — והוא „רישי (ראשי) אומין", מה שנוגע לתרגום „לטושים", הירונימוס מתרגם aeris ferique metalla cudentes מה שמתאים עם „אומנין" שבתרגום הירושלמי, בהוראת האומנות המיוחדת של הנפחים. השם „לופרין" אינו ἐλαφρός (כמו שסובר הלוי Tar. Wb. I 37, a) ואף לא „מרגל" ληπτήρ (Levy, Neuh. Wb. II 490), אלא יותר קרוב שהוא משובש מן כלכורגין χαλκουργός (חרש ברזל), ואולי כך נשתבש גם בתרגום הירושלמי ל„אמפורין", או שהוא מן εμποροι, סוחרים, והוא נרדף עם „תגרין", ואינו אלא הוספה של באור; ואם כך הוא, כמו שאומרים באופן האחרון, צריך להשלים שם „אומנין", כמו שנמצא בתרגום שני. ואולי היה גם במקור הראשון של מאמרו של רשב"נ „אומנין" ואח"כ נעתק ממקומו לראש ונעשה „אומרין" (מה שבמקור הראשון נאמר: דאינון מתרגמין) ואח"כ נשתבש מן אמפורין ללופרין. וכמו שמתורגם בתרגום שני, בהעתקה השניה, השם „אשורים".

בה [1]. – בר', מ"ו כ"ז וכ"ח. כל הנפש הבאה ליעקב וכו' ששים ושש וכו', ובני יוסף וכו' נפש שנים. כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים – ראית מימיך אדם נותן לחברו ששים וששה כוסות והוזר ונותן לו אף (עוד) שלשה, והוא מונה אותם שבעים? אלא זו יוכבד שהשלימה מנינם של ישראל במצרים. – יוכבד עבורה בארץ כנען ולידתה בארץ מצרים. הה"ד (במדבר, כ"ו נ"ט) ושם אשת עמרם יוכבד בת לוי אשר ילדה אותה ללוי במצרים. על פיילי (בשער πυλη) דמצרים נולדה. – שמש יעקב אבינו מטתו, והקב"ה קורא אותן נפשות. הה"ד (במדבר, כ"ג י' : ומספר את רבע ישראל [2]. – אף שבטו של יששכר הניח יתירות (הניח מקום בחלקו בא"י, שלא היה מיושב מבני שבטו), אלא שהיו בעלי מסין (נוטלים מס מהגוים היושבים שם) [3].

– שמות, א' י"ד. בפרך – בפריכה [4]. שם, ב' ג'. ותקה לו תבת גמא. מאי שנא' גמא? – דבר רך, שיכול לעמוד בפני דבר רך ובפני דבר קשה [5] – שם. ותשם בסוף – אגם, כדכתיב (ישעי' י"ט ו') : קנה וסוף קמלו [6]. – ש"א, ב' ל"ד. וזה לך האות – דבר בריא. אשר יבוא אל שני בניך אל חפני ופנחס, ותדע (שם שם ל"ה) והקימותי לי כהן נאמן ; ודכוותה (שמות, ג' י"ב) : וזה לך האות כי אנכי שלחתיך – דבר בריא, כי אנכי שלחתיך : בהוציאך את העם ממצרים (שם) – מ„בהוציאך את העם ממצרים", תדע „כי תעבדון את האלהים על ההר הזה [7]. – שם, ל"ב י"ג. וכל הארץ הזאת אשר אמרתי. האי „אשר אמרתי" – „אשר אמרת" מבעי ליה? [א"ר אלעזר : עד כאן דברי תלמיד, מכאן ואילך דברי הרב. רשב"נ אומר :] אלו ואלו דברי תלמיד, אלא כך אמר משה לפני הקב"ה : דברים שאמרת לי לך אמור לישראל בשמך, הלכתי ואמרתי להם בשמך, עכשיו מה אני אומר להם? [8] – שמות, ל"ב כ"ו. מי לה' אלי – מאן לא בעי מהויין מן בר ביתיה דמלכא? (מי הוא שאינו רוצה להיות בן בית של המלך?) אלא אמר משה : מי שלא נתן נזם לעגל יבוא אצלי, מיד : ויאספו

---

1) ב"ר פ', בזה הוא מסמן את יפיה הנפלא של דינה. השוה האג' בכתובות ס"ה, „איגלי דרעיה ונפל נהורא".

2) ב"ר צ"ד, ר' לוי בשמו (פסיק' 20 ב').

3) ב"ר צ"ח נגד דעתו של ר' אלעזר. – לבר', נ' י"א, עי' לעיל 159 הע' 1.

4) סוטה י"א : שמו"ר לאותו פסוק נגד דעתו של ר' אלעזר, שאמר : בפה רך.

5) שם י"ב, שמות ר' לאותו פסוק, נגד דעתו של ר"א.

6) שם, נגד דעתו של ר"א.

7) מדרש שמואל ח'.

8) ברכות ל"ב, נגד דעתו של ר"א.

אליו כל בני לוי[1]. במדבר, י"ב י"ט. וכאשר נשאת לעם הזה ומצרים ועד הנה. אמר משה לפני הקב"ה: רבון העולמים, ממצרים ועד הנה לא שרית ושבקת להון? (הכי לא מחלת ולא סלחת להם?). היך כמה דשרית ושבקת להון לדעבר, שרי ושביק להון לדאתי (כמו שמחלת וסלחת להם לשעבר, כך המחול ותסלח להם לעתיד)[2].

— יהושע, י' י"ג. ויעמד השמש וכו' כיום תמים. וכמה? — ארבעים ושמונה (שעות). אזיל שית וקם עשרין וארבע, אזיל שית וקם עשרין וארבע. מקיש עמידתו לביאהו מה ביאתו כיום תמים, אף עמידתו כיום תמים[3]. — שם, ו' א'. ויריחו סוגרת ומסוגרת — יריחו היתה נגרה (בריח) של ארץ ישראל. אמר (הכנענים): אם יריחו נכבשת כל הארץ נכבשת, לפיכך נתכנסו לתוכה שבע אומות (להגן עליה)[4]. — שופטים י"ד א'. וירד שמשון תמנתה. דרך נשואין היו, כתוב אחד אומר: וירד שמשון תמנתה וכתוב אחר אומר (בר', ל"ח י"ג): הנה חמיך עולה תמנתה[5]. — שתי תימנאות היו: חדא בירידה (שופטים, י"ד א') וחדא בעליה (בר', ל"ח י"ג), מזה שכאן כתוב „וירד תמנתה" ושם כתוב „עולה תמנתה", שמע מינה, שהיו שתי ערים ששמותיהן תמנה[6]. — ש"א, א' א'. הרמתים צופים. שתי רמות שצופות זו את זו[7]. — ש"א, ח' י"ז. ותשובתו הרמתה כי שם ביתו וכו' ויבן שם מזבח לה'. (מכאן שבמות הותרו לאחר שחרבה שילה)[8]. — שם, ט' כ"ד. וירם הטבח את השוק והעליה — שקא ואפה (כף הירך הסובב עצם הקולית — פ"מ)[9]. — ש"א, כ"ג כ"ה. סלע המחלקות. למה נקרא שמה סלע המחלקות? ששם נחלקו גבורי שאול וגבורי דוד, מהם היו אומרים: עד שבן ישי בידינו לא נפנה ממנו, מהם היו אומרים: מלחמת ישראל (נגד הפלשתים) קודמת, אבל בן ישי מצוי אצלנו בכל שעה[10]. כתוב אחד אומר (ש"ב, כ"ג י"א) הלקת השדה מלאה עדשים,

---

1) שו"ט א' א' (14), ר' ברכיה בשמו. בשו"ט י"ח י"ב—רשב"ל בילקוט לאותו פסוק סתם.

2) פסיקתא 167 ע"ב, נגד ר' יוסי ב"ר חנינא (לעיל 210).

3) ע"ז כ"ה נגד דעותיהם של ריב"ל ור' אלעזר. שלש דעות שונות על יסוד מדרש הכתובים. עי' רש"י שם.

4) תנחו' בהעלתך (ב' 18), במדבר ר' ט"ו. עי' לוי ח"ג 338 ע"א.

5) ירו' סוטה פ"א ה"ח.

6) סוטה י', נגד דעתו של ר' אלעזר בירו' סוטה פ"א ה"ח בעל המאמר הזה הוא רב, ואת דעתו של ר' אלעזר אומר שם ר' סימון, וכן בב"ר פ' פ"ה.

7) מגילה י"ד. אולי זוהי ממש גם דעתו של ר' אלעזר שבמדרש שמואל א': תרתין רמין הינון חדא דדוד וחדא דשמואל. על הכתוב ש"א ב' ל"ד עי' לעיל 270.

8) ירו' מגילה פ"א הי"ב. ויק"ר כ"ב קרוב לסוף, ר' יוסי בשמו.

9) ירו' מגילה שם. בבלי ע"ז כ"ה א' נגד ר"אלעזר.

10) שו"ט י"ח ג' (ב' 7 §), נגד דעתו של ר' אלעזר. לש"א כ"ו י', עי' לעיל 62 הע' 1.

וכתוב אחד אומר (דהי"ב, י"א י"ג) מלאה שעורים? שנה אחת היתה ושתי שדות היו, אחת שעורים ואחת עדשים [פשיטא ליה לאביד וליתן דמים (דבר ברור היה לו לשַמָּה בן אָגֵא שצריך לשרוף את השדה, ששם נטמנו הפלשתים, ולשלם דמיה לבעלה היהודי). דלמא פשיטא ליה לאביד שלא ליתן דמים? (בתמיה, כלומר: בזה לא היה לו ספק, אלא ספק היה לו בזה): איזה מהן יאַבֵּד ואיזה מהן יתן דמים? של עדשים [א]ו של שעורין? של עדשים מאכל אדם ושל שעורין מאכל בהמה (א"כ צריך להשאיר את העדשים, אבל יש טעם להפך): של עדשים אינה חייבת בהלה, ושל שעורין חייבת בהלה; עדשים אין עומר בא ממנה, שעורין עומר בא ממנה (ומשום הספק עמד והציל את החלקה, בהכותו שם בגבורה את הפלשתים, ולא שרפה) [1]. — מלכים ב', י"א ב', אותו ואת מנקתו בחדר המטות, — בעליות [2].

— ישעי', י"ד ד', שבתה מדהבה — מלכות שהיא מדהבת (מאדימה מבושה) פנים של אדם, בשעה שבא אצלה [3]. — ישעי', כ"ב י"ז, הנה ה' מטלטלך טלטלה גָבר כהדין תרנגולא (גבר=תרנגול), דהוא גלה ואזל מן אתר לאתר [4]. ירמי', י"ג י"ז, מפני גוה — מפני גאותה של מלכות שמים (שניטלה מישראל) [5]. — ירמי', י"ח כ"ב, כי כרו שוחה ללכדני — שחשדוהו באשת איש [6]. — ירמי', כ"ב י"ח, ככלי אין חפץ בו — ככלי של מקיוי דם [7]. — כתיב (יחקאל, ג' כ"א): ותשאני רוח ואשמע אחרי קול רעש גדול. אחרי קול רעש גדול — אתמהא! אלא משקילסת אני וחברי, ואח"כ — ואשמע אחרי קול רעש גדול: ברוך כבוד ה' ממקומו [8]. —

---

1) ירו' סנה' פ"ב סוף ה"ה, רות רבה פ' ה'.

2) שהש"ר א' ט"ז נגד דעתו של ר' אלעזר שאמר: בתאים *) — בשו"ט י"ח כ"ט § 23 השמות מהופכים.

3) ויק"ר ט"ו כמעט בסוף. הפעל „דהב" שנמצא רק כאן פירושו בלי ספק „האדים, הסמיק".

4) ויק"ר ה'. בלשון המשנה קורין לתרנגל גבר (תמיד פ"א מ"ב). התרגום הירושלמי לבמדבר ל"ד ט"ו, ולדברים ב' ח' מתרגם עציון גבר „כרך תרנגולא".

5) חגיגה ה'.

6) ב"ק ט"ז: נגד דעתו של ר' אלעזר.

7) פסיק' 163 ע"א, ויק"ר י', נגד דעתו של ר' חמא ב"ח.

8) ב"ר סוף ס"ה. (התמיהה היא על מלת „אַחֲרַי" וע"ז עונה שפי' לא מאחור, אלא אחרי תפלתו של הנביא — מפרשים). קודם לזה מאמרו של ר' ראובן ע"ד המלאכים על יסוד הכתוב יחזקאל א' כ"ד. בתנחומא קדושים קרוב לראש (ב' 6) מיוחס זה לרשב"נ. ור' פנחס בר חמא בשם ר' ראובן מבאר שם את הכתוב יחזקאל ג' י"א.

---

*) שם במדרש שהי"ש: ולא פליגי; מאן דאמר בתאים - בימות הגשמים, מאן דאמר בעליות - בימות החמה.

יחזקאל, ד׳ ט׳. לך ללחם — דברים שהן משלשלין בני מעים [1]. — יש מים שנאים לשתות ואין נאים לרחוץ ויש מים שנאים לרחוץ ואין נאים לשתות, אבל מי הבאר (שהלך עם בנ״י במדבר) נאים לשתות ונאים לרחוץ, נוח לעצם ומרפא לנפש, שנאמר (תה׳, כ״ג ב׳): על מי מנוחות ינהלני [2]. — כיון ששמע איוב כך (שהכשדים התנפלו — איוב, א׳ י״ז) התחיל מגייס עליו חיילותיו, הה״ד (שם, ל״א ל״ד): כי אערוץ המון רבה ובוז משפחות יחתני. אמר איוב: אומה בזויה מכל האומות היתה ארץ כשדים „זה העם לא היה" (ישעי׳, כ״ג י״ד) — הלואי לא היה, סבור ליתן אימתו עלי!... כיון שאמרו לו: אש אלהים נפלה מן השמים (איוב, א׳ ט״ז), אמר: אם מן השמים היא מה אני יכול לעשות? אלא ואדום לא אצא פתח (שם, ל״א ל״ד) [3]. — רות, ב׳ כ׳. קרוב לנו האיש מגואלנו הוא. בעז גדול הדור היה, והאשה (במקום לומר: אנחנו קרובות לו) עשתה אותו קרוב [לה], שנאמר: קרוב לנו האיש [4]. — מתחלת קציר שעורים עד כלות קציר החטים שלשה חדשים [5]. — איכה, א׳ כ׳. מעי חמרמרו — עשאן גושין, גושין [6]. — שם, ב׳ א׳. איכה יעיב באפו. איך כייב ה׳ ברונגיה. אית אתרא דצווחין לכייבא עייבא (יש מקום שקורין לכאב עייבא [7]. — ד׳ א׳. איכה יועם זהב — איך כיסה דהבא, כמה דאת אמר (יחזקאל, כ״ח ג׳): כל סתום לא עממוך [8]. — קהלת, א׳ י״ח. כי ברב חכמה רב כעס [כל זמן שאדם מרבה בחכמה מרבה בכעס, וכל זמן שהוא מרבה בדעת מרבה ביסורין] — ככלי פשתן הדקין הבאין מבית שאן אם נתפחמו אחד מהן בכמה דמין הוא עשוי! כלי פשתן הגסין הבאין מארבל, אם פחמו אחד מהן — מה הן ומה דמיהן! משל, למה הדבר דומה? לשנים שנכנסו לחנות. אחד אכל פת קיבר וקטנית, ואחד אכל פת נקייה ובשר שמן ושתה יין ומיני אנרטון ויצא חולה, דין אכל

1) עי׳ לעיל 235 הערה 1 ששם נרשמו המקורות. נגד דעתו של ר׳ חמא ב״ח. (במקום „משלשלין" יש נוסחאות: דברים שהן מריצין (= מַרְפִּין). לא ידוע מאין יליף זאת. אולי דורש נוטריקון לחם — לח־מעיים, או לחם מל׳ מלחמה? ואולי הוא לומר זאת מהמלה „לך" שפי׳ לטובתך, להקל את העכול. השוה באורו של רשב״ג ל„חמרמרו", איכה א׳ כ׳, שנמצא להלן.

2) שו״ט לאותו פסוק (ב׳ 4).

3) פסיקתא ס״ו ע״א ורב׳, ויק״ר י״ז.

4) רות ר׳ ה׳ קרוב לסוף.

5) שם.

6) איכה ר׳ שם לאותו פסוק (מל׳ חמר — גוש), נגד ר׳ חמא ב״ח.

7) שם לאותו פסוק, נגד ר׳ חמא ב״ח.

8) שם לאותו פסוק, נגד ר׳ חמא ב״ח.

מילין קלילין ואיתנזיק, ודין אכל מילין בורין (דברים בריאים, פשוטים) ולא איתנזק, כך ראית מימיך חמור עוית עליו, גמל עוית עליו? (הבור שיהיה חולה במהלת עוית). אלא איכן היסורין מצויין? בבני האדם [1]. — אסתר, א׳ ג׳. ושרי המדינות לפניו. לבסילקי גדולה שמלאה בני אדם, שהמלך יושב במסבו, וכל העם שטוחין לפניו, לכך נאמר: ושרי המדינות לפניו [2]. — שם שם י׳. כרפס [תרגם עקילס איירינון קרפסינון] [3]. — [דניאל פרשה ד׳ מסיים בנבוכדנצר ופרשה ה׳ מתחיל בלשאצר] והיכן הוא אויל מרודך? — כדי לסמוך הפסק מלכות להפסק מלכות [4]. — אף לבו [של הארי, שראה נבוכדנצר בחלום, דניאל, ז׳ ד׳] לקה, דכתיב: לבביה מן אנשא, שנין [5]. — דהי״א, י״א י״ג. בפס דמים, שמשם פסקו דמים [6]. — דהי״א, כ״ה ג׳. למוד הקב״ה להיות מונה את השבט הזה (שבט לוי) עד שהוא במעי אמו. דכתיב (שם) לידותון בני ידותון גדליהו וּצְרִי וישעיהו חשביהו ומתתיהו ששה. חמשה בפרט וכללן ששה? אלא אף שמעי (שם פסוק ז׳) מנאו הכתוב עד שהוא במעי אמו. ואם יאמר לך אדם עשירי שמעי? (ע״ש בדהי״א כ״ה י״ז), אמור לו: עשירי לדוכן [7]. -- דהי״ב, י״ג כ׳. ויגפהו ה׳. את סבור לומר שירבעם נינף, והלא לא נינף אלא אביה [8]. — דהי״ב, ט״ז י״ד.

---

1) קה״ר לאותו פסוק, מדרש שמואל ז׳ בראש. בב״ר ריש י״ט מיוחס המאמר הראשון של כלי פשתן לר׳ יוחנן ושני המשלים האחרונים — סתם.

2) אסתר ר׳ לאותו פסוק (סוף פ׳ א׳).

3) שם לאותו פסוק. לא ברור לאיזו מלה יונית מתכוין רשב״נ. זאכס (ביטרעגע I ,34) καρχήσιον (כוס ששותין ממנו); לוי ח״ב 406 ע״ב κέρκος — זנב; קאהוט IV ,328 ע״ב κουριξ נקטע; הרד״ל — קירקוס *).

4) ב״ר ריש פ׳ פ״ה, נגד ר׳ אלעזר. ע״ד הבטוי „הפסק מלכות״ עי׳ לעיל 268 הערה 6.

5) ויק״ר י״ג קרוב לסוף, נגד ר׳ אלעזר.

6) כלו׳: ששם פסקה שפיכות הדמים — המלחמה [זהו לפי פי׳ יפ״מ ועי׳ פני משה בירו׳ סנהדרין פ״ב ה״ה — המתרגם], נגד ר׳ יוחנן. עי׳ לעיל 61 הע׳ 10, שם נסמנו המקורות.

7) ב״ר צ״ב ר׳ לוי בשמו. בקשר עם המאמר שהובא לעיל לבר׳ מ״ו כ״ז. השוה ג״כ פסיקתא 20 ע״ב, תנחומא במדבר (ב׳ 19).

8) ויק״ר ל״ג. עי׳ לעיל 268 הע׳ 7.

---

*) לפני במדרש, דפוס וילנא, אין זה מדברי רשב״נ כלל. ורק אלה הם שם מאמריו: א) בוא וראה טליתו של אותו רשע מהו: שהכל מפקיעין (מותחין) בחבלי צמר ובחבלי פשתן, ורשע זה בחבלי בוץ וארגמן. ב) ארשב״נ: כלים מכלים - למשתמשין בהן והם שונין בקלקלה. מי גרם לבלשצר שתתקעקע ביצתו מן העולם, לא ע״י שנשתמש בכלי ביהמ״ק (דנ׳ ה׳)?

וזנים. שכל המריח אותם בא לידי זמה[1]. — ל׳ י״ט, כל לבבו הכין לדרוש האלהים וכו׳ ולא בטהרת הקודש. אפילו כל מעשים טובים שעשה, לא יצא ידי טהרת הקודש (כלו׳: שבענין טהרת הקודש התרשל ולא יצא ידי הובתו[2].

באורי מקרא הלכותיים: שליש תרומות נאמרו בפרשה זו (שמות, כ״ה ב׳ י״ג): תרומת אדנים ותרומת שקלים ותרומת המשכן. ויקחו לי תרומה — זו תרומת אדנים, תקחו את תרומתי — זה תרומת שקלים. וזאת התרומה — זו תרומת המשכן[3]. — אבות מלאכות ארבעים הסר אחת מנין? כנגד ארבעים הסר אחת פעם שכתוב במשכן עבודה ומלאכה[4]. — ר׳ שמואל בר נחמן שמע כולהון מן אהן קרייא (למד את כל אלה המינים המנויים במשנה ר״ש הלה מפסוק זה) ישעי׳, כ״ה כ״ה. ושם חטה שורה ושעורה נסמן וכסמת גבלתו. ושם חטה — אלו החטים; שורה — זו שבולת שועל. ולמה נקרא שמו שורה? שהיא עשויה כשורה; שעורה — אלו השעורים; נסמן — זה השיפון; וכסמת — זה הכוסמין; גבולתו — לחם. עד כאן גבולו של לחם[5]. — יחזקאל, ל״ט ט״ו. יעברו העוברים בארץ, וראה עצם אדם ובנה אצלו ציון. מכאן שמציינים על העצמות: אדם — מכאן שמציינין על השדרה והגולגולת; ובנה — מכאן שמציינין על אבן קבועה (בקרקע כדרך בנין). אם אומר את על תלושה (שיעשו ציון על אבן תלושה), אף היא הולכת (ומתגלגלת) ומטמאה במקום אחר (שאין שם טומאה, שיהשבו שיש שם טומאה); אצלו — במקום טהרה (הציון צריך להיות במקום טהרה, שלא יטמאו מה שינגע בו); ציון — מכאן לציון (של סיד ששופכין שם על גבי קרקע)[6].

---

1) ב״ק ט״ז: נגד ר׳ אלעזר.

2) ירו׳ פסחים פ״ט ה״א, מחלקת עם ר״ש בן זבדי שאמר: אפילו עשה כמה בטהרת הקדש לא יצא ידי טהרת הקדש (שהוא לא התרשל, אלא שלא היתה ביכלתו לשרש את טומאת ע״ז לגמרי).

3) ירו׳ שקלים פ״א ה״א. — לשמות כ״ה ב׳, עי׳ לעיל 164 הע׳ 1.

4) ירו׳ שבת פ״ז, ר׳ יוסי בר אבון בשמו, בתור תקון למאמרו של ר׳ יונתן שנזכר לעיל ח״א 78. נפלא הוא מאמרו של ר׳ חניי בשם רשב״נ (ירו׳ שקלים פ״ה ה״א, בדברו על העבודה הגדולה שעבדו הסופרים): הראשונים חרשו וזרעו, ניכשו, ניסחו, עידרו, קצרו, עימרו, דשו, זרו, בררו, טחנו, הרקידו, לשו, קיטפו ואפו, ואנו אין לנו מה לוכל (לאכול). וזהי צעקה שהתפרצה מלבו על העניות הרבה של הכלל העומדת בנגוד אל הרבוי של העבודה החקלאית.

5) ירו׳ חלה פ״א ה״א, על השאלה: ולמדין מן הקבלה? (האם לומדים דבר הלכה ממה שכתוב בנביאים?) א״ר סימון: מן מה דכתיב (שם) „אלהיו יורנו" כמו שהוא דבר תורה.

6) ירו׳ מע״ש פ״ה ה״א, שקלים פ״א ה״א, מו״ק פ״א ה״ב, עי׳ הולא בשמו. במו״ק ר׳ בבלי ה׳. נאמרה דרשה אחת מזו בשם ר״ש בן פזי (הוא ר׳ סימון שנזכר בהערה

ה. לספורי המקרא ונושאיהם

— ארבעה מזמורים, שהיה אדם הראשון צריך לאמרם, ואמרם דוד. ואלו הן: לה' הארץ ומלואה (תהלים, כ"ד א'). ולמה היה צריך לאמרו? שבשבילו נברא העולם על מלאותו. השמים מספרים כבוד אל (שם, י"ט ב'). ולמה היה צריך לאמרו? שהוא ראה השמים תחלה. מזמור שיר ליום השבת (שם צ"ב). ולמה היה צריך לאמרו? שהשבת פדה אותו מן הדין. למנצח על הנחילות (תהלים, ה'). למה היה צריך לאמרו? שהוא נחל את העולם תחלה[1]. — עמק שוה (בר', י"ד י"ז) — ששם השוו כל אומות העולם וקיצצו ארזים, ועשו לו בימה גדולה והושיבו אותו למעלה ממנה, והיו מקלסין לפניו ואומרין: שמענו אדוני, נשיא אלהים אתה בתוכנו. אמרו לו: מלך את עלינו, נשיא את עלינו, אלוה את עלינו. אמר להם: אל יחסר העולם מלכו, ואל יחסר העולם אלהותו[2]. — בר', י"ח י"ג. המכסה אני מאברהם? — משל למלך שהיה לו סנקתדרוס (יועץ משפטי), ולא היה עושה דבר חוץ מדעתו. פעם אחת בקש המלך לעשות דבר חוץ מדעתו. אמר המלך: כלום עשיתי אותו סנקתדרוס שלי, אלא שלא לעשות דבר חוץ מדעתו[3]. — בר', כ"ה י'. שמה קבר אברהם ושרה אשתו [והלא מקבורתה של שרה לקבורתו של אברהם ל"ה שנה, והכא את אמר: שמה קובר אברהם (ואח"כ) ושרה אשתו?] — שם ועבר היו מהלכין לפני מטתה, וראו איזה שית (כוך, חור) מופנה לאברהם אבינו וקברו אותה בדיוטרין (במשכן) שלו[4]. — [ומה היה יעקב אומר כל ארבע עשרה שנה שהיה טמון בבית עבר?] — כל ספר תהלים היה אומר. מה טעם? (תה', כ"ב ד'): ואתה

שלשני זה, ועי' ח"א 129). — עי' עוד לשמות כ"ד י"ב ב"ק מ"ו: לבמדבר ל"ו ז' ירו' תענית סוף המסכת (איכה ר' פתיחתא ל"ג). לדברים ח' ט' ירו' בכורים פ"א ה"ג. לישעי' א' ח' ירו' ברכות פ"א ה"ה (ר' סימון בשמו); לאסתר ט' כ"ב, מגילה ב'. וויס ח"ג 132 העי' י"ב.

1) שו"ט ה'. ההתחלה יש גם בשו"ט י"ט (§ 5).

2) ב"ר מ"ב, ר' ברכיה ור' חלבו בשמו. כן שם פ' מ"ג, רק במקום „חלבו" ר' חנינא. בקה"ר ד' י"ג — סתם. תנחומא בהעלותך (כ' 17), במדבר ר' ט"ו. החלק האחרון בא סתם בב"ר נ"ה (לכ"ג ה').

3) ב"ר מ"ט קרוב לראש. במשל הזה השתמש רשב"נ גם לבר' א' כ"ו, ב"ר ח' קרוב לראש.

4) ב"ר ס"ב. זו היא הגירסא הנכונה של הערוך ערך דיוטר (השוה ע' שית). במקום „שית" (חור בסלע. שתין היו במזבח. עי' לוי ח"ד 650 ע"א ו־ב') הכניסו המדפיסים „מקום" והוסיפו לזה „גַבָּה", כלו': אצל קבר שרה, וכל זה הוא טעות. אחרי המלה דיוטרין (antrum, ἄντρον) הוסיפו: במקום המוכן ומזומן לו.

קדוש יושב תהלות ישראל — ישראל סבא [1]. — רשב״נ פתח: שיר למעלות אשא עיני אל ההרים (תהלים, קכ״א) — (אלו דבריו של יעקב אבינו): אשא עיני אל ההרים [2] — למלפני ולמעבדני — מאין יבוא עזרי? אליעזר. בשעה שהלך להביא את רבקה, מה כתיב ביה? (בר׳, כ״ד י׳): ויקח העבד עשרה גמלים וכו׳, ואני לא נזם אחד ולא צמיד אחד... חזר ואמר: מה אנא מובד סברי מן בריי? (למה אני מאבד תקותי מבוראי?) הס ושלום! לית אנא מובד סברי מן בריי, אלא עזרי מעם ה׳ וכו׳. הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (כלומר: ישראל סבא). ה׳ ישמרך מכל רע — מעשו ומלבן, ישמר את נפשך — ממלאך המות [3]. — [כשמכרה לאה את הדודאים לרחל] זו הפסידה דודאים ונשתכרה שבטים וקבורה עמו, רחל נשתכרה דודאים והפסידה שבטים וקבורה עמו. (ב״ר ע״ג קרוב לסוף)]. — בר׳, ל״ב וישלח יעקב — משל לארכיליסטים שהיה ישן בפרשת דרכים, עבר חד ושרי מעיר ליה (והתחיל להעירו). אמר ליה: קום לך, דבישא שכיה הכא (קום ולך, כי כאן נמצא שודד). קם ושרי מקפח ביה (קם הלסטים והתחיל להכותו). א״ל: ניער בישא? א״ל: דמיך הוה ועוררתיניה (ישן היה, ואתה עוררתו). כך אמר הקב״ה: לדרכו היה (עשו) מהלך, ואתה משלח אצלו ואומר לו: כה אמר עבדך יעקב [4]. — בוא וראה

[1]) ב״ר ס״ה, שם ע״ה, שו״ט קכ״ה, נגד ריב״ל (לעיל ח״א סוף 155, עי׳ עוד לעיל 261, ששם מבאר רשב״נ את הכתוב באופן אחר.

[2]) הרים — יצחק ורבקה. המלות למלפני ולמעבדני הם תרגום של המלה „הורי״ (בר׳ מ״ט כ״ו), ורק שם במקום המלה הראשונה נמצא השם העברי הנרדף לו „מלמדי״. אי אפשר לומר שכונתו „לרבי וליוצרי״ (כמו שחושב לוי ח״נ 135 ע״א, 181 ע״א), כי הורי (גם הורים) הם רבים, ולא מוסב על ה׳, אלא על האבות — המלמדים אותי (הורי — מורי) ויולדי (מן הפעל הרה, הנרדף עם ילד). יותר טוב הוא לתקן „מעברני״, אז יהיה יותר מתאים למלת „הרים״ שבכתוב. ל„הרה״ בעברית, יאמר התרגום עַבֵר (למשל: לבמדבר י״א י״ב: הריתי — עבריתי). „הוריו״ במובן אב״ת בפי יעקב, תמצא במאמר, שהוא בודאי של רשב״נ, להלן 278 בהע׳ 1.

[3]) ב״ר ריש ס״ח. לפי הערתי הנכונה של ו. איינהורן גם פה „ישראל״ הכונה ל„ישראל סבא״, מוטלת בספק היא הערתו שהמלה „עזרי״ מכונת לבר׳ ב׳ י״ח (אעשה לו עזר). — באגדת בראשית ס״ד ד׳ נמצא מאמר רשב״נ, שאולי לקוח ממקור נאמן על הכתוב ישעי׳ מ׳ כ״ז. [למה תאמר יעקב. אמר לו הקב״ה: את קורא תגר. אברהם היה לו לקרות תגר שבשעה שנפל לכבשן האש, אמרתי לו: אילמלא יעקב שהיה עתיד לעמוד ממך, לא היית יוצא מכאן, אלא בשביל יעקב אתה יוצא, שנא׳ (ישעי׳ כ״ט כ״ב): בית יעקב אשר פדה את אברהם, מהיכן פדאו? מכבשן האש. והיה לו לאברהם לקרות תגר לומר: לא היו לי מעשים לפניך שאצא בזכותי, אלא בזכות אחר? אברהם לא קרא תגר. ואתה קורא תגר! הוי למה תאמר יעקב.]

[4]) ב״ר ע״ה קרוב לראש, בפתיחתא דרבי הונא.

בצדיקים כמה מתיראים מן החטא, שאחר כל הבטחון שהבטיח הקב"ה את יעקב אבינו, היה מתירא מעשו ושלח לפניו מלאכים. ולמה היה מתירא? אמר זה עשרים ושתים שנה שלא ראיתי את אבי, ולא שמשתי אותו, שמא יגרום החטא, ויעמוד עלי ויהרגני, שעמד לפני אבי ושרתו. לפיכך — וישלח יעקב מלאכים [1]. — העמיד הקב"ה מן רחל שנים עשר שבטים: עשרה מבנימין ושנים מיוסף. ומנין שהיו בניו של בנימין [קרויים שבטים]? שכתוב (ש"א, ט' כ"א): ומשפחתי הצעירה מכל שבטי בנימין. וכתוב אחר אומר: (שופטים, כ' י"ב): וישלחו שבטי ישראל אנשים מכל שבטי בנימין [2]. — בר', ל"ה ה'. ויקרא שמו אלון בכות. לשון יוני הוא: אלון — אחר. עד שהוא משמר אבלה של דבורה באה לו בשורה שמתה אמו [3]. — בר', ל"ט י"א. לעשות מלאכתו — לעשות מלאכתו ודאי, אלא „ואין איש" בדק עצמו ולא מצא עצמו איש [4]. — שם מ"ה א'. ויאמר הוציאו כל איש מעלי. כהוגן וכשורה עשה (יוסף, שנשאר לבדו עם

---

[1] מדרש לקח טוב ריש וישלח (עי' לעיל ח"א 80 הע' 2). בב"ר ריש ע"ו — סתם: [כל השנים הללו הוא יושב בארץ ישראל, תאמר שהוא בא עלי מכח ישיבת ארץ ישראל], כל השנים הוא יושב ומכבד הוריו, תאמר שהוא בא עלי מכח כבוד אב ואם. ע"ד המלה „הוריו" עי' לעיל 277 הע' 2. לבר' ל"ב ד', עי' לעיל 142 הע' 2.

[2] תנח' ב' ויצא ב' (עי' לעיל 250). בב"ב קכ"ג. על השאלה למה נטל יעקב את הבכורה מראובן ונתנה ליוסף? רשב"נ משיב במשל: לבעל הבית (יוסף) שגדל יתום (יעקב, כמ"ש: ויכלכל יוסף) בתוך ביתו. לימים העשיר אותו יתום (שהיתה בידו הבכורה שנטלה מראובן על שהלל יצועי אביו) ואמר: אהניהו לבעל הבית מנכסי. עי' עוד המאמר שמובא להלן לבר' מ"ח א'.

[3] עי' לעיל ח"א 69 הע' 2, שם נסמנו המקורות.

[4] ב"ר פ"ז קרוב לסוף, נגד הדעה הסתמית, (וכמו כן בתרגום אונקלוס) לעשות מלאכתו — להשב חשבונות של רבו. גם את הכתוב „ותשב באיתן קשתו", בר' מ"ט כ"ד, הוא מבאר ג"כ, שזה מרמז על האביונה שהופרה אצל יוסף, (כמ"ש רב מתנה, שם בבר' רבה: תלה עיניו וראה איקונין של אביו, מיד היצן — (הוצן = נתקרר), נמתחה הקשת וחזרה (הוא קורא וַתָּשָׁב), ירו' הוריות פ"ב ה"ה; ב"ר שם וצ"ח קרוב לסוף. שתי הדעות על „לעשות מלאכתו" נמצא גם בבבלי (סוטה ל"ו: השוה שבת מ"ט:) בתור מחלקת בין רב ושמואל (עי' לעיל 268 הע' 8) חד אמר: לעשות מלאכתו ממש, וחד אמר: לעשות צרכיו. אולם הדעה הראשונה איננה, כמו שנראה לכאורה, (כי „ממש" הוא כמו „ודאי", עי' ערכי מדרש ח"א ערך ממש ע' 73 וח"ב 225) שוה לדעתו של רשב"נ. אלא לדעתו של רשב"נ מתאים הבטוי לעשות צרכיו. השמוש במלת „ממש" או „ודאי", יותר מתאים לנוסח הבבלי, כי בזה הוא רוצה לומר שהמובן של המלה הוא פשוט, כמו שהוא, לא בדרך השאלה. בסוטה ל"ו: מבאר ר' יוחנן „מלאכתו" ג"כ לא לשבחו של יוסף. עי' לעיל 79 הע' 3.

אחיו בלי פחד), יודע היה צדקן של אחיו. אמר: חס ושלום! אין אחי השודים על שפיכות דמים [1]. — ואף יעקב כיון שהגיע זמנו למות, ושמע יוסף שחולה הוא, התחיל מהרהר [חמשה] דברים בלבו: בניו נולדו במצרים — תאמר שמברכם? תאמר שיעשה אותם שבטים? תאמר שיעשה אותי בכור? תאמר שידחה את ראובן מן הבכורה? ועל מה לא נכנסה רחל לקבורה? לכך כשהלך אצלו נטל את שני בניו עמו, לכהן שהלך לגירן ונטל את שני בניו עמו, להודיע לכל שהן בניו, שיש להם חלק כמותו [2]. — שני פעמים נסתלקה רוח הקודש מיעקב באותה שעה: אחד כשבקש לברך את אפרים ומנשה, ואחד — כשבא לגלות את הקץ, בר', מ"ט א' [3]. — שה"ש, ד' ה', הרועים בשושנים — מרים ויוכבד הן הן חיותיהן של ישראל, והיו רועות את ישראל, שלבם רך כשושנים, והיכן היתה מרעיתן של ישראל? במצרים על ים סוף [4]. — כל שבעה ימי הסנה היה הקב"ה מפתה את משה, שילך בשליחותו למצרים. הה"ד (שמות, ד' י') גם מתמול גם משלשום, גם מאז דברך וכו', הרי ששה *), ובשביעי אומר לו: שלח נא ביד תשלח. אמר לו הקב"ה: משה! אתה אומר: שלח נא ביד תשלח, חייך, שאני צוררה לך בכנפיך [5]. — [כיון שכלה פרעה כל כלי זיין

[1] ב"ר צ"ג קרוב לסוף, נגד ר' חמא בר חנינא, לעיל סוף ע' 242.

[2] פסיקתא ר' ג', 10 ע"ב (השוה לעיל 240) ר' אליעזר (צ"ל ר' אלעזר) אומר הרהר ג' דברים בלבו ורשב"נ אמר חמשה. השלשה של ר"א הם בכל אפן כלולים בחמשה של רשב"נ.

[3] תנחומא ויחי.

[4] שהש"ר ד' בסוף פסוק ה'. במדרש שמואל כ"ג חסרה הראיה משה"ש. אבל הוא דורש שם את השמות שפרה ופועה [שפרה זו יוכבד ולמה נקרא שמה שפרה? שפרת ורבת; דבר אחר: שפרו ישראל ורבו בימיה; ד"א שפרה שם שבח, ברוחו שמים שפרה (איוב, כ"ו י"ג). פועה זו מרים. ולמה נקרא שמה פועה? שהיתה פועה והולד יוצא; ד"א פועה, שהופיעה במע"ט לישראל; ד"א פועה, שהיתה פועה ובוכה על אחיה משה שהושלך ליאור]. כן הוא גם בקה"ר ז' א', אלא ששם האומר הוא ר' יהודה (בר־סימון). בבבלי סוטה י"א: היא מחלקת בין רב ושמואל: חד אמר אשה ובתה (יוכבד ומרים) וחד אמר כלה וחמותה (יוכבד ואלישבע). בשמו"ר א' ג"כ כמו בבבלי שם, מיוחסת הדעה השניה לרב, והדעה הראשונה לא לשמואל אלא לרשב"נ, בודאי ע"פ השפעת שאר המקורות. השוה ספרי לבמדבר י', י"ט (§ 78).

[5] ויק"ר י"א. הילפותה של שבעה ימים מהכתוב שמות ד' י' נמצאה גם בסדר עולם ריש פ' ו' (עי' שמו"ר ג' קרוב לסוף: אמרו חכמים). הבטוי

*) בשמו"ר ג': לא איש דברים אנכי [גם] חד, מתמול - שנים, גם - שלשה, משלשם - ארבעה, גם - חמשה, מאז - ששה, דברך - שבעה. בס"ע גרס: משולשים, שלשה ימים ושלשה „גם" וביום שהיה מדבר הרי שבעה ימים. ובשו"ט י"ח: גם - א', תמול - ב', אתמול - ג', שלשום - ד', משלשום - ה', גם - ו', מאז - ז'.

שלו התחיל הקב"ה מתגאה עליו. א"ל: רשע! יש לך רוח? יש לך כרוב? יש לך כנפים? [1)] — כיון שבאו ישראל למרה מה כתוב שם? ויבואו מרתה (שמות, ט"ו כ"ג) התחיל משה מהרהר בלבו ואמר: המים הללו (המרים) למה נבראו? מה הניה יש לעולם בהן, מוטב היה אילו לא נבראו. ידע הקב"ה מה היה מחשב בלבו, א"ל הקב"ה: לא תאמר כן, ולא מעשי ידי הן? יש דבר בעולם שלא נברא לצורך? אלא אני מלמדך היאך תהא אומר. אמור כך: עשה את המר מתוק. ומנין שלמדו הקב"ה להיות אומר כך? ראה מה כתוב (שמות, ט"ו כ"ה) ויצעק אל ה' ויורהו ה' עץ „ויראהו" אין כתיב כאן, אלא „ויורהו". אין „ויורהו" אלא לשון למוד, שנא' (משלי, ד' ד'): ויורני ויאמר לי, וכתיב (שמות, ל"ה ל"ד): ולהורות נתן בלבו [2)]. — היה הדבר מסורת ביד משה ולא עשה. ולמה עשה? אלא כיון שבאו ישראל למדבר [סיני], ובקש האלהים לכלותן, אמר לו משה: רבש"ע! בקשת לאבד את ישראל, מכלה אתה אותם מן העולם? לא כך אמרת לי במרה: הוי מתפלל ואמור: עשה את המר מתוק, ואף עכשיו „חלי" (המתיק) מרירתן של ישראל ורפא אותן, הוי: ויחל משה [3)]. — הלוחות היה ארכן ששה טפחים ורחבן ששה, והיה משה אוחז בטפחיים והשכינה בטפחיים וטפחיים באמצע, ומשם נטל משה קרני

„שאני צוררה לך בכנפיך" הוא לא כמו שמפרש לוי (ה"ד 223), אלא שזהו מעין פתגם מליצי (שמזכיר מבטא הכתיב ירמיהו ב' ל"ד), שכונתו היא: אנכי אפקוד עליך בעד הסרוב הזה, ולעת מצוא תמצא גמולך. השאלה הבאה אח"כ: אימתי פרע לו, שייכת ג"כ למאמרו של רשב"נ, אך ר' ברכיה נותן ע"ז שתי תשובות: אחת בשם ר' לוי: כל שבעה ימי אדר היה מבקש תפלה ותחנונים שיכנס לא"י, ובשביעי אמר לו: כי לא תעבור את הירדן הזה (דברים ג' כ"ז), והתשובה השניה בשם ר' חלבו: כל שבעת ימי המלואים היה (משה) משמש בכהונה גדולה וכסבור שלו היא, בשביעי אמר לו (הקב"ה): לא שלך היא אלא של אהרן אחיך. הכל נמצא בשהש"ר א' ח', בשנויים בשו"ט י"ח כ"ז (א"ר שמואל), בשנויים אחרים בבמדבר ר' כ"א קרוב לסוף (§ 15). בתנחומא ויקרא (כ' 4) בא מאמר של ר' לוי שדומה לזה בהתחלתו.

1) שהש"ר א' ט'.

2) פירוש זה דומה לפירושו של רשב"י במכילתא לאותו פסוק (עי' אג' התנ' כרך ב' ה"ב 85).

3) שמו"ר מ"ג קרוב לראש. ר' ברכיה ור' חייא בר אדא מיפו, האגדה ע"ד המלחמה שהיתה למשה עם מלאך המות, ע"פ שו"ט ז' ז', היא מיוחסת בדברים ר' ג' לר' חייא בר אבא ובשמו"ר סוף מ"א — סתם. עי' עוד שו"ט צ' א' מאמרו של רשב"נ על הכתוב דברים ט' י"ח ואתנפל, ר' ברכיה ור' חלבו בשם רשב"נ: לא הניח משה זוית ברקיע שלא נתנפל עליו.

ההוד [1]. — [תני: בכל יום ויום (מימי המלואים) היה משה מעמיד את המשכן ובכל בוקר ובוקר מקריב קרבנותיו עליו ומפרקו ובשמיני העמידו ולא פרקו]... רשב"נ אמר: אף בשמיני (במדבר, ז' א') העמידו ופרקו [2]. — ויקרא, י' ג': הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש. זה הדבור נאמר למשה בסיני ולא נודע לו עד שבא מעשה לידו. אמר משה לאהרן: אחי! בסיני נאמר לי, שאני עתיד לקדש את הבית הזה, ובאדם גדול אני מקדשו; והייתי סבור, שמא או בי או בך הבית הזה מתקדש. ועכשיו (אני רואה, כי) שני בניך גדולים ממני וממך. כיון ששמע אהרן, שבניו יראי שמים הן, שתק, וקבל שכר שתיקתו. ומנין ששתק? שנא' (שם): וידם אהרן. ומנין שקבל שכר על שתיקתו, שזכה ונתייחד עליו הדבור, שנאמר (שם, פסוק ח'): וידבר ה' אל אהרן [3]. — משה נתפלל עליהם (על דתן ואבירם), שנא' (דברים, ל"ג ו'): יחי ראובן ואל ימות [4]. — [בני קרח] לא היו שלשתן עומדין במקום אחד, אלא כל אחד ואחד בפני עצמו, והן עומדין כשלשה עמודים; והוא דאמרי ברייתא (זה שהבריות אומרים): על מאן קאים עלמא? (על מה העולם עומד?) על שלשה עמודים. אית דאמרי: אברהם, יצחק ויעקב, ואית דאמרי: חנניה, מישאל ועזריה, ואית דאמרי: תלתא בני קרח [5]. — [תנא, כשם שעמדה לו חמה ליהושע, כך עמדה לו חמה למשה...] — מגופיה דקרא שמעת ליה (מעצם הכתוב אתה שומע זה) אשר ישמעו את שמעך ורגזו וחלו מפניך (דברים, ב' כ"ה): אימתי רגזו וחלו מפניך? בשעה שעמדה לו חמה למשה [6]. — שלש פרוזדגמאות

---

1) שמו"ר מ"ו קרוב לראש, ר' ברכיה בשמו. בתנחומא סוף כי תשא, רשב"נ לבדו. בשמו"ר ריש כ"ה — רק ר' ברכיה.

2) פסיקתא 6 ע"ב, נגד ר' אלעזר. במקורות התנאים נאמר זה בשם ר' יוסי ב"ר יהודה (עי' אג התנ' כרך ב' ח"ב 104).

3) ויק"ר י"ב, עי' ספרא לאותו פסוק (45 ע"ד), זבחים קט"ו: שם הוא אומר, כי הדבר הזה הוא רמוז בשמות כ"ט מ"ג „ונקדש בכבודי" אל תיקרי „בכבודי" אלא במכובדי.

4) ירו' סנהדרין פ"י ה"א, וסוף ה"ה, נגד ריב"ל.

5) שו"ט א' א' (§ 15), ילקוט במדבר כ"ו י"א. — השוה פתגמו של ר' יוחנן לש"א ב' ט', לעיל 24. — משל אחר עממי (תהא אח לשבעה ואב לשמונה, שאומרים לילד, כשהוא נכנס לבריתו של אברהם אבינו) אומר רשב"נ שזה מרמז על ישי שהיו לו שמונה בנים ולדוד שהיו לו שבעה אחים, נגד ר' יהושע בן לוי (לעיל ח"א 154, שו"ט ו' א' (§ 5), עי' שם הערות בובר.

6) ע"ז כ"ה, נגד ר' אלעזר, שדורש גזרה שוה „אחל" (דברים ב' כ"ה), ואחל (יהושע ג' ז'), ונגד ר' יוחנן שדורש ג"כ לתכלית זו גזרה שוה „תת" (דברים ב' כ"ה) „ותת" (יהושע י' י"ב). בתענית כ'. מיוחסים לרשב"נ דברי ר' יוחנן (השוה מאמרו של

πρoσταγμα) הודעות) שלה יהושע (בבואו לכבוש את הארץ) לארץ ישראל: עד שלא יכנסו לארץ: מי שהוא רוצה להפנות יפנה, להשלים – ישלים, לעשות מלחמה – יעשה. גרגשי פינה והאמין לו להקב"ה והלך לו לאפריקי, שנא': עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם (מ"ב, י"ח ל"ב) – זו אפריקי. גבעונים השלימו, [שנא']: וכי השלימו יושבי גבעון את ישראל (יהושע, י' א'), שלשים ואחד מלך עשו מלחמה ונפלו[1]. – הימן (דהי"א, ב' ו') זה עכן, על שם „אמנה חטאתי" (יהושע, ז' כ'). בשביל שהתודה על עונו זכה להמנות בין הצדיקים[2]. – הדבר הזה שפט עתניאל בן קנז לפני הקב"ה: אמר לפניו: רבון העולם: כך הבטחת את משה: בין עושין רצונך ובין לא עושין רצונך אתה גואלם, שנא' (שופטים, ג' י'): ותהי עליו רוח ה' וישפוט את ישראל[3]. —

רשב"נ הדומה לזה לעיל 267 הע' 5, לברי מ"ח י"ט). בדברים ר' א' (לל"ב ל"א) נמסרה בשם רשב"נ אגדה ע"ד מלחמת משה וישראל עם עוג*). (השוה: ברכות נ"ד:).

1) ירו' שבועות פ"ו ה"א. בדברים ר' סוף פ' ה' נשתבש ע"י אי הבנה במלה היונית ונעשה: היה פורש דאטגמא בכל מקום וכו'. השוה פסיקתא ר' פל"ג (151 ע"ב): פרוזדגמא שלו פרושה. בתוספתא שבת פ"ז כ"ה אומר זה רשב"נ: וגלו לאפריקי ונתן להם המקום ארץ יפה כארצם. הראיה מהכתוב מ"ב י"ח ל"ב, ישעי' ל"ו י"ז: „ארץ כארצכם" – חסרה שם; כמו כן בדברים ר' (עי' ג"כ תנחומא בוא קרוב לסוף לי"ג י"א). לפי הנראה היא לא היתה במקור הראשון ואינה אלא דוספה שבאה מפני שווי הסגנון. הקשר שיש בין הספור ע"ד גלות אחד משבטי האמורי לאפריקה (שהיסוד ההסטורי לזה הוא התישבות הצורים באפריקה הצפונית) ובין הכתבת הפונית (-puni scher Inschrift) ע"ד יהושע הליסטים, שנזכרה אצל פרוקופיוס, עי' מאמרי ב־Jevish Qu. Review III, 354 pp. רשב"נ חושב שהשבט הגולה היה הגרגשי, מפני שבס' יהושע י"ב ח' (השוה ט' א') לא נזכר שמו.

2) ירו' סנהדרין פ"ו ה"ג, ויק"ר ריש פ' ט', נגד ריב"ל.

3) שמות ר' ריש פ' ג'. תנחומא שמות לאותו פסוק. מוסב על מה שנאמר שם לפני זה „כי ידעתי את מכאוביו", יודע אני כמה עתידין להכאיבני במדבר, כמ"ד (תה', ע"ח מ'): כמה ימרוהו במדבר, יעציבוהו בישימון, ואעפי"כ איני נמנע מלגאלם.

*) כיון שיצאו ישראל ממצרים ועשה להם הקב"ה כל הנסים הללו נפל אימתן על כל אומות העולם, שנא': תפול עליה אימתה (שמות ט"ו ט"ז), וכיון שבאו לעשות מלחמה עם סיחון ועוג, היו האמוריים שואלים אלו לאלו: בחייך: אומה זו שמבקשת לעשות עמנו מלחמה גבורים הם או לא? כמה אומות הן? והן אומרין: בני שלשה אבות הן. אמרו סיחון ועוג: נזיין עצמנו ונצא עליהם ואנו הורגין אותם, מניין (דברים ב' ל"ב)? ויצא סיחון לקראתנו. באו משה וישראל לתחומה של אדרעי, אמר להן משה: נחנה כאן, ואנו נכנסין בשחרית. באו ליכנס לאדרעי ועדיין לא היתה העין רואה. תלה משה את עיניו וראה את עוג יושב ע' החומה ורגליו מגיעות לארץ. אמר משה: איני יודע מה אני רואה? חומה אחרת בנו אלו בלילה. א"ל הקב"ה: זה שאתה רואה הוא עוג. אמר ר' יוחנן: אורך רגליו י"ח אמות. אותה שעה נתיירא משה, א"ל הקב"ה: אל תתירא, שאני מפילו לפניך... עוג היה תולש הר וזורקו על ישראל, ומשה היה נוטל צרור ומזכיר עליו שם המפורש וסמכו. ישראל אומרים: ארורות הידים שכך זורקות; ואמוריים אומרים: ברוכות הידים שכך סומכות?

כיון שהתחיל רוח הקודש לגשנש בשמשון, בשלשה מקומות התחיל, שנאמר (שופטים, י"ג כ"ה): ותחל רוח ה' לפעמו. (שם, י"ד ו'): ותצלח עליו רוח ה'; (שם, ט"ו י"ד): ותצלח עליו רוח ה'[1]. — מהו בין צרעה ובין אשתאל? מלמד שנטל שני הרים והקישן זה לזה, כאדם שנוטל שני צרורות ומקישן זה לזה[2].— שופטים, י"ח ל'. ויהונתן בן גרשם בן מנשה. חברייא בעון קומי רשב"נ: כומר היה לעבודה זרה והאריך ימים? אמר לון: על ידי שהיתה עינו צרה בעבודה זרה שלו. כיצד היתה עינו צרה בעבודה זרה שלו? הוה בר נש אתי למיקרבה תור או אימר (אם בא אחד להקריב שור או כבש) או גדי לעבודה זרה, ואמר ליה: פייסה עלי. והוא אומר לו: מה זה מועילה לך? לא רואה ולא שומעת, לא אוכלת ולא שותה, לא מטיבה ולא מריעה ולא מדברת. אמר ליה: חייך! ומה נעביד? א"ל: זיל אייתי לי חד פינך (קערה אחת) דסולת, ואתקין עלוי עשר ביעין (תשים בזה עשר ביצים) ואתקן קומוי (ואכין לפניו), והוא אכל מכל מה (דאתי) [דאייתית] ואנא מפייסיה עלך. מכיון דאזיל ליה, הוה אכיל לון (אחרי שהלך האיש, אכל הוא את הכל). זמנא חדא אתא חד בר פחין (פעם בא חצוף אחד). אמר לו כן, אמר ליה: אם אין מועילה כלום מה את עבידהכא? (מה אתה עושה פה?) אמר ליה: בגין חיי (בשביל פרנסתי). כיון שעמד דוד המלך, שלח והביאו. א"ל: את בן בנו של אותו צדיק ואתה עובד עבודה זרה?. א"ל: כך אני מקובל מבית אבי־אבא: מכור עצמך לעבודה זרה ואל תצטרך לבריות[3]. כיון שראה דוד כך שהוא אוהב ממון מה עשה? העמידו קומוס (שר) על תסבריות (Θησαυρός· — אוצר) שלו. הה"ד (דה"א, כ"ו כ"ד): ושבואל בן גרשם בן משה נגיד על האוצרות. שבואל — ששב אל אל בכל לבו ובכל כוחו[4]; נגיד על האוצרות — שמינהו על תסבריות שלו. מתיבין לרשב"נ: והא כתיב (שופטים, י"ח ל"א) עד יום גלות הארץ? אמר לון: כיון שמת דוד, עמד שלמה והילף סנקליטין

1) ויק"ר ח'. איזה היו שלשה המקומות הללו הוא מבאר להלן: הם המקומות שבהן צלח עליו רוח ה'. במקום „התחיל" היה אולי יותר טוב לגרוס „הצליח?". „לגשנש" הוא תרגום „לפעמו". השוה ב. סוטה ט': (ר' יצחק בשם דבי ר' אמי): מלמד שהיתה רוח הקדש מקשקשת לפניו.

2) ויק"ר שם. השוה סוטה ט': צ' וא' שני הרים גדולים היו ועקרן שמשון וטחנן זה בזה. גם באגדה ע"ד מלחמת עוג (לעיל 282) נאמר ג"כ: עוג היה תולש הר וזורק על ישראל וכו' השוה אג' אמוראי בבל ע' 101 הע' 2.

3) אולם דוד באר את המאמר הזה: מכור עצמך לעבודה שהיא זרה לך. בב"ב ק"י. לעולם ישכיר אדם עצמו לעבודה זרה ואל יצטרך לבריות.

4) עי' לעיל 76.

(הפקידים) שלו, הזר לקלקולו הראשון, הה״ד (מ״א, י״ג י״א): ונביא אחד זקן יושב בבית אל, אמרין: הוא הוה (אומרים שזה הוא)[1]. — ש״א, כ״ה א', וימת שמואל ויספדו לו כל ישראל — משלו נתנו לו, שנא' (שם, ז' ט״ז): והלך מדי שנה בשנה וסבב בית אל והגלגל והמצפה ושפט את ישראל[2]. — שם, כ״ה א' ב', וימת שמואל וגו' ואיש במעון—הכל סופדין וטופחין על מיתת הצדיק, וזה הרשע עושה לו מרזיחין[3] — טובה היתה אביגיל לדוד מכל הקרבנות שבעולם, שאילו עשה אותו מעשה שהשב לעשות לנבל, אילו היה מקריב כל קרבנות שבעולם לא היו מכפרין לו, והיא באתה אליו ומלטתהו[4]. — חביבה מיתתו של שאול יותר מחייו, שבחייו לא נאמר „אתה ובניך עמי״, ובמיתתו נאמר (ש״א, כ״ח י״ט): ומחר אתה ובניך עמי — עמי במחיצתי[5]. — בשעה שראה דוד המלאך (המכה בעם, ש״ב, כ״ד י״ח), נצטנן דמו של דוד מיראתו, הה״ד (מ״א, א' א'): ויכסהו בבגדים ולא יחם לו, מלמד שנצטנן דמו[6]. — כתוב אחד אומר (ש״ב, י״ז כ״ה): יתרא הישראלי אשר בא אל אביגיל בת נחש וכו', וכתוב אחד אומר (דה״א, ב' י״ז): ואביגיל ילדה את עמשא ואבי עמשא יתר הישמעאלי? ישמעאלי היה, ואת אומר ישראלי? אלא שנכנס לבית דינו של ישי, ומצאו יושב ודורש (ישעי', מ״ה כ״ב): פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ, ונתגייר ונתן לו את בתו (אביגיל)[7]. — ש״ב, ז' י״ב, כי ימלאו ימיך, אמר הקב״ה לדוד;

---

1) ירו' ברכות פ״ט ה״ג, ירו' סנה' פי״א ה״ה, שהש״ר ב' ה'. גם דעתו של ר' יוסי בן חלפתא (עי' שם שהשי״ר, אג' התנאים ח״ב 55 וגם 181) היתה, שהנביא הזקן שבבית אל היה יהונתן בן גרשם, בבבלי ב״ב הכל סתם, בלי שם אומרו, וגם יותר בקצרה, בירו' ברכות פ״ט ה״ג: ר' חונא ושמעון קמטריא (הוא היה חַמָּר, מוליך תמיד משא לירושלים, ע״ש בירושלמי) בשם רשב״נ: ויהונתן בן גרשם בן מנשה — נון תלוי (במלת מנשה) — אם זכה בן משה ואם לאו — בן מנשה, בשהש״ר שם — סתם.

2) קה״ר ז' א', מדרש שמואל כ״ג, נגד ריב״ל.

3) קה״ר שם.

4) שו״ט ריש נ״ג (אמר ר' שמואל — רק אצל בובר).

5) מדרש שמואל כ״ג, תלמידיו דר' אמי ואבא צידוני בשם רשב״נ (ע' 279 הע' 4) בקה״ר ז' א' באה התחלת המאמר, אבל אחרי זה בא המאמר שנאמר במדרש שמואל בשם ר' יהודה בר סימון סמוך אחרי מאמרו של רשב״נ. נראה שבמדרש קהלת נחסרה שורה שלמה (מאמרו של רשב״נ והשם ר' יהודה בר סימון). הפירוש על „עמי״ נמצא גם בשם ר' יוחנן, לעיל 76.

6) שו״ט י״ח ל״ז, אחרת ר' יוסי ב״ר חנינא לעיל 211.

7) יבמות פ״ח ה״ג, רות ר' לב' א' (פ' ג'), שו״ט ט' ז' (§ II). דעתם של רבנן נמצאה ביבמות ע״ז, בשם רבא.

ימים מלאים אני מונה לך, איני מונה לך ימים חסרים. כלום שלמה בנך בונה בית המקדש לא להקריב בו קרבנות? חביב עלי משפט וצדקה שאתה עושה יותר מן הקרבנות. ומה טעם? (משלי, כ״א ג׳): עשה צדקה ומשפט נבחר לה׳ מזבח[1]. — בשעה שבנה שלמה את ביהמ״ק בקש שתרד אש מן השמים, ולא ירדה; הקריב אלף עולות, ולא ירדה; התפלל כ״ד תפלות ולא ירדה, עד שאמר (דהי״ב, ו׳ מ״ב): זכרה לחסדי דוד עבדך, מיד ירדה[2]. — [ג׳ שמות נקראו לו: ידידיה, שלמה, קהלת. ריב״ל אמר: הנהו תלתא, ואגור, יקא, למואל איתיאל — הא שבעה. אמר רשב״נ:] עיקר אותנטיא שלהן: ידידיה, שלמה וקהלת. מודה רשב״נ באלו שנתוספו לו ונתכנה בהן, שהן צריכין להדרש. אגור — שאגר דברי תורה. בן יקא — בן שהקיאם לשעה, כספל הזה שנתמלא בשעתו ונשפך בשעתו, כך למד שלמה תורה בשעתה ושכחה בשעתה. למואל — שנם לאל בכל לבו, אמר: יכול אני להרבות (נשים) ולא לחטוא. לאיתיאל, לאיתיאל ואֻכָל. איתיאל — אתי אל ואוכל[3]. — הוא שישק (מ״א, י״ד כ״ה) הוא פרעה, ולמה נקרא שמו שישק? מפני שבא בשקיקות (בחשק) על ישראל, ואמר הריני נוטל אותו בכתובת בתי (מ״א, י׳ י״ז)[4]. — שבט זבלון ושבט נפתלי גלו תחלה ההד״ד (ישעי׳, ח׳ כ״ג): הראשון הקל ארצה זבלון וארצה נפתלי[5]. — לשלש גליות גלו ישראל: אחד לפנים מנהר סנבטיון, ואחד לדפנא של אנטוכיא ואחד שירד עליהם הענן וכיסה אותם... וכשהן חוזרין הן חוזרין משלש גליות. מאי טעמא? (ישעי׳, מ״ט ט׳) לאמר לאסורים צאו — אילו שגלו לפנים מנהר סנבטיון; לאשר בחשך הגלו — אילו שירד עליהם הענן וכיסה אותם; על דרכים ירעו ובכל שפיים מרעיתם — אילו שגלו לדפנא של אנטוכיא[6]. —

1) ירו׳ ברכות פ״ב ה״א, ירו׳ ר״ה פ״א ה״א, מו״ק פ״ג סוף ה״ז. ההתחלה נמצאת גם במדרש שמואל פכ״ו. השוה דומה לזה אצל ריב״ל לעיל 163. האגדה המובאה בירו׳ ברכות שם ובירו׳ מו״ק שם על הכתוב תה׳, קכ״ב א׳ (עי׳ גם שו״ט לאותו פסוק) נאמרה בדברים ר׳ ה׳ קרוב לראש בשם רשב״נ. בודאי מפני שלקחו את שמו של רשב״נ מהמאמר הזה והציגוהו בראש המאמר ההוא.

2) קה״ר ד׳ ב׳. רשב״נ פתר קריא (ושבח אני את המתים) בדוד. שו״ט ז׳ ו׳ ושמואל (צ״ל: ור׳ שמואל) פתר קריא בדוד. ריב״ל דורש את המקרא הזה באופן אחר (עי׳ לעיל ח״א 160 ולהלן). בשמו״ר מ״ד בראש נתחלפו שמות האומרים. ע״ד כ״ד התפלות שהתפלל שלמה עי׳ לעיל 164.

3) שהש״ר, א׳ א׳, קה״ר, א׳ א׳, במדבר ר׳ ג׳ קרוב לראש.

4) אסתר ר׳ א׳ ב׳.

5) איכה ר׳, פתיחתא ה׳, נגד ר׳ אלעזר.

6) ירו׳ סנהדרין פי׳ סוף ה״ה, איכה ר׳ ב׳ ה׳, ר׳ ברכיה ור׳ חלבו בשמו. בפסיקתא ר׳ פ׳ ל״א (146 ע״ב) — סתם: שלש גליות נעשו עשרת השבטים. גם בבמדבר

ו. אגדת החורבן.

אמר רבי שמואל בר נחמן [1]: בשעה שרהב בית המקדש בא אברהם לפני הקדוש ברוך הוא בוכה וממרט זקנו ותולש שערות ראשו ומכה את פניו וקורע את בגדיו ואפר על ראשו, והיה מהלך בבית המקדש וסופד וצועק. אמר לפני הקדוש ברוך הוא: מפני מה נשתניתי מכל אומה ולשון שבאתי לידי בושה וכלימה זאת? כיון שראוהו מלאכי השרת אף הם קשרו הספד שורות שורות ואומרין (ישעיה, ל"ג ח'): נשמו מסילות שבת עובר אורח וגו'. מאי נשמו מסילות? אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: מסילות שהתקנת לירושלים שלא יהו עוברי דרכים פוסקים מהם, היאך היו לשממה? שבת עובר אורח—אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: דרכים שהיו ישראל עוברים ושבים בהם בהגים, היאך שבתו? הפר ברית—אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: רבש"ע, הופר בריתו של אברהם אביהם שעל ידו התיישב העולם ועל ידו הכירוך בעולם שאתה אל עליון קונה שמים וארץ; מאס ערים — אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: מאסת ירושלים וציון לאחר שבהרת בהם. הדא הוא דכתיב (ירמיה י"ד י"ט): המאס מאסת את יהודה אם בציון געלה נפשך וגומר; לא השב אנוש — אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: אפילו כדור אנוש שהיו ראש לעובדי עבודה זרה לא השבת את ישראל. באותה שעה נזקק הקדוש ברוך הוא

ר' ט"ז קר"ב לסוף באה הדרשה סתם *). באיכה ר' יליף מ„לאמר לאסורים צאו בחשך הגלו" על המקום הראשון ומ„על דרכים ירעו" המקום השני, „ובכל שפיים מרעיתם" — המקום השלישי, המקום השלישי המהלל „דפנא של אנטוכיא" נקרא בפסיקתא ר' „דפני של רבלתה". כמו כן מתרגם התרגום הירושלמי לבמדבר ל"ד י"א „רבלה" — דפני. וכן הירונימוס „לעין" שם fontem Daphnim ולפ"ד ר' אבהו (סנהדרין צ"ה:) רבלתה (מ"ב, כ"ה כ', ירמי', נ"ב כ"ו) הוא אנטוכיא. על יסוד זה אומרת הברייתא ע"ד נבוכדנצר שקבל את הסנהדרין באנטוכיא (ירו' שקלים 50 א', ב"ר צ"ד בסוף. ויק' י"ט). גם מה שרשב"נ מציין מקום הגלות בדפנא הוא ג"כ מבוסס על זה. הגולים לדפני ע"י נבוכדנצר צריך לחשב שהיו מבני יהודה ובנימין, שמדפנא הלכו הלאה לגולה. ר' יהודה בר סימון אומר (בר' ע"ג). עשרת השבטים גלו לפנים מנהר סמבטיון, יהודה ובנימין מפוזרים בכל הארצות. ע"ד נהר סמבטיון עי' אג' התנ' כרך א' ח"ב 43; עוד עי' אפשתיין, אלדד הדני, 13. ועי' נויבויער 20, J. Qu. Rew. I.

[1] איכה ר', פתיחתא כ"ד. השוה: ר' יהודה בר סימון באיכה ר' א', ט'.

*) בקשר עם „בני משה". במקום: „שירד עליהם הענן' - „שלפנים מן הרי חשך". ולהלן: לאשר בחשך הגלו - אלו שנתונים לפנים מן ענן של חשך.

**) המחבר מביע את צערו על שניתן רק קטעים מהאגדה הזאת, שהיא שירה רבה מיוחדת במינה. ביחוד יפה היא השירה הארמית על יד הפרוזה הטהורה העברית. אבל המתרגם חשב לנכון למסור גם פה כמו תמיד הכל בשלמות.

למלאכי השרת. אמר להם: מה לכם קושרין מספד בענין הזה שורות שורות. אמרו לפניו: רבונו של עולם, מפני אברהם אוהבך שבא לביתך וספד ובכה, מפני מה לא השגחת עליו? אמר להם: מיום שנפטר אוהבי מלפני לבית עולמו לא בא לביתי ועכשיו (שם, י״א ט״ו) מה לידידי בביתי? אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, מפני מה הגלית את בני ומסרתן בידי האומות והרגום בכל מיתות משונות והחרבת את בית המקדש, מקום שהעליתי את יצחק בני עולה לפניך? אמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם: בניך חטאו ועברו על כל התורה ועל כ״ב אותיות שבה. הדא הוא דכתיב (דנ׳, ט׳ י״א): וכל ישראל עברו את תורתך. אמר אברהם לפני הקדוש ברוך ה״א: רבונו של עולם, מי מעיד בהם בישראל שעברו את תורתך? אמר לו: תבא תורה ותעיד בהם בישראל. מיד באה תורה להעיד בהן. אמר לה אברהם: בתי, את באה להעיד בהן בישראל שעברו על מצותיך ואין לך בשת פנים מפני? זכרי יום שהחזירך הקדוש ברוך הוא על כל אומה ולשון ולא רצו לקבלך עד שבאו בני להר סיני וקבלו אותך וכבדוך, ועכשיו את באה להעיד בהם ביום צרתם? כיון ששמעה תורה כך עמדה לצד אחד ולא העידה בהן. א״ל הקדוש ברוך הוא לאברהם: יבואו עשרים ושתים אותיות ויעידו בהן בישראל. מיד באו עשרים ושתים אותיות. באה אל״ף להעיד בישראל שעברו על התורה. אמר לה אברהם: אלף, את ראש לכל האותיות ובאת להעיד בישראל ביום צרתם, זכרי יום שנגלה הקדוש ברוך הוא על הר סיני ופתח בך (שמות כ׳ ב׳): אנכי ה׳ אלהיך, ולא קבלוך אומה ולשון אלא בני ואת באת להעיד בבני? מיד עמדה אל״ף לצד אחד ולא העידה בהן. באתה בי״ת להעיד בהם בישראל ואמר לה אברהם: בתי, את באת להעיד על בני שהם זריזין בחמשה חומשי תורה שאת בראש התורה? הדא הוא דכתיב (בראשית, א׳ א׳): בראשית ברא אלהים. מיד עמדה בי״ת לצד אחד ולא העידה כלום. באתה גימ״ל להעיד בישראל. אמר לה אברהם: גימ״ל את באת להעיד בבני שעברו על התורה? כלום יש אומה שמקיימת מצות ציצית שאת נתונה בראש אלא בני. ה״ד (דב״ים, כ״ב י״ב): גדילים תעשה לך. מיד עמדה גימ״ל לצד אחד ולא העידה כלום. וכיון שראו כל האותיות שהשתיקן אברהם, נתביישו ועמדו בעצמן ולא העידו בישראל. מיד פתח אברהם לפני הקדוש ברוך הוא ואמר: רבש״ע, למאה שנה נתת לי בן, וכשעמד על דעתו והיה בחור בן שלשים ושבע שנים אמרת לי: העלהו עולה לפני, ונעשיתי עליו כאכזרי ולא רחמתי עליו, אלא אני בעצמי כפתתי אותו, ולא תזכור לי זאת ולא תרחם על בני? פתח יצחק ואמר: רבונו של עולם, כשאמר לי אבא (בראשית, כ״ב ה׳): אלהים יראה לו השה לעולה בני,

לא עכבתי על דבריך ונעקדתי ברצון לבי על גבי המזבח ופשטתי את צוארי תחת הסכין, ולא תזכור לי זאת ולא תרחם על בני? פתח יעקב ואמר: רבש״ע, לא עשרים שנה עבדתי בבית לבן, וכשיצאתי מביתו פגע בי עשו הרשע ובקש להרוג את בני ומסרתי עצמי למיתה עליהם. ועכשיו נמסרו ביד אויביהם כצאן לטבחה לאחר שגדלתים כאפרוחים של תרנגולים וסבלתי עליהם צער גידול בנים, כי רוב ימי הייתי בצער גדול בעבורם. ועתה לא תזכור לי זאת לרחם על בני? פתח משה ואמר: רבונו של עולם, לא רועה נאמן הייתי על ישראל ארבעים שנה ורצתי לפניהם כסוס במדבר. וכשהגיע זמן שיכנסו לארץ גזרת עלי במדבר יפלו עצמותי, ועכשיו שגלו שלחת לי לספוד ולבכות עליהם? זהו המשל שאומרים בני אדם: מטוב אדוני לא טוב לו ומרעתו רע לי. באותה שעה אמר משה לירמיה: לך לפני שאלך ואראה מי מניח ידו עליהם. אמר לו ירמיה: אי אפשר לילך בדרך מפני ההרוגים. א״ל: אף על פי כן: מיד הלך משה וירמיה לפניו עד שהגיעו לנהרות בבל. ראוהו למשה ואמרו זה לזה: בא בן עמרם מקברו לפדותנו מיד צרינו. יצאתה בת קול ואמרה: גזירה היא מלפני. מיד אמר להם משה: בני, להחזיר אתכם אי אפשר, שכבר נגזרה גזירה, אלא המקום יחזיר אתכם במהרה, והניח אותם. באותה שעה הרימו קולם בבכיה גדולה עד שעלתה בכייתם למרום. הדא הוא דכתיב (תהלים, קל״ז א׳): על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו. כיון שבא משה אצל אבות העולם אמרו לו: מה עשו האויבים בבנינו? אמר להם: מהם הרגו, ומהם כפתו ידיהם לאחוריהם, ומהם אסורים בכבלי ברזל, ומהם נפשטים ערומים, ומהם מתו בדרך ונבלתם לעוף השמים ולבהמת הארץ, ומהם מושלכים להמה רעבים וצמאים. מיד פתחו כולם ובכו וקוננו בקינות.

וי על דמטא לבנן! היכי הויתי כיתמי בלא אבא?
(הוי, על מה שהגיע לבנינו! איכה הייתם כיתומים ואין אב?).
היכי דמכיתון בטיהרא ובקייטא בלא לבושא ובלא כסו?
(איכה אתם ישנים בצהרים ובקיץ בלי לבוש ובלי כסות?)
היכי סגיתון בטורי ובהצצי חליצי מסאני ובלא סנדלא?
(איכה הלכתם בהרים ובחצצים חלוצי נעל ובלא סנדלים?)
היכי טעניתון מובלי טעוני דחלא?
(איכה הייתם טעונים משא של חול?)
היכי הוו ידיכון כפיתון לאחוריכון?
(איכה היו ידיכם כפותות לאחוריכם?)

היכי לא בלעתון רוקא בפומיכון ?
(איכה לא בלעתם את הרוק שבפיכם ?)

פתח משה ואמר: ליטא שימשא, אמאי לא חשכת בשעה דעאל שנאה לבית מקדשא. אהדר ליה שמשא: בחייך משה רעיא מהימנא, היכי אהוי השוכא דלא שבקין לי ולא רפו לי דנקטין לי בשיתין שוטי דנורא ואמרין לי: פוק ונהר נהוריך. תוב פתח משה ואמר: ווי על זיוך מקדשא היכא חשך! ווי כי מטא זמניה דיח־ב והיכלא מכלי ודרדקי דבי רב מתקטלין ואבוהון אזלין בשביה וגלותא ובחרבא. תוב פתח משה ואמר: שבאי, אי בחייכון אתון קטולי לא תקטלון קטולא אכזראה ולא תשוון כלאה גמירא ולא תקטלין ברא באנפוהי דאבא וברתא באנפה דאמא דמטא זימנא דמרי שמיא הושבנא השיב מנכון. וכשדאי רשיעיא לא עבדין הכי, אלא מותבין ליה לברא בכנפיה דאמיה ואמ־ין ליה לאבוה: קום נכסיה. בכיא אמיה. ונתרין דמעתא עלואי ואבוהי תלה ליה רישיה. (ארורה את שמש! למה לא חשכת, בשעה שנכנס האויב בבית המקדש? ענתה השמש ואמרה: בחייך, משה רועה נאמן! איך יכולתי להסתתר, אם שם לא הניחוני ולא הרפו ממני, בששים שבטי־אש הלקוניו צוו עלי לך והאר אורך. שוב פתח משה ואמר: הוי על זיוך, בית המקדש איך היעם! הוי, הגיע זמנו שיחרב, ההיכל נשרף, תינוקות של בית רבן נהרגים, אבותיהם הולכים בשבי ובגולה ובחרב!

שוב פתח משה ואמר: שבאים! בחייכם, אל תמיתום מיתה אכזריה, ואל תעשו בהם כלה, אל תהרגו בן לעיני אביו ובת לעיני אמה [1]! כי עוד יבוא יום והקב־ה יפרע מכם. והכשדים הרשעים לא עשו כך, אלא היו ניתנים בן בכנף אמו, ואמרו לאביו: קום, שחטהו! והיתה אמו בוכה ודמעותיה נושרות עליו, ואביו השת ראשו).

ועוד אמר לפניו: רבש־ע, כתבת בתורתך (ויקרא כ־ב כ־ח): ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד. והלא כבר הרגו בנים ואמותיהם כמה וכמה ואתה שותק, באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקדוש ברוך הוא ואמרה: רבונו של עולם, גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה ועבד בשבילי לאבא שבע שנים וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי והוקשה עלי הדבר עד מאד כי נודעה לי העצה והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי, כדי שלא יוכל אבי להחליפני, ולאחר כך נחמתי בעצמי וסבלתי את תאותי ורחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה, ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי ומסרתי לאחותי

[1] השוה ר־י ב־ר סימון באיכה ר׳ א׳ ט׳

כל הסימנין שמסרתי לבעלי כדי שיהי' סבור שהיא רחל. ולא עוד אלא שנכנסתי תחת המטה שהיה שוכב עם אחותי והיה מדבר עמה והיא שותקת ואני משיבתו על כל דבר ודבר כדי שלא יכיר לקול אחותי, וגמלתי חסד עמה, ולא קנאתי בה ולא הוצאתיה להרפה. ומה אני שאני רק בשר ודם עפר ואפר לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבושה ולהרפה, ואתה מלך חי וקים רחמן מפני מה קנאת לעבודה זרה שאין בה ממש והגלית בני ונהרגו בהרב ועשו אויבים בם כרצונם, מיד נתגלגלו רחמיו של הקדוש ברוך הוא ואמר: בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן. הדא הוא דכתיב (ירמיה, ל"א): כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו. וכתיב (שם): כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך ונומר. וכתיב: ויש תקוה לאחריתך נאם ה' ושבו בנים לגבולם.

* * *

— דניאל מבני יהודה, חנניה מישאל ועזריה משאר שבטים, שנא' (ישעי', ל"ט ז'): ומבניך אשר יצאו ממך אשר תוליד יקחו והיו סריסים בהיכל מלך בבל [1]. — כיצד נעשה להם האור? (לחנניה מישאל ועזריה בתוך הכבשן) — כמין אוקיי (αὐγὴ מעטה של אור) [2]. — כל מה שפרט דוד, כָּלַל אותו רשע בפסוק אחד, שנא' (דניאל, ד' ל"ד): כען אנא נבוכדנצר משבח ומרומם ומהדר למלך שמיא. משבח — שבחי ירושלים את ה' (תה', קמ"ז י"ב); ומרומם — ארוממך ה' (שם, ל' ב'); ומהדר — הוד והדר לבשת (שם, ק"ד א'); די כל מעבדוהי קשוט — על חסדך ועל אמתך (שם, קט"ו א'); די כל ארחתיה דין — ידין עמים במישרים (שם, צ"ו י'); ודי מהלכין בגוה — ה' מלך גאות לבש (שם, צ"ג א'); יכיל להשפלה — וכל קרני רשעים אגדע (שם, ע"ה י"א) [3]. — דניאל ה' בסוף, ביה בליליא קטיל בלשאצר מלכא כשדיא — כבין דבו לכלב (כשעולה עמוד השחר, בשעה שמכירין בין זאב לכלב) [4].

---

1) סנהדרין צ"ג: נגד ר' אלעזר. דעתו שמה שנאמר בדניאל, א' ו' „מבני יהודה" מוסב רק על דניאל לבדו, אפשר שמיוסדה על זה, ששם נאמר „ויהי בהם מבני יהודה" ולא כתיב „ויהיו" *).

2) שהש"ר, ז' סוף ח', נגד ר' אלעזר (במקום נחמיה צ"ל נחמן).

3) ויקר' רבה י"ג קרוב לסוף. שו"ט ה', ר' ברכיה ור' חלבו בשמו. השוה מאמרו של ר' יצחק ע"ד ההימנון של נבוכדנצר בסנהדרין צ"ב.

4) שהש"ר, ג' ד' (נגד ר' אלעזר). השוה אגדת התנ' כרך ב' ח"א 30 הע' 47.

---

*) ואולי ע"י שאומר „מבני יהודה" לפני השמות ולא אחריהם, כמו שרגיל תמיד; השוה ישעי', א' א': עזיהו יותם אחז חזקיהו - מלכי יהודה

בר׳ ב׳ ז׳, מן האדמה. ממקום כפרתו נברא (האדם), היך מה דאת אמר (שמות, כ׳ כ״ד): מזבח אדמה תעשה לי. אמר הקב״ה: הרי אני בורא אותו ממקום כפרתו והלואי יעמוד [1]. — כל שהוא „הרבה—ארבה״ (בר׳, ג׳ ט״ז), כל שה״א במאתים ושנ״ב עשר יום (גימטריא „הרבה״) הי (אז ארבה אותו) [2]. — בר׳, י״ד י״ח. הוציא להם ויין, הלכות כהונה גדולה גלה לו: לחם — זה לחם הפנים, ויין — אלו הנסכים [3]. — בר׳, ט״ז י״ג. הגם הלם ראיתי אחרי רואי. — [לא די שנזקקתי עם גברתי (שרה), לראות את המלאך (עמה יחד), אלא שאפילו גברתי שהיתה עמי לא ראתה]. משל למטרונה שאמר לה המלך: עברי לפני, עברה לפניו והיתה מסתמכת על שפחתה, וצמצמה (וכסתה) פניה ולא ראתה המלך, והשפחה ראתה [4]. — בר׳, ל׳ י״ד. זו (לאה) הפרידה דודאים ונשתכרה שבטים וקבורה עמו (להקבר עם יעקב במערת המכפלה), רחל נשתכרה דודאים והפסידה שבטים וקבורה [5]. — בר׳, ל׳ כ״ה. ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף, ויאמר יעקב אל לבן שלחני ואלכה. מאי שנא כי אתיליד יוסף? (למה דוקא כשנולד יוסף?)—ראה יעקב אבינו, שאין זרעו של עשו נמסר אלא ביד זרעו של יוסף, שנא׳, (עובדיה, א׳ י״ח): והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש [6]. — בר׳, ל״ב כ״ה. ויאבק איש עמו. כעכו״ם נדמה לו (שרו של עשו,

---

1) ב״ר י״ד קרוב לסוף, ר׳ ברכיה ור׳ חלבו בשמו, בירו׳ נזיר פ״ז ה״ב: א״ר הודה בן פזי: מלא תרוד אחד נטל הקב״ה ממקום המזבח וברא בו אדם הראשון, אמר: הלואי יברא ממקום המזבח ותהא לו עמידה.

2) ב״ר כ׳, ר׳ אבא בר כהנא בשמו, שם נמצא אח״ז עוד מאמר ר׳ ברכיה בשם ר׳ שמואל והוא ר״ש הזקן התניה דר׳ חנינא (כך הוא בהוצ׳ יהודה תיאודור) ועי׳ ברכות ס״ב ב׳, בכר, טראדיציאן 528 הע׳ 3. בבבלי נדה ל״ח, נאמר זה בשם האמורא הבבלי שמואל.

3) ב״ר מ״ג, נגד רבנן.

4) ב״ר סוף מ״ה.

5) ב״ר ריש פ׳ ע״ב.

6) ב״ב קכ״ג: בעא מיניה ר׳ חלבו מרשב״נ, בב״ר ע״ג וע״ה: כאשר ילדה רחל את יוסף — נולד שטנו של עשו, רא״ר פנחס בשם רשב״נ: מסרת היא שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל, הה״ד (ירמי׳, מ״ט כ׳): אם לא יסחבום צעירי הצאן ולמה הוא קורא אותם צעירי הצאן? הם צעירים שבשבטים. בפסיקתא 28 ע״א גם כן כזה ומביא ראיה מיהושע שנצח את עמלק, בתנחומא ויחי קרוב לסוף, תנחומא ב׳ ויצא 15, ויחי 13 — סתם. בארבעה המקורות שנזכרו באחרונה מתחיל המאמר: „מסרת אגדה״ו בב״ר צ״ט קרוב לראש: ביד מי מלכות (רומא) נופלת? ביד משוח מלחמה שהוא בא משל יוסף, אח״ז בא מאמרו של רשב״נ כמו שנזכר כאן, בב״ב שם: אתיביה (ר׳ חלבו לרשב״נ): ויכם דוד מהנשף וכו׳ (דוד הכה את עמלק מזרעו של עשו ודוד לא משבט

דאמר מר: ישראל שנטפל לו עכו"ם בדרך טופלו לימינו (כדי שיהא מזומן לאיחזו אם יקום עליו, ובירך הסמוכה לו לשרו של עשו נגע ולפיכך .ותקע כף ירך ימינו" — עפירש"י) [1]. — בר', ל"ג י"ב. ויאמר נסעה ונלכה וכו' ויאמר וכו' יעבר נא אדוני וכו' ואני אתנהלה לאטי וכו' ולרגל הילדים. כשעמד עשו עם יעקב, אמר לו עשו: יעקב אחי, נהלך שנינו בעולם דזה כאחת, אמר לו יעקב: יעבר נא אדוני לפני עבדו; מהו "יעבר נא"? טול עולמך תחלה. מהו "אתנהלה לאטי וכו' ולרגל הילדים"? אמר לו: עד עכשיו יש לי להעמיד הגניה מישאל ועזריה, שכתוב בהן (דניאל, א' ד'): ילדים אשר אין בהם כל מום [2]. — בר', ל"ה י"א. ומלכים מחלציך יצאו, — זה ירבעם ויהוא [3]. — בר', ל"ה א'. ויהי בעת ההיא, מה כתיב למעלה מן הענין? והמדינים מכרו אותו אל מצרים, ולא היה צריך קרייא למימר אלא ויוסף הורד מצרימה, ומפני מה הסמיך פרשה זו ושל מעשה תמר)? — כדי לסמוך מעשה תמר למעשה אשתו של פוטיפר, מה זו לשם שמים אף זו לשם שמים [4]. — בר', מ"א נ"ו. והרעב היה על פני כל הארץ, ראוי היה למקרא לומר "על הארץ", מה תלמוד לומר "על פני"? — ללמדך שלא התחיל הרעב אלא בעשירים, שאין פני הארץ אלא עשירים [5] * —

וסף)? א"ל (רשב"נ): דאקריך נביאי לא אקריך כתיבי (מי שלמדך נביאים לא למדך כתובים) דכתיב (דהי"א, י"ב כ'): בלכתו אל צקלג נפלו עליו ממנשה עדנה ואזבד וכו' ראשי האלפים אשר למנשה (והם זרע יוסף נצחו במלחמה).

[1]) חולין צ"א, בקשר עם מאמרו של ריב"ל. כלל הזהירות כשנלוה גוי בדרך נמצא בברייתא עבודה זרה כ"ה: (תוספתא ע"ז פ"ג ה"כ).

[2]) דברים ר' א' קרוב לסוף (לב' ד'). אח"כ בא עוד מאמר בשם רשב"נ ל"ה י"ד. אולם לפי ב"ר ע"ה קרוב לסוף בעל המאמר הוא ר' אבהו.

[3]) ב"ר פ"ב קרוב לראש. ר' ברכיה ור' חלבו בשמו. המאמר הזה יותר מפורש הדבר בפסיק' ר' פ' ג' (11 ע"א): דרש יעקב לעשות אפרים ומנשה שבטים אמר... אלו אמר לו ומלכים ממך יצאו, הייתי אומר על השבטים אמר, אלא "מחלציך" — על בני בניו אמר, על מנשה ועל אפרים. בתנחומא ב' וישלח 29 מיוחס לרשב"נ חלק מהדרשה, שנאמרה בב"ר שם בשם רבנן (אחרי דברי רשב"נ).

[4]) ב"ר פ"ה קרוב לראש ומביא ראיה מדברי ריב"ל (לעיל ח"א 155). הדרשה על "בפתח עינים" שנאמרה בסוטה י'. [שנתנה עינים לדבריה (פתח היתר שאין עברה בדבר) כשתבעה אמר לה: שמא נכרית את? א"ל: גיורת אני. שמא אשת איש את? א"ל: פנויה אני. שמא קבל בך אביך קדושין? א"ל: יתומה אני. שמא טמאה את? א"ל: טהורה אני] בירו' סוטה פ"א ה"ד ובב"ר פ"ה — סתם.

[5]) ב"ר צ"א, תנח' מקץ. בב"ר מוסיף: בזמן שאדם עשיר יש לו פנים שמחים לראות את חברו ובזמן שאדם עני אין לו פנים לראות, מפני שהוא מתבייש מחברו.

*) בב"ר שם מוסיף "לכך נאמר מונע בר יקבהו לאום". המפרשים (עי' אמרי יושר) נדחקים בפירושו. ונראה, שזה נשתרבב מהמאמר הקודם בשגגת איזה מעתיק ואין כאן מקומו.

ב"ר, מ"ז כ"ה. ויאמרו: החייתנו. חייתנו אין כתיב כאן, אלא החייתנו. נתת לנו חיים בעולם הזה וחיים בעולם הבא [שכפאן למול] [1]. — בר', נ' י'. גרן האטד. — חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו מקום ששמו אטד? וכי יש גורן לאטד? אלא אלו הכנעניים, מלמד שהיו ראויים לדוש באטד, באי זה זכות נצולו? בזכות חסד שעשו עם יעקב אבינו [2]. — שמות, ב' ה', ותלך העלמה. העלמה — שהעלימה את דבריה [3]. — שם, ו', ו'. לכן אמור לבני ישראל. אלולי שאסר הקב"ה עצמו בשבועה, לא היו ישראל נגאלים, דכתיב „לכן", ואין לכן אלא לשון שבועה, כמ"א (ש"א, ג' י"ד): לכן נשבעתי לבית עלי [4]. — שמות, ל"ב ז'. לך רד. נתנדה משה ונזעף (קבל נזיפה), ואין רד אלא נדוי, ומהיכן אתה למד? בשעה שאחיו של יוסף מכרוהו והלכו לנחם אביהם ולא נתנחם; אמרו: כל הדברים הללו עשה לנו יהודה, שאילולי בקש לא מכרנו אותו, כשם שאמר לנו אל תהרגוהו ושמענו לו, אילו אמר לנו „אל תמכרוהו" נשמע לו (היינו ג"כ נשמעים לו), אלא אמר לנו: לכו ונמכרנו לישמעאלים. עמדו ונדוהו, שנא' (בר', ל"ח א'): וירד יהודה מאת אחיו. ולא היה לו לומר אלא „וילך יהודה", אלא שהיתה לו ירידה מצד אחיו. ומה וירד האמור להלן נדוי אף „רד" האמור כאן — נדוי. משל למדינה ששלחה פרוזנבטים (בא־כח) לעטר למלך. עד שהוא הולך, עמדו בני המדינה וכפו את הצלמים (צלמי המלך) ורגמו את האיקונין (שלו). עמדו גדולי המדינה וכתבו למלך, ונכנסו הכתבים עד שלא הלך הפרוזבטים להכנס לעטר למלך. אמר לו המלך וכו' [הסוף חסר במדרש]. [5]. — אמר לו משה [להקב"ה]: רבון העולם! תן לי רשות שאדבר. אמר לו הקב"ה: אמור כל מה שתבקש. אמר: הם (בני ישראל) בטלו ראשו של דבור — „לא יהיה לך" (שמות, כ' ג'), ועברו עליו שעשו את העגל, ואתה מבקש לבטל סופו, שנא' (שם, שם ו'): ועושה חסד לאלפים לאוהבי וכתיב (ישעי' מ"א ח'). זרע אברהם אוהבי. אמרת לאברהם: אני שומר חסד עם שני אלפים דור... וכמה דורות מאברהם עד עכשיו? שבעה: אברהם יצחק, יעקב, לוי, קהת, עמרם, משה, ולשבעה אי אתה עושה חסד, לשני אלפים דור היאך אתה עושה חסד? הרי הן בטלו ראשו של דבור, ואתה מבקש לבטל סופו. אמר הקב"ה למשה: ואין אתה מזרע בני בניהם? אני הורג את אלו ואעשה אותך יותר מהן, ונמצאת

1) ב"ר סוף צ' ר' אבא בר כהנא בשמו.

2) ב"ר ק', עי' לעיל 267 הע' 6.

3) סוטה י"ב: נגד ר' אלעזר.

4) פסיק' 52 ע"א, ויק"ר כ"ג קרוב לראש.

5) שמו"ר מ"ב קרוב לראש, ר' ברכיה בשמו.

שבועתי מתקיימת [1] *). — [נגד דברי ר' יוסי בן זמרא, שבני קהת היו בורחין ומשתמטין מלשאת את הארון מפני שהיו ניזוקין על ידו שאומר רשב"נ :] חס ושלום ! לא היו בני קהת מניחין את הארון ורצין לשולחן ומנורה, אלא אעפ"י שמתמעטין היו נותנין נפשן על הארון, ואם כן למה היה מזהיר עליהם (במדבר, ד' י"ח) : אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי ? אלא מפני שהיו יודעין שכל מי שטוען בארון שכרו מרובה, והיו מניחין את השולחן והמנורה והמזבחות, וכולן רצין לארון ליטול שכר. ומתוך כך היה זה מרים ואומר : אני טוען כאן, וזה מרים ואומר : אני טוען כאן, ומתוך כך היו נוהגין בקלות ראש, והיתה השכינה פוגעת בהן, אמר האלהים למשה : עשה להם תקנה, כדי שלא יתכלו מן העולם, אלא יסדרו אותם על עבודתם ועל משאם, שלא יריבו זה עם זה. עשה להם משה תקנה **) והיו אהרן ובניו נכנסים ונותנים לכל אחד ואחד טעונו, שנא' (שם, שם י"ט) : ואהרן ובניו יבואו ושמו אותם [2]. — במדבר, כ"ג י"ט. לא איש אל ויכזב וכו' ההוא אמר ולא יעשה, אמר הקב"ה לעשות טובה — לא איש אל ויכזב (אלא יקיים מאמרו), אומר לעשות רעה (למי שהוא, ונמצא לו זכות, אז) ההוא אמר ולא

---

1) שמו"ר מ"ה, לפני זה מאמרו של ריב"ל.

2) במדבר ר' ה' קרוב לראש. ע' לעיל 115 הע' 5.

---

*) בדברי רשב"נ לא נגמרה הסנגוריה של משה, כי כאן מתחיל במדרש „א"ר יצחק". וזהו תמוה, גם כשנגמר ר"י את הסנגוריה חזר המדרש ואומר : א"ר יצחק אותה שעה וכו'. ולמה יזכיר את שם האומר שוב פעם ? ולפיכך נראה לי, שצריך למחוק את „א"ר יצחק" הראשון. או לגרוס - אר"י ארשב"נ : אמר משה : רבון העולם ! אי זה שטר מקוים יפה, הַנֶּחְתָּם בג' או הנחתם באחד ? הוי אומר : אותו שנחתם בשלשה. ואי זה דין מקוים יפה, הנדון בג' או בא' ? הוי אומר : זה שנדון בג'. אי זה עדות מקוים, עדות של א' או של ג' ? הוי אומר : עדות של ג'. כך אמר משה : רבון העולם ! הדבר שאתה נשבעת לג' אין אתה מקיים, אלא אתה מבקש לבטלו, של אחד היאך אתה מקיים ? כשם שכעסת על בניהן (של האבות) ואתה מבקש להרגן, כך (תכעס) על בניי (ותהרגם). ולא עוד, אלא כשם שנשבעת לאבות וקיימת עמהן ברית, שנא' (ויקר', כ"ו מ"ב) : בריתי יעקב וכו', כך אף לשבטים נשבעת וקיימת עמהם ברית, ומנין שהקב"ה נשבע לשבטים ? שנא' (חבקוק, ג' ט') : שבעות מטות, ומניין שקיים הקב"ה עמהן ברית ? שנא' (ויקר', כ"ו מ"ה) : ברית ראשונים זו ברית השבטים. ולדבריך הרי אתה מעמיד לשבט לוי שאני משבטו, מה יש לך לומר לשבט ראובן ולשבטים אחרים ? [אח"ז בא במקומו מאמרו של ר' יצחק : אותו שעה לא היה (הקב"ה כביכול) יכול להשיבו, אמר הקב"ה : יפה אמרת וכו', וגם אנו נאמר אחריו : יפה אמרת רשב"נ, סנגורו של עם ישראל !].

**) במדרש במדבר ר' ה' יש כאן שורות, שאינן אלא כפל לשון בשנויים מועטים, ונראה שבאו בשגגת המעתיק מעוט המספר של בני קהת מוכיח המדרש מזה, שמספר הקטנים של בני קהת רב ממספר הקטנים של משפחות גרשון ומררי 8800, ומספר הגדולים מבן ל' שנה שנה מועט (2603) נגד מספר שאר המשפחות

יעשה ודבר ולא יקימנה (כלו׳: לטובה הוא מקיים את דברו, לרעה — לא מקיים[1]. — שם, ל״ג נ״ה. ואם לא תורישו את יושבי הארץ מפניכם, והיה אשר תותירו מהם לשכים בעיניכם ולצנינים בצדיכם. אמר הקב״ה לישראל: אני אמרתי לכם (דברים, כ׳ י״ז): כי החרם תחרימם החתי והאמורי וגו׳, ואתם לא עשיתם כן, אלא (יהושע, ו׳ כ״ה): ואת רחב הזונה ואת בית אביה ואת כל אשר לה החיה יהושע. הרי ירמיה בא מבני בניה של רחב הזונה ועושה לכם דברים של שכים בעיניכם ושל צנינים בצדיכם[2]. — דברים, ח׳ ט׳. למה כתוב ארץ א״ץ שני פעמים? להודיעך שאין הבית עומד אלא על שני דברים הללו (זית ודבש תמרים)[3]. — דברים, כ״ג ט״ו. כי ה׳ אלהיך מתהלך בקרב מחנך. משל לכהן גדול שהיה מתהלך בדרך ונזדמן לו הלוני (איש פשוט של הולין) אחד. אמר לו: אלך עמך. א״ל: בני, כהן אני ובדרך טהור אני מהלך, ואין דרכי להלוך בין הקברות. אם אתה הולך עמי — מוטב, ואם לאו — סוף שאני מניחך והולך לי[4]. — דברים, כ״ח ל״ו. יולך ה׳ אותך ואת מלכך וכו׳ אל גוי אשר לא ידעת אתה ואבותיך. — אם תאמר לבבל, והלא מבבל היו (כלו׳ האבות הלא יצאו מבבל)? אם כן למה ואמר אל גוי אשר לא ידעת אתה ואבותיך — אלא זו מדי[5]. — דברים, כ״ח ס״ח. והתמכרתם שם לעבדים ולשפחות ואין קונה למה אין קונה? ע״י שהזורתי על כל האומות שבעולם ואין מי קונה דברי תורה כיוצא בכם (וזהו תנחומים לעם ישראל שלא יהיו נקנים

[1] ירו׳ תענית פ״ב סוף ה״א, ב״ר נ״ג קרוב לראש (בתור פתיחתא לבר׳ כ״א א׳), שו״ט י״ג ב׳, תנח׳ ב׳ וירא 36: הפסוק הזה לא ראשו סופו ולא ס׳ ר׳, בתנח׳ וירא לכ״א א׳: סופו של פסוק שובר את ראשו, בב״ר הובאו ג׳ ראיות לזה: א׳ — בר׳ כ״א י״ב וכ״ב ב׳; ב׳ — שמות ג׳ ט״ז ודברים ט׳ י״ד; ג׳ — בר׳ ט״ו י״ד וי״ג, ואח״כ הובא משל לקיום ההבטחה לטובה מבר׳ י״ח י׳, וכן בשו״ט אלא הסדר שם — א׳, ג׳, ב׳. בתנח׳ ב׳ הסרות הראיות, בתנח׳ וירא הובא אחרי המאמר משל [מ״ך בו״ד כיון שהכעיסו חוזר במתנתו, והקב״ה אומר לעשות טובה, ואע״פ שהוטאין אין חוזר בו, שנא׳ (תה׳, ק״ה בסוף): ויתן להם נחלת גוים וכו׳ בעבור ישמרו חקיו, ואע״פ לא שמרו חקיו ולא נצרו חוקותיו נתן להם, וכן אתה מוצא אחרי שעשו ישראל העגל וכו׳ ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם (שמות, ל״ב י׳), ולא עשה, אלא (במדבר, י״ד כ׳) ויאמר ה׳ סלחתי כדבריך, א״ל הקב״ה: איני כבשר ודם, שאומר לעשות רעה ומתגאה לעשותה].

[2] פסיקתא 112 ע״א, פתיחתא לירמי׳ א׳ א׳.

[3] ירו׳ בכורים פ״א ה״ג, ר׳ ברכיה בשמו.

[4] ויק״ר כ״ד, אחרי המשל של רשב״נ שהובא לעיל 260 הע׳ 1, עי׳ ג״כ לעיל 254 הע׳ 5.

[5] אסת״ר ר׳ פתיחתא בסוף.

לעבדים [1]. — דברים, כ"ט ג'. ולא נתן לכם ה' לב לדעת. בשביל עצמו אמר להם משה הדבר הזה. כיצד? שני דברים גזר הקב"ה: אחד על ישראל ואחד על משה. אחד על ישראל — בשעה שעשו אותו מעשה. מנין? שנא' (דברים, ט' י"ד): הרף ממני ואשמידם; ואחד על משה — בשעה שבקש משה ליכנס לארץ־ישראל, אמר לו הקב"ה (שם, ג' כ"ז): לא תעבור את הירדן הזה. ומשה בקש מהקב"ה לבטל את שתיהן, אמר לפניו: רבש"ע! סלח נא לעון העם הזה כגדל חסדך. ובטלה של הקב"ה ונתקיימה של משה. מנין? שנא': (במדבר, י"ד כ'): סלחתי כדברך. כיון שבא ליכנס לארץ ישראל, התחיל אומר (דברים, ג' כ"ח): אעברה נא ואראה את הארץ הטובה. א"ל הקב"ה: משה, בטלת את שלי וקיימתי את שלך: אני אמרתי „ואשמידם", ואתה אמרת „סלח נא" ונתקיים שלך *) ואף עכשיו מבקש אני לקיים את שלי ולבטל את שלך. א"ל הקב"ה: משה, אין אתה יודע מה לעשות אתה רוצה לאחוז את החבל בשני ראשין: אם „אעברה נא" אתה מבקש לקיים — בטל „סלח נא", ואם „סלח נא" אתה מבקש לקיים — בטל „אעברה נא". אמר ר' יהושע בן לוי (?): כיון ששמע משה רבינו כך, אמר לפניו: רבש"ע! ימות משה ומאה כיוצא בו, ולא תנוק צפורנו של אחד מהם. — כיון שנטה משה למות ולא בקשו עליו (ישראל) רחמים שיכנס לארץ, כנס אותן והתחיל מוכיחן, אמר להם: אחד פדה ששים רבוא בעגל, וששים רבוא לא היו יכולין לפדות אדם אחד. הוי: ולא נתן ה' לכם לב לדעת [2]. — דברים, ל' י"ד. כי קרוב אליך הדבר. למה הדבר דומה? לבת מלך, שלא היה אדם מכירה, והיה למלך אהוב אחד, והיה נכנס למלך בכל שעה שהיתה בתו של מלך עומדת לפניו. אמר לו המלך: ראה, היאך אני מחבב אותך, שאין בריה מכיר את בתי, ו[היא] עומדת לפניך. כך אמר הקב"ה לישראל: ראו מה

[1] שם בפתיחתא, עי' לעיל 42 **).

[2] דברים ר' ז' קרוב לסוף. את המשל „אתה רוצה לאחוז וכו' שם ר' לוי בלשון הארמית בפי אברהם, ב"ר מ"ט, ויק"ר י' בראש. גמר המאמר נאמרב שם ריב"ל ***). המאמר „כיון שנטה משה למות" וכו' נאמר בשם ר' שמואל בר יצחק, וצריך לתקן — בר נחמן. עי' תנחומא סוף ואתחנן (ב' 6) ששם נא' בשם ר' שמלאי והפתגם שם: אתה תופש את החבל בשני ראשים.

*) כאן לפי הנראה חסר [א"ל משה להקב"ה: ואף עכשיו וכו'].

**) ביתר ביאור הם דברי רשב"י (שם בפתיחתא): אתם יש לכם קנין באומות העולם (ויקרא כ"ה מ"ד) אבל לאומות אין להן קנין בכם. ולמה יש לכם קנין באוה"ע? ע"י שהקניתם אלה דברי הברית. ולמה אוה"ע אין להם קנין בכם? ע"י שלא קנו דברי הברית.

***) זה לא מובן, כי ריב"ל הלא קדם לרשב"נ, וטבע הענין דורש, שרשב"נ יגמר בעצמו את מאמרו. ואולי כל המאמר הוא של רשב"נ בשם ריב"ל.

אתם חביבים עלי שאין ב״ה בפלטין שלי מכיר את התורה (ולכם נתתיה) שנא׳ (איוב, כ״ח כ״א): ונעלמה מעיני כל חי. אבל אתם — לא נפלאת היא ממך, אלא קרוב אליך הדבר מאד [1]. — דברים, ל״ב א. למה לשמים ולארץ? למה הדבר דומה? לאיסטרטיגין (שר הצבא) ששימש בשתי מדינות, פרס יקלאניה, עשה יום טוב. אמר אם קורא אני לאלו, אלו כועסין, ואם קורא אני לאלו, אלו כועסין. מה עשה? קרא לאלו ולאלו. כך משה היה מן הארץ וגדל בשמים, שנא׳ (שמות, כ״ד י״ח). ויהי משה בהר ארבעים יום. אמר: אם קורא אני לשמים, הארץ רוגזה, ואם אני קורא לארץ, השמים רוגזין אמר: הריני קורא לשניהם, לשמים ולארץ [2]. —

שופטים, ה׳ כ״ד. מאהל תברך. מן האמהות. ולמה תברך מהן? הן ילדו וקיימו את העולם. ומה היה מועיל להן? שאלמלא היא היו אבודין [3] —. ש״א, ו׳ י״ב. וישרנה הפרות. כמה יגיעות יגע בן עמרם עד שלימד שירה ללוים, ואתן אומרות שירה מאליכן, יישר חילכן! [4] — ש״א י״ב כ״ב. כי לא יטש ה׳ את עמו בעבור שמו הגדול. פעמים שהוא עושה בעבור עמו ונחלתו (תה׳, צ״ד י״ד), ופעמים שהוא עושה בשביל שמו הגדול. כשישראל זכאין — בעבור עמו ונהלתו, וכשאין ישראל זכאין — בעבור שמו הגדול. בארץ ישראל — בשביל עמו ונהלתו, ובחוצה לארץ – בעבור שמו הגדול, שנא׳ (ישע׳, מ״ח י״א):

---

[1] דברים ר׳ ח׳ בסוף.

[2] שם י׳. (ילקוט לאותו פסוק). בילקוט חסר שמות שתי הארצות — אם השם השני הוא Colonia, המורה על חבל ארץ הגרמנים, אז זה מתאים לענין, כי כאן נזכרו הארצות שהן בקצוות גבול ממלכת רומא.

[3] ב״ר מ״ח קרוב לסוף, נגד ר׳ אלעזר. בבבלי נזיר כ״ג: — סתם.

[4] ב״ר נ״ד קרוב לסוף. קודם לזה באו דעות שונות איזו שירה שרו הפרות, שנשאו את הארון (עי׳ אג׳ התנ׳ ברך ב׳ ח״א 33). בבבלי ע״ז כ״ד: מיוחסת לרשב״נ אחת מהדעות הללו: תהלים צ״ג. במקום „ללוים" מציע הרד״ל לתקן „לישראל". ענין המפליא שיש בה, מראה לכאורה כאלו נאמרה באירוניה, אולם, לפי הנראה, שהם אמרו זה בתמימות, משל לציור שכזה של בהמות מדברות יש אצל Livius III, 10: Bovem locutum, cui rei priore ano iides non fucrta crnditum. כן הערך החשוב של געית השור באגדת המשיח בירו׳ ברכות פ״ב ה״ד, איכה ר׳ א׳, ט״ז בסוף, שייך ג״כ לענין זה *).

---

*) ועי׳ במדבר כ״ב כ״ח, וגם ברייתא דפרק שירה. ואולם לנו הרגילים ב„נהרות ימחאו כף יחד הרים ירננו" גם השירה של הפרות אינה זרה. כלל גדול הוא שאצל המשורר (וביחוד בשירת האגדה) מתבטלים גבולי הסוגים, כשם שמתבטלים גבולי המקום והזמנים, וגם הדומם יפצה רנה ומכיש החי.

למעני למעני אעשה[1]. — כל שהוא הולך אצל הקסם ממרא על דברו של הקב"ה, מאי טעמא? (ש"א, ט"ו כ"ג) כי חטאת קסם מרי ואין ותרפים הפצר — גורם אף וצרה לעצמו[2]. — תה' נ"ב ב'. דואג האדומי. ולמה שמו אדומי? על שקנא בדוד, שנקרא אדמוני, שנא' (ש"א, ט"ז י"ב): והוא אדמוני עם יפה עינים[3].

— ש"א כ"ה ל"א. ויהי כעשרת הימים ויגף ה' את נבל וימות. לעשרת ימים אין כתיב כאן, אלא כעשרת הימים, תלה לו הקב"ה עשרה ימים כעשרת ימים שבין ראש השנה ליוהכ"פ, שמא יעשה תשובה, ולא עשה[4]. — ש"ב כ"א י"ט. ויך אלהנן בן יערי אורגים בית הלחמי את גלית דגתי. אלהנן — זה דוד, שחננו הקב"ה; בן יערי — בן שהיה גדול כיער (רועה הצאן) אורגים — שעסק בפרוכת (שנארגה באמנות יתרה[5]. — ש"ב כ"ד ט"ז. ויאמר למלאך המשחית בעם רב וגו'. רמזו שהמות שולט בו, כמד"א (דברים, ג' כ"ו): רב לך (כלו': הקב"ה רמז למלאך המות שסוף סוף ישלט המות גם בו[6]. — מ"א י"ט ו'. תא חמי מה כתיב תמן (ישעי', ו' ו'): ובידו רצפה — רוץ־פה, רצוץ פה למי שאמר דילטוריא על בני (שאמר: ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב) ודכוותה כתיב באליהו, שנא' (מ"א, י"ט): ויאמר קנא קנאתי לה' אלהי ישראל, כי עזבו בריתך בני ישראל [אמר לו הקב"ה; בריתי, שמא בריתך? (הלא בריתי עזב ולא בריתך, ומאי איכפת לך?). ואת מזבחותיך הרסו. אמר לו: מזבחותי, שמא מזבחותיך? ואת נביאיך הרגו בחרב, א"ל; נביאי, ואת מה איכפת לך? אמר לו: ואותר אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה (כלומר: שהענין נוגע גם לנפש הנביא בעצמו]. תא חמי מה כתיב תמן: ויבט והנה מראשותיו עגת רצפים. מהו רצפים? רץ פה, רצוץ פיות לכל מי שאמר דילטוריא על בני[7].

---

1) רות ר' א' ו' (פ' ב'). הבאור הראשון מתי הוא עושה בשביל עמו ונחלתו ומתי בשביל שמו הגדול, הוא של ר' איבו, והבאור השני של רבנן. בשו"ט צ"ד על שני הבאורים נאמר: ר' איבו ורשב"נ אמרו: (כלו': ר' איבו בשם רשב"נ), ורבנן אמרו. במדרש שמואל ט"ז (ובילקוט שמואל ריש קי"ז) בא רק הבאור האחרון בשם רשב"נ בעצמו. משובש כולו בא בילקוט תה' צ"ד: מאיבו נתחלף שם לר' אבהו ומרשב"נ ר' שמ־אל בר יצחק.

12 מדרש שמואל י"ח.

3) שו"ט נ"ב ב'.

4) ירו' בכורים פ"ב ה"א, ר' חני בשמו. שו"ט כ"ו ט' ר' ברכיה בשמו. השוה רבה בר אבוה בבבלי ר"ה י"ח:

5) רות ר' ב'. כאן הוא מבאר כך מה שכתוב בדהי"א ד' כ"א — עבודת הבוץ: זה דוד שהיה עוסק בפרכת.

6) מדרש שמואל ל'.

7) שהש"ר א' ו'.

ישעי׳ י״ז י״א. ובבקר זרעך תפריחי. לאחד שהיתה לו ערוגה מלאה פשתן, השכים בבקר ומצאה גבעולין (כך נראה ישראל ביום מעשה העגל) [1]. — מצות העמר עמדה להם (לישראל) בימי חזקיהו שנא׳ (ישעי׳, ל׳ ל״ב): והיה כל מעבר וכו׳ ובמלחמות תנופה נלחם בה, וכי יש מלחמות תנופה באותו הדור? הוי אומר זה מצות העומר (להם תנופה, שהכהן מניף אותו) [2]. — ישעי׳, ל״ג. נשמו מסילות וכו׳ (המאמר הובא לעיל ע׳ 286 בתוך האגדה על חרבן ביהמ״ק). — ישעי׳ ל״ח ב׳. ויסב חזקיהו פניו אל הקיר. בקירה של שונמית נשא עיניו, שנא׳ (מ״ב, ד׳ י׳): נעשה נא עלית קיר קטנה. אמר לפניו: רבש״ע! השונמית קיר אחת עשתה לאלישע, והחיית את בנה, אבותי שעשו לך כל השבח הזה — על אחת כמה וכמה! [3]. — ישעי׳, ל״ח ט׳. בחלותו ויחי מחליו. מכאן שהוי יין הולי לחולי חולי כבד משניהן [4]. — ישעי׳, מ״ח ח׳. הלא ידעת אם לא שמעת, גם מאז לא פתחה אזנך וכו׳ — מדבר כנגד עמלק וכנגד המן שבא מחלציו של עמלק. אמר הקב״ה: רשע שבעולם! נזדווגת לבניי. גם לא ידעת בנסים שעשיתי להם במצרים, היך כמה דכתיב (שמות, י״ד ד׳): וידעו מצרים כי אני ה׳, גם לא שמעת בנסים שעשיתי להם על הים, שנא׳ (שם, ט״ו י״ד): שמעו עמים ירגזון; גם מאז לא פתחה אזנך — לא שמעו שירה שאמרו לי בניי בים? א״ל הקב״ה: ידעת ושמעת, אלא שאתה קשה ערף, כי ידעתי בגוד תבגוד. ולא מעכשיו אתה קשה ערף, אלא עד שאתה במעי אמך „ופושע מבטן“, אלא, בחייך, אומן מוסר לך (כלו׳: כבר נמצא האומן שיתעסק עמך), ומה אני מבי׳ לך? לתלות אותך בקורה, שנא׳ „קֹרָא לך“, ושל המשים אמה — „לך“ — לן שלשים, כ׳ עשרים — הרי המשים. [5]. — ישעי׳, נ״ה י״ג. תחת הנעצוץ יעלה ברוש וכו׳. תחת הנעצוץ — תחת המן הרשע שעשה עצמו עבודת אלילים דכתיב (שם, ב׳): ובכל הנעצוצים ובכל הנהלולים. יעלה ברוש — זה מרדכי שנקרא ראש לכל הבשמים, שנא׳ (שמות, ל׳ כ״ג): ואתה קח לבך שמים ראש מר דרור, ומתרגמינן „מרי דכי“; תחת הסרפד — תחת ושתי הרשעה בת בנו של נבוכדנצר הרשע ששרף רפידת בית ה׳, שנא׳ (שה״ש, ג׳ י׳): רפידתו זהב; יעלה הדס — זו אסתר הצדקת, שנקראת הדסה, שנא׳ (אסתר, ב׳ ז׳): ויהי אומן את

---

1) עי׳ לעיל 233 הערה 4.

2) פסיקתא ע״א ע״א, ויק״ר פכ״ח. לפני זה דעת ריב״ל.

3) ירו׳ ברכות פ״ד ה״ד, נגד ריב״ל, עי׳ לעיל ח״א 173.

4) בר׳ ס״ה „ויהי׳ רומז על המחלה האמצעית שהיתה קשה מהראשונה ומהאחרונה.

5) פסיקתא ר׳ י״ב (51 ע״ב), רבותינו מן הדרום בשם רשב״נ פותחים בפרשה (זכור).

הדסה; והיה לה׳ לשם – זו מקרא מגילה; לאות עולם לא יכרת – אלו ימי פורים [1]. – נאמר בנביאי ירושלים שערוריה, שנא׳ (ירמי׳, כ״ג י״ד): ובנביאי ירושלים ראיתי שערורה, ונאמר בבית ישראל שערוריה, דכתיב (שם, י״ח י״ג): שעררית עשתה מאד בתולת ישראל [2]. – יחזקאל, ו׳. וזכרו פליטיכם אותי בגוים וכו׳. פליטיכם – אלו חנניה מישאל ועזריה, שהיו פלטים מכבשן האש. אשר שבו שם אין כתיב כאן, אלא נשבו [3]. –

– יחזקאל, ט׳ ד׳. והתוית תו על מצחות האנשים וכו׳ – אלו בני אדם שקיימו את התורה כולה מאל״ף עד תי״ו [4]. – שם, ל״ה ו׳. אם לא דם שנאת, ועשו הוא שונא דם? – זה דם בכורים בקרבנות [5]. – הושע, ד׳ ז׳. כרבם כן חטאו לי. שכל מה שהגדולים עושין הדור עושה. כיצד: הנשיא מתיר ואב בית דין אומר: הנשיא מתיר ואני אוסר? והדיינים אומרים; אב בית דין מתיר ואנו אוסרים? ושאר הדור אומרים: הדיינים מתירים ואנו אוסרים? מי גרם לכל הדור להטוא? – הנשיא שחטא תחלה (דריש: רֻבָּם – רַבָּם) [6]. – מה כתיב למעלה מן הענין? תאשם שמרון (הושע, י״ד א׳): וכתיב בתריה (שם פסוק ב׳): שובה ישראל. למדינה שמרדה למלך ושלח לה המלך פולימרכוס (πολέμαρχος שר צבא) אחד להחריבה, והיה אותו פולימרכוס בקי ומיושב. א״ל: טלו לכם זמן, שלא יעשה לכם המלך, כמו שעשה למדינה פלונית ולכל חברותיה, כך אמר הושע לישראל: בני, עשו תשובה, שלא יעשה לכם הקב״ה כמו שעשה לשמרון ולחברותיה [7]. – [משה היה מתירא ואומר: שמא אחת

---

[1] מגילה י׳: רשב״נ פתח לה פיתחא להאי פרשתא מהכא.

[2] איכה ר׳ ב׳ י״ד, אחרי מאמרו של ר׳ אלעזר הדומה לזה.

[3] שהש״ר ז׳ ח׳. ר׳ פנחס ור׳ חלקיה בשמו. ההוכחה: אשר שבו אין כתיב כאן וכו׳ אינה מובנה לי באופן ברור *).

[4] שבת נ״ה א׳. באיכה ר׳ לב׳ א׳ אמר זאת ר׳ נחמן (בנו של רשב״נ).

[5] ב״ר ס״ג קרוב לסוף.

[6] דברים ר׳ ב׳. אל הדעה שהביע רשב״נ במאמר הזה (אליו צריך להשוות את מאמרו שהובא לעיל 262 הערה 1) שייכת גם המחלקת שנזכרה בערכין י״ז. בין ר׳ יהודה נשיאה ובין רבנן: חד אמר: דור לפי הפרנס, וח״א: פרנס לפי דור על יסוד הכתוב תה׳ כ״ד ו׳: זה דור דורשיו). דדעה שכל דור הולך אחרי פרנסו (תאימה לדעתו של רשב״נ, ולפי״ז היא הדעה של „רבנן״ שנזכרו שם.

[7] פסיקתא 9 ע״ב, במדבר ר׳ י״ב בסוף, ר׳ יודן בשמו. ור׳ הונא אומר אותו הדבר בשם בר קפרא (אג׳ התנאים כרך ב׳ ח״ב 168).

---

*) ואולי צ״ל: אשר ישבו שם אין כתיב כאן, אלא נשבו, וכונתו: לא כר׳ בניה שאמר לפני זה, שבימי מרדכי ואסתר (אשר ישבו שם) נעקר יצרא דע״ז, אלא „אשר נשבו שם״ בימי חנניה מו״ע, כדעת רבנן. שמעתי מרש״ה קוק.

העגלות (שנדבו הנשיאים) נשברות או אחת מן הפרות מתות, ונמצא קרבנם של נשיאים מתות. א"ל הקב"ה למשה: והיו לעבד את עבודת אהל מועד (במדבר, ז' ה'): ניתן להם הויה שיהיו קיימין לעולם ועד, ועד היכן הן קיימות:] עד בגלגל שורים זבחו (הושע, י"ב י"ב) [1] — מנהגו של עולם אדם יורה חין, כמה מהלך בית כור או בית כורים. גדול כחה של תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, שנא' (הושע, י"ד ב'): שובה ישראל עד ה' אלהיך [2]. — מה ראה עובדיה שלא נתנבא אלא על אדום, אלא אמר הקב"ה: עשו גדל בין שני צדיקים (יצחק ורבקה) ולא למד ממעשיהם, ועובדיה (אשר על בית אחאב. מ"א, י"ח ג') דר בין שני רשעים (אחאב ואיזבל) ולא למד ממעשיהם, יבוא עובדיה ויפרע מעשו, לכך — חזון עובדיה. ומה כתוב בנבואתו? והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום (עובדיה, פסוק י"ח) [3]. —

— תהלים, ט"ו א', כתיב בעזא (דהי"א, י"ג ט'): וישלח עזא את ידו, לאחז את הארון, ומה היה לו? ויחר אף ה' בעזא (שם, פסוק י'). אם כן מי יגור באהלך [4]. — ט"ז ז'. אברך ה' אשר יעצני, אף לילות יסרוני כליותי. רשב"נ היה פותרו באברהם, דאמר רשב"נ: אב לא לימדו, רב לא לימדו, ומי לימדו? הקב"ה. דתני רשב"י: מלמד שזימן לו הקב"ה שתי כליות והיו נובעות חכמה ודעת [5]. — כ"ב ז'. ואנכי תולעת ולא איש. אני הוא שעשיתי לך משכן של תולעת שני, שנא' (שמות, כ"ו א'): ואת המשכן תעשה וכו' ותולעת שני, ולא איש אחר בעולם [6]. — תה', כ"ז ב'. רשב"נ פתר קריא בפלשתים, בקרוב עלי מרעים — זה גלית, שנא' (ש"א, י"ז ט"ז): ויגש הפלשתי; לאכל את בשרי —

---

[1] פסיקתא 159 ע"ב, ר' אלעזר בשמו. כל זה סתם בספרי לבמדבר כ"ה א' (147 §) בתוך המשלים לכללי ר' עקיבא (עי' אג' התנאים כרך ב' ח"א 24).

[2] פסיק' 163 ע"ב, ר' יודן בשמו. נוסחא אחרינא (ילקוט לאותו פסוק) ר' יהודה נשיאה. במקום רשב"נ יש בכ"י אחד ר' יהודה בר סימון, ואולם ממנו יש סמוך לזה מאמר אחר. בבבלי יומא פ"ו. מיוחס המאמר הזה לר' לוי.

[3] תנחומא ב' וישלח 8. בשו"ט ל"א כמעט בסוף (9 §) יש הערה אחת של רשב"נ למלאכי ג' י"ח. אולם בחגיגה ט': מיוחסת להלל (בשיחתו עם בר הא הא).

[4] שו"ט לאותו פסוק, נגד ריב"ל.

[5] שו"ט ט"ז ז', ואי' א' (13 §). במקור האחרון מקושר לזה מאמרו של ר' יונתן, שהובא לעיל ח"א 97 הע' 5. בתנח' אצל יילינק ביהמ"ד VI, 100 נעשה משני המאמרים, שנאמרו באופן מקוצר, מאמר אחד של רשב"נ בשם ר' יונתן. — הדרשה לתה' י"ח י"א על הנצחון שנצח ה' את פרעה, בשהש"ר א' ט', ר' ביביה בשם רשב"נ, נושאה בשו"ט לאותו פסוק (14 §) שמו של ר' אלעזר.

[6] שו"ט לאותו פסוק (20 §).—

(שם, פסוק מ״ד) ויאמר הפלשתי אל דוד לכה אלי ואתנה את בשרך לעוף השמים [1]. — נ' כ״א. אלה עשית והחרשתי. מהו אלה עשיתי? – „אלה אלהיך ישראל" — עשית במדבר והחרשתי לכם. למה? שהיה משה מפיס עלי ואומר לי: סלח נא, ושמעתי לו: דמית היות אהיה כמוך. דמית את הצורה ליוצרה ואת הנטיעה למי שנטעה [2]. — אף הישועה ברבוי, שנא' (תה', ס״ח כ״א): אל למושעות (במספר רבים) [3]. — ע״ז י״א. ואמר חלותי היא שנות ימין עליון על שלא הלינו פניך בתשובה נשתנית הימין (כביכול, נשתניח ימינו של הקב״ה שאין בה כח לעזר) [4]. — ק״ה ה'. זכר לעולם בריתי דבר צוה לאלף דור. אלף דור עלו במהשבה להבראות וכמה נימוחו מהם תשע מאות ושמונים (דור, כי המילה — בריתו של הקב״ה — נתנה לאברהם שהיה מהדור השמונים, ובכתוב נאמר „לאלף דור" שמע מינה כי תש״פ דורות נמחו [5]).— ק״ו כ״ג. לולי משה עמד בפרץ לפניו. משל למלך שכעס על בנו וישב על בימה ודנו והייבו, נטל את הקולמוס לחתם גזר דינו, מה עשה סנקתדרו συνκαδε δρος, הטף את הקולמוס מתוך ידו של מלך כדי להשיב חמתו. כך בשעה שעשו ישראל אותו מעשה, ישב הקב״ה עליהם בדין להייבם, שנא' (שמות, ל״ב): הרף ממני ואשמידם (ולא עשה אלא?) בא להתם גזר דינם, שנא' (שמות, כ״ב): זובח לאלהים יחרם. מה עשה משה? נטל את הלוחות מתוך ידו של הקב״ה [6], כדי להשיב המתו [7]. — קי״ח, ז'. ה' לי בעוזרי ואני אראה בשונאי. אני הייתי רואה מה עשה לשונאי. אין לך אדם שאתה מסייעו איתו כמשה ואהרן, על ידי שאמרו (במדבר, כ' י'): שמעו נא המורים, לא נכנסו

---

[1]) פסיקתא 175 ע״א. ויק״ר כ״א. רין מאמרי ר״א וריב״ל. פסיק' ר' ח' (31 ע״א): „כנגד גלית אמרו", והראיות הסרות. בשו״ט לאותו פסוק אין מאמר זה.

[2]) דברים ר' א' קרוב לראש.

[3]) שו״ט ק״ג (§ 9) הוספה לדברי ר' יצחק שאמר: הכל ברבוי: הצדקות ברבוי, הסליחות ברבוי והפדות ברבוי. באסתר ר' בסוף — סתם.

[4]) פסיק' 130 ע״א, נגד ר' אלכסנדרוס עי' לעיל ח״א 197 הע' 1).

[5]) ב״ר כ״ח בראש. קה״ר א' ט״ו, ר' לוי בשמו, בקשר עם מאמר דומה של ר' אליעזר בן ר' יוסי הגלילי (אג' התנאים כרך ב' ח״ב 21). בשו״ט ריש ק״ה מיוחס המאמר האחרון לרשב״נ, אך הנוסח שם רופף (ע ש בהע' בובר).

[6]) עי' ר' יונתן לעיל ח״א 82 הע' 1.

[7]) שמות ר' מ״ג בראש, ר' ברכיה בשמו, אחרי משל אחד שנא' בשם „רבינו" (?) בשו״ט לאותו פסוק (6 §) הכל מקוצר ובמקום „רבינו" — יהודה בר סימון, במקום השם סנקדתדרוס (שנמצא גם במ״א, עי' לעיל 276) נמצא בשו״ט השם „סניגור" שאינו מן הענין.

לארץ ישראל. הוי: ובחורי ישראל הג׳ריע, שהכריעם לכף זכות [1]. — קכ״ח ו׳. וראה בנים לבניך שלום על ישראל. כיון שבנים לבניך. שלום על דייני ישראל. דלא אתי לאינצויי (שלא יבואו לידי מחלקת במשפטי ירושה: מי קודם בנחלה) [2]. — איוב, ה׳ כ״א. בדוד היא אמורה. ברעב פדך ממות, בשעה שברח והלך אצל אחימלך והיה רעב והאכילו להם קדש, שנא׳ (ש״א, כ״א): ויתן לו הכהן קדש; ובמלחמה מידי חרב, בשעה שירד על גלית והרגו, שנא׳ (שם, י״ד): ואני באתי בשם ה׳ וכו׳; בשוט לשון תחבא, בשעה שבא דואג ואמר עליו לשון הרע; לשד ולכפן תשחק — בדואג ואחיתופל, ומחית הארץ אל תירא — משאול שבא מבנימין שנמשל לחיה, שנא׳ (בר׳, מ״ח); בנימין זאב יטרף [3]. — כל המשתף שם שמים בצערו פרנסתו מעופפת לו כצפור, שנא׳ (איוב, כ״ב כ״ה); והיה שדי בצריך (כש׳תזכיר שם שדי בצערך) וכסף תועפות לך (תועפות=תעופה) [4]. — ראה מה כתיב באיוב (ל״א, א׳): ברית כרתי לעיני ומה אתבונן על בתולה. ראה צדקתו של איוב, ומה בתולה שאדם רשאי להסתכל בה, שמא ישאנה לעצמו או ישיאנה לבנו או לאחיו, לא נסתכל בה. באשת איש על אחת כמה וכמה! לכך צריכה אשה להיות יושבת בתוך הבית ולא תצא לרחוב שלא תִכָּשל בעצמה ולא תביא מכשול לבני אדם, ונמצא מסתכלין באשת איש [5]. — שלשה גזרי דינין נחתמו באותו היום (שבו נחתם גזר דינו של עזיהו המלך — דה״ב, כ״ו ט״ז): נחתם גזר דינו של עשרה שבטים ליפול ביד סנחריב, ונח״ם גזר דינו של סנחריב ליפול ביד חזקיהו, ונחתם גזר דינו של עזיהו שילקה בצרעת, [כמה שנאמר] (איוב, ל״ד כ״ט): ועל גוי ועל אדם יחד. גוי זה סנחריב, דכתיב ביה (יואל, א׳): כי גוי עלה על ארצי; אדם — אלו ישראל, דכתיב בהו (יחזקאל, ל״ב): אדם אתם; יחד — זה עזיהו מלך יהודה שלקה בצרעת [6]. — רות ב׳ י״ד. וטבלת פתך בחמץ, רמז רמז לה: עתיד

[1] שו״ט ע״ח ל״א. במקום אין לך אדם שאתה מסייע אותו כ„משה ואהרן" צ״ל: „שהוא מסייעני כמ׳ וא׳ — שהם „עוזרי" (ופי׳ המאמר: אם ה׳ אינו נושא פנים ל„עוזרי" קל וחמר „ואני אראה בשנאי").

[2] כתיבות נ׳, נגד ריב״ל.

[3] אגדת בראשית ג׳, נגד ריב״ל, עי׳ לעיל ח״א 176 הע׳ 1.

[4] ברכות ס״ג, אחרי מאמרו הדומה של ר׳ אלעזר הקפר (=בר קפרא), אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 216.

[5] תנחומא וישלח לל״ו א׳.

[6] ויק״ר ה׳, הראיה מאיוב לא הובאה נכון, בלי ספק שהרמז על ענש עזיהו הוא מהכתוב ל״ד ל׳: ממלך אדם חנף, והמלה „יחד" מחבר את הכתוב הזה עם הקודם ורמזות שבזמן אחד נחתכו הגזרות, הקשר הפנימי שבין כל אלה הוא, שעון עזיהו גרם שיעלה סנחריב על ישראל, וזה שעזיהו קבל ענשו, גרם למפלת סנחריב.

בן לצאת ממך, שמעשיו קשין כחומץ, ומנו? — מנשה [1]. — שם ד', ובעז עלה השער והנה הגואל עובר. מה? לאחורי תרעא הוה קאים? (האם הוא, הגואל, עמד מאחורי השער?). אמר רשב"נ: אפילו היה בסוף העולם, הטיסו הקב"ה והביאו לשם, כדי שלא יהא אותו צדיק יושב ומצטער מתוך ישובו [2]. — שם. פלוני אלמוני — אלם היה מדברי תורה, אמר: הראשונים לא מתו אלא על ידי שנטלו אותן (מחלון וכליון מתו על שנשאו את רות וערפה), ואני הולך ליטלה? חס לי ליטלה! לית אנא מערבב זרעייתי — איני מערב פסלת בבניי, ולא היה יודע שכבר נתחדשה הלכה: עמוני — ולא עמונית, מואבי — ולא מואבית [3]. — איכה, א' ט"ז, על „אלהי אני בוכיה — על עבודה זרה, הלא הוא דכתיב (שמות, ל"ב ד'): אלה אלהיך ישראל [4]. — איכה, ב' ו'. ויחמוס כגן שכו. כאדם הראשון, כמה דאת אמר (בר', ג' כ"ד) ויגרש את האדם [5]. — שם, שם ז'. זנח ה' מזבחו נאר מקדשו. את מוצא, בשעה שנכנסו גוים לבית המקדש, נתנו ידיהם תחת ערפיהם והפכו פניהם כלפי מעלה וחרפו וגדפו ועשו מסנר של גליאסין (caliga — מגפים) שלהן, וראשם בארץ (?) [6]. שם, ג' א'. — אמרה כנסת ישראל: כיון שראה אותי עניה מן המצות, עניה ממעשים טובים, הביא עלי שבט עברתו [7]. — שם, שם ל"ט. מה יתאונן אדם חי. מה יתאונן על חי העולמים? אם מבקש הוא להתאונן — (יתאונן) גבר על הטאיו [8]. — קהלת, ה' י"ב. עשר שמור לבעליו לרעתו — זה קרח [9]. — אסתר, א' ו'. בוא וראה שלותו של אותו

[1] שבת קי"ג: נגד ר' אלעזר. ברות ב' — סתם: מדבר במנשה... שלכלך מעשיו כחומץ.

[2] רות ר' לאותו פסוק. (פ' ז').

[3] שם.

[4] איכה ר' לאותו פסוק. השוה לעיל (ע' 302) לתה' נ' כ"א ולהלן לדניאל ס' ז'.

[5] שם לאותו פסוק.

[6] שם לאותו פסוק, ר' ברכיה ור' חלבו ור' איבו בשמו, ע"פ הנירסא המתוקנת בערוך (עי' לוי ח"א 311 ע"א, קאהוט ח"ב 292 ע"ב) היחס של הדרשה לדברי הכתוב אינו די ברור. רק זה ברור כי סוף הפסוק „קול נתנו בבית ה'" הוא לפי דעת הדורש על קול חרוף ונדוף של האויב כלפי עם ה'. האמוראים הנזכרים מסרו עוד בשם רשב"נ: אף מלכות הזו (רומא) כן עשתה, הה"ד: כיום מועד. ואח"ז בא מאמרו של ר' ינאי שנזכר לעיל ח"א 44.

[7] שם ג' א'.

[8] שם לאותו פסוק, שם נאמר רק בשם ר' ברכיה, אולם בודאי שבמקור הראשון היה ר' ברכיה בשם רשב"נ, כי באגדת בראשית ס"א מיוחס המאמר לר' שמואל.

[9] ב"ר נ' קרוב לסוף, נגד ריב"ל (ח"א 154); בקה"ר לאותו פסוק — זה נבות היזרעאלי, ובב"ר שם מיוחס זה לר' יהודה בר סימון, לקהלת י"א ו' (ב"ר ס"א) עי' אג' התנ' I ח"א, 110.—

רשע מה הוא, שהיה ביתו רצוף באבנים טובות ומרגליות![1]. — דניאל, ג׳ י״ד. (נבוכדנצר) אמר להם (לחנניה מישאל ועזריה): עבודה זרה שלכם של כסף של זהב היתה, כד״א (הושע, ח׳ ד׳): כספם וזהבם עשו להם עצבים, אבל עבודה זרה שלי אינו אלא אלוכרוסן (ολοχρυςον) דדהב נקי. — (נבוכדנצר) אמר להם: לא כך כתב לכם משה בתורה (דברים, ד׳ כ״ח): ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם? אמרי: מרי מלכא! לא למסגד אלא למפלח במסים ובארנוניות ובזימיות ובגלגליאות (לא להשתחוות אלא לשלם מסים שונים)[2]. — דניאל, י״ב א׳. ובעת ההיא ימלט עמך, בזכות מי? — בשביל ייחסיהון, שנא׳ (שם): כל הנמצא כתוב בספר[3]. — דהי״א, כ״א ט״ו. ובהשחית ראה ה׳, מה ראה? — ביהמ״ק ראה[4]. —

ח. דרשות קבוציות.

— והמשה הן (חמש פעמים מתהיל בתנ״ך במלת „ויהי׳ — שמרמזת על צרה, וַי־הִי — יחזקאל, ב׳ י׳)[5]. — א) משל לאוהבו של מלך, שהיה שרוי במדינה, ובשבילו נוקק המלך למדינה, באו ברברים ונזדווגו לו (הציקו לאוהב), וכיון שבאו ונזדווגו לו, אמרו הכל: וי, שאין המלך נוקק למדינה, כמו שהיה, כך אברהם אוהבו של הקב״ה היה וכתיב בו (בר׳, י״ב, ג׳): ונברכו בך כל משפחות האדמה, ובשבילו היה הקב״ה נוקק לכל העולם כלו, כיון שבאו המלכים ונזדווגו לו, התחילו צווחין: וי, וי! ויהי בימי אמרפל! — ב) ויהי בימי אחז (ישעי׳, ז׳ א׳), מה צרה היתה שם? ארם מקדם ופלשתים מאחור (שם ט׳ י״א), משל למלך שמסר את בנו לפדגוג, והיה הפדגוג שונא אותו, אמר: אם אני הורג אותו עכשיו, נמצאתי מהייב ראשי למלך, אלא הריני מושך את יונקתו ממנו, והוא מת מאליו, כך אמר אחז: אם אין גדיים אין תישים, אם אין תישים אין צאן, אם אין צאן אין רועה, אם אין רועה אין עולם, כך

---

[1] אסתר ר׳ לאותו פסוק (פ׳ ב׳) וגם לפסוק ה׳.

[2] ויק״ר ל״ג כמעט בסוף, כמעט כמו״כ דרש ר׳ יוחנן (עי׳ לעיל 83). „הצדא״ דורש מל׳ שממה ובטול (שאתם רוצים לבטל את אלהותי). המאמר האחרון „תזן קריין למלכיא אלהיא״ — בזה נתכון בודאי לקיסרי רומא שעשאו עצמן אלהות, השוה לעיל 228 הערה 3 — אולוכרוסן (ολοχρυσον) זהב כלו.

[3] שו״ט כ׳ ב׳ (§ 3) ע״פ גירסת הילקוט, ובספר — ר״ל: ספר יוחסין. העי׳ בובר].

[4] ברכות ס״ב: מחלקת בין ר׳ יעקב בר אידי ובין רשב״נ.

[5] הוספה לכלל העתיק של ר׳ אליעזר המודעי (אג׳ התנאים I, ח״א 144): כל מקום שנאמר „ויהי״ אינו אלא צרה, ב״ר מ״ב, ויק״ר י״א, אסתר ר׳ בפתיחתא, רות ר׳ בפתיחתא, תנחומא שמיני בהוספה, הסדר כאן ע״פ ויק״ר י״א ותנחומא, אולם בב״ר מ״ב, א׳, ב׳ ג׳, ה׳, ד׳, ובאסתר ר׳ א׳, ה׳, ב׳, ג׳, ד׳. וכן ברות ר׳. —

אמר אחז: אם אין קטנים אין תלמידים, אם אין תלמידים אין חכמים, אם אין חכמים אין תורה, אם אין תורה אין בתי כנסיות ובתי מדרשות, אם אין בתי כנסיות ובתי מדרשות אין הקב"ה משרה שכינתו בעולם. מה עשה? עמד ונעל בתי כנסיות ובתי מדרשות, הה"ד (ישעי', ח' ט"ז): צור תעודה חתום תורה בלמודי... כיון שראו הכל שאחז (נעל) בתי כנסיות ובתי מדרשות[1], התחילו הכל צווחין: וי, וי! ויהי בימי אחז! — ג) ויהי בימי יהויקים בן יאשיהו (ירמי', א', ג'). מה צרה היתה שם?... משל לכְּתָבִין[2] של מלך, שנכנסו למדינה, וכל מדינה ומדינה שהיו כתבין מגיעין, היו בני המדינה עומדים על רגליהן ופורעין את ראשיהן וקוראין אותם באימה וביראה, ברתת ובזיע; כיון שנכנסו למדינתו של מלך, עמדו וקרעו אותן ושרפו אותן. אמרו: אוי לנו כשירגיש המלך בכך. הה"ד: ויהי כקרוא יהודי שלש דלתות וארבעה (שם, ל"ו כ"ג). וכיון שהגיע לפסוק החמשי: היו צר"ה לראש (איכה, א' ה'), יק־עה בתער הסופר והשלך אל האש אשר אל האח (ירמי' ל"ו, כ"ג). כיון שראו כן התחילו צווחין וי וי! ויהי בימי יהויקים! — ד) ויהי בימי אחשורש. (אסתר, א' א') מה צ־ה היתה שם? שנגזר להשמיד להרג ולאבד. משל למלך שהיה לו כרם, ונזדווגו לו שלשה שונאים. התחיל אחד מקטף בעוללות (אחד התחיל לזנב באשכלות ואחד מעקר בגפנים. פרעה התחיל מקטף בעוללות, הה"ד (שמות, א' כ"ב): כל הבן הילוד היאורה תשליכהו. נבוכדנצר התחיל מזנב באשכלות, הה"ד: החרש והמסגר אלף (מ"ב י"ד כ"ד)... המן הרשע התחיל לעקר בגפנים, ביקש לקעקע ביצתן של ישראל, בעי דיזכי בכל ביעתא *), וכיון שראו הכל אהשורש מוכר והמן לוקח, התחילו הכל צווחין וי, וי, ויהי בימי אחשורש! — ה) ויהי בימי שפט השופטים (רות, א' א'). מה צרה היתה שם? ויהי רעב בא־ץ. משל למדינה שהיתה חייבת ליפס למלך, ושלח המלך גבאי טמיון לגבות. מה עשו בני המדינה? עמדו ותלו אותו וגבו[3] אותו, אמרו וי, כשירגיש המלך בדברים הללו, מה ששלוהו של מלך מבקש לעשות לנו, עשינו לו. כך כשהיה אחד מישראל עושה דבר שלא כהונן, היו מוליכין אותו אצל הדיין, מה שהדיין היה

---

[1] בב"ר מ"ב במקום בכנ"ס ובמד"ר—זקנים ונביאים. באסתר ר' רק חכמים וזקנים.

[2] בב"ר ורות רבה—פרוסטגמא προσταγμα במקום כתבים. באסתר ר' ניתוסף: היו מחבקים ומנשקים אותם.

[3] בב"ר "נטלו אותו והכו אותו"; אסתר ר': תלו אותו והכו אותו וגבו אותו. ברות ר': נטלו אותו והלקוהו וגבו אותו; תנחומא — הכו את הגבאים ותלאום. הפעל "גבו" יש לו כאן ערך מיוחד, שאלה שאחרו לשלם את המסים עשו לגבאים, כמו שהגבאים רגילים היו לעשות להם.

*) ע"פ גי' הרד"ל. ועדיין אינו מובן כל צרכו.

צריך לעשות לנשפט. היה הנשפט עושה לדיין. אמר להן הקב״ה: אתם מבזין את שופטיכם. הנני מביא עליכם דבר, שאי אתם יכולים לעמד בו. ואי זה? זה רעב [1]. — כל מקום שנא׳ „ויהי״ — אין שמחה, והיה — אין צרה [2]. איתיבון: ויהי אור (בר׳, א׳ ג׳)? אמר להן: אף היא אינה שמחה, לפי שלא זכה העולם להשתמש באותו האור. איתיבון (שם, א׳ ח׳) ויהי ערב ויהי בקר יום ראשון? א״ל: אף היא אינה שמחה, שכל מה שנברא ביום ראשון עתיד לכלות, שנא׳ (ישעי׳, נ״א ו׳): כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה ויושביה כמו כן ימותון. איתיבון: ויהי ערב (שם פסוק י״ג, י״ח, כ״ג, ל״א). אמר להן: אף היא אינה שמחה, שכל מה שנברא בששת ימי בראשית צריכין עשיה: החטין צריכין לטחן, ההרדל צריך למתוק, התורמסין צריכין לימתק. איתיבון: ויהי ה׳ את יוסף ויהי איש מצליח (שם, ל״ט ב׳)? אמר להן: אף היא אינה שמחה, שמתוך כך נזדמנה לו אותה רשעת [3]. איתיבון: ויהי ביום השמיני (ויקרא, ט׳ א׳)? א״ל: אף היא אינה שמחה, שבאותו יום מתו נדב ואביהו. איתיבון (במדבר, ז׳ א׳): ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן? א״ל: אף היא אינה שמחה: שבו ביום שנבנה בנינו של בית (המקדש) נגנז (המשכן). איתיבון (יהושע, ו׳ כ״ז): ויהי ה׳ את יהושע? א״ל: אף היא אינה שמחה, שנהרג יאיר, ששקול כרובה של סנהדרין... איתיבון (ש״א, י״ח י״ד): ויהי דוד לכל דרכיו משכיל? א״ל: אף היא אינה שמחה, שכתוב בו (ש״א, י״ח ט׳): ויהי שאול עוין את דוד. איתיבון (ש״ב, ז׳ א׳): ויהי כי ישב המלך בביתו וה׳ הניח לו? א״ל: אף היא אינה שמחה [4], שבאותו

---

[1] הוא דורש כאלו „השופטים״ הוא יחס הפעול. עי׳ לע״ל 101.

[2] מוסב על מאמרו של ר׳ יוחנן (לעיל 101) כל׳ מקום שנא׳ ויהי משמש צרה ושמחה, אם צרה אין כיוצא בה ואם שמחה אין כיוצא בה. אתא ר׳ שמעון ב״נ ועבד פלגא (לפי הגירסא בב״ר): בכ״מ שנא׳ ויהי משמע צרה (וי־הי), והיה שמחה. בתנחומא שמיני בהוספה (ששם „כל והיה שמחה״ נתוסף למאמרו של ר׳ יוחנן ורשב״נ לא נזכר שם כלל). בפסיק׳ ר׳ ה׳ (19 ע״ב): אמר רשב״נ בכל מקום שכתב „ויהי״ אין צרה כיוצא בה, וכל מקום שכתב „והיה״ אין שמחה כיוצא בה.

[3] בב״ר מ״ב: שניזדווגה לו אותה הדוב (ברות ר׳: שנתגרתה). במקום „אינה שמחה״, נא׳ בב״ר שם „אינה שמחה שלמה״.

[4] בב״ר: עוד היא אינה שמחה. בכך הכל יש כאן תשע קושיות על „ויהי״ (בב״ר חסרה הקושיא השמינית, בתנחומא החמישית והששית: בפסיקתא יש רק הראשונה, החמישית והשישית). ליוצא מהכלל הזה מביא רשב״נ בעצמו חמשה משלים (בב״ר חסרים ד׳ וה׳, לנגד זה הוא מביא מישעי׳ י״א, י״א, ומכ״ז י״ג. דאחרון מובא גם באסתר ר׳ וברות ר׳. בפסיקתא חסר כל חצי המאמר האחרון. עי׳ מגילה י׳: עי׳ לעיל 52 ואג׳ התנ׳ I ח״א 144. —

היום בא נתן הנביא ואמר לו: רק אתה לא תבנה את הבית (מ"א, ח' י"ט). אמרין ליה: אמרינן דילן, אמור דידך. אמר להם: והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים (יואל, ד' י"ח); והיה ביום ההוא יחיה איש עגלת בקר (ישעי', ז' כ"א); והיה ביום ההוא יצאו מים חיים (זכרי', י"ד ח'); והיה כעץ שתול על פלגי מים (תה', א' ג'); והיה שארית יעקב בגוים (מיכה, ה' ו'). מתיבין ליה: והא כתיב והיה כאשר נלכדה ירושלים? אמר להן: אף היא אינה צרה, שבו ביום נטלו ישראל איפופסין על עונותיהן... הה"ד (איכה, ד' כ"ב): תם עונך בת ציון. — [כל מי שנאמר בו היה, ראה עולם חדש]. חמשה הן: אתמול — אבנים שחקו מים (איוב, י"ד י"ט)... והכא את אמר: ויהיו בני נח היוצאים מן התבה, אתמהה! (כלו': היאך נשאר' הם, אחרי שגם האבנים נמחו — רש"י). אלא ראה עולם חדש. — יוסף, ענו בכבל רגלו (תה', ק"ה י"ח), ועכשיו: ויוסף הוא השליט (בר', מ"ב ו'), אלא שראה עולם חדש. — משה, אתמול בורח מפני פרעה ועכשיו הוא משקעו בים, אלא שראה עולם חדש. — איוב, אתמול — ישפך לארץ מררתי (איוב, ט"ז י"ג), ועכשיו: ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה (איוב, מ"ב י'), אלא שראה עולם חדש. — מרדכי אתמול היה מתוקן לצליבא, ועכשיו הוא צולב את צלביו [1]. — בשלשה מקומות נתכנסו אומ"ת העולם לעשות מלחמה עם בני יעקב ולא הניח להם הקדוש ביה, דכתיב (בר', ל"ה ה') ויסעו ויהי חתת אלהים; שנית בימי יהונתן, שנא' (ש"א, י"ד ט"ו): ותרגז הארץ ותהי להרדת אלהים; שלישית בימי יהושע, בקשו לרדוף, ולא הניח הקב"ה להם. והיכן נתכנסו? בחצור (דכתיב): רק הערים וכו' לא שרפם ישראל, זולתי את חצור לבדה (יהושע, י"א י"ג) [2]. — בשלשה מקומות מצינו רוח הקדש סמוך לגאולה, מאי טעמא? (ישעיה, ל"ב י"ד) משוש פראים מרעה עדרים, מה כתיב אחריו (שם פסוק ט"ו)? עד יערה עלינו רוח ממרום והיה מדבר לכרמל. ודכותיה (שם, ס' כ"ב): הקטן יהיה לאלף וכו', וכתיב בתריה (שם, ס"א א'): רוח ה' אלהים עלי. והדין (איכה, ג' נ') עיני נגרה וכו', וכתיב בתריה (שם פסוק): עד ישקיף וירא ה' משמים [3]. — ארבע שחיקות הן: יושב בשמים ישחק (תה', ב' ד'), ואתה ה' תשחק למו (שם, נ"ט ט'), ה' ישחק לו (שם, ל"ז י"ג), גם אני באידכם

---

[1] ב"ר ל' בקשר עם מאמר ר' לוי, כאן רק אמר ר' שמואל, וכן באסתר ר' לב' ה' (ריש פ' ו'), רק שם בפרוש נאמר — רשב"נ. בתנחומא ב' שמות, § 11 נמצא רק החצי הראשון של המאמר עם הוכחה משמות ג' א'.

[2] ב"ר סוף פ' פ"א, ר' שמואל. בילקוט ליהושע י"א: רשב"נ.

[3] איכה ר' ג' נ', ר' אחא בשמו.

אשחק (משלי, א׳ כ״ו)[1]. — שמות, ד׳ כ״ז. ויאמר ה׳ אל אהרן לך לקראת משה המדברה. וילך וכו׳ וישק לו. משל לזהבי שהביאו לו מוניטה אחת (מטבע) וראה אותה מבפנים של חרס ומבחוץ של זהב. לימים הביאו לו מוניטה שכלה זהב. אמר להם: הראשון חרס היה והיה מצופה זהב, אבל זה כלה זהב. כך נשיקה שנשק עשו ליעקב לא היה אלא פסלת, שנא׳ (משלי, כ׳ כ״ג): כסף סיגים מצפה על חרש; ומה היה סופה? שפתים דולקות ולב רע (שם), שלא ביקש לנשקו, אלא לנשכו. אבל נשיקה של משה ואהרן היתה נשיקה של אמת, ועליהן הוא אומר (תה׳, פ״ה א׳): חסד ואמת נפגשו, צדק ושלום נשקו[2]. — בעשרה מקומות נקראו ישראל כלה: שיתא הכא (שש פעמים כאן בשיר השירים) וארבעה בנביאים. שיתא הכא: (ד׳ ח׳ — י״ב; ה׳ א׳): אתי מלבנון כלה, לבבתיני אחותי כלה, מה יפו דודיך אחותי כלה, נפת תטפנה שפתותיך כלה, גן נעול אחותי כלה, באתי לגני אחותי כלה — הא שיתא. וארבעה בנביאים (ירמי׳, ז׳ ל״ד): קול החתן וקול כלה, (ישעיה, מ״ט י״ח; ס״א י׳; ס״ב ה׳): וככלה תעדה כליה, ותקשרים ככלה, ומשוש חתן על כלה. וכנגדן לבש הקב״ה עשרה לבושים (תה׳, צ״ג): ה׳ מלך גאות לבש — הרי א׳, לבש ה׳ עז — הרי ב׳, התאזר — הרי ג׳, (ישעי׳, נ״ט י״ז), וילבש צדקה — ד׳ (שם, שם) וילבש בגדי נקם — הרי ה׳, תלבשת — הרי ו׳, ויעט כמעיל קנאה — הרי ז׳, (שם, ס״ג א׳) זה הדור בלבושו — הרי ח׳, מדוע אדום ללבשך — הרי ט׳, (תה׳, ק״ד א׳) הוד והדר לבשת — הרי י׳. כדי להפרע מאומות העולם שבטלו מישראל עשרת הדברות, שהיו מצמצמין (מכסים כמו בצעיף) עליהן ככלה[3].

---

1) שו״ט ב׳ ד׳, ר׳ אחא בשמו.

2) שמו״ר ה׳.

3) שהש״ר ד׳ י׳. ר׳ ברכיה ור׳ חלבו בשמו. פסיק׳ 147 ע״ב — סתם. דברים ר׳ ס״פ ב׳ — ר׳ ברכיה. בפסיקתא ר׳ נאמר: וכנגדן לבש הקב״ה עשרה לבושין: הלבוש הראשון שלבש הקב״ה ביום בריאתו של עולם, של הוד והדר היה, דכתיב: הוד והדר לבשת. הלבוש השני, שלבש הקב״ה ליפרע בדור המבול, של גאוה היה, שנא׳: ה׳ מלך גאות לבש... נשאו נהרות וכו׳. הלבוש השלישי ליתן תורה לישראל של עוז היה, שנא׳: עוז התאזר. הלבוש הרביעי, שלבש הקב״ה ליפרע ממלכות בבל, לבן היה, שנא׳: (דנ׳, ז׳ ט׳) לבושיה כתלג חיור. הלבוש החמישי [והששי] שלבש הקב״ה ליפרע ממלכות מדי של נקמה היה [וקנאה], שנא׳: וילבש בגדי נקם תלבשת ויעט כמעיל קנאה — הרי תרי. הלבוש השביעי [והשמיני] שלבש הקב״ה ליפרע ממלכות יון של צדקה [ושל ישועה] היה, שנא׳: וילבש צדקה כשריון וכובע ישועה על ראשו — דרי תרי. הלבוש התשיעי, שעתיד ללבוש הקב״ה ליפרע ממלכות אדום, אדום הוא, שנא׳: מדוע אדום ללבושיך. הלבוש העשירי עתיד הקב״ה ליפרע מגוג ומגוג הדור הוא, שנא׳: זה

— בר' ל"ז ב'. אלה תולדות יעקב יוסף. לא היה צריך קרא למימר בן, אלא „תולדות יעקב ראובן"; אלא מה תלמוד לומר „יוסף"? אלא כל מה שאירע לזה אירע לזה [1] מה זה נולד מהול, אף זה נולד מהול [2]. מה זה אמו עקרה, אף זה אמו עקרה. מה זה אמו ילדה שנים, אף זה אמו ילדה שנים. מה זה בכור, אף זה בכור [3]. מה זה נתקשית אמו בלדתה, אף זה נתקשית אמו בשעת לידה. מה זה אחיו שונא אותו, אף זה אחיו שונא אותו. מה זה אחיו בקש להרגו, אף זה בקשו אחיו להרגו. מה זה רועה, אף זה רועה, זה נשטם, וזה נשטם, זה נגנב שתי פעמים (אצל יעקב כתיב „גנובתי יום וגנבתי לילה" (בר', ל"א ל"ט) ודריש, שהוא בעצמו נגנב) וביוסף כתיב (שם, מ' ט"ו): כי גנב גנבתי – שתי פעמים. – רש"י). זה נתברך בעשר וזה נתברך בעשר, זה יצא לחוצה לארץ, וזה יצא חוצה לארץ, זה נשא אשה מחוצה לארץ וזה נשא אשה מהוצה לארץ. זה הוליד בנים בחוצה לארץ וזה הוליד בנים בחוצה לארץ, זה ליווהו מלאכים וזה ליווהו מלאכים, זה נתגדל על ידי חלום וזה נתגדל על ידי חלום, זה נתברך בית חמיו בשבילו וזה נתברך בית חמיו בשבילו, זה ירד למצרים וזה ירד למצרים, זה כלה את הרעב וזה כלה את הרעב, זה משביע וזה משביע, זה מצוה וזה מצוה, זה מת במצרים וזה מת במצרים, זה נחנט וזה נחנט, זה העלו עצמותיו וזה העלו עצמותיו.

ט. ה' והעולם, ימות המשיח והעולם הבא.

— מאי דכתיב (תה', ס"ח ה'): סלו לרכב בערבות ביה שמו? א"ל: אין כל מקום ומקום שאין לו איש ממונה על בית שלו: אנדיקוס (ἔκδικος = שר הכלכלה) במדינה ממונה על בית שלו, אנוסטוס (augustus, augustalis?) במדינה ממונה על בית שלו, כך מי ממונה על בית של עולם? הקב"ה ביה (מבאר על פי היונית βίος) שמו [4]. — תה', קמ"ה ט'. ורחמיו על כל מעשיו. ורחמיו על הכל שהן מדותיו (כלו': מדת הרחמים מרובה היא משאר כל המדות

הדור בלבושו. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבש"ע! מכל לבושין שלבשת אין לך נאה כזה, שנא': זה הדור בלבושו.

[1] ב"ר פ"ד. בבמדבר ר' י"ד בראש: שהיה יוסף דומה לאביו בכל דבר. בתנחומא ריש וישב מובא רק קטע מזה בלי שם אומרו: אתה מוצא שהיה יוסף דומה לאביו בכל דבר, וכל מה שעבר על יעקב, כך עבר על יוסף.

[2] באבות דר"נ ב' מביא רק את הדמיון הזה, בסמכו על בר' ל"ז מ'.

[3] זה חסר בבמדבר ר'.

[4] לעיל 248 הערה 5 נרשמו המקורות.

של הקב״ה)[1]. — דרכו של אב לרחם — כרחם אב על בנים (תה׳, ק״ג י״ג). ודרכה של אם לנחם. — כאיש אשר אמו תנחמנו (ישעי׳, ס״ו י״ג). אמר הקב״ה: אנא עביד דאב ודאם[2]. — מאי דכתיב (שמות, ל״ד ו׳): ארך אפים — ארך אף מבעי ליה? אלא ארך אפים לצדיקים, ארך אפים לרשעים[3]. — ר׳ שמעון בן יהוצדק שאל את ר׳ שמואל בר נחמני: בשביל ששמעתי עליך שאתה בעל הגדה, מהיכן אורה יצא לעולם? א״ל: נתעטף הקב״ה כ״ב? שלמה והבהיק כל העולם כלו מזיו אורו. אמר לו בלחישה. אמר לו: מקרא מלא הוא, שנא׳ (תה׳, ק״ד ב׳): עוטה אור כשלמה, ואת אומר לי בלחישה? אמר: כשם שאמרוה [לי] בלחישה, כך אמרתי לך בלחישה[4] — לעולם אין כת של מעלה (המלאכים) מקלסת ושונה אלא בכל יום ויום בורא הקב״ה כת של מלאכים חדשים והן אומרין שירה חדשה לפניו והולכין להן[5]. — מלאכי חבלה אין להן קפיצין

[1] ב״ר פל״ג (ר׳ שמואל). לתה׳ ק״ג ז׳ אומר רשב״נ (ש״ט ק״ג 10 §): „עלילותיו" — הוי בר נש! הויין עלילותיה דרחמן רחמין עלך. במקום „דרחמין" צ״ל דרחמן ר״ל כי „עלילותיו" של הקב״ה הן רחמים, בנגוד לעלילות של בו״ד, שגורמות רעה (דברים, כ״ב י״ד).

[2] פסיק׳ 139 ע״א.

[3] ערובין כ״ב ב׳ קג׳ א׳ וב׳ א״ר חגא (חגי) ואיתימא רשב״נ. בודאי שר׳ חגי אמר זה בשם רשב״נ. בירו׳ תענית פ״ב סוף ה״א אומר זה רשב״נ בשם ר׳ יונתן: מאריך רוחו עם הצדיקים ומאריך רוחו עם הרשעים (עי׳ לעיל ח״א 73). בפסיקתא 161 ע״ב צריך להחליף שמות האומרים (הדרשה הראשונה לארך אפים היא של ר׳ יונתן והשניה של ר׳ יוחנן (עי׳ לעיל 117 הע׳ 4). בשו״ט פ״ו ט״ו, וק״ג ח׳ רשב״נ בלבד: מאריך רוחו עם הרשעים וחוזר וגובה מהם ומאריך רוחו עם הצדיקים ומשפיע להם שלום ושלוה.

[4] לעיל ח״א 120 הע׳ 2 נרשמו לזה ששה מקורות. במקור א׳: מלמד שנתעטף בה הקב״ה והבהיק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו. במקור ב׳ [מובא בפנים], וכן בג׳, אך במקום „כשלמה" — באיצטלית לבנה. במקור ד׳: נתעטף בטלית לבנה והבהיק העולם מאורו. במקור ו׳ כמעט כמו בב׳. בה׳ (מתאים לטעות שהוכחה לעיל) נתעטף באורה וברא את עולמו. כאן צריך להוסיף, שבתנחומא ב׳ בראשית 10 § במקום ר״ש בן יהוצדק, השואל הוא ר׳ יונתן בן אלעזר. בשאר הדברים הנוסח שם דומה למקור ה׳ כמעט. — השוה לענין זה מאמרו של רשב״נ ע״ד עשרה הלבושים של הקב״ה לעיל ע״ד בריאת השמים אומר ר׳ פנחס ור׳ יעקב בר אבין בשם רשב״נ אותו הדבר שאמרו רבנן בשם ר׳ חנינא, עי׳ לעיל ח״א 31 הע׳ 6.

[5] ב״ר ראש, ע״ח ר׳ חלבו בשמו. באיכה ר׳ ג׳ כ״ב, ר׳ הלבו לבד. בחגיגה י״ד. אומר שמואל לחייא בר רב: תא אימא לך מילתא מהני מילי מעליותא דהוה אמר אבוך: כל יומא ויומא נבראין מלאכי השרת מנהר דינור ואמרי שירה ובטלי... ופליגא דרשב״נ, דארשב״נ א״ר יונתן וכו׳ (עי׳ לעיל ח״א 87). ע״ד שירת המלאכים עי׳ לעיל 272, ליחזקאל ג׳ י״א.

פרקי עצמות), מאי טעמא, (איוב, א' ח'): משוט בארץ ומתהלך בה (ואינו אומר „ומשכבת בה") [1]. – בר', י"ט י"ג. כי משחיתים אנחנו. מלאכי השרת על־ידי שגלו מסתורין של הקב"ה, נדחו ממחיצתן מאה ושלשים ושמונה שנה (עד זמנו של יעקב, שנא' בו (בר', כ"ח י"ב) מלאכי אלהים עולים וכו' [2]. – מהו וצדקתך אלהים עד מרום (תה', ע"א י"ט)? – כשם שהתחתונים צריכים צדקה אלו מאלו, כך העליונים צריכים צדקה אלו מאלו [3]. – המלאך שהוא ממונה על הצדקה מקדים אותם (?), שנא' (תה', פ"ח י"ד): ובבקר תפלתי תקדמך [4]. – בר', א'. ויאמר אלהים נעשה אדם. במי נמלך? במעשה כל יום ויום נמלך. משל למלך שהיה לו סנקתדרון (יועץ, משנה למלך) ולא היה עושה דבר חוץ מדעתו [5].

---

1) ירו' שבועות פ"ו ה"ו. בויק"ר ו' מביא ראיה מזכריה ה' ד'. יוצא מהכלל (שם) המלאך (הנקרא שם בשם „אָלָה") המחבל שבא לפרוע מהנשבע לשקר שהוא בא „וְלָנֶה" בתוך ביתו. בירו' ברכות 2 ע"ג אומר ר' חנינא בן אנדרַיי בשם ר' שמואל בן סוטר: המלאכים אין להן קפיצין ומה טעמא? קרבת על חד מן קאמייא — קאמייא (שעומדין ואינם יושבין). בב"ר ס"ה סומך ר' ראובן על שני מאמרי ר' שמואל (שנזכרו לעיל 272 הע' 8): — א) אין ישיבה מלמעלן, מהכתוב יחזקאל א' ז'. וב) אין להן קפיצין מהכתוב דניאל ז' ט"ז. השם ר' שמואל בן סוטר לא נמצא במקום אחר. קשה להשוב שהוא ר' שמואל בר סוסרטאי שאומר בשם ר' אבהו (פרנקל, מבוא 126 ע"ב). אולי סוטר הוא השם היוני Σώτῃρ של נחמן אבי ר' שמואל? עי' עוד שו"ט ריש א' והערת בובר 2 §). —

2) ב"ר נ', שם ס"ח, ר' לוי בשמו (עי' לעיל 230 הערה 3). גם לברי ל"ב כ"ז משתמש רשב"נ (ר' לוי בשמו) בענין הזה: אמר (המלאך ליעקב: מה"ש ע"י שגלו מסטורין של הקב"ה נדחו ממחיצתן קל"ח שנה, אשמע לך וא־תה ממחיצתי [אמר: שייצת סייבת (משל אומרים לפועל: גמור וטול שכרך), לא אשלחך כי אם ברכתני] (ב"ר ע"ח). הקל"ח שנה הן מהשנה שלפני לדת יצחק (כשמלאו לאברהם צ"ט שנה) ומגיע עד שמלאו ליעקב ע"ז שנה, ויעקב נולד ליצחק כשהיה בן ששים (עי' מגילה י"ז.).

3) ויק"ר ריש ל"א, איכה ר א' י"ג, תשובה על שאלתו של ר' אמי (לעיל 250). הראיה שהוא דורש מהכתוב יחזקאל י', ב', אומר ר' יוחנן בשם רשב"י (איכה ר' שם, מדרש שמואל כ"ד קרוב לסוף; בויק ר כ"ו — סתם). מלאך אחד מבקש מחברו: עשה עמי צדקה ותן לי גחלים משלך שלא אכוה.

4) שו"ט לאותו פסוק, לפי הנראה רשב"נ חושב את המלה „וצדקתך", שבאה בפסוק שלפני זה, לנושא, שהצדקה תקדם את השַׁוְעָה ואת התפלה. הצֵרוף דומה לתהלים כ"א ד'.

5) ב"ר ח' קרוב לראש, נגד ריביל. במשל יחד עם השם היוני שבו משתמש רשב"נ (לעיל 276) בדרשתו על אברהם. הדרשה נוסדה כנראה על זה שכתוב „נעשה" (ולא „נברא" או „נוצר"), שמרמז על „המעשה" — מעשה בראשית. כונת המאמר היא

— בשעה שברא הקב״ה את אדם הראשון דו פרצופין (δυοπρόσωπος= שני פנים) בראו, ונסרו (מן „נסירה״, חלקו לשנים) ועשאו גביים, גב לכאן וגב לכאן, איתובין ליה: והכתיב (שם): ויקח אחת מצלעותיו? אמר להון: מתרין סטרוהי, היך מה דאת אמר (שמות, כ״ו): ולצלע המשכן, דמתרגמינן — ולסטר משכנא [1]. — למה כתיב (דברים, כ״ט י״ד): כי את אשר ישנו פה וגו׳ ואת אשר איננו פה, לפי שהנשמות היו שם, ועדיין גוף לא נברא, לכך לא כתיב בהן עמדה, (כלו׳: גם הנשמות של הדורות שעדיין לא נבראו גם כן השתתפו בכריתת הברית בין ה׳ ובין ישראל [2]. — דברים, ל״א, י״ד. הן קרבו ימיך למות, וכי ימים הם מתים? אלא אלו הצדיקים, אע״פ שהן מתים ימיהן בטלים מן העולם, אבל הם עצמן קיימים, שנא׳ (איוב, י״ב י׳): אשר בידו נפש כל חי, וכי נפשותיהן של חיים מסורין בידו והמתים אינן מסורין בידו? אלא אלו הצדיקים שאפילו במיתתן קרואין חיים, שנא׳ (ש״ב, כ״ג כ׳) ובניהו בן יהודה בן איש חי וכו׳ [3]. — לפי שבעולם הזה הזכר מסבב את הנקבה, אבל לעתיד הנקבה תסבב את הזכר, שנא׳ (ירמי׳, ל״א כ״א): נקבה תסובב גבר. לפי שבעוה״ז הקב״ה מחזיר על ישראל שיעשו תשובה ויעשו רצונו, אבל לעתיד ישראל מחזירין אחר הקב״ה שיעשו רצונו, שנא׳ (יחזקאל, ל״ו כ״ב): את רוחי אתן בקרבכם [4]. — מי אמר: יאמרו גאולי ה׳ (תה׳, ק״ז ב׳)? הוי אומר ישראל, וכן ישעיה מפרש: ופדויי ה׳ ישבון (ישעי׳, ל״ה י׳) ולא פדויי אליהו, ולא פדויי מלך המשיח, אלא פדויי ה׳ [5]. — לפי שבעולם הזה כתיב (שמות, י״ב ט׳): ואכלתם אותו בחפזון, אבל לעתיד

שקיומו של האדם תלוי בשאר הדברים שקדמו לו ביצירתם, ולפיכך נועץ בהם הקב״ה.

[1] ב״ר ריש ח׳. וסזה בשו״ט קל״ט: ר׳ שמואל אחרי דברו של ר׳ אלעזר: אנדרוגינוס בראו (בב״ר הגי׳ ר׳ ירמיה בן אלעזר). בו״ק״ר י״ד מיוחס בטעות לרשב״נ דברו של ר׳ ירמיה ב״א. ולרשב״ל—של רשב״נ. המלה דו פרצופין צריך לחשב למלה אחת מרכבת (השוה δυοειδης — פרצוף כפול) ואם היו שתי מלים אז היה צ״ל שני פרצופין, השוה סנה׳ ק״נ: ארבעה פרצופין (של פסלו של מנשה (לעיל 82). השם צלע מתורגם פרצופין גם במחלקת שבין רב ושמואל (ברכות ס״א. ערובין י״ח.) מה שבויק״ר י״ד קרוב לראש אומרים ר׳ ברכיה ור׳ חלבו בשם רשב״נ [בשעה שברא הקב״ה אדם הראשון, מסוף העולם ועד סופו, מלא כל העולם כולו בראו], מיוחס במקורות אחרים לר״א בן פדת.

[2] תנחומא נצבים לאותי פסוק ר׳ אבהו בשמו. בתנחומא ב׳ — סתם.

[3] תנחומא בסוף הספר.

[4] שו״ט ע״ג (§ 4), עי׳ נדה ל״א: אג׳ התנ׳ II, ח״א 73 הע׳ 11.

[5] שו״ט ריש ק״ז, ר׳ ברכיה ור׳ חלבו בשמו.

לבוא מה כתיב? כי לא בחפזון תצאו וכו' (ישעי', נ"ב י"ב)[1]. — לפי שבעולם הזה מהלכין לאור הלבנה ביום ולאור הלבנה בלילה, אבל לעתיד לבוא אינן עתידין להלוך לא לאור החמה ביום ולא לאור הלבנה בלילה. ומה טעם? (ישעי', ס' י"ט): לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנגה הירח לא יאיר לך, ולאור מי מהלכין? לאורו של הקב"ה, הה"ד (שם, פסוק י"ט): והיה לך ה' לאור עולם[2]. — כתוב אחד אומר (דני', ז' י"ג) ועד עתיק יומיא מטא וקדמוהי הקריבוהי, וכתיב אחד אומר (ירמי', ל' כ"א): והקרבתיו ונגש אלי, הא כיצד? המלאכים מכניסין אותן עד מחיצתן, והקב"ה פושט ידו ומקרב אותן אצלו[3]. — בר', ד' כ"ה, כי שת לי א' זרע אחר (ולא „בן"?). נסתכלה אותו זרע, שהוא בא ממקום אחר ואי זה? זה מלך המשיח (בן דוד, שעליו מרמז הכתיב ברות, ד' י"ב: מן הזרע וכו')[4]. — ירמי', כ"ט י"א, כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אנכי חושב וכו', שבטים היו עסוקים במכירתו של יוסף, ויוסף היה עסוק בשקו ובתעניתו, יעקב היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויהודה היה עסוק ליקח לו אשה, והקב"ה היה עוסק, בורא אורו של מלך המשיח[5]. — בר' ב', א', אלה תולדות השמים והארץ, כל תולדות שנאמרו בתורה חסרין ו' בר מן תרין: אלה תולדות פרץ והדין[6]. — אע"פ שנבראו הדברים על מליאתן, כיון שחטא אדם הראשון נתקלקלו ועוד אינן חוזרין לתקנתן עד שיבוא בן פרץ, שנא': ואלה תולדות פרץ (רות, ד' י"ח) מלא, בשביל ו' דברים שיחזרו ואלו הן: זיוו, חייו, קומתו, פירות הארץ ופירות האילן ומאורות. זיוו מנין, שנא' (שופטים, ה' בסוף): ואוהביו כצאת השמש בגבורתו. חייו מנין? שנא' (ישעי', ס"ה כ"ב): כי כימי העץ מי עמי... קומתו מנין, שנא' (ויקרא, כ"ו י"ג): ואולך אתכם קוממיות... פירות הארץ ופירות האילן מנין? שנא' (זכרי', ח' י"ב): כי זרע השלום הגפן תתן פריה וכו'. מאירות מנין? שנא' (ישעי', ל' כ"ו): והיה אור הלבנה כאור החמה וכו'[7]. — תה', ה' א',

1) פסיקתא סוף פ' החדש 56 ע"ב.

2) פסיקתא 145 ע"א. שו"ט ל"ו י': ע"י שהיו ישראל משמשין בעוה"ז לאור החמה ביום ולאור הלבנה בלילה לפי שהן צריכין לאורה, אבל לעוה"ב אינן צריכין להם, שנא' וכו'.

3) שו"ט כ"א ד' (5 §), ר' ברכיה בשמו.

4) ב"ר כ"ג, קרוב לסוף ר' תנחומא בשמו.

5) ב"ר נ"א, רות ר' סוף פ' ז'.

6) ב"ר ריש פ"ה, פתיחתא. כונתו למעשים המסופרים בבר' ל"ח, שהיו סבות ללידת פרץ, שממשפחתו יצא דוד.

7) ב"ר י"ב, אח"כ באו הראיות של ר' יודן בשם ר' אבינא על כל אחד משש הדברים שנטלו מאדם הראשון, זיוו מנין? שנא' (איוב י"ד כ'): משנה פניו ותשלחהו, חייו

למנצח על הנחילות. על שתי הנחילות שנחל דוד מלכות בעולם הזה ולעולם הבא. וכן הוא אומר (שם. פ"ט כ"ח): גם אני בכור אתנהו. וכי דוד בכור היה והלא נאמר (ש"א, י"ז י"ד): ודוד הוא הקטן, ולמה קורא אותו בכור? אלא מה בכור נוטל פי שנים בנחלה, אף דוד נחל את המלכות שתי נחילות בעולם הזה ולעולם הבא [1]. — ש"א, ט"ז י"ב. קום משחהו כי זה הוא. זה הוא בעולם הזה וזה הוא לעולם הבא, לפיכך הוא מקלס להקב"ה בעשרה מזמורות: ה' סלעי ומצודתי וכו' (תה', י"ח ב') [2]. — לפי שבעולם הזה לא ישבו שני גדולי עולם ישי ושמואל [3] עד שישב דוד בשניהם, אבל לעתיד לבוא אין כל מחיצה ומחיצה של צדיקים שאין דוד עומד על גבה. — מסרת אגדה היא [4], שאין ירושלים נבנית עד שיתכנסו כל הגליות. אם אומר לך אדם שנתכנסו כל הגליות ואין ירושלים נבנית — אל תאמן, שנא' (תה', קמ"ז ב'): בונה ירושלים ה' ואח"כ נדחי ישראל יכנס [5]. — נמשלו יש־אל כנקבה, מה נקבה זו נוטלת עישור נכסים (החלק העשירי) מאביה ויוצאה, כך ירשו ישראל ארץ שבעה עממין שהוא עישור שבעים אומות, ועל ידי שירשו ישראל כנקבה, אמרו שירה בלשון נקבה, שנא' (שמות, ט"ו א'): אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת. אבל לעתיד לבוא הן עתידין לירש כזכר, היורש לכל נכסי אביו, הדא הוא דכתיב (יחזקאל, מ"ח כ"ג): מפאת קדימה עד פאת ימה יהודה אחד, דן אחד,

---

מנין? כי עפר אתה וכו'. ק־מתו מנין? שנא' ויתחבא האדם (בר', ג' ח'). פרי הארץ ופרי העץ מנין? שנא' (שם פסוק י"ז): ארורה האדמה בעבורך וכו'. מאורות וכו', שנא' ((איוב, ל"ח ט"ו): וימנע מרשעים אורם. במלות „על מלאתן" רומז לתולדות „מלא". בתנחומא בר', ל"ב ד' מיוחסות הראיות לששה הדברים שחסרו לר' יהודה בן שלום. המאמר בעצמו—לר' ברכיה ור' חלבו בשם רשב"נ: כל תולדות שבתורה חסרי וא"ו, חוץ מזה... ולעתיד הקב"ה מחזירן. בבמדבר ר' י"ג (§ 12) רב ביבי בשם ר' ראובן דורש כל זאת מהוא"ו של „וקרבנו", במדבר ז' י"ג, אצל נחשון, זקנו של דוד; אצל שאר הנשיאים כתוב רק „קרבנו" בלי וא"ו.

[1]) שו"ט לאותו פסוק. עי' לעיל 276.

[2]) מדרש שמואל י"ט. ע"פ הילקוט צריך לגרוס במקום „בעשרה מזמורות" — בעשרה מאמרות. הוא בודאי רוצה לומר בזה, כי עשרה מאמרות הללו מכונים נגד עשרה מאמרות שבהן נברא העולם (אבות פ"ה מ"א). אולי במקור הראשון נתכון לעשר לשונות של קילוס שנזכרו לעיל ח"א 148. ורק בטעות הובאו השבחים שבמזמור י"ח ב'.

[3]) ע"ד ישי עי' לעיל 284.

[4]) עי' לעיל 290.

[5]) תנחומא נח, תנ' ב' נח 17. השוה: ברכות מ"ט. [רב נחמן אומר: אפילו פתח (ברהמ"ז) ברחם על ישראל חותם בונה ירושלים, שנא', בונה ירושלים וכו'. אימתי בונה ירושלים ה' בזמן שנדחי ישראל יכנס].

אשר אהה, וכלהון כך, והן אומרין בלשון זכר, שנא׳ (תה׳, צ״ו א׳): שירו לה׳ שיר חדש, שירה חדשה אין כתיב כאן, אלא שיר חדש [1]. — כל טובות וברכות ונחמות שראו הנביאים בעולם הזה, לא לחנם ראו, אלא שיהיו ישראל יגעין [2] בתורה ועושין מצות וצדקות, ואם תאמר שראו, כבר נאמר (ישעי׳, ס״ד ג׳) עין לא ראתה אלהים זולתך וגו׳. ואם תאמר שלא ראו, כבר באו מקצת, שנא׳ (עמוס, ג׳ ז׳): כי לא יעשה ה״א דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים [3]. לעתיד לבוא הקב״ה מביא לכל אומה ואומה, והיא קוראה אל אלהיה, ואינה (העבודה הזרה) עונה אליה, וכיון שרואה שאין בה ממש לענות אותן, כדכתיב (ישעי׳, מ״ו ז׳): אף יצעק אליו ולא יענה וכו׳, לפי שאין בהם ממש, שנא׳ (תה׳, קט״ו ה׳): פה להם ולא ידברו, ואח״כ הולכין אצל הקב״ה, ורוח הקדש אומרת: אתה הוא החבית של זיתים, אלהיהן לא ענו אותן, ועכשיו הם באין אצלך, מיד הוא דן אותם וטורדן מן העולם [4]. — מה סבורין בני נח שבריתן כרותה עומדת לעד? אלא כל זמן שהשמים וארץ קיימין בריתן קיימת, לכשיבוא אותו יום שכתוב בו (ישעי׳ כ״ב): כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תכלה, באותה שעה (זכרי׳, י״א י׳): ותופר ביום ההוא (מוסב על הכתוב שלפני זה: את בריתי אשר כרתי את כל העמים) [5].

נ ש מ ט ו א צ ל ה מ ח ב ר:

— דברים ג׳ כ״ג. ואתחנן אל ה׳ בעת ההיא לאמר [מהו לאמר? אמר לפניו: רבש״ע, תכתב חֲטָיָה שלי לדורות], א״ר שמואל: למה״ד? למלך שגזר ואמר כל מי שילקט ויאכל מפירות שביעית מחזירין אותו בקומפין, הלכה אשה אחת ולקטה ואכלה, התחילו לחזר אותה בקומפין (לבזותה ברבים). אמרה לו: ארוני המלך! בבקשה ממך,

[1] שהש״ר א׳, ה׳, ר׳ ברכיה בשמו.

[2] כך הוא לפי הגירסא המשובחת של הילקוט, לישעי׳ ס״ד ס״ד 368 §, דורש לשון נופל על לשון לפסוק כל הדברים יגעים, קוהלת א׳ ח׳,=שיגעו ישראל בתורה.

[3] קה״ר א׳ ח׳. וע״ז באה הערה של ר׳ ברכיה, כיצד ראו? כמבין סדקו של פתח. בילקוט שם מיוחס המאמר לר׳ יוחנן.

[4] שו״ט ל״א ב׳. בנוסח אחר בא המאמר הזה באותו המזמור בשו״ט ב׳ 5 §; נוסח שלישי בשו״ט צ״ז, בפסיקתא חדתא ביהמ״ד VI, 51.

[5] ב״ר ל״ד (ר׳ יורן בשם ר׳ שמואל), — בשו״ט א׳ ה׳ (21 §) אחרי מאמרו של ר׳ אבא בר כהנא: רשעים שנים והטאים שנים הרי ארבעה — אלו ארבע מלכיות שאין להן הקמת רגל ליום הדין, אומר רשב״נ: פורענות אחת מכלה אותן, ואית ליה הדין קרא: ע״כ לא יקומו רשעים במשפט, במשפטים אין כתיב כאן אלא במשפט, ההי״ד (ירמי׳ י׳ ח׳): ובאחת יבערו ויכסלו, ואומר (תה׳, ל״ד כ״ב): תמותת רשע רעה, ואומ׳ (משלי, כ״ד ט״ז): כי שבע יפול צדיק וקם, ורשעים יכשלו ברעה—אחת ולא שתים.

יתלו הפגין הללו בצוארי, שלא יהיו בני המדינה אומרים: נמצא בה דבר כשפים או דבר ניאוף, ומתוך שהן רואין את הפגין בצוארי, יודעין שבשבילן אני מחזרת בקומפין. כך אמר משה: רבש"ע: תכתב חטייה שלי לדורות, שלא יהיו ישראל אומרין: זייף משה בתורה או אמר דבר שלא נצטוה, וידעו שלא היה [ענשו] אלא על המים (דברים ר' פ' ב', בבמדבר ר' פ' י"ט בלי שם אומרו — משל למה"ד? לשתי נשים שלוקות בב"ד: אחת קלקלה ואחת אכלה פגי שביעית. אמרה להם אותה שאכלה פגי שביעית: בבקשה מכם, הודיעו לבריות על מה אני לוקה וכו').

— ישעי', י' ט"ז. ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש. ארשב"נ: כשרפת בני אהרן, מה להלן שרפת נשמה וגוף קיים, אף כאן (במפלת סנחריב) שרפת נשמה וגוף קיים. (שבת קי"ג:).

פרק חמשה עשר.

ר' שמלאי.

כמו ר' שמואל בר נחמן, כך היה גם ר' שִׂמְלַאי[1] ביחוד בעל אגדה. בכל זאת מעטים הם לפי הערך מאמרי האגדה שנושאים עליהם שם ר' שמלאי. מולדתו היתה נהרדעא (בבבל)[2]. אביו, אבא, הביא פעם במבוכה בשאלה אחת בחשבון התקופות את שמואל ירהינאה, שהיה גדול בתכונה[3]. בעלותו לארץ ישראל התישב ר' שמלאי בלוד[4], ומשם עלה הגלילה, והיה משרת את ר' ינאי הזקן[5], ואחרי איזה זמן היה לאיש סודו של ר' יהודה נשיאה (השני)[6]. בתלמוד מסופר: „מסתמיך ואזיל ר' יהודה נשיאה אכתפיה דר' שמלאי שמעיה, אמר לו: שמלאי! לא היית אמש בבית המדרש כשהתרנו את השמן (של גוים)?

---

1) כך מקובל לנקד את השם שמלאי או שמלא, זהו בלי ספק מפני שחושבין שהשם הזה יוצא מ„שִׂמְלָה". לולא זאת ראוי לנקדו שַׁמְלַי, כי כן הוא מנוקד בעזרא ב' מ"ו (ע"פ הכתיב; הקרי הוא שַׁלְמַי), ואולם בנחמיה ז' מ"ח כתוב שַׂלְמָי. בצורה אחרת נמצא השם הזה לאחד ממלכי אדום—שַׂמְלָה (בר', ל"ו ל"ו).

2) ר' יונתן אמר לו: את נהרדעאי ודר בדרום (עי' לעיל ח"א 60). ירו' פסחים פ"ה ה"ג. הגירסא הזאת נראית יותר נכונה מגירסת הבבלי (פסחים ס"ב:) את בלוד מותבך בנהרדעאי, אחרי שמתוך ההערה הבאה לקמן אפשר לראות שאבא אבי ר' שמלאי, ישב עם שמואל בעיר אחת, וזוהי נהרדעא.

3) ר"ה כ': אמר ליה אבא, אבוה דר' שמלאי, לשמואל. מהטון של השיחה ראה, כי אבא זה לא היה איש רגיל. כאשר לא ידע שמואל מה לענות על שאלתו, אמר ליה אבא: מדהא לא ידע מר, איכא מילי אחרנייתא דלא ידע מר (אם רבנו לא ידע זאת, יש בודאי עוד דברים שרבנו אינו יודע)*). זמן רב אחרי זה שלח ר' זעירא (שעלה לארץ ישראל) שליח לבבל עם תשובה על השאלה ששאל אבא, אבי ר' שמלאי. נפלא הדבר, שר' שמלאי אומר בשם שמואל כלל אחד בראית הלבנה שנוגע לשאלה, ששאל אביו את שמואל. פסיקתא 54 ע"ב, פסיקתא ר' ט"ו (78 ע"א).

4) עי' הערה 2. בשיחה שהיתה בין רב ושמואל (ע"ז ל"ו.) קורא אותו רב בשם שמלאי לודאה. בירו' ע"ז פ"ב ה"ט הוא נקרא — שמלאי הדרומי.

5) ב"ב קי"א. (עי' לעיל ח"א 36).

6) ע"ז ל"ז.

---

*) זו היתה תוכחה על מה שהתפאר שמואל (שם): יכילנא לתקוני לכולי גולה (לקבוע את החדש בלי ראית עדים ורק עפ"י החשבון).

אמר לו: בימינו תתיר אף את הפת (של גוים) [1]. לחכמי בבל נודע היתר השמן ע״י רב יצחק בר שמואל בר מרתא, ששמע את ר׳ שמלאי דורש בנציבין — שמן ר׳ יהודה נשיאה ובית דינו נמנו עליו והתירוהו [2]. שמואל הסכים לדבר הזה, אבל רב התנגד לו. ר׳ שמלאי היה דורש גם בערים אחרות [3] ובתלמוד הבבלי כמעט כל דרשותיו מתחילות: דרש ר׳ שמלאי [4]. אנו מוצאים גם כן הוראה של ר׳ שמלאי בענין קדושין שהורה באנטוכיא [5]. מלבד זה נמצאים רק מעט מעניני הלכה שלו [6]. ראוי לציין, כי רק ר׳ תנחום בר

---

[1] שם.

[2] ירו׳ ע״ז פ״ב ה״ט. (ירו׳ שבת פ״א ה״ד). בבלי ע״ז ל״ו, נראה כי על יסוד המסופר בירושלמי מונחת הדעה, כי הנשיא שהתיר שמן של נכרים היה ר׳ יהודה הנשיא הראשון, רבו של רב, כי רק באופן זה מובן מה שהושם בפי רב בתשובתו לשמואל: עד דאנא תמן א:א ידע מאן ערער עליה—שמלאי הדרומי (עוד בהיותי שם (בא״י) ידעתי מי היה מערער על איסור השמן - שמלאי הדרומי)*). דברי רב מכוונים למה שאמר ר׳ שמלאי לר׳ יהודה (בימינו תתיר אף את הפת), מה, שכמובן, לא נתקיים.

[3] ר׳ שמלאי מדגיש ביותר בדרשתו (דברים ר׳ ב׳, להושע ב׳ ז׳: הובישה הורתם, סמוך למאמרו של רשב״נ שמובא לעיל 300, שצריך שלא תהיה סתירה בין מה שהרב מלמד לאחרים לעשות ובין מעשיו הוא. „שהן (החכמים) מביישין דבריהן בפני עם הארץ. כיצד? החכם יושב ודורש בצבור: לא תלוה ברבית, והוא מלוה ברבית. אומר: לא תגזול והוא גוזל, אומר לא תגנוב, והוא גונב. ראה דרשה שכזו לפסוק זה של ר׳ בצלאל, רות ר׳ ריש פ׳ א׳. (ועי׳ לעיל 29).

[4] בתלמוד הירושלמי נזכרה רק דרשה אחת של ר׳ שמלאי, פאה פ״ח ה״ח „כד דרשיה ר״ש בציבורא", בפסיקתא ר׳ כ״ג (115 ע״ב) — כד דרשה בטבריה.

[5] ירו׳ קדושין סוף פ״ג.

[6] בפסחים קכ״א: מסופר: ר׳ שמלאי איקלע לפדיון הבן, בעו מיניה: פשיטא על פדיון הבן, אקב״ו על פדיון הבן — אבי הבן מברך; „שהחיינו" — כהן מברך או אבי הבן מברך? כהן מברך—דקָמטי הנאה לידיה (שהגיעה הנאה לידו), או אבי הבן מברך דקא עביד מצוה? לא הוה בידיה. אתא שאיל בי מדרשא, אמרו ליה: אבי הבן מברך שתים. הלכות רבות הנוגעות לענינים כלליים מסר בשמו ר׳ תנחום בר חייא (עי׳ לעיל ח״א 129). ירו׳ ברכות סוף פ״ה, (ירו׳ גיטין פ״ה ה״ו): עיר שכלה כהנים כולן נושאין את כפיהן, למי הן מברכין? לאחיהן שבצפון, לאחיהם שבדרום, לאחיהם שבמזרח, לאחיהם שבמערב. ומי עונה אחריהן אמן? הנשים והטף. ירו׳ שקלים פ״ד ה״ד: מגיהי ספר העזרה נוטלין שכרן מתרומות הלשכה. בבלי מו״ק ט״ז: ר׳ תנחום בר חייא מעכו בשם ר׳ יעקב בר אחא בשם ר׳ שמלאי (וי״א: ר׳ תנחום אמר רב הונא): תלמיד שגירה לכבודו נדויו נידוי.

---

*) עי׳ רש״י ותוס׳ בע״ז ל״ו ע״ב. בין הירושלמי ובין הבבלי יש בזה איזו סתירות, שכבר עמלו רבים לישבן, וסוף־סוף לא נתברר הדבר אצלי. ועי׳ ב„כרם חמד" תרי״ג (7 N) 37 ע״ב.

היא [1] מסר דברי ר' שמלאי, ולא אחר [2]. זהו לפי הנראה מפני שלא היה השוב בעיני בני דורו. כאילו הדחיה המעליבה, שדחה ר' יונתן בן אלעזר את בקשת ר' שמלאי ללמדו אגדה, השפיעה על השאר, עד שכל אחד היה ירא לקשר את שמו עם שם ר' שמלאי [3]. *) — — ואולם מזה אפשר להוכח עד כמה היתה המסורת האגדתית נאמנה ובלתי משוחדה, כי מסרה גם את מאמרי ר' שמלאי במספר הגון, אף אם לא במדה מרובה כל כך כמו מאמרי שאר חכמי האגדה המְצֻינים.

המסרת הארצי־ישראלית אספה ביחוד את הוכוחים שהיו לר' שמלאי עם דרשני הנוצרים. יש שורה של שאלות ששאלו המינים את ר' שמלאי, והוא

---

[1] עי' ההערה הקודמת. בבמדבר ר' י"א (3 § בסוף) נמצא אותו הדבר שמובא בירושלמי שקלים, ואולם במקום ר' תנחום בר"ח בשמיה דר"ש, נעתק שם בטעות ר' תנחום בר' חתניה דר' שמלאי. שהנוסח הזה משבש אפשר להוכיח מהמקורות שהובאו בהערה הקודמת. אפשר שהשבוש הזה בא בהשפעת המלות, שנמצאות שם לפני איזו שורות „ר' מנחם חתניה דר' אלעזר ב"ר אבינא".

[2] רק בסנהדרין ח': מוסר ר' אלעזר (בן פדת) את מאמרו של ר' שמלאי לדברים א' ט"ז, אך בכתבי יד הסר שם האומר וכן בעדיות אחרות עתיקות (עי' ד"ס שם).

[3] עי' לעיל ה"א 60, בשעה שפנה ר' שמלאי לריב"א הוא לא היה כבר תלמיד מתחיל, אלא בא מן הדרום, ששם למד מחכמי האגדה (עי' לעיל ה"א 124). כבר הזכרנו (לעיל ח"א 61), כי ריב"א דרש את הכתוב משלי י"ג כ"ג עפ"י בקשתו של ר' שמלאי. עוד כדאי לציין שישוב הסתירה שמצא ר' יונתן בהושע ב' א', נמצא במקור אחר בשם ר' שמלאי (עי' לעיל 17 הע' 4). כן לא נזכר ר' שמלאי בשום מקום בתור מוסר דברי אגדה של הקדמונים. רק פעם אחת מצאנוהו מוסר בשם התנא ר' אלעזר ב"ר שמעון (סנהדרין צ"ה. השוה שבת קל"ט.), אך לתמהוני נשתבש שם שמו לר' „מלאי".

---

*) התשובה שהשיב ר' יונתן ב"א לר' שמלאי היא חידה סתומה. קשה להעלות על הדעת, שריב"א ידחה בדברים כל כך קשים את אחד התלמידים, ואפילו הקטן שבהם. וגם הסגנון: „מסרת היא בידי מאבותי שלא ללמד אגדה לא לבבלי ולא לדרומי שהן גסי רוח ומעוטי תורה" לא מובן: והלא בבבל היו כמה חכמים, שכל חכמי א"י הודו בגדולתם, ובדרום היה בר קפרא וריב"ל ועוד. וגם בכלל איך אפשר לסמוך על מסרת שכזו? והלא בני אדם הולכים ומשתנים, ומכש"ב הדורות. סוף דבר: על יסוד רופף כזה אין בונים החלטות הסטוריות, להשפיל את ערך בעל האגדה המפורסם ר' שמלאי, שלפי המסופר בירו' ע"ז פ"ה ה"ט סמך שמואל על עדותו להתיר את השמן, וסוף סוף אנו מוצאים (כמבואר בפנים) שגם ריב"א בעצמו בפעם אחרת השיב לר' שמלאי על שאלתו באגדה. חושב אני, כי הרבה מהאניקדוטות של פגיעה בכבוד נוצרו בבתי המדרש ע"י מסרת משבשת או ע"י דמיונות התלמידים, ומצינו שגם המחבר בעצמו (לעיל 133, הערה 6) מאן לסמוך עליהן, להקטין את מעלת ריש לקיש.

השיב להם דברים כדרבונות [1]). מהמאמרים של ר׳ שמלאי שנמצאים בתלמוד הבבלי נודע לתהלה ביחוד מאמרו על דבר מנין המצות שהנביאים הלכו וכללו אותן בדרך קצרה יותר ויותר להעמידן על עיקר יסודי. המאמר הזה הוא השלמה למאמרו של הלל שהעמיד את התורה כלה על כלל אחד „כל מה דעלך סני לחברך לא תעבד (שבת, ל״א). אלא שר׳ שמלאי מלביש את הרעיון הזה לבוש

[1]) ירו׳ ברכות פ״ט ה״א. המינין שאלון את ר׳ שמלאי: כמה אלהות בראו את העולם? א״ל: ולי אתם שואלים? לכו ושאלו את אדם הראשון, שנא׳ (דברים, ד׳ ל״ב) כי שאל נא וכו׳ „אשר בראו אלהים אדם על הארץ״ אין כתיב כאן אלא „אשר ברא אלהים וכו׳. אמרו ליה: והכתיב: בראשית ברא אלהים: אמר להן: וכי „בראו״ כתיב, אין כתיב אלא ברא. א״ר שמלאי: כל מקום שפקרו המינין תשובתן בצדן. חזרו ושאלו אותו מה אהן דכתיב (בר׳, א׳ כ״ו): נעשה אדם בצלמנו כדמותנו? אמר להן: ויבראו את האדם בצלמם אין כתיב כאן, אלא (שם פסוק כ״ז) ויברא א׳ את האדם בצלמו. אמרו לו תלמידיו: רבי! לאלו דחית בקנה, לנו מה אתה משיב? אמר להן: לשעבר ארם נברא מן העפר וחוה נבראת מן האדם, מאדם ואילך — בצלמנו כדמותנו — אי אפשר לאיש בלא אשה ואי אפשר לאשה בלא איש ואי אפשר לשניהן בלא שכינה *). חזרו ושאלו אותו מה אהן דכתיב (יהושע, כ״ב כ״ב) אל אלהים ה׳ הוא יודע? אמר להן: הם יודעים אין כתיב כאן, אלא הוא יודע. אמרו לו תלמידיו: לאלו רחית בקנה, לנו מה אתה משיב? אמר להן שלשתן שם אחד, כאינש דאמר: בסיליוס (βασιλευς), קיסר, אוגוסטוס. חזרו ושאלו אותו: מהו דכתיב (תה׳, נ׳ א׳): אל אלהים ה׳ דבר ויקרא ארץ? אמר להן: וכי דיברו ויקראו כתיב כאן? אלא — דבר ויקרא ארץ. אמרו לו תלמידיו: רבי לאלו דחית בקנה, ולנו מה אתה משיב? אמר להן: שלשתן שם אחד, כאינש דאמר: אומנון, בניין, ארכיטקטון. חזרו ושאלו אותו: מהו דכתיב (יהושע, כ״ד י״ט): כי אלהים קדושים הוא? אמר להן: קדושים המה אין כתיב כאן, אלא „הוא״. אמרו לו תלמידיו: לאלה דחית בקנה ולנו מה אתה משיב? אמר להן **): קדוש בכל מיני קדושות. בב״ר ח׳ ג״כ כזה, אלא שחסרות שם השאלות הרביעית והששית, שהן אמנם כפל לשון של השלישית והחמישית. השאלה הה׳ נמצאת ג״כ בתנחומא ריש קדושים (ב׳ 4), תנח׳ ב׳ בראשית 7 ובשמו״ר ריש כ״ט השאלה היא על הכתוב דברים, ד׳ ל״ג: השמע עם קול אלהים מדבר, ותשובתו היתה: אלהים מדברים לא נאמר אלא „אלהים מדבר״ (מזה במדרש „כונן״ ביהמ״ד V, 68). שו״ט נ׳ א׳ (4 §). בדברים ר׳ ב׳ מקושרות השאלות א׳ ב׳ ו׳ בהמשך של שיחה אחת ובהרחבת דברים: [שאלו המינים את ר״ש: כמה רשויות בראו את העולם? אמר להם אני ואתם נשאל לששת ימי בראשית (בתנחומא ב׳ בראשית 7 — אני ואתם נשאל לתירה). אמרו לו: מי כתב: בראשית ברא אלוה? אלהים כתיב. א״ל: מי כתיב בראו? ברא כתיב ומי

*) עי׳ לעיל 64.

**) כך היא הגירסא לפי כ״י רומי בהוצ׳ לונץ. ונראה עיקר, כי ר׳ יצחק היה מאוחר, ואי אפשר לגרום ר׳ שמלאי בשם ר׳ יצחק.

הסטורי, ומראה שהנביאים (וקודם להם גם דוד) העמידו את המצות, שהיהודי חייב בהן על פי התורה, על עקרים אחדים, על פי הרב, מוסריים, שהתמעטו יותר ויותר במספרם, ושהם שקולים כנגד כל המצות כלן. כמובן, אין כונתו של ר' שמלאי, שהנביאים באו לבטל את חקי התורה, אלא שרצונם היה למסור את העקרים, שעליהם ניסדו המצות כלן, וזהו המאמר:[1] דרש ר' שמלאי תרי"ג מצות נאמרו לו למשה: שלש מאות וששים וחמש לאוין, כמנין ימות החמה, ומאתים וארבעים ושמונה עשה, כנגד אבריו של אדם[2]... בא דוד והעמידן על

כתיב: ויאמרו אלהים יהי רקיע, יקוו המים, יהי מארות? „ויאמר" כתיב. כיון שהגיעו למעשה יום הששי היו שמחין. א"ל: הרי כתיב: נעשה אדם בצלמנו? א"ל מי כתיב ויבראו את האדם בצלמיהם? ויברא את הא' בצלמו, כתיב. א"ל: והא כתיב (דברים, ד' ז'): אשר לו אלהים קרובים אליו? א"ל: מי כתיב בכל קראנו אלידם? „אליו" כתיב. השאלה הראשונה מדברים ד' ל"ב חסרה כאן, ואף אמנם מיותרה היא אחרי התשובה על השאלה לבר', א' א'. התשובות הפשוטות של ר' שמלאי לא הפיקו רצון מהתלמידים, ועל כל השאלות (מלבד הראשונה) אמרו: לאלו דחית בקנה וכו' (השוה ריב"ז אג' התנ' כרך א' ח"א 29). חשובות מאד לידיעת רוח הדרשנות התשובות שהשיב ר' שמלאי על איזו שאלות, כדי להניח דעתם של שומעיו היהודים. לשאלה השניה הוא משתמש באותו הרעיון שהביע ר' ישמעאל בשיחתו עם ר' עקיבא בדרשו את הכתיב בר' ד' א' „את ה'" (ב"ר כ"ב). על השאלה החמישית נמצאה תשובה לא מר' שמלאי אלא מאמוראים אחרים: בירו' ר' יצחק ור' יודן בשם ר' אחא; בתנחומא — ר' ברכיה בשם ר' אבא ור' אחא בר חנינא. בנוסח של שמו"ר באה מתוך אי־הבנה השאלה מן הכתוב דברים, ד' ל"ג „קול אלהים", והתשובה מיוחסת לר' לוי. „חזר ר' לוי ופירשה", אמר להם: השמע קול אלהים כיצד? אילו היה כתוב קול ה' בכחו, לא היה העולם יכול לעמוד, אלא קול ה' בכח — בכח של כל אחד ואחד (עי' לעיל 235). בבר' ר' ח': בכל מקום שאתה מוצא פתחון פה למינין, אתה מוצא תשובה בצדה. בתנחומא קדושים (ליהושע כ"ד י"ד): פסוק זה פתח הוא למינין, שנראה כשתי רשויות. בבבלי סנהדרין ל"ח: אומר זאת ר' יוחנן (בנוסח הירושלמי המובא לעיל), ולדוגמא הוא מביא את הדברים שנמצאים אצל ר' שמלאי בתשובה השניה והששית, עי' לעיל 43,47.

[1]) מכות כ"ג: המאמר בא בהרחבת דברים לכל ענין בפרט עם ראיות מכתובים, אולם הם לא מבעל המאמר, אלא נוספות. בתנחומא סוף פ' שופטים (ב' 10) בא המאמר: א"ר ר' שמלאי, בלא ההוספות, ורק באיזו שנויים, אולם בכלל הוא לקוח מהתלמוד. בהוספה לשו"ט י"ז (בובר השמיט אותו) נמצא ג"כ קצור המאמר שלקוח ג"כ מהתלמוד, אלא ששם נאמר בתחלתו: דרש רבא. ואולי בנוסח התלמוד, שמשם לקח הסופר להוספה זו, היה כתוב: דרש רבא ואיתימא ר' שמלאי.

[2]) בתנחומא חסרה הפתיחה ע"ד הלאוין והעשין. ההוכחה מהכתוב על המספר תרי"ג שנאמרה בשם רב המנונא, היא לפי המקורות הירושלמים של ריב"ל (עי' לעיל ח"א 176 הערה 4). בשמו"ר ל"ג קרוב לסוף: „דרש ר' שמלאי: תרי"

אחת עשרה[1] דכתיב (תה׳, ט״ו א׳): ה׳ מי יגור באהלך? מי ישכון בהר קדשך? הולך תמים ופועל צדק, ודובר אמת בלבבו. לא רגל על לשוני, לא עשה לרעהו רעה, וחרפה לא נשא על קרובו. נבזה בעיניו נמאס, ואת יראי ה׳ יכבד, נשבע להרע ולא ימיר. כספו לא נתן בנשך ושחד על נקי לא לקח... בא ישעיהו והעמידן על ששה, דכתיב (ישעי׳, ל״ג ט״ו): הולך צדקות ודובר מישרים, מואס בבצע מעשקות, נוער כפיו מתמוך בשחד, אוטם אזנו משמוע דמים ועוצם עיניו מראות ברע... הוא מרומים ישכון. בא מיכה והעמידן על שלשה (מיכה, ו׳ ח׳): הגיד לך אדם מה טוב ומה ה׳ דורש ממך, כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך... חזר ישעיהו והעמידן על שתים[2], שנא׳ (ישעי׳ נ״ו א׳): כה אמר ה׳ שמרו משפט ועשו צדקה. בא עמוס והעמידן על אחת, שנאמר (עמוס, ה׳ ד׳): כה אמר ה׳ לבית־ישראל דרשוני וחיו[3]. — עוד מאמר אחד של ר׳ שמלאי שיש לו ערך כללי ואותה הכונה שיש למאמר הקודם: דרש

מצות נתנו לישראל ע״י משה ואחר כך באו הדברים שנאמרו בתלמוד בשם רב המנונא. הכונה של המספרים שס״ה ורמ״ח מובעה בפסיקתא 101 ע״א ע״י ר׳ יהודה בן סימון ומזה סתם במדרש משלי (ל״א): רמ״ח מצות עשה כנגד רמ״ח אברים שיש באדם. כל אבר ואבר אומר לו לאדם: בבקשה ממך, עשה בי את המצוה הזאת; ושס״ה מצות בלא תעשה כנגד ימות החמה, כל יום ויום אומר לאדם: בבקשה ממך אל תעשה בי את העבירה הזאת. מספר הלאוין והעשין נמצא גם אצל ר׳ יוחנן, לתה׳ ע״ו ט׳ (לעיל 57).

[1]) הלשון ו„העמידן" שבא בכל פעם מראה על הצטמצמות הדרגית. דוגמא יפה לזה יש בהספדו של אבוה דשמואל על ר׳ לוי בר סיסי (ירו׳ ברכות פ״ב ה״ח). למלך שהיה לו כרם והיו בו מאה גפנים והיו עושות כל שנה מאה חביות של יין; עמד על חמישים, עמד על ארבעים, עמד על שלשים, עמד על עשרים, עמד על עשר, עמד על אחת, והיה עושה מאה חביות של יין, והיה אותו הגפן חביב עליו ככל הכרם כלו.

[2]) לא כמה שתרגם גרץ IV, 265 — ישעיה השני העמידן על שתים, כי ר שמלאי לא ידע ממציאות ישעי׳ השני. בתנחומא חסר משפט זה כלו.

[3]) בתנח׳: בא עמוס והעמידן על שתים. כנראה זהו קטע שנשאר אחרי שנשמט משפט מישעי׳ נ״ו. בתלמוד באה על זה קושיא מרב נחמן בר יצחק ולפיכך מובא שם במקום זה פסיק מחבקוק ב׳ ד׳ „וצדיק באמונתו יחיה". אולם לא צריך לחשב, כי כך היתה הגירסא בראשונה, אלא שהוא בא ותקן, בשו״ט מתחיל הסיום כך: „יבא חבקוק גם הוא והעמידן על אחת". זהו שירבוב הפשי בתוך הנוסח העקרי. בתנחומא היה שירבוב כזה לא לצרך, מפני שלדעת התנחומא הפסוק של עמוס, כאמור, כולל שני דברים. — צריך להעיר שבסדר עולם ריש פ׳ כ׳: ישעי׳ עמוס ומיכה נתנבאו בפרק אחד. עי׳ עוד לעיל 49 הע׳ 4.

ר' שמלאי [1]: תורה תחלתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים. תחלתה גמילות חסדים, דכתיב (בר', ג' כ"א): ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם; וסופה גמילות חסדים, דכתיב (דברים, ל"ד ו'): ויקבור אותו בגיא — כביכול, הקב"ה בכבודו ובעצמו עסק בקבורתו של משה. — בכבוד גדול היה העולם עד שלא ניתנה התורה, משניתנה התורה, כביכול נעשה העולם זוללה. הא כיצד? נוטל קנה מאזנים ותן שש אונקיות מכאן וארבעים מכאן — מי מכריע? לא ארבעים מכריעים ששה? כל העולם כלו לא נברא אלא לששה ימים, שנא' (שמות, כ' י"א): כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, והתורה ניתנה לארבעים יום, שנא' (שם, ל"ד כ'): ויהי שם עם ה' ארבעים יום וכו' — לא כל שכן שיהיו הארבעים מכריעים את הששה [2].

דרש ר' שמלאי: לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואחר כך יתפלל, מנלן? ממשה, דכתיב (דברים, ג' כ"ג): ואתחנן אל ה' וכו' וכתיב: אתה החלת להראות את עבדך וכו' וכתיב בתריה: אעברה נא ואראה וכו' [3]. — הכא (שמות, כ' ה') כתב „זכור" את יום השבת ולהלן „שמור"? זכרהו עד שלא יבוא (השבת), שומרהו משיבוא. הא כיצד? נזדמן לך חפץ טוב, התקינו לשבת, כלי הדש — התקינו לשבת. שמאי הזקן היה לוקח עצים מאחד לשנת לשבת [4]. — בכל מקום שאתה מוצא זנות אנדרולומיסיה (ανδρολοιμος — כליון) באה לעולם והורגת טובים ורעים [5].

[1] סוטה י"ד. במדרש הארצי ישראלי בא המאמר הזה בהרחבת דברים, בקה"ר ז' ב' (קרוב לנוסח הבבלי, אלא שמיוחס לר' ברכיה): גמילות חסדים בתורה בראשה, באמצעיתה ובסופה, באמצעיתה — שבקר את אברהם אבינו החולה, בתנחומא ב' וירא (§ 1): א"ר שמלאי: מבקש את לידע שכל דרכיו של הקב"ה חסד, בראשה של תורה — קישט את הכלה, שנא' (בר', ב' כ"ב): ויבן ה' אלהים את הצלע, ובסופה... ובאמצעה... (עי' אג' התנ' II ב' 68), בשו"ט כ"ה י': אריש: מצינו שהקב"ה מקשט כלות ומבקר חולים וקובר מתים, השאר הוא כמו בתנחומא, בב"ר סוף ח' ג"כ כך, אלא שמוסיף „ברכת חתנים", שנא' (בר', א' כ"ב): ויברך אותם אלהים.

[2] פסיקתא ר' כ"א (110 ע"א) השוה דומה לזה של ר' יוחנן, לעיל 17 הע' 1.

[3] ברכות ל"ב; ע"ז ז';

[4] פסיקתא ר' כ"ג (115 ע"ב) (השוה ביצה ט"ז.), מה שאמר ר' חנינא (לעיל 14): צריך אדם שיהיו לו שני עטיפין, אחד לחול ואחד לשבת, דרש ר' שמלאי בצבור, בבון חברייא לקובליה, אמרו לו: רבי! כעטיפתנו בחול כך עטיפתנו בשבת, אמר לון: אעפי"כ צריכין אתם לשנות (פאה פ"ח ה"ח, רות ר' ג' ג'; בפסיקתא ר' (שם) אחרי „כן דרשה" נשמט „ר' שמלאי".

[5] ירו' סוטה פ"א ה"ה, ב"ר כ"ו, ויק"ר כ"ג, בתנחומא בראשית קרוב לסוף: שנו רבותינו: בעון זמה אנדרלומוסיא באה לעולם וספה הטובים והרעים.

— בישוב הדעת (כלומר: בדברים של טעם) באת (הוה) עליו (על אדם), אמרה לו: מה אתה סבור שאני מתה וחוה אחרת נבראה לך? — ואין כל חדש תחת השמש (קהלת, א' ט'), או שמא אני מתה, ואתה יושב לך הטלים (פנוי מאשה)? — לא תהו בראה לשבת יצרה (ישעי', מ"ה י"ח) [1]. — הרבה טענות היה לו לנחש לטעון, ולא טען, ומפני מה לא טען לו הקב"ה? לפי שלא טען הוא (ואין טוענין למסית). מאי הוה ליה (לנחש) למימר? — דברי הרב ודברי התלמיד — דברי מי שומעין? דברי הרב שומעין (ואף כאן שמעו בקול הנחש ולא בקול הקב"ה)? [2]. — בר', ל"ה י"א. גוי וקהל גוים יהיו ממך. עתידין בניך לעשות גוי בקהל עמים: מה קהל עמים (אומות העולם) מקריבין בשעת איסור במות, אף בניך מקריבין בשעת איסור במות. ר' שמלאי מייתי ליה מהכא (שופטים, י"ח כ"ט): ויקראו שם העיר דן כשם דן אביהם אשר יולד לישראל, שמשעה שנאמר לו השם הזה נאמר לו: גוי וקהל גוים יהיו ממך [3]. — בר' נ' כ"א. וידבר על לבם. [אמר להם]: אתין גופא ואנא רישא, אין אזיל גופא מה רישא טב? (אתם הגוף ואני הראש, אם הגוף לא יתקיים, למה יצלח הראש)? [4]. — שמות, ל"ב י"ג. זכור אברהם וכו'. ומה ראה להזכיר לאברהם? — משל, למה הדבר דומה? למלך שהיה לו אוהב והפקיד אצל המלך עשר מרגליות ומת. לימים עמד המלך וקדש את בתו של אוהבו בעשר מרגליות ואבדה אותן. התחיל המלך כועס עליה ואומר: אני הורגה. שמע שושבינה. א"ל: אדוני המלך, אם אבדה לך עשר מרגליות, תזכור שיש לאביה פקדון אצלך עשר מרגליות ויצאו עשר בעשר. אף כך אמר משה לפני הקב"ה: אם בטלו עשרת הדברות, זכור לאברהם אביהם שנסיתו בעשרה נסיונות, ויצאו עשר בעשר. לכך הזכיר לאברהם [5]. — כשם שיצירתו של אדם אחרי בהמה חיה ועוף, כך תורתו אחר בהמה חיה ועוף, הה"ד (ויקרא, י"א מ"ו): זאת תורת הבהמה, ואח"כ (שם, ב' ב'): אשה כי תזריע [6]. — צער גדול נתן הקב"ה לאשה זו, אחרי שמשמרת ימי זיבה,

1) ב"ר י"ט. בישוב דעת — פי' במשפט של הגיון. הוא מדייק מהלשון „עמה", שגורלו צריך להיות מקושר עם גורלה לעד.

2) סנהדרין כ"ט. ר' שמלאי בא לחזק את דברי ר' יונתן שאמר: מנין שאין טוענין למסית? מנחש הקדמוני.

3) ב"ר פ"ב. המאמר הוא של ר' יוחנן (עי' לעיל 87 הערה 2) ור"ש מביא לו ראיה.

4) פסיקתא ק"ב ע"א. ב"ר ק' במעט בסוף. הגירסא הנכונה היא כמו שהובא בפנים.

5) תנחומא כי תשא סימן כ"ד; בב"ר מ"ד במעט בראש בהרחבת דברים קצת ר' אבין בשם ר' אחא.

6) ויק"ר י"ד במעט בראש. בב"ר ה' במעט בראש מיוחס לר"ש דרשה אחרת: כשם שקילוסו (של האדם) אינה אלא אחר בהמה חיה ועוף (תה', קמ"ח ט' י') החיה וכל בהמה וכו' ואח"כ מלכי ארץ וכו'. כך ברייתו אינה אלא אחר בהמה חיה ועוף,

יושבת ומשמרת ימי נדה, והתורה קורא אותה נדה, (ויקרא, ט״ו ל״ד) „והזבה בזיבתה" אין כתיב כאן, אלא „והדוה בנדתה" [1]. — מפני מה נתאוה משה רבנו ליכנס לארץ ישראל? וכי לאכל מפריה הוא צריך? או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא כך אמר משה: הרבה מצות נצטוו ישראל, ואין מתקיימין אלא בארץ ישראל, אכנס אני לארץ, כדי שיתקיימו כלן על ידי. אמר לו הקב״ה: כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר, מעלה אני עליך כאלו עשיתם, שנא׳ (ישע׳, נ״ג י״ב): לכן אחלק לו ברבים [יכול כאחרונים ולא כראשונים? תלמוד לומר: ואת עצומים יחלק שלל — כאברהם יצחק ויעקב שהן עצומין בתורה ובמצות. תחת אשר הערה למות נפשו — שמסר עצמו למיתה, שנא׳ (שמות, ל״ב ל״ב): ואם אין מחני נא וכו׳; ואת פושעים נמנה — שנמנה עם מתי מדבר; והוא חטא רבים נשא — שכפר על מעשה העגל; ולפושעים יפגיע, שבקש רחמים על פושעי ישראל שיחזרו בתשובה, ואין פגיעה אלא תפלה, שנא׳ (ירמי׳, ז׳ ט״ז): ואל תפגע בי] [2]. — משלי, י״ב י״ב. מפרי פי איש תשבע בטנו וגמול ידי אדם ישיב לו. אמר הקב״ה לראובן: אתה התחלת בהצלת נפשות תחלה, וישמע ראובן ויצילהו מידם (בר׳, ל״ז כ״א), חייך שאין מפרישין ערי מקלט תחלה, אלא מתחומך, הדא הוא דכתיב (דברים, ד׳ מ״ג): את בצר במדבר בארץ המישור לראובני [3]. — למ״א י״ח ל׳ ולהלן, ואליהו מקריב בשעת איסור הבמות? א״ר שמלאי: דבוריי אמר ליה, „ובדברך עשיתי" — ובדיבורך עשיתי (כלו׳: ה׳ התיר לו בתור הוראת שעה) [4]. — מאי דכתיב (עמוס, ה׳ י״ח): „הוי המתאוים יום ה׳ למה זה לכם יום ה׳, הוא חשך ולא אור"? משל להרנגל ועטלף, שהיו מצפין לאור. א״ל תרנגל לעטלף: אני מצפה לאורה, שאורה שלי היא, ואתה

[1] ויק״ר י״ט קרוב לסוף, במלת ו„הדוה" מונח „צער גדול" (השוה: דווים וסחופים — לעיל 228 הע׳ 3). —

[2] סוטה י״ד. אחרי המאמר שהובא לעיל 323 דרש ר׳ שמלאי.

[3] מדרש שמואל י״ט (ו׳), בבבלי מכות י׳. נמצא דרש ר׳ שמלאי על הכתוב „מזרחה שמש", שבמקום אחר מיוחס לר׳ יוסי בר חנינא (עי׳ לעיל 210 הע׳ 4).

[4] ירוש׳ תענית פ״ב ה״ח, מגלה פ״א הי״ג. מדבורא נשתבש לדיבירא, והשבוש הקל הזה השפיע, שבקה״ר ג׳ י״ד נעשה מזה „אמר ר׳ שמלאי דברורייא". פסיקתא ר׳ כ״ד (125 ע״ב) הגי׳ נכונה: „דיבורא אמר ליה". וכן בשו״ט כ״ז ה׳ (הוצ׳ בובר), ששם „מר׳ שמלאי" נשתבש לר׳ שמואל. ויק״ר כ״ב קרוב לסוף. הקב״ה אמר ליה. תנחומא נשא (ב׳ 31) — סתם: על פי הגבורה, במדבר ר׳ י״ד קרוב לראש: אמר הקב״ה: אני הוא שאמרתי לו. פרנקל „מבוא" 127 ע״א קורא על יסוד המאמר שלנו אמורא אחד בשם ר׳ שמלאי דביראי, אעפ״י שכבר הרגיש בעל סדר הדורות בשגיאה זו. עי׳ ג״כ וייס ח״ג 121 הע׳ 10. —

למה לך אורה? [1]. — שה״ש, ג' ז'. הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה, ר' שמלאי פתר קרייה במשמרות. הנה מטתו — הנה מטותיו ושבטיו וזמד״א (חבקוק, ג' ט'): שבעות מטות אומר סלה. „שלשלמה" — למלך שהשלום שלו; ששים גבורים סביב לה — אלו כ״ד משמרות כהונה (ע״פ דהי״א כ״ד) וכ״ד משמרות לויה (ע״פ דהי״א כ״ה) וי״ב מחלקות (ע״פ דהי״א כ״ז, לי״ב חדשי השנה), מגבורי ישראל (החכמים „בעלי תריסין"), שמשמרין את ישראל; כלם אחזי חרב מלמדי מלחמה — שהיו מלמדין לכהנים היאך יעשו עבודה; איש חרבו וכו' — שהיו מזהירין אותם בעת ששוחטין שלא יפגלו אחד מהזבחים, שלא לפסול אחד מהקרבנות בנותרות [2]. —

— אמר לו הקב״ה (ליצחק, כשבקש לברך את עשו): כך היית א״מר „ולכה אפוא"! (כלומר: מתמה על שהוא מבקש לברך אותו). א״ל (יצחק): „יוחן" (ישעי', כ״ו י'). אמר לו: רשע [הוא]. א״ל: „בל למד צדק"? — לא כבד את הוריו? [3] א״ל הקב״ה: בארץ נכוחות יעול — עתיד הוא לפשוט ידו בבירמ״ק. א״ל: אם כן השפיע לו שלוה בעולם הזה „ובל יראה גאות ה'" — לעתיד לבוא [4]. — אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה: רבונו של עולם! בזכות שלש דמעות שהוריד השלטתו מסוף העולם ועד סופו, ונתת לו שלוה בעולם הזה, כשתבוא לראות עלבון בניך, שעיניהן זולגות דמעות בכל יום, כענין שנאמר (תה', מ״ב ד'): היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה — על אחת כמה וכמה! [5].

— לעתיד לבוא מביא הקב״ה ספר תורה ומניחו בחיקו, ואומר: למי שעסק בה יבוא ויטול שכרו, מיד מתקבצין ובאין אומות העולם בערבוביא, שנא': (ישעי', מ״ג ט'): כל הגוים נקבצו יחדו [6]. אמר להם הקב״ה: אל תכנסו לפני

---

[1] סנהדרין צ״ח: דרש ר״ש. ה' שמואל בק מאנאטסשריפט 1880, 71 חושב המשל המסופר כאן על יסוד הכתוב „המתאווים ליום ה'" יש לו יסוד של פולמוס נגד הנצרות. בכל אופן, כמו שבאר כבר רש״י, אין להאומות סבה לשאוף אל האור, שהוא ימות המשיח. אולם אין בזה דבר מיוחד ביחס לנצרות.

[2] שהש״ר לאותו פסוק, במדבר ר' י״א (3 §) עי' לעיל מאמרו של ר' יוחנן 105.

[3] עי' לעיל 278 הע' 1.

[4] ב״ר ס״ז ר' ישמלאי ואמרי לה ר' אבוהו.

[5] שו״ט לאותו פסוק, ר' אבין אומר ואית דאמרי משמיה דר' שמלאי. אולי גם פה צ״ל ר' אבהו במקום ר' אבין, כי המאמר הזה נראה לכל שהוא מקושר עם המאמר הקודם, בסנהדרין צ״ז: נזכר שר״ש היה דורש מהכתוב (תה', צ' ח') את זמן הקין, איך חשב—לא ידוע. עי' רש״י שם).

[6] ע״ז מן ב' ע״א עד ג' ע״ב. דרש ר' חנינא בר פפא ואיתימא ר' שמלאי. החזון האגדי הגדול הזה בא בתלמוד בהוספות צדדיות רבות לאיזו מחלקיו. ההוספות

בערבוביא, אלא תכנס כל אומה ואומה וסופריה, שנא' (שם): ויאספו לאומים, ואין לאום אלא מלכות, שנא' (בר', ו' כ"ג): ולאם מלאם יאמץ [ומי איכא ערביביא קמיה קוב"ה? אלא כי היכי דלא לערבבו אינהו בהדי הדדי, דלישמעו מאי דאמר להו]. מיד נכנסה לפניו מלכות אדום תחילה. מאי טעמא? משום דתשיבא... אמר להם הקב"ה: במה עסקתם? אומרים לפניו: רבש"ע! הרבה שווקים תקנינו, הרבה מרחצאות עשינו, הרבה כסף וזהב הרבינו, וכלם לא עשינו אלא בשביל ישראל, כדי שיתעסקו בתורה. א"ל: שוטים שבעולם! כל מה שעשיתם לצרך עצמכם עשיתם: תקנתם שווקים — להושיב בהן זונות, מרחצאות לעדן בהם עצמכם[1], כסף וזהב שלי הוא, שנא' (חגי, ב' י"ח): לי הכסף ולי הזהב, נאום ה' צבאות. כלום יש בכם מגיד זאת, שנאמר (ישע', מ"ג ט'): מי בהם יגיד זאת? — ואין זאת אלא תורה, שנא' (דברים, ד' מ"ד): וזאת התורה וכו'. מיד יצאו בפחי נפש. יצאת מלכות רומי ונכנסה מלכות פרס אחריה... אמר להן הקב"ה: במאי עסקתם? אומרים לפניו: רבש"ע! הרבה גשרים גשרנו, הרבה כרכים כבשנו, הרבה מלחמות עשינו, וכלם לא עשינו אלא בשביל ישראל, כדי שיתעסקו בתורה. אמר להם הקב"ה: כל מה שעשיתם, לצרך עצמכם עשיתם: תקנתם גשרים ליטול מהם מכס, כרכים לעשות בהם אנגריא (מס של אנשים לעבודה) מלחמות אני עשיתי, שנא' (שמות, ט"ו ג'): ה' איש מלחמה. כלום יש בכם מגיד „זאת", ואין זאת אלא תורה, אומרים לפניו: רבש"ע! כלום נתת לנו ולא קבלנוה?... אמר להם הקב"ה: הראשונות ישמיעונו. — שבע מצות שקבלתם היכן קיימתם?... אומרים אומות העולם: רבש"ע! ישראל שקבלוה היכן קיימוה? א"ל הקב"ה: אני מעיד בהם שקיימו את התורה. אומרים לפניו: רבש"ע! כלום יש אב שמעיד על בנו, דכתיב (שמות, ד' כ"ב): בני בכורי ישראל? א"ל הקב"ה: שמים וארץ יעידו בהם, שקיימו את התורה כלה. אומרים לפניו: רבש"ע! שמים וארץ נוגעין בעדותן, שנא' (ירמי', ל"ג כ"ה): אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי[2]. א"ל הקב"ה: מכם יבואו ויעידו בהם בישראל שקיימו את התורה כלה. יבוא נמרד ויעיד באברהם שלא עבד עבודה זרה. יבוא לבן ויעיד ביעקב שלא נחשד על הגזל. תבוא אשת פוטיפרע ותעיד ביוסף,

ששם נשמטו כאן (הן נאמרו ע"י אמוראים אחרים). כדאי לציין שהרומאים נשענים על עשרם והפרסים, שנתחזקו במאה השלישית בימי הססנידים — על גבורתם במלחמה.

[1] בשיחה שבין תלמידי ר' עקיבא על דבר גדולת רומא (שבת ל"ג:): מהלל ר' יהודה בר אלעאי ג"כ (בהוספת עוד דבר א'): תקנו שווקים, תקנו גשרים, תקנו מרחצאות. וכמו כאן הקב"ה, כך אמר שם רשב"י, שכונת רומא בכל מעשיה היתה לתפנוקי תחמר (עי' אג' התנ' II ח"ב 49 הע' 20).

[2] רשב"ל הביא לזה דרש על יסוד הכתוב בר' א' ל"א לעיל 170.

שלא נחשד על העברה. יבוא נבוכדנצר ויעיד בחנניה מישאל ועזריה שלא השתחוו לצלם. יבוא דריוש ויעיד בדניאל שלא ביטל את התפלה. יבוא בלדד השוחי. צפר הנעמתי ואליפז התימני ויעידו בהן בישראל שקיימו את כל התורה כלה [1] שנא׳ (ישעי׳, מ״ג ט׳): יתנו עדיהם ויצדקו. אמרו לפניו: רבש״ע! תנה לנו מראש ונעשנה. א״ל הקב״ה: שוטים שבעולם! מי שטרח בערב שבת יאכל, בשבת. מי שלא טרח בערב שבת מהיכן יאכל בשבת? אלא אעפ״כ מצוה קלה יש לי וסכה שמה. לכו ועשו אותה [2]. ואמאי קרי לה מצוה קלה? משום דלית בה חסרון כיס. מיד כל אחד ואחד נוטל והולך ועושה סוכה בראש גגו. והקב״ה מקדיר עליהם חמה בתקופת תמוז. וכל אחד ואחד מבעט בסכתו ויוצא. שנא׳: (תה׳, ב׳ ג׳): ננתקה את מוסרותימו וכו׳. מיד הקב״ה יושב ומשחק עליהם. שנא׳ (שם ב׳ ד׳): יושב בשמים ישחק [3].

---

[1] שלשת המשלים הראשונים נוגעים למצות שנצטוו בהן בני נח. על מה יעידו רעי איוב — לא נתפרש. אולי יעידו על איוב שהוא סמל האמונה גם בעתות צרה.

[2] לפי הנראה נוסד זה על הנא׳ בזכרי׳ י״ד י״ח.

[3] בפסיקתא 185 ע״א מתחילה הדרשה לסכות במאמר הזה הלקוח מהתלמוד (דבר שאינו נהוג במדרש זה). אולם רק ההתחלה באה שם. בפסיקתא חרתא (ביהמ״ד VI, 50) מובא קצור סוה (רומא הושבת שם בין מעשי זכות שלה בנין ערי חומה). בעל המאמר הוא רק ר׳ חנינא בר פפא. בתנחומא סוף שופטים (ב׳ 9) ג״כ קצור שבזה. בעל המאמר הוא שם ר׳ חמא בר׳ חנינא (עי׳ לעיל 230).

רשימת השמות שבאו בכרך זה ח"א וב'.

מפתח הענינים.